

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА XVII

Уредник

Академик МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ,
директор Института за српскохрватски језик

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

БЕОГРАД

1968

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК, КЊ. XVII

INSTITUT DE LA LANGUE SERBOCROATE

RECUEIL DE DIALECTOLOGIE SERBE

N° XVII

Rédacteur

MIHAÏLO STEVANOVIĆ

Membre de l'Académie

Directeur de l'Institut de la langue serbocroate

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

BEOGRAD

1968.

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА XVII

Уредник
Академик *МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ*,
директор Института за српскохрватски језик

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

БЕОГРАД

1968.

AS

346

- B477

4.17

Издаје: Институт за српскохрватски језик, Кнез-Михаилова 35

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“, Београд, Вука Караџића бр. 5

САДРЖАЈ

	Страна
1) Душан Јовић, Трстенички говор	1.
2) А. Пецо и Б. Милановић, Ресавски говор	241.
3) Берислав М. Николић, Тршички говор	367.

ДУШАН ЈОВИЋ

ТРСТЕНИЧКИ ГОВОР

Докторска дисертација, одбрањена 15. априла 1965. год. на Филозофском факултету
у Новом Саду, пред комисијом коју су сачињавали:

Др Павле Ивић,
редовни професор Универзитета

Др Рудолф Коларич,
редовни професор Универзитета

Др Александар Младеновић,
доцент Универзитета

Примљено на II скупу Одељења литературе и језика 19. марта 1968. године
и решено да се упути Институту за српскохрватски језик ради штампања у
Српском дијалектолошком зборнику.

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
Скраћенице најчешће употребљаване литературе	XV
Увод	1
Досадашњи подаци о говорима ове зоне	8
Етнолози о језику овог подручја	19
Акцентски систем	23
Основне карактеристике акцентског система	23
О кратком акценту у овом говору	23
О специфичном дугом акценту у жупском говору	27
О дугоузлазном акценту	30
О експираторном акценту призренско-тимочког типа	32
Дугосилазни акценат и његово ширење на деклинационе и деривационе наставке	32
Акцентске промене у вези с проширивањем или скраћивањем структуре речи	34
Преношење акцената на проклитике	34
О појави дезакцентуације посебних речи	36
О појави акцентских дублета	36
О карактеристичном акценту вокатива именица мушког рода	36
Закључак	37
Фонетски и фонолошки систем трстеничког говора	38
Вокалски систем	38
Инвентар вокалских фонема у зависности од фонетских и прозо-дијских фактора	38
Отвореност вокала и остале специфичности зависне од кратког акцената	39
О појави затворених вокала	42
Остале карактеристике вокалског система	43
О сажимању вокала и неким другим појавама	43
Појава назализираног <i>a</i>	46
Елиминисање вокала у хијату и другим случајевима	46
Елизија других речи	47
Испадање слогова и секвенци	48
Факултативна употреба вокала	50
Метатеза	52
Глас <i>ѣ</i>	52
Прелазак <i>л</i> у <i>у</i>	53
Прелазак <i>л</i> у <i>о</i>	53
Алтернација <i>a-Ѡ</i>	54
Појава два иста вокала у секвенци	54

Неке ситније вокалске промене	55
Закључак	55
Консонантски систем.....	56
Опште напомене о консонантском систему овог говора	56
Фонема <i>j</i>	56
Фонема <i>x</i>	60
Фонема <i>ʃ</i>	62
Фонема <i>ʒ</i>	64
Консонантске секвенце <i>jz</i> , <i>jc</i> , <i>jn</i>	65
Асимилација консонаната по звучности и по месту творбе	66
Алтернација <i>к, г, (х)</i> са <i>ч, ж, ш</i> и <i>ц, з, с</i>	67
О неким резултатима јотовања	68
Дисимилативни процеси консонаната	69
Упрошћавање консонантских секвенци	71
Остале гласовне промене консонаната	74
Ситније консонантске промене.....	75
Морфологија	78
Опште одлике морфолошког система.....	78
Именице	78
Именице I врсте	78
Инструментал јд. именица I врсте	78
Вокатив именица I врсте	79
Инфикс- <i>ов/-ев</i>	81
Синкретизам генитив/локатив мн.	81
О систему наставака именица I врсте и објашњењима синкретизма појединих падежа.....	81
О наставку <i>и</i> у ген./лок. множине	82
О утицају књижевног језика на промену система именица I врсте	83
Колективне именице.....	83
Још неке особине именица мушког рода I врсте	84
Именице средњег рода	84
Ситније одлике ове групе именица	86
Акцент именица I врсте	87
Акцент именица средњег рода	94
Именице II врсте.....	97
Вокатив	99
О систему наставака именица ове врсте	99
Остале одлике једине	100
Множина	100
Гласовне алтернације у основи	101
Акцент именица II врсте	101
Именице III врсте	106
Акцент именица III врсте	107
Придеви. Одлике једине.....	108
Множина	111
Компарација	112
Суперлатив.....	115
Акцент придева	116
Закључак	120
Заменице. Личне заменице	120
Заменица за III лице.....	121
О акценту заменица.....	122
Именичке заменице	123
Придевске заменице	123
Демонстративне заменице. Јединица	123
Множина	124
Посесивне заменице.....	125
Односно-упитне (релативне) заменице	126

Заменица <i>са</i> итд.	127
Бројеви. Прости бројеви	127
Редни бројеви	128
Збирни бројеви	128
Дистрибутивни и мултипликативни бројеви	128
О акценту бројева	128
Глаголски облици. Однос основа	128
Глаголи I врсте	129
Глаголи II врсте	130
Глаголи III врсте	131
Глаголи IV врсте	131
Глаголи V врсте	132
Глаголи VI врсте	132
Глаголи VII врсте	133
Глаголи VIII врсте	133
Помоћни глаголи	133
Презент	134
Акценат презента	135
Императив	138
Акценат императива	139
Потенцијал	139
Футур I	139
Футур II	140
Глаголски облици за обележавање прошлости	140
Аорист	141
Још нешто о акценту аориста	143
Имперфект	144
Акценат имперфекта	146
Перфект	147
Плусквамперфект	148
Инфинитни глаголски облици	149
Глаголски прилог садашњи	149
Глаголски трпни придев	150
Инфинитив	151
Закључак	152
Неке одлике осталих категорија речи	153
Прилози	153
Предлози	155
Везници	155
Партикуле	156
Синтакса	157
Опште напомене	157
Употреба падежних облика	157
Употреба именица	158
Однос акузатива и локатива за обележавање места	159
Однос инструментал/акузатив с предлогом <i>с-са-са-саз</i>	161
Однос инструментала и акузатива с предлозима за место	162
Генитив с предлозима	164
Датив	166
Акузатив	168
Инструментал	169
Инструментал са осталим предлозима	171
Локатив	171
Вокатив	172
Неке напомене о употреби именица	172
Удвојени предлози	172
Употреба различитих форми придевског вида	174
Заменице	175

Употреба глаголских облика. Опште одлике	177
Презент	177
Систем глаголских облика за обележавање прошлости	186
Перфект	186
Перфект ₁	187
Перфект ₂	188
Плусквамперфект	194
Аорист	196
Употреба аориста имперфективних глагола	200
Графичка представа функција аориста	201
Имперфект	201
Футур I	207
Футур II	207
Модални глаголски облици. Императив	207
Потенцијал	209
Употреба инфинитивних глаголских облика. Опште одлике	210
Глаголски прилог садашњи	210
Инфинитив	211
Трпни глаголски придев	213
Проблеми реченице и њених делова	214
Субјекат и предикат	214
Пасивна реченица	215
Упитна реченица	215
Императивне реченице	216
Дезидеративне реченице	218
Намерне реченице	218
Предикатске допуне	218
Придевске допуне	219
Конгруенција	220
О реду речи	221
Закључак	222
Прилози : Прозни текстови	225
1. Спасенија Ерић, Велуће	225
2. Александар Радивојевић, Велуће	226
3. Вуча Мутавцић, Тоболац	227
4. Ђурковић Милован, Тоболац	229
5. Станоје Ђосић-Стања, В. Дренова	230
6. Ђосић Јованка, В. Дренова	230
7. Милош Трипковић, В. Дренова	231
8. Станоје Рисимић-Станца, Медвеђа	232
9. Брадић Жика, Медвеђа	232
Резюме	234

СКРАЋЕНИЦЕ НАЈЧЕШЋЕ УПОТРЕБЉАВАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

- А. Белић, *Двојина* А. Белић, *О двојини у словенским језицима*, Посебна издања СКА, књ. ХСІ, философски и филолошки списи 21, Београд 1932.
- А. Белић, *ДИЈС* А. Белић, *Дијалекти Источне и Јужне Србије*, СДЗБ I, Београд 1905.
- Т. Бушетић, *Левач*
Вук, *Рјечник* Т. Бушетић, *Левач*, СЕЗБ V (1903).
Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник испуњачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Четврто државно издање, Београд 1935.
- Вуковић, П.—Др. Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, 1—113.
- Д. Вушовић, *Ист. Херц.* Данило Вушовић, *Дијалекти Источне Херцеговине*, СДЗБ III, 1—70.
- ГЗС *Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића*, I—VIII, Београд 1934. и даље.
- Даничић, *Акценти* Буро Даничић, *Српски акценти*, Посебна издања СКА, књ. LVIII, Философски и филолошки списи књ. 16, Београд—Земун, 1925.
- Драгић, *Гружа*
Елезовић, *Извештај* М. Драгић, *Гружа*, СЕЗБ књ. 10, Београд 1921.
Гл. Елезовић, *Извештај са дијалектолошког путовања од Вучијерна до Пећи*, СЕЗБ II, 464—473.
- Елезовић, *Речник* Гл. Елезовић, *Речник косовско-меџохијског дијалекта*, СДЗБ IV, Београд 1932, СДЗБ VI, Београд 1935.
- Ивић, *Галијољски Срби* Павле Ивић, *О говору Галијољских Срба*, СЗДБ XII, Београд 1957.
- Ивић, *Дијалектологија I* Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад 1956.
- Ивић, *Дијалектологија II* *Die serbokroatischen Dialekte*. (Erster Band) Ihre Struktur und Entwicklung. 's-Gravenhage 1958.
- Ивић, *Херски говор* *Место банајског херског говора међу српским дијалектима*. Прештампано из публикације „Банатске Хере“, 327. и даље.
- Ивковић, *Ресава* (Милош Ивковић, *Народне приповеке из Свилајнца и Ситр-мошћена у Ресави*). СЕЗБ XLIX, Београд—Земун 1927.
- Карић, *Србија* В. Карић, *Србија, њене земље, народа и државе*, Београд 1887.
- Maretić, *Gramatika* Томо Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskog književnog jezika*. Treće, nepromijenjeno izdanje, Zagreb 1963.

XVI

- Мијатовић, Темнић   Станоје Мијатовић, *Темнић*. СЕЗБ VI. Насеља српских земаља III (1903).
- Милићевић, *Кн. Србија*   М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*. У Београду 1876.
- Стевановић, *Баковица*   Михаило Стевановић, *Баковачки говор*. СДЗБ XI, 1—152.
- Стевановић, *Мејхохија*   Михаило Стевановић, *Извештај о дијалектолошком истраживању Мејхохије*. Годишњак Саре и Васе Стојановића VI, 56—59.
- Стевановић, *Грамашика*   Михаило Стевановић, *Грамашика српскохрватског језика за више разреде гимназије*, Нови Сад 1954.
- Стевановић, *Источно-црногор. диј.*   Михаило С. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*. С картом уз текст. Београд 1935, 1—128.
- Stojanović, *Vrnjci*   Lj. Stojanović, *Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrnjci im Krusevacer Kreise (in Serbien)*, Archiv für slavische Philologie XXV, 212—218.

Напомена: од одбране дисертације до њене припреме за штампу изишли су следећи радови који се односе и на ово говорно подручје и чији је материјал узет у обзир при припреми за штампу ове књиге:

- А. Пецо и В. Милановић   Др Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Особине левачког говора*. Анали Филолошког факултета 2, Београд 1962, 187—204.
- Р. Алексић и С. Вукомановић, *Жуја*   Радомир Алексић и Славко Вукомановић, *Основне особине александровачког и брусског говора*. Анали Филолошког факултета 6, Београд 1966, 291—319.

УВОД

1. Овај рад обухвата говор територије околине Трстеника у Србији. Говор је косовско-ресавског типа. Зона Трстеника заузима положај који је омогућио и још увек омогућава у неким деловима релативно добро чување основних особина косовско-ресавског дијалекта. То се посебно односи на говор села која су удаљенија од саобраћајне магистрале Краљево—Крушевац.

Од Трстеника ка Крушевцу, а посебно према Александровцу, и према Рековцу на североисток, налази се територија релативно компактна у дијалекатском погледу. Веома је мали број говорних особина које уносе разлике између појединих зона, нпр. Левча и Темнића према Жупи.

Трстенички говор има, наравно, својих специфичности, али је у општем збиру особина типичан за косовско-ресавски дијалекат у целини. Према томе, дијалекатски материјал овог подручја објашњава многа питања целог дијалекта, а у ширем смислу и штокавског наречја.

2. Од Врњачке Бање ка Краљеву с обе стране Западне Мораве налази се говорни тип који у многим правцима има изграђене индивидуалне карактеристике донекле различите од особина трстеничког говора. Друкчија дијалекатска слика ове зоне резултира, пре свега, из друкчијих миграционих кретања, а наравно и стога што је ова зона повезана с говором Грузе и говорима од Краљева ка Чачку и Рашкој који не припадају косовско-ресавском дијалекту. Трстенички говор према споменутим говорима има већих структуралних и других разлика.¹

3. За косовско-ресавски дијалекат констатовано је још раније да се одликује релативно великом компактношћу и уједначеношћу говорних особина. То је само делимично тачно. Чињеница је да постоје и осетне разлике између појединих зона овога дијалекта. Реч је, пре свега, о разликама говора Косова и Метохије према смедеревско-вршачком типу.² Смедеревско-вршачки говор има посебне развојне тенденције

¹ О овом говору се овде не говори детаљније. Узимају се у обзир само они феномени који могу помоћи у објашњењу појединих проблема трстеничког говора. Уколико буде могуће, говор ове зоне биће предмет посебног рада.

² Материјал говора Косова и Метохије добрим делом је фиксиран радом Глише Елезовића и то у следећим радовима:

а) Речник I и II

б) Извештај

в) Једна интересантна контаминација у косовско-метохијском дијалекту, Гласник Скопског научног друштва II (1927), 185—189.

које су у неким областима језика довеле до стварања изразитијих особених карактеристика.³

Овај део косовско-ресавског дијалекта добио је обраду која га даје у новој светлости принципски важној за нашу дијалектологију.

4. Трстенички говор заузима средишни део косовско-ресавског дијалекта. То је говорни тип који повезује два говорна типа дијалекта: косовско-метохијски и смедеревско-вршачки, али није потпуно идентичан ни са једним од њих.

5. Сем онога што је напред речено о смедеревско-вршачком говору, ниједан други део косовско-ресавског дијалекта није добио дескриптивну и научну обраду. Циљ овог рада је да допринесе превазилажењу тога недостатка. Давање потпунијег описа феномена једног говора омогућиће да се многи фрагментарни подаци повежу. На тај начин добиће се потпунија слика о тенденцијама развоја и функционисању језичких факата у целом дијалекту. Посебну олакшицу у овом правцу представља споменути дијалекатски материјал који су прикупили Глиша Елезовић из Косова и Метохије⁴ и Милош Ивковић из Ресаве.⁵

6. У научној литератури обично се каже да косовско-ресавски припада архаичнијим новоштокавским дијалектима.⁶ Ова констатација само донекле има своје оправдање. Косовско-ресавски је очувао релативно мали број старијих особина, као што ће се из даљег излагања видети. Разлике према осталим новоштокавским дијалектима, у ствари, резултат су различитих развојних путева. Према томе, овај дијалекат исто је онолико и архаичан и прогресиван колико и већина других штокавских дијалеката.

7. Ради проучавања трстеничког говора на терену сам био четири пута: године 1959, 1963, 1964., и приликом припремања овога рада за штампу, ради проверавања извесних података 1967. г. провео сам још неколико дана на овом терену. Уз то, Стубал, моје место рођења удаљено је око 30 километара од села чији је говор узет за основу овога рада. У селу сам живео око 20 година и говорио дијалектом који се вео-

Михаило Стевановић је посредно или непосредно допринео да се добије конкретнија слика особина косовско-ресавског дијалекта следећим радовима:

1) Метохија.

2) Баковица.

3) В. о томе следеће радове Павла Ивића:

а) Дијалектологија I, 87—92.

б) Дијалектологија II, 226—246.

Даље је о овом говорном типу расправљано у следећим радовима:

а) Милош Московљевић, О Ивићеву „смедеревско-вршачком дијалекту”, НЈ IX, н. с. св. 3—4, 102—107, и

б) Одговор Ивићев, О питању смедеревско-вршачког дијалекта, НЈ IX, н. с. св. 7—10, 283—291.

в) Павле Ивић, Херски говор

г) О овом говору је Павле Ивић дао неке податке и у раду Испитивање говора села Глоговца код Светозарева, Гласник САН IV, св. 2, 322—323.

⁴ Види о томе наведену литературу у фусноти 2.

⁵ Ресава.

⁶ О овоме види између осталог А. Белића, Народна енциклопедија IV, 1072.

ма мало разликује од трстеничког говора. Основне одлике овога говора биле су ми, дакле, познате и раније. По завршетку другог светског рата живео сам четири године у Крушевцу. Природа мога тадањег посла захтевала је стално посећивање села бившег крушевачког округа. На тај начин мој контакт са тим говором остао је дуго непрекинут.

8. Испитивање говора имало је и екстензиван и интензиван карактер. Основне особине говора су проучене у већем броју села: Великој Дренови, Медвеђи, Мијајловцу, Богдању на левој страни З. Мораве; Стопањи, Тоболцу, Велућу, Ратају, Шљивову — на десној страни Мораве и у средишном делу Жупе. Затим говор Стубла и Чукојевца — села у подножју Гледићких планина ка ушћу Груже у Мораву. Такође је проучаван говор Подунаваца, Врбе и Грачаца — села с десне стране Мораве, према ушћу Груже у Мораву.

9. За коначну обраду узет је углавном материјал из Велућа (В), Тоболца (Т), у којима је говор типично жупски; затим Велике Дренове (В. Д.), Медвеђе (Мед.) и Мијајловца (Миј.), чији говор има све важније особине говора Левча и Темнића.⁷ Говор зоне ка Краљеву узиман је у обзир само кад је било потребно подвући разлике и објаснити поједине проблеме трстеничког говора и његове повезаности са ширим подручјем. Говор Ратаја из центра Жупе узиман је за поређење са говором Велућа и Тоболца, нарочито кад је требало проверити да ли сви феномени говора ових села одговарају жупском говорном типу, и да ли има какве разлике између говора ових села у фреквенцији појединих дијалекатских црта. Ово је било неопходно зато што су ова два села на периферији жупског говора.

Овакав избор места узет је стога што тако има више могућности да се објасне извесни проблеми при проучавању говорних особина и проблема који се уз то јављају; друго, и што је ово целовито језичко подручје. Морава је одувек била главно гравитационо подручје за већи део села ове две зоне. Природно је што су говори подручја Мораве имали бржи еволутивни развој. Две зоне дели само Морава и село Стопања, чији је говор нетипичан јер има много утицаја књижевног језика. Остала села, чији је говор екстензивно испитиван, не дају неке изузетно друкчије податке интересантне за говор, па се зато материјал говорни из тих села и не узима.⁸

9. При прикупљању дијалекатског материјала служио сам се методом и упутствима које је у своје време фиксирао проф. А. Белић⁹, а у великој мери ми је помогао и метод примењен при проучавању говора галипољских Срба.¹⁰ Разлика према методу ранијих испитивача је једино у томе што је претходно познавање дијалекта захтевало више

⁷ Скраћенице наведене у заградама употребљавају се при навођењу језичког материјала. Уколико скраћеница нема, знак је да је дата особина проверена у свим наведеним селима.

⁸ В. карту у прилогу.

⁹ В. Мисли о прикупљању дијалекатског материјала, ЈФ VI, 1—10.

¹⁰ Ивић, Галипољски Срби, 14—20.

проверу већ познатог материјала, контролу промена за последњих неколико година, а мање тражење нечег сасвим новог.

10. Поред говора села о којима је било речи, за рад је узиман језички материјал из дела Душана Радића¹¹ и Добрице Ћосића.¹² Један и други родом су са овог подручја, а обојица су релативно дуго живели и радили на овом терену. Оба писца су већину тема за своја дела узимали из живота људи трстеничког краја и представљају, сваки на свој начин, уметничке тумаче судбине људи овога подручја. Нема сумње да постоје разлике у књижевном поступку и вредности дела једног и другог писца. Исто тако неједнак је и однос према дијалекатском материјалу. Код Ћосића се само делимично могу уочити и реконструисати неке особине дијалекта и то углавном у лексици и делимично у структури реченице. Посебно је интересантан Ћосићев стилски израз. Он је већим делом грађен на основици дијалекатског израза. Радић је опет намерно ишао за тим да очува изворност говора својих типова. И не само то. Много дијалекатског налази се и тамо где Радић жели да га искључиво књижевни језик. Понегде је говор овог краја, дат у говору личносно Радићевих дела, утицао на писца да помоћу њега створи сопствени манир који се манифестује у свим његовим делима и карактерише и пишчев говор и говор његових личности.^{12а}

Радићев материјал претежније је из говора с десне стране З. Мораве, из Гоча и Жупе. Дијалекатски елементи Ћосићевог језика имају јачи ослонац на говор леве стране Мораве. Једног дела речника, који се налази у Елезовићевом материјалу и Радићевом језику уопште нема, или је мало у употреби, у говору леве стране Мораве.

Прва зона обухвата говор В. Дренове, Медвеће и Мијајловца, а друга говор Тоболца и Велућа. Разлике између говора ових двеју зона нису далекосежне, али су ипак присутне у низу појединости.

У раду се спомиње и трећа зона. То је говор од Врњачке Бање ка Краљеву с обе стране Мораве, али као што је споменуто, говор ове зоне није у овом раду детаљније обрађиван.

¹¹ Прегледан је језик свих Радићевих збирки приповедака и језик романа. Скраћенице у загради су ознаке за поједина његова дела и употребљавају се при навођењу говорног материјала:

- а) Три километра на сат (ТКНС). Београд 1934.
- б) На сто огњева (НСО). Београд 1935.
- в) Живи наковањ (ЖН). Београд 1937.
- г) Кроз Живот (КЖ). Београд 1938.
- д) Тако ми планинци (ТМП). Београд 1939.
- ђ) Село (С). Београд 1937.

- ¹² а) Далеко је сунце. Београд 1957.
- б) Корени. Београд 1954.

^{12а} В. о томе Ирена Грицкат, О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама. Посебно издање САН, књ. ССЖХП, 201—202.

В. о томе и Д. Јовић, О перфекту без помоћног глагола у говорима долине реке Раче, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду IV (1959), 255.

12. Територија трстеничког говора налази се на једном од нај-узанијих пресека дијагонале на којој је смештен косовско-ресавски дијалекат.¹³

13. Велика Дренова у I зони етнографски је део Темнића, а Мијајловац је етнографски део Левча.¹⁴ Међутим, већи део околних села и из Темнића и из Левча гравитирају важнијим центрима у долини Мораве. Значај избора двеју зона за испитивање је и у томе што се говор I зоне преко ресавског говора повезује са смедеревско-вршачким, а говор II зоне, преко Пећи, повезује се са косовско-метохијским говором.

На тај начин остварена је већа ширина у испитивању и укључивање особина овог говора у ширу дијалекатску структуру.

14. Из историје је познато да је овај крај од давнина насељен. Услови за живот били су повољни јер је моравска долина плодна. С обе стране З. Мораве постојали су велики комплекси шума. Шумом је и данас богат један део десне стране ове наше реке. Шуме су обезбевале склоништа од сваковрсних опасности и непријатељских најезда. Долина реке због свог економског и стратегијског значаја била је мета разних туђинских интереса. То је био разлог да се села граде углавном ближе планини, даље од друмова и Мораве. Тек у новије време насеља се померају ближе саобраћајним магистралама с обе стране реке.

15. Етнографи су обично уопштено говорили да је овај крај после најезде Турака испражњен. А дијалектолози су прихватили овакав закључак и сматрају да је данашњи косовско-ресавски дијалекат образован доцније од југозападних и јужних миграционих струја. Неки подаци у овом смислу, као што ће се доцније видети, недовољно су прецизни па и противуречни. Досада је најбоље оно што је о кретању становништва на овом терену рекао Ј. Цвијић, иако донекле уопштено и без детаљнијег објашњења шта је било са дотадашњим становништвом ових крајева.¹⁵

16. Једну од већих тешкоћа представља недовољна етнографска истраженост једног дела ове територије. Добро су и сигурно обрађена села у подножју Гледићких планина¹⁶ и Темнић¹⁷, а слабије је изучен

¹³ А. Белић је у своје време разграничавао косовско-ресавски на неколико говора, нпр. на жупски, левачки, темнићки. В. Диалектологическая карта сербского языка. Санкт-Петербург (1905), 27.

¹⁴ Овако је према границама које етнолози постављају. Наравно, границе говора и етнологије границе не морају се поклапати и обично се и не поклапају.

¹⁵ Цвијић за ову територију даје углавном податке одакле је продрла косовско-моравска струја у моравску долину. Он каже: „У Моравску Србију је продрла преко многобројних превоја између ибарске и јужно-моравске долине, око Платовице, Блажева на Копаонику, затим преко Преполца и Мрдара који спајају долину Лаба и Топлице, преко Лисице и других”. В. Метанастизичка кретања, њихови узроци и последице. Насеља и порекло становништва, књ. 12, СЕЗБ 24, стр. 7—8.

¹⁶ Михаило Драгић, Гужа, стр. 190, 194, 205, 225—230, 242—244, 285—286, 317—319, 324—327, 328—345. Овде се с доста прецизности дају подаци о становништву из разних дијалекатских подручја.

¹⁷ В. Мијатовић, Темнић.

Левач. Села од Мијајловца до Стубла најчешће се само спомињу. За већину нема скоро никаквих података, нарочито се мало говори о покрету становништва¹⁸. Етнографске студије нису понекад одређене ни у подацима кад су која места насељена. Сељаци тврде да се један део становништва склонио у забита места док је главни део турске најезде минуо (Медвеђа, Велика Дренова), па се после поново вратио у насеља која и данас постоје. Тодор Бушетић опет каже: „Старинци нису од вајкада ту, већ су се само доселили па заборавили одакле су дошли”.¹⁹ Сасвим обрнуто говори Станоје Мијатовић. Он наводи да је „... у Темнићу доста старинаца 12,17% породица”.²⁰ Противуречност између ова два мишљења још се више продубљује кад се има у виду да је Левач био неприступачнији по својој географској конфигурацији од Темнића.

Студија о Левчу даје податке углавном о досељавању највећих маса становништва у овај крај.

Наводи се да је један део из Топлице. Да ли је то становништво било у Топлици од старина, крупно је питање. У споменутој студији нема ни покушаја решавања тога проблема. Етнографска истраживања оставила су, дакле, доста нерешених питања што свакако чини сложенијим и дијалектолошка проучавања. Посебан проблем је испитивање говора Жупе јер недостају ни основни подаци о становништву ове зоне.

У етнографској студији о Левчу о језику није говорено. У студији о Темнићу јесте, и о томе ће посебно бити речи. Подаци о представницима миграционих струја само делимично омогућују реконструкцију унетих особина према онима које су се касније развиле на овом терену. Нешто сигурније се може говорити о овим проблемима када је реч о становништву досељеном после I и II српског устанка.

Из досадашњих разматрања излази да није сасвим сигурно утврђено кад су били крајеви дефинитивно насељени. Не зна се тачно ни да ли је то био одмах после великих сеоба или касније. За В. Дренову постоје неки сиромашни подаци из којих се види да је један део становништва насељен после Карађорђевог устанка, али нема тачних података одакле је ко дошао.²¹ Сељаци тврде да је по доласку Турака један део становништва био у збегу у једном делу сеоског атара, званом Цигатовац. Касније се вратио и дао основу за стварање данашњег насеља.

17. За област која је у овом раду означена као III зона (в. т. 11) Цвијић констатује, и тако је на његовој карти забележено, да је насељена Динарцима, који су се овде измешали са старинцима. Овоме треба

¹⁸ Т. Бушетић, Левач.

¹⁹ Левач, 452.

²⁰ Темнић, 275.

²¹ Један податак каже овако: „Исти велико-дреновци дошли су у Велику Дренову за време Карађорђа, и сви који вам долазе јесу дошљаци. Карађорђе дао им да ту седу, и они пали су у један крај Дреновца у луг, и Ковчушани сметаду и не даду им луг терсити”.

В. Архивска грађа за насеља Србије у време прве владе кнеза Милоша (1815—1839), СВЗБ 37, Насеља књ. 22, 176 (Збирка М. Петровића 1821).

додати следеће. Ова је област, у ствари, насељена становништвом које репрезентује симбиозу динарског, косовског и стариначког становништва. Овим је условљен и специфичан развој извесних говорних феномена.

18. Историјске, а и етнографске студије говоре, с мање или више документације, да је овај крај био насељен од најстаријих времена. Нарочито важну улогу имао је за време немањићког периода. О томе сведочи велик број културних споменика и многи топоними. У Крушевцу је црква Лазарица, Лазарева кула, манастир Велуће је у истоименом селу, манастир Руденица у Жупи, манастир Наупара у Наупари²³, град у Сталаћу, град у Лозној, селу изнад Трстеника уз Мораву, манастир Љубостиња и др. Многи од тих топонима везују се за историјске личности.

Богдање је према предању настало по имену Југ Богдана.²³ Милутовац у време краља Милутина. Прича се да је у овом селу постојало неко Милутиново добро. Постоји и друга претпоставка да је овај назив везан за Милутина, слугу кнеза Лазара.²⁴ За Љубостињу се каже да је име добила по кнегињи Љубици, сестри Царице Милице. Подаци о пореклу топонима и споменика историјски нису сасвим веродостојни. Могућно је да је велик број имена везан за народну етимологију, што наука обично не прихвата као тачно. Сигурно је ипак да је улога овог краја у немањићкој епохи могла имати утицаја на стварање назива, макар и касније. Друкчије се не може објаснити оволики број топонима везаних за личности из тог периода, нарочито кад се има у виду да су топоними сконцентрисани на уском подручју где су се налазила имања, задужбине и градови Немањића и других феудалаца.

19. Са сигурношћу или са више вероватноће може се тврдити како су називи граматички настали: Милутовац *мил+уш+ов+ац*.²⁵ *мил-* је иначе заједнички део за многа имена: *Мил-осав*, *Мил-омир*, *Мил-еџа* итд.²⁶

Медвеђа < *медвед* + *ја*.

Велика Дренова је од *дрен* = *Cornus mas*. Дренова је назив за већи број села у нашој земљи без придева *велика*. Дренова се спомиње први пут у Повези Деспота Ђурђа 1428—1429.²⁷

О Трстенику је познато да је био на месту где је данас село Осаоница. Касније, 1832, премештен је на место где је данас.²⁸ Осаоница је настала свакако од *осал* = *осао*, стлс. *осъль*. лат. *asinus*.²⁹ Трстеник (Трстѣник) се спомиње 1433. године.³⁰

²³ За ове манастире сматра се да су основани крајем XIV или почетком XV века. В. Народну енциклопедију С. Станојевића.

²⁴ В. Бушетић, Левач, 477.

²⁵ Мијатовић, Темњић, 296.

²⁶ В. Рјечник ЈАЗУ.

²⁷ Из необјављене грађе о именима насеља у Србији Историјског института САН, Београд.

²⁸ В. Стојан Новаковић, Споменици српског права. Београда, 335.

²⁹ В. Милићевић, Кнеж. Србија, 755.

³⁰ Рјечник ЈАЗУ.

³¹ В. Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи I. Београд 1902, 85.

Тоболац је могао настати од истоименог назива за оруђе.³¹ Интересантно је да се поред званичног назива Тоболац у говору чује и Тобоци.

Посебан је проблем назива за Велуће. Нема сигурног објашњења како је топоним настао, али је вероватно врло стар.³² Према подацима који постоје у манастиру Велућу, назив за манастир је био Сребреница по истоименој речици која пролази кроз село и у којој се испирало сребро. Податак, међутим, није сасвим сигуран. Даничић наводи *Vellut, holosericum*, срл. *Velutum*: понавсна Велоутум П. 86. Наводи даље називе села Велоухъ ка Дона и Горна, два села између Кучајне и Мораве. Овај назив није усамљен у Србији. М. Ђ. Милићевић наводи назив места Белуће³³, а Михаило Драгић каже да је на месту данашње Горње Црмнице било село Белућа.³⁴

Нема доказа да је б > в, па је према томе тешко доказати да је првобитни назив био Белуће према старословенском Белуште (Белоуште).

Све што је досад наведено не даје могућност да се закључи када је назив за Велуће настао и да ли има какве конкретне везе са настанком осталих места истог или сличног назива у Србији.

Топоним је граматички могао настати на два начина:

а) Од латинског имена *velut* + је стари посесивни деривациони наставак. Питање је само како је дошло до тога да се узме латински назив. Података нема који би ово потврђивали.

б) Далеко је вероватније да је топоним настао од вел+ут+је као мил+ут- итд. *вел-* је иначе заједнички део за изванредан број имена, нпр. *Вел-мир*, *Вел-имир*, *Вел-исав* итд.³⁵

Досадашњи подаци о говорима ове зоне

20. Речено је већ да изучавање ових говора досад није спровођено на систематски начин и на ширем плану. Интересовање научних радника везивало се за периферијске говоре или оне који су у основици књижевног језика. Тек у новије време проучавају се и остали штокавски говори међу којима и косовско-ресавски.

21. Један од првих дијалектолога који је посветио пажњу и косовско-ресавском дијалекту био је Вук Караџић. Он није говорио посебно о говору трстеничке зоне, али је регистровао неке од основних особина дијалекта у целини. Његове најважније констатације су следеће: а) Именице које се завршавају на *ије*, *чје*, *жје* и придеви на *жиј*, *чиј*, *шиј* ,, . . . од Крушевца и онамо по Метохији тако и по оним крајевима Ерцеговине и Црне Горе . . . избацују *j*: *оруже* (мјесто оружје),

³¹ У Рјечнику ЈАЗУ овај назив се само помиње као топоним у крушевачком округу.

³² В. Рјечник из књижевних старина српских I. Београд 1883.

³³ Кнежевина Србија, 720.

³⁴ Драгић, Гружа, 189.

³⁵ Из необјављене грађе о именима насеља у Србији Историјског института САН, Београд.

наруче (м'есто наручје), *йодуше* (м'есто подушје), *божа* (мјесто бож'а)" итд. б) Непостојање *х*. Вук образлаже да га у песмама не узима, изко би по њему било паметно да га штампа, да неко не би „ . . . у Сријему или у каквом крају Србије рекао да сам п'есме из оних мјеста поквари".³⁶ в) *друшћо* м. друштво. г) Употреба „ . . . „винителног" падежа место „казатељног". д) Употреба заменице *ју* м. *је*: „*ѿа ѿовика шћо ју глас доноси*". Ову особину наводи за Косово и Крушевац. љ) *добрем* м. добром. Каже да се овако говори по Ресави и у „Наћи јагодинској".³⁷

И у рецензији на I и II књигу „Љубомира у Јелисијуму" Вук говори о овом дијалекту и тамо каже следеће: „А што се тиче склоненја, сопряженија и синтаксиса, ту нема нигде ни какове разлике (осим у Краини Неготинској, у наћи параћинској, у Ресави и амо горе преко Мораве у наћи јагодинској — по Лјевчу и по Темнићу — што имаю женска имена, која се окончаю на *а* у јединственом броју у дателном и сказателном *е*, а мушка која се окончава на *к* и *х* миеняю у винителном мложественном броју *к* у *ц*, а *х* на *с* п. *Дао девојке, носи на главе; има добре ојанце; дочекао Турце; узео све орасе* итд.

Ми не кажемо ни ово да неваља, него само напоминемо да се зна, да има Србаља кои и тако говоре".³⁸

Вук Караџић и у другим делима, кад је реч о дијалектолошким проблемима, често износи понеку појединост о косовско-ресавском дијалекту.³⁹ У Предговору другом издању Рјечника каже ово: „Да сам којом срећом могао отићи у Босну и у Херцеговину и у Косово и Метохију, јачачно бих нашао још много знатнијих ријечи, али поред све моје жеље то се није могло".⁴⁰

22. Јован Живановић је један од првих научних радника после Вука, који је покушао да изучи говор ових крајева. Његов рад је настао у време кад је наша дијалектолошка наука била у зачетку. После тога, Живановићев метод рада није био такав да би могао дати озбиљније резултате. Отуда у ономе што је рекао има доста непрецизности, неприхватљивих закључака, па и непознавања основних ствари. Идући за Вуком, он штокавско-екавски дели на „сријемски и ресавски", а за ресавски каже да се говори у „крушевачком, ћупријском, јагодинском и црноречком округу, у Старој Србији око поља Косова, међу Брз'ацима око језера Охрида у близини Битоља око Црне Ријеке и у Албанији око Драча".⁴¹

³⁶ В. Вук Стеф. Караџић, Српске народне песме I, Београд 1953, LIII.

³⁷ Оп. cit. XXX.

³⁸ Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића, књ. X. Београд 1894, 151.

³⁹ О глаголима типа *рем*: *зайрем* говори такође у Скупљеним граматичким и полемичким списима, књ. II, св. I; Београд 1894, 78. У истој књизи говори и о „спрезању" глагола, в. стр. 84.

⁴⁰ Развој Вукових схватања о нашим дијалектима систематски је проучен и дат у студији проф. А. Белића, О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик. Глас LXXXII (1910), 101—242.

⁴¹ Особине ресавскога или косовскопољског дијалекта. (Прештампано из „Програма" српске православне велике гимназије Карловачке за школску годину 1881/82, Сремски Карловци 1882, 1—19.

Као што се види, Живановићеве грешке су крупне. Он нити познаје јужне границе нашега језика, ни косовско-ресавског дијалекта. Јужни део наше земље био је тада под Турцима па је то могао бити разлог што Живановић није тачно прецизирао границе, мада ово не оправдава овако бесмислено разграничавање ни у оно време.

Живановић је свој рад засновао на језичком материјалу из Вукових народних песама. На тај начин није могао да нађе примере из свих споменутих крајева којима би поткрепио тврђење да је реч о јединственом дијалекту на овој територији. Грешака код њега доста и у деклинацији именица и у другим особинама говора.

23. Од старијих радова који се најдиректније односе на овај говор је познати рад Љубе Стојановића „Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrnjci im Kruševacer Kreise (in Serbien).“⁴²

Овај рад, иако се у њему говори уопштено и без шире интерпретације, врло је користан. Ту је први пут регистрован и глобалније обухваћен спектар особина трстеничког говора. Тек у последње време има радова који дају више података о овој, а и о другим зонама косовско-ресавског дијалекта.⁴³

Стојановићев рад, ипак, има извесних, озбиљнијих недостатака. У њему није означавано одакле је који информатор и којој генерацији припада. Не наводи се из којих села су узети примери. Уопштено се наводи локација и каже се да је материјал прикупљан у Јасиковици, Врњцима, Подунавцима, Врби. Јасиковица, а делимично и Врњци, данас припадају трстеничком говорним типу. Говор Подунавца и Врбе показује знатна одступања, али није искључено да је у време кад је Стојановић прикупљао материјал и у овим селима било примера које он наводи, у Подунавцима више, а у Врби мање сигурно. Из данашње перспективе тешко је о овоме прецизније говорити.

Материјал у свим случајевима није ни сасвим поуздан. Да јесте, било би врло занимљиво пратити разлике које су се јавиле у еволуцији од 1895. када је Стојановић сакупио материјал. Не зна се да ли је Стојановић наишао на несигурне информаторе, нешто није добро чуо и схватио, или је реч о променама које су се десиле од тада до данас.

Упоређивање материјала садашње развојне фазе и Стојановићевог времена показује неке, релативно крупне разлике. Највише их је у бележењу акцента, нпр.

Стојановићев материјал	трстенички говор	III зона
кајмак	кајмак	кајмак
лажџов, и лажџов	лажџов и лажџов	лажџов
петкџем	пџткџем	пџткџем
потџчкџем	потџчкџем	потџчкџем
дрџце	дрџце	дрџце

⁴² В. Врњци, 212—218.

⁴³ В. Д. Јовић, О имперфекту у говору околине Врњачке Бање. Зборник за филологију и лингвистику Матице српске II (1959), 114—132; и Извештај о научно-истраживачком раду на терену. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду V (1960), 461—463.

Стојановићев материјал	трстенички говор	III зона
лопђв	лђпђв	лђпов
пђпио	попђо	попио
водѐничар	воденђчар	воденђчар
дѐсило	дѐсило и десђло	дѐсило
бђловао	боловађо и бђловао	боловађо ⁴⁴

Разлике су у квантитету, у месту акцента и у квалитету у једном случају.

Тешко је да је Стојановић могао наћи краткоузлазни акценат у овој зони сем ако га није схватио као варијанту краткосилазног акцента.

24. Стојановић је забележио у овом говору облике *ђиѐ*, *нѐиѐ*.⁴⁵ У Јасиковици облици *ође*, *нѐђе* (додуше с краткоћом -e) поуздано постоје, али их сасвим сигурно у Подунавцима и Врби данас нема. У тим селима је искључиво *ђѐ*, *нѐѐ*. Друга зона има данас спорадично *ђѐ*, *нѐѐ*, *ђѐмо*, *нѐѐмо*, а прва зона само *ђѐ*, *нѐѐ*, *ђѐмо*, *нѐѐмо*. Могуће је да су ти примери и постојали у свим местима које Стојановић наводи, а могуће је да их је чуо у једном селу па их уопштио за говор у целини. Дужине које Стојановић наводи у овим облицима противе се принципима акценатске структуре овог дијалекта. Само у специјалним емотивнијим ситуацијама могућно је претпоставити промену места акцента, нпр. *ођѐ*. У првој зони постоје паралелни случајеви као *ођѐ!* (= *баш се бојим*). Дужина финалног слога у *нѐѐ* потпуна је немогућна.

25. За акценат имперфекта Стојановић наводи овакве случајеве: *чђђмо*, *чђђѐше*, *чђђѐше*.⁴⁶ У другом и трећем лицу акценат је и данас овакав, у првом лицу плурала само *чђђмо*.

Има и других разлика у овом говору према Стојановићевом материјалу, али ће се о томе говорити у одговарајућим одељцима.

26. Глиша Елезовић је доста учинио на изучавању косовско-ресавског дијалекта, особито једног његовог дела.⁴⁷ Без обзира на оштрију критику његовог система рада и интерпретацију материјала, његов Речник и неки други радови драгоцени су извор за изучавање косовско-метохијског говора, а у ширем смислу и целог дијалекта. Говор који је Елезовић фиксирао има своје индивидуалне карактеристике, у неким правцима друкчије него у трстеничком говору. Овде ће бити споменуте најбитније разлике.

а) Елезовић је у Речнику регистровао двоакценатски систем. Присутне су само квантитативне опозиције силазних акцената.⁴⁸ Насупрот овоме у трстеничком говору доследно је заступљен троакценатски си-

⁴⁴ В. Врњци, 212—213.

⁴⁵ Врњци, 212—214.

⁴⁶ Врњци, 217.

⁴⁷ В. наведену литературу у фусноти 2.

⁴⁸ В. Речник I, 98. где Елезовић наводи и један пример краткоузлазног акцента у речи *глођиња*, е, ж = плод од глогова дрвета. У В. *глођиња* ж, РЈА *глођиња*. Међутим, сасвим је могуће да је ово у Елезовићевом материјалу штампарска оманка

стем: ", ^, ' . Силазни акценти јављају се у по две фонетске варијанте, али је то посебно питање о коме ће се говорити касније. Фонолошке вредности имају један кратки и два дуга акцента. У пару дугих акцената дистинктиван је квалитет.⁴⁹

б) Место овог акцента често је врло различито. У Елезовићевом материјалу, нпр. " на ултими је обичан, нарочито у речима страног порекла и у инфинитиву:

мајдāн, ђогāи, јарāн, варакаāи, везовāи, каменīи, временīи, вāз-дāн, вечерāс, јесенāс, зимўс, данāс, гласовīи, градр, кожў⁴⁹, ѿмодћ 102/II, саможїв 199/II, саморāн 199/II, шврдоглав 304/II, сїаро-лик 269/II итд.⁵⁰

У трстеничком говору овако место " није непознато, али је саввим изузетна појава (в. т. 60—66).

в) у неким турским и страним речима Елезовић бележи полугласник и *й*, који се у трстеничком говору никада не јављају.

г) Постоје разлике и у творби имперфекта. Елезовић не наводи примере с карактеристичним проширењем *-џа, -џадџие, -џадџиа*. Тога нема ни у Стевановићевом Извештају о говору Метохије и Пећи.

д) У трстеничком говору је доследна употреба аориста с наставком *-(х)мо* у првом лицу плурала. У Елезовићевом материјалу, поред овакве форме, постоји и форма с наставком *-смо*.

ђ) Номинатив мушког рода демонстративних заменица је без финалног *-ј* у трстеничком говору. Елезовић бележи форме са *-ј* и без тог консонанта (в. т. 373).

е) Постоји релативно велика разлика у фреквенцији и неких глаголских облика, нарочито инфинитива, који у Елезовићевом материјалу постоји у знатно већем броју него у трстеничком говору.

ж) У лексички су такође знатније разлике. У трстеничком говору је далеко мање турских и других страних речи него у косовско-метохијском. Разлике се јављају свакако и због велике разлике у времену обраде једног и другог материјала, али и због тога што је косовско-метохијски био више изложен страним утицајима, што је становништво национално измешано.

з) Фонема *џ* далеко је веће фреквенције у косовско-метохијском него у трстеничком говору.

Критике на које је Речник наишао у своје време биле су врло оштре⁵¹, али овај материјал је и данас употребљив и веома користан за изучавање овог дијалекта.⁵²

27. У чланку „Једна интересантна контаминација у косовско-метохијском дијалекту” Елезовић говори о специјалним феноменима

⁴⁹ У Елезовићевом материјалу је по правилу друкчија ситуација, в. Речник: 6/I, 254/I, 73/I, 78/I, 276/I, 87/I, 70/I, 80/I, 83/I, 210/I, 97/I, 109/I, 6/II.

⁵⁰ В. Речник.

⁵¹ В. Хенрих Барић, Прилози за њиховност, језик, историју и фолклор XV, 270—290, и Прилози XVI, 379—391. Одговор Елезовићев је у ЈФ XIV, 181—235.

⁵² Врло повољну оцену Речника дао је А. Vaillant, RES XII, 294.

који се само делимично односе на трстенички говор.⁵³ Идентична је само појава *шолицак*, *шолица*. Све остало је непознато трстеничком говору, нпр. *шонај*, *шона* и др.

28. Далеко је већа вредност Елезовићевог „Извештаја са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи”.⁵⁴

Елезовић је на овом подручју уочио две зоне с неким посебним говорним одликама. То су зоне Вучитрна с околином и зона Пећи с околином.⁵⁵

За трстенички говор интересантно је што се у њему делимично разликују две зоне у акценатском погледу. Прва зона ближа је вучитрском говорном типу, друга има елемената који упућују на већу сродност с пећким говором. Међутим, наша III зона најближа је пећком говору по акценатским особинама. Ево примера:

Вучитрн	Пећ	I зона	II зона	III зона
легѐн	лѐген	легѐн	легѐн	лѐген
доцкѐн	дѐцкан	доцкѐн	доцкѐн и дѐцкан	дѐцкан
темѐљ	тѐмељ	темѐљ	тѐмељ	тѐмељ
мѐгдѐн	мѐгдан	мѐгдѐн	мѐгдан	мѐгдан
јѐргѐн	јѐрган	јѐргѐн	јѐргѐн	јѐрган
пѐљин	пѐлин	пѐљин	пѐлен	пѐлен,
Турчѐн	Тѐрчин	Турчѐн Тѐрчин	Турчѐн Тѐрчин	Тѐрчин
Јовѐн	Јѐван	Јовѐн	Јовѐн	Јѐван
Вукадѐн	Вукаѐдин	Вукадѐн	Вукадѐн	Вукаѐдин
Стојѐн	Стѐјан	Стојѐн	Стојѐн	Стѐјан
Младѐн	Млаѐден	Младѐн	Младѐн	Млаѐден
домаћѐн ⁵⁶	домаћѐин	домаћѐн	домаћѐн	домаћѐин

Разуме се, у Пећи има и акента другог типа, онаквог као у вучитрском говору. Интересантно је подвући да су колебања и разлике у говору Пећи и Вучитрна у истој пропорцији као разлике у говору I и II зоне, или још евидентније, као између II и III зоне. Изгледа да је гро становништва које је населило I и III зону долазило од Пећи преко Копаоника и формирао дијалекатску основицу ових подручја. Становништво од Вучитрна улазило је у долину Јужне Мораве, јужније од Жупе, стапало се с малобројнијом вардарско-моравском струјом и формирало I зону. На стварање посебне физиономије говора III зоне поред миграционих кретања утицали су и други фактори. Говор друге зоне преко Копаоника везује се за говор Пећи. У акценатском погледу то је у великој мери јединствено подручје. Веза I зоне с вучитрским го-

⁵³ В. фусноту 2/в.

⁵⁴ В. СЕЗБ II, 464—473.

⁵⁵ В. Извештај, 466.

⁵⁶ В. Извештај, 568.

вором види се често и у месту акцента, а и по делимичном чувању ", на ултими, нпр. у аористу.

Наравно, несравњено је већи број таквих појава у вучитрнском говору.

29. Извештај о дијалектолошком испитивању Метохије М. Стевановића⁵⁷ употпунио је празнину у познавању метохијског говора и говора Пећи. Слагање пећког и трстеничког говора, нарочито говора II зоне углавном је у овоме:

а) *нџсам, нџси, нџмо, нџсу*. У I зони само *нџсам* итд.

б) Компаратив типа *сиџареџ, мудреџ*, карактеристичан је за цео трстенички говор.

в) Доследна замена *џ* са *е*.

г) Употреба генитива за локатив плурала.

д) Инфинитив без финалног *-и*.⁵⁸

Слагање је, као што се види, у општим косовско-ресавским особинама, али је карактеристично да је слагање веће с говором II него I зоне. Тако је с употребом *нџсам* и др., фреквенцијом употребе инфинитива, а и с другим особинама што ће се видети у наредним поглављима.

У метохијском говору различите измене вокала углавном су друкчије него у трстеничком. У овом последњем измене се готово увек крећу у вертикалном смеру, у метохијском и у вертикалном и у хоризонталном: *кеџ куђе, Црнегораџ*⁵⁹ и сл. Детаљније ће се о томе говорити у фонетици.

30. Неке податке о овом говору дао је професор М. Стевановић изучавајући ђаковачки говор.⁶⁰ Непосредно суседство изражава се у извесним заједничким особинама, мада је ђаковачки говор друкчије дијалекатске структуре.

31. Милош Ивковић скупио је нешто говорног материјала директно из ове зоне.⁶¹ Забележио је неколико песама из Милутовца, села које је у непосредној близини Велике Дренове и говор му је исте структуре као и у осталим селима наше I зоне. И у његовом материјалу има извесних особина које данас не постоје у таквој форми или немају такав акценат нпр.

а) *фињера*.⁶² Данас је искључиво *фењер/фењера* или *вењер/вењера*.

б) *дјеџелине*. У говору је искључиво *деџелина/деџелине*.

в) У акценту има доста разлика, али је реч о песми и акценат не мора бити типичан. Интересантно је, међутим, да иста песма у савременој интерпретацији има друкчији акценат.⁶³ Разлике у акценту могу у овом случају бити резултат индивидуалне интерпретације, а појава дугоузлазног акцента у позицијама нетипичним за овај говор може

⁵⁷ ГЗС VI 1938/1939), 56—59.

⁵⁸ В. Метохија, 58—59.

⁵⁹ В. Метохија, 60—61.

⁶⁰ В. Ђаковица, 3 и даље.

⁶¹ В. Фолклорно-дијалектолошки прилози. Просветни гласник XXX (1909) 601—609.

⁶² Оп. cit. 601.

⁶³ Ibid. 603.

бити резултат утицаја смедеревско-вршачког и шумадијских говора или просто преовлађивање једне од акценатских варијаната у зависности од ритма песме.

Што се тиче форми *фињера* и *дјешелине*, могућно је да су унете са ијекавског подручја и у песми се задржале и на овом терену.

32. Врло користан прилог изучавању косовско-ресавског дијалекта, нарочито ресавског говора, дао је Милош Ивковић бележењем народних умотворина у Ресави.⁶⁵ Овај материјал не односи се непосредно на трстенички говор, али је врло користан за упоређивање ресавског типа с косовско-метохијским и трстеничким говором.

33. Ивковићев „Прилог извештају др А. Белића дијалектолошким екскурзијама“⁶⁶ значајан је само по томе што прецизније утврђује границе косовско-ресавског дијалекта према призренско-тимочком, нарочито у пределу горње Ресаве.⁶⁶ Константовао је и језичке црте које продиру с југа Србије.⁶⁷ О домаћем говору не даје податке.

34. На ово подручје у најширем смислу односи се и рад К. Мисиркова, „Значението на моравското и ресавското наречие за савремената и историческа етнографија на Балкански полуострво“.⁶⁸

35. Тодор Бушетић објавио је књигу „Српске песме и игре с мелодијама из Левча“.⁶⁹ Језички материјал фиксиран у овим песмама веома је много прилагођаван књижевном језику. Због тога и не може бити од веће користи за дијалектологију. Међутим, има и извештан број особина које су добро забележене. Нарочито је корисно што је лексика изворна. Зебележен је и мањи број фонетских особина карактеристичних за говор Левча, нпр. испадање вокала у императиву (притеж’те)⁷⁰, разна сажимања (црнока)⁷¹, инфинитив без *-и*, релативно чешћу употребу имперфекта и сл..⁷² Имперфект је овако чест вероватно био само у песмама. Данас је, колико се зна, употреба овог облика у Левчу сведена на незнатну меру.

36. А. Белић је у више својих радова расправљао о косовско-ресавском дијалекту. Наводимо само оно што је битно за трстенички говор.

У студији „О српским или хрватским дијалектима“⁷³ Белић на више места говори и о косовско-ресавском. Константује, пре свега, да је призренско-тимочки био једним делом „. . . у блиским везама са косовско-ресавским говором“.⁷⁴ Међусобне везе и утицаје у многим случајевима потврђује и наш материјал. Константовао је, што се иначе

⁶⁵ В. Ресави.

⁶⁶ В. Годишњак СКА XXV (1911), 369—374.

⁶⁷ Ibid. 372.

⁶⁸ Ibid. 369.

⁶⁹ Блг. преглед V, књ. I, 121—127.

⁷⁰ СЕЗБ III (1902).

⁷¹ Ibid. 18.

⁷² Ibid. 56.

⁷³ Ibid. 71.

⁷⁴ В. Глас САН LXXVIII (1908).

⁷⁵ Ibid. 70.

чешће истиче у лингвистичкој литератури, да су говори косовско-ресавски врло блиски међусобно. Дословно каже: „ . . . и поред разлика у акцентуацији, које су понекад знатне, ипак се још врло јасно виде њихове основне црте . . . ”.⁷⁵

У овој студији даје поделу косовско-ресавског на косовски, жупски и левачко-ресавски.⁷⁶ А. Белић је констатовоао и много других момената битних за развој косовско-ресавских феномена значајних и у садашњој развојној фази. Важна је констатација о губљењу флексије које је захватило и косовско-ресавске говоре поред призренско-тимочких.⁷⁷ Затим Белић говори о губљењу квантитативних разлика у вокала, нарочито у Ресави и Темнићу.⁷⁸

Најновија испитивања углавном потврђују Белићеве констатације, али подела дијалекта на говоре није прецизна. У оваквој констелацији није уопште ни прихватљива.

37. О косовско-ресавском А. Белић је говорио и у својој дијалектолошкој карти на руском језику.⁷⁹ Ова студија је рађена на историјској основи. У њој је реконструисана дијалекатска слика пре поделе на данашње дијалекте. А. Белић претпоставља да се некадашњи „ . . . рашки дијалекат поделио на призренски и косово-пољски у XIII веку ”.⁸⁰ У овом раду такође се даје подела косовско-ресавског на говоре. Поред осталог издвајају се јагодински, ресавски, параћински. Данашња ситуација не оправдава ни ову поделу.

У овом раду дате су и границе дијалекта које и данас важе уколико се не инсистира на превеликој прецизности. Значајна је констатација Белићева да је од свих косовско-ресавских говора „ . . . најчистији и за то најинтересантнији жупско-левачки. Мало је туђих утицаја ”.⁸¹ Овај закључак је тачан и оправдава нашу поделу трстеничког говора на две споменуте зоне.

У овом делу нема ни помена о смедеревско-вршачком типу.

И у овој студији дате су основне особине овог дијалекта.

38. А. Белић је у бележењу акцента полазио само од једне акценатске варијанте. Карактер те студије није ни захтевао вођење рачуна о дублетима, али из упоређивања његовог материјала и данашњег стања могуће је уочити неке тенденције у савременом развоју. Данашњи говорни материјал потврђује Белићев акценат, али и велик број дублета:

⁷⁵ Ibid. 71.

⁷⁶ Ibid. 71.

⁷⁷ Ibid. 103—104.

⁷⁸ Ibid. 105.

⁷⁹ Диалектологическая карта сербского языка. Сборник по славяноведению II. Санкт-Петербург 1905, 27—32 et passim.

⁸⁰ Ibid. 25.

⁸¹ Ibid. 28.

Белићев примери	Садашње стање
вѣзâ (аорист)	вѣза
нѡжѣм	нѡжѣм
причâње	причâње и причање
плâнина, ген. плур.	планинâ и планина
стѡгова	стогѡвâ и стѡгова
ѡвнова	овнѡвâ и ѡвнова
грѡбова ⁸²	гробѡвâ и грѡбова ⁸³

Овде су потребне две напомене. Прво, у општем збиру тенденција употреба акцента даље од иницијалног слога данас је јача. Друго, Белић не наводи одакле је узео материјал, али је по свој прилици највећи део из Левча. Навођење паралелних случајева Белићевом материјалу указује да постоји еволуција развртка акценатских односа и да су неки процеси врло актуелни.

39. И у Белићевом делу „О двојини у словенским језицима”⁸⁴ има доста материјала из овог говора. Посебно су опет занимљиви акценатски проблеми. Белић је и овде бележио само један акценатски тип. Вероватно није ни имао намеру да да комплетну слику акценатских односа. Стварно стање данас изгледа овако.

Белићев материјал	Садашње стање
грѡбова	гробѡвâ, грѡбова, грѡбѡва
тѡпова	топѡвâ, тѡпова, топѡва
дâна	дâнâ, дâна
шљивâкâ	шљивâкâ, шљивâка
брâвâ	брâвâ, брâва
бйкâ	бйкâ, чешће бикѡвâ
синѡва	синѡвâ, сйнова, синѡва
момâка	момâкâ, момâка
на рѡкâ	на рѡкâ, на рѡка
у оне љѡди	љѡдй, љѡди
по брѡда	по брѡдâ, по брѡда
по пѡтова	по пѡтѡва, по пѡтова
по сâбора ⁸⁵	по сâборâ, по сâбора

Белић је овај материјал узео у селу Пољна. Наш материјал није из истог села, али је акценатска и морфолошка структура говора села I зоне и Пољне данас иста.⁸⁶

А. Белић каже да тачком на крају обележава „остатак иктуса”. То је неки специјални удар који се јавља на овако акцентованим вока-

⁸² На истом месту.

⁸³ У нашем материјалу је прва варијанта обичнија. Тако се акценат, а и остали примери бележе и у даљим излагању.

⁸⁴ Посебна издања СКА ХСГ, Београд 1932.

⁸⁵ Оп. cit. 120—123.

⁸⁶ По властитом материјалу.

лима.⁸⁷ То може бити, међутим, просто већа изразитост интонације слога иза узлазног акцента што је обично и на многим другим странама па и у књижевном језику. Све остале особине одговарају данашњем стању говора, нпр. падежни облици именица, наставци тврђих основа у заменица (у оне људи) итд.

Дублетни акценатски односи карактеристични су за све три зоне. Нису, дакле, нека усколокална појава. Занимљиво је да ни Елезовић не наводи више дублетних примера. Да ли је ова појава настала после Белићевог и Елезовићевог прикупљања материјала, или је и тада постојала па је из извесних разлога у Белићевом раду изостала, данас је тешко утврдити. Било би корисно испитивање косовско-метохијског говора да се данашња слика утврди.

40. О косовско-ресавском дијалекту А. Белић говори и у Народној енциклопедији.⁸⁸ Овде су дати конкретнији подаци о жупском говору. Нарочито је важно што су границе дијалекта прецизније него у другим радовима. Побројане су најбитније особине и дата је подела дијалекта.

41. Интересовање А. Белића за жупски говор види се и из недавног написа Милоша Московљевића.⁸⁹ На заједничкој дијалектолошкој екскурзији по Жупи Белић је прикупио нешто материјала и већ тада уочио постојање једног специјалног дугог акцента у позицији за $\hat{}$. Вјероватно се мисли на акценат који се у нашем материјалу бележи као $\hat{}$.

42. О косовско-ресавском дијалекту говорио је и Милан Решетар, али без илустрација материјалом. Он углавном дискутује о месту овог дијалекта међу другим дијалектима.⁹⁰ О Решетаровим закључцима је опширно и критички говорио А. Белић.⁹¹

43. Павле Ивић у најновије време у оквиру других радова дао је више прилога за изучавање косовско-ресавског дијалекта. Реч је, пре свега, о Дијалектологији на српскохрватском језику⁹², о Дијалектологији на немачком⁹³, затим у Извештају о дијалектолошкој екскурзији.⁹⁴

44. Посебно место у изучавању овог дијалекта има студија Павла Ивића о херском говору. У овом драгоценом раду дати су не само најважнији феномени смедеревско-вршачког и осталих косовско-ресавских говора, већ су показане и узајамне везе и еволуција језичких факата.

Рад је расправио многа питања односа косовско-ресавског и шумадијско-војвођанског дијалекта.⁹⁵ Уз овај рад иде и материјал из села Глоговца код Светозарева.⁹⁶

⁸⁷ Оп. cit. 120.

⁸⁸ В. књ. IV, 1072.

⁸⁹ Сећање на једну дијалектолошку екскурзију с професором А. Белићем, НЈ X, н. с. Св. 3—6 (1960), 69—81.

⁹⁰ В. Der stokavische Dialekt, Wien 1907.

⁹¹ Глас САН LXXVIII.

⁹² Дијалектологија I, 99—107.

⁹³ Дијалектологија II, 226—246.

⁹⁴ В. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду IV (1957), 159—184.

⁹⁵ В. фусноту 3/в.

⁹⁶ В. фусноту 3/г

45. Павле Ивић је говорио о појединим феноменима косовско-ресавског дијалекта и о многим другим радовима. Нарочито је важно оно што је дато о консонантизму⁹⁷, о вокализму⁹⁸, о акценту.⁹⁹ Затим посебно и изузетно у студији О говору Галипољских Срба.¹⁰⁰

46. Врло користан прилог изучавању овог дијалекта дали су Асим Пецо и Бранислав Милановић у чланку Особине левачког говора.¹⁰¹ Нарочито је користан прилог о фонетским и акценатским особинама. За зону ближе јужноморавском говору Извештај Бранислава Милановића¹⁰² употпунио је празнину у познавању овог дела говора.

47. Чланак Стојана Јовића о говору Неготинске Крајине¹⁰³ дао је неке фонетске и морфолошке особине говора тога краја.

48. Да споменем најзад Извештај о испитивању говора Трстеника¹⁰⁴, као и посебне чланке: О имперфекту у говору околине Врњачке Бање¹⁰⁵, а делимично и у раду О проблему именица III врсте у неким штокавским говорима¹⁰⁶, који су били претходни радови у припреми за израду ове дисертације.

Наравно, овим се никако не исцрпљује све оно што је у радовима о нашем језику речено о косовско-ресавском дијалекту. Све остало, међутим, мање је важно. Реч је о узгредним примедбама и освртима, или се у склопу са другим проблемима говори и о овом дијалекту.

Етнолози о језику овог подручја

49. Етнолози обично наводе мало језичког материјала, што је и разумљиво. Дијалекатске границе по правилу не одређују. Иако оскудно, досад је најбоље оно што је о овој области рекао М. Б. Милићевић.¹⁰⁷ Интересантно је да он говор III зоне не сматра косовско-ресавским типом. Очигледно је да се у овоме повео за етнолошким границама. Прецизно обележава границу између II и III зоне на десној страни Мораве. Граница на левој страни реке није онаква како ју је он дао. Разлике у акценту и нарочито у деклинацији именица II врсте прецизно

⁹⁷ Два главна правца у развоју консонантизма у српскохрватском језику. Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду II (1957), 159—184.

⁹⁸ Основные пути развития сербохорватского вокализма. Вспрессы языкознания I (1958), Москва, 3—20.

⁹⁹ Die Hierarchie der prosodischen Phänomene im serbokroatischen Sprachraum. *Phonetica*, Internationale Zeitschrift für Phonetik. Basel—New York, Separatum vol. 3, No 1, 1959.

¹⁰⁰ Галипољски Срби.

¹⁰¹ Левачки говор, 13.

¹⁰² В. Извештај о говору села Макрешана. Гласник САН XII, 1960, 231—232.

¹⁰³ Неке особине говора Неготинске Крајине, Развитак I (1957), Неготин, 129—134.

¹⁰⁴ В. фусноту 43.

¹⁰⁵ В. фусноту 43.

¹⁰⁶ Зборник за филологију и лингвистику Матице српске IV—V, Нови Сад 1963, 156—162.

¹⁰⁷ Кнеж. Србија, 755.

одвајају I и III зону између села Стубла и Угљарева, око 18 километара узводно од Трстеника.¹⁰⁸

Милићевић је уочио и неке акценатске специфичности овог говора. Показао је разлике у падежном систему према књижевном језику. Забележио је постојање иновираних секвенци *јз* (лојзе), инфинитив без финалног *-и*¹⁰⁹, и неке друге особине.

Милићевић је забележио и неке народне песме са садржином из овога краја. Песме немају већег значаја у језичком погледу. Све су у Вуковом стилу, или су такву обојеност добиле „сељењем” из једног краја у други, из једне социјалне средине у другу.

50. Станоје Мијатовић дао је нешто језичког материјала из Темнића.¹¹⁰ Он исправно констатује да је „... говор Темнића врло сличан левачком, само је акценат особити, тако да се у овом крају каже: *Миладџин, Сџојадџин, Сџојџин, Милџин*”.¹¹¹ Из Беле Воде, Коњуха и Брајковца наводи ове примере: *џџем џџуџџем, џџем сокаџем, џџем човеџем, џо оџџу, џо чџџу, џо рукџе, ки она човек*.¹¹²

Облици су и данас такви. Акценат је нешто друкчији. Мијатовић не наводи пре акценатске дужине које су сигурно и у његово време постојале.

За Велику Крушевицу каже да народ већим делом „... говори оним говором који се чује у врањској и лесковачкој околини”.¹¹³ Говор Крушевице данас је већим делом као и говор осталих села ове зоне. Тачно је, међутим, да је експираторни акценат чешћи и да има више аналитизма у падежном систему.¹¹⁴ Мијатовић је ове особине добро уочио и ово се поклапа с пореклом становништва овог села које је највећим делом из околине Врања и Лесковца.

Говорни материјал који је Мијатовић скупио одговара говору I зоне. Забелешке о акценту су значајне јер је Мијатовић уочио тенденцију везивања акцента за неке деклинационе наставке. Бележење акцента је нестручно, али је лако закључити на какав је акценат мислио. Све наведене особине постоје и данас у I зони.

51. Врло је интересантан прилог изучавању говора овог подручја дзо В. Карић.¹¹⁵ Његова „Србија” је скуп географских, историјских и економских података, али су дате и белешке о језику. Драгоцене су јер су релативно старијег датума, а већим делом су тачне.

Из података о становништву Трстеника и околних села види се да је гро становништва тада био у селима, али су она ипак била врло мала.

¹⁰⁸ По моме материјалу.

¹⁰⁹ Кнеж. Србија, 765.

¹¹⁰ Темнић, 284—285.

¹¹¹ Ibid. 284.

¹¹² Темнић, 284—285.

¹¹³ Темнић, 285.

¹¹⁴ По мом материјалу.

¹¹⁵ В. Србија, 203—211.

Језику је посвећено неколико страница.¹¹⁶ Карић констатује да се источни говор не говори свуд једнако по Србији. Разни су нагласци и разни облици.¹¹⁷ Нарочиту пажњу посвећује разликама шумадијскога и моравскога говора. За моравски каже да има врло велику старину, а да је шумадијски млађи од њега.¹¹⁸ Сматра да је шумадијски мелодизнији од моравскога. Констатује да моравски нема сва четири акцента.¹¹⁹ Добро уочава акцентске разлике: *Ресава: Ресџа, домаћине: домаћине* (шумадијски: моравском). Додаје да је у шумадијском оштри акценат само на првом слогу.¹²⁰ У неким случајевима бележи на исти начин акценат у оба дијалекта, али се из контекста види да има у виду разлике, нпр. *ћујџи : ћуџији*. У шумадијском први слог схвата као акценатован, други с дужином. У моравском обрнуто.¹²¹

Карић је констатовао и морфолошке одлике моравског говора: номинатив јд. м. рода демонстративних заменица без финалног -ј (та), заменичке и друге облике без -х у неким падежима множине, аорист без с у првом лицу множине.¹²²

Одваја јасно „јужни“ (мисли на призренско-тимочки) од моравског говора. Констатује сасвим исправно да неке одлике моравског говора прелазе у Банат.¹²³

Новији дијалектолошки радови потврђују Карићеве закључке. Интересантно је да Карић неке податке није могао наћи у дијалектолошким радовима свога времена. Сва је прилика да је до тих података дошао властитим испитивањем говора.

52. Већ је речено да закључци етнолога о пореклу становништва I зоне нису увек у складу с оним што старији људи из тога краја кажу. Г. Бушетић тврди, нпр. да је бројна фамилија Брадића у Медвеђи пореклом из Брода у Жупи.¹²⁴ Брадићи кажу да су дошли из Црне Горе. Неки говорни елементи потврђују наводе сељака, нпр. компаратив у говору ове фамилије претежно је на -ији и: *стариј*, немају карактеристичну отвореност вокала о и е. У другим фамилијама у Медвеђи ове особине обично су друкчије.

Занимљиво је да код млађих људи у овим селима не постоји у већој мери осећање за традицију.¹²⁵ У време када су вршена етнологска испитивања то је вероватно било више развијено.

¹¹⁶ В. 203—211.

¹¹⁷ В. Србија, 205.

¹¹⁸ Србија, 205.

¹¹⁹ Србија, 207.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Србија, 208.

¹²² Србија, 209.

¹²³ Ibid.

Ово питање је детаљније обрадио Павле Ивић тек последњих година.

¹²⁴ В. Левац, 485.

¹²⁵ У Медвеђи и Мијајловцу млађи свет обично не зна ништа о свом пореклу.

Обично се позивају на неког врло старог човека који је о томе много знао, или је о томе имао неку стару књигу, али је умро. И тамо где се подаци о пореклу појединих фамилија делимично чувају обично се само делимично нешто зна. Често се преносењем с колена на колена веродостојност података потпуно изгубила. Због свега овога је и донекле разумљиво што етнологи нису увек сигурни и веродостојни.

53. Говорни елементи I и II зоне упућују на закључак да је највећи део становништва дошао миграцијама косовско-метохијске струје. Говор ове дијалекатске формације дао је и основну боју трстеничкој зони и у највећој мери потиснуо елементе друкчијих структура. Известан утицај на формирање овог говора имали су и представници моравско-вардарске струје.

Вероватно су и старинци дали свој удео у коначном формирању физиономије говора. Језички подаци у овом правцу, сем у случају старинаца, углавном се поклапају са закључцима етнолога. Нарочито су веродостојни подаци које наводи Ј. Цвијић.¹²⁶

54. Досадашња разматрања показују да је било неопходно изучавање језика ове зоне. Прво, досадашња истраживања нису ни приближно дала комплетну слику дијалекта. Према томе, многи проблеми значајни за нашу дијалектологију очекују решења. Друго, крајње је време да се утврде особине говора појединих зона косовско-ресавског дијалекта, да се покажу њихове разлике. Због тога је управо и дошло до истраживања чији резултати чине основу овога рада.

55. У трстеничком говору постоје данас отприлике три групе становништва које имају говорне разлике. На томе је и постављено тежиште испитивања овог говора.

а) Један део старијих људи, особито жена без школе, имају чист дијалекат. Тако је најчешће и са дошколском децом.

б) Мушкарци који су служили војску или учествовали у ратовима имају извесне одлике књижевног језика, неко мање, неко више.

в) Млађи људи, нарочито генерације које су се школовале после револуције, имају говор у знатној мери приближен књижевној норми.

Нагло мешање дијалекатске норме с књижном ствара понекад и тешкоће у истраживању, али и врло интересантне феномене у говору.

¹²⁶ В. Оп. cit. 7—9 и 68.

АКЦЕНАТСКИ СИСТЕМ

56. Напоменуто је да један део дијалектолошких радова косовско-ресавски третира као архаичнији новоштокавски говор. Као један од доказа за ову тврдњу узима се и старија акцентуација. Понекад се непрецизно каже да је очуван систем од два силазна акцента. Другим речима, да су очуване само квантитативне опозиције. Међутим, сама чињеница да је готово у свим косовско-ресавским говорима повучен краткосилазни акценат с ултима јасно говори да акцентуација овог дијалекта не може бити сматрана архаичном у оном смислу како се то понегде истиче. Додуше, из других положаја силазни акценти нису преношени, али се зато овај дијалекат одликује једном важном прозодијском иновацијом — ликвидирани су све послеакценатске квантитативне опозиције.

57. Акценатски систем трстеничког говора, као што је већ у уводном делу напоменуто, састоји се из три акцента: " ^ '. Разуме се, постоји и доста других разлика према књижевном језику, нпр. у месту акцента, као што ће се из даљег излагања видети.

58. Опште је познато да је у косовско-ресавском " остао на старом месту с изузетком последњег слога. Или је пренесен са последњег слога, али је фиксиран само један квалитет нпр.

бабура, бабетина, баздео, бакаруша, баруштина, боловао, ванцага, вашарште, Велимир, ведрџа, вражале, гласао, глобио, гомџа, давао, данашњи, Даница, двокатно, дождмо, ђавољше, женио, живео, закљонио, закључао, изборио се, издевао се, изгорео, издире се, издише, Јасеница, једанес, клепао, клепетуша, косица, котурбао, кренили, лопушина, лисица, малаксао, младожења, Морава, мравњак, мутно, навалџао, нагрдио, намикнем, напросио, оболео, обуватио, оголео, отелџа се, повезача, покрао, поњава, премислио, прескочио, разбутао, растерао, расклопао, садница, срчанџа, сведочио, свилао, ужграо, утџило, Шумарџе итд.

У савременом говору трстеничке зоне краткосилазни је преносен са ултима у већини категорија. Међутим, овај говор карактерише и делимично чување споменутог акцента и на крају речи, али то није фиксирана, стална, већ факултативна особина. У истој речи се кратки акценат некад преноси, други пут не.

59. У компаративу придјева мушког рода врло често долази до квантитативне редукције вокала па се на месту ^ јавља нека врста

полудугог акцента. Квантитативно је тај акценат ближи $\overset{\wedge}$ него $\overset{\wedge}$. У зависности од кретања реченичне интонације вокали под овим акцентом редукују се даље и акценат се потпуно идентификује с $\overset{\wedge}$:

беснеџ, болеснеџ, гладнеџ, јевџиннеџ, круџинеџ, млађеџ, мокреџ, оџровнеџ, џамешнеџ, џуснеџ, сџинеџ, сџарнеџ, сигурнеџ, смешнеџ, ша- шавнеџ, шачнеџ, уморнеџ, здравнеџ, жалоснеџ итд.

У истој позицији, опет у зависности од реченичне интонације, јавља се дугосилазни. Краткосилазни је изразито чешћи и поступно преовлађује.

60. Упоредо с овим процесом постоји још један феномен. Слог испред овако акценатованог вокала најчешће је полудуг и због те полудужине постоји специјална интонација речи.

61. На сличан начин настаје $\overset{\wedge}$ у компаративу придева средњег рода и у компаративу прилога.

Кџиџо е јевџиннеџ, шаџв ми е згоднеџ, дошџо раннеџ од мене Т, оно млађеџ, џв џи е џамешнеџ В. Д., билџ би сигурнеџ, дџи мало раннеџ, зеленнеџ од шџравнеџ В., џлаџиџ ми оно главнеџ Мед., џзо би оно сџарнеџ, џоџиџи шаџвнеџке онџ круџинеџ Т.

У свим овим формама $\overset{\wedge}$ је био и у старијим епохама. Сажимањем два финална вокала добијен је $\overset{\wedge}$, па је тај акценат у даљој еволуцији скраћен. На тако сажетом вокалу јавља се ређе $\overset{\wedge}$ или нека врста полудугог акцента, или *-џе*, са обезвученим другим вокалом и сасвим нормалним $\overset{\wedge}$ на првом вокалу. Најчешћа варијанта је сажет вокал са $\overset{\wedge}$. Процес је жив, интензиван, али још незавршен.

Кратки акценат на финалном слогу компаратива чешћи је у селима удаљенијим од саобраћајних магистрала и Мораве. Ово је природно јер књижевни језик брже продире у села ближе главнијим путевима.

62. У прилозима *овџм, онџм* кратки акценат је на ултими.¹²⁷ Карактеристичан је делимично за обе зоне. Постоје и облици *овџмо, онџмо*. Објашњење је једноставно. Кратки акценат био је на пенултими. Финални вокал је елиминисан, а акценат је остао на старом месту.

Поред косовско-метохијског, у коме се кратки акценат јавља често на ултими, и у Ресави постоје спорадични случајеви појаве $\overset{\wedge}$ на финалном слогу.¹²⁸

63. У речима *шиџогдџ, когдџ, кадгдџ, комегдџ, чимгдџ* и у зависности од позиције *шиџогдџ* итд.

Тежиште супротстављања је на *-гоџ/-гоџ*, а реч испред ове морфеме понаша се као проклитика. Овако је и у књижевном језику. Ово није искључиво место акцента у овом говору.

¹²⁷ Ова особина позната је и призренско-тимочком дијалекту. Затим говору Галипољских Срба. В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 304.

Ивић овде наводи и литературу о овом питању.

Иста појава позната је и шумадијским говорима. В. Д. Јовић, Неки општи и акценатски проблеми у говорима Шумадије. Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду V, 169 и 174.

¹²⁸ В. М. Ивковић, Ресави: *ваџв, шаџв*, 93, 296, 301.

Павле Ивић је исту појаву забележио у говору Галипољских Срба, Ландолу код Смедерева, у Банату. В. Галипољски Срби, 34—35.

Није искључено да је " задржан на морфема -гоћ у извесним емоционалним ситуацијама. Неки примери упућују на то: *дџо ми шио-гоћ имџо, шио-гоћ га ииџа, ћуџи Миј., дџе кад-гоћ дџе, иде дегдџ дџе Т.*

64. Кратак акценат спорадично се јавља на ултими и у аористу: *џа се оболџ, џа се ожени* (прво лице јд.) Т., *он седџ, седџ* Мед., *мајка е грџи, грџи* (док беше жива) Миј., *игра и џџа* (ја), *идџ грџна, седџ* (ја) В., *једџ ојредџ оно мџло, џреседџ ручак* Мед.¹²⁹

Професор А. Белић је изучавао порекло акцената на ултими полазећи од ситуације у призренско-тимочком дијалекту.¹³⁰ Ова појава у трстеничком говору је мале фреквенције, а порекло јој није сасвим јасно. Од косовско-ресавских говора вучитрнски има највећу фреквенцију овог феномена. Глиша Елезовић је у Речнику регистровао слично место акцената у аористу:

главџм сломџ лџд 549/II, џрдџд 550/II, рано џдџд, дџцкан дџдџ 574/II, кџџи 212/I, џлџџ 80/II.

Да није реч о сасвим новој појави, говори чињеница што је у шумадијским говорима, у селима са призренско-тимочким и косовско-ресавским становништвом нађен овакав акценат.¹³¹

За косовско-метохијски објашњење је највероватније у овоме. У извесним глаголима на финалном слогу инфинитивне основе је ". Тај акценат је задржан на истом месту и у аористу: *седџи : седџ, сломџи : сломџ*. У другим категоријама глагола, а и у напред споменутих, акцената на ултими у једнини може бити према месту акцената у множини аориста: *џрдџдмо : џрдџдџе : џрдџд, грџдмо : грџдџе : грџи* и сл.

65. У речима страног порекла " такође је могућан на ултими: *комунџс, комедџни, комадџни, шиџкулџни, сџудџни*. Ово је познато и у говорном књижевном језику. Наравно, неправилно.

66. У косовско-метохијском " је на ултими и у речима *данџс, ноћџс*.¹³² У Ресави је такође регистрован сличан случај у *ноћџс*.¹³³ У трстеничком говору само *данџс, ноћџс*. У III зони *ндџас, дџнас*.

Трстенички говор овим потврђује факат да је процес дуљења финалног слога интензиван, а говор Галипољских Срба да тај процес није свуда нов.¹³⁴

67. Кратки акценат на ултими забележен је и у следећим примерима: *Раџдџ Мџла, Шаврџн Мџла, Џигџн Мџла* Мед.

У овим истим примерима факултативно се јавља и ^, а долази и до потпуне дезакцентуације прве речи у синтагми у зависности од

¹²⁹ Акценат на ултими бележен је и у неким централним жупским селима: нпр. Ратају и Шљивову.

¹³⁰ В. ДИЈС, 556, и О дијалекатском материјалу Олафа Ђрџа, СДЗБ II, (1911), 64—65.

¹³¹ В. Д. Јовић, Неки општи и акценатски прблеми у говорима Шумадије, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду V, 174.

¹³² В. Елезовић, Речник.

¹³³ Ивковић, Ресава, 360.

¹³⁴ В. П. Ивић, Галипољски Срби, 30.

ритма говора. У синтаagmaма ове врсте постоји тенденција за стварањем потпуне сложеннице.

68. У везама речи где је енклитика саставни део акцентованих речи кратки акценат је само привидно на ултими:

дуждн ми, сјаџ се Миј., огледнн се, кажн му, њреврн га, њош-ковд ми Т., у главу ше дейнн, у ружу му дау В., њомен ме В. Д., сирџ га, њренџ е Мед., најннн му, њокренн се, задужн се, смнн се, удавн ше В., слонн се, њрелонн га, изгубн га, њонн га, Миј., околн га, ошера е, довед е, узеш ме, убодд га В. Д., итд.¹³³

Занимљиво је да се акценат ретко чува испред енклитике у двосложним речима, где је иначе ` у дијалектима основице књижевног језика:

жена е, њаца га, сџира му, вџа е, змџа му, магла е, село му, деца му, нџа е итд.

У овој позицији ретко има колебања. Јавља се, нпр. понекад у псовкама са речју *џаца + енклиџика*. Исто тако у клетвама с прилогом: *како њрџо говорџо, џакџ џи све бџло!* Акценат у овако употребљеним речима јаче је емоционално обојен. О томе говори и прилог *т а к о*, који иначе у исказима са мање емоције има дугосилазни акценат: *џакџ*.

Чување места акцента испред енклитике није само косовско-ресавска особина, али за овај дијалекат има посебну важност. Ликвидацијом окситонезе појавио се ` на ултими. Али ако је таква реч употребљена са енклитиком, акценат је на старом месту. У трстеничком говору има извесних одступања. Поред наведених примера дешава се да повећање броја слогова везом основне речи и енклитике утиче на промену акцентатске ситуације без обзира на то што је силазни акценат на иницијалном слогу двосложних речи: *дуждн ми, жуднн џи ово деџе, џамдн џи ова . . .* Ово су изузетни случајеви и вероватно зависе од колебања у акценту између ^ и `.

69. За кратки акценат карактеристично је у овом говору да се јавља у две фонетске варијанте у извесним позицијама:

земља/зџмља, мџика/мдџика, засџо/засџо, сагорџо/сагорџо, жена/жџна, џаца/џџаца, глџдам/глџдам, њреџрџаџ/џреџрџаџ, слонн/слонн, баба/баба, сџноџ/сџноџ, џаде/џаде, акам се/акам се, бџла/бџла, баџа/баџа, бџаџо бџаџо, буре/буре, црџнџа/црџнџа, дугме/дугме, дџкле/дџкле, гуре/гуре, грџда/грџда, грџка/грџка, Кџсџа/Кџсџа, клџда/клџда, лџква/лџква, лџва/лџва, лџкнуло/лџкнуло, мџннуо/мџнну, Миџко/Миџко, Наџка/Наџка, џбала/џбала, џаџка/џаџка, џуца/џуца, џуџиџиџо/џуџиџиџо, рџиџо/рџиџо, рџа/рџа, сџџкала/сџџкала, сџко/сџко, џамо/џако, џџџка/џџџка, џума/џума, џаџо/џаџо, итд.

Карактеристично је неколико момената за ову алтернацију.

¹³³ Ова појава карактеристична је за цео косовско-ресавски дијалекат, а и за неке друге дијалекте и говоре.

а) У позицији " + ˇ или ˇ + " кратки акценат је далеко ближи (или идентичан) краткоузлазном него краткосилазном.

б) У позицији - + " интонација је углавном силазна:

оцеџџо, ииџџла, уиџџићу, главџама, сџрџанџама, ииџџаћу, раџеџући, иреџрџула, ироиџиџџла, Раџићи, Браџкџви, на наџиџу, з главџама, осуџџили итд.

в) Алтернација ` и " чешће је на вокалима *о* и *е* него на другим. Ово говори да могућност варирања зависи и од специјалне артикулације вокала, али је увелико зависна и од темпа говора.

70. Узимајући у обзир и ову акценатску варијанту, може се констатовати да постоји и пета акценатска вредност ` . Међутим, у овом случају нема фолошке диференцијалне вредности. Разлике су само у фонетском варирању.¹³⁶

71. Постоји једна акценатска вредност у II зони којом се даље увећава број акцената. У центру говора Жупе фреквенција овог акцента је највећа. Граница његове распрострањености није коначно утврђена, али изгледа да је карактеристичан углавном за Жупу и Копаоник. Што су села ближе З. Морави, фреквенција му опада. У Тоболцу и Велућу га има, али му је фреквенција мања него у Ратају. У Стопањи, селу на прузи Краљево—Крушевац, једва се може чути иако је село гранично са Тоболцем.

Фонетске особине овог акцента сличне су чакавском акуту. Вокали под овим акцентом артикулишу се упочетку равно, а онда артикулација нагло расте и нагло се прекида.¹³⁷

Дистрибуција овог акцента није самостална. Јавља се углавном у неким позицијама где и ˇ, а употреба ова два акцента је факултативна.¹³⁸

Број примера са ˇ знатно је већи. Посебно питање је да ли употреба ~ уопште и може бити већа. Наводимо највећи број примера са овим акцентом:

раџим, ураџим, раџи, иораџи, зараџиш, рџча, зайиџеш, ииџеш, ииџеш, иоиџиџиџеш, илаџе, исџлаџиџиш, исџлаџиш, наџем, наџеш, оиџиџем, наџиџем, иреџиџра се (иреџиџраш се), рџча, ириџам, ириџам, ириџа, виџе, избџаџиш, деџимо, деџим, иодеџимо, раџи, браџим, забраџиш, ваџи, неџама, иокрџива, иџраџиш, иоџраџиш, моџра, одреџе, иреџиџуџам, куџим, куџи, неџеш, неџе, роџеџа, иосаџи, каџе, оиџеџа, избџаџе, заврџиш, замрџси, разговџарамо, скрџене, раскоџаџамо, чуџаџиџе,

¹³⁶ У даљем раду бележиће се само краткосилазни акценат, дакле само једна репрезентант фонолошке улоге ових двеју варијаната. Бележи се оно што је установљено кад је реч о овом дијалекту, мада би кратки акценат с узлазном интонацијом више одговарао с обзиром на фреквенцију његову у трстеничком говору.

¹³⁷ В. о томе детаљније А. Белића, О основној чакавској акцентуацији. Глас САН СЛXVIII, 2.

¹³⁸ Бележење знаком ~ је условно. Узима се само да се обележи фонетска разлика према ˇ.

врђиши, сирѣми, њошрѣжи, иѣва, одговѣра, лѣва, јѣва, измлѣиши, итд. њоѣнѣн (= њошѣнѣн), ону маљу, крајна кућа, она бѣли (кукуруз), зашиѣнѣн, зайисано, жуѣиши кукуруз, маљу илѣиши. сивѣрно, зајнички.

ирави, десѣшо.

мѣзак, свиње, Далмаѣинка, сунцу, у грању, мајсѣор, садѣлка, на мѣру, седѣлке, седѣлка, карѣша, карѣше, у Велѣћу, комѣшање.

Професор А. Белић одавно је уочио постојање овог акцента у говору Жупе. Интересантно је да о томе ништа није писао, а говорио је о постојању дугоузлазног акцента на једносложним речима.¹³⁹ Милош Московљевић је скоро дао саопштење о овоме.¹⁴⁰

И Милош Ивковић забележио је неколико примера са овим акцентом у жупском селу Козница.¹⁴¹ Примера је мало, а акценат бележи са '. Очигледно је да га је идентификовао с неком варијантом дугоузлазног акцента или је мислио да је реч о дугоузлазном. Овај акценат, додуше, и подсећа на дугоузлазни у генитиву плурала, али се делимично и разликује. Чињеница да се никада не јавља у позицији за ' говори да није реч о алтернацији или некој вези по пореклу са овим акцентом. Ивковићеви примери алтернирају са ^ као и наши: *иа вуко* (= вукао), *каже, нема*.¹⁴²

72. Проблем порекла овог акцента је врло сложен. Материјал који је наведен да је могућности да се створе неки закључци, али дефинитивно решење засад није могуће дати.

а) Највећи број примера са овим акцентом су глаголски облици, најчешће је то презент. У једном случају је облик императива, а има и неколико облика трпног придева.

Ређи је тај акценат у именицама, придевима и бројевима.

б) Место овог акцента највећим делом је као у чакавском дијалекту.¹⁴³ То посебно важи за презентске облике.¹⁴⁴ Исто тако је и са трпним придевом.¹⁴⁵ Спорно питање је откуда је и да ли је реч о овом акценту у речи *малу*. Акценат придева се у акузативу често слаже са именичким па је могуће да је ово дугоузлазни акценат. Артикулација је, међутим, као и у осталим примерима овде наведеним. Исто је тако и са ном. имен. *свиње*. У овом говору акценат номинатива множине именица ове врсте обично је исти као и у номинативу једине.

¹³⁹ Народна енциклопедија IV, 1072.

¹⁴⁰ В. Једно сећање на дијалектолошку екскурзију са проф. А. Белићем, НЈ X, н. с. св. 3—6, 83.

¹⁴¹ В. Фолклорно-дијалектолошки прилози. Просветни гласник XIII (1909), 601—609.

¹⁴² Примери су из песама које је Ивковић забележио. В. оп. cit. 603.

¹⁴³ В. А. Белић, О основној чакавској акцентуацији, Глас САН CLXVIII, 37—57, и А. Редькин, к вопросу о происхождении нового акута. Вопросы языкознания No 2, (1962), 56—63

¹⁴⁴ В. А. Белић, Историја српскохрватског језика књ. II, св. 2: Речи с коњу-гацијом. Друго издање. Београд 1962, 90—100.

¹⁴⁵ За акценат трпног придева А. Белић је констатовао следеће: „ . . . он у основици својој слаже се са глаголским придевом радним, али је велики број одступања у корист метатонијских акцената презента”. Оп. cit. 114.

в) Као што је већ речено, овај акценат се јавља на месту где је у штокавским дијалектима с непренесеном акцентуацијом дугосилазни. Међутим, постоји и једно ограничење. Налази се на медијалним и иницијалним слоговима, али се никад не јавља на ултими. У овом смислу битно се разликује од ситуације у чакавском дијалекту.

г) У Велућу и Тоболцу није нађен ' на једносложним речима, што је иначе проф. А. Белић констатовао за Жупу.¹⁴⁶ Према томе, немогућно је вршити поређења и тражити неку артикулациону сличност између ове две акценатске вредности.

д) О постојању овог акцента говори и проф. М. Стевановић¹⁴⁷, али изгледа да то нису исте вредности. У Стевановићевом материјалу то је само начин реализације акцента призренско-тимочког типа.

ђ) ~ се само изузетно јавља и у случајевима где у косовско-ресавском није дугосилазни:

лѧжсѧе, ѧѧвам, ѧѧвао, зайѧваше.

Примера различитих од устаљене алтернације са ^ веома је мало. Објашњење ових неколико примера могуће је наћи једино у аналогји. Према *лѧжсан* је вероватно и *лѧжсѧе*, па онда и алтернација са ~. Исти акценат у облицима глагола *ѧвѧиѧ* теже је објаснити. Понекад се чује и *ѧѧдо*, *ѧѧдмо*. Дужина је свакако аналошка према сличним глаголима. Исто тако је могућно да се овде и дугосилазни јави аналог¹⁴⁸.

73. У лингвистичкој литератури није било покушаја објашњења овог феномена. Тешко је претпоставити да је реч о чакавском акуту. У источним штокавским говорима није констатовано постојање овог акцента. Питање се може поставити само у том смислу да ли је идентификација дугосилазног и акута оставила извесних трагова у разлици артикулације вокала.

Оваквом закључку ишла би у прилог чињеница што су ови говори због географске конфигурације терена на коме су смештени могли очувати извесну старину у овом правцу. Данас је једино очигледна чињеница да је ~ позициона варијанта ^.

74. Етнолози нам нису много помогли у решавању овог питања. Теорија о потпуном испражњивању ове територије после великих сеоба није много убедљива. О Жупи, истина, није много ни говорено, али је Ј. Цвијић у општим цртама дао мишљење о њеном становништву.¹⁴⁸ Географски положај Жупе био је повољан да се један део становништва задржи и склони од турских најезда. Ова област је била далеко од главних саобраћајница, шумовита и непогодна за сталну контролу и систематски је одмазде. С друге стране неразвијеност привреде у турско време и недостатак саобраћајних веза били су сметња за живље контакте са другим крајевима. Све је то могло повољно утицати на очу-

¹⁴⁶ В. Народна енциклопедија IV, 1072.

¹⁴⁷ В. Ђаковица, 96.

¹⁴⁸ В. Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице, СЕЗБ XXIV, Београд 1922, 8.

вање неких старијих говорних особина или развијање специфичних феномена.

Уколико би се доказало да је реч о акуту чакавског типа, то би уједно био и доказ да је стариначко становништво оставило неког трага у говору ове зоне.

У говорима Шумадије нађени су идентични примери. Било их је врло мало, али су констатовани у селима која имају становништво и са овог терена.¹⁴⁹ То упућује на закључак да се постојање овог акцента у Жупи може доказати за 150 до 200 година уназад. У то време је становништво из Жупе досељавано у Шумадију.

75. Поставља се питање, даље, да ли, можда, општа тенденција идентификације $\sim$ и $\wedge$ није сведена на губљење фонолошког диференцирања, али је остала факултативна фонетска алтернација.

76. Појава $\sim$ у позицији за $\wedge$ могла би се у извесном броју случајева објаснити и уједначавањем система, тј. неком врстом морфологизације акцента, нпр. *радиш-радим*, *ручаш-руча*, *делиш-делиш*, *нађо-нађем* итд. Такво објашњење може се дати и за сличне акценатске односе у придевима. На сличан начин објашњава се и појава $\prime$ у једнословним речима у жупском говору. Међутим, појава $\sim$ у речима *сџуцу*, *десџо*, *сидџка*, *мајсџор*, *мџру* и сл., онемогућавају дефинитивно објашњење овог феномена на овакав начин. Могућно је једино претпоставити да је тенденција за уједначавањем система комбинована делимично са очуваном фонетском разликом $\sim$ и $\wedge$ потпомогла да се увећа број речи са овим специфичним акцентом.

77. Напоменуто је да у трстеничком говору постоји $\prime$ и да је везан искључиво за пенултиму (в. т. 23/а), нпр.

Аврама, младџа (ген. јд.), *били на Цџру*, *Ерић Душан*, *грне*, *грнице*, Т., *Циган Малу* В. Д., *Миле*, *Мила* В., *на дрџу сџрану*, *цџла*, *једнџа*, *иџсаш*, *сџва*, *гџва* Т., *у гџву*, *мџда* Мед., *у гџду*, *зџшину* *медџу*, *Гџа* В. Д., *лице* Миј., итд.

Од овако устаљеног односа ретко има одступања и она су углавном у следећим случајевима.

78. На једнословној речи $\prime$ постоји само у једном случају: *вџд* и *џд*, поред *џвде* и *џде*, нпр. *џн је џд џџгнуо*.¹⁵⁰

79. Дугоузлазни привидно постоји и на финалном слогу редуцираног императива:

умџр се, *смџр се*, *јав се*, *џџвџр дер*, *џџрн се*, *џџвџрн се*, *џџрџн се* и др.

Напомена: овакав акценат је у овим случајевима условљен редуцијом финалног вокала. После тога је настајала реализација овог акцента. Према томе, веза основне речи и енклитике, односно рефлек-

¹⁴⁹ В. Д. Јовић, Неки општи и акценатски проблеми у говорима Шумадије, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, V, 179.

¹⁵⁰ В. о овоме Павла Ивића, Галипољски Срби, 73.

сивне заменице ствара услове за редукцију, а онда и за настајање овога акцента. Ако нема елиминисања вокала, акценатски однос се успоставља овако: *смйрѣ се* итд.

80. Дугоузлазни се релативно ретко јавља ван пенултима и уопште у позицијама некарактеристичним за косовско-ресавски дијалекат:

залѣвао, мѡраће Мед., сѣчемо Т., немо д'осѣчеш рѣке В., од ѡвде ћерке, двѡес кокѡши В. Д., вѣчем, ѡсао, јеле (ген. син.), баѡцо, ѡо кде грѡне, Маѡѡвка, сѣседна, Радивѡевићу Т., Ђѡсићи, ѡеѡ минуѡа В. Д., на онѣ бѣле земѣ, онѣм Влѡсиѣ Мед.

Милош Ивковић забележио је у Ресави много више речи са ' на месту нетипичном за трстенички говор, нпр.

гддину дѡна, украде 57, ѡоловѡну вѡјске 58, зѡѡим (два пута) 58, око глѡве, цѡреве ћерке 94, лѡдог 175, у ѡѡђе кѡће 299, од мѡѡне воде 302, за дѡшом, рѡнили 315.¹⁵¹

У трстеничком говору је у оваквим позицијама обично однос — + ^.

Појава ' ван пенултима је двојаког порекла.

а) Материјал косовско-ресавског дијалекта показује да је до померања силазних акцената спорадично долазило и у медијалним слоговима. Међутим фреквенција ове појаве није велика (в. т. 39).

б) До овакве дистрибуције ' могло је доћи и из тежње за уједначавањем система, нпр. *грѡна — грѡне, Влѡсиѡа — Влѡсиѣ, Ђѡсић — Ђѡсићи, ћерка — ћерке.*¹⁵²

в) Овај акценат ван пенултима познат је и у левачком говору. И у ресавском и у левачком може бити да је реч о утицају говора средервско-вршачке зоне. Гранична села према Шумадији под утицајем су шумадијског говора. Стварање услова за продирање књижевне норме има свакако утицаја на стабилизацију овог феномена и његовог даљег ширења. Није искључено да се ' понекад јавља и као резултат комплексности интонације. Уланчавања појединих речи у секвенце чини да се неке акценатске вредности мењају.

81. ' забележен је и у оваквим случајевима: *одавдице, долѣнак, волѡви*, поред типичног *одавдице, дѡлѣнак, волѡви*. Овде је реч свакако о експресивној модификацији. На то упућује и контекст: *ѣао, одавдице е мѡе, сѡшо је долѣнак* (дубоку у долину), *ѡвдѡи волѡви су ѡо ѡѡли*. Тежиште исказа је свуда на речима с оваквим акцентом.

82. У презименима с више од два слога постоји често колебање у акценту. Јавља се или — + " или ' : *Сѡѡанимѡровић* и *Сѡѡанимѡрѡвић*, *Недѣљковић* и *Недѣљѡвић* В. Д., *Радѡѡновић* и *Радѡѡнѡвић* Т., *Радѣнковић* и *Радѣнѡвић*, *Игњѡшѡвић* и *Игњѡшѡвић* Мед.

И овде делимично може бити аналогije и тежње за уједначавањем система, нпр. *Радѣнко-Радѣнковић, Недѣљко-Недѣљковић* итд.

¹⁵¹ В. Ресава.

¹⁵² Врло интересантно објашњење сличних феномена дао је Павле Ивић, нпр. *вршеш, ѡрѡш, оѡца, синѡа*. В. Жерски говор 328.

83. У релативно ограниченим позицијама и ретко установљено је постојање и експираторног акцента. Почев од Сталаћа према Трстенику и Краљеву фреквенција му се смањује. У говору III зоне никада се не јавља. Овде је његова граница према централним штокавским говорима.

Овај акценат има исту вредност као и у призренско-тимочком дијалекту.¹⁶³ Наравно, несравњено је ређи у трстеничком говору.

Експираторни акценат овде може бити и утицајем призренско-тимочког дијалекта.

Граница између косовско-ресавског и јужноморавског је око Сталаћа.¹⁶⁴ У околини Крушевца има становништва досељеног с призренско-тимочке територије, нпр. у Бивољу. Међутим, овај акценат може бити и резултат самосталног развоја. А. Белић је констатовао да у Темнићу такође постоји појава редукције вокала (в. т. 30). Истина, он не каже у којим позицијама је дошло до ових редукција, да ли у акцентованом слогу или ван њега. Михаило Стевановић забележио је сличне примере у ђакочавском говору¹⁶⁵, што је и природно. Говор је иначе призренско-тимочке основице. Љуба Стојановић нашао је овај акценат у околини Врњаца.¹⁶⁶

У трстеничком говору нека варијанта експираторног акцента најобичније се јавља у радном глаголском примеру: *наденуо, шидо, Т., найунила, намучио га, йомерио га* Мед., *ударио, йрејшурила* Миј., *варошине* В. Д., *найунио, мислдо* В.

Реч је ипак више о појединачној појави него о константној вредности у садашњој фази. То је варијанта " карактеристична по недовољној силазности, али и по недовољној узлазности да би сасвим личила на "

Интересантно је да је исти акценат нађен и у неким шумадијским говорима, такође најчешће у радном глаголском придеву.¹⁶⁷ У зонама око Ђуприје, Параћина, око Равне Реке и у том месту, око Деспотовца, Маквишта, овај акценат је врло велике фреквенције.¹⁶⁸ Овде је утицај призренско-тимочког дијалекта већи јер су ово граничне територије.

84. Што се тиче ^, постоји наглашена тенденција да се не помера ни са затворене ни са отворене ултимае, нпр. *аишв, ћуиџи Т., кџмиџи* Мед., *чиџам, седџм, борџм се, џлаџм се, џаван, Трстеник, Драган, Милан, ваган, Милуџи Миј., глаџм, браџм, срџм, џуџем, будаџм, џасуџм* В. Д., *голоџв, седџ, чиџа, женџ, глаџв, Мурџ, Љубџ, сџаринскџ, рџчнџ корџиџо, џаџа, даџа, саџиџ, Влаџв, Тџмџ* В.

85. Даље, овај се акценат јавља у низу флексивних наставака међу којима има и таквих који су у књижевном језику кратки. Затим

¹⁶³ О овом акценту в. А. Белић, О дијалекатском материјалу Олафа Броха, СДЗБ II (1911), 35—38.

¹⁶⁴ В. ДИЈС, 271—281.

¹⁶⁵ В. Баковица, 88—89.

¹⁶⁶ В. Врњци, 212.

¹⁶⁷ В. Д. Јовић, Неки општи и акценатски проблеми у говорима Шумадије. Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду V, 168.

¹⁶⁸ По мом материјалу.

је познат и на морфемама које су дуге, али испред којих је у књижевном језику краткосилазни акценат. Ради илустрације наводимо неколико таквих појава. Детаљније ће се о томе говорити у морфологији:

- 1) *брѣгѣм, рѣйѣм, Милѣнѣм.*
- 2) *букѣйк, веселѣк.*¹⁵⁹
- 3) Овакав акценат је и на деривационом наставку *-ив/-лив*: *ва-ш-лив, смрд-лив, брб-лив, гад-лив, њанѣлив, лшайв.* У књижевном језику овај наставак је кратак.
- 4) Широко је распрострањен и на деривационом наставку *-ов/-ев*: *Милѣнов, бресѣов, врбѣов, брезѣов, њошѣкарѣов, берѣчѣов, коѣачѣов, младѣћѣов.*¹⁶⁰
- 5) Постоји и на двосложним и вишесложним придевима с наставком *-ав*: *лукѣв (= шкрт), рђѣв, шашѣв/шѣшав, главњичѣв* и др.
- 6) Акценат је на финалном слогу и у придевима: *гологлѣв, бандоглѣв, шуѣлоглѣв, сѣрмоглѣв.* У женском и средњем роду је: *гологлѣва, -о, бандоглѣва, -о* итд. Из овога се види да је дуљење акцента испред сонанта на крају речи очигледно.
- 7) Овај акценат је ређи у наставку *-ан*: *ѣицѣан : ѣицѣана.*
- 8) Затим у примерима као: *црвѣн, водѣн : црвѣна, али вѣдена* је чешће него *водѣна.*
- 9) Затим, *донѣшѣн : донѣшѣна, сѣѣшѣн : сѣѣшѣна, оѣрѣшѣн : оѣрѣшѣна.*
- 10) *богѣиѣ : богѣиѣа.*¹⁶¹ Можда је овде $\hat{}$ према одређеном придевском облику *богѣиѣи*¹⁶², који и данас постоји у употреби.
- 11) Налази се у наставку *-иѣ*: *црвѣиѣ, цвѣиѣиѣ, бикѣиѣиѣ, бресѣиѣиѣ, волѣиѣиѣ, зубѣиѣиѣ, главѣиѣиѣ, синѣиѣиѣ.*¹⁶³
- 12) Повећи је број именица са овим акцентом на финалном слогу мада је у књижевном језику на истом слогу краткоћа: *шећѣр, ћилѣм, ексѣр, манѣуѣи, босѣѣан,* Мед., В. Д., Миј.
- 13) У презименима типа *Илиѣ, Павлиѣ* (< Павлијиѣ < Павлија).¹⁶⁴
- 14) $\hat{}$ се утврђује и у извесној групи прилога. Поред *данѣс, ноћѣс* (в. т. бб), исти акценат је и у *зимѣс, јесѣнѣс, вѣчерѣс,* али *лѣтѣос, ѣролѣѣѣос.*

Све ове особености, поред других, потврђују констатацију да је косовско-ресавски имао властиту еволуцију, да није реч о неким архаичностима у односу на дијалекте основице књижевног језика. Еволуцијом су створене многе особине које се разликују од познатих акцентских система нашега акцента.

¹⁵⁹ Вук у Рјечнику бележи *букѣйк, вѣселѣк.*

¹⁶⁰ У Вуковом Рјечнику је само *брѣзов.*

¹⁶¹ У Вуковом Рјечнику је *богѣиѣ.*

¹⁶² В. А. Белића, Промена ѣ акцента у прасловенском језику. ЈФ I, св. 1—2, 42.

¹⁶³ У старијим речницима *-иѣ* је обично бележен без дужине. То је, нпр. у Броза-Ивековића. У новијим речницима се бележи алтернативно — с дужином и без ње. Трстенички говор у складу с општом тенденцијом усвојио је углавном облике с дужином.

¹⁶⁴ В. о овоме П. Ивића, О акценту презимена као Илиѣ, Попадѣиѣ. НИЈ X, в. с. св. 7—10 (1955), 251—254.

Свака од ових категорија формирала се или се формира дуљењем вокала испред сонанта на крају речи, а у неким случајевима и аналогном. Интензивност овог процеса врло је упадљива.

86. Акценатске промене у вези са скраћивањем или проширивањем структуре речи при деклинацији или коњугацији такође су карактеристичне за овај говор. Категорије промена врло су бројне. У морфологији ће бити о томе посебно говорено.

Промене могу бити различите.

*Сврљиг-Сврљига, Сџојан-Сџојана, Живоџин-Живоџина, Богдан-Богдана, Вукоман-Вукомана, Душан-Душана, крџељ-крџеља.*¹⁶⁵

У претходним примерима промене су квалитативне. Међутим веома су честе квантитативне промене: *црвљиџ-црвљиџа, рђав-рђава, богџи-богџија, донешџн-донешџна* и др.

У зависности од броја слогова могу се јавити и комбиноване квантитативно-квалитативне промене: *бунџр-бунџара-бунџарима*. У овом последњем случају акценат мења место, а квантитет увек остаје на истом слогу.

87. Трећа зона у многим правцима има друкчију акценатску ситуацију. Нарочито је уочљива разлика према претходном типу, нпр. *бунар-бунара-бунџарима* и *бунарима*, али и у овој зони као и у прве две постоји тенденција за формирањем истих квантитативних односа у парадигми појединих речи. Квалитативне промене и место акцента нису у овом случају битни, нпр. *Милан-Милана-Милану* или *Милан-Милана-Милану* (овде је реч о два посебна имена).

Преношење акцената на проклитике

88. Овај феномен је врло ограничен у трстеничком говору. Преношење је у вези с општом законитости овог дијалекта да акценте чува на старом месту. Акценат се често није померао и зато што је семантичка хијерархија условљавала задржавање акцента на основној речи. Проклитике су остале као помоћни елементи па се то манифестовало и у акцентским односима.

Од битног је значаја што се преношење акцента на проклитике поступно шири и на дијалекте који су иначе пренели силазне акценте са финалног и медијалних слогова, или је била тенденција да се преношење оствари (неки говори Шумадије). Говор Београда носи снажан печат ових утицаја, иако о овом говору не можемо говорити као о посебном индивидуалитету с властитом физиономијом. Међутим, Београд са своје стране путем средстава масовне комуникације утиче на развитац целог српскохрватског језичког подручја.

¹⁶⁵ У Вуковом Рјечнику је само *крџељ/крџеља*.

Особина непреношења акцента је једна од већих разлика према књижевном језику, а и према суседним говорима Шумадије у којима је преношење делимично реализовано.¹⁶⁶

89. Преношење акцента на префиксе и проклитике, или у сложеницама на први део сложенице колико се преноси, у неким случајевима је дефинитивна, у другим факултативна особина.

а) Као у књижевном језику преношење је остварено у овим случајевима. Аорист: *и́рнесе, и́реломи, и́рдлеише, и́рџази, одмори, и́згуби, и́шера, у́гради, сáломи, сáишера, идлеише, идгура, и́рџерме, у́граби, и́ршера, дгади, у́гура, и́рширча* и сл.

Уколико се 3. л. јд. аориста и презента не разликују по форми, носиоци диференцијалних компонената су или место акцента или место акцента и квантитет: *у́граби : угра̀би, идгура : ио̀гура*. Нема тенденције за уопштавањем места акцента за ова два облика као што је случај са неким говорима Шумадије.¹⁶⁷

Преношење је редовно и у сложеницама с негацијом: *небра̀ӣ, несѝӣ, нѝио̀шӣӣ, нѝашѝӣа, нѐзгодно, нѐсигурно, нѐио̀знаӣ* и сл.

Затим у вези негација н е + облици презента глагола *зна̀ӣ*: *нѐ знам, нѐ знаш, нѐ знау* итд.

У и + *ио̀*: *кѝло ӣ ио̀*; затим не + кондиционални облици глагола *бѝӣ*: *нѐ би* и др.

б) Постоји велики број случајева где је преношење факултативно: *ју̀тро-у ју̀тро, у̀лето-у лѣтом, у̀вис-у вѝс, у̀руке-у ру̀ке, шѝљак унос-шѝљак у нос, у̀памет-у па̀мет, у̀главу-у гла̀ву, у̀десно-у дѐсно, у̀лево-у лѐво, у̀страну-у стра̀ну.*

на̀руке-на ру̀ке, на̀ноге-на но̀ге, на̀главу-на гла̀ву, на̀воду-на водо, на̀суво-на су̀во, на̀ноћ-на но̀ћ, на̀дан-на да̀н, на̀нос-на нос, на̀памет-на па̀мет, на̀страну-на стра̀ну, на̀ом-на о̀м.

измѐђусебе-измѐђу сѐбе, прѐдоко-пред до̀ко, прѐдочи-пред дчи, прѐдглаву-пред гла̀ву, прѐдноћ-пред но̀ћ, прѐдвече-пред вѐче. подру̀ку-под ру̀ку, подно̀ге-под но̀ге, подгла̀ву-под гла̀ву. у̀знос-уз нос; нѝзбрдо-низ бр̀до.

Употреба оваквих облика с проклитикама позната је у свим селима обе зоне. Међутим, има случајева да је преношење важно само за појединачне изразе. У свим осталим случајевима нема преношења, нпр. *ју̀зни шѝӣо у̀руке* (= ради неки ручни рад, ради нешто), *шѝљак у̀нос*, али *ударио га у нос, у̀зни се у̀иамеш̄*, али не *вѣруем у ш̀воду ѝамеш̄, да̀о ми на̀руке* (= новац), али *ѝало ми на ру̀ке, на̀воду* употребљава се само у вези *ӣћ на водо*. Затим *брица̀ се на̀суво : осѝѝави на су̀во, добѝва два̀с банке на̀ноћ; носе га измѐђусебе*, иначе је *измѐђу сѐбе; на̀иамеш̄* је само у значењу *научѝӣ на̀иамеш̄; и́рџеко* — само у значењу — *не види се и́рџ*

¹⁶⁶ В. Павла Ивића, Дијалектологија I, 87, и Д. Јовића, О неким општим и акценатским проблемима у говорима Шумадије, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду V, 163—184.

¹⁶⁷ Појава идентификације места акцента за 3. лице јд. аориста и презента нађена је у зони Раче Крагујевачке. (По властитом материјалу).

йрд око; *йрдглаву* само у клетви: *билд ии йрдглаву* или *йрдглаву ии било*; *йдрруку* само у *ић йдрруку*; *узнос* само у изразу *збдри уз нос* (= љутито).

Употреба форми с пренесеним акцентима претежно је у прилошким значењима или у специјалним изразима.

Преношење акцента у сличним примерима по правилу је прасловенско. Изостанак преношења млађа је појава морфолошког порекла. У примерима под *a* пренесени акценат се чврсто одржава. У примерима под *b* тенденција је да се преношење елиминише.¹⁶⁸

90. Поред енклитика које сасвим природно никада немају властитог акцента, и проклитика, које се углавном ослањају на друге акцентоване речи у синтагми и реченици, и друге речи, у зависности од различитих фактора, не акцентују се. Поред случајева дезакцентуације речи у говорном току, у зависности од ритма исказа, од тежишта супротстављања, постоје неке синтагме у којима су поједине речи често потпуно лишене акцента:

кума Сидванова, баиша Миланов, баба Сидјкина, сирина Сидјина, деда Пјерин, брала Милин, чича Мићин, мајка Нјерина, Циган Мала и др. Губљење акцента у оваквим везама синхронизовано је с губљењем деклинације првог дела синтагме. Паралелизам феномена условљен је истим фактором: други део синтагме, на којем је тежиште исказа, својим обликом довољно објашњава реализације оба члана синтагме.

91. Постоји низ других акценатских појава, нпр. постојање већег броја акценатских дублета. Ово је међутим питање које се тиче морфологије.

92. Карактеристичан је акценат у вокативу именица мушког рода у дозивању, нарочито у довикивању. У овом случају интонација се реализује друкчије од књижевне:

Пјрд, Оцд, Ацд, Вјд, Мајд, Влајд итд.

Први вокал је обавезно дуг, а на вокалу у слогу иза њега је дуго-силазни акценат јако интензивираан. Наравно, ово је одлика именица које имају дуг вокал у основи. Ако је акценат кратак, онда је у вокативу само финални слог дуг: *Радомире, Драгомире, Милораде*.

Ни Елезовић ни Ивковић нису забележили овакав акценат вокатива у говорима из којих су узимали језички материјал. У македонском језику, међутим, интонација вокатива слична је овој и трстеничком говору.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Занимљиво је да Елезовић у свом Речнику бележи много више примера преношења акцента на проклитику. Да ли је у косовско-метохијском очувано старије стање или је реч о иновацији, остаје да се утврди.

¹⁶⁹ Блаже Комески, Грамматика на македонскиот литературен јазик I, 227 и 232.

Иста појава уочена је у говорима Баната околине Зрењанина. (Из властитог материјала).

З а к љ у ч а к

93. Дистрибуција акцента у трстеничком говору има следеће одлике:

а) $\hat{\quad}$ је слободан и обичан на свим слоговима.

б) $\text{"}\quad$ је такође слободан на свим слоговима, али му је дистрибуција на ултими у већој мери ограничена (в. т. 58—67).

в) $\text{'}\quad$ је углавном везан за пенултиму. Појава на слоговима ближе почетку речи је ограничена (в. т. 77—82).¹⁷⁰

г) За обе зоне карактеристично да разликовање квантитета у слоговима ван акцента имају строго фиксирано: дужине се јављају само у слоговима који непосредно претходе акцентованом.

д) За обе зоне констатовано је да кратки акценат имају у две варијанте, али са истом фонолошком вредности (в. т. 69).

ђ) У II зони се дугосилазни акценат манифестује у две варијанте, али такође као једна фонолошка јединица (в. т. 71).

¹⁷⁰ О акценатском систему косовско-ресавског дијалекта, в. П. Ивића, Дијалектологија I, 100.

ФОНЕТСКИ И ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ ТРСЕНИЧКОГ ГОВОРА

ВОКАЛСКИ СИСТЕМ

94. Опште карактеристике вокалског система трсеничког говора састоје се у овоме.

У фонолошком смислу, изузимајући утицај прозодијских фактора, има пет стандардних вокала и самогласно *p*.¹⁷¹ Слична ситуација је и у већини других штокавских дијалеката. То је систем који се најчешће представља троугаоно¹⁷²

и	у
е	о + ꝑ
а	

95. У зависности од комбинација фонетских и прозодијских фактора број фонема у акцентованом слогу повећава се на 18, а у зависности од квантитативних могућности у преакцентним позицијама, још на дванаест. Укупно је 30 диференцијалних јединица.

й,	й̄,	й́,	й̄́,	й̄̄
ѐ,	ѐ̄,	ѐ́,	ѐ̄́,	ѐ̄̄
ǎ,	ǎ̄,	ǎ́,	ǎ̄́,	ǎ̄̄
ǫ,	ǭ,	ǫ́,	ǭ́,	ǭ̄
ǔ,	ǔ̄,	ǔ́,	ǔ̄́,	ǔ̄̄
ꝑ̄,	ꝑ̄̄,	ꝑ̄́,	ꝑ̄̄́,	ꝑ̄̄̄

Из одељка о акценту може се видети да број различитих фонема у фонолошком смислу није исти у књижевном језику и у овом говору. Разлике су у директној зависности од неједнаких прозодијских особености.

96. Неакцентоване дужине испред акцентованог слога такође имају способност да диференцирају значења или форме па се морају узети у обзир кад се говори о прозодијским факторима као диференцијалним елементима.

¹⁷¹ О вокалима под ~ и ̄ овде се не говори јер за ова два акцента нису нађене диференцијалне фонолошке вредности.

¹⁷² В. Н. С. Трубецкој, Основы фонологии. Москва 1960, 115—116.

Ради илустрације наводимо неколико примера:

борѐ : Бѐрѐ (презент : дативу именице), седѐ : сѐдѐ
 стоѐ : Стѐбѐ „ „ „ , нарѐди : нѐрѐди
 селѐ : Сѐлѐ „ „ „

Диференцијалне вредности су овде квантитативне опозиције. Разуме се, дужина/краткоћа могу разликовати облике или значења само ако је акценат идентичан тј. заједно с њим, па се и морају узети у обзир као фонолошке вредности, мада у овим случајевима акценат нема никакву одлучујућу функцију.

97. Једна од основних разлика у вокалском систему овог говора према књижевном језику је у овоме. Фонеме *o* и *e*, када су кратке, обично се изговарају отворено. Највећа отвореност је под кратким акцентом.¹⁷³

белѐжѐио, вѐрѐбе, вѐзу, вѐће, вѐлике, вѐрѐжѐеви, глѐао, дебѐле, дѐчко, дѐчу, дѐси се, дѐсеи, дирѐкѐтор, донѐсу, жѐна, жѐнѐмо, зѐиш, зебу (акуз. јѐ.), исѐјѐко, исѐко, јѐс, јѐдва, јѐдну, јелѐче, крѐч, крѐвѐша, кѐшо, лѐба, мѐне, мѐшем, (= мѐишем), нѐиѐра, нѐ знам, нѐку, нѐде, нѐга, бѐдѐнак, осѐћаш, ѓрѐмеиш (аорисѐи), ѓослѐдѐње, рѐкла, рѐиа, сѐишѐе, седамѐсеиш, сѐарѐа, самѐљем, сѐло, шѐли, шѐо, шѐбе, шрѐће, шѐлаци, шѐрао, чѐкаѐ, чѐга, шеѐѐра, шеѐшка.¹⁷⁴

бѐсиан (и босѐан), з бѐка, вѐдиш, вѐлиш, вѐду, гѐдина, гѐсиѐе, дѐбар, јакѐше, еконѐмски, кѐла, кѐина, кѐике, лѐишу, мѐм, мѐпа, мѐрске, мѐго, мѐгу, мѐже се, мѐжемо, нѐћу, нѐиѐишѐмо, нѐдѐво, ошѐдѐо, ошѐѐри, дѐћу, дѐшока, ошѐѐрени, одѐвѐд, дѐбичан, ѓрѐнѐишѐмо, ѓрѐшила, ѓрѐшило, ѓдѐгибе, ѓошѐрѐсѐше, ѓдѐсо, ѓошѐешѐѐе, рѐишѐиу, рѐду, сѐиѐка, слѐбодна, у скѐку, шѐвар, умѐчи, чѐвек.

98. Ван акцента се отвореност споменутих вокала јавља у следећим случајевима:

а) *нѐрѐдиѐа, крѐвѐшем, шеѐке одлѐиѐле, ошѐлила, ѓрѐглѐдао, ѓрѐбѐгла, ѓрѐмеишѐи, ѓрѐиѐѐра, ѓрѐглѐда (села I зоне).*

б) *ошѐѐри, ѓрѐбѐди, глѐди, одлѐми, одлѐжи, грѐкиѐла, вѐдѐ, ошѐга.*

99. Неопходно је дати неколико напомена пре него што фонетски систем буде даље разматран.

а) Отвореност вокала под кратким акцентом природна је и одговара тенденцијама развоја и у другим индоевропским језицима.

б) Отвореност ових вокала мање је изразита него, рецимо, у војвођанским говорима. Поставља се питање да ли се ова појава у споменутих говорима може доводити у везу са косовско-ресавским. Изгледа да отвореност поступно расте почев од јужне и југозападне штокавске

¹⁷³ О овој појави први је говорио А. Богородицкиј. Он је констатовао да се *o* и *e* под акцентом изговарају као *o^o*, *e^e*. Аутор не каже одакле је информатор чији је говор забележио; наводи само да је „од Мораве”. В. Дијалектологическе заметки надъ сѐрбско-хорватских произношениа. Рускиј филологическиј Вѐстникъ (1912), бр. 1—2, 201—206.

¹⁷⁴ Белѐжѐе кратког акцента симболѐм " је условно. Већини ових примера више би одговарао '.

зоне. Отвореност је забележена и у херском говору¹⁷⁵, захвата све говоре Војводине. Разуме се, отвореност нема сваки пут исту дистрибуцију као у косовско-ресавском дијалекту. Постоји, дакле, непрекидна зона која по овој особини повезује косовско-ресавске с војвођанским говорима. Рекло би се да је у трстеничком говору отвореност изразитија него у смедеревско-вршачком.¹⁷⁶

Кратки акценат на овако отвореним вокалима врло је нетипичан. Акустички варира од краткосилазног до краткоузлазног, а понекад се реализује као нека врста полудугог акцента. Нетипично се под кратким акцентом изговарају и други вокали, па и *a* као што ће се даље видети.

Нема сумње да је нетипичан акценат условљен фонетским околностима: вокали се артикулишу шире него обично и акценат се квантитативно, а донекле и квалитативно мења. Ово нема утицаја на фонолошки карактер кратког акцента.

в) Отвореност је већа у I него у II зони. Друга зона је и у овом погледу ближа III. Изгледа да је порекло становништва и у овом погледу имало конкретан утицај. Прва зона се надовезује више на говоре Јужне Мораве, где је ово такође констатовано. Проблем би се с више прецизности могао решавати да је позната ситуација у говору Вучитрна. Испитивање вучитрнског говора у овом правцу показало би да ли је говор I зоне чинио целину с вучитрнским говорним типом.

г) Интересантно је да отвореност у ванакцентским позицијама долази само непосредно испред акцентованог слога. Иза акцентованог слога је по правилу нема. Ово је сасвим природно јер ритам говорног тока поступно опада од акцентованог слога на даље. Затим, разлике у тону акцентованог краткосилазног слога и слога за њим су веома велике. Могуће је да припрема за артикулацију отвореног акцентованог вокала повлачи и отвореност претходног вокала. Томе у прилог би ишла и разлика у степену отворености. Неакцентован слог је редовно мање отворен од следећег акцентованог слога.

100. У вези с отвореношћу вокала у трстеничком говору постоје неке чињенице релативно тешко објашњиве. Отвореност је већа и изразитија код жена него код мушкараца. Код мушкараца је отвореност већа ако имају виши тонски регистар у изговору гласова.

Појава није типична за све говорне представнике овог подручја. Постоји значајан проценат становништва чија је артикулација стандардна, књижевна. У I зони отвореност је типичнија у Медвеђи и Мијајловцу него у В. Дренови.

Без специјалних и посебних испитивања тешко је разрешити ове проблеме. Отвореност може бити условљена пореклом становништва, а може бити везана за специфичности говорног апарата појединих личности. Није искључено да је миграцијама донета делимично различита

¹⁷⁵ П. Ивић, Херски говор, 330.

¹⁷⁶ Овакав изговор констатован је и у шумадијским говорима, нарочито онима који су ближе смедеревско-вршачкој зони. В. Д. Јовић, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду V, 182.

боја вокала. Даљим мешањем становништва створила се оваква слика. То је само један од могућих фактора.

Има неких индиција које говоре да је ово била особина староседелачког становништва. Отвореност вокала у говорима Војводине била би једна од потврда ове констатације. Комплетније испитивање дијалеката у овом правцу и коначно решење проблема одговорило би и на питање колико је староседелачко становништво утицало на стварање физиономије не само косовско-ресавског дијалекта, већ и неких других дијалеката.

Интересантно је приметити да утицај школе и других фактора битно не мењају ову ситуацију. Чак и људи који су прошли кроз више школе обично имају артикулацију типичну за овај дијалекат.

Отвореност вокала понекад је и ствар моде, тежње за опонашањем. Понекад, опет, опуштање говорног апарата ствар је индиферентнијег става према нечему, нпр. *џек шћо седдмо*. Мед. Фактори психолошке и емотивне природе имају утицаја на појединачне изговорне варијације.

101. Отвореност *o* и *e* уједно је и најбитнија разлика вокалског система трстеничког говора према књижевном језику.

Из досадашњег излагања можемо закључити да вокалски систем, посматран комбиновано — фонетски и фонолошки — изгледа овако

џ	џ		
џ	џ	+	џ
џ	џ		
	d		

102. Самогласно *p* може бити носилац највеће тачке сонорности као и у књижевном језику. Дистрибуција је такође иста као у књижевном језику, нпр.

џрс, врснџк, џрс, крс, џрџина, брџо, рђав, џже, џка, џгамо итд.

Разлике према књижевном језику су минималне. У радном глаголском придеву од глагола *умреџ*, *мреџ* постоји девокализација: *џмреџо, џмрела* или *џмрала, џмраџо*, али само *мрџо*.¹⁷⁷ Затим у радном глаголском придеву: *џџмреџо, џџмрела, џџмрела*, али у клетвама постоји и без *e*: *џџмрџла*, (зџтра те зџтрџла). Архаизам је нормалан у клетвама, али и именица од исте основе може утицати на очување старијег стања.

Иста појава налази се и у придеву *срџбрен, срџбрена*.

Девокализовано *p* са самоласним *p* јавља се алтернативно и у речи *ражџанџа-ржџанџа*.

103. Отвореност постоји у нешто мањој мери и по дугим акцен-тима. Није примећена једино под $\sim$.

Отвореност је регистрована и под неакцентованим дужинама.¹⁷⁸ У свим овим позицијама артикулација вокала је знатно шира него обично. Ево примера који илуструју претходни закључак.

¹⁷⁷ М. Стевановић је констатовао ову појаву такође и објашњава је аналоги-јом према инфинитиву, што је сасвим могуће. В. Баковица, 48.

¹⁷⁸ В. мој Извештај, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду V, 462.

104. а) *водѣн, њѣнога, ѿлетѣш, седѣ, завѣзана*
дѣше, ѣѣрму, време, лѣшо
ѿѣснѣце, мѣсила, уредѣла, обѣлила, сѣдим, сѣдом,
 б) *Слободѣнка, Милѣнка, Прѣчѣнка, не дѣ, ѿцѣн*
ѿошѣлиш, ѿверѣћа, ѿлѣчкау, ѿознѣ, валѣу, ѿревѣрили, крѣле,
наѿовѣрени, ѿарѣбу, јѣсно
 в) *ѿрдѣе, ѿрдѣу, ѿѣм, вѣзу, Гѣром, женѣм*
 г) *душа, скуѣо, гуша, куѣицо, ѿѣрицо, ѿосулио се*
 д) *бѣде, водѣла, жѣла, ѿѣрили, ѿѿрошѣло, чѣѣѣри, вѣдим.*¹⁷⁹

105. Као закључак намеће се следеће: сви вокали који се прозодијским средствима издвајају од осталих у конкретној речи имају донекле и друкчију артикулацију. Њима се придружују још само вокали у слогу који непосредно претходи акцентованом.

106. Фреквенција појаве отворености других вокала, сем *e* и *o*, под кратким акцентом, мања је. Отвореност је, у ствари, резултат друкчијег намештања говорног апарата при изговору. *a* као најотворенији глас у систему због своје специјалне артикулације више је предњи него стандардно средњи.

107. Овај феномен има директног утицаја на природу свих акцената не само кратког.

И дужина и тон интензивнији су него у књижевном језику. Дуги акценти одлично се распознају и у динамичнијој говорној ситуацији. Тако је и са вокалима под неакцентованим дужинама.¹⁸⁰

Треба напоменути да су дужине далеко интензивније него у послеакценатским позицијама дијалеката основице књижевног језика.

Изразитост дугих вокала под акцентом ствара врло велику разлику у артикулацији акцентованог и следећег слога. Због тога се следећи вокал артикулише делимично редуцирано, али не ствара нови квалитет. Није искључено да делимичне редуције квантитета вокала нису и узрок губљења дужина у послеакценатским позицијама у извесном броју наших дијалеката.

108. У неким положајима, не тако често, констатована је затвореност вокала *o* и *e*, већа него у књижевном језику. Овај феномен условљен је разним сажимањима или позицијом вокала.

Из Тобѣца (= из Тоболца), *са кѣца* (и са колца). Према томе постоји и изговор *кѣц* Миј. *ѿѿѿга ѿѿи бога Миј.*, *ѿѿн* (од ѿѿан) В. *ѿѿна* (болна) Мед. *ѿрѿѿка, буљѿѿка, вранѿѿка, мѿѿу, ѿѿѿѿѿу, свѿѿѿу* (сва села I и II зоне).

¹⁷⁹ Интересантно је да *и* и *у* теже отварању и у говору Галипољских Срба. Ово говори и о старини дате појаве, а и о повезаности Галипољца с овим подручјем. В. П. Ивић, Галипољски Срби, 43.

¹⁸⁰ У говору околине Чачка, Ужица, Горњег Милановца, Грузе постоји сличан интензитет изговора дугих вокала. (По мом материјалу).

Затвореност је нарочито изразита кад је *o* настало сажимањем $o + o < l$ на крају слога. Затвореност се јавља и у позицијама $o + u$, што може бити и адаптација *o* следећем *u*.

109. Затворено је *e* у компаративу на *-e*:

снѝнѝ, јѝдрѝ, ѝамѝнѝ, нѝјслабѝ, гладнѝ, сигурнѝ, новѝ,
јѝшнѝ, румѝнѝ и сл.

У целини узевши, затвореност је далеко мање типична од отворености у овом говору.

Остале карактеристике вокалног система

110. И у овом говору позната су разна сажимања карактеристична за већу број штокавских дијалеката. Разлике су углавном у фреквенцији или ширини реализације, не и у принципу.

111. $a + o > o$:

излѝго, избѝго, шрѝсо, дѝшо, ѝдшо, ѝшо, нѝшо, мѝго, дѝго, слѝго,
снѝго, сѝко, шѝко, ѝрејѝго, увѝко, црѝко, умѝко, замрѝко, шрѝго, мѝко,
сѝго се, ѝдсо, мѝсо, али само ѝѝшѝдо.

Сажимања нема у глаголском радном придев утипа:

наѝшѝдо, сломѝшѝдо, имѝдо, снѝвѝдо, ѝѝвао, ѝрејѝѝрао, ѝреглѝдао,
снѝѝрао, шѝѝкао, накѝѝао.

Дакле, сажимања нема у већини облика глаголског радног придева глагола VI врсте.

Сажимања нема ни у следећим случајевима:

рѝзао, ѝсклао, ѝрдѝрао, нѝзвао, ѝсѝрао, ѝдорао.

Дакле, нема сажимања код глагола II и V врсте.

Овај феномен познат је већини штокавских говора, али границе реализације нису свуда исте. Ни сам косовско-ресавски није јединствен у овом погледу. У Речнику Глише Елезовића сажимања је мање него у трстеничком.¹⁸¹ Ово је природно јер је у косовско-ресавском акценат врло често на пенултими у радном глаголском придеву. У ресавском говору број примера са сажимањем знатно је већи него у трстеничком говору:

ѝѝшѝ 9, уѝѝшѝ 311, зѝсѝо 338, шѝѝро 175, ѝрдѝдо 94, ѝѝско 223 кѝзо,
ѝдѝво 224, снѝрдѝдо, ѝовѝѝрово 296, нѝзѝво 301, ѝсѝшѝо 303, ѝрѝѝо
(= препео), мѝсѝло 337.¹⁸²

Сем *шѝро*, где понекад факултативно долази до сажимања, сви остали примери не сажимају се у трстеничком говору. Ресавски је по овој особини ближи смедеревско-вршачком и шумадијско-војвођанским говорима.

¹⁸¹ В. Речник.

¹⁸² М. Ивковић, Ресава.

112. $e + o > o$:*вїдо, ддно, їдно, ўно, ўзо* Ањо.

Као што смо видели, процес сажимања није захватио све секвенце $a + o$, још мање је то остварено у секвенци $e + o$. Разлике у фреквенцији сажимања између ове две секвенце су и због тога што је акценат врло често на e : *седѓо, волѓо, оглїднѓо, їреболѓо, їреблѓѓо, њоцрвенѓо* и сл.

У именицама и придевима, нпр. *їдїео, вдсео*, сажимања нема никада.

113. У секвенци $y + o$ може такође бити понекад сажимања: *їогїно*.

У говору Ресаве постоји *їогїно* 303, *їреврїно* 152.¹⁸³

Општа законитост сажимања у овим случајевима може се фиксирати само у општим цртама. Једну од одлучујућих улога у процесу има место акцента. Ако је акценат на пенултимми, сажимања нема. Ако је ближи почетку речи — сажимања делимично има.

Ако се у радном глаголском придеву јавља и нека врста експираторног акцента, поред сажетих, постоје и несажети облици:

їдшо|їошїѓо, ндшо|нашїѓо, ўно|унѓо, ддно|донѓо, мїсleo|мисleo.

Процес овог типа сажимања могао је настати тек после алтернације l/o на крају речи, то значи знатно после XIV века.

Постојање експираторног акцента на овој територији, с једне стране, затим врло ограничен процес преношења кратког акцента из медијалних позиција, с друге, несумњиво су успорили сажимање па су резултати ограниченији него у смедеревско-вршачком и шумадијско-војвођанским говорима.

114. Секвенца $u + o$ не сажима се: *мїслицо, чинїцо, молїцо, їреварїцо, радїцо, ѓѓдїцо* итд.¹⁸⁴

115. Сажимају се и два o у следећим речима: *буљѓка, црндка, їлавѓка, бучѓка, црндкас, їлавѓкасїа* и сл.

Ово сажимање заступљено је у целом трстеничком говору, а и у III зони. За ову појаву знају такође и многи други дијалекти.

116. Сажимање је релативно широко заступљено у секвенци $-ији > -и$: на *оїерїацї, на шїїацї, чї, дѓчи, бѓжї|божї, у Шумадї, у Србї, у авлї* и др.

Напомена: локатив на $-и$ у говору старијих врло је редак. Употребљава га углавном млађи свет и сажимање се у том случају по правилу остварује.

Сажимање постоји, даље, и у медијалним позицијама:

кушїїца, шѓсїїїца, ракїїца, Сїтанїїца, Илїїца, Милїїца, Зїрїїца (= Станијица, Милијица, Илијица, Заријица); *Милїн, Пеїрїн, Марїн, Илїн* итд.

Сажимање је и у примерима *дрўкчи* и *дрўкшїи, слабї, сїтарї*, али ове форме компаратива врло су ретке. У говору старијих људи у I зони јављају се само изузетно.

¹⁸³ Ивковић, Ресаве.

¹⁸⁴ У трстеничком говору нема појаве јужноморавског радног глаголског придева, иако је овај говор с том територијом повезан. О јужноморавском облику радног придева. в. А. Белића, *ДИЈС*, 596—611.

У највише случајева сажимање је условило стварање дужине на тако добивеном вокалу, али се у неким дужина понекад губи у зависности од ритма исказа: *чи њи е њо чамац?* В. Д., али *чи си њи?* Мед.

117. Сажимање је прилично распрострањено и у секвенци *e + e*, где је ликвидирани елемент консонанта *j*:

*згоднѐ, слабѐ, сѡарѐ, ранѐ, умилнѐ, кулѡурнѐ,
сѡарѐга, сѡарѐм, јѐдрѐга, јѐдрѐм, с ѡамѡнѐм, јѐвшинѐм, круѡ-
нѐга* и сл.

Номинатив/акузатив јављају се и са кратким акцентом. Овде су наведене форме које показују јасно да је реч о сажимању. Процес је у току, а праћен је и неким другим моментима.

Слог испред акцентованог је полудуг, силазни акценат се врло интензивно изговара. Понекад постоје и форме с несажетим *-ee*. Финални слог је у овом случају беззвучен. Чује се врло нетипично.¹⁸⁵

118. Секвенца *y + y* такође се сажима, али у врло ограниченом броју случајева: *у ѡрбу, у кожу, на реѡу* (= репуху).

Паралелно са сажетим формама постоје и несажете, са другим у у већој мери редуцираним: *у ѡрбуу, на кожуу*. Друго у је беззвучено. Процес води потпуно сажимању.

119. Консонант *j* у интервокалској позицији *y + y* не елиминише се. Сажимање је тако искључено: *сѡѡу, куѡѡу, лудѡу, ѡрѡу, болѡу, ѡслуѡу* итд.

120. Пример прогресивне асимилације је у речи *зѡва* (= зѡва), познат и многим другим дијалектима.¹⁸⁶

Обрнуто од овога је *сѡнѡе < саонѡе*.

Сажимање *a + a* постоји у речима: *Влѡ < Влѡ(х)а, снѡ, мѡ, од сѡрѡ* и др.

121. У једном случају место секвенце *a + y* је само *y*: *булѡ, булѡо, булѡѡ, булѡње* (облици од књижевног бауљати). Питање је да ли је овде реч о сажимању или о испадању *a*; у је у свим облицима кратко.¹⁸⁷ Ово је иначе постала лексичка особина.

Посебан случај сажимања је у топониму *Сѡдол Т.*, који је несумњиво настао од *Сѡводол*. Процес је морао тећи овако: *Сѡводол > Сѡодол > Сѡдол*. Квантитет вокала *o* говори да је реч о сажимању, а не о редукацији.

122. Један од случајева сажимања је и у *нѡки = онаки, нѡки = некаки*, нпр. *нѡки човек да ѡројадне, наки човек дошо . . . Т.*

Објашњење првог случаја дато је у Рјечнику ЈАЗУ. Други случај је вероватно настао сажимањем, а *k* је испало јер се јавља два пута у истој речи.¹⁸⁸ Дужина *a* потврђује ову констатацију.

¹⁸⁵ Сличне појаве забележио је и П. Ивић. В. Испитивање говора села Глогова код Светозарева, Гласник САН IV, св. 2, 322—323.

¹⁸⁶ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 87.

¹⁸⁷ У РЈА се наводи да је ова реч позната само у Вука, да ју је Вук нашао у Шумадији. Облика са сажимањем у овом Рјечнику нема.

¹⁸⁸ В. Павле Ивић, Галипољски Срби, 221.

Јован Вуковић бележи облик *нако*, али је то реч сасвим другог порекла. В. П. Др., 24.

Сажимања има и у говору Косова и Метохије. В. Речник Глише Елезовића

123. Један од случајева сажимања је и у речи *њџн* (= њојан), о чему се говори у морфологији (в. т. 382).

124. И у трстеничком говору као и у књижевном језику јављају се алтернативно: *мдега-мџга*, *швдега-швџга*, *свдега-свџга*. Друга варијанта се изузетно ретко чује.

Појава назализираног а

125. Постоји специфичан случај артикулације *а* с назалним елементом када је ово *а* у функцији упитне речце:

шиџа си џо учинџо, а? дџ си џшла, а?

Појава је факултативна. Ово је познато и говору Косова и Метохије¹⁸⁹, а Јован Вуковић бележи исти изговор у говору Пиве и Дробњака.¹⁹⁰

Елиминисање вокала у хијату и другим случајевима

126. Елиминисање вокала у хијату је честа појава, али не у тој мери као у неким другим дијалектима.¹⁹¹ Јавља се и у иницијалним и у финалним слоговима.

127. Иницијални слог

а) *номџд* (= ономад). Испадање *о* настало је у везама сличним *дџшо ономад* > *дџшо номџд*. О се јавља у два узастопна слога, а акценат је тек на трећем. Нормално је онда да је највећа редукција на првом *о*.¹⁹²

б) *учи свџдбе, учи Нџве гџдине, учи вџга џрџзника*. Каже се још и *очи џрџзника, очи свџдбе* итд.

Може се претпоставити да је у испало у везама сличним *ноћу уочи Н. године*, па се облик без *у* пренео и у остале позиције, односно кад је овај предлог на почетку исказа.

в) Испадање иницијалног вокала у страним речима је релативно честа појава, али процес не мора бити остварен сваки пут у хијату:

двокаџи, двокаџа, џоџекџр, џоџека, Талијџн, Талијџанка, Усџријџнац, џеџрайџљ, леџрџика (чује се још и електрџика и елетрџика), *леџрџичар, леџрџичар, Сџдор, наџџема* итд.

Могућно је да је изговор ових речи био схваћен без иницијалног вокала па се то уопштило.

128. Финални слог

а) Испадање финалног слога врло је често у императиву неких глагола, нарочито рефлексивних, као и испред партикуле — *дер*.

умџр се, џомџр се, слџм се, сџк се, дџк се, џовџр дер, џокџр се, мџк се, џомџр се, бџр се, мџк се, смџр се, сџл се, осџл се и др.

¹⁸⁹ Глиша Елезовић, Речник I, 1.

¹⁹⁰ П.-Др., 27.

¹⁹¹ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 85—95.

¹⁹² О овоме в. Павла Ивића, Галипољски Срби, 46.

Појава елиминисања вокала у императиву врло је распрострањена. Јавља се и у формама испред енклитичких облика заменица, а и у другим позицијама: *уми́р га, дрџ* и сл. (в. т. 428). Разуме се, овде се може само условно узети промена у финалном слогу, само ако се глаголски облик узме изолован од следеће морфеме.

б) *дои́дџ, дои́оич* (< *отџ, до отџ*): *седџо дои́дџ, ои́ишо ои́оич*. Постоје и везе *од ои́дџ, до ои́дџ*. Испадање је свакако настало у овом другом примеру.

в) Поред *ша́мо, ова́мо, она́мо, ме́не, ши́бе, се́бе*, јављају се и форме без финалног вокала: *ша́м, ова́м, она́м, ме́н, ши́б, се́б*. Дужи облици се знатно чешће чују. Форме без финалног вокала бројније су у областима ближе призренско-тимочком дијалекту.

И овде је питање да ли је испадање вокала настало у хијату. У неким случајевима то се могло остварити па се аналогijом преносило и на друге случајеве. Данас се *е* и *о* у овим формама схватају као покретни вокали.

г) Као покретни самогласник *е* се схвата и у следећим примерима *дџа-дџле, гџр-гџре*¹⁹³ (*горе* употребљавају само млађи).

д) Исти је случај и са испадањем вокала у примерима *ал-али, ил-или*. Затим у императивној речци *нек-нека*.

ђ) Релативно-упитна заменица у м. роду употребљава се са финалним вокалом, али и без њега: *коџ-кџи, куџ-, понекад и куџи*.

е) Елиминисање предлога у испред именице која почиње истим вокалом је сасвим обична појава: *убаџи што уста, не мџж да сџане уставу, набио дрџаљу ушаџ, удаџио ушњиџ* (у ушњиџ).

ж) И други предлози у различитим везама могу имати елизије. Обично је то у зависности од природе вокала којим почиње следећа реч, нпр. предлог *до* елиминише *о* испред речи које почињу истим вокалом: *дои́џрао га д'дбале* (чешће до обале), *дџшо д' оваџа, сџџо д' ормана*.

И у предлогу *на* елиминише се *-а* ако следећа реч почиње истим вокалом: *ши́џрио н' аси́ал, ирџила н' аџи́ну*.

Елизија других речи

129. Елидирање је веома честа појава: најмасовнија је у везама да испред глаголског облика који почиње вокалом:

д' идем, д' удаџим, д' искраџџем, д' умлаџи, д' омџце, д' ои́крџиџеш, д' ураџимо, д' исџџраџиџе, д' иџрамо, д' уи́лџиџеш и сл. (Детаљније о овоме в. т. 434).

130. Елидирање је нешто мање заступљено у везама одричне речце с глаголским обликом који почиње вокалом:

ако н' ураџиш дџбро, ако н' укрџџем, н' умџш, ако н' ои́џраш лџ-долеџе . . .

¹⁹³ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 91.

131. Елизије су обичне и у облицима заменица:

а) Акузатив *не* (нас): *оће да н' искраде, оће да н' ошџера, оће да н' ошљачка.*

б) Датив мн. *ни* (нам): *оће да н' укрәде овб лејо девдјче, нице н' искәо нишиа, немб н' ошџераш гдсие.*

в) Акузатив јд. заменице за друго лице *ше*: *оће да ш' удари, неће ш' исџера, неће ш' убије.*

г) Датив јд. личне заменице за друго лице: *неће ш' исџера дчи, ша неће ш' изџера.*

д) Акузатив заменице м. и ср. рода за треће лице јд.: *оће да г' убице, немб да г' изе, немб да г' умлаши* и сл.

Елидирање овакве врсте у реченичном току врло је познато. Павле Ивић забележио је да таквих појава има у говору Галипољских Срба, тамо је ова појава у већој мери заступљена.¹⁹⁴ Према томе, овакве елизије су вероватно релативно старијег датума.

132. Елизије су понекад потпуне, нарочито у везама д а и глаголског облика, нпр. *немб да г' убицеш*, па онда дефинитивно испадање д а: *немо г' убицеш*. О свему овоме биће детаљније говора у морфологији и синтакси.

Елиминисање ове врсте, нарочито елиминисање д а у споменутим везама и њима сличним врши се углавном у присни јој говорној ситуацији. У другим случајевима обично се избегава.

133. Почетно о- у неким демонстративним заменицама губи се кад се облици ових заменица употребе с предлогом који се завршава вокалом:

*ошџишо на нџ сџрану Мед., шџџџи за нџ јџшиџињу Миј., не мџж нишиа да јондсеш на нџ свџџ В.*¹⁹⁵

Испадање о- у формама демонстративних заменица нарочито је евидентно у везама *ки + она, ова*:

дџшо сџв ки нџ Јџвин, ки вџ из Гџбсџџске џвлице В. Д.

135. У овом говору у т о р а к употребљава се у форми т ђ р - н и к. Облик је настао свакако у вези *дошо у ушорник* и сл. у је испало, а именица се употребљава само без почетног вокала.

Испадање слогова и секвенци

136. Испадање целих слогова и секвенци из појединих речи честа је и обична појава. У том процесу постоји један општи принцип: испадање делова речи је најчешће из тежње овог говора, као и многих других, да се реализује већа економичност употребе језичких средстава.

Слогови се најчешће испуштају ако то не нарушава значење. Измена структуре речи избегава се ако нова форма јасно не упућује на ону од које је редуцијама појединих средстава настала.

¹⁹⁴ В. Галипољски Срби, 89.

¹⁹⁵ В. литературу коју је о овом питању дао П. Ивић, Галипољски Срби, 94.

Елиминисање слогова и секвенци најчешће се врши у следећим случајевима:

а) *двдес, штрдес, чештрдес, шдесети, штридесети, двдесети*. У бројевима *седамдесет, осамдесет, деведдесет, њеддесет*, нема елиминисања.

За елиминисање секвенци у овим примерима дошло је из два разлога:

1) Услед понављања истих вокала у неколико узастопних слогова. То доводи до испадања једног вокала, обично заједно са неким консонантом.

2) Због сличности природе консонаната који се нагомилавају у једној речи

Ово су само могућни разлози, никако не и апсолутне законитости. У шездесет је нагомилано пет консонаната блиских или и идентичних по месту творбе. Због тога и настаје елиминисање. У п е д е с е т су три таква консонанта и елиминисања нема. Дакле, присутна је само тенденција упрошћавања, не и дефинитивна реализација те законитости у свим случајевима.

б) *зајно, зајнички, зајница*, м. *заједно, заједнички, заједница*.

Испадање секвенце манифестује се квантитативном променом вокала у акцентованом слогу. Секвенца *-ед-* потпуно је изгубљена у свим формама ових речи. Тако је и у косовско-метохијском говору.¹⁹⁶ Павле Ивић нашао је *зајно* у Глоговцу код Светозарева и у галипољском говору.¹⁹⁷ А. Белић забележио је у призренско-тимочком говору *зајдно*.¹⁹⁸

в) *виш-виж* и *мди-мдж* врло често се употребљавају у овако редуцираној форми: *виш шџа си урадила, виж да си могао да њогинеш, не мди шб шакб, не мдж да бидне шакб, не мдж га убицеш, не мди му нишџа, виш ону Медвеђанку, шџ мди овако д' урадиш*.

г) Редуције се исто тако врше и у одричним формама глагола *к т е т* и *и м а т*: *не се вдзе, не се разговара, не да ради, не д' учи, неш ми њобгнеш, неш ми дам, нем ши дам нишџа, нем за другого деца*.¹⁹⁹

За облике *виш* и *мди* и сл. важи оно што је проф. Ивић констатовао за галипољски говор. Он каже да није лако одредити шта је ту „...остатак старих облика *хоћ* и *мож*, шта аналошко проширење *њихово*, а шта дејство елизије”.²⁰⁰

У не м. неће оштећење форме је знатно. Веза са основном речи одржава се путем интонације.

д) Испадање секвенци имамо и у именици *јазу(х)*. У овом говору постоје две форме: *јазу-јазуа-јазуом* (и пазуем), али у инструменталу је чешће *иод јазом*. У овом облику испала је секвенца *-ух-*, само је питање да ли су оба гласа ове секвенце испала у исто време.

ђ) *је-* испада из речи *јечмичак*, па се употребљава облик *чмичак*, који је чешћи од облика са *је-*.

¹⁹⁶ В. Речник.

¹⁹⁷ Галипољски Срби, 93.

¹⁹⁸ ДИЈС, 256.

¹⁹⁹ Ова појава је позната свим селима обе зоне, а има је и у целом косовско-ресавском дијалекту.

²⁰⁰ Галипољски Срби, 91—92.

Факултативна употреба вокала

137. Појава факултативности употребе вокала у појединим речима нема оне размере које има призренско-тимочки дијалекат или јужнији делови косовско-ресавског. Трстенички говор је по овој особини везан за говоре на истоку и југу штокавске зоне, али се у њему ово мање рефлектује него у споменутиим говорима. Факултативност постоји у следећим случајевима:

1) *убучѐм-обучѐм, уљуџиџо се-ољуџиџо се, да с' убучем-да с' обучем, љрѐдала-љрѐдала*.

Процес је несумњиво асимилативан. Први вокал адаптира се следећем. У *љрѐдала* такође је реч о некој врсти асимилације. *е*, вокал предњег реда условно је везивање *о* из задњег реда, које му је парно, место *у*, које му је непарно. На тај начин остварен је систем симетрије.

2) *маџиџа-моџиџа, омиџеш-умиџеш*²⁰¹, *којиџне-кујиџне* (и *купиџе*), *лесиџа-лисиџа, бриџеш-бриџеш*.

Промене у овој групи врло су разнородне. У типу *лесиџа* може се претпоставити процес дисимилације. Форме *омиџеш* и *умиџеш* у научној литератури су објашњене (стсл. омыти и оумыти). Што се тиче облика *бриџеш* и *бриџеш*, реч је о коњугацији овог глагола по различитим основама.

3) *учениџо-учиниџо, мислѐо-мислиџо*.²⁰²

4) *на ѓм-на ѓм*: *о* место *у* је само у изразу *џаџо му на ѓм* или *џаџо му на ѓм да*. . . Иначе се каже искључиво *имџо је џџ на ѓм*.

5) *јаребиџа-јеребиџа*.²⁰³ Ово је познато и црногорским и херцеговачким говорима. *а* место *е* је само у извесним позицијама, углавном иза *ј*.

6) *водениџа-воданиџа*.²⁰⁴

7) *далѐко-долѐко*.

8) *свџиџа-свџиџа*. Прва варијанта је према *све*, друга према *сва* као и у књижевном језику. Тако је и у облицима *свџеџа-свџеџа*.

9) У примеру *свиџа-свеџа* мешају се форме меких и тврђих основа.

10) *кеџџа-киџџа*. Могуће је да је други пример настао дисимилацијом.

Исте законитости су, вероватно, и у примерима: *јасџа-јесџа, чџиџре-чаџиџре, меџна-маџна, Сениџа-Синиџа, џериџач-џириџач, џарамиџа-џирамиџа*, мада се у неким од ових речи може претпоставити и усвајање изговора оног језика из ког су позајмљене, изговора како су га представници овог подручја схватили.

11) Сасвим изузетан случај је у *меџдновиџа-меџдневиџа*.

Н а п о м е н а :

1) У овом говору процеси овакве врсте обухватају више вокале задњег него предњег реда.

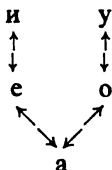
²⁰¹ Галипољски Срби, 101—102.

²⁰² В. о овоме П. Ивића, Галипољски Срби, 46—48.

²⁰³ В. Ј. Вуковић, П.-Др., 19.

²⁰⁴ В. Јован Вуковић, П.-Др., 8—9.

2) Факултативност се креће углавном у вертикалном смеру.

Један једини пример одступа од овог принципа — *међудновица* (у овом говору обележава један одсек времена између Божића и почетка Ускршњег поста), али је овде могло бити и аналогиче пошто је у овој сложеници избледело значење *дан-дне*. Ова сложеница иначе није есоцентрична.

138. Појава факултативности на сасвим истом принципу постоји и у неким речима страног порекла које су раније или касније ушле у наш језик:

*дѡкѡѡр-дѡкѡѡур*²⁰⁵, *јѡкѡѡар-јѡкѡѡор*, *комедѡѡни* - *комѡданѡѡи*, *креѡѡи*-*куеш-криѡѡи**куеш*, *ѡолейѡѡика-ѡолиѡѡика* (други пример је ређе у употреби), *ѡолейѡѡичарка-ѡолиѡѡичарка*, *ѡољѡѡиѡѡрѡѡеда-ѡољѡѡиѡѡрѡѡеда*, *асѡѡѡѡл-осѡѡѡѡл*, *амрѡѡл-омрѡѡл*, *каѡѡѡѡѡн-каѡѡѡѡѡн*, *ѡксѡѡѡра-ѡксѡѡѡро*.

И у овим примерима има асимилативних, дисимилативних и других процеса. За *комедант* постоји исти изговор и у неким западним штокавским говорима. Реч је у овој форми позната и у косовско-метохијском. Глиша Елезовић је забележио *коменда* са истим значењем као *команда* у књижевном језику.²⁰⁶

Стране речи се употребљавају, како је већ речено, обично у форми како је првобитно схваћена од стране говорних представника дијалекта. Наравно, и закони дистрибуције нашег језика, у овом случају дијалекатски, утичу на стварање изговора.

139. Постоје још и неке промене вокала које су различитог порекла:

а) У овом говору постоји реч *наѡѡлиѡѡн* (врста златног новца). Проф. М. Стевановић забележио је у ђаковачком говору *наѡѡлеѡѡн*.²⁰⁷

б) *бѡѡдем-бѡѡѡдем-бѡѡѡдем-бѡѡѡдем* и др.

в) *вољѡѡ-ваљѡѡ*: воља да се жени Т. Могућно је да у овом примеру *а* прелази у *о* асимилацијом коју условљава *в*.

г) *куѡѡ-кѡѡѡ*.

д) *ки < као + и*.²⁰⁸

О овим и сличним појавама биће говора у појединим одељцима морфологије. Трстенички говор има доста лексема које су овим и сличним процесима добиле коначан облик.

140. Косовско-ресавски по овој особини није јединствен. М. Стевановић забележио је у говору Пећи, још више у Метохији, што је и природно, доста речи с кретањем факултативности и у хоризонталном

²⁰⁵ Радић је такође бележио сличне примере. За *докѡѡур* в. ЖН, 91.

²⁰⁶ В. Речник I, 307. У Рјечнику ЈАЗУ ова[реч] је забележена у истој форми. У наш језик је могла ући и из италијанског језика: *commendatore*.

²⁰⁷ В. Баковица, 29.

²⁰⁸ Проф. Павле Ивић ми је указао на ово решење.

смеру.²⁰⁹ Слична ситуација је и у другим јужнијим деловима косовско-ресавског дијалекта, а и у другим суседним говорима на југоистоку.²¹⁰

Од трстеничког говора даље ка централним штокавским говорима закони факултативности су друкчији, условљени су другим тонским и ритмичким елементима. Трстенички говор је у овом смислу ближи западнијим говорима. Има само у рудименту и појаве којима је врло богат призренско-тимочки и њему сродни говори по акценатској ситуацији. Развој трстеничког говора у овом смислу приближава се дијалектима основице књижевног језика.

Метатаџеза

141. Метатаџеза се врши у нашим, а још више у страним речима чији склоп не одговара законима дистрибуције нашег језика. Понекад је метатаџеза условљена и психичким факторима. У трстеничком говору изражена је углавном у овим случајевима:

1) *вѣд м. овде.*

2) *ѣрефѣкѣино м. ѣерфѣкѣино.* Секвенца *-рф-* је у овом дијалекту мање погодна од *ѣр*. Могуће је да отуда и долази до замене. Није, међутим, искључено да у свести преовлађује осећање за префикс *ѣре-* па то налази одраза и у изговору ове речи.

3) *самѣѣива м. сваѣѣива.* Постоји и *савѣѣива*.

4) *бѣрѣјак* је редовно. Никада се не употребљава *бајѣрак*.

5) *нѣдмасѣѣир*. Ова реч у наведеној форми, као и друге, позната је и многим другим нашим дијалектима.

6) Посебан случај преиначавања структуре речи је у именици *револѣер*. Чује се *левѣрѣѣр*, *левѣѣр*, *ливѣрѣѣр*, *ливѣѣр*.

Глас ѣ

142. У научној литератури косовско-ресавски дијалекат обично сматрају дијалекатским типом у коме је глас *ѣ* конзеквентно замењен са *е*. Ова констатација важи за већи део косовско-ресавског дијалекта и за већину речи у којима је био овај глас. Има, међутим, делова овог дијалекта где то није доследно спроведено, нпр. у смедеревско-вршачком.²¹¹ Исто тако и у косовско-метохијском.

У говору Ресаве и једног дела Левча такође нема потпуно реализоване замене *ѣ* у *е*. Ни у нашој I и III зони овај процес није у свим

²⁰⁹ В. М. Стевановић, Метохија: *овелика, мајсѣѣерица* итд., 60—61. Ова појава постоји и у другим дијалектима и говорима сличног типа. В. А. Белић, ДИЈС, 17—18 et passim.

М. Павловић, Говор Сретечке Жупе, СДЗВ VII (1939), 133—139.

²¹⁰ В. М. Стевановић, op. cit. 27—35.

²¹¹ В. Павла Ивића, Дијалектологија I, 87—88.

случајевима спроведен.

У трстеничком говору у следећим категоријама замена *ѣ* у *е* није доследно остварена:

а) *нѣсам-нѣси-нѣце*. У селима I зоне увек је овако. У селима II зоне поред ових облика постоје напоредно и *нѣсам-нѣси-нѣсмо-нѣсте*.

б) *сѣарѣ, мѣлѣи*. Употреба компаратива са *-и* углавном врло је ретка. Примери се мање налазе у II него у I зони. Млађи људи у обе зоне употребљавају чешће облик компаратива на *-и*.

в) *додѣцам, додѣцаш*. Никада *додеам*. Овако је у селима обе зоне.

г) Поред *од шѣ људѣ, овѣ људѣ* (гн. мн.), чује се у обе зоне и *од шѣ људѣ, од овѣ људѣ*. Овде је, наравно, реч о аналошкој појави, али је чињеница да је *ѣ* било у овим облицима.

д) Занимљиво је да има случајева јотовања неких консонаната у ограниченом броју случајева испред *е* < *ѣ*: *кѣѣшиѣа, лѣѣшѣик, жѣѣб, жѣѣзда*.

ђ) Постоје даље алтернативно *де-ди*, а затим и *ѣред мѣрак-ѣрид мѣрак, ѣред кѣћу-ѣрид кѣћу*. Облик *п р е д* је несравњено веће фреквенције.

Прва зона највећим делом уклапа се у североисточну зону косовско-ресавског дијалекта. Отуда и ова замена *ѣ*. Ова зона у овом смислу блиска је говорима Ресаве.²¹³

Под утицајем школе и струјања која долазе из III зоне и у овом делу дијалекта све више преовлађује стање карактеристично за екавску варијанту књижевног језика. Друга зона је доследнија у чувању *е* као замене за *ѣ*.²¹³

Прелазак л у у

143. Једина разлика према књижевном језику је у облицима глагола *шумачѣши* и именице *шумач*. У овом говору је *шолмѣчим, шолмѣчѣо, шолмѣч*, па понекад и *шолмѣчѣње*. Секвенца *-ол-* се даље упрошћава па се употребљава и *шомѣчѣо, шомѣчѣши, шомѣчи*, али је ово ипак изузетна појава, не проширује се на већи број случајева.²¹⁴

Прелазак л у о

144. Као у многим другим штокавским говорима, *л* се данас јавља и на крају речи и на крају слога испред консонанта. Таквих примера највише је у речима које су касније ушле у наш језик или су образоване у каснијим фазама.

ђенѣрѣл, бокѣл, асѣѣл, шѣргѣл, кѣлски, шѣулѣа, Јѣлка, Мѣлка, Бѣлка, Сѣлка, Новосѣлка, Новосѣлѣа и сл.

²¹³ О овоме недвосмислено говори језички материјал Милоша Ивковића и Тодора Бушетића.

²¹⁴ О замени *е* у *ѣ* у појединим облицима именица, придева и заменица говори се и у морфологији.

²¹⁴ В. мађарско *tolmács*.

У неким речима *л* и *о* се јављају алтернативно: *сѣлски-сѣоски*, *Тобѣла-Тобѣа*, *бѣво-бѣвол*.

У прилогу *дѣл* и именици *дѣл л* је свакако дошло аналогijом према *дѣле*, *долѣна* и сл.

145. *л* постоји на крају речи и у именици *ѣѣл* (= део) од немачког *Teil*.²¹⁵ Ова именица је иначе данас ретка у употреби.

146. Придев *бѣлан* се ретко чује, али је сасвим нормална појава *бѣна*, *бѣно*, *бѣн*. Интересантно је да се као речце употребљавају *бѣлан* и *бѣна*: *немѣ, бѣлан, ѣѣ да нѣсиш, Т, кѣ ѣеш с ѣѣм сѣрдѣѣѣм, бѣна? В.*

147. *л* се редовно употребљава и у придеву *сѣѣлна*. Овде је свакако *л* устаљено аналогijом према речима од истог корена: *ѣѣле*, *оѣѣ-ѣѣла се*.

148. Код великог броја именица ликвидирањ је типичан однос *чиѣѣалац-чиѣѣаоца-чиѣѣалаца*, *моѣѣлац-моѣѣоца-моѣѣалаца*. У свим падежима уопштено је *о*, дакле оно што има већу фреквенцију. Овакве именице нису иначе често у употреби. После рата устаљила се именица *руководѣоц*, као *сѣѣрѣоц*. Никако се не употребљава *руководилац*.

149. У осталим речима које имају алтернацију *л-о* ситуација је као у књижевном језику: алтернација се увек остварује у радном глаголском придеву, затим у именичком типу *радѣоница*, *учѣоница* и сл.

150. Као и у књижевном језику *л* остаје у зависним падежима као део консонантске секвенце у именицама следећег типа:

жѣѣлац-жѣѣлаца, *ѣѣлац-ѣѣлаца*, *сѣѣрѣлац-сѣѣрѣлаца* и сл.²¹⁶

Алтернација *а-ѣ*

151. Мало је резултата ове алтернације који не би били као у књижевном језику. Разлике су углавном везане за неке облике добивене аналошким процесима, или су резултат упрошћавања изговора појединих секвенци. Најчешће разлике су у овоме:

Именице *сѣн* и *ѣѣс* имају у зависним падежима *-а-*: *сѣн-сѣна-сѣну-сѣнови*, *ѣѣс-ѣѣса-ѣѣсу*. У овој другој речи *а* је спорадично. Јавља се алтернативно са *ѣѣѣ-ѣѣѣ-ѣѣѣм-ѣѣѣ-ѣѣѣма*. Употреба јој је углавном метафорска. Дијалекатски облик је *кѣѣче*.

Појава два истиа вокала у секвенци

152. У претходним разматрањима већ је констатовано да се два вокала јављају у истој секвенци чешће него у књижевном језику. Испуштање употребе неких консонаната или њихово дефинитивно уклањање у интервокалским позицијама умножава број оваквих могућности:

²¹⁵ В. о овоме Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im serbokroatischen*, Berlin 1958, 215.

²¹⁶ В. о овоме М. Стевановић, *Стварање дужине претходног самогласника и прелаз л у ѣ*, НЈ, н. с. X, св. 1—2 (1960), 1—9.

а) Удваја се пре свега *о* слично као и у књижевном језику.

идорао, иоо̄йучдла, иоо̄ӣк̄ид̄али, иообав̄љивали, иообук̄уем.

б) Удваја се затим глас *е*: *јев̄ӣин̄џе, с̄ӣар̄џе, глав̄н̄џе, муч̄н̄џе, њамеш̄н̄џе, ран̄џе, болес̄н̄џем* и др.

в) Удвајање гласа *а* везано је за губљење фонеме *х*: *сиром̄аа, м̄аа, њла̄а* (плаха), *Вла̄а* (ген. јд.), од *с̄ӣр̄џа, м̄џао, сна̄а* (и сна).

г) И *у* се одваја под истим условима као и *а*: *џр̄бӯу, кож̄џӯу, ре̄џӯу, ња̄џӯу.*

Сем примера под тачком *а*, сви остали су само прелазне форме које воде потпуном сажимању.

И кад нема сажимања, други вокал је само делимично реализован. Изговара се обезвучено и донекле редуцирано.

д) Рефлексивносћ вокала *и* такође постоји, али ређе него осталих вокала, нпр. *Милӣица* и сл. Друго *и* се после испадања *ј* врло брзо претвара у неку врсту несложног *и* а онда се коначно сажима. Слично се догађа и у компаративу типа *глав̄н̄ӣи, с̄ӣар̄ӣи* (говор I зоне).

Неке с̄ӣӣније вокалске њромене

153. О појави покретних вокала већ је говорено узгредно (в. т. 128, в, г).

У овом говору као и у већини других постоји алтернативна употреба *с-са, к-ка*.

Затим појава покретног *е*: *ка̄д-ка̄де, са̄д-са̄де, џа̄д-џа̄де.*

Јавља се и *а* алтернативно у неким придевским и заменичким облицима нпр. *д̄д̄б̄рог-а, л̄џ̄д̄г-а, џ̄д̄г-а, м̄д̄ег-а, он̄џ-а, св̄џ-а* итд.

У два случаја постоји покретно *о*- на почетку речи: *о̄ӣа̄ј, од о̄ӣд̄га, о̄ӣо̄л̄џко, о̄ӣо̄л̄џки, од о̄ӣо̄л̄џкога*.²¹⁷ У примеру *о̄ӣа̄ј* — *џа̄ј о* је усвојено према *ова̄ј, она̄ј*. Облици као у књижевном језику су више у употреби.

Закључак

154. Вокалски систем у трстеничком говору је као у књижевном језику. Исти је број стандардних фонема, али је број фонема комбинован с прозодијским факторима мањи. Друго, дистрибуција фонема под *п* и *'* и кратким акцентом такође није иста (в. т. 95). Ресавски и смедеревско-вршачки имају исти број фонема као и трстенички, али је дистрибуција вокала под дугоузлазним и кратким акцентом нешто друкчија. Кратки акценат је доследније повучен са ултимае, а дугоузлазни се јавља чешиће ван пенултимае него што је то у трстеничком говору.

Број вокала у трстеничком је мањи него у косовско-метохијском. У овом последњем говору, поред пет стандардних, постоји и *џ*, а у извесним речима и *џ̄*. Број вокала комбинован с прозодијским факторима такође није исти. У косовско-метохијском су присутне само разлике у

²¹⁷ Исп. наведене примере у Речнику Глише Елезовића.

квантитету. У трстеничком говору је дистрибуција вокала под кратким акцентом мање слободна него у косовско-метохијском.

По сажимању и асимилацији трстенички је говор, како је и разумљиво, на средини између косовско-метохијског и смедеревско-вршачког. У овом говору, нпр. *a + o* и *e + o* сажимају се у мањем броју него у смедеревско-вршачком, а више него у косовско-метохијском. Појава је условљена разликама у прозодијским факторима и њиховој дистрибуцији.

По ликвидацији окситонезе трстенички је ближи смедеревско-вршачком него косовско-метохијском. У трстеничком говору процес померања кратког акцента са ултима остварен је у великој мери. У косовско-метохијском, нарочито у вучитрнском типу, кратки акценат на ултима сасвим је обична појава.

Замена *ѝ* најдоследније је остварена у нашој II зони. Број примера са *и* место овог гласа у извесним категоријама речи чешће се налази у ресавском и смедеревско-вршачком типу и у нашој I зони.

КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ

155. Систем консонаната није идентичан стању у књижевном језику. По правилу не постоји *x*, а *ϕ* у говору старијих генерација такође је у врло реткој употреби.²¹⁸ У говору млађих *ϕ* је углавном као у књижевном језику. У говору млађих се и *x* јавља, али недовољно стабилно. За оба гласа важи да још нису дефинитивно устаљени у говору.

Поред ове разлике у говору старијих и млађих, старији још у извесном броју речи употребљавају и фонему *џз*. О овом гласу као фонетској јединици и његовој фонолошкој вредности говориће се касније.

У говору старијих постоји систем од 24 консонанта. Овде се подразумева и *џз*. У говору млађих има 25 фонема, али с нетипичном употребом *x*. У говору старијих је, дакле, систем консонаната који имају дистинкцију звучност/безвучност потпуно симетричан:

плозиви	п—б	т—д	к—г
констриктиве	с—з	ш—ж	
африкате	ћ—џ	ч—џ	џ—џз

Фонема *ј*

156. По особинама фонеме *ј* трстенички говор се укључује у много шире штокавско подручје. Овај говор је један од представника дијалеката који познају већу нестабилност овог консонанта, али с прилично уједначеним и фиксираним процесима који одређују и разлике у његовој артикулацији.

²¹⁸ Реч је свакако о тежњи уклањања појаве непарних безвучних консонаната. В. о томе П. Ивића, Два главна правца у развоју консонантизма у српскохрватском језику. Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду II, 162—163.

Варијације су најчешће условљене дистрибуцијом, али у неким случајевима су и факултативног карактера: зависе од активнијег или пасивнијег артикулационог замаха при његову изговору.²¹⁹ И прозодички фактори такође имају удела у стварању фонетских варијаната овог консонанта.²²⁰

157. За *j* у трстеничком говору најбитнија су следећа два момента:

а) Јавља се у различитим фонетским варијацијама.

б) У неким позицијама се дефинитивно губи.

158. *j* се елиминише и у финалним секвенцама и у интервокалским позицијама. Овако је најчешће.

За природу овог гласа у овом говору важи готово све оно што је Јован Вуковић констатовао за један део херцеговачких говора.²²¹ Најизразитије се изговара на почетку речи и испред некадашњих тврдих вокала:

јдблан, Јдјце, јдш, јујиро, јуне, Јбка, јдд итд. Нешто се пасивније изговара испред *e*: *јдан, јело, Јела, јџрва* и сл., али је и у овој позицији његова стабилност евидентнија.

На почетку речи испред *и j* се не јавља. Према томе, ово је и једно од ограничења његове дистрибуције.

159. Остале особине овог консонанта онакве су како их је фиксирао Павле Ивић за галипољски говор, али повезујући његове особине у овом говору са ситуацијом у другим дијалектима:

а) *j* је најслабије испред вокала предњег реда.

б) Што је даље од акцента, *j* се слабије одржава.²²²

160. Консонант варира на тај начин што се артикулише с мање или више интензитета. У извесним позицијама врло се нетипично изговара. Сличну појаву констатовао је проф. М. Стевановић у источно-црногорском.^{222а}

1) *o + u*: *йоџи, гоџи, сџоџи, зноџи, шроџица, Радоџица, обоџица, Милоџица*. Ово постоји и у црногорским говорима.^{222б}

2) *a + u* на крају речи: *чиџаџи, џџваџи, џродџи, џоџџраџи, зџаџи, не зџваџи, не заџџваџи*. У овим случајевима *и* понекад потпуно испада (в. т. 428).

a + u на средини речи: *гаџи, џродџи, граџи, Маџи, уџаџи*.

У обе ове групе *j* је врло слабе артикулације. Нарочито у другој групи, где је једва приметан.

3) У обрнутом поретку ова два вокала *j* је такође врло слабе артикулације:

Миџа, џриџа, лиџа, савиџа, Милосиџа, џиџаниџа, сиџалиџа.

²¹⁹ Вушовић је констатовао: „... постојање двојак артикулације: јаче и слабије”. Ист. Херц. 21.

²²⁰ В. Михаило Стевановић, Граница слога у речима српско-хрватског језика НЈ VII, н. с. (1955), 14—30.

²²¹ В. П.-Др., 43.

²²² Галипољски Срби, 104—105.

^{222а} Стевановић, Источноцрногор. диј. 28.

^{222б} На истом месту.

У овој групи фонетска вредност *j* у вези с дугим слогом изразитија је него ако је претходни или следећи слог кратак.

Неки придеви изведени од именица наставком *-ија* изговарају се без *j*: *шумадијски*, *авлијски*, *кбмијски*, или чешће — *шумадински*, *комшински*, *авлински*.²²³ Прва два придева су *д* добила према *Шумадињац* или *кбмијин*, трећи је аналогijом према сличним.

4) Вредност *j* у везама *у + j* такође је релативно слаба, а исто тако и у везама *и + у*:

везуј, *снјуј*, *куј*, *милуј*, *кујуј*, *Дујина*, *Лујина*. У средини речи *j* је још слабије него на крају.

У обрнутом поретку вокала је слично: *ијџук*, *биџу*, *д'иџу* (3. л. јд. през.), *мирују*, *диџурна*.

5) У положају *е + и* овај глас се веома слабо чује: *Пејин*, *Сејин*, *Сејина*, *Јејина*; *сиарџ*, *главнџ*, *мирнџ*, *јамешнџ*. На крају речи је нешто јачи него у средини.

У обрнутом поретку је мало изразитије: *биџе*, *робџе*, *омџемо*, *Шумадиџа*.

У положају дуг вокал + *j* + неки други консонант изговор је јачи или варира ка јачем:

снајке, *Рајке*, *Рајкдвић*, *Радџке*, *Рујке*, *мајке*, *Сијајке*, *Сиџкдвић*, *вајда*, *њџзи*, *лџзе*, *грџзе*.

Иза кратког вокала изговор је мање изразит: *ваџиа*, *иџси*, *Паџсак* (село код Трстеника за разлику од *Пасјака*, села код Крушевца).

161. Овај консонант се елиминише из великог броја позиција, најчешће у интервокалском положају.

1) У позицији *о + е*: *иџдем*, *мдем*, *сџдем*, *џбое*, *коџм*, *иџестоџ*, *Крисџивоџ*, *Борџивоџ*, *Бџроевић*, *Милиџџевић*, *иџе* (3. л. јд. през. глагола *иџоес* и 3. л. мн. од глагола *иџиш*), *сиџе*, *Сиџџе*.

Факултативно се *j* може чути у везама префикс + глаголски облик који почиње секвенцом *је-*: *иџџе*.

У обрнутом поретку ова два вокала *j* се боље чува: *Теџо* (вокатив), *са Сеџм*.

2) У позицији *а + у* *j* се често елиминише, али још увек није потпуно уклоњен из овог положаја. У овој позицији постоје следећи случајеви:

а) Дефинитивно се уклања у 3. л. мн. през. глагола чији је акценат даље од пенултима к почетку речи:

гледау, *исџреџау*, *издрџаџау*, *иџчау*, *иџџау*, *саслуџаџао*, *иџбау*, *изврџаџау*, *исџробаџау*, *излеџаџау*, *иџморџаџау* итд.^{223а}

Исто тако *j* испада из облика глаголског прилога садашњег: *гледајући*, *иџбајући*, *скаџајући*, *иџџајући*, *иџџајући*.

Овај консонант се боље чува кад је пенултима дуга или ако је акценат на ултими: *даџу*, *иџџаџу*; *у гаџу*, *Маџу*, *Баџу* и сл.

²²³ В. Ј. Вуковић, П.-Др., 43.

^{223а} В. Стевановић, Истоочнопргор. диј. 29—30.

в) Ако је пенултима акцентована кратким акцентом, *j* се у извесним случајевима уклања, у другим не.

чишџу, њрочишџу, али *снџу, бџу, њрџу, у крџу, њрезнџу*.

Одржавање *j* у неким позицијама је из семантичких разлога. Уклањање се избегава ако би то изазвало веће поремећаје у односу форме и садржине неке речи.

И у овој групи, ако су вокали у обрнутом поретку, *j* се боље чува: *јџа, Грџа, гуџа, буџа, набуџа*.

3) *j* испада и из секвенце *y + e*: *чџе, њљџе, њрџе, њргџе, лџмије, њодмазџемо, њовезџемо, обаљџем*.

Ако је један вокал у овој секвенци дуг, или су дуга оба, *j* се најчешће одржава: *јџе, Грџе, Мџе, Лџе*, али понекад и из овог положаја испада: *Грџе*.

4) У секвенци *a + e* испадање *j* је сасвим обична појава: *џре-сџае, џродџае, даџе, удџе, уздаџемо, несџаемо, исџаемо, њосџаеш, осџаеш, џраем, крџем, џбичаем*. Прозодијски фактори у овом случају немају никаквог утицаја на очување *j*.

Обрнут поредак фонема у овом случају условљава везивање неког елемента *j*: *Тџа, лџа, Сџа, сџали, овџали*. *j* ни у овој групи није стабилан консонант. Испада нпр. у *беау, беа* а факултативно такође испада у глаголском типу *огрџали се, наџли се* и сл.

Исте законитости постојања или испадања овог гласа важе и у везама речи с енклитиком: *како е, нека е, да е, ова е, свака е, њлакао е, секо е, не било е, сломио е, њреврџу е кџла* и сл. Овде се по правилу чува неки елемент гласа *j* само ако је испред енклитике вокал *-e* или *-и*, нпр. *ндси џе, боли џе, мџле џе, џраџе џе, угџе џе* и сл. Ово је нашао проф. М. Стевановић у источноцрногорском.^{223б}

5) О елиминасињу *j* у облицима императива в. т. 428.

162. Из материјала који је напред дат може се закључити да је елиминасање *j* пре свега у секвенци ако је на првом месту вокал задњег реда + *j* + вокал њредњег реда. Ако је обрнути поредак фонема, *j* се мање елиминише. За ову појаву, поред косовско-ресавског, знају и многи други дијалекти.²²⁴

163. Испадање *j* у формама посесивних заменица је, сем у номинативу синг. м. рода, постала готово општа особина: *мџа, мџе, мџем, џвџа, џвџем, свџа, свџем* итд.

164. О појави елиминасања *j* између два вокала било је говора (в. т. 152/б). Овде се напомиње следеће. Елиминасање се остварује у неколико оваквих случајева:

а) *e + e*: *јевџинџе* итд.

б) *и + и*: *главџиџи* (веома ретко), *куџиџа, џесџиџа* и др.

в) *o + o*: *мџом, свџом, џвџом*.

^{223б} В. н. д. 28.

²²⁴ В. Павла Ивића, Дијалектологија I, 100, Галипољски Срби, 106 и 237—238; овде је наведена и литература о овом питању.

В. П. Ивића, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду IV, 210—211. Данила Вушовића, Ист. Херцеговина, 22.

Свугде је овде тежња за елиминисањем велика, али то још није потпуно завршен процес.

165. а) Нека варијанта *ј* постоји у радном глаголском придеву м. р. глагола чија је основа на *и-*:

бориџо, мислиџо, ошкриџо, радиџо, судиџо, угоџио, ушјуџио, забиџо, изломџио, исџраиџио, окоиџио, исџросиџо итд.

Напомена: појава гласа *ј* у овој позицији у трстеничком говору је факултативна. Иначе је позната целом косовско-ресавском дијалекту, а и многим другим штокавским говорима. У косовско-метохијском му је фреквенција највећа, мање се јавља у трстеничком, а још мање у ресавском говору.

б) Енклитика *и(х)* ослоњена на реч која се завршава са *-е*, а понекад и на други вокал, редуцира се у *џ*:

енџ џ иџу, еџ џ иџамо, болџ џ ноге, иџ џ иџа џ џузни, иџче џ грдим, енџ џ иџа џ води, иџоломџо џ, сакриџо џ, заџшраџио џ, гуџа џ.

Артикулација овог несложног елемента врло је лабилна и неизразита. Слични примери постоје и у херцеговачким говорима, али је проблем за те говоре друкчије објашњен.²²⁵

в) У неким речима различитог порекла *ј* је настало у иницијалном положају, утврдило се и постало лексичка особина ових речи:

Јеврџиа, јџксер, јџкшар (и *јектер*), *јџксик, јџгеде, јџиеш*.

Начин настанка *ј* у свим споменутим облицима није исти. За оне које су из турског или преко турског језика ушле у наш језик може се претпоставити да се мекоћа почетног *е* схватала с неким палаталним елементом, нарочито ако је реч чувена од представника цариградског дијалекта.²²⁶ За *ј* у *јојси* јасно је да је настала на исти начин као у *радиџо*, само у овом случају у хијату.

166. У речи славуј *ј* се понекад супституише с *љ*, које остаје у целој парадигми као лексичка особина.²²⁷ У РЈА наводи се неколико варијаната за ову реч. Изгледа, међутим, да су форме с *љ* нешто новије.

Фонема *х*

167. Косовско-ресавски дијалекат спада у дијалекатску групу која је готово потпуно елиминисала глас *х*.²²⁸ Његово губљење из фонетског система условљавало је двојаке процесе:

а) *џ* на месту где је било *х*.

б) Развитак других гласова на месту за *х*.

²²⁵ В. Ј. Вуковић, П.-Др., 19.

²²⁶ В. Фехим Бајрактаревић, Основи турске граматике, Београд 1962, 16—17 и

А. Н. Кононов, Грамматика современного турецкого языка, М—Л 1956, 23.

²²⁷ Д. Вушовић је нашао исти пример. В. Ист. Херцеговина, 33.

²²⁸ П. Ивић је забележио да градски говор Пећи чува фонему *х*. В. Дијалектологију I, 100.

И једна и друга могућност познате су свим штокавским говорима изузев неких периферијских дијалеката и једног дела муслиманског становништва у Босни и Херцеговини.²²⁹

168. Елиминисање *x* у трстеничком говору остварено је у свим позицијама.

а) Иницијална позиција: *абање, ишамо, ладан, лад, лѣб, ајдук, ајка, аљина, вдиша*, (хвата), *рче, уче*, (*хуче*), *рчак, дће, дше* и сл.

Исту појаву масовно је регистровао и Душан Радић у својим делима. То му је понекад служило као стилско средство:

рас 9, ајде, екшара, вала 10, лебац 23, иша 29, оћу 41, ајше 46, аришија 62, ишам 64, рана (храна) 69 ТКНС, асниш 10, вала 64 ЖН.

б) У медијалним позицијама *x* је врло често остало незамењено:

илаовишо, сираовишо, мдало ми е, сна, снае, Мидљдан, йоарали, завдишило вѣду, иривдишо га, ураним (ухраним), оладшо се, дѣака ми, у сирау, из ваздуа, мауна, киншо е итд.

У језику Душана Радића веома много је сличних примера који, као и претходна група, одговарају потпуно стању у савременом говору:

вру (врху), уваиш 20, доакаиш 24, сирмау, шрбуа 65, залеби ТКП, греоша је 16, Влаа 39, шрбуу 64, меана 51, сираоша 81, маове 62 ТКНС, шооде 16, изјаало 48 ЖН.

в) У финалном слогу *x* је врло често остајало несупституисано:

вр, на вр брда, увдиш зама, сирѣма, сира, од сирѣше људи, од дѣбре жѣна, дѣма, сѣдо, иѣдо, не мѣго, слѣми, од онѣ, за њѣ, Влѣ, не дѣдо, ја га исѣѣра, ира и др.

У Радићевим делима постоје слични случајеви: *сеиш се* (аорист), *реко ши* 14 ЖН, *њи* 16, *би* 43, *у(х)* 49, *дадо, нађо* 65, *ма* 103 ТМП, *и(х)* 7, *гре* (грех) НСО.²³⁰

169. Један део речи замењује *x* неким другим гласом. Пропорција незамењених места далеко је већа. *x* се супституише обично следећим гласовима:

а) *ц* место *x*: *смѣц, мацао, мацала, маца* (аорист); *сирѣце* (чешће је стрее); *виѣор, задѣѣо се, шѣѣѣ, шѣѣца* (тиха).

Појава *ј* на место *x* није сасвим нова.²³¹

б) *в* место *x*: *уво, бува, глува, суво, сувдиша, глугаћ, грѣва, дѣва, иѣва, мува.*

У свим овим и сличним речима место *x* чешће се јавља нека врста несложног у или је *x* несупституисано: *буа, муа, глуга, муама,*

²²⁹ В. П. Ивића, Два главна правца у развоју консонантизма у српскохрватском језику, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду II, 163.

²³⁰ Радић бележи апострофом место где је *x* изостављено. У овом раду је то избегнуто из техничких разлога.

²³¹ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 125.

грууан, или бѹа, мѹа и сл. Несложно у обичније је при пасивној артикулацији речи.

в) Супституција из потребе диференцирања значења постоји нпр. у именима *Кранислав*, *Ранислав*, *Ранисав*. *к* остаје диференцијално за два различита имена: *Кранислав* и *Ранислав*. Према овој другој форми, испадањем *л*, настаје и треће име од истог корена — *Ранисав*.

У имену *Крсијина* или *Кресјина* *к* је аналошко. Супституише се вероватно према *крс* (крст). Можда је и име према речи *крси* настало.

У глаголским облицима *киџо*, *киџла*, *киџло*, *киџли* употреба *к* је факултативна. Постоје и облици *иџо*, *џо*, *џа* итд. Фонетски процес остварен је овде на следећи начин: *хиј-* > *киј-*.

к место *х* редовно је у облицима *дџке*, *усакнуло*³², а факултативно у *осмекнуло се*, у *иџаку*, у *сиџаку*. Постоје и нормалније су форме *осме-нуло се*, у *иџау*, у *сиџау*.

Под утицајем школе, штампе и млађих генерација које употребљавају *х* јавља се и код старијих људи тенденција да га употребе, па понекад место *х* употребљавају *к* јер им је артикулација *х* непозната:

кладно, *дџмак*, *дџок*, *вџдук*.

Ово је пролазна појава, делује неприродно и изазива подсмех код млађег света.

170. Елиминисањем консонанта *х* реализована је тежња уклањања непарних безвучних консонаната. Чување *џз* створило је потпуну симетричност по критерију звучност/безвучност. Међутим, ово постоји још само у говору старијих људи. Млађи употребљавају *х* и *ф*, али не и *џз*.

Глас *х* у говору старијих људи нађен је изузетно у Тоболцу и то само у говору два информатора: *хиџла с монџм*, *шиџ си хиџла иред мџом вџиџнициџм*. Оба информатора су ретко одлазила из села, мало су писмени, старији су људи. Ипак је на основу ово мало примера тешко закључити откуда појава *х*. Карактеристично је да се *х* артикулише с врло слабом фрикацијом. По томе се разликује од истог гласа у књижевном језику.

У говору млађег света *х* се употребљава, али не сасвим као у књижевном језику: *кладно*, *клад*, *хлеб*, *хиџо*, *хџриџиџа*, *хџйна*, *хџкиџи*, *мехџичџр*, *заџахиџо се*, *иџџника*, *дџмак*, *врџ* и др. Обично се у овим и сличним примерима *х* факултативно изговара или испушта.

Фонема *ф*

171. У говору старијих људи ова фонема се ређе употребљава; чешћа је у говору оних ко и су учествовали у ратовима или су више путовали, нпр.

Крф, *кафа*, *факе-факе* (ономатопеја за брзе ударе), *нафџа*, *фрџ-сови*, *фџкса*, *фрџиџиџи*, *фџра*, *фџрма*, *џариџа* и др.

³²² Исту појаву забележио је и Ј. Вуковић, П.-Др., 34.

У говору млађих овај глас се употребљава, али код свих појединаца није подједнако стабилизован.

172. Косовско-ресавски није јединствен кад је реч о овој фонеми. Косовско-метохијски има далеко више речи у којима се *ф* употребљава: него што је случај са осталим говорима овог дијалекта. Глиша Елезовић бележи *ф* и у оваквим позицијама:

уфђијијо, уфђији 548/2, *дофђијише* 554/2, *фђћаиџ, фђлеиџ* (воleti), *рђфјиџ* (рофито јајце) 183/1, *одфђкниџ* 20/1, *зафђћаиџ, зафђијиџ* 202/1.²³³

У материјалу Милоша Ивковића из Ресаве види се да је *ф* врло често у облицима глагола *фалији*.

173. У трстеничком говору *ф* је најчешће супституисано са *в*: *вђличан, валинка, вајда, Вилимон, вђрба, вђрбао, Јдсив, вурђна, вилџан, сдвра, завркђвао се, рђв, ћђв* и др.

Исти феномен у истој пропорцији забележен је и у делима Душана Радића:

ћевлија, ћев 18, *валинка, оварбан* 57, *вермен* 58, *верма* 66, *валичан* 72, *врај, варбу* 103, *вајџу* 106, *вабрични, вилџан* 138 ТМП, *вијакер, француски* 99 КЖ.

У следећим речима *ф* и *в* су обично факултативни:

вђњер-фђњер, вијакер-фијакер, вуња-ра- фуња-ра, вала-фала, мувљуз-муфљуз, валинка-фалинка, влинија-флинија (жена лошег понашања), *чђришав-чђришав*.²³⁴

174. Појава *ф* у трстеничком говору новијег је порекла. Књижевни језик различитим путевима усмерава утврђивање ове фонеме у говору. Употреба *ф* лексички је ограничена. Један део турских речи који је раније био у употреби поступно се губи или има све мању фреквенцију, нпр. *вђс, висџан, верђца, вишек* и сл. Већа фреквенција овог гласа у косовско-метохијском говору условљена је и већим фондом речи примљених из турског језика и других, а онда и другим језичким процесима.

У трстеничком говору *ф* се најбоље утврђује и одржава у онома-топејским речима:

фрушиџи-врушиџи, фруска-вруска, фијук-вијук, фђкће-вђкће, фијуче-вијуче.

У овим случајевима форме с *ф* знатно су чешће.

175. Понекад се јавља алтернација *ф* са *в* и у овим речима: *јвђиин-јвђиин, џрђваџан-џрђфаџан, џрђфаџино-џрђваџино*. У два последња случаја форме с *ф* звуче мало помодно. Тако обично говоре сељаци који имају више веза с градом.

²³³ В. исте примере у Речнику I—II.

²³⁴ На првом месту су увек облици с већом фреквенцијом датог феномена.

Фонема $\widehat{d\dot{z}}$

176. Ова фонема у извесним речима постоји у обе зоне. Њена појава није нешто изузетно. По овој особини трстенички говор се укључује у шире подручје. Овај глас постоји у косовско-метохијском²³⁵, призренско-тимочком²³⁶, као што га има у македонском језику²³⁷, у бугарском. Границе појаве ове фонеме дао је Павле Ивић.²³⁸

Карактеристично је да се $\widehat{d\dot{z}}$ јавља најчешће испред $\widehat{d}$ као другог консонанта, у два деминутива и у $b\widehat{z} > b\widehat{d\dot{z}}$:

а) $\widehat{d\dot{z}v\acute{e}zda}$, $\widehat{d\dot{z}v\acute{i}j\dot{z}d\acute{i}}$, $\widehat{d\dot{z}v\acute{i}j\dot{z}d\acute{e}o}$, $\widehat{d\dot{z}v\acute{o}dno}$, $\widehat{d\dot{z}v\acute{o}n\acute{i}}$, $\widehat{d\dot{z}i\acute{d}da}$, $\widehat{d\dot{z}i\acute{d}d\acute{o}}$, $\widehat{d\dot{z}i\acute{d}}$, $\widehat{d\dot{z}un\acute{d}\acute{z}ara}$, $\widehat{d\dot{z}in\acute{d}\acute{z}dv}$, $\widehat{d\dot{z}gl\acute{d}b}$.

б) $\widehat{D\dot{z}dka}$, $\widehat{D\dot{z}d\acute{z}a}$. Ово су деминутиви за имена Радош и Ђорђе.

в) $\widehat{ob\acute{d}\acute{z}bva}$.

Говор III зоне зна за ову фонему само у речи $\widehat{ob\acute{d}\acute{z}ova}$ и у два споменута деминутива $\widehat{d\dot{z}}$ у $\widehat{ob\acute{d}\acute{z}ova}$ јавља се на истом принципу као $\widehat{i\acute{c}}$ место $\widehat{i\acute{s}}$, о чему ће се говорити касније.

Западнији штокавски говори углавном немају у већој мери овај глас.²³⁹ М. Стевановић га налази више у неким црногорским говорима (В. Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XIII (1933—34). Глас $\widehat{d\dot{z}}$ је познат шумадијским говорима, али углавном у селима са становништвом из косовско-ресавског, призренско-тимочког дијалекта²⁴⁰, а има га и у селима са црногорским становништвом. Има га и у Банату.

177. Питање је да ли је овде реч о посебној фонему у фонолошком смислу или је то само фонетска количина. Фонетски је $\widehat{d\dot{z}}$ несумњиво посебна вредност. Има индивидуалне карактеристике које га издвајају као посебан феномен у односу на $\widehat{z}$. То је звучна африката, парна с $\widehat{c}$.

Овај глас ограничен је на мали број речи. Јавља се у истој позицији где и $\widehat{z}$, алтернира с тим гласом. Све би то говорило да није посебна фонолошка јединица. У речима $\widehat{D\dot{z}dka}$ и $\widehat{D\dot{z}d\acute{z}a}$, међутим, $\widehat{d\dot{z}}$ је самосталније. Теоријски постоји могућност појаве $\widehat{z}$ у истом окружењу, али с друкчијим значењем те речи. Постоји нпр. име $\widehat{Z\acute{a}ka}$, затим реч $\widehat{z\acute{b}za\acute{n}}$ (стомак = пејоративно). Према томе, реч је о посебној фонему. Она, и са овако ограниченом дистрибуцијом, употпуњује систем бинарних опозиција по критерију звучност/беззвучност и ствара хармоничан однос супротстављања.

²³⁵ В. Глиша Елезовић, Речник, слово $\widehat{d\dot{z}}$.

²³⁶ В. А. Белић, ДИЈС, 200—205.

²³⁷ Блаже Конески, Грамматика на македонскиот литературен јазик I, Скопје 1952, 75 и 96—97.

²³⁸ В. Дијалектологија I, 100 и 112.

²³⁹ Из ове скупине говора издваја се дубровачки говор бројнијом појавом овог гласа.

²³⁹ У црногорским говорима такође има масовније појаве гласа $\widehat{d\dot{z}}$. В. Стевановић, Источноцрногор. диј. 49.

²⁴⁰ У околини Раче Крагујевачке има овог гласа готово у истим примерима као у трстеничком говору.

178. Појава $\widehat{d}z$ у овом говору у везама речи позната је исто онако као и књижевном језику и другим дијалектима:

маџра $\widehat{d}z$ би *киџо* да *бидне* *дџиџор*, *сирџи* $\widehat{d}z$ га *удџрио* *џо* *главџе*, *дџаџз* га *његџе*! *дџаџз* би *џе* *дџо* у *џџсиџе*, *џлџџз* га *кџиџиџо* . . . , *дџиџо* *Немаџз* до *Раџџе*, *слџиџаџз* би *џо* *бџџе* *склџиџо* и др.

Као што је познато, реч је у оваквим позицијама о алтернацији по звучности. У пракси резултати алтернација у везама речи обично се не схватају као посебне фонетске вредности.

Из досад споменутих радова, а и других ²⁴¹, као и из уџбеника старословенског језика²⁴², јасно се види да на целом овом подручју $\widehat{d}z$ има ограничену фреквенцију и да је већ у ранијим фазама био нестабилан члан консонантског система.

У извесним дијалекатским радовима из српскохрватског језика констатује се појава $\widehat{d}z$, али се не дискутује о његовом односу према *z*. Уџбеници македонског језика третирају га као посебну фонетску и фонолошку индивидуалност.²⁴³ Још одређеније је ово подвучено у бугарским уџбеницима.²⁴⁴

Консонантске секвенце *jz*, *js*, *jn*

179. У I и II зони *zj* > *jz* у овим речима:

џрџџе, *гвџџе*, *лџџе* (поред *грџџе*, *гвџџе*).

И други косовско-ресавски говори знају за ову особину.²⁴⁵

Иста консонантска секвенца постоји и у неким шумадијским говорима, нарочито оним који су ближи смедеревско-вршачким.²⁴⁶

Објашњење ових иновираних група дао је А. Белић.²⁴⁷ Он је претпоставио да је овде *j* настало антиципацијом палаталног елемента, па је онда дошло до потпуног образовања фонеме *j*.²⁴⁸

Конкретних материјалних потврда за овакво решење није било па се закључак свео углавном на хипотезу. У трстеничком говору нађено је неколико примера који делимично потврђују закључак А. Белића. У Велућу и жупским селима Ратају и Њоџаџима, поред *лџџе*, *џрџџе*, код неких старијих људи чује се и *џрџџ'е*, *лџџ'е*.²⁴⁹ Артикулација

²⁴¹ В. о томе Стеван Куљбакин, *La vieux slave*, Paris 1929, 188—206, где констатује нестабилност овог гласа у фонетском систему.

²⁴² А. Белић констатује: „ . . . у стсл. језику има колебања т.ј. у речима где се употребљава $\widehat{d}z$ може се употребити и *z*; мада обрнутог случаја нема” ДИЈС, 200—205.

²⁴³ В. Блаже Конески, *Op. cit.* 96—97.

²⁴⁴ В. А. Андрейчин, Н. Костов, Енџо Николов, *Български език*, София, 1962, 15 et passim.

²⁴⁵ Глиша Елезовић бележи исте примере који постоје и у трстеничком говору. В. Речник.

У долини В. Мораве ово такође постоји (по мом материјалу).

²⁴⁶ Нпр. у говору Раче Крагујевачке. (Мој материјал).

²⁴⁷ В. ДИЈС, 145—147.

²⁴⁸ *Ibid.* 146.

²⁴⁹ Примери су из говора Дивне и Александра Милошевића из Ратаја и Александра Радивојевића из Велућа.

з' слична је з', које је добијено новим јотовањем у неким нашим говорима, нпр. *з'еница*. Међутим, веома је мали број примера и мали број људи који их овако изговарају да би се са сигурношћу могло тврдити како је жупски говор очувао стање које је претходило дефинитивном антиципирању палаталног елемента.

Још два примера са овако промењеним местом консонаната указују на метатезу: *кџзи*, *кџзе*, *лемејзе* (штапови који се постављају на пластове да их ветар не разнесе). Последњи пример нађен је у III зони.

180. *сј > јс*: *иђјси*, *иђјса вџра*, *Пђјсак*. Понекад се каже и *кљјсе*, али је у употреби нормалније *кљсе*.

Ово су случајеви који јасно говоре да је реч о метатези, а појава је паралелна претходној.

181. Поред напред споменутих секвенци, постоји и секвенца *-јн-* у неколико облика, али који су друкчијег порекла:

з дџне сџрџнџ, *дџни дџо*, *Дџна Мала*.

Процес настанка ове секвенце имао је овакав развој: *дџнџи > > дољнџи > дојнџи > дојни*.²⁵⁰ Дакле, асимилација, редукција, па онда дефинитивно процес дисимилације.

Асимилација консонаната њо звучности и њо месту њворбе

182. Асимилација по звучности је аутоматска гласовна законитост као и у другим српскохрватским дијалектима. И у овом говору остварује се максимално. Посебно о томе и не би требало овде говорити. Нужно је подвући једино да се ова асимилација реализује максимално и у везама речи. Резултати у овој позицији исти су као и унутар речи, или долази до испадања једног елемента уколико је реч о истим или сличном вредностима добивеним после остварења ове законитости, нпр.

а) *бок ње њиџа*, *наџ кућом*, *нис крџиа*, *бес њџбе*, *ис камења*, *врз глаџе*, *ус њланџну*, *ус њџи*, *саз граџуљу*, *грџи џи њџе дџбар за џџ*, *враџ џе дџно*, *нџи џи е џџмо*, *јџџ га њџма* итд.

б) У *сас-саз з-с* јављају се спорадично, а алтернација је условљена, као и у другим случајевима, тиме да ли следећа реч почиње звучним или беззвучним консонантом. Испред вокала је увек *з*: *врз њне*, *врз аџне*. Постапак овог *с* односно *з* могућно је довести у везу са случајевима где су ови гласови добивени палатализацијом. Разуме се, овде се тај закон могао остварити само у везама речи.

в) У другим везама алтернација по звучности аутоматски је условљавала и испадање првог консонанта, нпр. *на чџбрем*, *бе џџлџ*, *ни сџло*, *бе сесџџра*, *у зџд* (уз зид), *џре Тобџџем*, *о дџда*, *о џџбе*, *џре дџдом*, *кро зџмљу*, *кро зџд*, *оџку џи* итд.

Испадање консонаната у везама речи врши се у неколико случајева:

а) Кад у говорном току два иста консонанта дођу у контакт.

б) Кад два консонанта неједнака по звучности дођу у контакт па се реализује симетричност.

²⁵⁰ Проф. Павле Ивић ми је указао на ово решење.

в) Кад се једначењем по звучности два консонанта идентификују, а онда се реализује и алтернација по месту творбе.

г) Кад следећа реч почиње африкатом, а претходна се завршава на један од консонаната, чији елемент се налази у почетном делу африкате (на чабрем).

183. Алтернација по месту творбе у везама речи остварује се минимално. Није ни издалека онако бројна као алтернација по звучности.

ш њѝм, ш њѝнем човѝкем, беж њѝ, иж њѝ.

У неким случајевима реализује се двојако:

ш ћерѝм-с ћерѝм, изљубиѝ-ишљубиѝ.

Никако се не врши у везама с љѝском, с љѝѝашком, з ѱѝѝма, али се чује алтернативно з *ћѝволима* и *ж ѱѝволима*.

184. Овај говор, нарочито I зона, има двојаке форме у неким речима: *гвоѝзе-гвоѝже, грѝѝзе-грѝѝже, лиѝће-лиѝиће.*

Слична ситуација је у футуру повећег броја глагола који у основи имају с: *одгрѝѝћу, оѝрѝѝћеш, озѝѝћеш, ѝоѝѝћу, ѝрегрѝѝћу, ѝѝће, одвѝѝће.* Међутим поред ових форми алтернативно се јављају и форме са ш. Чување з и с може се протумачити као тежња за очување ујединаченог система облика: *гвоз, лис, гроз, ѝрес-, одгрис-, оѝѝас-, ѝоѝес-* и др.

Алтернација к, г, (х) са ч, ж, ш и џ, з, с

185. И овај говор чува остатке старих палатализација. Ови остаци данас имају обично морфолошку и лексичку вредност као и у другим дијалектима. О овоме ће се више говорити у морфологији. Овде се дају само најбитније напомене.

186. Будући да консонант х не постоји у овом дијалекту, алтернација старог х реализована је као *ѝ/с*: *вр-ѝрс-ѝрз* (в. т. 189/б); *сирѝма-сирѝмѝси, дра-орѝси*. Ако је х супституисано неким другим гласом, онда је понекад успостављена алтернација тога гласа са с: *сирѝмак-сирѝмѝси* итд.

187. Нестајање разлика створених палатализацијама карактеристичне су пре свега у овим позицијама:

а) Код именица II врсте у дативу и локативу једнине:

ногѝ, рѝкѝ, на ногѝ, на рѝкѝ, маѝке, девоѝке, ѝо девоѝке, Пѝѝжеге, вѝјскѝ, на Талиѝјанке, на игрѝнке и сл.

б) У 3. л. мн. презента ч је успостављено аналогичном према осталим лицима:

ѝѝѝѝ-ѝѝѝѝѝ, вѝѝѝѝ-вѝѝѝѝ, сѝѝѝѝ-сѝѝѝѝ, вѝѝѝѝѝ-вѝѝѝѝѝ, сѝѝѝѝѝѝѝ-сѝѝѝѝѝѝѝ.

в) У облицима императива: *сѝчи, вѝчи, ѝѝѝчи, ѝѝѝчи, лѝѝѝи* итд.

г) У именицама *ѝѝѝѝѝво, сѝѝѝѝѝво* очувано је старо стање. Није се догодило као у књижевном језику да су уопштени облици са џ: *ѝѝѝѝѝво,*

сециво;²⁵¹ овом говору познато је само *шџцило*, не и *шџчило* у значењу оруђа. *Сециво* је усвојено у овом говору понекад за шапу исечену у сецкалици.

О неким резултатима јотовања

188. Процеси јотовања у највише случајева успоставили су исте односе као и у књижевном језику. Врло ретко се јавља појава ликвидације јотовања у трпном глаголском придеву, нпр. *зарџбен* Мед., ВД, што је свакако утицај призренско-тимочког дијалекта.

189. У трпном глаголском придеву глагола VII врсте јавља се подновљено јотовање. Групе *шиј* и *жд* мењају други елемент: *обавџићен*, *онесџићен*, *најџићено*, *йојлаџићено*, *исџићено*, *ујројџићено*, *обрџџено*, *измџџено*.

Облицима презента је ово, такође, познато, нпр. *саојићџавам*, *најџићам*, *јремџићам*, *ујројџићџава*, *исџићџа* итд. Факултативно се овде јавља и *шиј*.

Факултативно и врло ретко јављају се и групе *шиј* и *жд*: *најџићено*, *ујројџићено*. Затим се јављају и у облицима: *измџићен-измџићен*, *кџићен-кџићен*, *сџџџен-сџџџен*.

И глаголи VI врсте имају подновљено јотовање у неким облицима: *најџићам*, *исџићџамо*, *нагџџџа*; *најџићан*, *исџићџана*; *исџићџо*, *нагџџџо*.

У овој групи глагола факултативност је обичнија него у глагола VII врсте: *најџићан-најџићан*, *најџићџање-најџићџање*, *нагџџџа-нагџџџа*, *нагџџџање-нагџџџање*.

Глаголи VII врсте перфективног вида имају факултативност и у радном глаголском придеву: *йојџићџио-йојџићџио*, *исџићџио-исџићџио*; затим у аористу *йојџићџише-йојџићџише*. Међутим од глагола *исџићџи* радни придев је само *исџићџио*.

190. Подновљено јотовање се факултативно јавља и у именица, нпр. *ндџићџај*, *јремџићџај*, *сџџићџај*: *ндџићџај* а врло ретко и *сџџићџај*, *јремџићџај*.

191. Ово се јавља у именичком типу *унићџење*, *саојићџење*, *јремџићџење*, али само *јремџџење*.

192. Придев *џићџински* понекад се чује и као *џићџински*.

Двојност се јавља у именици *јџићџа* и *јџићџа*. Прва форма има значење као и у књижевном језику. Друга именица настала је према *јџићџи*, *јџићџио*, *јџићџена*, што значи напуштена жена, тужна, несретна, али и добро грађена, лепа. Па онда пејоративно: *дебела*, *гломазна*,

²⁵¹ О старини форми са *џ* писао је А. Белић. В. Основи историје српскохрватског језика I, Фонетика, Београд 1960, 119.

Правопис српскохрватског књижевног језика, Нови Сад—Загреб 1960, даје форме *шџцило/шџцила*, *шџчило* — ген. плур. *шџчила*. *Сециво* (екавски).

неспретна. Ова друга варијанта употребљава се и за дебелу, снажну краву.

193. Место *ш* јавља се *шиш* у речи *горушишца*²⁵³ (= подагра). Могућно је да је ова група унета аналогијом према придеву *горушиши*, али како тог придева данас нема у трстеничком говору, то је тешко доказати којим је путем дошло до овога.

Дисимилативни процеси консонанаша

194. Постоје пре свега случајеви дисимилације познати и другим деловима штокавског дијалекта:

1) *мн-* > *мл-*: *млдо*, *млозина*. О образовањима типа *млозина* писао је А. Белић.²⁵³ Поред *млозина* изговара се и *мложина*.

2) *-мн-* > *-вн-*: *гүвно*, *шавно*, *шавница*.

3) *-мњ-* > *мљ-*: *сүмља* (именица), *сүмља* (облик презента), *сүмљао*, *сумљив*, *сумљиво*.²⁵⁴

4) Обрнуто од овог процеса је асимилација која условљава да *мљ* пређе у *мњ*: *дремљив*, *зёмља*. Обичније је *дремљив* и *зёмља*.

5) И у овом говору постоје давно познати примери дисимилације у речима:

дјмљак, *шдмљан* (и *тамљан*), *Ддмљан* (и *Ддмљан*). Исте појаве постоје и у косовско-метохијском говору²⁵⁵, говору Ресаве²⁵⁶, у херцеговачком дијалекту.²⁵⁷

195. *-мј-* > *-нј-*: *синјаштше* (и *сенпатшше*), *ләнја*, *шијанјдо*, *шијанјано*, *шрдња*, *шрдњино*, *аниушшрдо* (последња реч је нова и ретка у употреби).

Напомена: асимилација *нб* у *мб* у примерима типа *зеленбаћ*, *сиднбени*, *йрехрднбени* (последња реч се јавља само у говору млађих). Све ове речи изговарају се са секвенцом *нб*, али по изузетку и са *мб*.

196. *-нб-* > *-мб-* или *-лб-*: *бонбона* > *бомбона* > *болбона*. Прво се јавља процес асимилације, а онда дисимилације.

Сви ови процеси, сем преласка *мн* у *мл*, регресивни су:

197. *-ћњ-* > *-ињ-* реализује се у следећим речима: *јомошњик*, *гајшњик*, *вдишњак* (последња именица чешће је у овој форми у III зони. У I и у II обичније је шљиваћ или шљивар).

Ова појава је позната и у речима *синдишњи*, *несрејшница*, *несрејшњик*, *имушњец*, *јамешњец*, *несрејшњец* итд.^{257а}

²⁵³ В. о овоме Вуков Рјечник.

²⁵³ В. о овоме, А. Белић, Двојица, неколицина и сл. образовања, ЈФ III, 78—81, и Основи историје српскохрватског језика. Фонетика, Београд 1960, 119.

²⁵⁴ В. А. Белић, Историја српскохрватског језика. Фонетика, Београд 1960, 143.

²⁵⁵ В. Гл. Елезовић, Речник.

²⁵⁶ По мом материјалу.

²⁵⁷ В. Ј. Вуковић, П.-Др., 41.

^{257а} Ј. Вуковић бележи неке од ових и сличне примере и у херцеговачком дијалекту. В. П.-Др., 48.

Супротан процес овоме постоји у $-i\bar{n}- > -i\bar{m}-$: *ѿа^меӣѿица*, *ѿро^клѣӣѿица* (змија, жена итд.), *ѿролѣӣѿица* (врста маларије). У последње три групе постоје тројаки процеси:

а) *ћ* даје *ӣ* на принципу разбијања палаталне секвенце и стварања односа тврд + палаталан консонант.

б) Промена *ӣ* у *ӣм* такође јасно говори о дисимилацији. Процес је супротан оном из претходне тачке. Овде два тврда консонанта дају однос тврд + палаталан.²⁶⁸

в) *ћ* даје *ӣм*: у овој групи имамо замену места елемената: палаталан + тврд мењају однос у тврд + палаталан. Међутим, и овде је могло бити дисимилације, нпр. *синдћи* у *синдѿи*.

198. Процес дисимилације зависан од везе речи постоји у презенту глагола *ић* и везника *да*: *д'ѿцу*, *д'ѿцемо*, *д'ѿцеш*; *д-д* условљава елиминисање једног од консонаната.

У именици *Глигдрије* и презимену *Глигорѿјевић* од *Григорије* сматра се да је замена *р* са *л* резултат даљинске дисимилације.²⁶⁹

Исти такав процес је и у именици *фланѿр* од *фланѣл*.

Даљинска дисимилација је и у речима *блѿгосов*, *благосовѿо* итд.

199. Дисимилација секвенце *шч > кч* има релативно широк одомашај:

бѿкча, *нѿкче*, *дакчица*, *ѿѿкче* (= пашче), *мѿкчица*, *кокчица*, *брѿкчић*, *зукѿѿина* (гушчије месо), *зукѿѿр*, *зукче*, *зукчићи*, *зукчица*, *бѿкча*, *бокѿѿлук*, *обрѿкчић*, *болекчица*, *ѿукчица*.²⁶⁰

200. Дисимилативни процеси обухватају и речи страног порекла. То су обично појединачне појаве и најчешће условљене дистрибуцијом. Мењају се секвенце потпуно непознате или оне које су мале фреквенције у нашем језику, односно у конкретном дијалекту.

а) *р-р* у речи *шангарѣѿа*, *агѿрна* < *агрѿрна*, *конѿѿр* < *кромѿѿр*. Потпуно је очигледно да у сва три примера редукција једног *р* долази деловањем дисимилације.

б) *дл > гл* у речи *глѣѿо*. Разбијање консонантске секвенце условљено је блискошћу консонаната по месту творбе. Реч је у овој форми једино и позната трстеничком говору.²⁶¹

201. У речима *главѿа*, *главѿица* гласовни процеси су двојаки:

а) Процес асимилације: *гламѿа*, *гламѿица*.

б) У примерима *гламѿа*, *гламѿица* заступљен је процес дисимилације.

Примери под *а* и *б* употребљавају се факултативно у трстеничком говору. Облици у књижевном језику старији су од дијалекатских.

²⁶⁸ В. о овоме Т. Маретића, Граматика, 118.

²⁶⁹ В. А. Белића, Основи историје српскохрватског језика. Фонетика, Београд 1960, 143.

²⁶⁰ В. о томе Т. Маретића, Граматика 72.

О овоме говори и П. Ивић, Дијалектологија 100.

²⁶¹ О пореклу ове речи и њеној распрострањености у словенским језицима и српскохрватским дијалектима в. Рјечник ЈАЗУ.

Упрошћавање консонантских секвенци

202. На широком подручју српскохрватских дијалеката врши се упрошћавање консонантских секвенци.²⁶² Једна од најизразитијих је упрошћавање *сij*, *зд*, *шиj* на крају речи:^{262a}

а) *сij* > *с*: *бдлес*, *брѣс*, *влас*, *вѣс*, *ђавдлас*, *жјлос*, *здѣјас*, *јѣс*, *мас*, *мјлос*, *мјлдос*, *мјс*, *јрдс*, *јрвјас*, *јус*, *рдос*, *рас* (храст), *сјјарос*, *слас*, *свѣс*, *јрѣјас*, *час*, *шмдкљас*, *шарѣнкас*, *шѣс* итд.

сij се упрошћава и у медијалним позицијама у придевима изведеним од именица које имају упрошћену секвенцу *сij*:

власан, *жјлосан*, *мјлосан*, *јдсан*, *рдосан*, *јдкосан* итд.

У овом случају упрошћавање је могло бити и из тежње да се систем изједначи, а и аналогijом према именицама од којих су придеви изведени.

б) *шиj* > *ш*: *јрѣјри*, *јрјиш*, *вѣш*, *Букуреш*, *Прѣвеш*.

в) *зд* > *з*: *дрѣз*, *грѣз*, *гѣз*.²⁶³

Упрошћавање споменутих секвенци на крају речи резултат су фонетских законитости.

Струјни + пловив без ослонца на вокал као максимално непрекидан елемент у овој позицији подложни су извесним променама. Односно, при артикулацији пловива могућно је да се нека од фаза изговора редукује па да се консонант и дефинитивно уклони. Из односа номинатива и евентуално акузатива према осталим зависним падежима може се јасно извести закључак. Однос се успоставља на принципу алтернације *в/ш*, *д*: *гос-госиша*, *гроз-грозда* итд.

Косовско-ресавски по овој особини ослања се на широку ареу. Пре свега на призренско-тимочки дијалекат. Упрошћавање се врши и у македонском језику па су неки резултати упрошћавања у средини речи усвојени и као норма књижевног језика: *жалосен*, *свесен*, *јосен*.²⁶⁴ У бугарском постоји иста појава.²⁶⁵ Југоисточна зона нашег језика укључује се на овај начин у југоисточну јужнословенску зону.

203. *-вд-* > *-д-*: јавља се само у једној речи — *бде* < *бвде*: *он је бд сјојдо*, *видо сам га бд*, В., *дѣ си га срѣо?* — *бде*. *Он је бд био* Мед.

Могућно је да је схватање *е* као покретног вокала створило услове за упрошћавање. И фонетски и фонолошки разлози били су повољни да се овај процес оствари. Фонетски — између максимално непрекид-

²⁶² В. о овоме П. Ивића, Галипољски Срби 138—141, где је наведена и литература о овоме питању.

^{262a} В. Стевановић, Источноцрногор. диј. 57.

²⁶³ О губљењу *ш* и *д* у овим групама в. А. Белића, Ор. cit. 140.

²⁶⁴ В. Блаже Ковески, Ор. cit. 115—116.

²⁶⁵ В. Л. Андрейчин, Н. Костов, Енџо Николов, Ор. cit. 45

ног *о* и максимално прекидног *д* не постоји потреба за неким полупрекидним елементом, у овом случају *в*. Семантички — јасност значења је потпуна и после уклањања *в*. Разуме се, упрошћавање се избегава ако би то довело до семантичких поремећаја, нпр. *йравда*, *одавде* и сл. Цео проблем је ипак само релативно објашњив. На основу једног примера не могу се вршити уопштавања на ширем плану.

204. Редукција или потпуно испадање консонаната врши се и у овим секвенцама:

1) *ӣ* испада испред секвенце *сӣ* а у исто време испада и *в* иза *сӣ*: *бр̄асӣо*, *бог̄асӣо*.

2) У примерима типа *осӣӯйӣмо*, *осӣӯје*, *осӣӯја̄ње*, испада само *ӣ*.²⁶⁶

3) *в* испада иза *ӣ* у повећем броју речи: *домаћин̄сӣо*, *бр̄д̄ӣин̄сӣо*, *дрӯг̄ар̄сӣо*, *йрог̄б̄н̄сӣо*, *йоӣб̄н̄сӣо*, *доб̄роч̄ин̄сӣо*, *йӣј̄ан̄сӣо*, *йрӣја̄ӣе̄л̄сӣо*, *ц̄ар̄сӣо*, *де̄в̄е̄р̄сӣо*, *не̄в̄е̄р̄сӣо*, *за̄до̄в̄о̄л̄сӣо*, *вӣно̄де̄л̄сӣо*; *де̄й̄ӣн̄сӣо*; *јун̄а̄ӣӣо*; *д̄сӯсӣо*.

Исти консонант испада и у групама -ство: *др̄ӯсӣо*, *др̄ӯсӣа*, *д̄сӯсӣо*.
-й̄сӣв̄: *р̄д̄ӣсӣо*.

205. Секвенца -*дс*- (односно -*тс*-) упрошћава се у примерима: *йр̄е̄с̄е̄д̄нӣк*, *йр̄е̄с̄е̄д̄а̄в̄о*, *йр̄е̄с̄ӣа̄ва*, *йр̄е̄с̄ӣд̄а̄ла*, *ос̄е̄к̄о*, *ос̄е̄ч̄е̄м*, *ос̄ӯди* (= одсуди), *д̄сӯсӣо*, *йос̄е̄ч̄е̄м* (= подсечем) итд.

Понекад, факултативно, секвенца *дс* супституише се са *ц*: *оц̄ӯд̄ӣо*, *оц̄е̄к̄о*, *оц̄е̄ч̄е̄м*. У овој секвенци се релативно често чује изговор јако редуцираног *ӣ* испред *ц*: *йр̄е̄^мц̄е̄д̄а̄ва*, *о^мц̄е̄к̄о*, *йо^мц̄ӣрӣо*.

206. *сц* > *ц*: *иц̄е̄й̄д̄о*, *иц̄е̄й̄ан*, *иц̄е̄й̄ам*, *иц̄ӯр̄е̄о*, *иц̄р̄й̄а̄ла*, *иц̄р̄й̄е̄о*, *иц̄иг̄ан̄чӣла* итд.

На истом принципу упрошћава се *шч* у *ч*:

иц̄е̄й̄ш̄кан, *иц̄ӣс̄ӣӣо*, *иц̄ӣл̄е̄о*, *иц̄ӯрӣо* (ишчурно = испушио), *иц̄ӯй̄д̄о*, *иц̄ӣй̄д̄о*, *рац̄ӯло* се, не *м̄д̄гу* да се *иц̄ӯдим*.

Понекад се употребљавају и облици без упрошћавања: *ишц̄е̄й̄ш̄ка̄мо*, *ишц̄ӣс̄ӣӣо*, *ишц̄ӣй̄д̄мо* и др.

Напомена: Групе *сц* и *шч* у додиру префикса и корена дају *ц* и *ч*. У другим позицијама је *сц*, *шч*.

У овој групи понекад постоји и веће оштећење форме нпр. *рац̄ӯло* се.

207. *иц̄* се упрошћава у *ц*: *йоц̄е̄ђ̄ено*, *оц̄ӯр̄е̄ло*.

208. *скв* > *ск*: *бр̄д̄ска*.²⁶⁷

209. *ӣк* се упрошћава на почетку речи у *к*: *к̄а̄н̄ица*, *к̄ан̄ице*.²⁶⁸

210. *гд* > *д*: *де*, *ди*, *даб̄д̄а* (и дабогд(а)), али само *акоб̄д̄г̄да*. Затим у прилогу *св̄уде* м. *св̄уде*, вероватно према *св̄уд*.

211. Постоји још неколико случајева упрошћавања, али је њихов домашај мали, нпр.

²⁶⁶ В. А. Белић, Основи историје српскохрватског језика. Фонетика, Београд 1960, 134—140.

²⁶⁷ У књижевном језику је *бресква*, али у ген. плур. *брескви*, *бресака*. Упрошћавање је могло доћи и из овог падежа.

²⁶⁸ В. о овоме А. Белића, Основи историје српскохрватског језика I, Београд 1960, 138.

1) њч > ч: *јџаци*. Тако је у свим облицима ове речи.

2) рм > р: *мандџр, жандџр, џендџр, жџендџр*. Секвенца рм у финалној позицији није у природи нашег језика и то објашњава упрошћавање.

3) сл > с: *јдсе м. јосле*. Облик са л је обичнији у употреби.

4) нџн > џн: *инџересџино, инџересџина, јџиџлика м. јџиџлика, јџиџичџра*.

5) дн > н: *јзена м. јзедна (= стално)*.

212. Релативно широко је распрострањено упрошћавање *вљ* у *љ*:

расџрџља, насџдџља, насџдџљам, јосџдџља, јресџдџља, јресџдџљам, забџљамо, забџљао, досџдџљаш, усџдџљамо га, исџрџља, заусџдџљао га.

За повелику групу глагола VI врсте ово је постало готово лексичка особина. Међутим, глаголи VII врсте понекад немају ово упрошћавање, или га имају факултативно: *искрџљен, измџљен* и *измџљен јојџрџљен-јојџрџљен, исџрџљен-исџрџљен, усџдџљен-усџдџљен*.

213. Упрошћавање *јџи* у *џи* у речи *јџица* веома је ретко. Наиме, сама та реч мале је фреквенције. Употребљава се у новом и помодном изразу *јџицо јџдна*.

кџџр се упрошћава у *џџр*. И ово није често у употреби. Облик *џџра* је обичнији. За појаву *кџџ*- м. *кџџ*- или њено упрошћавање у *џ*, нпр. од облика глагола *кџџи* в. т. 169/в.

Ње упрошћава се група *бз* у *обзџва-обзџва*. Исто тако не упрошћава се *јч* у *ч* у речи *јчџла*; *јџи* у *џи* у *јџенџца*.²⁰⁹

214. Принципи упрошћавања консонантских секвенци у јужној словенској зони релативно су далекосежни. Упрошћавање настаје, пре свега, што већина дијалеката да и трст. говор не трпе нагомилавање консонаната. Упрошћавају се секвенце у финалном, медијалном и иницијалном положају. Иницијална позиција у трстеничком говору најмање је обухваћена променама из простог разлога што у тој позицији и нема секвенци с већим бројем консонаната. Даље, и кад постоји консонантска секвенца, она се увек ослања на неки вокал као максимално непрекидни елемент.

Закони дистрибуције који важе за косовско-ресавски дијалекат учинили су да је процес упрошћавања радикалнији него у књижевном језику, а и у неким другим дијалектима нашег језика.

Ови процеси обухватају, пре свега, речи српскохрватског и словенског порекла. Речи које су у наш језик ушле из других језичких група такође се подвргавају законима дистрибуције нашег језика. Постоји ипак једна разлика према речима српскохрватског и словенског порекла. У овим последњим постоји тежња да се редукована форма не одвоји сувише ни семантички ни морфолошки од основне речи. У речима из других језичких група то није сваки пут обавезно, нпр.

а) *ванџириџи* (= напредовати, полудети, изгубити меру у поступцима), настало је од немачког *avancieren*. У нашем језику с и з, (то су

²⁰⁹ О овим појавама в. А. Белића, Оп. cit. 138—139.

изговорне могућности за немачко *ц*), никада не дају *и*. У речима из других језичких група то је могућно.

б) *федрмес* (мали нож, мањи калемарски нож), настало је од немачког *Federmesser*.

Оба примера су позната у обе зоне, поред других речи које могу обележити исто значење.

Остале гласовне промене консонантиа

215. Карактеристика трстеничког говора, а и целог косовско-ресавског дијалекта је да у извесним позицијама *зм* > *зн*: *узнем* итд. (в. т. 399).

Паралелно са овом променом глагола, постоји један сличан процес — *ми* > *ни*: *идниши*, *иднишим*, *идниће*, *иднићив*, *идлин ше*, *кумин ше*, али само *синим ше*.

Ово је асимилативан процес. Билабијални испред *и* постаје нелабијалан и адаптира се овом консонанту по месту творбе.

216. Констриктив иза билабијалног прелази у одговарајуће африкате:

а) *иш* > *ич*: *иченица*, *иченични лѐб*, *иолийче*, *иолийчемо*. Ова појава је факултативна. Врло ретко се чује и *лѐйче* м. *лѐйше* (Т., Миј.). У другим речима група *иш* остаје неизмењена, нпр. *оишивѐно*, *оиши*, *ишуйши*, *ишуйше*, *гљуише* итд.

б) *ис* > *иц*: *лиицуе*, *лиицуем*, *лиицовање*, *лиица* (именица), *лиицаћ*, *ицуе*, *ицуем*, *ицѐвке*, *ицѐшо*, *ицѐйишише*, *ицина*, *оицѐшила се*, *оицѐво*, *наицила се*, *наицио се*. Понекад и *аицина* м. *айсана*.²⁷⁰

в) *бз* > *бѓз*: *обѓѓва* и *обѓѓѓва*, *обѓѓири се* и *обѓѓири се*.

У овим случајевима обичнија је варијанта без *ѓ*.

Асимилација је у претходним примерима створила супротан резултат од иначе наглашене тежње ка језичкој економији у овом говору. Место струјног дошао је полупрекидни, сложенији консонант.

217. Сродне појаве су и кад констриктив испред плозива прелази у африкату:

а) *шк* > *чк*: *чкѓла*, *чкѓлован*, *чкѓловање*, *чкѓљка*, *чкарширѓла*, *чкарши*, *чкиљи*, *чкиљав*, *чкѓмбе*, *чкѓмбићи*, *чкѓмѓѓња*, *чкрѓбина*, *чидрѓи*, *чкодѓо*.

б) *ск* > *цк*: *цкѓла*, *цкеларѓна*, *цкелѓр*.

в) *жб* > *ѓб*: *ѓѓѓн*²⁷¹, *ѓѓѓн*, *ѓѓѓр*.

Све особине под т. 216 и 217 имају и остали косовско-ресавски говори.

218. У све три зоне чува се секвенца *сѓр* у следећим речима:

осѓри, *ѓсѓро*, *сѓрчи*, *сѓрѓѓо*, *сѓрѓѓѓо*, *сѓроѓи*, *усѓрѓѓи* га.²⁷²

²⁷⁰ Сличан однос постоји и у македонском језику. В: Блаже Конески, Грамматика на македонскиот литературен јазик I, 114—115; за херцеговачки дијалекат в. Ј. Вуковића, П.-Др., 41.

²⁷¹ *гѓѓѓн* даје *ѓѓѓѓн*, *ѓѓѓѓн* у књижевном језику је новије. В. А. Белића, Основи историје српскохрватског језика I, 138.

²⁷² Испор. стел. *ОСТР*; Овај облик постоји и у другим словенским језицима, али је свуда с м. ш.

219. Прилично је распрострањена, такође лексичка особина, појава *њ* место *н*:

1) *грáња, грáњама, разгрáњала се, разгрáњава се*. Овде је неоспорно аналогија према колективној именици *грáње*.

2) *рáдњик, рáдњице, рáдњички, с рáдњичким вóзѐм*. Ово је паралелна појава са *шн > шњ* (в. т. 197).

3) *ладовиња, брдшњо*. У овој последњој именици *њ* је вероватно према придеву *брашњав*.

О придевима типа *радњец* и др. в. т. 335.

Процес дефинитивног утврђивања *њ* место *н* није завршен. У истим примерима јављају се алтернативно оба ова консонанта.²⁷³ У косовско-метохијском²⁷⁴, у ресавском²⁷⁵ налазе се скоро исти примери са овом особином.

220. Место *л* употребљава се *љ* у неким речима:

згўљи, згўљио, ужелџо, ужелџим, бџлега, баљега (през.), *баљегарка* (остале примере види т. 142/д).²⁷⁶

Сийније консонантске промене

221. Повећи је број промена које су регистроване у једној или у мањем броју лексема. Најчешће су то данас лексичке особине, али су за овај говор карактеристичне. Наводимо оне које су најкарактеристичније.

1) *чи м. чк*: електрички. Реч је страног порекла. У овом говору је суфикс *друкчији* од суфикса у књижевном језику.

2) *сл > шљ*: *шлџи*²⁷⁷, *шлџиер*, *шлџем*.²⁷⁸

Овде се ради вероватно о супституцији *л* са *љ*, јер је немачко *л* нешто мекше од нашег.

3) *р м. л* налази се у речи *шињџер*. Секвенца *-ел* ретка је у финалном слогу. Није искључено да је због тога и дошло до измене.

4) *ж > џ*: ова појава се јавља испред *а* или *е*, нпр. *џендџр, жандџр, мандџр, џесџок, џесџоко*, поред *жесџок* и *жесџоко*.

5) *чкр м. ч*: *чкрџиља м. чайља*.

6) *жв. м. зв*: *жвџџди*. Поред овога јавља се *звџџди* и *жвџџди* па и *жвџџди*. Нема сумње да први пример показује деловање закона асимилације, а трећи дисимилације, с тим што се јавља супротна вредност од књижевног *звџџди*.

7) *џр м. џр*: *џрџиња м. џрџиња*. У трстеничком говору очувано је старије стање.

²⁷³ В. о овоме П. Ивића, Херски говор, 338.

²⁷⁴ В. Гл. Елезовић, Речник.

²⁷⁵ По мом материјалу.

²⁷⁶ В. о овоме П. Ивића, Галипољски Срби, 155.

²⁷⁷ В. Edmund Schneeweis, Die deutschen Lehnwörter im serbokroatischen, Berlin 1960, 19 и 87.

²⁷⁸ За *шљем* је усвојена ијекавска варијанта. В. Правопис.

8) Између *ж* и *р* умеће се *д*: *ждра̑ка, ждр̑кам, ждр̑као*. Новије *д* је такође и у овом говору у речима *ждре̑бна, ждр̑ебе, ждр̑ебац*.²⁷⁹ Ово су данас потпуно лексичке особине.

9) *гњ* м. гн: *гњѣздо, гњѣзди се, угњѣздио се*. Готово цела централна Србија има ову варијанту, али и призренско-тимочки дијалекат такође.

Слична појава је и у речима *гњеш̑ен, гњеш̑ено, гњеш̑ем, гњида*; понекад и у *гњд̑ј, загњойло се*.²⁸⁰

10) *г* и *з* се јављају алтернативно у речи *бр̑зо-бр̑го*. Први облик је према глаголу *бр̑зати*, именици *бр̑зина* итд. Облик са *г* је аналошки према *дуго, благо* итд.²⁸¹

11) *ђ* м. *д*: *ош̑иђи, ош̑иђем, рађ, рађен, јѣђи, дѣрађа, оскуђева*. Ово *ђ* није у свим примерима истог порекла, али се о томе говори у морфологији.

12) Карактеристика обе зоне је изговор *с* у проширеном деривационом наставку *-ћка*: *она̑ никд̑лчић̑ка лив̑ада, она̑ рад̑ић̑ка њив̑а, у она̑ ч̑акић̑ке лед̑ине, Велућ̑ка река, ћб̑ић̑ка лив̑ада*. Ово *с* је нека варијанта *ц* с нешто јачом фрикацијом.

13) *д* често испада у облицима глагола *глед̑ати*: *глед̑ам, глед̑аш, глед̑ац, глед̑амо*.

14) *д* испада и у 2. лицу презента и у 2. лицу множине императива глагола *вид̑ети*: *ви̑ши ли га, ви̑ше ма̑ло б̑д̑је*. Уз *д* испада и *и*.

15) *ш* м. *с*: јавља се редовно аналогичном у трпном придеву глагола типа *си̑ас, дон̑ети*: *си̑аш̑ен, дон̑еш̑ен* итд., о чему ће се више говорити у морфологији. Исто тако је и у именицама насталих од овог типа глагола: *си̑аш̑ење, ш̑р̑еш̑ење* итд.

16) *вж* или *вј* је у речима *мир̑авж̑ица* и *мир̑авј̑ица*. Поред овога јавља се и *мир̑авж̑ица*. Постоји *мир̑авј̑ица* и *мир̑авж̑ица*. У овом последњем примеру очувана је основа *мираз + ија*. Нејасно је откуда се јавља *в*.

17) Ново *н* постоји у неким речима нашег и страног порекла: *ком̑ендица, ком̑ендица̑мо, ком̑ендица̑о, ман̑ђица, оман̑ђосан, ман̑ђица̑*. Овај глас се факултативно јавља у речима *ком̑енсица, ужив̑ан̑ица, ш̑иан̑цир*.²⁸²

18) тл кљ: *й̑ек̑ла, й̑ек̑ла̑, й̑ек̑ла̑мо, зай̑ек̑ла̑о, зай̑ек̑лан*. Ово је постала лексичка особина у овом говору.²⁸³ Има је и у црногорским говорима.^{283а}

љ м. *л* јавља се и у речима *й̑ош̑д̑г̑лио, ш̑д̑г̑ли, огу̑љ̑ио, загу̑љ̑ио*.²⁸⁴

19) Ново *л* је у речима *убил̑си̑о, мош̑ла̑м, мош̑ла̑ш, мош̑ла̑*.

Место *ш̑л* овде се факултативно јавља и *ш̑л̑*: *мош̑ла̑м, мош̑ла̑ш* *мош̑ла̑*, али не и у случајевима као *м̑ш̑ла* и др.

²⁷⁹ В. о томе између осталог, Павла Ивића, Галипољски Срби, 133.

²⁸⁰ О овом питању расправљао је П. Ивић и дао литературу. В. Галипољски Срби, 148.

²⁸¹ В. о овоме Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch.

²⁸² То је особина и херцеговачких говора. В. Д. Вушовић, Ист. Херцеговина, 30. О томе говори и Е. Schneewis, Op. cit. 131.

²⁸³ Ареа ове појаве је врло широка. Има је скоро у целом штокавском дијалекту, у чакавским говорима, у језику старијих приморских писаца. В. Рјечник ЈАЗУ. Ова појава позната је и призренско-тимочком дијалекту.

^{283а} В. Стевановић, Источноцрногор. диј. 44.

²⁸⁴ В. о томе А. Белића, ДИЈС, 220, 222 и ЈФ IX, 260.

У речи *убилсѣо* л је аналошко, у другим је нејасно. Највероватније је свуда реч о аналогiji.

20) *вљ м. вњ*: *шрѣвљак м. шравњак*. Ова форма је могла настати према *зашрѣвљен*.

21) *ѣ м. б*: *ѣукѣѣ*.²⁸⁵ Затим *сиѣѣ-сиѣѣ* (стлс. СТЛЪРВЪ-СТЛЪРЪ)²⁸⁶

22) *ѣ м. д* је у речима *ѣббош*, *ѣбошѣр*, *комѣѣ-комѣѣ*.²⁸⁷

23) *ш м. с*: *чѣшма*, код *чешмѣ м. чешма*.

24) *к* испада у речи *чакшире*, па се изговара *чашѣре* или *чешѣре*.

25) *жѣ м. ж*: *жѣѣѣѣ-жѣѣѣѣ*.

26) *л м. лн*: *кѣлер м. келнер*.

27) *д м. гд*: *де-дѣ*, *дегдѣ-дегдѣ*.

28) *с м. кс*: *Алесѣндѣр*, *Алесѣндроваѣ м. Александр*, *Алесѣндроваѣ*.

29) *кѣ м. ѣ*: *бакѣѣл м. баѣѣл*.

30) *мб м. б*: *окѣѣмбар м. окѣѣбар*.

31) *кс м. с*: *ексѣнѣѣѣ м. есѣнѣѣѣ*.

32) *ки м. ч*: *ѣрѣѣѣ м. ѣрѣѣ*, али ова друга форма је данас обичнија.

33) *ч м. ѣ*: *ковѣѣѣѣ*, *ковѣѣ м. ковѣѣѣѣ* итд.

²⁸⁵ Ово је према јужнонемачком изговору.

²⁸⁶ В. Etymological Dictionary of the Russian Language, by A. G. Preobrazensky, New York 1957.

²⁸⁷ Бернекер наводи да облици са *ѣѣ* постоје и у бугарском и малоруском језику. Ова реч је у наш језик ушла из грчког. Исп. Бернекера Κομιατιον, Op. cit. 553.

МОРФОЛОГИЈА

222. Морфолошке особине трстеничког говора, укључујући ту пре свега структуру падежних и глаголских облика, имају извесних разлика према другим штокавским говорима. У досадашњим радовима о косовско-ресавском дијалекту неке од морфолошких особина су показане. У овом раду констатује се све оно што је диференцијално према књижевном језику без обзира на то колико је о томе било раније говора. Разуме се, тежиште је на проблемима који су мање обрађени у досадашњој литератури.

Именице

223. Именице I врсте имају извесних разлика према књижевном језику, али су те разлике малобројније и мање битне него у другим двома врстама.²⁸⁸

224. У једнини именца мушкога рода систем деклинационих наставака је исти као и у књижевном језику. Најизразитија разлика тиче се инструментала. Према односу *-ом/-ем* у књижевном језику, трстенички говор по правилу зна само за *-ем*. Однос је дакле уопштен. Преовладала је малобројнија варијанта. Тако је у I и II зони, а највећим делом и у III:

з будакем, с вргем, са Живорадем, с каменем, с белем лукем, с лебем, с Миддрагем, с Милдрадем, с иаишљкем, с илугем, с ијањем, с шрдкшорем, с шойем, сурвао се с шаванем, с чабрем, с човдкем, с чивилугем, с Миланем, с браштем с срием, са чшарем итд.

Исто је, као што ће се касније видети, и са инструменталом придева, придевских заменица и бројева.

Порекло овог наставака је аналошко. Павле Ивић је исправно поступио кад је у објашњењу ове појаве пошао од наставака некадашњих меких основа уопштених и за тврде основе.²⁸⁹

²⁸⁸ Подела именица на врсте је по критерију Милије Станића. В. Типови именичких деклинација нашег језика, Рад ЈАЗУ 278 (1949), 208.

Ову поделу усвајају и други. В. Павла Ивића, О деклинационим облицима у српскохрватским дијалектима, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду, IV, 202.

Радомир Алексић и Милија Станић усвојили су ову поделу и у својим уџбеницима за основне школе.

²⁸⁹ В. Дијалектологија I, 101.

225. Вокатив једине у овом говору има специфичан развитак. Постоји процес елиминисања морфофонематске алтернације *к/ч, г/ж, в/ш*. У неких именица постоји двојност облика: са овом алтернацијом и без ње. То упућује на закључак да је процес новијег порекла и да води дефинитивном уклањању ових алтернација у развојној пер-спективи.²⁹⁰

Према томе, постоји неколико могућности за обележавање вока-тива у овом говору:

а) Поред наставка -у, који је обичан за именице које имају палата-лни консонант на завршетку основе, нпр. *младићу, Милићу, Дра-гићу*, и др., наставак -у имају и неке друге именице које се завршавају на непалаталан консонант:

ћаку мџ В., бику јџдан Миј., вразу В. Д., лудаку јџдан, мрџу, црву, ћавољ човџку В. Д., сељаку гљуји Миј., будаку јџдан, рад-нику мџ, шио си оийшо? Мед.

Док се -у утврђује за неке именице са непалаталним консонантом на крају основе, дотле се именице са палаталним консонантом јављају и са -е као наставком за вокатив: *Драгиће, Милиће* (лична имена). У пре-зименима на -ић, међутим, никад не постоји -е као наставак.

Наставак -у искључује постојање алтернације у овим формама.

Глиша Елезовић је забележио понеки пример вокатива на -у: *е, душману I/170, е, јунаку мџ I/170.*²⁹¹

Нормалне алтернације такође се још увек јављају: *ћаће, шио ши кџа скџе*. Мед., *бџе, шиџ е лџд, дрџе мџ, вџнице В. Д., мџмче, лџдаче, кџко е болесниче?* Т.

б) Интересантно је да лична имена која се завршавају на кон-сонант -г у вокативу имају алтернативно или -е без алтернације финалног консонанта: *Миддраге, Прџдраге, Живџдраге*, или имају наставак -у: *Миддрагу, Живџдрагу*. У говору старијих људи никада се не употре-бљавају облици са алтернацијом.

226. Слична ситуација је и у именицама које као финални кон-сонант имају *с, з, ц*:

а) *бџлу, бџлаву, маџрцу, мџсецу, сџрицу, сџромџу* или *сџромџу*. У другом примеру *с* је из облика множине. Јавља се и облик *сџромџу*.

б) Постоје и алтернативни примери: *сџриче, маџрче, бџлаве*.

227. Позната је особина и овог говора да се за вокатив употребља-вају понекад и форме номинатива:

џи, бурџер, џи, друг, гологлавац Т., жуџокљунац, џрџац оџ да дџгнеш В., земљаџ, дџемо л! В. Д., Јџрац (псеудоним), исџйџник, да џџџџемо . . . , џашџног, џи, сељаџ, Зџрк, џренџси ме џреко рџкџ,

²⁹⁰ Наравно, овде се има у виду само релативна могућност у развоју наших дијалеката, Тежња ка унификацији и продирању књижевног језика свуда је врло сважна. В. о томе интересантно мишљење Павла Ивића, Дијалектологија, један наш културни проблем, Летопис Матице српске, март 1962, 175—180.

²⁹¹ В. Речник.

234. Синкретизам генитив/локатив делимично је објашњен. Сасвим је прихватљива концепција А. Белића о једначењу множинских падежа под утицајем двојине.²⁹⁴ Исто тако прихватљиво је решење порекла идентичности генитива и локатива множине у овом говору и целом косовско-ресавском дијалекту. Проблем је, у ствари, наставак *-а* у генитиву множине. Постоји богата литература о овом питању с врло различитим тумачењима његовог настанка.²⁹⁵ За косовско-ресавски је свакако јасно да је облик генитива усвојен и за локатив. Прозодијски елементи говоре у том смислу.

235. Мањи број именица у генитиву, а ређе и у локативу множине, имају наставак *-и*:

а) Неке именице које обележавају меру у времену: *шес месеџиј*, *неколико месеџиј*, *дсам минуџиј*, *двесеџиј секундиј*, *у њеџиј месеџиј*, *на двесеџиј минуџиј*.

б) Меру у простору: *џеџиј ариј*. Овде се употребљава само овај наставак. Понекад се употребљава и *шес киломешари*. Обичнији је наставак као у књижевном језику. Јавља се овај наставак и у именици *џкишар*: *и. џаду и десеџиј џкишари Т*.

в) Именице *мрав*, *црв*, *зуб* и именица средњег рода *колџно* имају овај наставак: *с колџниј*, *на колџниј*, *од црвиј*, *од мравиј*, *од зубиј*. Чује се овакав наставак и од именице *брав*: *двџе*, *десеџијна бравиј џма*, Мед., *држи га у зуби Т*, *уваџило се на зуби . . . В*.

Наставак *-и* јавља се уз бројеве од пет на даље и количинске прилоге. Именице *минуџиј*, *секунд*, *колџно* јављају се факултативно и са наставком *-а*, али су обичније са *-и*.

Именице са *-и* у генитиву распрострањене су широко на српско-хрватском језичком подручју.²⁹⁶

Нпр. именица *п а р* има тај наставак у великом броју дијалеката, највероватније аналогично према другим именицама које обележавају меру у времену. *Ц р в* је стара именица м. рода основна *џ-*.²⁹⁷ Именица *м р а в* постоји и у старијој литератури у женском роду.²⁹⁸ Објашњење које даје Фасмер такође говори да може имати наставак *-и*.²⁹⁹ Именица *к о л е н о* обележава пар у изразима *с колџниј*, па је наставак *-и* можда према именици *џар*. Треба нагласити да се, додуше врло ретко, чује наставак *-и* у именици *рџме*: *скиџни џо с рџмениј* (В., Т., Миј.). Ово би потврђивало горњу претпоставку да обележавање пара условљава понекад и у неким случајевима наставак *-и*.

236. Именица *п р с* у ген. пл. има двојак облик *џеџиј џрсиј џ-џеџиј џрсијџу*. Именица *г о с* има такође двојакџе наставакџе: *млџго гџсијџиј-млџго гџсијџу*.

²⁹⁴ О двојини у словенским језицима, Београд 1932, 188—199, и А. Белић, Историја српскохрватског језика II/1. Друго издање, Београд 1962, 75.

²⁹⁵ В. А. Белића, Двојина, 75—84, и Гојко Ружичић, Славия V, 214—232.

²⁹⁶ В. Рјечник ЈАЗУ.

²⁹⁷ В. Стјепан Куљбакин, La vieux slave, Paris 1929, 232.

²⁹⁸ В. Рјечник ЈАЗУ.

²⁹⁹ В. Russisches etymologisches Wörterbuch, Heilderberg 1954.

237. Продирање књижевног језика и усвајање његових норми од стране млађег света, и опонашање тог говора од стране старијих доводи до померања у осећању за употребу падежних облика па долази до синкретизама и тамо где се то не очекује, нпр. *однџем ко дућанџма, њред говџда сџоџџм*. Овакви поремећаји су нетипични и пролазног су карактера.

Нешто друкчије ствар стоји са синкретизмом падежа оваквог типа: *да се ѡдџне ѡ онџ засџоџи, бџла код нџки мџмџи* Мед., *кџџџо од нџки дџмџи* Миј.

Очигледно је реч о почетку продирања аналитичности у падежни систем. Један од доказа за ово је што се ова особина јавља чешће идући ка Сталаћу, ближе зони јужноморавског говора. Овакве конструкције познате су и неким шумадијским говорима, а често се јављају и у долини Велике Мораве.³⁰⁰

238. Један део збирних именица сачувао је морфолошку аутономију према једнини и множини:

грџна/грџне/грџње/грџње, грџз/грџздџви/грџџзе/грџџје, грџмен/грџмено-ви/грџмење, кџмен/кџменови/кџмење, лџмез/лџмезови/лџмеџзе, лџс/лџсџови/лџсџе, ѡдџруџџ/ѡдџруџџови/ѡдџруџџе, снџѡ/снџѡџџви/снџѡџџе, ѡрџн-ѡрџнџдџви/ѡрџње.

И овде, као на многим другим странама и у књижевном језику, врши се диференцијација значења: *лис* — на дрвећу, у књизи; *листови* — у књизи; *лишће* и *лисће* — купуса или на дрвету. Потпуно је искључено да се формом *лишће* обележе листови у књизи. Трн обележава дрво, грм и трн којим се може убости. До-некле је помешана употреба *ѡрџнови* и *ѡрџње*:

ѡџна ми нџга ѡрџнџџџа, ѡџна ми нџга ѡрџња. Али се каже само *ѡџне ми дџи ѡрџња* или . . . *кџ да ѡмам ѡрџње у ѡџма*.

Такав однос успоставља се у садашњој фази и за *перут* *лука*: *перуће* = множина. Врло ретко је у употреби *ѡеруџџови* за множину, али се сасвим нормално каже *ѡџруџџови кукурџза*.

Постоји један интересантан феномен у значењу ових именица: Готово по правилу једнина има шире значење него множина, нпр' *грџџе* има значење и *грџџа* и *винограда*. *Гроздови* остају само као множина за *грозд*. *Цвеће* је поред колективног имена за *цвеџ* још и *бућ* у вину, мада се за *бућ* употребљава и једнина: *ово вино има цвеџ*, али у значењу колективног *цвеће*.

³⁰⁰ У Шумадију овај феномен унели су досељеници. У долину Велике Мораве такође досељеници, али се ту осећа и утицај близине призренско-тимочког дијалекта.

О овоме ће се опширније говорити у синтакси.

Још неке особине именица мушког рода I врсте

239. Именица *мех* у овом говору има облик *мѡв*. Испадање *х* довело је до деформације односа форме и садржине у номинативу/акузативу једине. За нову форму узета је основа множине са инфиксом *-ов-*, па је тако јасност обезбеђена.

240. Именица *сиромѡх* постоји у две форме: *сирѡма* и *сирѡмак* :, ген. јед. *сиромѡка-сиромѡа*; дат./лок. *сиромѡку/сиромѡу*. У инструменталу је забележен само облик *сиромѡем*. О вокативу је већ говорено (в. т. 226/а).

241. О алтернацији велара у вокативу такође је говорено (в. т. 225 и 226). Под утицајем облика номинатив/вокатив и датив/инструментал, и у акузативу множине уклања се разлика у финалном консонанту основе:

ајдѡци-ајдѡциѡма-ајдѡце, бѡсамѡци-бѡсамѡцима-бѡсамѡце, будѡци-будѡцима-будѡце, глупѡци-глупѡцима-глупѡце, ђѡци-ђѡцима-ђѡце, кунѡци-кунѡцима-кунѡце, мѡмци-мѡмцима-мѡмце, сељѡци-сељѡцима-сељѡце, јѡрци-јѡрцима-јѡрце, дечѡци-дечѡцима-дечѡце, болесниѡци-болесниѡцима-болесниѡце, прѡсѡци-прѡсѡцима-прѡсѡце, нишѡци-нишѡцима-нишѡце, чупѡрци-чупѡрцима-чупѡрце; бубрѡзи-бубрѡзима-бубрѡзе; Влѡси-Влѡсима-Влѡсе, сиромѡси-сиромѡсима-сиромѡсе итд.

Ову појаву условила је тежња за уједначавањем система облика. Изван изједначених форми остају само генитив и евентуално локатив. О именицама на *-лац* и сл. в. т. 148.

Именице средњег рода

242. Именице средњег рода имају падежни систем сличан књижевном језику. Битније разлике су у овоме. Известан број именица има проширење основе у једини са *ш*:

вретѡно-вретѡнѡта-вретѡнѡту, вратѡло-вратѡлета-вратѡлету (и вратѡла, вратѡлем), глетѡ-глетѡтем-глетѡта (и глетѡем), зрѡно-зрѡнетѡ-зрѡнетѡтем, колѡно-колѡнѡта-колѡнѡтем, мотѡвилѡ-мотѡвилѡем-мотѡвилѡетѡтем, ѡко-ѡкета-ѡкетѡтем. Тако је исто и у именицама *шѡро*, *рѡбро*, *сѡдѡкло*, *слѡво*, *шѡ* (и *шѡо*), *црѡво*, *цѡло*, *говѡдо*.³⁰¹

Ову особину има цео косовско-ресавски дијалекат. Позната је и неким банатским говорима³⁰², има је у Рушњу, Остружници, Желез-

³⁰¹ Доста оваквих и сличних примера констатовао је Павле Ивић у галипољском говору. В. Галипољски Срби, 180—190.

Павле Ивић је сличне примере нашао и на Гочу, В. Галипољски Срби, 188. Љуба Стојановић је забележио такве примере у околини Врњѡца, В. Врњѡци, 217.

Глиша Елезовић је регистровао такве примере у косовско-метохијском говору, нпр. за именице *колѡно*, *вретѡно*, *говѡдо*. В. Речник.

³⁰² В. Павла Ивића, Херски говор, 336.

нику.³⁰³ Постанак ових форми је аналошки. На стварање оваквих структуралних особина битан утицај имале су именице средњег рода с карактеристичним обележјем *ш*. Именице *о* *к* *о* и *у* *в* *о* имају ове специјалне одлике такође под утицајем горе споменутих именица, а настале су вероватно после елиминисања двојине. Тада су алтернативно могле усвојити облике именица типа *село* или *дете*. Преовладао је оно што је у конкретној ситуацији било обичније за говорне представнике. За именицу *говедо* може се претпоставити да је обележје *ш* добила по семантичком критерију: *шџле/шџлџша*, па према томе и *говедо/говедџша*.

240. Именица *мџшо* у бројној конструкцији често има очуван облик двојине: *на две мџше њосџао жџшо* В., *жџви на две мџше* Т. Затим је такав облик усвојен уз заменицу *све*: *на све мџше*. Овде је вероватно реч о аналогiji.

У другим позицијама и везама обично не постоји овај облик, каже се *на њонџку мџшу*, *на зџднем мџшу* Мед.

Облик двојине у овим везама је петрифициран. Никада се не проширује на друге именице.

244. Инструментал једнине има наставак *-ем* као и у именица мушког рода:

с шџм кџчџшем, њосџао се с џџлџм сџлџм, удџрио ме з дџвџшем Мед., *џресџко га с шџсџтерџшем, сџџрџже с жџгџшем, џровџлио га шџлџлџшем* Миј., *з говедџшем, з бџлџм вџнџм, з дешџшем* В. Д., *лџџшо з брџшем, с шџлџлџшем, с жџгџњџшем* В.

245. Посебно је карактеристичан однос једнине и множине код именица које проширују наставак са *ш*. Једнина је, сем споменутих разлика, као у књижевном језику. Множина има два обележја:

а) Најчешће су мушког рода: *бурџћи, гџкчиџћи, дугмиџћи, жарџћи, жџгаци, кџчиџћи, џџлиџћи, џрасџћи, шџџлаџи, унџчиџћи, џџбиџћи, џурџћи* (и *џџрчиџћи*), *шџџчиџћи, са звонџћима* итд.

б) Неке од ових именица имају множину средњег рода, нпр. *дугмџша, џџбџша, кубџша*. Понекад се употребљава и *словџша* (в. т. 242). Затим *дрџџша* и *дрџџе*.

Тешко је утврдити да ли је у овом говору уопште било збирних именица на *-ад*. Постоји једнина именице *ч е љ а д*, али један пример не доказује да је ова категорија некад била бројнија. Нема никаквих сломеника који су очували већу количину косовско-ресавских феномена у ранијим фазама. Елиминисање трећег члана из система, ако га је било, одговарало би општој тенденцији овог дијалекта, и не само њега, да се искључи тројност у систему ако она није неопходна. Преовладао је наставак множине који је био веће фреквенције.

246. Именице *дџше/дџца* и *брџш/брџћа* имају семантички однос једнина/множина, а морфолошки — једнина/збир. Вероватно је ограничност броја деце и браће и ангажовање свести примитивнијег чо-

³⁰³ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 188.

века на оно што је најближе, што је бројно фиксирано, условило да један члан већ у ранијим фазама изостане.

Међутим, деклинација ових именица има и неке наставке узете из множине:

дѐца	браћа
дѐца̄, децѐ	браћа̄, браће
деца̄ма, дѐци, децѐ	браћама, браће, браћи
дѐцу	браћу
дѐцо	браћо
з деца̄ма, з децѐм	з браћом, з браћама
на деца̄ма, по дѐца̄	о браће, на браћа (ређе браћама)

Доследно је очуван облик збира само у независним падежима и акузативу. У свим осталим падежима постоји двојност. Треба напоменути да су облици именица у множини чешћи, сем у инструменталу за именицу *д е т е*.³⁰⁴

247. Систем множине именица средњег рода има синкретизоване следеће падеже:

номинатив/акузатив/вокатив — ово је, уосталом, опште познато.
 генитив/локатив
 датив/инструментал

Постоје најчешће три облика за седам падежа узетих у класичном смислу. Међутим, облик генитива/локатива, у ствари, наставком је идентичан с обликом за номинатив/акузатив/вокатив. Разлика се одржава само помоћу прозодијских фактора: *сѐла-сѐла, врейѝна-врейѝна̄*.

Ако дакле, апстрахујемо прозодијске вредности, онда за већину именица овог типа имамо свега два деклинациона обележја:

-а номинатив, генитив, акузатив, вокатив, локатив
 -има датив, инструментал

Посебна група именица је с алтернацијом *ѵ/а*, која има аутономне форме за генитив и локатив у множини: *ребѐра̄, брѵана, сѝдкала*.

Сишњије одлике ове групе именица

248. Именица *јагње* има множину *јагаци*. Ова форма, као што је познато, настала је према *јагањци*. За овај говор наведена форма постала је искључив облик за обележавање множине.

249. Од именице *ѝде* облик множине је мушког рода — *ѝдела̄ци*, а ређе се чује и *ѝелѝћи*.

250. Именица *дѐба* има понекад облик *дѐбо*: у *ѝб дѐбо* Т. Овакав облик ове именице познат је повећем броју наших говора.³⁰⁵ Очигледно

³⁰⁴ У галипољском говору постоји облик *дицама*, што донекле указује на старину ове форме у повезаности трстеничког говора с некадашњом локализацијом Галипољца. В. о томе Павле Ивић, Галипољски Срби, 190.

³⁰⁵ О овој именици и њеној распрострањености в. између осталог П. Ивића, Галипољски Срби, 193.

је да ова именица утицајем бројнијих именица средњег рода на -о губи специфичну форму.

251. Именица *јајце* изгубила је деминутивно значење. Друга форма ја је врло ретко је у употреби. Слична ситуација налази се и у галипољском говору.³⁰⁶ У трстеничком говору постоји један синоним за ову именицу. У В. Дренови и Медвеђи каже се и *љ у с к а*. И Глиша Елезовић навео је исти облик са истим значењем у косовско-метохијском говору.³⁰⁷

252. Остаци старијих консонантских основа на *с* још се увек чују у именицама *небо* и *чудо*: *на небеса, на небесима, дешавау се чудеса*. Именица *шело* нема више овог проширења. Међутим, постоји именица *шелесина*, која је несумњиво настала од старе основе.

253. Постоје именице *дечица, брдица, жийица, йоганйца*. Оваквих именица има још више у косовско-метохијском говору, а делимично постоје и у другим зонама косовско-ресавског дијалекта.

254. Именица *йазу* (*x*) само је мушког рода: *кош йазуа, исйод йазуа, йош йазуем, йош йазуом* и *йош йазом*.

У множини је забележен само један пример употребе ове именице: *зној се йош йазусима*.³⁰⁸ Номинатив се јавља једино у форми *п а з у*.

Акцентни именица I врсте

255. Именице I врсте имају више акценатских типова него друге две. То свакако резултира из факта што је ова врста морфолошки прилично неједначена, што се у оквиру ње образује неколико подврста. Као што је познато, неколико типова с некада посебним морфолошким облицима чине ову врсту.

256. Једна од најосновнијих акценатских разлика према књижевном језику је дужина наставка -ем у инструменталу извесног дела ових именица:

ајдукѐм, брегѐм, бригадирѐм, будакѐм, војникѐм, Вукоманѐм, грабѐм, дзидѐм, цаѐм, жирѐм, кључѐм, командирѐм, лудакѐм, леворвѐрѐм, Миланѐм, маљѐм, попѐм, путѐм, прашкѐм, послѐм, петкѐм, пасуљѐм, репѐм, Слободанѐм, чабрѐм, четврткѐм, шураѐм.³⁰⁹

Интензивност овог процеса је упадљива, али обухвата углавном окситоне код којих је дужина скраћена јер је иза акцента. Друго, упадљиво је да је највише примера у именица са два слога. Мање их је код вишесложних именица.

Уопштавање овог акцента није остварено потпуно ни код свих ових именица. Јављају се и дублети, нпр.

³⁰⁶ В. Павле Ивић, Галипољски Срби, 193.

³⁰⁷ В. Речник.

³⁰⁸ О овој именици в. Павла Ивића, Галипољски Срби, 194.

³⁰⁹ Акцент на овом наставку констатовали су и етнологзи. (В. т. 50). И Љуба Стојановић наводи примере са акцентом на овом наставку, али не и истог квантитета. В. Врњци, 212—213.

будакѐм-будакем, кључѐм-кључем, лудакѐм-лудакем, маљѐм-маљем, нбжѐм-нбжем, шуракѐм-шуракем.

Појава форми са ' изразито је мање фреквенције. Исто тако је и с кратким акцентом с промењеним местом акцента.

257. Објашњење дуљења ове врсте покушао је да да Стјепан Ивишић.³¹⁰ Он је претпоставио да је дуљење деклинационог наставка у инструменталу условљено сонантом *м*. Објашњење је вероватно. Трстенички говор потврђује овакво решење јер већина дуљења и јесу испред сонанта на крају речи. Нејасно је ипак што то није увек испред сонаната и што није у свим говорима косовско-ресавског.

Није искључено да овај процес аналошки потпомажу и именице II врсте с алтернацијом " и ^, као и именице са ' на пенултими с обавезним ^ у инструменталу (в. т. 311). Исти је случај и с неким типовима заменица. Нужно је напоменути да се деклинациони наставак у инструменталу именица II врсте, ако се акценатски односи успостављају на принципу $\bar{+} \hat{+}$: *руком, главом*, итд., врло интензивно изговара.

Именице средњег рода на *-о* и *-е* имају ређе акценат на наставку у инструменталу. Забележено је свега неколико примера:

винѐм, салѐм, селѐм, оилѐм (опело), *челѐм*. Ова последња именица иначе има проширење *ӣ* у једнини (в. т. 242).

258. Именице средњег рода с проширењем *и* и *ӣ* и именице мушког рода на *-о* и *-е* по правилу немају дуги наставак у инструменталу, нпр.

дугмеѝем, јагњеѝем, кубеѝем, ирдсеѝем, ийлеѝем, сирдчеѝем, шељеѝем, ћурчеѝем итд.

илѝменем, рѝменем, сѝменем, иѝменем

Јанкем, Маркем, Мишкем, Павлем, Бошкем. Именица *Бошко* има понекад акценат на наставку инструментала: *Бошкѐм*.

259. Остале одлике акцента именица у овом говору најбоље се могу пратити кад се упореде с акцентом који је Ђура Даничић у своје време фиксирао, нпр.

Трстенички говор

Даничићев материјал

брк/брка/брку/бркѐм и бркѐм³¹¹

вид/вида/виду/видѐм

врѣг/врѣга/врѣгу/врѣгѐм

глиб/глиба/глибу/глибѐм

грѣзд/грѣзда/грѣзду/грѣздѐм

клѣс/клѣса/клѣсу/клѣсѐм/клѣсем

кљѣч/кљѣча/кљѣчу/кљѣчѐм/кљѣчем

крѣг/крѣга/крѣгу/крѣгѐм

лѣб/лѣба/лѣбу/лѣбѐм

срп/српа/српу/српѐм

трѣп/трѣпа/трѣпу/трѣпѐм

брк/брка

вид/вида

врѣг/врѣга

глиб/глиба

грѣзд/грѣзда

клѣс/клѣса

кљѣч/кљѣча

крѣг/крѣга

лѣб/лѣба

срп/српа

трѣп/трѣпа

³¹⁰ В. Стјепан Ивишић, Шаптиновачко нарјечје, РАД ЈАЗУ 168; стр. 117.

³¹¹ Именица *брк* ретко је у употреби. Позната је у изразима: *рѣко му у брк*, *на смецао му се у брк*, *иљунуо му у брк* (осрамотно). Обичније је *мусийдл*.

Такве акценатске односе имају и именице *брѣг, град, глас, дѹг, лис, свѣи, рѣи, лад, црѣи*.³¹²

Напомена: *дуг, глас* и *свѣи* имају у инструменталу $\hat{}$ на првом слогу. Именице *смѣц, снѣг, чѣр, зид*³¹³ имају двојак акценат у зависним падежима једнине: акценат је исти као у номинативу, или $\acute{}$. Ова друга варијанта је далеко веће фреквенције.

У трстеничком говору за зависне падеже у једнини усвојен је и стабилизван акценат локатива. У једносложној форми долази аутоматски алтернација дугосилазног према дугоузлазном у двосложним формама. Само је инструментал донекле друкчији. Центар Жупе у овоме је отишао корак даље.

Тамо је, а и у неким другим деловима жупског говора, дугоузлазни регистрован и на једносложним формама.³¹⁴

Напомена: ово важи само за именице које обележавају нешто неживо. Уколико обележавају живо, акценат је исти за све падеже једине изузев инструментала неких од ових именица: *мрѣв/мрѣва/мрѣву/мрѣвем, црѣв/црѣву/црѣвем, дрѹг/дрѹга/дрѹгу/дрѹгем*.

Дакле, код I групе заступљена је репартиција на принципу зависни/независни падежи, а уједно и репартиција по критерију живо/неживо.

260. У овој групи једино именице *члѣн* и *жљѣб* имају изузетан акценат. У свим падежима је кратки акценат на истом слогу као и у номинативу. Једино инструментал има колебања: *члѣнем-члѣнем, жљѣбем-жљѣбѣм*.

Именица *члан* вероватно је касније ушла у овај говор па је аналогном усвојен и друкчији акценат.

261. У множини ова два именичка типа имају скоро подједнак акценат. У зависним падежима постоји колебање у месту акцента:

дрѹгови/дрѹгѣвѣ/дрѹгѣва/дрѹговѣма/дрѹговима
градѣви/градѣвѣ/градѣва/градѣвѣма/градѣвима
мрѣви/мрѣвѣ/мрѣва/мрѣвѣма
кљѹчѣви/кљѹчѣва/кљѹчѣва/кљѹчѣвима/кљѹчѣвима

Разлике су појединачне и углавном у зависности од броја слогова.

Акценат је у пару генитив/локатив на старом месту и примери с помереним акцентом су мање фреквенције. У пару датив/инструментал акценат је више на наставку него померен према почетку речи. Изузетак су именице *кљѹч, дѹг, сѣрѹк*.

Именица *дан* има неких специфичности: *дѣнови* и *дѣни дѣнѣ* и *данѣвѣ/дѣнима* и *данѣвѣма/дѣновима*.

³¹² В. Даничић, Акценти, 19—20.

³¹³ В. Даничић, Акценти, 20—21.

³¹⁴ В. А. Белић, Енциклопедија Станоја Станојевића IV, 1072.

262. Следећа група именица акценатски се такође разликује од Даничићевих примера:

Трстенички говор	Даничићев материјал
гáјтáн/гáјтáна/гáјтáну/гáјтáнем	гáјтан
грéдeљ/грéдeља/грéдeљу/грéдeљeм	грéдељ
зáбрáн/зáбрáна/зáбрáну/зáбрáнем	зáбран
зáклóн/зáклóна/зáклóну/зáклóнем	зáклон
кóрoв/кóрoвa/кóрoвy/кóрoвeм	кóров
нáлoг/нáлoгa/нáлoгy/нáлoгeм	нáлог
нáрoд/нáрoдa/нáрoдa/нáрoдy/нáрoдeм	нáрод ³¹⁵

Као што се види, зависни падежи једнине углавном одговарају Даничићевом типу. С повећањем броја слогова мења се квантитет акцента, али акценат остаје на истом месту. Исто је тако и у множини: *гáјтáни*, *гáјтáнима*, *гáјтáна*.

Разлика према Даничићевом типу је у дужини финалног слога у номинативу и акузативу. Друга интересантна чињеница је што има дуљења финалног слога и у именица које се не завршавају на сонант.

Све друге именице овог типа, нпр. *лáвeж*, *нáбој*, *йрíрез*, *сúйон* и др. имају '. Извесне именице које Даничић наводи, у трстеничком говору никако не постоје, нпр. *руцeљ*, *усйрей*, *назањ*, *насай*, *йлашáу*³¹⁶ итд.

263. И наредна малобројна група именица има промењену ситуацију према Даничићевом типу:

Трстенички говор	Даничићев материјал
извóр	йзвор
сведóк	свeдок
Јовáн	Јòван
тавáн	таван
вагáн	ваган
Воџáн	Вòјин ³¹⁷

У зависним падежима *извóра*, *сведóка*, *шáвáна*. У II зони алтернативно *сведóка*, и *сведóка*. Међутим, у личним именима акценат се мења: *Јовáна*, *Воџáна*, *Јовáнeм*, *Воџáнeм*. Исто тако двоструке акценатске вредности јављају се и у *сведóкeм/сведóкем*.

264. Именице *кóнац*, *лóнац* у множини имају *кóнци*, *лóнци*; генитив/локатив *кoнáцá*, *лoнáцá*; датив/инструментал *кoнцима*, *лoнцима*, понекад с инфиксом *кoнчeвима*, *лoнчeвима*. У пару генитив/локатив јављају се и *лoнаца*, *кoнаца*. Акценат одговара Даничићевом типу у *кoнци/кoнáцá*.³¹⁸ Слично је и у *вeнци*, *вeнáца*, *вeнцима*, али се чује номинатив с акцентом *вeнци*, што је сасвим друго него код Даничића и што је условљено аналогијом према једнини: *вeнац/вeнца*. Тежња за уједначавањем система је уосталом врло евидентна у овом говору.

³¹⁵ В. Даничић, Акценти, 26.

³¹⁶ В. Даничић, Акценти, 26.

³¹⁷ Даничић, Акценти, 29.

³¹⁸ В. Даничић, Акценти, 31.

265. Именице типа *рѣк-рѣка* и *гнѣј-гнѣја* у једнини остају с истим акцентом, у првом примеру, и промењеним квантитетом, у другом. У множини ове именице имају слична колебања као именице типа *друг* (в. т. 261): *ракѣвѣ-рѣкова*, *грѣбѣвѣ-грѣбова*, *ракѣвѣма-рѣковима* итд.

266. Именице *ѡван* и *ѡрѣо* у једнини имају ^ˈ, сем у инструменталу, где поред обичног ^ˈ, имају и ^ˆ на наставку. У множини је *овнѡви*, *овнѡвѣ/овнѡва*, *овнѡвѣма/овнѡвѣма*. Исто је тако и с именицом *ѡрао*.

267. Именица *змѣц* такође има извесних специфичности у акценту. У једнини је свуда кратки акценат. У множини је *змѣѡви*, *змѣѡвѣ/змѣѡѡва*, *змѣѡвѣма/змѣѡѡвѣма*. Акузатив има исти акценат као и номинатив.

268. Највећи број вишесложних именица има акценатске односе који одговарају књижевном језику. Само у неким правцима трстенички говор, а и косовско-ресавски дијалекат у целини, има свој властити пут.

269. Известан број именица које у Даничићевом материјалу имају ^ˆ на иницијалном слогу и дужину на ултими, у трстеничком говору имају ^ˆ на ултими:

Трстенички говор	Даничићев материјал
бадњѣк	ба̋дњѣк
бачвѣр	ба̋чвѣр
воћѣр	во̋ћѣр
гуслѣр	гӳслѣр
меѡр, меѡр	ме̋ѡр

У зависним падежима једнине ова група разбија се на неколико акценатских подгрупа:

а) бадњѣка, бадњѣку, бадњѣкем

б) гѡврана, гѡврану, гѡвранем

в) бачвѣр, бачвѣра, бачвѣрѣм. Овакве исте акценатске односе имају и *гуслѣр*, *воћѣр*.

Акузатив има акценат као номинатив, односно гентив.

У множини је такође доста разлика у овом акценатском типу:

бадњѣци/бадњѣкѣ/бадњѣцима

гѡврани/гѡвранѡви, гѡврана/гѡвранѡвѣ, гѡвранима/гѡвранѡвѣма.

Именица *меѡр* се у множини акценатски слаже с претходном.

Тип *гуслѣр* има акценат гуслѣри/гуслѣрѣ/гуслѣрѣма.

270. Именице које у Даничићевом материјалу имају друкчији акценат у локативу према осталим падежима, у овом говору се неједнако понашају. У извесним случајевима акценат локатива се шири и у осталим зависним падежима, у другим, акценат номинатива се шири у локативу.

Даничићев тип *вѣздух*, локатив у *вѣздѡху*. Затим *дѡвар*/*дѡварѡ*³¹⁰, има овакав акценатски однос у трстеничком говору:

вѣзду(к), *вѣздѡа*, *вѣздѡу*, или *вѣздѡка/вѣздѡку*

Дѡвѣр или *дѡвѣр*, *дѡвѣру* или *дѡвѣру*, или *дѡварѡ/дѡварѡ*.

³¹⁰ В. Акценти, 37.

Дугоузлазни акценат у локативу је велика реткост. Именица *Земун*, међутим, редовно је с тим акцентом, у локативу, али и у другим зависним падежима: *Земунa/Земунy*. Врло често се овај акценат чује и у *случáју* и др.

Исто тако и Даничићев тип са " у номинативу и дужином на финалном слогу с промењеним акцентом у локативу у ` не одговара стању у трстеничком говору. Ова група има уједначене акценатске односе према номинативу. На тај начин је аналогичном успостављен уједначен систем:

кáмен/кáмену, у́гљен/у́гљенy, и́рсиен/и́рсиенy.³²⁰

271. Именица *џишџџ*³²¹ у трстеничком говору има ^ на истом слогу и не мења га ни у једнини ни у множини.

272. Даничићев акценат у речи *сáсџавак/сáсџавци*³²², у трстеничком говору има дублетне форме: *Сáсџавак/Сáсџавци/Сáсџавака* = назив места, и *сáсџавак/сáсџавка/сáсџавци/сáсџавака/сáсџавце* = обележје објекта добијеног састављањем. Ова друга варијанта донекле одговара Даничићевом типу. У нашем случају акценат има диференцијалну семантичку вредност.

273. У ове три именице акценат је друкчији него у Даничића: Трстенички говор: *бáндвац, и́нтерес, кантáрић*.

Даничић: *и́нтерес, бáновац, кáнтарић*³²³

Разуме се, у осталим падежима једнине и множине ове три именице имају у овом говору различите акценте јер припадају различитим акценатским типовима:

бáндвац/бáндвца/бáндвце/бáндвци

и́нтерес не мења акценат ни у једнини ни у множини

кантáрић/кантáрића/кантáрићy

274. Следећа група по Даничићевој класификацији је акценатски врло компактна. У трстеничком говору је са доста разлика.

Трстенички говор

Даничићев материјал

бáрјачић

дўнђерин

игумáн

јези́чић, језичи́ћ

побратíм, побрáтим

бáрјачић

дўнђерин

и́гуман

језичи́ћ

побратим³²⁴

С Даничићевим примерима слаже се прва варијанта именице *језичи́ћ* и друга именица *и́обраштим*. У осталим падежима једнине и множине разлике су свуда присутне, нпр.

а) Именице *бáрјачић* и *дўнђерин* не мењају акценат у једнини. У множини прва именица има двојаки акценат у пару генитив/локатив:

³²⁰ Акценти, 38.

³²¹ Акценти, 38.

³²² Даничић, Акценти, 35.

³²³ В. Акценти, 39.

³²⁴ В. Акценти, 40.

bārjāchiha/bārjachiha. Друга има углавном $\hat{\text{}}$ на првом слогу: *dūnhēra*, али се спорадично и овде чује акценат на пенултими: *dūnhēra*.

б) *uimān* и *jezičihi* имају ' на пенултими у једнини у генитиву/датову/локативу. У инструменталу имају $\hat{\text{}}$ на наставку и понекад с појавом ' на ултими. У акузативу је акценат као у генитиву, односно као у номинативу.

в) *ibrajim* има кратки акценат на пенултими у једнини. У множини су забележени само номинатив и акузатив с истим акцентом као у једнини.

275. Именице типа *Prñāvdra*, *Veselin*, *Vukašin*, *Vukomān*, *gosiōdin* не одговарају Даничићевом типу само у дужини финалног слога. Даничић има акценатски однос ' + '^{325} , а трстенички говор ' + $\hat{\text{}}$.

У зависним падежима је *Vukomāna*, *Veselina*, *Vukomānu*, *Veselinu*, *Vukomānem*, *Veselinem*, што сасвим одговара Даничићевом типу *barjakišar*.

Именица *Prñavor* има акценат *Prñāvdra*, *Prñāvdrēm* и иде у исту групу са *dunđerin* (в. т. 274/а).

276. Именице *irzimeňak* и *anaiēmnik*³²⁶ имају други акценат у овом говору: *irzimeňak*, *anaiēmnik* (и *natiēmnik*, *natiēmnik*). У зависним падежима је исти акценат као и у претходној групи.

277. Именице типа *lajšlivač* имају такође друкчији акценат него у књижевном језику: *lajšlivač*, *lajšlivača*, *lajšlivaču*. У једнини је свугде ' . У множини се мења у генитиву и локативу: *lajšlivača*, и у пару датив/инструментал: *lajšlivačima*. Такав је акценат и у *Bosānac*, *Drenōvač*, *Medveđānac*, *Mijaјlōvač*, *Crnogbrač* итд.

Разлике у акценту су и у именици *nāviljak*, *nāviljka*, *nāviljci*, *nāviljaka*, *nāviljcima*.

278. Известан број именица јавља се с дублетним акцентом у номинативу једнине:

а) *udōvač-udōvač*. Прва варијанта је чешћа. У III зони постоји само други акценатски тип.

б) *grdblje-grdblje* јавља се алтернативно. У I зони је први тип нешто веће фреквенције.

в) *kōň-kōň*: појава је факултативна, али је у III зони познат само други тип.

г) Као и у неким другим дијалектима акценат има диференцијалну улогу у разликовању имена исте гласовне структуре: *Brānko/Brānko*, *Žika/Žika*, *Мика/Мика* итд.

279. Остале именице углавном одговарају акценатском систему књижевног језика. Тако је са именицама типа *grāđanin*, *Grūžanin*³²⁷, *bezobraznik*, *vodeničar*³²⁸ итд.

280. Именице страног порекла акценатски одговарају законитостима које важе за овај дијалекат, нпр. *bifē*, *aiarāš*, *vagōn*, *Laiān*, *šлдсер*, *авион*, *Париз*, *Ишћлица*, *ибздршише* и др.

³²⁵ Акценти, 43—44.

³²⁶ В. Даничић, Акценти, 52.

³²⁷ В. Даничић, Акценти, 42.

³²⁸ В. Акценти, 53.

Акцентна именица средњег рода

281. Ова категорија именица нема великих разлика у акценту према књижевном језику, али извесне разлике ипак постоје. Оне су везане за друкчију еволуцију овог феномена у косовско-ресавском дијалекту.

282. Даничићев акценатски тип *гр̄ло/гр̄ла, кд̄ло/кд̄ла* (ном. јд.: ген. јд.), највећим делом имају исте акценатске односе и у трстеничком говору. Разлике су само у појединостима и то најчешће у генитиву множине.

Трстенички говор		Даничићев материјал
зр̄нā	ген. мн.	зр̄нā ³²⁹
јут̄арā		јут̄арā
нед̄арā		нед̄арā
реб̄арā		реб̄арā

У ген. мн. акценат се повлачи на дужину финалног слога.

У пару датив/инструментал није исти акценат у свим именицама: *зр̄нма* и *зр̄нима*, али само *ж̄й̄й̄ма*. Затим редовно: *ј̄ӯй̄рима, реб̄рима, недр̄има*.³³⁰

Напомена: Овде се не узима у обзир морфолошка варијанта у јд.: *реб̄ро/реб̄реџа, кол̄но/кол̄неџа* (в. т. 242), где повећан број слогова условљава и промену акценатског типа.

283. Од повеће групе именица са ` на првом слогу, у овом говору су само неколико различите.

канд̄ило, в̄арз̄ило, на̄сл̄с̄џо (= наследство)³³¹

284. У генитиву множине има такође извесних разлика и код других именица:

Даничић: *кд̄л̄нā, кд̄р̄й̄џа*

Трстенички говор: *кол̄нā, кор̄й̄џā*

285. Даничићев акценат у именици *сведоч̄анс̄џо*³³² у трстеничком говору се дуљи — *сведоч̄анс̄џо*.

286. Из јединствене Даничићеве групе са " на првом слогу и дужином иза акценатованог слога³³³, у трстеничком говору разликују се следеће именице:

а) *џо̄зд̄рав̄ље/џ̄д̄зд̄рав̄ље, злам̄ење*

Ове именице у свим падежима задржавају исти акценат.

б) *бла̄ш̄ан̄це, брд̄ач̄це, јез̄ер̄це, нед̄ар̄ца, ос̄т̄р̄в̄це, сун̄ач̄це, џӯ-
ћин̄с̄џо*.

287. У Даничићевом материјалу и следећа група именица је акценатски компактна, а у трстеничком говору је разнородна:

³²⁹ Акценти, 64.

³³⁰ Акценти, 63.

³³¹ Акценти, 65.

³³² В. Даничић, Акценти, 60.

³³³ Акценти, 67.

Трстенички говор	Даничићев материјал
зарука̀вље	за̀рукáвље
игра̀лиште	ѝгралиште
купу̀сиште	купу̀сиште
повеса̀мце	повеса̀мце ²³⁴

Од свих ових именица само *игралиште* одговара Даничићевом типу. У осталим је акценат тамо где је у Даничића дужина. У *зарука̀вље* је овакав акценат вероватно према *рука̀в*, у *купу̀сиште* — према већем броју именица у којима је акценат на деривационом наставку *-иште*: *дерѝште*, *дево̀чјиште*, *бурѝште* итд.

288. Постоје још неколико специфичних разлика према књижевном језику:

Трстенички говор	Књижевни језик	(Вуков Рјечник)
во̀ртање	во̀ртање	
ка̀ртање	ка̀ртање	
па̀нђење	па̀мђење	
вра̀жање	вра̀жање	
рѝнтање	рѝнтање	
ку̀рвање	ку̀рвање	

Именице *сунча̀ње* и *ѝрава̀ње* имају на истом месту акценат као и напред наведене, али без дужине на претходном слогу. Акценатски однос је у Вука $\hat{+} \bar{-}$, у трстеничком говору $\bar{-} \hat{+}$. То потврђује закључак да је тенденција овог говора да акценат буде на месту где је у књижевном језику дужина без обзира на то какве је природе акценат испред дужине у књижевном језику.

289. И следећа група именица има доста разлика према књижевном језику, али је карактеристично што и у њој постоји процес који је у току из кога резултира акценатска двојност:

Трстенички говор	Књижевни језик
испла̀ђивање/испла̀ђивање	испла̀ђивање
истер̀ђивање/истер̀ђивање	истер̀ђивање
испит̀ђивање/испит̀ђивање	испит̀ђивање
нава̀љивање/нава̀љивање	нава̀љивање
одлеп̀љивање/одлеп̀љивање	одлеп̀љивање
опту̀ђивање/опту̀ђивање	опту̀ђивање
пока̀зивање/пока̀зивање	пока̀зивање

За ове именице карактеристично је што све више преовлађују форме с кратким акцентом, нарочито у III зони. Овако је код огромног броја глаголских именица изведених на овај начин. Исти феномен постоји и у неким облицима одговарајућих глагола:

истѝрђивао/истѝрђивао, *испѝтђивао/испѝтђивао* итд.

²³⁴ Даничић, Акценти, 69.

290. Глаголске именице изведене од глагола VI врсте једним делом сличне су акценатском типу датом у т. 289, али имају интересантан однос према истом акценатском типу у књижевном језику и према глаголима од којих су настале, нпр.

Трстенички говор: *забављање, заседање, набављање*

Књижевни језик: *забављање, заседање, набављање.*

У овој именичкој групи акценат је на месту где је дужина у књижевном језику без обзира на то што књижевни акценат не претходи непосредно слогу под дужином.

291. Даничићев акценат у *јеванђеље, Поморавље* у овом говору има акценат на месту дужине, али је акценат узлазан: *јеванђеље*; у *Поморавље* је силазан као у акценатском типу *зарукање* (в. т. 291).

292. Именице средњег рода које проширују наставак са *н* или *ӣ* имају разлика према истом типу у Даничића

Трстенички говор	Даничићев материјал
бравче/бравчѐта	бравче/бравчѐта
дѐте/дѐтѐта	дѐте/дѐтѐта
ѝсе/ѝсѐта	ѝсе/ѝсѐта
јајце/јајцѐта	јајце/јајцѐта
јуне/јунѐта	јуне/јунѐта
кљу̀се/кљу̀сѐта и кљу̀се/кљу̀сѐта	кљу̀се/кљу̀сѐта
па̀рче/па̀рчѐта и па̀рче/па̀рчѐта	па̀рче/па̀рчѐта
свӣнче/свӣнчѐта	свӣнче/свӣнчѐта

Напомена: о именици *јаје, јајце* в. т. 251.

Јединствена Даничићева група разбија се на неколико подгрупа у трстеничком говору:

а) Најбројнија је типа *бравче/бравчѐта*. Такав акценат имају и двосложне именице *гу̀нче, кумче*; затим тросложне: *живӣнче/живӣнчѐта, ждребѐнце/ждребѐнцѐта, шѐленце/шѐленцѐта*.

б) Из ове групе се сасвим издваја именица и с е. Такав акценат имају још и *кѐрче/кѐрчѐта, блӣзне/блӣзнѐта*.³³⁵

в) Именице *кљу̀се* и *па̀рче* су акценатски дублети. Први тип спада у групу именица под *а*, други у групу под *б*.

г) И именица *деӣе* има донекле друкчији акценат од осталих. У генитиву/дативу/локативу не остаје дужина испред акцента.

Даничићев систем ' : ` , у трстеничком говору је или кратак: кратак, или дуг: неакцентована дужина + кратак акценат, или дуг: кратак, али с промењеним местом акцента.

293. Даничићев акценат у именицама *мајмунче, наконче*, у овом говору имају друкчији акценат: *мајмунче, на̀кѐнче* (на̀кѐнче).

294. Именица *ва̀рошанче* такође не одговара Даничићевом акценатском типу. У овом говору је *ва̀рдшанче*. Тако је уосталом и у мушком и у женском роду: *ва̀рдшанин, ва̀рдшанка*. Акценат је вероватно према *ва̀рош*, па се повећавањем броја слогова при грађењу нових речи мења и акценат.

³³⁵ В. Акценти, 71.

295. Остале именице средњег рода у акценатском погледу немају битнијих разлика према књижевном језику, нпр.

Именице типа *село* остају с кратким акценатом у свим падежима једине и множине на истом месту. Акценат се једино мења у пару генитив/локатив множине, где је $\hat{}$, али на истом месту.

296. Тип *сено* и *месо* имају акценат без промене у једини. У множини *сена*, генитив/локатив *сѣна*, датив/инструментал *сѣнѣма*. Именица *месо* никада се не употребљава у множини.

Именички тип *одело*, *оуело* има такође акценатске односе као у књижевном језику.

297. Упоредивањем Даничићевог материјала и акцента трстеничког говора добија се доказ да је овај говор, а у ширем смислу и цео косовско-ресавски дијалекат, имао властиту еволуцију. У највише случајева јасно се уочава тенденција поједностављања акценатских односа. Једна од битнијих особина је тенденција везивања акцента за деklinациони или деривациони наставак.

И даље, тежња је да тај слог буде дуг без обзира на то да ли је у књижевном језику дуг или кратак.

Поред фонетских услова који су створили или стварају могућност појаве $\hat{}$ на месту кратког акцента, он је ту и због природе акценатских односа у овом говору: кратки акценат је у великом броју случајева повучен са улгиме. Ако се тенденција везивања акцената за ултиму ипак реализује, ту обично може бити само $\hat{}$.

Именице II врсте

298. Систем деklinационих наставака простији је у овом говору него у књижевном језику. У једини су синкретизовани генитив/датив/локатив:

Генитив: *ош куће*, од *Медвџе*, *ош Сѣајке*, ис *шѣале*, ис *кошаре*, *кош сесѣре*, код *мајке*, ко *шѣје* женѣ, *комад гѣбѣнице*, *комѣш ѣогаѣе*, са *ѣрѣшѣе*, с *крѣшке* итд.

Датив: *окрѣнѣ се сесѣре* В. Д., к *рѣкѣ*, *ошѣшо ка Морѣве* Мед., *ошѣшла к ѣдне мајке* Миј.

дѣо женѣ свѣ шѣо је *имѣо*, *ѣодѣц мајке* В. Д., *ѣриѣдне комѣнѣ*, *немѣ се ѣосле жѣлиш Млаѣѣ*, *Миѣѣ Дѣниѣћу ѣѣрка*, *рѣко женѣ* В., *мѣе женѣ ушѣраѣише* . . . *онѣм Јѣѣћу женѣ*, *шѣдем дѣде* Т., *овѣзѣ сесѣре*, *кажем мајке* Т., *ошѣшо кући*, *мѣрам да кѣѣам једнѣ женѣ*, *кажи шѣо шѣдем дѣде*, *ндси мѣе ѣѣркѣ* Мед., *осѣѣѣвио свѣ ѣѣрки* В., *дѣвѣјки куѣѣла нѣмешѣај* Т.

Датив је слободан или се употребљава с предлозима.

Локатив: *ради у Омѣшѣници*, у *једнѣ куће*, у *зѣдруге*, у *шѣѣје куће* и *бѣшѣѣе*, у *ѣрѣѣше*, на *машѣнѣ*, *овѣ шѣо бѣу ѣо ѣѣш*, *ѣо бѣрѣѣ* В., у *Осѣѣѣониѣе*, *ки у Медвѣѣе*, *ради у фѣѣбриѣе*, *разбаѣѣли свѣ ѣо сѣѣе*, *ѣо недѣѣе ѣе скѣѣдамо ѣокрѣѣѣч с лозѣ*, *ѣрѣѣшила ѣо Јовѣнке* В. Д.,

у ливаде, у сваке земље има закон, на какве си службе, на оне иш-
шићине све свила, све сиобанке осидвили на погаче Т., на оне ћу-
ирице, на мунше (на мећи) Миј., види се по мајке како ће бидне
ћерка Миј.

Датив и локатив с наставцима као у књижевном језику све чешће
су у говору млађих, у говору старијих далеко ређе. Међутим, и старији
понекад употребљавају књижевне форме, нпр.

одазвали се држави, ради у Омашници, на Јасици, радио је млого
на Талијанки (пшеници) В. Д., на ладној земљи, ушлио је у лажу Мед.

У говору млађих је несравњено више у употреби:

дао мајки (и мајци), кунто девојки, ирешио Дани, дднео жене из
рдишта . . . Миј., ошлио к Морави Мед.

у Сугубини, у њиви, на аљни Т., има воденицу на Морави Мед.,
на кући дуили ирбодри В. Д., од јуче скиће по Сиоиди Т. итд.

У говору старијих је, наравно, највеће фреквенције косовско-
ресавски локатив:

била по болница, по авлица осидвили кола Мед., пошрошио све по
кафана В. Д., само иде по слава Миј.

Старији посебно брзо усвајају књижевне форме именица које из
социолошких или других разлога добијају већу фреквенцију, понављају
се често путем разних средстава масовне комуникације, нпр. о д а з -
в а т и с е д р ж а в и. Израз је био у речнику конференција првих
поратних година, у доба откупа и акција. Ј а с и к а је опет спомињана
на разним састанцима јер је позната по борби у току другог светског
рата. Акција за сејање „Талијанке” унела је и књижевне форме у јези-
к овог краја.

Овде треба додати да је утицај говора III зоне такође присутан.
У говору ове зоне постоје само књижевне форме локатива и датива.

Употреба примера код овиме кући посебног је карак-
тера. Вероватно је поступно усвајање књижевних облика створило
овакву мешавину у употреби. *Сшудирдо кад и Вељи Беллићу ћерка посе-*
сивна је форма датива. Датив к у ћ и наставак је меких основа ока-
мењен у прилогу, али је ушао у падежни систем као посебна форма.

299. Синкретизам генитива/датива/локатива обухватио је не само
облике, већ и прозодијске карактеристике (в. т. 310 и даље).

Према шест падежних облика у књижевном језику и дијалек-
тима који су му у основици, трстенички говор има пет.

300. Објашњење синкретизма генитива/датива/локатива већ је
одавно дато. Реч је о укрштању бивших палаталних и тврдих основа.
У генитиву финално *-е* је од *-е*, у дативу и локативу од *-е*. Дужина у
генитиву је стара. Пренета је аналогично и у остала два падежа у изве-
сним типовима именица. Наставак *-е* за генитив особина је и књижев-
ног језика и великог броја српскохрватских дијалеката. Усвајање
е < е за датив и локатив у складу је с врло великом доследношћу у
змени *е* са *е* у косовско-ресавском дијалекту.

Вокатив

301. У говору старијих људи вокатив има два наставка од могућа три у књижевном језику: *-о* и *-а*.

Све именице женског и мушког рода образоване деривационим наставком *-ица*, а које обележавају лица, имају наставак *-а*, као у номинативу:

Аница, Драгица, Маѝрица, Милица, Јелица, Сиѝаница, Затим, Вукојца, Дѝбрица, Буѝрица, Милојца, Радојца итд.

Именице типа *бѝлавица, дечѝца, глѝдница, мѝзница, мѝченица, оѝрѝвница, ѝрѝјѝлица, ѝијѝаница, свѝђѝлица, ѝуркица* и др., имају и наставак *-о*. У говору млађих, наравно, много је чешће *-е* под утицајем књижевног језика.

Именице *ѝбаѝица, бѝјаѝица, буреѝица, виѝица, влаѝика*, имају алтернативно *-а* и *-о*. Први наставак је далеко веће фреквенције. Овом типу припада већи број именица, нпр. *Нишѝица, ракиѝица, сѝјѝица, судѝица, скѝлеѝица, сѝлеѝица* и др.

Именица *ѝоѝа* има искључиво *-о* кад је у овој форми. Интересантно је да је овакав наставак увек кад се употреби ознака поштовања или друго испред именице: *госѝодин ѝѝо, дче ѝѝо* итд. Иначе је то именица друге врсте и тада има искључиво вокатив са наставком *-е*, као и у другим именицама ове врсте.

Вокатив је овакав у целом косовско-ресавском дијалекту. Колебања и разлика има једино код именица на *-ица* у косовско-метохијском говору.³³⁶ Наставак *-а* у именицама овог типа има широку ареу распрострањања. Познат је и чакавским говорима, херцеговачком дијалекту³³⁷, црногорским говорима итд.

Именице настале деривационим наставком *-оња*: *Бѝлѝња, глѝвѝња, нѝсѝња, Сиѝвѝња, Шѝрѝња* итд., у вокативу имају наставак као у номинативу. Међутим, постоји једна изузетна особина. Ако именица служи као име вола или краве, нпр. *Бѝлка, Сиѝвка, Шѝрка* итд., за вокатив се поред пуне употребљава и знатно редуцирана форма: *Бѝл, Бѝљ, Руј* (Рујка), *Шѝр* и др.

302. Најосновније одлике структуре именица ове групе у једнини су следеће:

а) *номинаѝив*: *-а*

б) *гениѝив, даѝив, локаѝив*: *-ѝ* или *-ѝ*. У локативу још постоји и спорадична појава *-и* код старијих, а врло честа употреба овог наставка у говору млађих.

в) *акузаѝив*: *-у*

г) *вокаѝив*: *-а* или *-о*, и сасвим ретко наставак *-е*

д) *инѝструменѝал*: *-ѝм* или *-ѝм*

³³⁶ В. Речник Глише Елезовића. О томе говори и проф. М. Стевановић, Бяковица, 104.

³³⁷ В. Д. Вушовић, Ист. Херцег., 36.

Остале одлике једнине

303. У вези *предлог с + айрибуш + сѣран* употребљава се ова форма која је у језичком осећању представника овог говора облик именица *сѣрана*.³³⁸ Ово је констатовано више пута у везама следећег типа: *с ове сѣран, с оне сѣран, с ње сѣран*, али не и у вези с облицима других речи, нпр. *с мде сѣранѣ, с његде сѣранѣ* итд. У говору Дубровника, такође је констатована ова појава.³³⁹

304. Именице *чезе, виле, рогуље, грабуље, дрѣмбуље* имају у овом говору и једину и множину. Исто је тако и с именицом *ндвина-ндвине*.

Множина

305. Као и код именица I врсте идентични су генитив и локатив: *ддошо од оваца, идшо од оне кућа В. Д., койи ѣрве кућа Т., из њѣва код Мдраве Мед.,* итд.

скиће њо жѣна, ѣушичили су и њо њѣва, јури њо оваца Мед., ѣушичили и да скићу њо мѣва В. Д., њо вѣздан се вучѣ њо сокака и шѣћѣ кућа Т., ломѣ се њо оне гудѣра В., бѣла њо болница Мед., њо авлица осѣдвили кѣла Мед., њошрошио све њо кѣфана В. Д., само иде њо слава Миј.

кад у Шумарица Миј., бѣлѣ се ѡсакрѣвли у оне кѣшара, жѣѣ мѣар у шѣћѣ њѣва В. Д., у шѣћѣ бѣкѣ Мед.

на оне мѣде глава . . . Миј., на кѣшула свуд навѣжѣне . . . В.

306. Генитив/локатив знају само за један деклинациони наставак. Тенденција је да се консонантске секвенце не разбијају. Уколико се разбијају, јавља се алтернација *в/а*:

дѣвѣз бѣнака Т., сѣб ѣи мѣјака, сѣб бѣжи мѣјака В., у ѣе фамѣлице ѣма ѣѣи Милѣнака (од Миланка) В. Д., нѣбрао дѣсѣа босѣѣнака (врста крушке) Мед., сѣрѣмѣла дѣсѣи чѣрага (за удају) Миј.

Има случајева кад се секвенце не разбијају, али се у том случају не употребљава наставак *-и*, већ облик за номинатив/акузатив:

дѣо дѣсѣи кѣѣке шећѣра Миј., ѣма ѣамо мѣдго бѣкѣ Мед., ѣма мѣдго цѣкѣ В.

307. Именице *ѣѣиња, слѣиња, ѣрѣиња* и сл. у множини се обично не деклинирају. Неке од апстрактних именица имају само један облик и за једину (в. т. 531).

Именица *мѣла* ретко се деклинира, а кад се употреби облик генитива, онда је *мѣлаба*.

³³⁸ О пореклу ове форме в. Рјечник ЈАЗУ. Тамо је наведено и у којим се случајевима употребљава.

³³⁹ В. А. Белић, Историја српскохрватског језика II/1. Друго издање. Београд 1962, 51.

308. Према томе, синкретизовани су следећи падежи:

- а) номинатив, акузатив, вокатив: *-е*
 б) генитив, локатив: *-ӑ или -а*
 в) датив, инструментал: *-ама*

Гласовне алтернације у основи

309. Потпуно је ликвидирана алтернација *к, г, (х)* са *ц, з, с* у дативу и локативу синг:

на рѹкѣ, мајке, на ногѣ, у Пдѣге, снаѣ.

То се односи на случајеве кад се јавља наставак *-и* у овим падежима под утицајем књижевног језика или говора III зоне: *мајки, девјки, на девјки, у Пдѣги*. Резултати ових алтернација испред деривационих наставака такође нису стабилни. Јављају се форме:

рукеѿйна, ногоѿйна, Полкеѿйна, рукеѿца, ногоѿца, мајкиѿца, снајкиѿца.
 Поред ових постоје и облици као и у књижевном језику.

Акцентнӑ именица II врсте

310. Неке од акценатских особина ове именичке врсте већ су регистроване (в. т. 299). Овде се спомињу и ти случајеви јер има извесних интересантних појединости, а и да би се дао целовит систем.

Двосложне именице ове врсте имају, пре свега, јасно издиференцирана два типа. Ако изузмемо преношење акцента и питање преношења дужина, ситуација у најосновнијим цртама одговара књижевном језику.

Прво, именице са силазним акцентом на иницијалном слогу задржавају тај акценат у свим падежима сем у генитиву/локативу множине:

Једнина		Множина	
Н.	рѿба	Н. А. В.	рѿбе
Г. Д. Л.	рѿбе	Г. Л.	рѿба
А.	рѿбу	Д. И.	рѿбама
В.	рѿбо		
И.	рѿбом		

Тако је и с другим именицама овог акценатског типа. Неке именице, којима се разбија консонантска секвенца, могу имати исти акценат и у генитиву/локативу множине:

гѹска-гѹсака, ѿдѿика-ѿдѿика, кдѿља-кдѿља, бѹква-бѹкава, вдѿра-вдѿара, ѿдсма-ѿдсама.

Друго, именички тип с дугосилазним акцентом има овакве акценатске односе:

Једнина		Множина	
Н.	ћурка	Н. А. В.	ћурке
Г. Д. Л.	ћурке	Г. Л.	ћурака
А.	ћурку	Д. И.	ћуркама
В.	ћурко		
И.	ћурком		

Овај акценатски тип је релативно бројан, нпр. *мајка*, *Пёрка*, *Рајка*, *сѣнка*, *сѣмка*, *сламка*, *шрѣвка*, *шљивка* (шљивовица).

Тако се акценатски понашају и вишесложне именице: *Медвећанка*, *Слободанка*, *чишанка* и сл.

Из ове групе изузимају се именице без консонантске секвенце на крају основе, нпр. *ѣрѣља*, које у генитиву множине имају $\wedge$. Таква је именица *ѣрѣља*, али је она у реткој употреби.

311. Именице с ликвидираним окситонезом имају следеће типове:

а) Н.	рука	Н. А. В.	руке, рѣке
Г. Д. Л.	руке	Г. В.	рука
А.	руку и рѣку	Д. И.	рукама
В.	руко		
И.	руком		

Напомена:

1) Пада у очи тежња да се елиминишу облици са $\wedge$ с изузетком вокатива једнине и множине. Акузатив једнине и номинатив/акузатив множине су обичнији са $\wedge$.

Тако се акценатски понашају, пре свега, све именице које код Даничића имају дугосилазни у споменути паджеима:

војска, *гламља*, *глава*, *грѣна*, *грѣда*, *душа*, *зима*, *ѣѣша*, *рука*, *среда* и др.

Међутим, акузатив једнине је увек са $\wedge$, сем у именица *глава*, *душа*, *рука*, које могу имати и $\wedge$.

Дугоузлазни акценат у акузативу имају и све именице које у Даничића могу имати алтернативно $\wedge$ и $\wedge'$: *брада*, *врба*, *клуѣа*, *сиѣна*.³⁴⁰

Сва је прилика да је поред тежње за уједначавањем система, у овом случају имала утицаја и аналогија према већој групи именица типа *слѣга*, *шѣрба*, које у акузативу сингулара имају увек $\wedge'$.

2) Повећавање броја слогова у инструменталу и дативу множине аутоматски условљава и промену акцента у овом типу именица.

3) Интересантно је да напореда с тенденцијом ликвидације облика са $\wedge$, постоји тежња да се $\wedge'$ утврди у генитиву, дативу и локативу, нпр. поред *брадѣ* и *брѣде*, *главе*, *снаге*, *слѣне* итд. Овде аналогија потпомаже уједначавање система. Ево неколико примера који илуструју наведене закључке:

удѣрио га у главу, ѣѣла му на руку, ошѣшио је на сиѣрану, на мѣду души, на ову зиму, у браду, узима на снагу.

³⁴⁰ В. Акценти, 4—5.

Тако исто и у номинативу множине:

главе су ви гдле, убиле ве сирéле, цéлу ндћ су севдле муње, слáne убйше ово мало ш.гйва итд.

312. Посебно је питање вокатива. Акцент у овом падежу се не мења. Промену квалитета акцента у акузативу по правилу не повлачи и промену у вокативу: *вбјску-вбјско, дүше-дүше, дүшу-дүшо, куму-күмо, ирице-ирице* и др.

Треба напоменути да је процес уједначавања система акцента падежа једине обухватио и придеве у атрибутој функцији уколико је акценат идентичан с именичким:

изубйћеш шу лүду главу Т., ирүжи ми шу ивду шврду рүку Миј., разбйћу ши шу седу главу В. Д.

313. Успостављање идентичних прозодијских односа у генитиву/дативу/локативу једине и генитиву/локативу множине, као и у дативу/инструменталу, потврђује тенденцију овог а и других косовско-ресавских говора да морфолошка хомонимија буде праћена и прозодијском идентификацијом. Морфолошка структура формирала се синхронизовано с прозодијским процесима.

Зи овим процесом следи и други:

Успостављање идентичних прозодијских, али не и морфолошких односа у пару номинатив/акузатив једине: номинативу/акузативу множине, који су идентични и морфолошки.

314. Тросложне и вишесложне именице имају још чвршће фиксирани систем акценатских односа, нпр.:

а) Н.	девџка	Н. А.	девџке
Г. Д. Л.	девџке	Г. Л.	девојакá
А.	девџку	В.	девџке, девојке
В.	девџко и девојко	Д. И.	девџкама
И.	девџком		

Велик број именица овог акценатског типа је овакав. Међутим именице типа *Дренџка, Мијалџка, Сйџањака, Сйубáлка, лубџка* итд., у једини имају искључиво овакав акценат. У множини га мењају у кратки све именице у којих се консонантска секвенца разбија: *Дренџка, Сйџањака* и др., али само у пару генитив/локатив. У свим осталим падежима множине остаје њ.

б) Сличне акценатске односе има и акценатски тип вишесложних именица с кратким акцентом:

бүндџа, бүндџе, бүндџву, бүндџво, бүндџвом
бүндџе, бүндџа, бүндџама

Напомена: наводе се само заједничке форме за све синкретизоване падеже.

в) Постоји затим тип који у пару генитив/локатив множине има разлика према осталим падежима:

рогуља, рогуље, рогуљу, рогуљо, рогуљом
рогуље, рдгуља, рогуљама

У овом акценатском типу интересантно је да се у генитиву/локативу акценат нормално помера за један слог напред, уколико је на другом слогу, а за два слога унапред, уколико је на трећем слогу од почетка речи:

берачица-бѣрачица, бубуљица-бубуљица, везачица-вѣзачица. Исто тако је и у именицама *воденица, главница, другарица, ђавољца, њауница-иђуница, грумуљица, играчица, кољачица, косачица, мајмунџа, ножица, њакосница, њевачица, ружица, чобаница* и др.

Нема промене у акценту ових падежа у именицама типа *џријаиџељица, учииџељица*, дакле ако је акценат на основи.

г) Постоји још једна разлика према књижевном језику која обухвата велик број именица.

Даничић³⁴¹, а и проф. А. Белић³⁴² наводе да у књижевном језику постоји извесна група тросложних именица са ´ на пенултими, која у вокативу и акузативу јединине и номинативу/акузативу множине имају " на иницијалном слогу, нпр. *будала-будалу-будало, будале* (множина). Тако се понашају, нпр.:

аждаја, бајина, брзина, висина, врућина, госиода, даљина, дубина, дужина, живина, ледина, рудина, чистиња, ширина, њланина, сланина, зтим именице *греоша, глувоћа, лејоша, срамоша, скујоћа*.

У трстеничком говору све ове именице у споменутих падежима имају кратки акценат на пенултими: *лејина-лејину-лејино, лејине; лејиша-лејишу-лејишо, лејише*.

Од именица изведених на *-ина* само две у генитиву јединине могу имати акценат на наставку: *џланинџе, сланинџе*, мада и оне чешиће имају, као и остале, акценат на пенултими. Што се тиче именица на *-оћа, -оша* обично имају дуги акценат на наставку, а ређе кратки на пенултими:

од греошџе, глувоћџе, лејошџе, срамошџе, скујоћџе

Именице на *-ина* у великом броју имају акценатске дублете у генитиву и локативу множине:

долџна-дџлина, лејина-лејина, џланина-џланина, али само *бајина*.

С друге стране, именице на *-оша, -оћа*, кад имају множине, имају јединствен акценатски тип:

лејишџа, срамџишџа, греџишџа итд., али само *аждаја, будала*.

Као што се види, други именички типови мењају акценат.

³⁴¹ Акценти, 10—11.

³⁴² В. Историја српскокрватског језика, књ. 2/1: Речи са деklinацијом, Београд 1962, 44—45.

315. Именички тип *вдда*, *гдба* у номинативу-акузативу-вокативу има кратки акценат на основи: *вдда-вдду-вддо*. У генитиву/датову/локативу има акценат на наставку: *водѣ*, инструментал *водѣм*. Колебања постоје у именици рђа, која може имати акценат и на основи и на наставку у генитиву/датову/локативу и инструменталу.

Поред тенденције да се акценат утврди на наставцима у појединим случајевима, овде је потребно напоменути да постоји тенденција да се генитив, датив и локатив једине поред акцента *воде*, утврди акценат номинатива, па се јавља факултативно: *вдде-водѣ*, *жѣне-женѣ*, *зѣмља-земљѣ*, *ндге-ногѣ*, *сѣсѣре-сесѣрѣ*, *кѣзе-козѣ* и др.

У множини, међутим, ова група именица понаша се неједнако.

У номинативу/акузативу/вокативу све имају акценат као у номинативу једине. Међутим у генитиву и локативу множине постоје два типа:

а) *дасѣка*, *земља*. Овако је у свим именицама које разбијају консонантску секвенцу (наравно, ово се односи на оне које имају множину). Тако је и са именицама *ѣгла*, *ѣгра*, *мѣшла* и у неких других које немају консонантску секвенцу: *вдда*, *бѣа*, *змѣца*, *мѣа* итд. Ово је особина и црногорских говора.

Неке од ових именица могу имати алтернативно акценат на наставку или на основи: *дасѣка-дѣсака*, *мѣшла-мѣшала*.

б) Именице типа *гдба*, *жѣља*, *рђа*, *сѣза* имају у генитиву множине $\hat{}$ на основи.

У пару датив/инструментал множине ове именице се такође деле на две групе: једне, које имају акценат на првом слогу, нпр. *вддама*, *гдбама*, *дѣскама*, *жѣљама*, *змѣцама*, *рђама*, *сѣама* (сохама), *сѣзама*; друге, имају акценат на другом слогу од почетка, нпр. *женѣма*, *иглѣма*, *козѣма*, *мѣшлѣма*, *децѣма* итд.

Из ове групе потпуно се издваја именица *вајда*, која има акценат $\acute{}$ *вајда* и понаша се акценатски као акценатски тип *ѣрава*, нпр. *вајда*, *вајдѣ*, *вајдѣм*.

316. Именица *грѣница*³⁴⁵ има друкчији акценат у овом говору: *грѣница* и такав остаје у свим падежима једине.

Као што се види, разлике према књижевном језику мање су него у именица I врсте, али их ипак има. Најбитнија је, свакако, тежња да се елиминише тип с покретном алтернацијом: *грѣна-грѣну-грѣне*.

За све групе и акценатске типове који овде нису споменути карактеристично је само да имају разлике у границама општих диференцијација које постоје између дијалеката који су у основици књижевног језика и овог говора. То су два дијалекатска типа с посебном еволуцијом, али са заједничком осномом. Према томе разлике се могу посматрати у паралели; механизам односа је скоро увек предвидљив.

³⁴⁵ В. Даничић, Акценти, 9.

Именице III врсте

317. О именицама III врсте објављен је посебан чланак.³⁴⁴ Материјал за тај рад највећим делом је из ове дијалекатске зоне. Нема других значајнијих података који би друкчије осветлили овај проблем. Овде ћемо навести само неке моменте карактеристичне за именице ове врсте у зони Трстеника и косовско-ресавском дијалекту.

318. У споменутом чланку констатовано је да ова именичка врста, иначе најмање деклинабилна и у књижевном језику, има још мање облика у овом говору. Пре свега, не постоје два облика за инструментал јединине. На тај начин ликвидирана је добро позната репартиција и могућност диференцирања неких односа у оквиру инструментала. Падежни систем је овакав:

Н. А.	ра̑дос
Г. Д. В. И. Л.	ра̑дости

У инструменталу с м̑дом ра̑дос̑ти. Наставак -у очуван је само у прилогу н̑д̑ћу, а према томе и да̑њу.

319. Велик број именица ове врсте има колебања у роду. То је нарочито уочљиво у неким падежима, посебно кад су у вези с атрибутом, или кад конгруирају с именским делом предиката, нпр.

к̑р̑в му њ̑д̑шо на н̑с, њ̑д̑шо њ̑и к̑р̑в на н̑с, да̑ ми њ̑а̑ с̑ В., умор̑ио ме ж̑е̑ћ, дод̑а̑ц ми њ̑а̑ с̑, за њ̑а̑ р̑е̑ч̑ ћу га л̑у̑им сас к̑с, ле̑ио ж̑и̑в̑им сас в̑а̑с В. Д.

Колебања у овом смислу су готово у свих именица ове групе.

Неке од именица ове врсте употребљавају се и с наставком именица I и II врсте: *к̑р̑в̑ем-к̑р̑в̑ом, с̑б̑љ̑ем-с̑б̑љ̑ом, ма̑ши̑ћ̑ем-ма̑ши̑ћ̑ом* и др.

Именице ове групе нису ни онолико бројне као у књижевном језику. У говору се избегава деклинација. Чешће се употребљава описна конструкција са обликом номинатива, односно акузатива, а ређе неки други падеж.

Чешће су у употреби именице које обележавају материјалне предмете, ређе оне које обележавају апстрактне појмове. Код ових других најчешће су у употреби оне које се непосредно тичу човекове егзистенције:

м̑ла̑дос, с̑и̑а̑рос, ж̑а̑лос, љ̑убав, см̑р̑ти̑. У последње време повећава се фреквенција именица *в̑а̑с, св̑е̑с*, што је условљено извесним социолошким факторима.

Један део ових именица познатих књижевном језику овај говор уопште нема, нпр. *њ̑лесан, оби̑ше̑љ, разбор̑и̑ш̑ос̑и̑, м̑р̑ес̑и̑, лас̑и̑, њ̑вар, кро̑ш̑ос̑и̑, њ̑анкос̑и̑, сладос̑и̑, об̑јек̑ти̑в̑нос̑и̑, несмо̑и̑ренос̑и̑, њ̑ре̑и̑ш̑еранос̑и̑* и др.

Именица *бла̑год̑е̑и̑* употребљава се само у номинативу: *њ̑ио је ј̑едан бла̑год̑е̑и̑* (или то је ј̑една бла̑год̑ет):

³⁴⁴ В. Мој чланак, О проблему именица III врсте у неким штокавским говорима. Зборник за филологију и лингвистику Матице српске IV—V, Нови Сад, 156—163.

Већ је речено (в. т. 245) да у овом говору не постоји велика група колективних именица на *-ад*, познатих неким другим штокавским дијалектима.

320. Именица ствар у номинативу/акузативу множине има факултативно *-е* или *-и*:

сѝвѝ ли ѝи ѝѝ сѝвѝрѝ? Мед., *ѝродѝмо сѝвѝре*, да *куѝим сѝвѝре?* В., *ѝма сѝвѝри* Мед.

Партитивни генитив и бројна конструкција ове именице, а и осталих, има редовно наставак *-и*. У тим конструкцијама нема мешања с именицама других врста:

дѝ ми мѝло сѝли, *дѝ кѝла сѝли*, *изѝшло мѝго кѝви*, *нѝмаш ѝѝмѝи* у *глѝвѝ*.

321. Именице *вѝш* и *лѝж*³⁴⁵ у овом говору постоје само по II врсти: *вѝшка*, *лѝжа*. У изразу *увѝшио сам ѝѝ* у *лѝжи* ова именица је само привидно по III врсти. Реч је о кѝишком локативу од *лажа*.

И именица *буѝа* постоји само по II врсти.

322. Маѝа група именица разликује се и у роду и акценатски од јединствене Даничићеве групе:

Трстенички говор	Даничићев материјал
јесѝн	јѝсѝн
крмѝљ	кѝрмѝљ
мочѝр	мѝчѝр
нѝкрс	нѝкрѝст
павѝт	пѝвѝт ³⁴⁶

Сем именице *је с е н*, која је у овом говору чешће мушког него женског рода, све остале су мушког рода.

У множини ова именичка врста има наставке као у књижевном језику с разликама карактеристичним за генитив/локатив. Наставак *-ју* очуван је само у рудименту: *очѝцу ми*, *из уѝиѝцу му излѝзи* . .

Акцenaиѝ именица III врѝиѝ

323. Именице *влѝс*, *рѝж* (чешће ражанѝца и ржанѝца по II врсти)³⁴⁷, *сѝс*, *цѝв*, *чѝс* у свим падежима једнине имају акценат као у номинативу. У повећаном броју слогова према номинативу у II зони јављају се $\hat{\ }$ и $\sim$.

У множини се ове именице ретко употребљавају, а кад је имају, акценат је овакав: Н. А. — *рѝчи*, Г. Л. — *рѝчи* и *рѝчи*, Д. И. — *рѝчиѝма*.

324. Именица *сѝвѝр* има још само у акузативу једнине акценат као у номинативу. У осталим падежима је $\acute{\ }$: *сѝвѝри*. У множини: *сѝвѝри*

³⁴⁵ Даничић наводи само облике *лѝж-лѝжи*. В. Акценти, 79.

³⁴⁶ В. Акценти, 81.

³⁴⁷ У Даничића *рѝж* и *чѝсѝ* спадају у други акценатски тип В. Акценти, 79.

и *сѣвѣри* — у номинативу и акузативу. У генитиву и локативу *сѣвѣри*, а у дативу и инструменталу *сѣвѣрѣма*.

325. Именице типа *кѣс-кѣсѣи*, *кѣв-кѣви*, *нѣв-нѣви* имају овакве акценатске односе: у номинативу и акузативу $\hat{}$, у осталим падежима једине ". У множини је *нѣви-нѣви-нѣвима*, *кѣсѣи-кѣсѣи-кѣсѣима*.

Именице на *-ос(ѣ)*: *жѣлос*, *лѣдос*, *мѣдос*, *рѣдос*, *сѣдрос* имају понекад акценат као у књижевном језику. У локативу је врло често у *жѣлѣсѣи*, у *болѣсѣи*, у *мѣдѣсѣи*. Понекад се и у осталим зависним падежима са истим наставком јавља акценат као у локативу. Тако је остварена делимитација: морфолошки идентичан пар има различит акценат према осталим падежима који имају различит падежни наставак.

326. Именица *ѣмѣи* има локатив у *ѣмѣи*, а поред тога и у *ѣмѣи*. У изразу *ѣи нѣси* у *ѣмѣи* (нѣси свѣстан шта радиш) акценат је само овакав.

Придеви

327. Граматичке и структуралне особине придева имају све основне елементе као у дијалектима основице књижевног језика. Разлике су само у појединостима. Најосновније особености су ове.

328. Постоји процес елиминисања разлика у наставцима одређеног и неодређеног придевског вида. Процес је познат већем броју наших дијалеката и то је релативно стара особина. Настанак процеса у овом говору везан је за поступно губљење разлика у видској диференцијацији, али то још није завршен процес, нпр.:

ѣи ѣакѣ дѣбар чѣвек ѣа да ѣогрѣшиш, ѣрѣшо онѣ лѣи мѣмак, В., ѣосѣко онѣ дѣбеѣ брѣс, ѣзни ѣи ѣѣ сѣдѣр кѣѣѣи, кѣжу да ѣрѣдаѣ онѣ нѣв ѣлѣѣ Т., лѣиѣ мѣѣ дѣѣѣ, нѣѣѣи на рѣѣѣ ѣѣѣ ѣа . . . Мед., дѣѣѣ ми ѣѣ сѣдѣр ѣѣѣѣѣ да у ѣѣѣ мѣѣѣ набѣрѣѣ В. Д., кѣѣѣ сѣ дѣѣѣѣѣ да ѣѣѣ ѣѣ сѣдѣр дѣѣѣѣѣ рѣѣѣ! Миј.

ѣѣѣѣ нѣѣѣ кѣѣѣѣ ѣа ѣѣ ѣѣѣ сѣѣѣ глѣѣѣ (ѣѣѣѣѣ) Мед. Исказ се не односи ни на какав одређени капут.

Облици неодређеног вида у позицији за одређени релативно су чести у говору. Одређеност је имплицитна из целог контекста. Обично су други, најчешће заменички облици, носиоци одређености. Процес је у тој фази да морфолошки обе форме могу бити носиоци одређености. Обрнуто је врло ретко. То јасно указује на оријентацију процеса.

У номинативу, а евентуално и у акузативу, све више преовлађују форме неодређеног вида. Одређени вид се поступно елиминисе.

У зависним падежима, са изузетком акузатива кад је уз именицу која обележава нешто неживо, према независним падежима јасно је омеђена делимитација: за зависне падеже усвајају се форме одређеног вида и за позиције неодређености. Процес је при крају као што се види и из следећих примера:

дату ми бѣлва лѣба и црнѣга вина ѓа да виши . . . , удала се за онѣга лѣѣга дѣчка, украти од онѣга мѣлого Милкинога В. Д., од бѣлого лѣка ме боли кѣрам Мед., Дѣшо ѓо вѣликем блѣиу Мед., скѣни с ѓѣга дебѣлога ѓа нек ѓде бѣс Т., узѣмѣи ми мѣло жѣиѣга кѣнца, ѓреѣла се зелѣнога жѣиѣа (кукуруза) Миј., од сѣранога чѣвѣка нѣма вѣдѣ Мед., из сѣарога ѓѣња бѣце вѣиѣра Миј.

Губљѣње морфолошких разлика као дистинктивних фактора одређености/неодређености праћено је у великој мери и елиминисањем прозодѣјских дистинкција у истој функцији. Процес, међутим, није завршен. Акцент јасно обележава разлике, пре свега, у овим случајевима:

а) У придевима *Бѣли*, *Жѣиши*, *Плѣви*, *Мѣли*, *Сѣари*, *Црни* итд., кад обележавају надимке: *Бѣлога*, *Бѣлем*, *Жѣиѣога*, *Жѣиѣем*, *Сѣарога*, *Сѣарем*, али у неодређеној функцији обично *сѣарога*, *сѣарем*.

б) Кад је придев део блокиране синтагме и обележава место или какву сталну особину материје:

бѣли лѣк, *бѣло вино*, *црни лѣк*, *црно вино*, *Црни Кѣо*, *Црни врх*, из *Црнога Кѣала*, из *Бѣле Водѣ*, од *црнога вина* итд.

Напомена: кад придев обележава материју у извесним стилским обртима, може имати акценат неодређеног вида. Друго, сви ови придеви имају јасна морфолошка обележја одређености.

в) Одређеност се акценатски регулише понекад и у случајевима као што су следећи:

осѣѣло ми мѣло сѣарога жѣиѣа, удала се у онѣ богѣиу кѣћу, *црна ѣи*, *ѣиѣ си учинѣла!* *црни ѣи*, *ѣиѣ си учинѣо!* *дѣ ѣу*, *црнога*, *да ѣе склѣним!* Неодређени вид је *црнѣга*.

Ово су већ ређи случајеви и акценат одређеног и неодређеног вида се у овом случају меша.

329. Придеви мушког и средњег рода имају синкретизоване датив/инструментал/локатив једнине:

не врѣѣи ниѣиѣа мрѣивем чѣвѣку В., као онѣм *црнем чѣвѣку*, Мед., *дѣшо дѣкѣѣор к Мѣрковам дѣѣѣиу*, *дѣо Милѣнѣвем дѣѣѣиу* *д' однѣс Миј.*, *ѣреѣѣло Трсѣенѣчкѣм ѣѣѣру* Мед., *биѣ е дѣо бѣогрѣдскѣм ѣѣѣи*, *ѣде к онѣм ѣосѣѣнѣм дрѣѣѣу*, *да е дѣ ѣиѣѣнѣм Брѣнку!* В. Д. с *Милѣнѣвем сѣнем*, з *дѣбрѣм ѣлѣгѣм*, *дѣ ѣу сѣд с мѣлем дѣѣѣѣем?* Миј., *удѣриѣо га с ѣврдѣм блѣѣѣм у главу* Мед., з *бѣлѣснѣм дѣѣм*, с *дѣѣрем нѣжѣм ѣосѣѣчи* . . . В. Д. с *ѣѣѣѣм ѣврдѣгладѣвѣм чѣвѣкѣм*, *жѣѣѣ са сѣарѣм дѣѣм* и *мѣјком Т.*, *ѣриѣѣѣѣѣѣ се с богѣѣѣм чѣвѣкѣм* Мед.,

у *бѣгарскѣм рѣѣиу*, у *ѣлѣѣѣѣм В.*, *ѣо Драгѣмѣровѣм дѣѣѣѣиу* Мед., у *лѣѣѣѣм крѣју* Миј., на *зелѣнѣм ѣилѣѣѣм*, на *Црвѣнѣм брѣгу* В. Д., *вѣли* *д' ѣзне* у *ѣѣѣѣѣм винѣдѣграду* Т., *биѣо* у *крушѣвѣѣѣѣѣм зѣѣвѣдѣру*, *удѣѣѣо се* у *ѣлѣѣѣѣѣм вѣдѣе*, у *морѣвскѣм вѣѣру* *га ниѣсу мѣгли нѣѣѣу* В. Д., *ѣма сад* у *свѣѣѣѣм вѣликем сѣлу* Мед.

Највероватније је да је наставак *-ем* у дативу и локативу из некадашњих меких, а у инструменталу из некадашњих тврдых основа. Нема сумње да је замена *ѣ* са *е* била врло значајна за ширење овог процеса. С друге стране, наставак *-ем* у придевима могао је утицати да се тај наставак утврди и стабилизује и у инструменталу именица мушког и средњег рода. У косовско-ресавском дијалекту постоји и иначе тежња за хармонијом морфолошких односа, па је утолико пре могућно да је *-ем* усвојен релативно брзо и без обзира на карактер консонанта на крају основе.

Косовско-метохијски говори³⁴⁸ имају структуру ових падежа као и у трстеничком говору. Смедеревско-вршачки тип зна и за друкчије наставке.³⁴⁹ У говору Ресаве и једног дела Левча косовско-ресавски облици употребљавају се напоредо с књижевним, односно смедеревско-вршачким.

У инструменталу се врло ретко употребљава наставак *-им*:

завршила з добрим усѣхем Мед., њрдио е сад с онѣм лѣйѣм мѣмкѣм

В. Д. Ови примери несумњиво улазе преко школе. У том смислу јасно говори и употреба *х* у именици *усѣх*.

330. Генитив/(акузатив) мушког и средњег рода имају наставак *-ога/-ега*. Форме *-ог/-ег* могу се чути само у говору млађег света који је школован или се школује.

од бѣлѣга, из дубѣкога вѣра, из далѣкога сѣла Мед., од ѿдга дебѣлого говедѣѣа ђе ѣмаш вѣлики кѣрис В., из лѣйѣга сѣла, ѣма лѣйѣга сѣна В. Д., зѣклао нѣјвѣѣга ѣвна за свѣдбу Мед., од нѣјбоѣга вѣла Миј., с нѣвога . . . В., оѣ црнѣга Мед., из Брѣснога Пѣља Т., оѣ краѣвѣѣчкога нѣсѣѣа, ѣѣѣѣо ис крушевѣѣчкога зѣшвѣра В., ѣѣо се сакрѣо иза онѣга висѣкога ѣмбара В. Д.

И обрнуто: *зарѣѣо га жѣвѣѣг, дѣ ђу га онѣко слѣѣѣг (болесног) В. Д., ѣѣлан здрѣѣѣг носѣѣѣо Миј.*

До данас није испитано у свим нашим дијалектима какав је однос употребе *-ог/-ога*. У трстеничком говору је задржан систем који је по настанку старијег датума. То је једна од ређих појава да овај говор употребљава гломазније форме. Систем дужих форми онемогућава продирање кратких вероватно и због тога да се очува принцип конгруентности: *лѣйѣг-а човек-а*, мада се може претпоставити и утицај других фактора.

331. Неки придеви имају номинатив неодређеног вида, а у књижевном језику или уопште не постоје форме неодређености тих придева или су врло ретке:

гѣѣѣѣн ѣѣѣѣ уз Морѣѣѣѣ; ѣѣѣѣ си гѣѣѣѣн кѣѣѣѣ Т., онѣ краѣѣѣѣ је укрѣѣѣѣ В., мѣѣѣѣ ѣѣѣѣѣѣн ѣѣѣѣѣѣ Мед.

³⁴⁸ В. Речник Глише Елезовића, наведени примери.

³⁴⁹ Павле Ивић, Дијалектологија I, 87.

Придев главан јавља се и у градском, уличном жаргону, али у овом говору није реч о помодности.

Придев велик, обрнуто, има само форму *вѣлики*. Исто тако и диваљ обично има само форму одређеног вида: *дѣвѣи јѣчам*.

Множина

332. У дативу и инструменталу усвојени су облици некадашњих тврђих основа. Утицај књижевног језика и других дијалеката врло је јак у овом правцу па се често употребљавају и књижевне форме, особито у говору млађих. У говору старијих постоје углавном облици карактеристични за овај говор.

Датив и инструментал на крају наставка имају *-а*, свакако према истом наставку именица. Тај наставак се често јавља и у локативу. Наставак *-ема* је дакле за ова три падежа:

шиѣ ћеш к онѣма лѣдѣма Миј., њдем к мѣма слѣтѣма деѣма Т., шиѣ дѣѣи ѡѣма ѡквѣренема . . . , онѣма брѣкема коњѣѣма не ѡрѣба мѣдѣ рѣнѣ В., однеси онѣма ѡморнема, ѡкѣрѣнема родѣшеѣма дѣвѣо дѣћу ѡједно В. Д., онѣма вѣрдѣкема ѡгѣрѣчерема не дам В. с равнѣчарскема не мѣжеш д' изѣћеш на краѣ, з гѣлема рукѣма, лѣко е вѣма с вѣшема дѣбрема деѣма В., ѡшо с онѣма блѣсавема В. Д., свѣ са зелѣнема кѣѡѡѣма, са жѡѡѣма ѡсѣѣма од бѣндѣве Т., са шѣшавема не мѣж д' изѣћеш на краѣ Мед., з дугѣкема ѡѡшкама Миј.

у црногѣрскема рукѣма Т., сакрѣли се на дебѣлема расѣѡвѣма ѡ одѣнде ѡѡцали, расѣѣли е ѡ ѡѣма дебѣлема . . . В. Д.

333. Генитив плурала колеба се између наставака некадашњих меких и тврђих основа. У говору старијих људи још увек преовлађују наставци тврђих основа:

скуѡило се као кѡсе ѡѣса Миј., о шѣ дѣбре вѣлова сам кѡћу наѡрѣвио В., од лѣѣѣ браѣа сам ѡзео снаѡ Т., заболѣо га кѣрам од зелѣне шѣѣва, баш се боѡѣм од шѣ шѣшаве Рѣдѣѣа В. Д., од ѡѡѣѣи гѣсѣѣи (= пустих гости) Мед., ко ѡѡѣѣки дѣбѣри ѡѡдѣ Миј., све од злѣѣѣѣи жѣѣа В. Д.

на зелѣне лѣѣада, на дѣбре глѣвѣ свѣка кѣѣа дѣбра, ѡ онѣ црногѣрске гудѣра се вѡкѣмо В., на црѣѣни црѣѣѣвѣ В. Д., ѡ лѣѣѣ ѡѡѣѣѣва . . . Т.

Друга зона боље чува наставке некадашњих тврђих основа. Мање је изложена утицајима других дијалеката него I зона.

334. За придеве женског рода карактеристично је да су потпуно ликвидирали морфолошке разлике између облика одређеног и неодређеног вида. Коначна ликвидација настала је губљењем послеконценат-

Пецо Асим и Бранислав Милановић сматрају да су такви компаративи настали наставком *-ји* „као живљи, грубљи, дебљи“.³⁶³ Наш материјал никако не би ишао у прилог последњем мишљењу. Наиме, образовања компаратива су или са *-ши* или *-еџ*, а врло ретко су настали наставком *-ји*. Узајамни утицај и мешања прва два наставка су евидентна, број придева с компаративом на некадашње *-ји* је врло мали. Према томе речење није у овоме. Посебно се то не може тврдити за компаративе типа *јамејџеџ*, који никако нису ни због самог изговора могли образовати компаратив на *-ји*.

Ивићево мишљење је убедљивије. За трстенички говор се може претпоставити мешање употребе наставака *-еџ* и *-ији*, па је тако за неке придеве усвојен компаратив с јотованим консонантом основе.

Има и примера који се могу протумачити деловањем асимилативних или дисимилативних процеса, нпр. *имућњџеџ-имућњџеџ*.

Један део придева који у књижевном језику имају компаративни наставак *-и*, у овом говору се употребљавају алтернативно с наставцима *-еџ* и *-ши*:

бџиши, бџиши, глџиши, глџиши, жуџиши, љуџиши, њдџиши, црџиши, висџиши, шџиши.

Три придева из ове групе забележена су само с компаративом на *-ши*: *бџиши, сџиши, црџиши*.

Наравно, само овај наставак имају и придеви *лџи, лџк, мџк*.

Из ове групе има један део придева од којих се чује само компаратив с наставком *-и*: *дџиши, јџиши, брџиши, шџиши, блџиши, лџиши, слџиши*. Наравно, историјски је овде био наставак *-ји*.

Овај наставак алтернативно имају и следећи придеви који у књижевном језику имају компаратив на *-ији*:

врџиши, врџиши, гдџиши, зрџиши, здрџиши, здрџишега, крџиши, њдџиши, њрџиши, њџиши, сџиши, сџиши, слџиши, слџиши.

336. Деклинација компаратива има наставке меке промене као и у књижевном језику:

Једнина м. и ср. рода		Множина	
Н.	новџи, новџе, новџе	Н. Г. Л.	новџи
Г.	новџега, новџега	Д. И.	новџема, новџема
Д. И. Л.	новџем, новџем	А.	новџе, новџе
А = Н. или Г. новџе, новџе			

За средњи род наставак у множини за номинатив/акузатив је нормално *-а*.

Компаративни придеви женског рода

Н.	новџа	Н.	новџе
Г. Д. Л.	новџе, новџе	Г. Л.	новџи
А.	новџу	Д. И.	новџема, новџема
И.	новџом	А.	новџе, новџе

³⁶³ В. Левачки говор, 198.

Н а п о м е н а: у дативу и локативу женског рода има понекад употребе компаратива карактеристичног за овај дијалекат + додатни наставак *-оу*:

новџоу, згоднџоу, њамеињџоу, слабџоу, сѣарџоу и сл.

Наставак је свакако усвојен према облицима женског рода заменице за 3. лице: *њ о ј*. Остале заменице у овим падежима имају карактеристичне косовско-ресавске наставке.

Компаратив на *-ши* у једнини има деклинацију као придеви одређеног вида, нпр.

Н.	глѹпши
Г.	глѹпшега
Д. И. Л.	глѹпшем
А. = Н. или Г.	

У множини, међутим, у пару генитив/локатив наставци су чешћи као у књижевном језику:

нисам виџо глѹпши љѹџи, даџ му од лејши јабука, од сѹвши дрѡа је бџља ракиџа (испечена), али и нѣма ниџде лејше девџака ки у Глеџићу, оџ сѣарџе дрѡѣћа, сѣињџе ш.љѡве, из дубџкше ѡѡѡџка, од млађе љѹџи итд.

Н а п о м е н а: у говору су овакви облици у множини врло мале фреквенције и тешко је утврдити тачан однос употребе ових форми од свих придева овога типа.

337. Историјско објашњење структуре компаратива косовско-ресавског дијалекта је јасно. Наставак *-ѡ* је од *ѣ + и > ѡ*. Настанак ове категорије компаратива везан је, дакле, за доследну замену *ѣ* са *е* у овој зони.

Ова промена се може пратити у споменицима средњег века.³⁵³ Није лако, међутим, утврдити кад је дошло до редукције финалног *-и*.³⁵⁴

Наставак *-ши*, као што је познато, из зависних је падежа. Из материјала који је раније регистрован у радовима о овом дијалекту не види се сасвим јасно како је разграничена употреба наставака *-ѡ* и *-ши*.³⁵⁵ Глиша Елезовић у свом Речнику спомиње готово све примере који су нађени и у трстеничком говору.³⁵⁶ Ни из његовог материјала не види се јасно да ли ови придеви имају искључиво *-ши* у компаративу, сем наравно, у *лакши, лејши, мѣкши*.

Карактеристично је да у трстеничком говору овај наставак у садашњој фази имају само неки једносложни придеви. Даље, да се у већини тих придева овај наставак јавља алтернативно са *-ѡ*, да наставак

³⁵³ Сматра се да је почетак процеса замене *ѣ* са *е* у XII или XIII веку. В. А. Белић, Основи историје српскохрватског језика I, Београд 1960, 87.

³⁵⁴ У ћирилским текстовима средњег века пише се *-и*. Тако је углавном до Вукових реформи.

³⁵⁵ В. А. Белић, Народна енциклопедија СС IV, 1072. Овде се спомињу само неколико примера с компаративом на *-ши*.

³⁵⁶ В. примере у наведеном Речнику.

-*ец* има већу фреквенцију. Најзад, да у говору млађег света све више преовлађују књижевне форме.

Пут оваквог процеса одлучила је по свој прилици бројнија група придева која гради компаратив с наставком *-ец*. Отуда се и на једно-сложне форме аналогном пребацује овај наставак: *жуиџец*, *глуиџец*, *илавец* итд.

338. Будући да послеакценатске квантитативне опозиције не постоје, остају само компаративни наставци и евентуално остале прозодиајске алтернације као сигнали за обележавање дистинкције у компаративу. Понекад се врши потпуна морфолошка идентификација с облицима позитива: *сиџре* : *сиџре*, па тако остају само прозодиајске алтернације као обележја диференцијалности.

339. Ретко се јавља компаратив у форми *џо* + *комиџаџив* или позитив: *џддебео*, *џддебље*, *џддебља*, *џдџањи џруџ*, *џдмлађи чдвек*, *дџи му мало џдбоље вино* (примери су нађени у селима обе зоне, али више у I зони).

Ослонац за овакво формирање компаратива је призренско-тимочки дијалекат. Међутим, како се значење ових форми осећа, не може се рећи да је овај компаратив идентичан с обичним компаративима. Овде је реч о некој врсти међуградиције, неке врсте изопштренијег диференцирања:

дџи ми мало џдџањи џруџ = *мало џањи него обичан џдбоље вино* = *боље него иџио се обично даје*

Интересантно је да Пецо Асим и Бранислав Милановић не констатују постојање оваквог типа компаратива у Левчу.^{3.7} Међутим, у левачким селима чији је говор ушао у овај рад компарација оваквог типа постоји.

Суџераџив

340. Творба суперлатива је на истом принципу као и у књижевном језику: *суџераџивна морфема нај-* + *комиџаџив*.

наџдбљи, *наџслабеа*, *наџбљиши*, *наџлеџиши*, *наџмлађа*, *наџслађа*, *наџгоре*, *наџјаментне*, *наџсиџарши*, *наџбљешега*, *наџмлађем*, *наџвисокиџа*, *наџмлађец*.³⁵⁸

Једна од разлика према књижевном језику је што морфема *нај-* има понекад слободно место испред енклитике:

наџ ми е бдље унуџира Т., *наџ ми е гдре кад мџрам да чџкам* В., *наџи леџиши ова сџн*, *наџ иџи е сигурне овуде* Мед.

³⁵⁷ О овом питању в. Левачки говор, 198 и литературу која је тамо о овом питању наведена.

³⁵⁸ Ова особина постоји и у материјалу који је сакупио Т. Бушетић у Левчу. В. Народне песме и игре са мелодијама из Левча, СЕЗБ III (1902) — *наџмлађија*, 80.

341. Постоји један пример суперлатива од радног глаголског придева, али је, у ствари, такав облик направљен префиксацијом глагола *волеи* и суперлативне морфеме *нај-*: *шијд би најволела?* Т., *најволи да скиће* В. Д. Ово је познато целом говору Левча³⁶⁹, а постоји и у III зони.³⁶⁰ То је познато и књижевном језику.

Акцентаӣ придева

342. Придеви као и остале врсте речи имају знатно упрошћенију акценатску структуру него у књижевном језику. Ова ситуација је не само резултат факта што овај говор има мањи број акцената, па према томе и мању могућност бројно истих диференцирања, већ је и посебан развитак акценатских односа у овом дијалекту у извесној мери условио овакву акценатску слику.

343. О акценту као диференцијалном елементу за разликовање одређеног и неодређеног вида већ је говорено (в. т. 328).

344. Неке групе придева имају устаљен акценатски однос према Даничићевом материјалу. Мањи део је разнородан. Из појединих група само понеки пример има друкчији акценат. Посматрано у целини, акценатски систем придева у овом говору има изграђену физиономију и релативно устаљене акценатске односе.

345. Велика група двосложних придева са ' и кратком ултимом, у трстеничком говору има у номинативу јединине дуг први слог и акценат на пенултими, или кратак први слог и дуги акценат на ултими.

Трстенички говор

Даничићев материјал

ма̄чкѡв-ма̄чкѡва (мушки и женски род)	ма̄чкѡв
овнѡв-овнѡва	ѡвнѡв
орлѡв-орлѡва	ѡрлѡв
ба̄бѡн-ба̄бѡна	ба̄бин
ма̄мѡн-ма̄мѡна	ма̄мин
сна̄шѡн-сна̄шѡна	сна̄шин
ћѡркин-ћѡркина	ћѡркин ³⁶¹

Из ове групе издваја се *ујков*, који има само акценат *ујков* и такав остаје у свим падежима.

У зависним падежима акценатски односи се мењају:

ба̄бин-ба̄бинога-ба̄бѡнем

У множини такође остаје исти акценат и на истом месту:

ма̄мѡни-ма̄мѡне-ма̄мѡнема

Овакав акценат има и велика група тросложних придева:

*Ада̄мѡв, Авра̄мѡв, врачѡрѡв, ковѡчѡв, коза̄рѡв, ора̄чѡв*³⁶² итд.

³⁶⁰ По мом материјалу.

³⁶¹ По мом материјалу.

³⁶² В. Акценти, 214.

³⁶³ В. Акценти, 227.

Однос је успостављен не следећи начин:

Даничић: ' : ^

Трстенички говор: ^ или ~ : ^

346. Цела група двосложних придева са ' : ^ у књижевном језику, има у трстеничком говору однос ~ : ^.

Трстенички говор	Даничићев материјал
грмбв/грмбва	грмова
дренбв/дренбва	дренов
винбв/винбва	винов
дудбв/дудбва и дудов/дудова	дудов
јелбв/јелбва	јелов
кленбв/кленбва	кленов
момкбв/момкбва и момков	момков
гадљив/гадљива	гадљив
дремљив/дремљива	дремљив
ћутљив/ћутљива	ћутљив
овсен/овсена	овсен
брашнен/брашнена	брашнен
богат/богата	богат
носат/носата	носат ³⁴³

Из ове групе потпуно се издвајају придеви *љуџиџиј*, *мџниџиј*, *сиџсиџиј*, који имају само акценат како је овде обележен. Међутим, у женском роду и зavisним падежима имају промењено место акцената: *чесиџиџија*, *љуџиџиџија*; *чесиџиџијога*, *љуџиџиџијога*, *љуџиџиџијем* итд., као и сви остали придеви ове групе, сем неколико изузетака: *свиљенога*, *свиљенем*, *Огњена Марија*, *сџсџрина*, *сџсџринога*.

Велика група тросложних придева који у књижевном језику имају на пенултими, у трстеничком говору имају ^ на ултими:

болешиљив, *голишиљив*, *голуждрив*, *кошуџињив*, *меџиљив*, *јеџељив*, *џоџолдов*; затим, *близнаив*, *грабежљив*, *срамежљив*, *џандрљив*, али акценат зavisних падежа одговара ситуацији у књижевном језику: *болешиљивога*, *с меџиљивем*, *меџиљиви*³⁴⁴ и сл.

Придеви на *-а:(иј)*, међутим, не дуље овај слог: *будџлас*, *враџлас*. Придеви на *-иџ* такође имају исто место акцената као у књижевном језику с изузетком мањег броја: *домишљив*, *дугуљив*. И придеви на *-иџ* по правилу имају исто место акцената као у књижевном језику, али с факултативном употребом на ултими у неким случајевима, нпр. *џесковиџиј-џесковив*, *џубревиџиј-џубревив*, *гласовиџиј-гласовив*.³⁴⁵ Прва могућност је ретка.

347. Неки придеви на *-ји* имају разлика према Даничићевом материјалу у акценту.

³⁴³ В. Акценти, 217—218.

³⁴⁴ В. Даничић, Акценти, 227—228.

³⁴⁵ Акценти, 228.

Трстенички говор

Даничићев материјал

вражй̑ и вра̑жи
в̑учи
з̑ѣчи и з̑ѣчи̑

вра̑жји
в̑учји
з̑ѣчји³⁶⁶

У зависним падежима акценат је као у номинативу.

348. И следећих неколико придева показују знатне разлике према књижевном језику.

Трстенички говор: *ју̑ш̑ар̑њи*, *су̑ш̑ра̑ш̑њи*, *ла̑њски*, *уну̑ш̑ра̑ш̑њи*

Вуков Рјечник: *ју̑ш̑ар̑њи̑*, *су̑ш̑ра̑ш̑њи̑*, *ла̑њски̑*, *уну̑ш̑ра̑ш̑њи̑*

Тип *ју̑ш̑ар̑њи* могао је добити овакав акценат аналогично према *држ̑авни*, па у ту акценатску групу и спада. *Уну̑ш̑ра̑ш̑њи* и *су̑ш̑ра̑ш̑њи* прикључују се великој групи придева типа *дан̑аш̑њи*, *но̑ћ̑аш̑њи*, *зим̑у̑ш̑њи*, *ле̑ш̑и̑ш̑њи* и сл.

349. Придеви *кра̑ш̑ак* и *и̑ли̑ш̑ак* у трстеничком говору имају само " : *кра̑ш̑ак*, *и̑ли̑ш̑ак*. Остали придеви ове категорије одговарају акценатским приликама у књижевном језику.³⁶⁷

350. Придеви *ла̑сан* и *и̑ш̑ан* у трстеничком говору на истом слогу имају " : *ла̑сан*, *и̑ш̑ан*³⁶⁸, према томе прикључују се претходној групи.

351. Придеви *св̑еч̑ани̑* и *бра̑ш̑не̑ни̑* у овом говору имају акценат: *св̑еч̑ани̑*, *бра̑ш̑не̑ни̑*.³⁶⁹ У овај акценатски тип спада и Даничићев друкчији тип: *вод̑ени̑*, *зем̑љ̑ани̑*.³⁷⁰

352. Група придева с краткосилазним акцентом на иницијалном слогу као *м̑р̑ш̑ав*, *в̑р̑лав*, *сл̑нав*, *ћ̑ел̑ав* у трстеничком говору често има ^ на крају: *м̑р̑ш̑ав̑*, *ћ̑ел̑ав̑*.³⁷¹

Из ове групе издваја се само *ш̑ан̑ш̑ав̑*, који друкчији акценат има вероватно према глаголским облицима с којима је у вези: *ш̑ан̑ш̑ам̑*, *ш̑ан̑ш̑аш̑* и сл.

Придеви *б̑ог̑ов̑* и *з̑е̑ш̑ов̑* имају ^ на ултими:

б̑ог̑ов̑, *з̑е̑ш̑ов̑*, или " на пенултими: *б̑ог̑ов̑*, *з̑е̑ш̑ов̑*.

Придеви *ла̑жан* и *и̑лачан* имају увек ^ : *ла̑жан*, *и̑лачан*.³⁷² Сасвим је сигурно да је овде реч о аналогичности према именици *и̑лач*. Акценат у *лажан* је аналоган структурално сличним придевима, јер именица *лаж* у овом говору гласи *ла̑жа*.

353. Придев *ко̑ми̑ш̑и̑н̑*³⁷³ има акценат *ко̑ми̑ш̑и̑н̑*. Овакав акценат настао је после сажимања *и* + *и*. На тај начин је овај придев сврстан у акценатски тип *З̑ар̑ин* и др.

354. *ж̑алос̑и̑ш̑и̑в̑*³⁷⁴ има овакав акценат према придевском типу *ми̑лос̑и̑ш̑и̑в̑*.

³⁶⁶ Акценти, 214.

³⁶⁷ Акценти, 215.

³⁶⁸ Акценти, 216.

³⁶⁹ Акценти, 217.

³⁷⁰ Акценти, 221.

³⁷¹ Даничић, Акценти, 219.

³⁷² Акценти, 221.

³⁷³ Даничић, Акценти, 221.

³⁷⁴ Акценти, 226.

355. Придеви *времениѝ, камениѝ, мешовиѝ, ђавољи* имају акценатску алтернацију: *време́ниѝ-времениѝ, каме́ниѝ-камениѝ, мешо́виѝ-мешовиѝ*, али само *ђавољи*.³⁷⁵

356. Придеви типа *душе́ван, друже́ван, љуба́ван, чувáран*³⁷⁶ имају акценат на месту где је у књижевном језику дужина: *душе́ван, чувáран* итд.

357. Група једносложних придева са " има исти такав акценат и у трстеничком говору. Од овога одступају само три придева: *сив, ѝй(x), сивра́н*.³⁷⁷

358. Мањи број придева има у трстеничком говору двојак акценат: *гла́дан-гладан, грда́н-грдан, ду́жан-дужан, же́дан-жедан*. У херцеговачким говорима постоји знатно већа група оваквих примера.³⁷⁸

359. Већ је речено да у акузативу женског рода придеви врло често имају исти акценат као у номинативу. Акценат се управља често према именичком и слаже се с њим (в. т. 311).

разби́ му ѝу лу́ду гла́ву, одне́си ову́ ле́у лубени́цу, ја ѝрода́до ону́ црну́ бвцу́, ѝљу́ни ѝи́ мене́ на ову́ се́ду бра́ду В., обу́чи ону́ ѝла́ву блу́зу, ѝрегрме́мо и ѝу́ сивра́шну бо́рбу, укра́ићу ѝи ѝу́ мла́ду ће́рку, да ѝрода́мо ону́ сиву́ кра́ву Т., ѝу́кљу́ га ѝа са́д ѝма криву́ ру́ку, куйи́ла е ле́у блу́зу В. Д.

Слагање у акценту придева и именица је не само често у акузативу једнине, него и у свим осталим падежима једнине и множине:

ле́а гла́ва, ле́е гла́ве, ле́ом гла́вом, ле́е гла́ве, ле́е гла́ва, ле́ема гла́вама; ош сивра́шнe бо́рбе, с мла́дом ће́рком итд.

360. Компаратив који се гради морфемом *-еу* има у номинативу/(акузативу) мушког рода алтернативно $\hat{}$ и '' . У зависним падежима је такође исти акценат, и то: дугосилазни ако су вокали сажети (мучне́га) а кратки ако су вокали несажети (мучне́ем), (в. т. 59, 335, 336).

Задржавање кратког акцента у номинативу/(акузативу), мушког рода је делимично и аналогичном према женском и средњем роду кад у облицима средњег рода нема сажимања.

361. Суперлативна морфема *нај-* има углавном кратки акценат, Понекад само и $\hat{}$, али углавном само онда кад се семантичка вредност самог суперлатива посебно потенцира:

најбо́љи, најѝаме́ишеу, најсивра́ец, али ѝвда́ рeч је ѝвек најѝаме́ишеу, ѝд е она́ ѝвдеу најбо́љи син В. Д. Неки вишесложни придеви могу имати два акцентована слога у суперлативу: *најсигурне́е, најсигурне́е, најздраве́е, најуда́ленеа*.

³⁷⁵ Акценти, 226.

³⁷⁶ Акценти, 226.

³⁷⁷ Даничић бележи само овакав акценат. В. Акценти, 213. У најновијем Правопису је такође само *ѝйх*.

Данило Вушовић бележи у истим формама и краткосилазни и дугосилазни. В. Источна Херцеговина, 51.

³⁷⁸ В. Д. Вушовић, Источна Херцеговина, 51.

Закључак

362. Акценат придева боље него било која друга категорија илуструје општу тенденцију специјалне еволуције косовско-ресавског дијалекта, посебно трстеничког говора. Најосновније одлике акценатских односа су у овоме:

1) Акценат је очуван на старом месту при чему се у крајњем завореном слогу у номинативу често јавља $\hat{}$ према кратком акценту на истом месту у зависним падежима, сем евентуално у акузативу и вокативу.

2) Ако је придев добијен од других врста речи, акценат је често на ултими, на деривационој морфеми.

3) Ако је иза старих силазних акцената у књижевном језику дужина, у овом говору је акценат на тој дужини.

4) Ако је у књижевном језику дужина два слога даље иза акцентованог, у трстеничком говору је најобичније акценат на тој дужини. Дакле, деривациони наставак је носилац акцента. Слогови с дужином такође су по правилу носиоци акцента.

Деривациони наставак се најчешће завршава неким сонантом. Објашњење дужине у том случају је јасно. Има, међутим, примера кад на крају није сонант (в. т. 346 и др.). Објашњење је у аналогiji и општој тенденцији да извесне категорије придева имају акценат на финалном слогу.

5) У преакценатским позицијама постоји понекад дужина које нема у књижевном језику. У овим случајевима је јасно да је аналогija условила њено фиксирање.

Заменице

Личне заменице

363. Систем личних заменица потпуно је исти у обе зоне. Трећа зона се и у овом погледу разликује од I и II зоне. Косовско-ресавски дијалекат је прилично јединствен по овој особини. Основне одлике овог система познате су и из досадашњих дијалектолошких радова. Навођење целог система облика у овом раду има за циљ да што комплетније покаже структуралне карактеристике заменичких речи.

364. Заменице за прва два лица имају синкретизоване датив/акузатив/генитив/локатив једнине. Исто је тако и са заменицом за свако лице:

мѣне, шѣбе, сѣбе

У инструменталу је увек иста форма, али са акценатским дублетима:

*монѣм-мѣном, шѣбѣм-шѣбом, сѣбѣм-сѣбом*⁸⁷⁹

⁸⁷⁹ Акценат на првој форми је обичнији, веће је фреквенција.

365. У множини су енклитички облици за датив и акузатив само у форми: *ни, ви, не, ве*:

да ни да̄ш, оћеш да ни кажѐм, да ви кажѐм, да ви љра̄штим немб не изневерѝш, нећу ве за љрѝја̄шѐље, немб не изѝграва̄ш, оће да н' исѝѐра, немб да ве удѐсим, немб да ве вѝдим бде.

Ова појава позната је зетско-сјеничким, смедеревско-вршачким говорима, јужноморавском, косовско-ресавском, и даље, македонском и бугарском језику.³⁸⁰

366. Већина старијих људи не употребљава *в* и за једину. Однос једине и множине је чист.

Заменица за III лице

367. За мушки и средњи род облици ове заменице у једнини углавном су као у књижевном језику. Једина разлика је што не постоје облици *ња, њ* у акузативу, што је за неке штокавске говоре карактеристично.

368. Заменица за III лице за женски род има енклитику *џу* за датив и акузатив једине:

а) *сѝн џу и дна* Миј., *оѝиће ѝе џу љће у кућу, сна џу, ја џу велѝм, да џу свѝке ндѝи, ѝе џу ддо* Мед., *ѝма џу ддле лад В., свѝ џу љокуѝио; љзео џу кућу, имање, сѝдџу Т., он џу не да̄ нѝшѝа, ка̄жѝ џу да ра̄ди, љорѝчи џу да ми љра̄ши, вѝ ће џу најрѝвише..., љроѝдло џу свѝ, шѝа да џу љла̄ћа, оѝиће ѝе џу рѝче, ља џу свѝ љоѝра̄де* В. Д.

б) *нѝце џу смѝо удѝри* Миј., *да ми џу да̄ш Т., кад џу убд вѝлом, осѝѝвио џу на љѝшу, он џу најѝшѝио, нѝшѝа џу нѝце осѝѝвио* В., *немб да џу убѝцеш, он џу ддо сѝрѝцу љод свѝе* Миј., *на̄ј би волѝла да џу осѝѝвиш* Мед., *мѝж џу ддо љедѝсеш љри* В. Д.

Употреба облика *џу* за датив и акузатив карактеристична је за цео косовско-ресавски дијалекат.^{380а} Глиша Елезовић бележи сличне облике:

*ддо ју 549, ѝе ју љби 551, он ју љривѝшијо 552, кад ју вѝде љдвика ју 554, кад ју рѝче 555, и он дѝиће и вѝкнѝ ју 559/II.*³⁸¹

Милош Ивковић констатовао је сличне облике у Ресави: *да̄јѝ ју 58, он ју љрѝжи 59, ља ју овѝко говорѝо 302, да ју излѝчи 294, ако ју излѝчи 295, да̄ћу ѝи (ј)у 295, да ми ју да̄ш 315, уѝѝѝдо ју 315.*³⁸²

³⁸⁰ В. о томе Павла Ивића, Галипољски Срби, 201—202.

^{380а} В. Стевановић, Источноцрногор. диј. 73.

³⁸¹ В. Речник.

³⁸² Ресава.

Именичке заменице

371. Заменице *ко* и *шио* деклинирају се углавном као у књижевном језику:

кѡ, кѡ	штã, штã; штѡ, штѡ
кѡга, когã, кѡг	чѡга, чегã
кѡме, комѣ, кѡм	чѡму (врло се ретко чује)
кѡга, когã, кѡг	штѡ, штã
с кѡм, с кимѣ	с чѡм, с чѣм, с чимѣ
о кѡме, о комѣ, о кѡм	о чѡму, о чѣм

Према књижевном језику основна разлика је што су врло често успостављене акценатске паралелности. Као и у личних заменица, акценатско дублирање зависи од тежишта интонације, од реченичног ритма. Ово је познато и другим говорима, а и књижевном језику, бар кад је реч о номинативу.

372. Сложене именичке заменице у мушком роду имају овакву структуру:

датив, инструментал и локатив једине имају исти наставак, нпр. *свãкѣм, нѣкѣм*, што је у складу с наставком ових падежа и код других заменица бивших тврдих основа. Друга одлика је у генитиву/ акузативу. Облик је овде готово увек с финалним *-а*: *свãкога, нѣкога* и сл.

Придевске заменице

Демонстративне заменице

373. Заменице *ѡај*, *овај*, *онај* у номинативу једине мушког рода у говору старијих увек су без финалног *-ј*. Косовско-ресавски није јединствен у овом погледу^{386а}, мада је у ранијим дијалектолошким радовима и напоменама ова особина констатована као општа одлика дијалекта у целини.³⁸⁷ Глиша Елезовић је забележио и облике са *-ј* и облике без тог консонанта.³⁸⁸ Фреквенција форми с тим наставком у његовом материјалу знатно је већа.

374. Заменице *ѡаки*, *оваки*, *онаки* и *оваки*, *онаки* имају само ову форму у номинативу. Никад *ѡакав*, *овакав*, *онакав*.

375. Све придевске заменице имају и једину синкретизован датив/инструментал/локатив за мушки и средњи род. У говору млађих употребљавају се и књижевне форме: *са овѡм*, *са онѡм*, *с нãшим*; затим и умерена употреба заменичких облика: *овѡм брãи ѡгѡну* Мед., *сãд сам говорѡ код овѡме кѡћи* Миј., *овѡм Милãну сѣсѡра* В. Д.

^{386а} В. Стевановић, Источноцрногор. диј. 75.

³⁸⁷ Објашњење ове појаве дао је А. Белић, Историја српскохрватског језика II/1 (ново издање), Београд 1962, 116—125.

³⁸⁸ В. Речник II, 8, 292.

Структуралне особине овог заменичког типа су како их доле наводимо, али само у говору већине старијих људи:

tā	tō	tā	такй	такō	такā
tōga /	тоgā	tē	такōга /	такōга	такē
tēm					
	тоgā				
tā/tōga	tō	tē	такēm		такē
tēm		tū	такй/такōга, такōга		такū
у tēm		tōm	такēm		такōm
		tē	у такēm		у такē

376. Датив и локатив заменица женског рода једине имају и специфичне форме:

шѐзи, шѐзи, овѐзи, овѐзи, онѐзи, онѐзи

Ове форме су пореклом од *дашѝва* или *локашѝва* + *йаршѝкула* и + *йаршѝкула* *зи*. Треба напоменути да поред форме на *-зи*, постоје и форме *шѐзи, овѐзи, онѐзи*. На ову основу образују се и посесивне форме *шѐзин, шѐзина, шѐзино, овѐзин, овѐзина, онѐзино, овѐзин* итд., које имају исте деклинационе облике као и претходна група.

377. У трстеничком говору постоји још један феномен слабо познат осталим штокавским говорима. У малом броју случајева чувају се окамењени облици демонстративних заменица с партикулом *-и* на крају:

од овдгац сам чула Миј., ондгац, од ондгац Миландвога Мед., овдгац, он ми е шѝ рѐко В., ондгац, не мѝгу да се сѝтим да ме убѝцеш В. Д., од овдгац из Милушѝвца Миј.

Ове форме чешће су у употреби као паразитске речце него као активни облици заменица.³⁸⁹

378. Заменице овог типа постоје и са деминутивним наставцима: *оволички, -а, -о, оволични, -а, -о, шѝлички, -а, -о, шѝлични, -а, -о, онолички, онолични*.³⁹⁰ Постоје и форме *шѝличак, шѝличан, оволичак, оволичан* и сл.

Нема никакве разлике у значењу ових двеју деминутивних форми. То је разумљиво кад се зна да су заменице по природи својој актуализатори, па према томе форме са *-и* на крају не уносе никакво значење одређености.

Множина

379. У обе зоне врло добро су очувани наставци тврде промене ових заменица. То се нарочито односи на говор старијих људи. У I зони врло често употребљавају се и наставци бивше мекке промене. Несум-

³⁸⁹ В. о томе А. Белића, Оп. cit. 116.

³⁹⁰ Слични облици налазе се и у херцеговачком дијалекту. В. Дам. Вушковића, Источна Херцеговина, 56.

њиво је да ови наставци поступно преовлађују. Прва зона је део Левча, чији говори су у контакту са смедеревско-вршачким и шумадијским говорима, па је разумљиво што се систем падежних форми развија на овај начин.

све научи о шѣ дѣца, жѣна ми рођѣвала свѣке дѣвети месѣци В., поцѣњен о шѣ људи, о шѣ гѣјде нѣма вѣјде, љо онѣ јѣзѣва Мед., да се боѣим о шѣкѣ јунѣка В. Д., шѣш се љзроди од онѣке људи, љо онѣ љошѣка, љо шѣ гудѣра, љо онѣ љланѣна, ља се вѣчи љо ове кѣлаве земље и рѣди љо ове љрљуша Т.

љо онѣ зѣсѣоци, код ови нѣшиѣо да кѣже Мед., с овѣма и с онѣма Рѣдѣшѣсѣма В. Д.

380. Једна од одлика овог говора је синкретизован датив/инструментал множине с наставком *-а* на крају:

шѣма људима В., овѣма мѣма Мед., к онѣма, шѣкѣма дѣц В. Д., свѣкема В.

с овѣма Миј., с онѣкема нѣћу д' љдем, с овѣкема голокѣшѣрама нѣћу да се љријѣшѣљѣим В. Д., са свѣкема В.

Веома ретко се употребљавају и облици без *-а*: *с шѣм дѣцѣма*. Наравно, акценат се у овом случају квантитативно мења.

Питање настанка облика множине јасно је. Од *ѣ* добијено је *е*, па је тај наставак за генитив и локатив дефинитивно задржан. Што се тиче *-а* у дативу/инструменталу, постоји оваква могућност објашњења: облици ових заменица атрибушки употребљени тежили су конгруентности с именицама, па су тако и добили овај наставак.

Посесивне заменице

381. Номинатив женског и средњег рода је без *ј*: *мѣа, мѣе, шѣва шѣве, свѣа, свѣе*. Сви облици зависних падежа, сем евентуално акузатива једине мушког рода по правилу су без *ј*: *мѣега, свѣега, шѣвега, с мѣем, с шѣдем, са свѣема* (в. т. 163).

382. Посесивна заменица за 3. лице женског рода има специфичан наставак: *њојан, њојна, њојно*. Очеvidно је да је на облик датива додат суфикс *-и* > *-ан*. Наставак је затим постао део свих падежних облика ове заменице:

њѣјан	њѣјно	њѣјна
њѣјнога		њѣјне
њѣјнем		њѣјне
Н. или А.	њѣјно	њѣјну
њѣјнем		њѣјном
о њѣјнем		о њѣјне

У номинативу за припадност мушког рода употребљава се и облик с наставком одређеног придевског вида: *њѣјни човек*.

У зависним падежима ове заменице понекад испада *j*, па постоје и облици *њбнем*. Аналогијом према зависним падежима и облик номинатива се употребљава без *j*: *она њбн зѣи В.*, *њбнем сѣну Г.*, *њбнем човѣку, њбн виндград, њѣце дѣшо њбн дѣн Миј.*³⁹¹

383. О образовањима посесивних форми од личне заменице за 3. лице и демонстративних заменица с партикулом *-зи* већ је нешто речено (т. 375 и 376). Овде треба напоменути да *њбјзин, њбјзина, њбјзино, овбјзин, овбјзина, овбјзино, њбјзин* итд. улазе у систем облика за обележавање посесивности.

384. Поред ових облика употребљава се и форма *њѣн, њѣна њѣно, њѣнога, њѣнем* и сл.

385. Група заменица која по пореклу има наставке меких основа у овом говору има и наставке некадашњих тврдых основа. То је нарочито заступљено у II зони:

грбље од њѣше војникѣ, сѣрѣдалѣ од њѣше лѣйова, од вѣше кокѣшака не мѣже се жѣвѣ Г., нѣма вѣше ѣомоѣѣникѣ, од њѣше дѣца ѣе дожѣвѣиш свѣиѣа В.

386. Као и у демонстративним заменицама, у дативу и инструменталу множине и ове заменице имају *-а*: *с вѣшема дѣцама, с њѣшема, с њѣнема, с мѣма, с његдѣма* итд.

Систем посесивних заменица има више синкретизма него у дијалектима основице књижевног језика. Полазећи од овога, простији је. С друге стране компликованији је. Јављају се двоструки облици као резултат укрштања двеју основа или као резултат деловања других фактора. У говору млађих генерација систем се све више приближава стању у књижевном језику, што значи да школа и средства масовне комуникације у овом смислу делују на мењање дијалекатске норме.

Односно-уједињене (релативне) заменице

387. И ова група заменица има исте основне одлике као и остале придевске заменице. У односу на књижевни језик ипак постоје неке разлике:

а) Сем номинатива и евентуално акузатива једине, све остале форме једине мушког и средњег рода су без консонанта *j*. Уз то, и ове заменице чешће имају двоструке акценатске форме:

кой	кое	коѣѣ
	кѣга, коѣга	коѣ, кѣе
	кѣм, коѣм	коѣ, кѣе
	Н. или Г.	коѣу, кѣју
	кѣм, коѣм	коѣом, кѣјом
	кѣм, коѣм	коѣ, кѣе

³⁹¹ Сличну заменицу има повелик број говора. В. литературу и објашњења П. Ивића, Галипољски Срби, 218.

Н а п о м е н а : врло ретко се у номинативу једнине за женски род употребљава и форма без *j*: *кѡа*.

б) У номинативу мушког рода једнине постоји неколико варијаната: *куџ*, *коџѝ*, *кѡџ*. Нема никаквих разлика у значењу ове три различите форме. Облик *куџ* има широко подручје употребе. Постоји у бугарском језику, у призренско-тимочком дијалекту, у говору Галипољских Срба³⁹² (в. т. 139/Г).

388. У множини су облици слични као и у другим придевским замницама:

коџѝ	коџа	коѡ
	коџѝ, коѡ	
	кѡѡма, коѡма	

Интересантно је да је локатив ових заменица чешће синкретизован с инструменталом и дативом, мање с генитивом како би се то у овом дијалекту очекивало:

на коѡма мѡѡѡма си бѡо? Миј., *у коѡма чарѡѡма си сакрѡо ѡѡре?*

В., *на коѡма оѡѡѡѡма?* Т.

у коѡ ливѡде је зѡѡну сѡна? Т.

389. Заменица *чиѡѝ* има и облик *чѡѝ*, али су зависни падежи увек везани за први облик: *чиѡѡга*, *чиѡѡм-у* итд.

390. Заменица *сѡв*, *сѡѡ*, *сѡѡ* (никад *све*), генитив *сѡѡга/сѡѡѡѡ*, датив *сѡѡма*. Такви су и инструментал и локатив.

Генитив множине има и облик *сѡѡ*: *оѡѡ сѡѡ брѡѡѡ*, али чешће: *са сѡѡѡу сѡѡѡѡѡ*.

Бројеви

391. Од простих бројева потпуну деклинацију има само број један:

јѡдан, *јѡднѡга*, *јѡднѡм*, *јѡдан|јѡднѡга*, *јѡднѡм*, *јѡднѡм*
јѡдна, *јѡднѡ*, *јѡднѡ*, *јѡдну*, *јѡднѡм*, *јѡднѡ*
јѡдно,

У једнини нема ни акценатских ни морфолошких колебања. У множини, међутим, мешају се облици меких и тврђих основа: *ѡѡ сам од јѡднѡ ѡѡѡѡ* Т., *од јѡднѡ младѡѡѡѡ сам ѡѡѡ кѡѡѡѡ* Миј.

Датив и инструментал имају наставак *-ѡма*: *јѡднѡма*.

392. Број два у мушком и средњем роду никада нема деклинације. У женском роду се деклинира: *з двѡѡѡ женѡѡма се женѡѡ* В. Д., на двама странама В., *с ѡѡѡма двѡѡѡ женѡѡма не мѡѡѡ д' изѡѡѡѡ на крѡѡ* Т.

Н а п о м е н а :

а) Број *дѡѡ* у женском роду има само две форме: *дѡѡ* и *дѡѡма*.

б) *дѡѡма* има двојак акценат: *дѡѡма* и *дѡѡѡѡ*. Први акценатски тип одговара књижевном језику.

в) Потпуна или делимична деклинација очувана је по правилу у бројевима који су очували разлику у роду.

³⁹² В. Павле Ивић, Галипољски Срби, 210.

393. Изузетак од претходног правила је број *шри*, који има још и облик *шрима*: *дџи онџма шрима*, *с онџма шрима*. Употреба зависних форми је увек везана за женски род. Зависне форме су иначе изузетно ретко у употреби. Број четири уопште нема деклинације у овом говору.

394. Редни бројеви имају наставке као придеви одређеног вида:

Н.	први	прво	прва	Н. А. В.	први, прва, прве
Г.	првога		прве	Г. Л.	прве/први
Д. Л. И.	првем		прве	Д. И.	првема
Н. = А.	или Д.		прву	А. м. р.	прве

У мушком и средњем роду синкретизовани су датив, инструментал и локатив јд., у женском роду генитив, датив и локатив јединине.

Деклинација осталих редних бројева у множини се готово не чује. За *други*, *шрдџи*, *четврџи* понекад постоје форме зависних падежа, али изузетно ретко: *од друге људи*, *шрдџема*, *четврџема*. Од *иџи* и даље чује се само номинатив: *дни су седми џо рџу*.

395. Збирни бројеви у овом говору врло се ограничено деклинирају. Постоје обично форме номинатива, односно акузатива и још једна форма:

дџе, *шрде*, *четворо*, *иџоро*, *иџандесџоро*; *онџма дџема*, *с онџма дџема*, *с онџма*, *шрдџема* или *з двџма*, *с шрџма* итд.

У употреби су нормалније аналитичке конструкције: *с онџ шрде*, *од онџ четворо*, *с онџ дџе* итд.

Већина штокавских говора има сличан систем ових бројева. Потпун инвентар јединине и множине тешко да постоји у употреби и у говору људи који се служе књижевним језиком. Нормативна граматика још инсистира на одржавању ових форми, али је сигурно да се њихова фреквенција своди на незнатне остатке и у књижевном језику, још више у дијалектима.

396. Дистрибутивни и мултипликативни бројеви су као у књижевном језику:

дџиуџи, *шриуџи*, *четириуџи* и *четири иуџи*, *иџи иуџи*, *шџс иуџи*, *дџам иуџи*. Сасвим изузетно се чује *дџа иуџа*, *шри иуџа*. Изгледа да је у овим случајевима утицај књижевног језика остварен, да ово није дијалекатска особина. Затим, *џо јџдан*, *џо дџа*, *џо шри* итд.

397. О акценату бројева нема ништа посебно што већ није дато у парадигми.

У II зони само у формама које су наведене јавља се и ~ у алтернацији са ^: *четврџи*, *иџи* и *четврџи*, *иџи*.

Глаголски облици

Однос основа

398. У трстеничком говору однос основа данас је могуће пратити углавном из односа облика који се граде од инфинитивне и презентске основе. Парадигматски индикатор за инфинитивну основу — инфини-

тив — данас је прилична реткост па зато понекад постоје тешкоће у утврђивању односа основа.³⁹³

Глаголи I врсте

399. У великом броју глагола ове групе однос основа је очуван као у књижевном језику:

илеиџе, илџи, илеиџмо, илџла, илеиџен итд.

Глаголи *крас, иџрес, мџс, вућ, сиџрић, исидџ* и други, имају однос основа по овој врсти добро очуван.

Постоји међутим повећа група глагола која по правилу има презентске форме по III врсти, а инфинитивне по I врсти. Међутим и овде има различитих мешања основе.

презент	императив	радни глаг. придев
рџкнем	рџкни	рџко
претџкнем	претџкни	претџко, претџкнуо
полџгнем	полџгни	полџго, полџгнула
дџгне	дџгни	дџгла, дџгнула
исклџизне	исклџизни	исклџизнуо
лџгнемо	лџгни, лџжи	лџго, лџгнуо
паџдне	паџдни, паџни	паџо, паџнуо
сџднемо	сџдни	сџо, сџднуо
стаџнем	стаџни	стаџо, стаџнуо
пуџкнем	пуџкни	пуџко, пуџкнуо

Аорист је по правилу као и у других глагола I врсте. Радни глаголски придев је по I или, у реџим случајевима, по III врсти. Глагол *џрџ*, нпр. има презент *џрџнемо*, императив *џрџни* по III врсти као у неким другим дијалектима и књижевном језику. Аорист има форме *џрџко, џрџкомо* итд., али императив је *џрџни, џрџнимо*. Радни придев је такође по I, али у изузетним случајевима и по III врсти. Трпни глаголски придев је по III врсти: *џрџнуиџ*.*

Глаголи *загрџзнуиџ, задџнуиџ, сџгнуиџ, уџрегнуиџ*³⁹⁴ имају углавном облике по III врсти. Међутим постоје и алтернативне форме које говоре да су ови глаголи припадали I врсти: аорист *загрџзо, заџризе, загрџзџмо*; глаголски придев радни: *загрџзо*: футур *загрџџу*. Од глагола сагнут се аорист је *сагну се* и *сагџ се, сагџмо се*, радни придев *он се сагнуо* и *он се саџо*.³⁹⁵

Од глагола *мџћ*, поред нормалних књижевних форми, постоје и облици *мож/мош*: *не мџџ да даџи, не мџш ми нџиџиџа, ми не мож д' урџдимо нџиџиџа од овџ кџша* (в. т. 136/г).

³⁹³ У оваквим случајевима најбоље је утврђивати однос инфинитивне основе према I. лицу множине аориста како је поступио Павле Ивиџ, В. Галипољски Срби, 259.

³⁹⁴ Облици инфинитива наводе се према стању које постоји у косовско-ре-савском дијалекту. Инфинитив је иначе и у овој форми врло редак.

³⁹⁵ Објашњење ширења *не* у I врсти дао је Павле Ивиџ. В. Галипољски Срби, 264.

* Овај придев је од непрелазног глагола па се употребљава само у придевском значењу.

Од глагола *јѣс* (јести) у презенту су двојачке форме: *јѣм, јѣш, јѣ, јѣмо, јѣше, јѣду и јѣдем, јѣдеш* итд. Први облик је врло чест у косовско-ресавском дијалекту, а има га и у Банату. Императив је *јѣше, јѣдише*, а понекад и *јѣђи*.^{395а}

Глагол *ић* има у инфинитиву и *иц*, а и сложени *оићиц*. Аорист је *одо* и *оићићо*, *оићѣмо* и *оићићѣмо*, императив је *оићићи*.

Глаголи типа *иросићреић*, *умреић* имају све облике са ступњем *е*: *иросићрем, иросићрео, иросићре, иросићреић*.³⁹⁶

Радни глаголски придев од глагола *умреић* може имати и *е* и *а* на крају основе: *умрео* и *умрао* (в. т. 102).

Глагол *дрѣић* има такође у презенту ступањ *е*: *дѣрем, дѣреш*. Тако је и у императиву *дѣри*. У радном глаголском придеву је *дрѣо* и *дѣрао*, у имперфекту *дрѣше* и *дѣраше*.

Глаголи *начѣић*, *иочѣић* имају у презенту *начнем, идчнем*, императив је *начни, идчни*, али је у аористу *начѣ, идчѣ*, у радном глаголском придеву *начѣо, идчѣо*, а трпни придев је *начѣић, идчѣић*.

Карактеристика овог говора, а и целог косовско-ресавског дијалекта да у презенту и императиву глагола *узѣић* и *оићѣић* место секвенце *зм* имају *зн*: *узнем, узнеш, узни, оићнем, оићнемо, оићни*. Тако је и у сложеним: *заузнем, заузнемо, заузни*. У другим глаголима нема промене ове секвенце: *измаћнем, измићѣ, измићѣић* итд.

Глагол *црић* има презент *црићим, црићиш*, али је радни придев *црићѣо, исуцрићѣо* или *ицрићѣо*. Према томе, спада у VII глаголску врсту. Тако је и с облицима глагола *живѣић*: *живѣим, живѣо, ирѣживѣ*.

Глагол *гребаић* има презент *гребѣм, гребѣмо*, радни придев *гребѣо-гребао*, аорист *изгребо*. Облици су по II глаголској врсти.

Од глагола *сиас* (спаси) презент је *сиасим, сиасиш*, радни придев *сиасѣо*. Презент је по VIII глаголској врсти.

Глаголи типа *илѣс* имају облике као у књижевном језику: *илѣићѣм, илѣо, илѣла, исилѣићѣо* итд.

Глаголи *маћ, одмаћ, иримаћ* имају презент *маћнем, одмаћнем*, императив *маћни, одмаћни*, а аорист *одмаћну* и *одмако*, *маћну* и *мако*: радни глаголски придев *мако, одмако* и *макнѣо, иримаћкнѣо* и др.

Сви ови глаголи имају и форму *мић се, одмић се, иримић се*: презент је *мићнем, одмићнем, иримићнем*, а такође и све остале облике *мићни се, одмићни се, одмичко се, иримичко се, одмићкнѣић* итд.

Глаголи II врсте

400. Сви глаголи типа *сејайић, вејайић* иду нормално по овој врсти. Разлике постоје у III зони, где је искључиво *сићем, вићем, сић, вић* итд., што је и разумљиво с обзиром на порекло једног дела становништва.

^{395а} Овај облик постоји и у црногорским говорима. В. Стевановић, Источно-црногор. дијал. 90.

³⁹⁶ Источна зона штокавске територије има ове особине. В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 272, и литературу тамо наведену.

Глагол коват има две форме: *ковѐм*, *ѿошкѡвѐм*, а затим *кѡѐм*, *ѿошкѡѐм*. Овакве двојачке облике има понекад и глагол *сноваиш*.

Једна група глагола V врсте све више има облике по II врсти у овом говору:

зайрѐћем, *зайрѐћао*, *ка̀кѡд̀ћала*, *ка̀кѡд̀ће*, *кикѡд̀ћемо се*, *крѐћѡ*, *крѐћемо*, *обр̀ћала се*, *обр̀ћем се*, *оглоћѡ*, *глоћѡ*, *глад̀ћем*, *оглад̀ћем*, али је у аористу *глад̀ћа*. Затим облици *огр̀ћао*, *загр̀ћао*, *огр̀ћем*, *скић̀ћала*, *скић̀ћем* и др. Овде се огледа типично укрштање основа.

Сви ови глаголи имају и облике по V врсти.

Глагол *шкѡиш* има облике *шкѐм*, *шкѐмо*, *шкѡи*, *шкѡила*, *сѡишкѡиш*. Старе форме *чем*, *чеш*, *че* итд. уопште не постоје.

Глаголи III врсте

401. Огромна већина ових глагола је перфективна. То ипак није апсолутизовано као у неким другим говорима.³⁹⁷ Овде постоји, нпр. *ѿирнѐ ми нѡга*. Облици за прошлост од овог глагола нису нађени. Употребава се само сложени глагол: *сѡѡ сам уѿирнѡла*, *нѡга ми уѿирнѡла* и др.

Од глагола *бѡиш* постоје форме и по овој врсти: *бѡднем*, *бѡднеш*, *бѡдне*, *бѡдни* итд.

Глагол *кићѡиш* и неки његови облици иду и по овој врсти: *кићѡднем*, *кићѡднеш*, али радни придев је *кићѡ*, *кићѡла*. Постоје и облици са несупституисаним *x*: *шѡ*, *шѡла*, *шѡли* итд.

Глаголи IV врсте

402. У трстеничком говору место односа *-ива-/-ује-* ређе постоји однос *-ова-/-уе-*:

закачѡвао/закачѡје, *ѿодваљѡвао/ѿодваљѡје* Миј., *ѿовишѡвао/ѿовишѡје*, *ѿошѡискѡвали/ѿошѡишѡју*, *ѿошѡискѡвали/ѿошѡискѡјемо*, *зѡишѡикѡвао/зѡишѡикѡјеш*, *зѡишѡрѡковао/зѡишѡрѡкуеш*, *развукѡвали/развукѡјем*, *намећѡвали/намећѡје*; *он ме зѡишѡрѡковао*, *зѡишѡрѡковао* Мед., *облизѡвао се ки мѡчак* В. Д., *ѿишѡваѡ га*, *ѿишѡјем* Т.

Огроман је несразмер у формирању оваквих основа у косовско-метохијском говору према трстеничком. Глиша Елезовић је забележио велики број оваквих примера.³⁹⁸ У призренско-тимочком дијалекту такође је већи број оваквих глагола.³⁹⁹ У говорима косовско-ресавско-дијалекта око Велике Мораве ка истоку у Ресави, око Равне Рече таг кође је много више оваквих глагола.⁴⁰⁰ Трстенички говор у овом смислу чини ближе јединство с говором III зоне (в. т. 11) и везује се за говоре даље ка западу.

³⁹⁷ В. о томе Павла Ивића, Галишљски Срби, 275. Тамо је наведена и литература о овом проблему.

³⁹⁸ В. Речник I и II.

³⁹⁹ В. А. Белић, ДИЈС, 497—503.

⁴⁰⁰ По мом материјалу.

Релативно ретко постоји однос *-ува/-уе*:

кујувадо, кујуе, кујувала, њокујували, њокујуем, њувадо, њувала, њуе, кумвадо, кумје, лицувадо, лицувала, лицуе.

Сви ови глаголи имају и облике као у књижевном језику. Други глаголи ове групе немају двојности, нпр. *дуговдо, лудовдо, мудровдо, љубовдо* итд.

И глаголи на *-иваи/-уем* имају промењен однос у *-ива/-ае*, али и овде постоји двојност с претежнијом фреквенцијом облика који су карактеристичнији за књижевни језик:

уишеривао, уишерде, уишердеш, исишеривао, исишерде, исчуђивао и исчуђивдо, исчуђде, заишрашивао, заишрашдем, угуривао, угурде, њосведочивао, њосведочде.

Сасвим се ретко чује *њомагде, њриближде се, он се заварде*. Облици ових глагола су углавном као у књижевном језику.

Глаголи V врсте

403. Глаголи типа *дремаи, кујаи, оиимаи, њијаи, сњјаи, шњијаи* итд.⁴⁰¹, имају обичније презент по V него по VI врсти. Косовско-ресавски није јединствен по овој особини. Оваквих облика има и у пожаревачко-вршачкој групи⁴⁰², нпр. *дремљем, кује* и др.

Глагол *дркиаи* има презентске облике по овој врсти: *дркћем, дркћеш*, али и *дркијем, дркијеш* по VIII врсти. Радни глаголски придев је само *дркидала, дркидо* и др.

О глаголима типа *обрћем, обрћала* већ је говорено (в. т. 400).

Глагол *дицаи* и *дицаи* има облике презента по V врсти, али и све облике по VI врсти:

дишем, дишеш, дишемо; дицам, дицаш, дицаише, дицдала и др.

Глагол *сиизаи* има облике презента *сијжем, сијжеш* итд., али и *њебе ће сијза* — по VI врсти.

Глагол *жњи* изгубио је све старе облике и има само форме *жњем, жњеш, жњњ, жњдо* и сл.

Глаголи VI врсте

404. Глаголи ове врсте немају већих разлика према књижевном језику. О глаголима типа *кујаи* већ је говорено (в. т. 403).

Глаголски облици *сиграм се, сиграо се* и др. постоје напоредо с формама *њграм се, играо се, играо сам се* и сл. О пореклу иницијалног *с-* и

⁴⁰¹ Облици инфинитива су у форми која постоји у косовско-ресавском дијалекту. С обзиром на то да сви облици инфинитива нису потврђени у селима трстеничке зоне, то се у тексту неакцентовани облици према акцентованим употребљавају као непотврђени према потврђеним облицима инфинитива у овом говору.

⁴⁰² В. Павле Илић, Галипољски Срби, 279—280.

границама распрострањања оваквих форми дао је потребно објашњење Павле Ивић.⁴⁰³

Глагол *шребай* има често у употреби личне глаголске облике у презенту за сва лица: *шребам, шребаш, шреба, шребамо, шребаше, шребау*.

Глаголи VII врсте

405. Неколико глагола који у књижевном језику имају однос *и* : *у* у овом говору су с односом *е* : *и*. То су *чиним/чинѐо, мислим/мислѐо, радим/радѐо*. Ове форме се употребљавају напоредо с књижевним и мање су фреквенције од књижевних.

Глагол *иусийи* има облике и по овој врсти *иушиим, иушиио*, али и *иусиим, иусио*.

Глагол *велѐи* има презент по овој врсти: *велѐм, велѐш, велѐ, велѐмо* итд. Други облици сем презентских нису забележени.

Глаголи VIII врсте

406. Глагол *бежай* има све облике по овој врсти: *бежим, бежиш, бежи, бежао*, али поред овога може бити и по VI врсти: *бѐгам, бѐгаш, бѐгамо, бѐгау, бѐго* и др.

И глагол *врекай* може имати неке облике и по овој врсти: *врѐкѐо, врѐкѐла*. Чешће је ипак у форми *врѐчѐи, врѐчѐла* и др. Тако је и са глаголом *иискай* : *иискѐо, иискѐла*, али је чешће *иийшиѐо, иийшиѐла, иийшии*. Именица *ииска* је такође од ове основе.

Помоћни глаголи

407. Речено је да глагол *нисам* има у II зони и облике *несам, неси, несмо, несиѐе, несу*, али је за 3. л. једнине забележен само облик *ниѐе* (в. т. 29/а).

Глагол *биѐи* има форме *биднем, биднеш, бинем, бинеш, буднем, буднеш, будем, будеш*. Облици типа *бидем* су највише у употреби. Аорист од овог глагола је увек *бидѐмо, бидѐше* и др.

Глагол *киѐѐи* има тројакe форме у радном глаголском придеву које не одговарају сасвим основи инфинитива: *иѐѐо, иѐѐла, ђѐѐо, ђѐѐла, ђѐѐо, ђѐѐла*, и четврта форма одговара основи инфинитива: *киѐѐо, кийѐѐла* и др.

О облицима *неѐѐе, диѐѐе, неѐѐемо, диѐѐемо* и др. в. т. 24.

⁴⁰³ В. Павле Ивић, Галипољски Срби, 285.

Презент

408. Разлике у структури презента према књижевном језику показане су делимично у одељку о односу основа. Принцип творбе овог облика исти је као у дијалектима основнице књижевног језика:

- 1) 1. лице синг. -м или -ѿ^{403а}

Напомена: друга структурална одлика је у глаголима *дћу, мдгу*, а такође поред обичног *велѿм, вѿдим, постоји* и *вѿљу, вѿћу*.

- 2) 2. лице синг. -ш или -и (јѿси)

- 3) 3. лице синг. -ѿ или -ѿ(е) (јѿсте):

је л свѿ срѿдѿо у Милѿшѿвѿцу? — Јѿсте. Је л врѿшѿо ѿѿре? — Јѿс. Је л довѿла снѿу? — Јѿсте. Мед.

- 4) 1. и 2. лице плурала су као у књижевном језику: -мо, -ѿе.

- 5) У 3. лицу множине нема разлике према књижевном језику.

Глаголи VII и VIII врсте имају -ѿ као наставак, а -е као финални вокал основе. У осталим лицима једине и множине финални вокал основе је *и*. Трстенички говор се у овом смислу разликује и од косовско-метохијског и од ресавског говора. Исто тако и од већине говора В. Мораве.⁴⁰⁴

Глиша Елезовић је забележио већи број примера са -у као финалним консонантом основе према *и* у осталим лицима:

грѿду 154, држѿу ли ѿѿс? 154, мрзѿу ме сви до јѿдан 143, не држѿу ми се дѿца 154, јагњѿу ли ѿѿи се дѿце 249, нѿшѿо ме болѿу кѿкови 340, смрѿду ми ндге 365, љѿшѿѿу ми дѿчи 374, ѿѿду се ѿѿѿ 107/II.⁴⁰⁵

У Ресави је мање примера са оваквим наставцима, бар колико се из материјала Милоша Ивковића може видети. Он је забележио *вѿду 57, ѿѿѿу се 337.⁴⁰⁶*

Трстенички говор се и по овој особини везује за говоре Груже, Чачка, Рашке и чини целину с говором III зоне.⁴⁰⁷ У неким селима Жупе нађени су и облици презента са наставком *у*.⁴⁰⁸

Наставци за 3. лице множине су, даље, -у: *ѿдѿу, чѿѿѿу, јѿсу*, или -ју: *куѿѿју, ѿрѿѿју* итд.

Глаголи чија се основа завршава на *к, г, ѿ (х)*, имају консеквентно *ч, ж, ш* у 3. лицу множине аналогично према осталим лицима једине и множине: *вѿчѿу, ѿечѿу, ѿресѿчѿу, сѿчѿу, вршѿу, ѿѿчѿу*. Глаголи *кѿѿѿи* и *мдћ* имају у овом лицу форме *дће, мдже*, али и с додатим -у на основу: *дћеу, дћеу, нѿѿеу, мджеу*.⁴⁰⁹ Поред *мдже* постоји и облик *мдгу*, али је мале фреквенције.

409. Свега неколико глагола имају интерполирано *д* у 3. лицу множине: *разумѿдѿ/разумѿду, смѿдѿ/смѿду, умѿдѿ/умѿду, ѿмѿдѿ/ѿмѿду*.

^{403а} В. о овоме Стевановић, Источноцрногор. диј. 85.

⁴⁰⁴ Павле Ивић је говорио о карактеру овог феномена. В. Галипољски Срби, 236, Херски говор, 340.

⁴⁰⁵ В. Речник.

⁴⁰⁶ В. СЕЗБ. 41.

⁴⁰⁷ По мом материјалу.

⁴⁰⁸ В. Радомир Алексић и Славко Вукомановић, Жупа, 307.

⁴⁰⁹ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 236.

Разуме се ово *đ* се нормално јавља и у облицима глагола *да̑и̑* : *д̑и не да̑ду*. Врло ретко се јавља у *д̑е̑ду*, *м̑д̑же̑ду*.

Распон ове појаве није ни близу онакав као у говору Војводине.⁴¹⁰ Јавља се и у говорима Северне Србије, у Железнику, Касидолу, затим у Поморављу, око Велике Мораве. У Глоговцу код Светозарева, у херском говору.⁴¹¹

О аналошком пореклу овог *đ* писао је А. Белић.⁴¹²

О испадању *j* у интервокалском положају у 3. лицу множине већ је говорено (в. т. 161 et passim).

410. Неки глаголи непотпуног значења понекад губе наставке за презент. Процес није захватио све глаголе овог типа ни све комбинације с другим глаголским облицима. До губљења долази само у извесним случајевима. Ту су пре свега глаголи *ш̑реба̑и̑*, *ва̑ла̑и̑*, затим фурска енклитика од глагола *ки̑џ̑и̑*, глагол *мора̑и̑* :

ва̑ла̑ д' њ̑демо В., *м̑бра д' ид̑џ̑е на гр̑б̑ље, д̑и м̑бра да дон̑су њ̑ре В. Д.*, *ш̑и м̑бра да ми уч̑иниш̑ ш̑д Мед.*, *ва̑ла̑ да ра̑димо Т.*, *ће да с̑и̑г̑немо Миј.*

Разлози губљења наставака су пре свега морфолошког карактера. Постојање наставака презента у другом по реду облику искључује потребу да и у првом глаголу дате конструкције буде наставак. Он је у овој позицији иначе редундантан.

411. О постојању двојакних облика од глагола *и̑ћ* већ је говорено (в. т. 399), *д' њ̑џ̑ем*, *д' њ̑дем* су паралелне форме у употреби.

Акцена̑и̑ њ̑резени̑а

412. Акценат презента има извесних разлика према књижевном језику. У овом говору постоји неколико акценатских типова. Обично неколико глаголских врста имају исте акценатске односе у презенту.

413. Двосложни глаголи који у књижевном језику имају један од узлазних акцената, у трстеничком говору имају $\hat{\quad}$ на финалном слогу основе у свим двосложним облицима. Промена броја слогова повлачи и квалитативне и квантитативне промене акцента у извесним случајевима :

печ̑ѐм, печ̑ѐш, печ̑ѐ
печ̑ѐмо, печ̑ѐте, печ̑ѕ
чит̑а̑м, чит̑а̑ш, чит̑а̑
чит̑а̑мо, чит̑а̑те, чит̑а̑у

сед̑ѝм, сед̑ѝш, сед̑ѝ
сед̑ѝмо, сед̑ѝте, сед̑ѝ

Такав презент има огромна група глагола, нпр.

беж̑ѝм, бр̑б̑ла̑м, гор̑ѝм, др̑ж̑ѝм, ж̑ел̑ѝм, к̑ључ̑а̑м, кой̑н̑ѝм, леж̑ѝм, ли̑њ̑а̑м, лов̑ѝм, кор̑ѝм, њ̑ек̑ла̑м, њ̑ер̑ја̑м, њ̑лани̑ѝм, сол̑ѝм, бор̑ѝм, мор̑ѝм, ш̑р̑ч̑ѝм итд.

⁴¹⁰ Павле Ивић, Дијалектологија I, 75.

⁴¹¹ В. Павле Ивић, Херски говор, 340—341.

⁴¹² Историја српскохрватског језика. Речи са коњугацијом II/2 (II издање), Београд 1960, 25.

У тросложним глаголима постоје такође овакви акценатски односи уколико је пенултима акценатована на исти начин као и у претходној групи глагола:

баљегá, байшинá, комишá, комайá, ломайá, лујарá, млайарá, џуцкарá рачунá и др.

414. Сложени глаголи у чијој је основи споменути тип у претходној групи не понашају се акценатски јединствено:

исйечём, исйёчем, исйлешём, исйлешём, йрочийám, йрочийám.

Глаголи *уловий, наловий, йреломий, изломий, йресдлий* имају потпуно промењен акценат према основном глаголу:

улдвим, налдвим, йрелдмимо, йресдлимо, излдмимо.

Карактеристично је за тип с простом осномом да акценатске односе у презенту има у корелацији с морфолошким одликама. Остваривање промена акцената је аутоматско. У сложеним глаголима са већ споменутих је у највећој мери слично. Само по изузетку има колебања или друкчијих акценатских односа.

415. Друга група двосложних глагола која у књижевном језику има ´, у овом говору је увек са ^ на финалном слогу основе и дужином на иницијалном:

йрёсём, йрёсеш, йрёсё   *йрёсёмо, йрёсёше, йрёсё*

Тако је с великим бројем глагола I врсте:

грйзём/грйзёмо, крадём/крадёмо, збём/збёмо, мўзём/мўзёмо, йрдём/йрдёмо, сёчём/сёчёмо и сёчем/сёчемо.

Сложени са овим и њима сличним глаголима не мењају акценат у презенту: *загрйзём/загрйзёмо, ойрдём/ойрдёмо.*

Овом акценатском типу припадају и други глаголи:

жсёднйм/жсёднйм, жсмўрйм/жсмўрйм; жсвйждйм/жсвйждйм; кўиййм/кўиййм; мбсйййм/мбсйййм и др.

416. Пажњу заслужују и глаголи III врсте. Даничић је констатовао да је то у акценатском погледу релативно јединствена група.⁴¹³ У трстеничком говору има извесних разлика према књижевном језику:

1) Глаголи *умукнуй, осменуй* имају презент *умукнем, осмёнем.*

2) Глагол *йрнуй* у презенту има *йрнём, йрнёш, йрнё*, али и дублет *йрнем, йрнеш, йрне*. Друга варијанта се ређе чује.

3) Глаголи *дигнуй, јурнуй, лануй, жсигнуй, мунуй, йлакнуй, сйргнуй, цвркнуй* имају кратки акценат у презенту, императиву, аористу, радном глаголском придеву: *јурнем, јурни, јурну, јурнуо*, итд. Ови глаголи су се акценатски потпуно идентификовали с типом *дануй, кануй, йлануй*.⁴¹⁴

⁴¹³ В. Даничић, Акценти, 117. У трстеничком говору акценат је углавном на истом месту као и у Даничићевом материјалу. Разлика има делимично.

⁴¹⁴ В. Даничић, Акценти, 119.

4) Из ове групе издвајају се глаголи типа *викнуџи* и *џиснуџи*, који имају двојак акценат у презенту, али различите акценатске варијанте су носиоци и различитих значења:

џикнем, џикнеш = издерати се на кога; *џикнем, џикнеш* = позвати кога.

џиснем, џиснеш = да ниси *џиснуо* = да ниси пустио гласа.

џиснем, џиснеш = произвести звук пиштања.

5) Глагол *заклџи* може имати двојак акценат у презенту: *закунџем* и *закунџем*, али без семантичких разлика.

417. Огромна група глагола који имају неки од силазних акцената на иницијалном или медијалном слогу нема никаквих акценатских промена у презенту, нпр.

брџнем, вџлим, гџиџим, доџисџем, куџуџем, мџслим, мџлим, џрем, џаџнем, робџем, самџем, џреџуџем, џуџуџем и сл.

граџим, куџим, раџим, леџим, џреграџим, закуџи, џрекраџим, за-леџи и др.

418. Интересантно је да је А. Белић у своје време мислио да префиксација у косовско-ресавском дијалекту битно мења акценатске односе. Он дословно каже следеће: „Има наших дијалекта у којима је то сталан принцип: да у простој глаг. форми имају један акценат, а у сложеној — други (такав је косовско-ресавски дијалекат)”.⁴¹⁵

Наша разматрања показују да у трстеничком говору префиксација не уноси веће промене у акценатске односе, да напротив акценат у великом броју глагола остаје исти и на истом месту како у простих тако и у сложених глагола.

419. Следећа група глагола показује акценатске разлике у месту према књижевном језику:

џовџем, џовџеш, џовџе, џовџемо, џовџеџе, џовџу

Тако је и у облицима презента глагола *џребџи, убиџи, сакриџи, џмиџи, џрориџи, навиџи, џревиџи*.

420. Презент *џромџим, џроџуџим, џрославлџам, џреџиџкам* има акценат на старом месту, али дуг место очекиваног кратког.

421. Акценатски тип *џроџезаџи се, наџџезаџи се, исџезаџи се* има колебања у акценту презента: *исџџезем се/исџџезем се*.

422. Глагол *џмаџи* има такође двојак акценат: *џмамо/џмамо, џмаџе, џмау/џмау*. Употреба с енклитиком — *џмаџџе ли* — потврђује други акценатски тип. У јединици је акценат увек на иницијалном слогу.

423. Глагол *џћ, џс* има акценат или на иницијалном или на слогу иза иницијалног: *џдем/џџем, џдеш/џџеш, џде/џџе, џдемо/џџемо, џџеџе/џџеџе, џду/џџу*.

Треће лице јединице и 2. и 3. лице множине имају акценат на финалном слогу само кад се употребе с упитном речцом: *џџе ли, џџеш ли, џџу ли*.

⁴¹⁵ В. Историја српскохрватског језика, књ. II/2: Речи са коњугацијом, Београд 1962, 91.

424. Глагол *сусићай* у свим лицима презента и у свим другим формама има $\bar{\text{~}}$: *сусићанем, сусићане, сусићдо, сусићдоо*⁴¹⁶ итд.

425. Глаголи *йравдаи* и *сунчаи* у презенту и у свим другим облицима имају $\bar{\text{~}}$: *йравдам, йравдан; сунчам, сунчан, сунчан, правдан, једино у радном глаголском придеву је йравдао, сунчао*.⁴¹⁷ Акценат презента одговара акценатском типу *чишдам* (в. т. 413).

426. Глагол *вајкаи се* у презенту има двојаки акценат: *вајкам се / вџкам се, вајкамо / вџкамо, вајкау / вџкау*.⁴¹⁸

И глаголи *ковѐм / кџвем, зовѐм / зџвем* имају акценат или на иницијалном слогу или на слогу иза иницијалног у свим лицима једине и множине. Исти су односи и у сложеним глаголима у чијој су основи ова два глагола: *йошкѐвѐм / йошкџвем, йозѐвѐм / йозџвем* и сл.

Императив

427. Структура императива углавном је као у књижевном језику.

Једина озбиљнија разлика је што се поступно шире аналитичке форме у 1. лицу једине, нпр. *нек цркнем, нек умрем, нек йогнѐм* итд. Паралелно с овим феноменом јавља се и ширење аналитичких форми за 1. и 2. лице множине: *нек йдмремо, нек йдмреше, нек цркнешѐ, нек цркнемо, нек изгнѐмо* и др. Ово није непознато ни књижевном језику.

428. Карактеристично је врло често елиминисање *ј* из неких облика императива⁴¹⁹. Овај консонант испада и у слободној употреби овог облика и у вези с енклитикама:

- а) *навѐ сџи, немџ, слџша, брѐ, йи, уби, шџра шџ шџмо*
- б) *немџ га, омџ га, йовџ га, уби ме, йребџ га*

Испада *и* и у средини речи, а такође и *ј*:

1) *дџише, говдрџше, гвџрџше, зайџваџше ми, немџше, ошвдрџше, ошкрџше, йише, йребџише га, йослџшаџше га, йрелдџше, йришџише, слџшаџше, сакрџише, смџрџџ се, свџрџше*⁴¹⁹ итд.

2) Испада *и* и у облицима *дрџж, хџш, шџш*.

3) Елиминише се *-е* у императивној речци *џјд-џјде*, али је то факултативно.⁴²⁰

Појава облика императива са испуштањем споменутих вокала и консонаната позната је целом косовско-ресавском дијалекту⁴²¹, а облици с елиминисањем *ј* или вокалом *и* карактеристични су и за многе друге дијалекте.⁴²²

⁴¹⁶ В. Даничић, Акценти, 106: *сусићанем, сусићанеш* итд.

⁴¹⁷ Даничић има увек $\bar{\text{~}}$: *йравдам*. В. Акценти, 165.

⁴¹⁸ Даничић бележи акценат *вајкам* итд. В. Акценти, 165.

^{419a} М. Стевановић је забележио сличне примере у источноцрногор. В. н. д. 89.

⁴¹⁹ У делима Душана Радића овакав императив је регистрован у истој сразмери као у књижевном језику. В. ТМП 12, 23, 49, 114, 154, НСО 25, ТКНС 110, 115 итд.

⁴²⁰ Ово је особина великог броја српскохрватских дијалеката.

⁴²¹ В. Глиша Елезовић, Извештај, 470.

⁴²² В. о томе литературу коју наводи Павле Ивић. Галипољски Срби, 237—238.

429. Ликвидирана је морфофонематска алтернација *к/ц, г/з*: *вучи, сѣчи, сѣчи, шучи, њѣчи, лѣжи, вучише, сѣчише, њѣчише, лѣжише*.⁴²³ Ова појава је аналошка и везана је за презент.

430. Од глагола *уићећ, ѡреићећ*, императив је *уићкни, ѡреићкни* опет аналогijом према презенту, јер је презент ових глагола по III врсти: *уићкне, ѡреићкнем*.

431. У императиву *јѣћи* очувана је стара форма императива атематског глагола с иновацијом.⁴²⁴ У употреби је чешће књижевни облик *јѣди*.

432. Врло честа је употреба речце *ѣла, ѣлајше*, којом се дозвољава вршење неке акције, али понекад има и призвук императивности.⁴²⁵

Акценаӣ императӣва

433. Акценат императива нема битнијих разлика према књижевном језику. У неким облицима јављају се дублети, али је то зависно од исто таквих односа у презенту, нпр.

сѣчи-сѣчи, сѣчимо-сѣчише; ѡриићешше-ѡриићешше; ѡӣсни-ѡӣсни, вѣкни-вѣкни (в. т. 416/4).

Акценатски дублети, или имају семантичку диференцијалну вредност или се свODE на стилска диференцирања. Глагол *сѣћ* у зависности од ритма исказа у императиву има један или други акценат:

сѣчи ш̄у ѡфску и не измишљај.
сѣчи ш̄о мало брже!

Потенцијал

434. Уопштен је облик помоћног глагола *б* и за сва лица:

ја би ѡвао, ти би дошо, ви би шѣли, ми би могли, они би ш̄о урадили.

Ова појава је позната огромном броју наших дијалеката, а оваква творба потенцијала није ретка ни у говору школованих људи, иако нормативна граматика још увек инсистира на одржавању разлика у облицима.

Футур I

435. Футурске ситуације обележавају се помешаним примерима оба могућа начина грађења, али је несравњено чешћа конструкција: *енклиитика ѡмоћног глагола хӣеши + (да) + ѡрезенӣ одговарајућег глагола*.

⁴²³ И ова особина позната је већем броју српскохрватских дијалеката.

⁴²⁴ Проф. А. Белић наводи да је ова појава позната и споменицима из XV века. В. Историја српскохрватског језика II/2, 1960, 66—67.

О томе говори и проф. М. Стевановић, Баковица, 125.

⁴²⁵ В. Данило Вушовић, Источна Херцеговина, 59.

436. *Фуџурска енклиџика* + *суџински облик* је један од начина исказивања футура, али знатно ређе од првог случаја и карактеристично је да све више нестаје из употребе:

ја ћу рáдиш ако бúднем мáгла Мед., он ће џи рећ кад мáже д' џде у чáршџу, они ће јáс кад бúду мáгли Миј., нећу сџић да дбђем В. Д., ћеш џћ једáма? оћеш ли дбћ? Миј.

437. Употреба глаголске сложенице за футур такође је позната особина. Употреба је интонацијски везана: најобичније се употребљава кад је тежиште исказа на предикату:

дбћу, мáће, исџће џи лб, џрбће, рећемо му, сџиће, нáће га, ошџће, умџће (и умџкнџће).

Сажимање супинског облика и фуџурске енклитике познато је иначе и другим штокавским говорима.⁴²⁶

Облици *рáдићу, окоџћу, научџћу* и сл., постоје као и у књижевном језику, само је фреквенција ових форми мала.

О футуру типа *одгрџћу, ошрџћу, озџћу* и др. већ је говорено (в. т. 184).

Фуџур II

438. Творба футура II онаџва је као у књижевном језику. Разлика је једино у томе што облици помоћног глагола бити имају двојаке форме: *бџднем, бџднеш, бџдем, бџдеш* итд.

439. Поред футура II за исте ситуације употребљава се и конструкција *везник + џрезенић*:

ако мáжеш, кад сџићнеш, кад добићеш џáмећ, ако рáдиш, чим сџићнеш итд.

Употреба ове конструкције место футура II је релативно честа појава. То је, уосталом, врло стара особина.⁴²⁷

Глаголски облици за обележавање џрошлостџи

440. Систем глаголских облика за обележавање прошлости има све облике као и књижевни језик:

- 1) аорист
- 2) имперфект
- 3) перфект
- 4) плусквамперфект

⁴²⁶ В. о томе Павла Ивића, Галипољски Срби, 253—256.

⁴²⁷ О овом облику је у последње време доста писано, али више са синтаксичке стране. В. између осталог,

1) Јован Вуковић, Фуџур II-ги и еквивалентни глаголски облици по употреби у српскохрватском језику, ПКЈ IV-V, св. Б, 5—28.

2) Ирена Грицкат, О некиџ особинама футура II (футура егзактног), НЈ н.с. св. 3—4 (1956), 89—105.

Као и у другим нашим дијалектима и књижевном језику, и други глаголски облици служе за обележавање прошлости, али је то проблем о коме се расправља у синтакси. Овде се спомињу само они облици који представљају интегрални део система за обележавање прошлости без обзира на то што имају и друге функције. То су:

- а) презент
- б) императив
- в) пасивне конструкције за прошлост

Разлике према књижевном језику постоје, пре свега, код појединих облика у морфолошкој структури, али је разлика много више у фреквенцији употребе, о чему ће се такође говорити више у синтакси.

Аорисџ

441. Повелик број глагола нема никаквих морфолошких разлика за лица у једнини, нпр.

ја зџви, џи зџви, он зџви

Такав аорист имају глаголи II врсте:

ја дра, џи дра, он дра

Такав аорист имају и глаголи III врсте:

ја мџну, џи мџну, он мџну

Затим глаголи IV врсте типа *џмиџ, џдиџиџ, саџиџ, џробџиџ* и сл.:

ја џрдџи, џи џрдџи, он џрдџи

Такви су даље и глаголи V врсте: *гџда, гџђа* за сва три лица једнине; глаголи VI врсте: *џдва*; глаголи VIII врсте: *мџсли, мџли* и сл.

Јединствен наставак за сва три лица једнине је *-џ*. Нема никаквих прозодијских разлика између појединих лица у претходним групама глагола.

442. Глаголи I врсте имају често у 1. лицу једнине двојаке наставке, а истовремено, у зависности од 1. лица могу постојати и двојаки акценатски односи:

ја погџбо	или	ја пџгибе	ја трџсо	или	ја трџсе
ти пџгибе		ти пџгибе	ти трџсе		ти трџсе
он пџгибе		он пџгибе	он трџсе		он трџсе

Овакав аорист имају глаголи *џдаџ, убџс, џлес, осџаџ, џеџ, сеџ, маџ, џуџ, умџ, мџ, сџиџ, лџ* и огроман број других глагола с простом осномом, а такође и са сложеном.

У овој групи постоји један део глагола који имају непромењен акценат у сва три лица без обзира на форму 1. лица једнине.

Тако је и с глаголима неких других врста, нпр.: *ја вџде, ја сџдо* или *ја сџде*.

ја пџдо	или	пџде
ти пџде		
он пџде		

Глаголи с основом на *к, з, (х)* у првом лицу једнине имају факултативну алтернацију ових консонаната:

ја рѣко-ја рѣче, ја сийго-ја сийже. Један део глагола се издваја из ове групе и има само један облик: *ја мдо*.

Једнакост облика и прозодијских фактора постаје све више одлика за сва три лица једнине. Разуме се, књижевни језик са своје стране утиче на стварање друкчије структуре облика и друкчијег акцента.

441. Повећи број глагола у 1. лицу једнине аориста има двојак акценат:

илѣио/илѣиѡв, рѣко/рѣкѡ, умре/умрѣ, сашре/сашрѣ, идче/иѡчѣ, закле/заклѣ, идѣе/иѡиѣ, идѡ/идѡв, нѣсу/нѣсѡ, ирдсу/ирѡсѡ, зашре/зашрѣ. дѡби/дѡбиѡ, изли/излѡ; сашш/сашшѡ, иѡиѡ/иѡиѡѡ, идкри/иѡкриѡ

Овакав акценат имају још и глаголи *надуѡи, иѡжњѣиѡ, самлѣи* итд.

Двојак акценат јавља се и у глаголима *зайѣва/зайѣва, ирѣмѣиѡиѡ/ирѣмѣиѡиѡиѡ, заврну/заврну, обрну/обрну* и др.

Напомена: процес уједначавања акценатских типова није нигде у целини остварен у наведеним примерима. Акценатски тип *изли/излѡ*, поред кратког акцента на ултими, има спорадично и дуго-силазни: *излѡ, сашшѡ*, али је кратки акценат много обичнији кад је на овом слогу.

Процес уједначавања акценатских типова у једнини вероватно је настао губљењем *х* и идентификовањем форме 1., 2. и 3. лица једнине.

ја зайѣва, иѡи зайѣва, он зайѣва, па према томе и *ја зайѣва*.

444. Глаголи донет, пренет, понет у 1. лицу једнине имају вишеструке форме: *донѣ, донѣсо, дѡнесе*. То се даље преноси и на остала лица једнине и множине, нпр. *донѣмо, донесѡмо, донѣше, донесѡше* итд.

445. Већ је одавно познато да је у косовско-ресавском дијалекту у 1. лицу множине сачуван стари наставак *-(х)мо*⁴²⁸:

изгубѡмо све, јѣдва изгубѡмо свѣ, ми оидѡмо, ми осѡиѡиѡиѡмо Т., исѡиѡиѡиѡиѡмо свѣ иѡ кући, удѡиѡиѡиѡмо на Веѡиѡиѡиѡ В., исѡиѡиѡиѡмо сѡиѡиѡиѡиѡмо га, узѡмо иѡчѣње Мед., обрѡмо онѡ мѡло иѡиѡиѡиѡиѡмо осѡиѡиѡиѡмо, иѡиѡиѡиѡиѡмо свѣ, ирѡиѡиѡиѡиѡмо сѡиѡиѡиѡиѡмо, ирѡиѡиѡиѡиѡмо на зѡмљу Миј., слѡиѡиѡиѡиѡмо га В. Д., развѡиѡиѡиѡмо, узѡмо Т., развѡиѡиѡиѡмо В., иѡкѡиѡиѡиѡмо се В. Д.

Поред косовско-ресавског и смедеревско-вршачког, и призренско-тимочки говорни типови имају аорист без *х* у овом лицу.

Проф. А. Белић је у својим радовима ово старије стање аориста узимао као генералну особину за цео косовско-ресавски дијалекат. Тачно је, у ствари, да сви говори овог дијалекта, сем косовско-метохијског, имају углавном овакво прво лице множине. Глиша Елезовић је за Косово и Метохију бележио облике са *с* и без тог консонанта:

*дѡиѡиѡиѡмо и дѡиѡиѡиѡмо 179/1, не могѡиѡиѡмо 181, идѡиѡиѡиѡмо 233, насѡиѡиѡиѡмо 266, нѣмѡиѡиѡиѡмо 277, ирѡиѡиѡиѡиѡмо 330, кѡиѡиѡиѡиѡмо 337, врѡиѡиѡиѡиѡмо 306, сѡиѡиѡиѡиѡиѡмо, заврѡиѡиѡиѡиѡмо 327.*⁴²⁹

⁴²⁸ В. А. Белића, Историја српскохрватског језика II/2: Речи са коњугацијом, Београд 1962, 64.

⁴²⁹ В. Речник.

На око тридесет примера са *с* Елезовић је забележио и три примера овог облика без *с*.

У Ивковићевом материјалу такође постоје облици и без *с* и с тим консонантом, али је проценат са *с* далеко мањи.

Сва је прилика да је у Ресави остварен утицај смедеревско-вршачког и шумадијских говора, али тај утицај није узео већег маха.

Друго и треће лице множине имају облике као у књижевном језику.

446. Творба аориста је углавном од глагола перфективног вида. У ограниченијем обиму употребљава се и од глагола имперфективног вида.

ја иде ше умлѐ жѝиѝо В., ѝѝше ракѝѝу, дѝвѝше и нѝма, она ѝѝи, брѝ, ѝѝ, ѝа ѝдсле бѝѝва, бѝѝва Мед., искѝ е ја Т., он је мѝло глѝда, ѝа дѝе В. Д.

447. У једном случају у 3. лицу множине аориста постоји наставак имперфекта: *ѝочѝу ѝѝшлѝви да ѝѝвау; ѝочѝу јѝдан ѝо јѝдан да ѝду.*

Наставак -у је несумњиво аналошки.⁴³⁰

Овакав аорист нађен је у свим селима све три зоне.

Још неѝиѝо о акценѝиу аористѝа

448. О извесним разликама у акценту аориста овог говора према књижевном језику већ је говорено, нарочито о акценту аориста у једнини (в. т. 442).

О могућности појаве кратког акцента на финалном слогу неких облика аориста такође је говорено (в. т. 64, 43).

Постоје још неке особине, нарочито у множини, које одступају од књижевног језика:

Глагол *сес* има овакав акценат у аористу:

сѝдо и седѝ	седѝмо
сѝде и седѝ	седѝсте
сѝде и седѝ	седѝше ⁴³¹

У множини овај акценат не одговара Даничићевом типу. До оваког система акцента за ову категорију аориста могло је доћи из тежње за упрошћавањем. Наиме, у тросложним формама множине акценат је на финалном вокалу основе. То се могло пренети и у двосложне форме:

седѝмо : седѝ

Акценатска варијанта с краткосилазним на крају, већ је речено, изванредно је ретка.

⁴³⁰ В. Један необичан облик имперфекта, НЈ VII, Београд 1940, 19—21.

⁴³¹ В. Ђ. Даничић, Акценти, 97.

Глаголи типа *заклѣи* имају у множини друкчији акценат него у Даничићевом материјалу:

рѣза	резѣмо
рѣза	резѣсте
рѣза	резѣше

Исто такав акценат у множини имају и глаголи типа *исѣваи*, *исѣрай*, *изломий*, *сакуийи*, *изгубий* итд.

Повећан број слогова у множини обично аутоматски утиче и на промену места акцента. О осталим акценатским особинама било је говора раније. О ономе што је диференцијално говорено је у одељку о глаголским основама.

Имперфект

449. Имперфект у савременом трстеничком говору има врло малу фреквенцију. За њега важи исто оно што и за инфинитив — нагло губи позицију у систему глаголских облика за последњих неколико година. О овом облику говорили су или су га бележили за трстенички говор и за области граничне овом говору следећи аутори: Љуба Стојановић⁴³², А. Белић⁴³³, Душан Јовић⁴³⁴; Душан Радић је у свом материјалу регистровао овај облик⁴³⁵; интересантно је колико дијалекатске глаголске облике па и имперфект употребљава Добрица Ћосић⁴³⁶. О овом облику дају извесне податке Глиша Елезовић⁴³⁷, Милош Ивковић⁴³⁸, Михаило Стевановић⁴³⁹, и др.

Примере који се у току даљег излагања наводе наводимо у оном броју који је регистрован испитивањем говора за последње три године:

кдѣа, кдѣа док ме нѣ заболѣ глава Мпј., *ја љѣса онѣм човѣку* В. Д., *како се звѣдѣцаше?* (ти) Т., *како се звѣђѣцаше* (он) Мед., *она койѣђаше, долѣзаше лѣшо* В., *иђѣдѣцаше за монѣм* (он), *нѣмѣђѣцу нѣшѣа, чѣкамо да дођу, онда нѣмѣђѣцу лекѣри* Мед., *како се звѣше* (он), *она койѣше* В., *како ѣи имѣше* (име) В. Д.

⁴³² Стојановић је само забележио да овај облик постоји у околини Врњачке Бање. Из његовог материјала не види се колика је фреквенција имперфекта. Број примера које он наводи није велики. В. Врњци, 212—218.

⁴³³ Проф. Белић је регистровао постојање имперфекта са карактеристичним косовско-ресавским проширењем *-ђа* итд. В. између осталог, Народна енциклопедија СС IV, 1072.

⁴³⁴ В. О имперфекту у околини Врњачке Бање, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске II Нови Сад 1959, 114—127. Овде је сакупљен материјал претежно из III зоне, са леве стране З. Мораве.

⁴³⁵ Душан Радић скоро не употребљава имперфект у својим делима. Врло је редак и онда кад Радић наводи аутентичан говор својих личности.

⁴³⁶ Ћосић такође не употребљава имперфект у својим делима. Он и иначе не узима много изворног дијалекатског материјала.

⁴³⁷ Елезовић региструје употребу имперфекта и у Речнику и у текстовима.

⁴³⁸ За ресавски говор, по материјалу који наводи Милош Ивковић, тешко је одредити колика је фреквенција овог облика. Ивковић га ретко бележи.

⁴³⁹ И у ђаковачком говору констатована је мала фреквенција имперфекта. В. Ђаковица, 129. Говор је призренско-тимочке основице, а у торлачком говору на истоку се често употребљава.

Облик и м а ш е није сасвим јасан. Значење је исто као у *како се зваше*. Могућно је да је овај облик настао према именици и м е. За друга лица у овом значењу овакав облик није нађен.

Основна морфолошка одлика имперфекта је већ познато проширење облика са *-ћа*, *-ћадица/ћадице*. Због ограничене фреквенције није могућно сасвим прецизно показати однос употребе облика с проширењем и без проширења.

Трстенички говор има исту структуру имперфекта као и III зона⁴⁴⁰, али је фреквенција облика у III зони и данас нешто већа.

Проф. А. Белић је ове специфичне форме имперфекта констатовао као општу особину целог косовско-ресавског дијалекта.⁴⁴¹ Глиша Елезовић и Милош Ивковић не бележе форме с проширењем. Према томе, ово је регионална особина средишне зоне косовско-ресавског дијалекта. Ређа употреба имперфекта у Ресави у вези је са истом таквом појавом у смедеревско-вршачким и шумадијским говорима.

450. Од извесних глагола имперфект има већу фреквенцију него од других:

а) Од глагола *биш* имперфект је *беа* за сва три лица једнине, што је слично употреби аориста од неких глагола (в. т. 442). Исто је и с другом формом имперфекта истог глагола: *беадица*, *беадице*. У множини је *беадицамо*, *беадицасте*, *беадицу* или *беађау* или *беађицу*. Постоји још једна форма: *беамо*, *беасте*, *беау*.

б) Од глагола *имаи*, поред форме са значењем *зваше* (в. т. 449), постоје и остали облици: *имаћа*, *колико ти имаше* или *имађаше*, *имађамо*, *имађасте*, *имађау* и *имађадицу*.

Одрични облици су *немаћа/нема*, *немађаше/немаше*, *немађамо/немамо*, *немађадицамо*, *немађадицу* итд.

в) Од глагола *киди* имперфект је *ћаше* или *ћа* за сва три лица једнине. Постоји и форма *ћадица*, *ћадице* такође за сва три лица једнине. За множину постоје форме *ћамо*, *ћасте*, *ћау* или *ћадицамо*, *ћадицасте*, *ћадицу*.

г) Глагол *држаи* има имперфект *држаћа*, *држаће* и *држаше*, или *држађадицаше* за једнину; *држађамо*, *држађасте*, *држађау* или *држађадицамо* итд. — за множину.

д) Зібележени су и облици имперфекта од глагола *иребай*: *иребаше*; од *волей*: *вољаше*, *вољађаше*; од *иричай*: *иричаше*, *ирича*, као и остали облици за множину.

Имперфект ових глагола много је чешћи него од осталих. Интересантно је да то није само особина косовско-ресавског дијалекта. У говорима једног дела Шумадије, који су иначе скоро потпуно елиминисали имперфект, споменути глаголи имају овај облик.⁴⁴² О овом проблему већ је говорено⁴⁴³, а посебно ће се говорити у одељку о синтакси.

⁴⁴⁰ В. Д. Јовић, Ор. cit. 118 и даље.

⁴⁴¹ В. Народна енциклопедија СС IV, 1072.

⁴⁴² В. Д. Јовић, О глаголским облицима за обелсјавање прошлости у говорима Раче Крагујевачке, Зборник радова ВПШ у Зрењанину I (1962), 38.

⁴⁴³ В. Ор. cit. 124—125.

Као закључак намећу се, пре свега, две ствари. Имперфект се брзо елиминише из говора. Фреквенција му је врло сужена. Изузетак чине само споменути глаголи и неке специјалне конструкције типа: *како ти имаше, како се ти заћаше*.

Поред споменутих примера забележени су још и облици имперфекта глагола *шрес, лежай, ић, знай, видеј, желей*. У косовско-метохијској области налазе се углавном облици имперфекта од оних глагола који га имају и у трстеничкој зони, само у нешто друкчијој форми.

Акцентна имперфекција

451. Специфична морфолошка структура имперфекта готово аутоматски показује и знатна одступања у акценту од имперфекта у књижевном језику. А. Белић је својевремено, полазећи од Даничићевог схватања, констатовао: „... имперфект се сав наслања на акценат презента, без обзира на то, да ли је по образовању једнак с њим или с основном претериталних времена”.⁴⁴⁴

И ово мало примера потврђује закључак да је повећање броја слогова условило друкчију акценатску структуру имперфекта у овој зони; нпр. *немаћдицу, којаше, имаћдицаше*. То још боље потврђује раније скупљени материјал у мом чланку о имперфекту.⁴⁴⁵

Ради илустрације наводимо неколико примера из споменутог чланка:

изграћду, њеваћаше (177), *лежаћдицу* (119), *шрчаћдицаше* (120) и сл.⁴⁴⁶

Акцент имперфекта није истоветан на целој косовско-ресавској територији. То је зависно од друкчије структуре овог облика у појединим зонама, а и од друкчијег система акцента. Елезовић за говор Косова и Метохије наводи и овакве примере:

чију ћерку држаше 154, *много знаваше њај човек, њад имада мицко деће* 231, *ића, ића, ићаше, ићау* 233, *ићау* 235, *имаше* 258, *имећаше* 389/1.⁴⁴⁷

452. Акцент имперфекта друкчији је него у књижевном језику у неких глагола и кад нема специфичног проширења:

ића, ићаше, ићаше, ићамо, ићасте/ићасте, ићау. У књижевном језику је *ића, ићаше, ићаше, ићамо, ићасте, ићау*.⁴⁴⁸ Такав тип акцента имперфекта је и у облицима од глагола *видеј*: *вића, вићамо/вићамо*; од глагола *јес* (јести): *јећа, јећамо/јећамо*; од глагола *желей* и *желеј*: *жеља, жељамо/жељамо*.

⁴⁴⁴ В. Историја српскохрватског језика II/2, 1960, 101 и Ђ. Даничић, Акценти, 202.

⁴⁴⁵ В. Д. Јовић, О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске II, Нови Сад 1959, 114—132.

⁴⁴⁶ Оп. cit.

⁴⁴⁷ В. Речник.

⁴⁴⁸ В. Даничић, Акценти, 107.

Најосновнија разлика у овом акценатском типу према књижевном језику је изразита тенденција да је акценат на месту где је у књижевном језику дужина. Кад је акценат у књижевном језику узлазни, онда се акценат овог говора да саобразити са књижевним.

453. У првом лицу једнине има понекад идентификације морфолошки истих облика аориста и имперфекта и у акценту нпр. то се посебно добро види код неких глагола VI и VIII врсте: *ја ирча све до дућана, ја иџа на швоџ савдби, а швоџ брдџи нџе*. У првом лицу множине идентични облици за аорист и имперфект условљавају у понским случајевима и акценатску идентификацију:

иџамо, ирчамо, ићамо, јећамо и др.

Перфект

454. Аналитичко-синтетичка форма перфекта је као у књижевном језику. Образује се на типичан начин: *енклиитички облик јомоћног глагола јесам + радни глаголски иридев*, или *јуни облик јомоћног глагола + радни иридев*. Ова два типа имају и неке стилске разлике. Према књижевном језику разлике су углавном у форми радног глаголског придева, где често има сажимања или појаве секундарног *и*, нпр. *рџко, ддно, мислицо* (в. т. 110 до 112 и 165/а).

455. Широко је распрострањена синтетичка форма перфекта. Писци с овог терена не односе се подједнако према овом феномену. Душан Радић употребљава ову форму перфекта врло много, нарочито у познијим делима кад је већ био изградио лични стил. У делима Добрице Ћосића перфект без споне је редак. Ређи је него у говорном језику. Фреквенција употребе овог облика у трстеничком говору је отприлике негде на средини између Ћосићеве и Радићеве употребе.⁴⁴⁹

дџац му био жив, клџи га да цркну, осџао без нџиша, оиџио да рџди у Дебелџак, сиџидрџо кад и . . . јоџиуо у авџице, носџа још сџваре шџо ирџџила . . . , имџо чдвек ћерку и јџао Мед., јџече седџли и разговџрџли, а нџђу удџрили, иџклџли сџџ, двџ џкџара му иџџо (припало) Т., Мура дџио бџџе, кџиџо ћџџе од нџџи дџџици, кџџе Нџра: „Оиџишли сабџџе”, и иџи оџоџо! ја дџио, ми кџиџли џџџу Миј.

Најчешћа употреба перфекта без споне је у 3. лицу једнине и множине. За остала лица ова форма такође постоји, али је мање фреквенције. Детаљније о томе говориће се у синтакси.

456. О радном глаголском придеву, који и у овом говору служи за творбу познатих глаголских облика, нема ничег посебно да се каже бар кад је реч о његовој морфолошкој структури. У Медвеђи и Мијајловцу забележено је да понекад има акценат као у призренско-тимочком дијалекту:

донџо, шџаџо, мислџо, мислџла, иџџџо, узџо, узџла и још понеки.

⁴⁴⁹ Паралеле између Радићевог и Ћосићевог књижевног рада у многим правцима и нису могуће. Овде се о језику једног и другог писца говори јер оба имају јекни утицај дијалекта. О стилским особинама њихових текстова је већ писано. Било би интересантно утврдити колико су дијалекатски феномени на то утицали.

Ово су, међутим, изузетнији и малобројнији примери (в. т. 81). То се у ређим случајевима јавља и у другој, али никада у трећој зони (в. т. 11).

О радном придеву типа *умрео, умрао*, в. т. 102 и 399.

457. Што се тиче акцента, има извесних разлика према књижевном језику:

а) Даничићеве примери *вио, вила, вило, ийо, иила, иило* — у трстеничком говору имају увек кратки акценат на иницијалном слогу: *вио/вила, ийо/иила* итд.

б) *задебљадо/задебљала, заимдо/заимјала, имдо/имјала, избрбљадо/избрбљала, исклиџдо/исклиџала, ирогуиџдо/ирогуиџала, изигрдо/изигрјала, наоруждо/наоружјала, најрабуњдо/најрабуњјала, насайуњдо/насайуњјала*.⁴⁵⁰

Овакав акценат у радном придеву има велика група глагола. Понеки од њих имају и акценатске дублете: *и́рочийдо/и́рџчийао, искобељадо се/и́скобељао се*. Међутим, варијанта с акцентом на *а*, финалном вокалу основе, далеко је обичнија. Још једном се потврђује да се акценатски односи између ситуације у простим и сложеним глаголима не разликују. Ако се упореди Даничићев тип *кркљаиџи/кркљао*, према *закркљаиџи/закркљао*⁴⁵¹, и трстенички *кркљадо/закркљадо*, то се јасно види.

458. Исти је случај и с глаголским облицима типа *добило/добила, задобило/задобила, и́робило/и́робила, и́ребило/и́ребила, и́овило/и́овила, сакрјило/сакрјила, увило/увила, умјило/умјила* и сл.

Ови глаголи се разликују акценатски од књижевног и у неким неким другим облицима (в. т. 419).

Акценат се не мења у односу према простим, нпр. *био, била*.

Плусквामीерфект̄и

459. Овај облик је релативно редак у употреби. Није непознат овом говору, али се у односу на друге облике за обележавање прошлости, изузев имперфекта, веома ретко употребљава.

У творби плусквамперфекта постоје оба могућа начина као и у књижевном језику:

а) Облик имперфекта помоћног глагола *б* и *т* + глаголски радни придев.

б) Перфект помоћног глагола *б* и *т* + глаголски радни придев.

Судећи по оно мало облика који су забележени у трстеничком говору, рекло би се да је први тип творбе још увек веће фреквенције:

кад беше лѣго . . . Миј., идишӣто бѣу да̄ли, нѣ знам Мед., бѣмо и́рјимјили ма̄ло одѣла . . . Миј., бѣамо исїлаӣӣли сѣд . . . В. Д., беше̄ на̄ше и́окїдало . . . В., он беше̄ сїӣго . . . Т.

Буда̄ уӣѣко̄ био̄ Т., Мла̄ђа̄ био̄ однео̄ В., он се̄ био̄ сд̄гнуо̄ Мед.,
(в. т. 581—583).

⁴⁵⁰ В. Акценти, 166—169.

⁴⁵¹ Акценти, 167.

Инфинитивни глаголски облици

460. Од инфинитивних глаголских облика не постоји само глаголски прилог прошли. Трстенички говор је у овом погледу као и већина других штокавских говора, мада има ретких који знају за овај облик, нпр. посавски говор, шаптиновачки⁴⁵² и др. Оно што овај говор разликује од књижевног и неких других штокавских дијалеката је фреквенција појединих глаголских облика овога типа.

Глаголски прилог садашњи

461. Фреквенција овог облика није велика: *викајући* Мед., *идући* Нишу Миј., *мислејући* В., Миј., *израђући*, *ишћујући се* се нађе Г., *иеклајући*, *рађејући*, *скакајући*, *иридаде* *човек* *чишћући* В. Д., *риљајући*, *иричајући* Мед.

Као што се види, суштинских разлика према књижевном језику нема у облицима *ишћујући*, *идући*, *иеклајући*, *израђући*, *чишћући*, *риљајући*.

Наставак *-ући* је према глаголима који имају *-у* као наставак у 3. лицу множине. Овај вокал је схваћен као део тог наставка и за друге глаголе јер је иначе различит према осталим вокалима основе презента. Аналогичном је пренет и у глаголе с алтернацијом *и/е* у презентској основи.

Интересантно је да је овај наставак додат на инфинитивну основу *вика-*, *скака-*, мада је у 3. лицу множине само *вичу*, *скачу*. Овде је могло бити и аналогично према облицима истих глагола који се граде од инфинитивне основе, а могло је бити аналогично и према типу *иеклаући* и др. Није искључено да и *иризренско-шумочки* није утицао на овако формирање овог облика.

Творба глаголског прилога садашњег постоји на исти начин и у говорима Велике Мораве⁴⁵³, а и у неким говорима Шумадије.⁴⁵⁴

Форме које постоје у трстеничком говору, постоје и у III зони, а и у косовско-метохијском говору. У Елезовићевом материјалу облици су исти као у књижевном језику или је наставак *-ћи* додат на 3. лице множине карактеристично у овом говору и за глаголе са алтернацијом *и/е*:

чудући се 550/II, *имдући* 231, *бијући* 234, *исцошћавдући* 238, *једући* 261, *радеући* 80/II, *илдчући* 128/II.⁴⁵⁵

462. Разлике у акценту према књижевном језику су следеће:

а) Ако је повећан број слогова: *рађејући*.

⁴⁵² В. Стј. Ивишић, Шаптиновачко нарјечје, Рад ЈАЗУ 168, 144—145.

⁴⁵³ По мом материјалу.

⁴⁵⁴ В. мој рад О глаголским облицима за обележавање прошлости у говору Раче Крагујевачке, Зборник радова ВПШ у Зрењанину I, (1963), 40.

⁴⁵⁵ В. Речник.

б) У *идући* акценат је на месту где је у књижевном језику дужина, што је иначе општа тенденција овог говора и што се јавља у различитим граматичким категоријама.

в) У *мислдући* акценат је исти као и у радном глаголском придеву — *мислдо*, што одговара ситуацији у призренско-тимочком дијалекту.

Глаголски *ѡрјни* *ѡридев*

463. Од већине глагола који имају трпни придев овај облик се не разликује од књижевног. Најосновнија разлика је у трпном придеву од глагола типа *донешѡ*, *ѡренешѡ*, *ѡрес*, од којих је придев *донешѡн*, *ѡренешѡн*, *ѡрешѡн* (в. т. 221/15). Ово је иначе позната особина многих штокавских говора.

Постоји мања група ових облика који имају и јотоване и нејотоване форме:

ѡревежѡн/ѡревежѡн, *изгрѡжѡн/изгрѡжѡн*, *ѡмѡужѡна/ѡмѡужѡна* и *ѡмѡужѡна/ѡмѡужѡна*.

Ово је честа појава и у другим штокавским дијалектима. Познато је да је у овим случајевима јотован консонант увек аналогичан из глагола с основом на *и*: *идѡшен* итд.

464. Веома је ретка појава трпног придева без јотованог консонанта од глаголских основа где се јотоване остварило: *зарѡбен*, *слѡмен* В. Д. (в. т. 188). Исту појаву забележио је и Милош Ивковић у Ресави.⁴⁶⁶

465. Акценат трпног глаголског придева има разлика према књижевном језику:

а) Велика група ових облика у Даничићевом материјалу има један од узлазних акцената на пенултими, кратку ултиму, а у трстеничком говору је дуги акценат на ултими:

Трстенички говор	Даничићев материјал
бивѡн/бивѡна, избивѡн	бијен
гребѡн/гребѡна, изгребѡн	грѡбен
дѡнет и донешѡн/донешѡна	дѡнет
ливѡн/ливѡна, изливѡн	ливен
обѡчѡн/обѡчѡна	обѡчен
одвѡчѡн/одвѡчѡна	одвѡчен
печѡн/печѡна, испечѡн	пѡчен
плетѡн, исплетѡна/исплетѡн	плѡтен
речѡн/речѡно, изречѡн	рѡчен
тѡчѡн/тѡчѡна, претѡчѡн	тѡчен
чувѡн/чувѡна, нечувѡн	чѡвен

Ово се не односи на глаголе који у презенту имају дугосилазни акценат на првом слогу, нпр. *ѡишем* : *ѡисан*.

⁴⁶⁶ Ресави, 300 et passim.

б) Друга група глагола у Даничићевом материјалу има краткосилазни акценат на иницијалном слогу двосложних придева, а краткоузлазни на иницијалном слогу облика са више од два слога, у трстеничком говору има или исти акценат као у Даничићевом материјалу, или има дугосилазни на ултими, или постоје алтернативни типови:

Трстенички говор	Даничићев материјал
вићѐн, вићѐн/вићѐна, вићѐна сечѐн/сѐчен, исечѐн краћѐн/краћѐн, украћѐн/украћѐн	вићѐн сјѐчен

Тако се у трстеничком говору понашају у акценатском смислу и следећи трпни придеви:

ојрѐден/ојредѐн, ношѐн, изнѐшен/изношѐн, њокѐшен/њокошѐн, удѐшен/удешѐн, окрѐчен/окречѐн и сл.

в) Даничићев трпни придев *изјѐден* у овом говору има акценат *изѐдѐн*.

466. Постоји још један пример који се акценатски битно разликује од књижевног језика. Даничић:⁴⁶⁷ *иџднайиџ*, трстенички говор: *иџднџиџ*.

Трпни придеви на *-иџ*, *-иџа*, *-иџо* итд, имају акценат као у књижевном језику: *џиџеџ*, *нџчеџ*, *нџзуџ* и сл., или је задржано стање пре преношења акцента па овакви примери одговарају књижевном акценту:

замџиљџен, очџишџџен и сл.⁴⁶⁸

Инфинитиџив

467. О инфинитиву у косовско-ресавском дијалекту може се говорити, пре свега, на основу материјала који је Глиша Елезовић фиксирао у свом Речнику. Тај материјал, међутим, одражава старије стање у једном периферијском говору овог дијалекта. У другим зонама инфинитив има и друкчије структуралне одлике, а фреквенција му по правилу није иста као у косовско-метохијском.

Карактеристично је да се ни у једном раду који говори о косовско-ресавском дијалекту ништа не каже о ограничениости употребе овог облика. То говори да овом проблему или није поклањана довољна пажња, или, што је много сигурније, фреквенција инфинитива у време кад су ови радови настали није била толико сужена као данас. То би значило да је употреба инфинитива у нагло опадању за последњих неколико десетина година.⁴⁶⁹

⁴⁶⁷ В. Акценти, 103.

⁴⁶⁸ В. Акценти, 112 et passim.

⁴⁶⁹ Већина аутора констатује употребу инфинитива у овом говору: Љ. Стојановић, Врњци, 214, М. Ђ. Милићевић, Кнеж. Србија, 760, А. Белић, Народна енциклопедија СС IV, 1072, Душан Радић врло често употребљава инфинитив и у властитом говору и у говору својих личности.

Ограниченост употребе инфинитива констатовао је проф. Михаило Стевановић у ђаковачком говору⁴⁶⁰, тај говор је граничан косовско-ресавском и делимично има додирних тачака с њим. Због тога је и споменута констатација проф. Стевановића значајна за овај рад.

468. У трстеничком говору у савременој фази овај облик није непознат, али има знатно мању фреквенцију него у књижевном језику и у већини штокавских дијалеката на југозападу. Нарочито се изузетно ретко чује у I зони. Ово потврђује да процес елиминисања овог облика долази с југоистока. Друга зона има јачи ослонац на говоре Косова и Метохије преко пећког говора. У III зони је употреба инфинитива приближна употреби у II зони.

469. Већ је у ранијој литератури речено да је у косовско-ресавском инфинитив без финалног *-и*. Усвојен је супински облик и за инфинитивне и за супинске ситуације:

бији, *ддћ*, *ић/ис*, *играи*, *намџчији* (= замазати) В., Т., *ојић/ојић*, *осидвији*, *иодраи*, *ирић*, *сији* В. Д., *радији* Т., *узџи/узџс*, *резилији*, *имаји* В., итд.

И Глиша Елезовић у свом материјалу има само форме инфинитива без финалног *-и*. Милош Ивковић бележи оба типа инфинитива.⁴⁶¹ Ресава у овом погледу представља прелазну зону према смедеревско-вршачким, шумадијским и војвођанским говорима.

470. Разлика у броју слогова косовско-ресавских форми понекад условљава и друкчији акценат:

ић, *ддћ*, *ирић*, *ојић*, *узџс*; *урадији*, *резилији*, али акценат одговара књижевном у формама *ојићи*, *узџи*, *урадији*, *резилији*.

Закључак

471. Од укупно пет инфинитивних глаголских облика у књижевном језику, четири постоје и у трстеничком говору, како је већ напред речено. Глаголски прилог прошли је у њему непознат. Систем ових облика углавном се слаже са стањем у већини штокавских дијалеката.

Сужавање употребе инфинитива одговара југоисточној српско-хрватској зони. Шири ослонац је на македонско и бугарско језичко подручје. Губљењем инфинитива трстеничка зона приближава се стању у призренско-тимочком дијалекту.⁴⁶² Фреквенција глаголског прилога садашњег је мала, али ни у другим дијалектима није велика. Радни и трпни придев су углавном као и у другим дијалектима, а и употреба се у принципу не разликује. Морфолошка структура ових облика ближа је западној штокавској зони. Наиме остварена је потпуна алтернација *-л* у *-о* у радном придеву мушког рода једнине, а у трпном придеву облици без јотованих финалних консонаната сведени су на минимум.

⁴⁶⁰ В. Ђаковица, 130.

⁴⁶¹ В. Ресава 58, 59, 94, 175, 303, 405 et passim.

⁴⁶² О узроцима губљења инфинитива в. између осталог А. Белића, ДИЈС, 475.

472. Од девет личних глаголских облика сужавање фреквенције евидентно је код имперфекта и плусквамперфекта. Овим се трстенички говор донекле одваја од југозападне и југоисточне штокавске зоне и везује се за шумадијске и војвођанске говоре, посебно кад је реч о сужавању употребе имперфекта.

Положај косовско-ресавског дијалекта, посебно трстеничке зоне, дозвољава овакву развојну двојност система облика.

Из материјала у претходним одељцима може се видети да систем облика није у свему идентичан у овом говору према другим зонама косовско-ресавског дијалекта. Регионална особина овог говора је имперфект с проширењем и специфична форма глаголског прилога садашњег од неких глагола. Ово, између осталог, потврђује да косовско-ресавски није онолико јединствен у свим правцима како се то иначе у ранијој литератури наглашава.

473. Акценатски систем глаголских облика трстеничког говора ближи је ресавском него косовско-метохијском. То је условљено, пре свега, чињеницом што ресавски тип има исти број акцената као и трстенички говор, а најчешће и исто место акцента. Вучитрнски говор косовско-метохијске зоне врло често има друкчије место акцента, а акценатски систем нема ' (в. т. 28, 64).

474. Већ је напомињано да постоје осетније разлике у говору старијих и млађих генерација. То се посебно види у следећим особинама говора млађег света:

1) Продирање наставка меке промене за све облике заменица и придева у множини.

2) Поступно усвајање синкретизма датива/инструментала/локатива у множини за све речи које се деклинирају.

3) Уклањање употребе акузативног облика за инструментал и локатив у једнини.

4) Рушење система компарације типичног за овај говор и усвајање система књижевног језика.

Неке одлике осталих категорија речи

475. У категоријама непроменљивих речи нема неких битнијих разлика према књижевном језику. Разлике су обично лексичке, а у неким случајевима постоје неке фонетске и акценатске разлике у појединим речима. У тим оквирима су ове категорије и обрађене у овом раду.

Прилози

476. Постоје неки ређи облици прилога, али је њихова функција у принципу иста као у дијалектима основице књижевног језика, уколико постоје, а и иначе у функцији прилога нема принципских разлика према књижевном језику. Ево неколико таквих прилога:

1) Прилози који у другом делу сложенице имају морфему *-год*, у овом говору имају алтернативно три варијанте ове морфеме: *-гоћ/-гоћ*

-год, нпр. *кадгдђ, комегдђ, дегдђ, кудгдђ*. Форме са *д* су као и у књижевном језику. Облици са *ђ* и *ћ* јављају се алтернативно у зависности од позиције: *џи си кигдђ он В.*, *кадгдђ буднеш џдо, кигдђ џиј Т*.

Интересантно је да се пред вокалима употребљавају углавном облици са *-ђ* или *-д*.

2) Прилог *лена, леџка, леџка*. Сва три облика јављају се факултативно, али имају исто значење: *даџ ми леџка, дђеш д' оџиднеш бадџнак лена, џоџдо је леџка*. Увек се употребљава у значењу *м а л о*.

Постоји придев *малеџка, малеџко, малеџак*, који у женском и средњем роду често има именичко значење. Иста му је основа као и за споменуте прилоге. Овде је вероватно реч о деминуцији именице *л е к* при творби нових речи.⁴⁶³

3) Систем значењем постоји прилог *м а ј н о*: *си дђшла мајно у рдд, даџ ми мајно лџба Миј.*, *џоблџдо си мајно Мед*.

Овај прилог постоји и у косовско-метохијском говору.⁴⁶⁴

4) Као у Елезовићевом материјалу, постоји прилог *грџски*, само трстенички говор има и форму *грџске*.⁴⁶⁵

5) Прилог *вџсма* веома је редак а употребљава се као синоним за прилог увек: *он вџсма код овџ неџџио каџе Миј*.

6) Прилог *џдџиле* у трстеничком говору је такође врло ретко у употреби. На другим странама широко је распрострањен.⁴⁶⁶ Пореклом је од ПО ТОЛЕ. Оваква форма могла је настати и аналошким путем према *д џ т л е*.

7) Прилог *кђма*: *кђма дђдро свикњава В.*, *кђма далџко Т*. Најобичније се употребљава у вези прилог + прилог. Има значење *д о с т а*, али у диференцијалном смислу према прилогу уз који стоји. Велике је фреквенције. Има неке семантичке везе с речју од које је настао.⁴⁶⁷

8) Прилог *збдкџиџа* има узрочно значење: *не знам збдкџиџа је оџџџо*.

9) *де/ди* има углавном упитну функцију, али може имати и прилошко-временско обележје: *де џдеш?* Мед., *де џде она ауџдбус?* Мед., *ди си?* В. Д., *де седџш* Миј. (где станујеш). Обележава и кретање и статистику. Старија форма је *д е*. У косовско-ресавском је овај облик и чеџџи у употреби од *д и*.

10) *јџџре, џрекојџџре* су прилози за време и лексичке замене за *суџџра, ујџџру, џрекосуџџра*.

11) Прилози *данџс, ноћџс, зимџс, јџџрос, вечерџс, лџџос* јављају се и формама *данџске, ноћџске, зимџске, јџџрдске, вечерџске* итд. Ово је особина и косовско-метохијског говора.

⁴⁶³ На ово решење указао ми је проф. П. Ивић.

⁴⁶⁴ В. Глиџа Елезовић, Речник I, 70 и 381.

⁴⁶⁵ Речник I, 111. Овде су забележени и облици с двојаким акценом.

⁴⁶⁶ В. Рјечник ЈАЗУ. Овде су дате границе употребе овог прилога.

⁴⁶⁷ В. Рјечник ЈАЗУ, *коџа*.

Предлози

477. Овај говор има доста разлика у броју предлога према књижевном језику. Неки од предлога добро познатих књижевном језику овде су или потпуно непознати или су врло мале фреквенције. Ретко се, нпр. употребљавају сложени предлози са *-из*, као *изнад*, *између*. Из ове групе предлога издваја се и *с под*, који је нешто чешћи у употреби. Наместо ове групе предлога обичнији су у употреби предлози *међу*, *под*, *над*, али наравно с инструменталом.

И други предлози ове групе, која се гради с префиксом *из-* веома су ретко у употреби. У говору млађих се нешто више јављају.

478. Предлог *с/са* јавља се напоредо и врло често са *сас/саз*.⁴⁶⁸ Посебно је ова последња варијанта честа у употреби код људи који не разликују инструментал од акузатива: *сас мајку*, *саз девојку*, *саз брђиша* итд. Ширење овог предлога је евидентно и долази с југоистока наше језичке зоне. У говору III зоне никада се не употребљава (в. т. 11). Према томе, ово је и граница његовог ширења према централним штокавским говорима. Постоји понекад и у шумадијским говорима⁴⁶⁹, али је тамо унет из дијалеката који га имају:

479. Врло ретко се чује стари предлог *п р е м*.

окренѝ се ѝрем сунцу, ѝрем главѝ и кдѝа Т., ѝрем главѝ ѝши било Миј.

У комбинацији с предлогом *с* више се употребљава:

био нейошѝен сѝрема њој В. Д, сѝрема мѝне нѝси нѝшиѝа Миј., сѝрем њѝму нѝсам нѝшиѝа учинѝо Мед., шѝѝд си ѝши сѝрема мѝне В.

480. Предлог *п о д* јавља се и у облику *п о д а*: *кад смо били ѝода Турцима Т.*

481. Предлог *ѝоред* јавља се и с префиксом *с-*: *дозѝђуѝу сѝоред брда Т., сѝоред рѝкѝ ие В.*

482. О предлогу *в р*, *в р с*, *в р з* већ је говорено (в. т. 504).

483. Има приличан број случајева употребе два предлога уз један падежни облик, али је реч о познатим предлозима. Питање је синтаксичко па ће се о томе тамо и расправљати.

484. Именичке форме у функцији предлога, нпр. *краѝ ѝуѝа* итд. употребљавају се као у књижевном језику.

Везници

485. Везник *ј е р* јавља се редовно у форми *ј е л*: *каѝѝи му да ми врдѝи ѝдре, јел ће га ѝѝаво однѝсе, ја ѝѝи нѝсам ѝѝѝо јел нѝ знам лѝѝо да ѝѝшем Т.*

⁴⁶⁸ В. о томе А. Белића, ДИЈС, 654.

⁴⁶⁹ По мом материјалу.

Порекло овог облика је свакако од *је + л(и)*, који се такође употребљава у функцији *јер* кад је упитан, па је *ј е л* усвојено и за све друге случајеве.

486. Везник *и а к о* употребљава се у овом говору и у форми *ја к о*: *ддошо јакд сам му рѣко да не ддође* Т.

И везник *а к о* има понекад форму *ја к о*: *јакд е шѣо урадѣо* Мед., *јакд си му, брѣ, рѣко, . . .* Миј. итд. *јакд сам му реко*, В. Д. Везник *а к о* употребљава се иначе и у нормалној књижевној форми, а и без почетног *а-*: *ко сѣиѣнем, урадѣћу* В. Д., *ко мдогнем, окоидћу* В. Д., *ако ш' ударим, ћеш да цркнеш* Т., *ако ми даш . . .* В.

487. Везник *а л и* и *и л и* употребљавају се факултативно са финалним *и а* и без њега, што је иначе позната особина и других наших дијалеката.

Никада се не употребљава везник *ѣремда*.

Партикуле

488. Трстѣнички говор спада у групу говора који су делимично очували старе партикуле, а делимично развили и нове. Већина ових партикула позната је и другим дијалектима:

а) *зи* врло је распрострањена у целом косовско-ресавском говору (в. т. 376).

б) *и*: *овдогац* (в. т. 377).

в) У неким речима партикуле се надовезују једна на другу и формирају неколико варијаната једне исте речи, али без промене значења:

шу + на + к + е + р + ице

овде + на + к; дол + е + на + к

гор + е + на + к + е; дол + е + на + к

дакле + м; дакле + н

489. Партикула *ке* постоји у *данас + ке, јушрос + ке* итд. (в. т. 476/11).

490. Партикула *ш* постоји у *благо + ш*: *блдош шебе, блдош њѣму*.

СИНТАКСА

491. У савременој лингвистичкој литератури постоје бројна и различита мишљења о односу форме и садржине, о односу облика и могућностима њихове реализације у исказу.⁴⁷⁰ Таква теоријска разматрања нису углавном предмет овог рада. Претходна констатација била је нужна јер су одређена схватања претпостављала и одређен однос у распореду крупнијих синтаксичких категорија у даљем излагању. Управо, место појединих феномена у хијерархији чланова исказа делимично је, колико је то било могуће, одређивало и њихов распоред. На прво место су стављени падежни облици јер је у дијалектолошким радовима обично таква пракса, а и због истог редоследа у морфологији. Глаголски облици су стога стављени на друго место иако би с обзиром на функције могло бити и обрнуто.⁴⁷¹

Употреба падежних облика

492. О неким феноменима карактеристичним за падежни систем трстеничког говора било је речи у морфологији. Исто тако неки проблеми овога типа који се тичу целог косовско-ресавског подручја третирали су у појединим одељцима морфологије. Сви ти феномени траже, мање или више, и посебну синтаксичку анализу. Неколико општих напомена неопходно је дати за разумевање неких проблема, бар када је реч о овом говору.

а) Систем падежних облика с карактеристичном косовско-ресавском структуром има основна значења и функционални распон као у дијалектима основице књижевног језика. Друкчија морфолошка обележја у већини случајева не играју неку битнију улогу и у стварању посебних значења.

б) Падежни систем и функција падежних облика нису сасвим идентични ни у свим говорима косовско-ресавског дијалекта. Има прилично колебања у употреби појединих облика; веза предлог + падежни облик не одговара увек ситуацији у књижевном језику.

⁴⁷⁰ Једно од најновијих дела наше лингвистичке литературе које третира и ова питања је „Правци у лингвистици” Милке Ивић, Љубљана 1963, 1—186.

⁴⁷¹ Спорно је, разуме се, да ли сви глаголски облици увек заузимају првостепену функцију. Кад се говори о примату тих форми, мисли се на фреквенцију њихове употребе у првостепеним позицијама.

в) У структури облика придева, заменица и простих бројева такође има извесних разлика према књижевном језику.

То има конкретних реперкусија и на синтаксичком плану, нпр. посебно фиксиран и утврђен систем односа одређеног и неодређеног придевског вида у морфолошком смислу, има утицаја и на употребу ових облика.

Упошреба именица

493. У именица мушког рода однос једнина/множина/збир морфолошки се не ликвидира, али се као и у књижевном језику поступно уводи диференцијација у значењу, нпр. *лис/лисиови/лишиће* (в. т. 245).

494. Именице средњег рода немају уопште збирних облика. Усвојен је однос — једнина средњег рода, а множина мушког рода, и тако два рода чине један исти систем: *ћебе/ћебџа; ћебићи, дугме/дугмеџа, дугмећи*⁴⁷² (в. т. 252).

И овде постоји један специфичан феномен. Евидентан је почетак процеса формирања односа једнина-множина средњег рода:

додаџ ми шић ћебџа В., иокџдала ми се дугмеџа Т., куџовдо кубџџа (= плехане пећи) В. Д., ајде да с' џграмо з дугмеџима В. Д., да се иокрџџемо с ћебџџима Миј.

Наравно, далеко је чешћи однос једнина средњег рода — множина мушког рода. То се особито односи на именице које обележавају нешто живо, које никако не мењају раније утврђен однос: једнина — средњи род, множина — мушки род, нпр. *џйле-џйлићи, џрџсе-џрџсићи* и др.

Не постоје подаци да ли је икада и било збирних именица овог типа у косовско-ресавском дијалекту. Постојање именице *ч е љ а д* много не доказује. Овде је успостављен однос једнине *ч е љ а д е*, и множине — *ч е љ а д*.

495. Постоји низ ситнијих специфичности у функцији именица у овом говору. Највише разлика према књижевном језику има у односима броја:

а) Именица *чџзе* има једнину и множину: *чџза-чџзе*.

б) Именица *џйле* такође има однос једнине и множине:

џйла-џйле, а тако је и са именицама *џрабџља-џрабџље, роџуља-роџуље, дрџмбџља-дрџмбџље*.

в) Именица *ндџина-ндџине* такође има успостављен однос једнина/множина.

Бројно већа количина наведених предмета условљавала је стварање нормалног односа броја, с тим што се ранији заједнички облик за оба броја усвајао за множину.

г) Именица *наочари* чешће се јавља у форми *ндџаре*: *овџ ндџаре нџиџа не вџљау, џакџ ми ндџаре џрџбау* Миј., али и *не вџљау ми ндџари* Миј.

⁴⁷² О овом проблему в. Павла Ивића, Галипољски Срби, 192—193.

Милош Ивковић забележио је овакву употребу падежа у Ресави: *осиђавио на обалу 315, зайињао у сандуци*⁴⁷⁵ и др.

Употреба локативних форми несравњено је чешћа, као што смо рекли, него употреба акузатива у локативној функцији:

нашли смо се у Омјиници, ћерка ми живи у Медвеђе В. Д., билли смо гбр на нйве ња ни јавйше да сићемо Миј., ирѣжшо е њо цѣлѣм Трсѣенику, изгубицо новчаник на ишцацу, рѣдицо сам у Срѣму, шѣшко да се рѣди на кѣмену В., и сл.

Обрнутих појава, употреба локативних облика за акузативне функције, има веома мало и сасвим изузетно. Забележена су свега три примера:

идем у ливѣди Мед., оиђшо је у кључу, иђшо је на сиђанице В. Д.

Појава овакве употребе може бити случајна, а свакако је индивидуалног карактера.

О проблему синтаксичке хомонимије у односу акузатив/локатив доста је писано. За црногорске говоре покушао је да да решење Рад. Бошковић⁴⁷⁶, а затим и Л. Вујовић.^{476а} На општелингвистичком плану, у ширем смислу, писано је о овоме више пута за последњих неколико година.⁴⁷⁷ Прилике у косовско-ресавском дијалекту не одговарају ситуацији у црногорским говорима. У косовско-ресавском, пре свега, то није потпуно спроведено ни у једној вези с предлозима. Друго, распоред овог феномена неједнак је. У подручјима ближе призренско-тимочком дијалекту обичнији је него у пределима ближе шумадијским говорима и говору III зоне.

Закључак за косовско-ресавски је овакав: систем падежних односа акузатив/локатив никада није био потпуно стабилизван. Колебања су негде на средини између ситуације у призренско-тимочком дијалекту и књижевном језику.

Морфолошка хомонимија карактеристична је у нешто већој мери само у категорији обележавања места. У другим функцијама однос генитив/локатив, акузатив/датив није јаче нарушен. Односи углавном одговарају књижевном језику кад је реч о другим функционалним могућностима ових падежа.⁴⁷⁸

Није случајно што су баш акузатив и локатив делимично изједначени у функцији обележавања места. Из даљег излагања ће се видети да има честих поклапања функција обележавања места. Отуда и могућност да једна форма служи за различите функције.

⁴⁷⁵ В. Ресава.

⁴⁷⁶ В. Годишњак Саре и Васе Стојановића II (1935), 30.

^{476а} В. Л. Вујовић, ЈФ XX, 87—126.

⁴⁷⁷ Проблеми теоријске природе успешно су расправљени у познатој студији Романа Јакобсона, Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. Travaux du Cercle linguistique de Prague 6, 240—288.

⁴⁷⁸ В. Милка Ивић, On the Structural Characteristics of the Serbocroatian Case System, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, IV (1961), 38—47.

Однос инструментал/акузатив с предлогом с/са/са/саз

499. Готово у истој пропорцији мешају се облици акузатив и инструментал као што се мешају акузатив и локатив:

увдѣио сам вѣзу сас њу, онда идсла сас овдга Гѣлѣа, сас вѣлику као и сас мѣлу шкдлу, ономад љогодѣо сас јѣдно љредузѣће да донѣсе сас вѣза Мед., ка ш' удѣрим са ова сри! шо се љзне сас мѣлу кашѣку Миј., са љрѣкѣиор ћемо љодремо, дѣшла сам с Милдмировем дѣѣѣшем, врѣѣшла се с Јовѣнкино дѣѣе В. Д., ко ше љрѣснем са ова ко-мѣш Миј., сас овѣ дрво ћемо љодуѣремо Т., шѣѣ ћемо сѣд с ше љдре Мед., љрѣшо сас бѣрѣдѣе Т.

Ово је особина целог косовско-ресавског дијалекта. Карактеристично је да се облик акузатива у вези с предлогом с готово редовно употребљава за инструменталне функције у косовско-метохијском говору. Елезовић у свом материјалу бележи велик број оваквих примера:

ако ше удѣрим сас вѣрѣѣчу 74, сас мѣју сам грѣѣну зарѣдѣју 108, сас вѣјску 171, сас мѣѣку дѣѣу да се задѣваш 136, сас рѣке не љграј 218, мѣше ја здѣре сас мѣшѣмѣр 201.⁴⁷⁹

Милош Ивковић бележи такве примере и у говору Ресаве:

с мѣу жѣну 293, с кѣла, с волѣви 294, са цѣлу мѣрицу дѣкаѣша 302, сас љдре 302, сас секѣру 302.⁴⁸⁰

Материјал из сва три дела дијалекта говори да је овакав однос најраспрострањенији на Косову, смањује се у Ресави, али не и у периферијским зонама према призренско-тимочком дијалекту.

Ослонац за одржавање оваквог система облика налази се на територији призренско-тимочког. Међутим, ни у овом случају не може се говорити само о утицају друкчије дијалекатске структуре. Косовско-ресавски на целој територији, сем у III зони, има више или мање заступљену ову појаву. То значи да је била позната и у старијим епохама, а што је више развијена у периферним зонама према призренско-тимочком, потпуно је разумљиво.

Могуће је да је у косовско-ресавском оруђе схватао као нека врста објекта па је за обележавање овакве функције узиман облик акузатива. Данас је тешко одговорити на питање којим је путем процес текao, али оваква констатација није искључена.

У трстеничком говору постоји прилично јака тенденција уклањања овакве употребе. У том правцу снажно делује књижевни језик. Код млађег света постоји оштрије разграничење употребе и разликовање ових падежа.

⁴⁷⁹ В. Речник.

⁴⁸⁰ В. Ресава.

Однос инструменџала и акузатива с њредлозима за место

500. Облик акузатива за инструментал уз предлоге за место ређе се употребљава:

Акузатив
сидни у ред њред врџа и чекаџ
да ше љушите у кућу
сидни њред врџиницу ља љолако
ошвдри
шиџ ми сџојџи љред дчи?
сиддоше љред онџ вду . . .
изџбоше баш љред сџму Пџину

Инструменџал
сидни у ред љред врџџима и че-
каџ да ше љушите у кућу
сидни љред врџиницом ља љо-
лако . . .
шиџ си ми сџо љред очџма?
сиддоше љред онџм водџм . . .
слџми рџду љред кривџном

Појава мешања падежних облика могућна је и у многим другим ситуацијама, нпр.

изџбио е главу љред сџду кућу Миџ. сџџ над винџград и кука, на
шџду главу нек се сџрши (зло) Мед., баш љред шџвоу кџџџу се љо-
шџкли В. Д.

Свугде се у овим и сличним примерима нормално може употребити и употребљава се инструментал.

Мешање ова два падежна облика најчешће је у реченицама где се значење правца и мировања може схватити двојако.

На овом терену је и граница таквих схватања падежних односа. Даље у централним штокавским говорима оваквих појава по правилу нема. У III зони слична колебања готово уопште не постоје. У говору Груже, околине Чачка и Краљева употреба је као у књижевном језику. Трстенички говор је и у овом смислу везан за југоисточну зону нашег језика, али је ова појава мањих размера него у говорима даље ка истоку и југоистоку.

Питање је значајно и с теоријске стране. Наиме, интересантно је пратити проблем односа језичког знака и његове функције.⁴⁸¹ Међутим, овде се о томе неће расправљати.

501. Генитив у трстеничком говору употребљава се по правилу као у књижевном језику. Већа суженост његове употребе формално се манифестује само у мањем броју предлога које овај говор има уз генитив (в. т. 477).

Употреба генитива није идентична на целој косовско-ресавској територији. Милош Ивковић, нпр. бележи врло честу употребу акузатива за генитивне функције:

Да окуси од шџу љџбуку 37, Рџзвџдници вџду да Јџву нема на шџ-
бџчно мџсто 57, Увџшо код цџрску ћџрку 57, Исџод зџдно 58, изџ
џџницу 58, Исџод асџџл 59, Од шџу љџбуку 59.⁴⁸²

⁴⁸¹ В. о томе А. Белића, О језичкој природи и језичком развџтку I, Београд 1958, 110—111 и 219. Милка Ивић, О проблему падежне системе у вџзи са савременим схватањима у лингвџстичкој науци, ЈФ XX, 202—203. В. и интересантне мисли о томе В. Торобин, Заметки о граматическом значении. Вџ No 2, Москва (1962), 33—35.

⁴⁸² В. Ресава.

У трстеничком говору се употреба облика акузатива за генитивне функције налази ређе, нпр.

Ту сам из суседно село Т., Узео је девојку из Сивари Трстеник В., Она је из другог места Мед., Увишо код њу Миј.

Примери мешања употребе ова два падежа с другим предлозима нису нађени.

У косовско-метохијском говору, према ономе што је Елсзовић забележио, мешања падежа у овом смислу нема. У Ресави је ова особина настала свакако у контакту с призренско-тимочком дијалекатском особином истог типа.

У долини Велике Мораве такође има доста примера мешања облика генитива и акузатива, нарочито у селима која имају један до становништва пореклом с призренско-тимочког подручја. Исти је случај и с неким говорима Шумадије.⁴⁸³

502. Као и у књижевном језику генитив је чест у партитивној употреби. Има га у адвербативним и адноминалним везама:

- а) *Имаш ли деџа, Пицо би ракице, Донеси воде В. Д., Одлди ми леба, Покуици оно мало шљива Т., Днела ваице ња се наљушила, Донеси дрва у сџбу, Куици крџа Миј., Узџми ми мало брџина Мед.*
- б) *Дџи му џарче леба ња нек џде В. Д., Наџице се од једне чџше ракице Мед., Начуџџ бременце шрџе Т., Накуици ове гџдине џџи кџла жџиџа В., итд.*

Ова категорија генитива употребљава се и кад је у питању каква материја, али и у другим ситуацијама. Да наведемо још неколико примера који илуструју овакву употребу генитива:

Имаш ли браџа? Миј., Заџишила кокџака ња у џџџе Мед., Донеси мџџика и рџџева В. Д., Довџди дџџиџа рџџника Т., Имаш ли дџџиџа џџџа ове гџдине В.

За фреквенцију ове врсте генитива значајне су две ствари:

а) Кад генитив обележава количину материје или кад је од других именица, али употребљен с неким прилогом за количину, бројем и др., употреба је велике фреквенције и одговара ситуацији у књижевном језику.

б) Када се употреби од именица које не значе количину материје и када је без неке прилошке одредбе за количину типа *донеси мџџика* . . . итд., употреба је такође велике фреквенције. Међутим за овај други случај карактеристично је да поступно губи у фреквенцији. Акузатив је обичнији у овој ситуацији: *донеси шљива* : *донеси шљиве*.

503. Посесивни генитив такође је чест у употреби. Највише се употребљава од именица које по природи својој не могу имати посесивни придев:

довџиџи е вџџм џлџга Мед., скџчуо је крџџм мџџџе Миј., јџдно џџше ливџде оџџџила Морџва, крџџм баџџџне џу сџџџо главу Т., џрџџџџма дџџне рџџџе Мед., з дџџџџ крџџџа џџџџе В. Д., и сл.

⁴⁸³ По мом материјалу.

Употреба посесивног генитива нешто је суженија него у књижевном језику. Разлози су двојаки: прво, посесивни придев има велику фреквенцију; друго, постоји употреба посесивног датива, што ће се касније видети.

Генитив с њредлозима

504. Предлог *вр/врс/врз*: све три варијанте овог предлога постоје у употреби с генитивом, а предлошка форма у два последња случаја зависи од позиције:

вр главѣ ми е ња свѣћа В. Д., *вр куће њурили дѣрове* Миј., *ѡдо е врз мѣне* В., *врс ѡрѡвѣ је намѣшшила ѡнѣду* Миј., *вр сукње је уѡсала кеѣљу* Мед., *врс кѡла* Т., *врс камѣња* Миј., *врз гѣћа* Т.

Форме са *з* или *с* зависе од алтернације по звучности. Облик *вр* употребљава се као основна форма у положају у коме *з* и *с* испадају, а онда се то преноси и у случајеве где не бисмо очекивали испадање финалног консонанта, нпр. *вр главе*.

Исте варијанте и исти начин употребе има и предлог *ѡвр/ѡврс/ѡврз*:

ѡврз асѡѡла нарѣђали свѡшѡа, ѡрѡурио се ѡврз мѣне В. Д., *ѡвр земљѣ* Т., *ѡврз главѣ, ѡвр куће, ѡврс ѡѣбе*, Миј., и др.

Функција овог предлога је као у књижевном језику.

505. Предлози *од, до, из, са/сас/саз* употребљавају се као у књижевном језику. Једино је мања могућност релација која се овим предлозима може обележити. То је потпуно у складу с потенцијалним богатством веза предлог + падежни облик које овај дијалекат има.⁴⁸⁴ На пример, предлог *до* никад се не употребљава у функцији за изузимање: *не воли никога до њега*. У овом говору се предлог *до* замењује у оваквим функцијама предлогом с е м или о с и м: *не воли никога сем њега, осим њѣ, нијѣдна се ниѣе ѡдала*.

Предлогом *до* обележава се нека граница: место завршетка радње или статички моменат, или нека временска граница:

дѡшо до куће, дѡшли ми до Албѡнице, сломѡ ми ѡлѡг до грѣдѣља, ѡсѣко свѣ до ѡѡња В. Д., *до Морѡве ѡлѡкала, седѡ до мѣне* Мед., итд. *до ѡѣѡка да си ми врѡшѡ ѡѡре* Миј., *до Нѡве гѡдине ће заврши кућу* Т., *ће д' осѡѡне до срѣѣ* у Београду В.

Употребљава се и у узрочним везама: *свѣ се расѡѡла од лежѡња* Т., *ѡмрао од бѡшѡина* В., *ѡобѣгла од злѡ* В. Д.

У везама *из ѡѡѡжње, из мржње* овај предлог се не употребљава.

⁴⁸⁴ В. о томе Милку Ивић, Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику, ЈФ XX, 143—145.

506. Предлог у уз генитив никако се више не употребљава. Потпуно је замењен предлогом *код* :

Њдемо ко шѣбе Миј., код мдега човѣка не мѣже се не рѣди Т., рѣдѣла код гѣзда и издржѣвѣла дѣцу Мед., је л њи е шѣ код мѣјке? ѡдем да код Нѣрѣ ѡишишем мѣло брѣшина Миј., оће д' ѡзне ѡвцу код нас В., рѣни се код женѣ а скиће ѡо сѣлу, скићѣо ко шѣћѣ женѣ В., ѡн и женѣ изишли и ѡрѣжѣли код Морѣве В. Д., код Мѣлоша на свѣдбу Т. Као што се из примера види, некадашње везе у+генитив и код+генитив потпуно су се идентификовале.

507. Предлог *п р е к о* употребљава се као у књижевном језику за обележавање места:

ѡреко ѡѡша, ѡрегѣзио ѡреко дѣшѣлине Миј., ѡде ѡреко брѣда Мед., удѣрио ме ѡреко рѣка В. Д.

Овај предлог се употребљава мање за обележавање времена.

У овој функцији се ограничава на неколико конструкција: *дѣћи ѡреко ѡрѣзника, ѡреко лѣша ће ми дѣће у ѡдмоћ ћѣрка, ѡреко гѣдине ме ѡко ѡце глѣдао Т.*

У овој функцији обичнији је придев — *акѡуализаѡор + генитив* : *ѡвѣга лѣша, ѡрѣшѣ гѣдине, лѣњске гѣдине, идѣће срѣдѣ, ѡрѣшѣлога лѣша* итд.

Везом овога предлога с генитивом обележава се вршење неке акције посредством некога или нечега:

ѡрѣши ми ѡреко ѡдшѣе, свѣ урѣдио ѡреко наводѣнике Мед., добѣцо ѡреко Унре, добѣцо ѡреко Црѣвног крѣша итд.

Овај предлог се употребљава и у следећим случајевима:

говорио, дѣо ѡреко срѣца = нерадо; ѡреко глѣвѣ ми е шѣ = досѣа ми је шѣга.

508. *Поред/сѡред* обележава место: *дѣзићѡу сѡред брѣда Т., сѡред мѣне В., ѡред газдѣша дѣца В. Д.*

509. *з б о г и р а д и*: као и у многим другим дијалектима употреба ова два предлога није разграничена. У овом говору *з б о г* је несравњено веће фреквенције од *р а д и*:

због шѣбе ме шѣша исѣуко, због шѣбе ћу у ѣис Мед., због мѣјке не дѣ ни мѣне д' ѡцем Миј., ћу д' ѡдем због шѣбе у свѣш, ѡишишла код дѣца због Брѣнкѣвога ѡића В. Д., нећу ја збок шѣбе да ѡлѣчем Миј., збок шѣбе ћу дѣи изгѣбим Мед.

Употреба *р а д и* је регистрована у два случаја:

*ра шѣбе да се свѣћам В., ра шѣбе нећу д' ѡмрем*⁴⁸⁵

510. Напоменуто је да су предлози који иду с генитивом малобројнији него у књижевном језику (в. т. 477). Од групе предлога сложе-

⁴⁸⁵ В. о овоме М. Ивић, *Les elements morphologiques auxiliaires aux formes casuelles dans la langue serbocroate*. Zeszyty naukowe universitetu Jagiellońskiego. Prace jezykoznawcze z. 4 (1961), 303—306.

них са *из-* у употреби је *исход* и понекад *између*. Први од ових предлога има оријентационо значење и служи за обележавање места, а *између* обележава место и време:

идшо га између дрвећа Миј., *йролейшо између кућа* В. Д., *на йушу између Мијајловца и Сугубине, идсе га измеђусебе* Т. — *између йейка и субдше* Мед.

исход Живдмирове куће В. Д., *идси га исходш кошуље* Мед.

О предлозима који се чешће употребљавају у позицијама за и с п о д и и з м е ђ у в. т. 477.

511. Предлог *мимо* такође је веома мале фреквенције. Нађен је само у два случаја:

мимо мене не идже нико нишиша да дае В. Д., *йролзи мимо мене ки йоред мрше* Миј.

Никада се овај предлог не употребљава уз акузатив.

512. Предлог *ван* и његова сложена форма *изван* уопште не постоји у овом говору.

513. Предлог *без* употребљава се углавном као у књижевном језику. Најчешћа функција му је обележавање изузимања:

он је бе срђе, йи си бе земље В. Д., *идшо у идшу кућу без гаћа* (= без ичега) Мед.

не идже се жйви бе жене Миј., *нигде не йдем бес кдња, ойишли на свдбу без мене* Т.

Предлог *с/са/сас/саз* употребљава се и уз генитив, али само за обележавање места од којег се нешто одваја, од којег је почетак кретања: *скйну се с шавана, йоскйдо сав црѣи с куће* Мед., *скйни шо млѣко с вайре* В., *с оне сйран* Миј., *з дрѹге сйране* В. Д.

Овај предлог се никада не употребљава са акузативом у везама типа *с ону сйрану*.

514. Предлози *насред*, *йосред*, *усред* употребљавају се као у књижевном језику. Фреквенција им у овом говору није особито велика: *насреши куће, йосред главе, усред идћи, усред главе*.

Позната је и конструкција *йосред среде, насред среде* (= *насред среде*).

Осећање *сред* као средине нечега још увек је потенцирано па се то манифестује и у интонацији. Други део предлога увек је акцентован. Разуме се, то понекад зависи и од емоционалности датог исказа.

Датив

515. Употреба датива има врло мало разлика према књижевном језику. То је директиван падеж. У најшире схваћеном смислу бинарни је члан у систему с акузативом.⁴⁸⁶ Обележава, пре свега, *намену* или *правац*. У ширем смислу је објекат у реченици. Постоје ипак две крупније разлике према књижевном језику:

⁴⁸⁶ В. R. Jakobson, *Classification of Case and Uses of Cases*. (The Hague, 1956), 187—194, и

Milka Ivić, *The Serbocroatian Case System*. *International Journal of Slavics Linguistics and Poetics* IV, (1961), 42—47.

а) Уз датив који обележава правац предлог *к/ка* веће је фреквенције него у књижевном језику:

и́де к њбјзине мајке Мед., њобѣгла е ка дѣу В., окрѣну́ла се ка мѣне ѡа се дѣре Миј., и́ди к мѣм дѣде Т., крѣнемо ка Солу́ну В. Д., крѣну́ли ми ка Краљѣву В. Д., и́дила Цана ка грбљу Мед., и́дем ка Вѡнке Мед., к мѣе сесѡрѣ дѣшо на́ки чѣвек Миј.

Употреба датива правца и циља без предлога изузетно је ретка. У прилошкој конструкцији — *и́дем ку́ћи* — обична је, мада у истој позицији може бити употребљен и предлог: *и́дем ка ку́ћи*.

Ова појава је јасна: тенденција је да *к/ка* буде диференцијални знак који разликује датив директне управљености од других његових функција.

Разликовање је, пре свега, у везама глагол *креѡања* + *к/ка* + *даѡив*.

б) Употреба посесивног датива релативно је велике фреквенције. У свим селима I и II зоне употреба му је подједнака. У III зони не постоје слични примери. Призренско-тимочки дијалекат такође зна за посесивни датив.⁴⁸⁷ У књижевном језику ова категорија датива постоји, али је другог типа.⁴⁸⁸

Посесивни датив употребљава се на следећи начин:

Неће онá Жѡвку Бурковићу сѡн (да ради ништа), овѣм Јѡчићу женѣ, и́иша ову́ мѡу и́ѣику, Милáну Дуњићу мајку Т., крѣве су онѣм Милсáву В., у Аврáму Шѡѡовићу авлице Мед., у Милѡмиру Ђѡсићу лозѣ, Ми́ци Недѣљковићу сесѡрѣ, Богѡмиру Ђѡсићу женѣ В. Д., жѣдна онѣм Ра́ишѣ свѡрачу, Т., њѡве онѣм Лејѣнцу су бѡле . . . В. Д., онѣм Радѡвѣвићу мајка Т.

О употреби посесивног датива заменице за треће лице женског рода већ је говорено (в. т. 368).

Ред речи у исказима с посесивним дативом је такав да понекад ствара утисак као да се употребљава с предлозима, нпр.

сѡѡáлно се моѡлá око онѣм Тра́ику женѣ Мед., око Милáну Сѡѡуљáнину ку́ће Мед., у Жѡкѣ Недѣљковића ливáде.

Предлози су, међутим, у оваквим примерима увек везани за генитив који обично има последње место у исказу.

Трстенички говор по овој особини везује се за шире балканско словенско подручје. Посесивни датив, наравно на специфичан начин, постоји и у Бугарском⁴⁸⁹ и македонском језику.⁴⁹⁰

Посесивни датив у књижевном језику, као што је речено, је друкчијег типа. Примере које проф. Михаило Стевановић наводи у својој Граматици, нпр. *Милáну је оѡац ѡгинуо*⁴⁹¹, могу се протумачити као

⁴⁸⁷ В. А. Белић, ДИЈС, 335—338.

⁴⁸⁸ В. између осталог Т. Маретић, Граматика, 580, М. Стевановић, Граматика, 65.

⁴⁸⁹ В. Leon Beaulieux, Grammaire de la langue bulgare, Paris 1950, 120 (крата му и сл.).

⁴⁹⁰ Блаже Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик II, Скопје 1954, 48.

⁴⁹¹ В. н. д. 383.

датов инкомоди. Могу се такође лако супституисати посесивним придевима.

Интересантно је да посесивни датив постоји и у говору Галипољских Срба.⁴⁹² То би говорило да је подручје с кога су се представници овога говора иселили имало посесивни датив у живој употреби. Тиме би се могло тврдити да је ова категорија датива релативно старијег датума.

516. Синкретизам датива и генитива именица женског рода не смета јасном разликовању синтаксичких разлика ова два падежна значења, нпр.

сѝн Ра̀кѝ оѝиѝмо у во̀јску В., нѝше Јовѝнке сѝн ѝоложѝо, Та̀лке Тѝлѝне ѝдсѝорак се не јѝвља В. Д.

517. Као књижевни језик и други дијалекти овај говор зна за адноминалну и адвербативну употребу датива:

дѝо ма̀јке, онѝм чо̀вѝку снѝе . . . В.

518. Датив који обележава неку унутрашњу потребу и жељу постоји и у овом говору:

дрѝмље ми се, не глѝда ми се, ѝѝце ми се вѝда, не ра̀ди ми се, сѝѝва ми се и сл.

Акузатив

519. Акузатив слободне форме употребљава се као у књижевном језику.⁴⁹³ Основно значење у је објекатско.

520. Акузатив с предлозима има неке особине које заслужују пажњу:

а) Предлог *ѝо* + акузатив употребљава се само у дистрибутивној функцији:

ѝѝде да ѝоѝѝцѝемо јѝдну ра̀кѝцу Т., ѝѝде на ѝо јѝдно вѝно В. Д., да ѝонѝсемо ѝо јѝдну ко̀рѝу јѝбука ку̀ћи? Миѝ., ѝоѝли смо само ѝо јѝдно ѝѝрче Мед., јѝдно ѝо јѝдно све исѝродѝвѝо, скѝѝља дѝнар ѝо дѝнар, оѝе да ѝрѝви ку̀ћу на сѝрѝѝ В.

Место посредничког типа — *ѝослао ѝо њу, ѝослао је ѝо вѝно* — употребљава се за + акузатив⁴⁹⁴:

оѝѝѝили за дево̀јку, ѝрѝѝили е за ра̀кѝцу, ѝрѝѝио ме ѝѝѝѝа за вѝно В. Д.

б) Предлог *на* с акузативом употребљава се између осталог и у функцији за обележавање неправог објекта:

ра̀дим и на ѝѝлеж и на бачѝвину В., нѝсам за̀довољан на ма̀јкин жѝвоѝи Т., даѝ млѝго на ма̀јку и на дѝца В. Д., нѝсам за̀довољан на снѝу В.

⁴⁹² В. Павле Ивић, Галипољски Срби, 341—343.

⁴⁹³ О класификацијама падежа и неким корекцијама ранијих схватања в. Милку Ивић, On the Structural Characteristics of the Serbocroatian Case System. International Journal of Slavics Linguistics and Poetics IV (1961), 38—47.

⁴⁹⁴ В. о томе Милка Ивић, ЈФ XIX, 201 и даље.

Овај начин употребе показује различите нијансе значења иако је структурално идентичан:

радим на њељез и на бачевину = радим и једно и друго. Дакле, значење је објекатско. Овај исказ се може транспоновати и у — *бавим се и једним и другим = инструментално значење*, али опет у објекатској функцији.

нисам задовољан на снају = снахом.

даје млого на мајку и на дца = мајци и оцу, значи дативско наменско значење.

Постоје и овакве конструкције с акузативом:

*иричдо свдишиа на њу В. Д., говорио на њу да е њокварена Мед., иричдо на њу да вди другога.*⁴⁹⁵

Ова група примера је доста широко заступљена у штокавским говорима.⁴⁹⁶ И једна и друга група имају већу фреквенцију у крајевима ближним призренско-тимочком дијалекту где је оваква употреба, с обзиром на аналитичност падежног система, сасвим разумљива.

Инструментал

521. Социјативна употреба инструментала је као у књижевном језику. Реализује се везом *с/са/сас/саз + инструментал*:

идио с децама, иде са женџм, оидишла са мајком, коидла с комшинком, йоридио с мбџм, идем сас волдвима у воденицу, оидишио с кравама у Руденице, саз брайдем је учио занайи итд.

Оно што овај говор генералније разликује од књижевног језика је употреба предлога и у већини случајева кад је инструментал у функцији оруђа:

оидишла с колџма, са сриџм би њо бдље иджњео, ударио га с кџџм, ове гддине йдо с чашиом, догддине с чабрџм, исийсано с иџреџм, убио га с йушком, јурио га с левовџрџм, оџу да йоџрџкам њо са дшировном чџрџм, свџ се џуџкли с нџжџвима, идорао с џрџкџшорџм, сас йушкџма га јуриџли итд.

522. О употреби инструментала оруђа без *с* кад је у везама инструментал + генитив код именица које по правилу немају посесивног придева, или кад је у таквих именица посесивни придев редак, нпр. *довайио је вром йлуга* в. т. 503.

523. У конструкцијама које обележавају неку физиолошку или психолошку карактеристику субјекта овај облик употребљава се и с предлозима и без предлога:

йресџко га с очџма, намџзуе с очџма Мед., *мрџа з глаџџм, сџјално мде з глаџџм* Т., *џрџеџџе с џрџеџџавиџцама* Миј.
очџма га звџла В. Д., *глаџџм га уџушкџкала, мџнџо му рџџџом* Мед., *звџо џу глаџџм* Миј.

⁴⁹⁵ Милка Ивић, Из семантике, НЈ, н.с. св. 7—8 (1952), где констатује следеће: „... конструкција добивена од набацити на кога, набацитвати на кога”, 330.

⁴⁹⁶ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 300. Тамо је наведена и литература о овом питању.

У другим везама, иначе, готово потпуно се уопштава предлог + инструментал оруђа.

У косовско-ресавском, као што је већ речено, има релативно честе употребе облика акузатива за инструментал (в. т. 499).

Међутим, разлике у значењу су очуване. Предлог *с* уз акузатив је основно дистинктивно средство за обележавање разлике у значењима правог акузатива и акузатива у инструменталној функцији. То је донекле утицало да се *с* поступно утврди као обележје функције оруђа уопште.

524. У овом говору постоји један феномен који упућује на доскорашњу употребу инструментала оруђа од именица које обележавају нешто живо⁴⁹⁷:

ио ћу окдиам з децџма Мед., иошљамо сам з децџма онџ (шљиве), В. Д., иорџдо сам с радњицима Миј., иџо ћу с мџема радњицима д' урадим, иорџдо све с мџџм В.

Ова употреба сведена је на веома мали број могућих веза. У нашем случају инструментал од именица *деца, радници, моба*, а можда и још од понеких, мада сама употреба ових конструкција није ретка. Лице које саопштава о раду који обављају *деца, радници, моба* не мора и обично не учествује у радном процесу. Провером је то утврђено. Ипак, оруђе се не схвата у оном смислу како је некад било кад су постојали друкчији социјални услови. Ово значење данас више обележава — уз помоћ *деце, радника, мобе*, урадиће се нешто за целу породицу.

525. Слободна форма инструментала за обележавање места постоји као у књижевном језику:

ишошрџо сокџкџм Мед., ирџшли иушџем, ирџшо улицом В. Д., брџгџм је ирџшло млого свџџа у Љубосџиџу Миј., кџкала џџлџм иушџем, иди све иушџањом до винџграда . . . В., ишо све јџркџм до кџће, ишо све јџзџм, иџе рџџм Т.

Употреба инструментала слободне форме за обележавање места везана је углавном за простор по дужини. У случајевима кад димензије нису јасније разграничене, чешћа је употреба локатива:

скиџе ио џџриџџе, ишрџџ ио ливџџе В. Д., урџџу ио сџлу, вџџџ се ио сокџкџ, скиџу ио кџџџу, вџџџу и ио иџџу Т.

526. Инструментал као део предикатске синтагме у савременом трстеничком говору није велике фреквенције мада се понеки пример чује:

назџџџо ме кџрџвом Мед., зџџо ме лџџџџм В. Д., нџџу нџџо да ме ирџџи будџџлом Миј., мџџе нџџо нџџџе зџџо иџџварџџџџм В.

У овим позицијама данас је чешћи акузатив или номинатив. У ранијим фазама нашег језика предикативни инструментал био је знатно чешћи.⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ О овом питању в. Милка Ивић, Значење српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954, 30—53.

⁴⁹⁸ В. Милка Ивић, *Op. cit.* 147—148.

Инструментал са осталим њредлозима

527. Месни предлози уз инструментал употребљавају се као у књижевном језику. Реч је заправо о оријентационом значењу за обележавање места помоћу предлога *међу*, *над*, *код*, *у*, *из*. Фреквенција ових предлога нешто је више потенцирана него у књижевном језику вероватно због тога што сложени предлози са *из* + неки од ових предлога врло ретко постоје у говору (в. т. 477).

Предлог *за* у везама *и*де за *монџ*, *и*де за *мајком*, *шрчи* за *кџлима*, дакле кад показује динамичан процес, сасвим је обичан. У везама *сед*и за *кућом* далеко је ређи. У овој позицији замењује се предлогом *иза* + *гениш*ив : *иза куће*, *иза брега* итд.

Постоји могућност одвајања предлога *међу* :

међу Медвџом и међу Дренџом, међу Богџањем и међу Медвџом, међу њивом и међу забрџањем, срамџија е шџид е шџакџ међу мајком и међу ћерџом.

Сличну употребу овог предлога забележио је Павле Ивић у галипољском говору.⁴⁹⁹

О удвајању предлога в. т. 532.

*Локаш*ив

528. И локатив нема неких битнијих разлика у употреби према књижевном језику. Сви предлози који постоје уз овај падеж, сем *п* р и, познати су и овом говору. Уз ово треба напоменути да предлог *о* није велике фреквенције у функцији обележавања места. За обележавање неправог објекта више се употребљава :

обџси шџо о крушџу В. Д.

Замена за ову употребу је *н а* : *на зџду*, *обџси на дрџво*. *Прџичали* о *Милџанке* В. Д., о *Рџлџе ми каџже . . . Т.*, о *комџе шџи шџо ирџичам?* о *шџџем Мџилошу свџишџа говорџили* Миј., *немџо о мџде мајџке шџакџ да ирџичам* Миј., о *њџе смо мајџоирџе ирџичџале* Мед., о *свекрџе да шџи не ирџичам!* В.

Предлог *о* у ређим случајевима употребљава се и за обележавање времена :

дџишо о свџдбе В., о *слџве ће да дџђе* Миј., о *Божџићу*, о *Васкрџсу*, о *Бурџевудне*, о *Нџдве гџдине* Т., В. Д.

Време у овим везама схвата се локационо. Реализација неког глаголског облика прецизно је омеђена временским оквирима.

Као синонимична конструкција овој употребљава се *за* + *акузат*ив : *за мајџку ми говорџили да иџице*, *за мајџку ми каџзџли да иџице* В. Д., *дџђи за Нџдве гџдину* Т., *дџђи за ваџшар* В. Д.

⁴⁹⁹ В. Павле Ивић, Галипољски Срби, 353.

529. Поремећеност осећања употребе и разликовања акузатива и локатива ствара услове за неке падежне везе оваквог типа:

онѝ шѝо бѣу ѝо ѝѝѝ ѝо бѣрбѣ Мед.

мѣѝ зѣѝ не дѣ да се ѝде за ѝо мѣне — овде локативна веза има инструментално значење: за *мног*.

Ово су, међутим, ретки и изнимни случајеви.

Вокаѝив

530. О вокативу на синтаксичком плану нема ничег што већ није споменуто у морфологији (в. т. 232—235).

Најбитнија одлика, је, свакако, појава употребе облика номинатива за вокативне функције.

Неке најомене о уѝоѝреби именица

531. Једна од најбитнијих разлика према књижевном језику је употреба неких именица, најчешће апстрактних или именица страног порекла које се нису усталиле у дијалекту, само у облику номинатива. Тако је, нпр. са именицама *ѝаѝѝња*, *минос*, *свес*, *добровољнос*, *филм* итд. У овом последњем случају именица *биоској* употребљава се и за *филм* кад је у зависној функцији.

Деклинације нема углавном код именице које посредством књижевног језика улазе у говор. За већину говорних представника такве именице су врло апстрактне, имају врло ограничен дијапазон семантичких карактеристика и употребљавају се зато само у основној, номинативној функцији. Процес се затим, наравно, у зависности од упознавања семантичке садржине именица поступно пројицира и на морфолошки план, па се такве именице јављају и у другим падежима.

Удвојени ѝредлози

532. Један од интересантних феномена овог говора је и појава удвајања предлога у неким везама. То није велике фреквенције, али ни у осталим дијалектима нашег језика ова појава није тако честа. Ево неколико таквих примера:

а) *мбрам д' ѝцем до код њѣга* Мед.

б) *бѝо сам зарѣбен до код с онѣ сѝѝрѝнѣ Сѝвѣ* Мед.

в) *ѝн ѝде за ѝо мѣне* Т., *ѝн ѝде за ѝо њу* В.

г) *ѝѝѝе сѝѝѝго ни да се ѝдѝне до на кѝѝу* В. Д., *ѝѝрѝѝ до на краѝ ли-вѝде* В. Д.

д) *ѝдѝо до у Трѝшенѝк, ѝдем до у Бѣлу Вѝду* В. Д., *дѝу до у рѝд, ѝде до у винѝград* Миј.

Последње две групе су релативно честе у нашим дијалектима. Примери напред наведени и слични постоје и у говорима Шумадије.⁵⁰⁰ Удвајање предлога било је познато и у старијим фазама еволуције нашег језика. Македонски језик такође зна за овај феномен.⁵⁰¹

Занимљиво је да у свакој од ових веза, *йредлог + йадежни облик*, само један од предлога диференцира основно падежно значење. Он оријентационо обележава релације, али их непотпуно прецизира. Тим предлогом се обележава да је код неког објекта нешто смештено или да се у његовој близини нешто реализује. Други предлог, у нашим примерима *до, са*, однос даље прецизирају, али остаје и основни предлог *код*. То је пут за удвајање предлога у овом говору. Није, међутим, искључено да су промене падежних значења захтевале нови предлог, али остаје и стари, нпр. *за њо мене*. Овде је првобитно могао бити предлог *јо*. Кад се конструкција схватила у смислу *за мног*, унет је нови предлог, али остао је и стари. Што је интересантно, у овом случају остао је и стари падежни облик.

Овакве конструкције с предлогом *јо* постоје изгледа и у другим деловима дијалекта. Милош Ивковић бележи пример: *Џјдџиџе ви јо мџне*.⁵⁰²

Да је удвајање предлога могуће, говоре и неке савремене појаве у књижевном језику, а и у дијалектима. Материјала који је идентичан тим појавама има и у трстеничком говору, нпр.

до на крај ливаде
до на вр куже
у вр брда
са вр дрвета
из вр планине

Речи *крај* и *врх* поред именичког имају и прилошко значење. Врло лако постају и предлози у зависности од позиције у исказу:
вр главе ми е шџ Миј.

Овим предлозима обележава се конкретна тачка или граница прецизирања нечега. Пошто кад су именице имају и друга значења, долазе други предлози који даље прецизирају однос у простору.

533. Сасвим је обично удвајање предлога у следећим ситуацијама:
дџи на по јџдну ракију
дџемо ли на по јџдно вино
сваки да нападне на по јџднога

Ова појава позната је и књижевном језику. Обележавање дистрибутивности омогућава да се прецизност оствари потпуније, а морфолошки знак за ово је употреба још једног предлога.

⁵⁰⁰ По мом материјалу.

⁵⁰¹ В. Блаже Конески, Грамматика на македонскиот литературен јазик II, Скопје 1954, 48.

⁵⁰² Ресава, 302.

534. У косовско-ресавском, а и у неким другим дијалектима, постоји овакво удвајање предлога:

*са шњѣм, са шњѣм, са шњѣма*⁵⁰³, али *ш њѣм, ш њѣм* итд.

Удвајање овог типа нема никакве посебне синтаксичке вредности. Процес је свакако настао фонетским путем: $c + њ > ш + њ$. Предлог се стоји са заменичким обликом и схваћен је као његов интегрални део. Онда је накнадно додат предлог *с/са* да обележи социјативност и тако је привидно дошло до редупликације.⁵⁰⁴

Употреба различитих форми овако новонасталог облика не уноси нове карактеристике у систем значења датих веза.

Употреба различитих форми придевског вида

535. У морфологији је констатован утврђени однос морфолошких разлика одређеног и неодређеног придевског вида (в. т. 328).

536. Морфолошко мешање облика одређеног и неодређеног вида има и у синтаксичком погледу исти резултат. Врло често употребљавају се облици неодређеног вида у функцији где је одређеност појмова сигурно дата. Поред већ датих примера (в. т. 328), наводимо још неке:

ѣ, дойдѣ шѣ се мѣѣ лѣѣ сѣѣ Мед., ѣрѣѣ ми онѣ зелѣн кѣѣѣ Т., и овѣ мѣѣ сѣѣѣр дѣѣѣѣ ѣѣѣѣ да се сѣѣѣѣ В. Д., обѣѣѣ онѣ бѣѣ мѣѣѣѣ шѣѣ ѣѣ кѣѣѣѣ за свѣѣѣѣ Миј.

Или обрнут пример: *обѣѣѣ нѣѣѣ кѣѣѣѣ ѣѣ ѣѣ свѣѣѣ глѣѣѣ* (в. т. 328).

Иста је ствар и са употребом придева у зависним падежима. Овде је мешање оба вида такође уочљиво, али с обзиром на то да је за одређени и неодређени вид усвојена иста форма, тих мешања има још и више. Акцент може бити диференцијално средство у неким категоријама придева, али и то се недоследно остварује. Губљење послеакцентских дужина у овом говору још више је компликовало однос два придевска вида:

од лѣѣѣѣѣ Живѣѣѣѣ ѣѣ д' исѣѣѣѣѣ и лѣѣѣ ѣѣѣѣѣ
од лѣѣѣѣѣ дѣѣѣ, лѣѣѣ и дѣѣѣ В. Д.

Ово су синтаксички две различите ствари. Међутим, разлике се никаквим морфолошким средствима, такође ни прозодијским елементима као морфолошким средствима, не обележавају.

537. Губљење прецизног разликовања одређености и неодређености придева познато је многим нашим дијалектима. То разликовање није ни у књижевном језику доследно спроведено. Други фактори поступно преузимају функцију одређености, па тако придевски вид престаје да буде неопходна категорија којом ће се то обележити. Као што

⁵⁰³ В. Данило Вушовић, Источна Херцеговина, 67.

⁵⁰⁴ Изгледа да је релативно брзо после елиминисања полугласника у slabим положајима дошло до једначења по месту творбе, нпр. *сѣ шѣѣѣѣ гѣѣѣѣѣ*. В. Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354, САН. Издао и превео Никола Радојчић, Београд 1960, 84.

је познато, заменичке форме су најчешћи носиоци актуализације у савременом говору. Ево неколико примера који потврђују наведени закључак:

кўпїо сам прасе од једнѣ лѣпѣ женѣ (на пијаци) Мед.
 добио сам пїсмо од мѣе лепѣ девѣјке В. Д.
 рѣднем човѣку свѣ је лѣко В. Д.
 онѣакем рѣднем човѣку, а свѣ йде нѣопако Мед.

Први и трећи исказ имају придеве у неодређеном придевском виду, други и четврти имају придеве са одређеним придевским видом. Разуме се, ово је спроведено само на синтаксичком плану. Међутим, у овим случајевима придеви не обележавају дистинкцију одређеност/неодређеност, већ ту функцију носе заменичке форме. На тај начин су ликвидирани и акценатске разлике у односима вида. У трећем и четвртном случају због изгубљених послеакценатских разлика у квантитету придев не би ни могао обележити разлику у виду, али је заменица као актуализатор и у овом случају довољна као дистинкција.

Средства за актуализацију су многострука. Сасвим је природно што се једна шире на рачун других.

Двојство морфолошких и синтаксичких карактеристика одређеног и неодређеног вида релативно је компликовано. Пошто обележавање истих диференцијација може бити реализовано и другим категоријама, губи се потреба за диференцијалним придевским формама. Облици још увек делимично постоје, понекад врше и своје функције, али се разлике све више губе.

538. Одређеност придевског вида чува се доследније тамо где је то морфолошки уочљиво, нпр. у придева са именичком функцијом:

Жуїи ми је шїо дѣо, од Жуїиога сам кўпїо моїѣр итд., али *о шїѣбе жуїиѣга да се йлїшим* Мед.

Разлике се чувају затим у блокираним синтагмама које обележавају спецификацију неког појма, материје, места итд.:

бѣли лўк, из Бѣле Водѣ, са Црног вѣа и др.

У већини других позиција мешање облика оба вида је врло изразито (в. о томе опширније у морфологији, т. 328).

Заменице

539. Лична заменица за 2. лице множине у говору старијих људи не употребљава се из конвенционалних разлога за појединца. Употребљава се само *шїи*. Обраћање неком са *ви* изазива редовно неспоразум: одговор је у множини јер је питање схваћено као да се односи на целу породицу или множину појмова, нпр.

кѣко сїе — Ми смо вѣла бѣгу дѣбро свї В.

540. Лична заменица за 3. лице женског рода има врло често употребу исте форме за датив и акузатив. Ова појава, међутим, нема посебне синтаксичке вредности. Осећање за разликовање функција ових двају падежа уопште се не губи (примере в. у т. 368 и 369).

541. У литератури је констатовано да у дијалектима постоји употреба плеонастичког *га* у функцији појачавања исказа⁵⁰⁵:

камо га Милдмир? В. Д., камо га што дерџише? Мед., има ли га шдга Вукомана? камо ши га Милан? Т.

Овај феномен познат је целом косовско-ресавском дијалекту, херцеговачким говорима, смедеревско-вршачком и говорима Баната⁵⁰⁶. Постоји непрекинута зона спорадичне појаве овакве употребе заменица.

542. О употреби посесивне заменице за 1. лице нема нешто нарочито да се каже што не би одговарало књижевном језику. Постоји једино навика да сваки члан домаћинства за све што је заједничко каже *мџ, мџа, мџе* итд.

мџ илџ, мџи волџи и др. Заменица *наш* мање је у употреби у оваквој функцији.

Посесивна заменица за свако лице врло је мало у употреби за значења која су за њу иначе типична. Врло је мале фреквенције.

немџ да се свџаш с мџема деџма, оиџио са свџема кџлима у дрџа Миј.

Нешто чешће се употребљава у значењу *својша, рођаци*: *ми смо свџи, дни су нџишо свџи = својша.*

Посесивност се најчешће, кад је реч о заменицама, обележава заменицама за поједина лица:

осџо дрџа у њџдвем забрџну (у свом) Миј., жиџи у њџне куџе и на њџнем комџиу Миј., осџдџио сиџвџе код њџдџе (своје) куџе, џна оиџишла с њџнем сиџнем на џрошење (са својим) Мед.

Паралелан процес потпуног елиминисања, односно сужавања употребе, постоји у заменици *себе*.⁵⁰⁷ Место ове заменице употребљавају се одговарајући облици личних заменица за поједина лица:

џн је оиџио да раџи њџму (себи) Т., мџне ћу да куџим џаниџалџне Мед., ако миџлим мџне неџишо рџџво, миџлим и џџџе В. Д., ши си џзо свџ за џџџе, а џиџи џе мџне Миј., је л џџџе грџдиш оиџиџе Миј., мџне ћу да куџим свџ, џџџе нећу В. Д., џн ће њџму да наџраџи кџла (себи) Т.

543. Заменица *себе* врло често се употребљава у окамењеном изразу:

џџ је сџбе; џџ си се сџбе џџиџо Мед., џџ се сџбе џџиџо Мед., џџ се сџбе сакрџла Миј.

⁵⁰⁵ В. Павла Ивића, Галипољски Срби, 358.

⁵⁰⁶ Павле Ивић, Галипољски Срби, 358.

⁵⁰⁷ Павле Ивић је констатовао у галипољском говору истоветан процес. Изгледа да је оваква употреба заменички форми почела релативно рано и да је захватала смедеревско-вршачке и косовско-ресавске говоре. В. Галипољски Срби, 359—360.

Фреквенција употребе ових израза врло је велика, али је број таквих веза релативно мали. Објекатска функција је у овим случајевима изгубљена, а конструкција *de + себе* има данас прилошко значење: *високо, далеко* итд. Вероватно је настајање ове конструкције остварено у следећем типу везе: *где је себе сакрио*, односно, *где се је себе сакрио* и сл.

544. Заменице се врло често употребљавају у именичкој и субјекатској функцији, затим у објекатској и то не само личне заменице. Међутим, у овом погледу је све као у књижевном језику.

Употреба глаголских облика

545. У морфологији су констатовани многи моменти који се тичу глаголских облика и који су карактеристични за систем у трстеничком говору. Показана је и сличност, а показане су и разлике према књижевном језику и дијалектима који су у његовој основици.

Формално великих разлика према споменутиим дијалектима и књижевном језику нема. Кад је реч о битним разликама, у које несумњиво спада и разлика у фреквенцији, оне су често веома велике и бројне. Разлике су управо крупне кад се облици посматрају у целокупности односа у које ступају. Потискивање појединих облика и њихова смањена употреба условљава супротну појаву — врло увећану и наглашену употребу других; у нашем случају перфекта и презента пре свега.

Синтаксичка синонимија на целој територији нашег језика ствара услове за измену структуре система глаголских облика широких размера. То понекад доводи до дефинитивног елиминисања појединих глаголских облика, доводи до измене структуре, што се одражава у великој мери и на синтаксичком плану. Неки од тих процеса актуелни су и врло илустративни и у трстеничком говору.

546. Поступак у изучавању функција и значења појединих глаголских облика у овом раду оствариван је на већ утврђени начин. Облици су посматрани у целокупности односа у које ступају. На основу тога одређиване су и њихове вредности, посебно оне које су карактеристичне за трстенички говор.

Презент

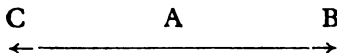
547. Презент је у широкој употреби у свим временским интервалима. Обележава садашњост. Поред перфекта најчешћи је облик за обележавање прошлости.

Овај облик постао је скоро искључив, наравно у конструкцији с футурском енклитиком, за обележавање будућности. Презент је и у овом говору један од најфункционалнијих облика. С обзиром на ову чињеницу, сасвим је природно што поред страних аутора⁵⁰⁸ и неки наши лингвисти прихватају принцип по коме се презент дефинише

⁵⁰⁸ В. између осталог Roman Jakobson, Zur Structur russischen Verbuns, Charisteria Guilelmo Mathesio, Prague 1932, 78.

као временски необележен облик, према временски обележеним облицима.⁵⁰⁹

548. Ако време схватимо као непрекидан процес и условно га обележимо правом

на којој је АС прошлост, а интервал АВ — будућност, то ћемо из даљег излагања јасно видети колико је презент својим функционалним потенцијалом широко обухватио све временске интервале.

549. Презент је, пре свега, облик за обележавање садашњости: *иша радиш? — седим В., данас дре у Цигановцу В. Д., иша си се замислио? — мислим ку ћу сад Т., чииам и нииша не разумем Мед.*

ирди кућу, а нема иаре Т., др су швдци данас? — беру грбце, ймам, ал не дам, ндсим жйшо у воденицу Миј., ишо гзши по риљевине? Т., кдйам, ал изгледа кйша ће свд убице Миј., како сйе? — свдбуемо, веселимд се, ндсим ии ужину, йлачем за мондм, не за мришвцем В.

Оваква употреба је честа, обична, и одговара употреби презента уопште у нашем језику.

Основне особине ових функција презента састоје се у овоме:

а) Процес је актуелан.

б) Процес није временски везан за утврђене границе. Може бити напоредан у тренутку саопштавања: *мислим ку ћу*, а може се из контекста видети да је процес већ трајао и да ће по свој прилици трајати још извесно време, нпр. *свадбуемо, веселимо се*. Свадба је почела дан пре и оба лица која учествују у говору знају за ову чињеницу.

в) У овим позицијама не постоји употреба других глаголских облика. Према томе, ово је искључиво домен презента.

550. Из досадашње литературе је познато да у претходно наведеним позицијама не може бити употребљен и презент перфективних глагола.

Ово намеће и одређен закључак. Презент као облик нема свог морфолошког парњака. Не стоји у корелацији ни с једним глаголским обликом. Из претходне констатације, да презент перфективних глагола не може бити употребљен за обележавање тзв. садашњости, јасно је да је само привидно тачно да не постоји парност и код презента.

Непостојећу морфолошку некорелативност успешно замењује унутрашња, видска, невременски обележена корелативност, која се манифестује и у функционалном погледу.⁵¹⁰

⁵⁰⁹ В. Милка Ивић, Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду III (1958), 141—142.

⁵¹⁰ В. Милка Ивић, Оп. cit. 78 и даље.

Ако сада посматрамо употребу презента на напред обележеним временским интервалима, видећемо да се временска необележеност односи само на презент имперфективних глагола, да постоји и један услован интервал на коме не могу бити употребљени облици презента перфективних глагола. Недостатак спољашње морфолошке корелативности условило је као и код инфинитива стварање унутрашње опозиционалности. Морфолошка корелативност, је, по свој прилици, некад постојала у презенту, али је услед гласовних и других промена, нарочито приликом формирања система словенског глаголског вида, претпоставља се, нестала. Успостављен однос бинарности у систему глаголских облика нашег језика, а и многих других, иде у прилог оваквој тврдњи.⁶¹¹

551. Ако у најгрубљим потезима упоредимо однос осталих облика према презенту, добија се следећа слика. Перфект, аорист, имперфект и плусквамперфект везани су по правилу за интервал прошлости, футур I и футур II за интервал будућности.⁶¹² То значи да једино презент тражи посебне критерије за утврђивање специфичности његових функција и значења. (У овом тренутку се изузима категорија модалности).

552. Овај факат је највероватније битан за другу важну функцију презента — схватање процеса као особине, или схватање процеса као особине која се у одређеним интервалима и у одређеним условима понавља:

мора да слушаш (уопште), само лежиш по сокака (стално), ми се вдишмо сваког идсла (увек). Мед., он јачи екондмски о шдбе Миј. (Форма презента у последњем исказу имплицитно се подразумева; морфолошки је изостала).

само ноћевам кош куде, једно гробље кдишја иддесеи банке (одлазак на гробље стаје толико), она не ишце ндишја (никако), све иолаже на ну (на себе), иройда ку свд (уопште), чииам и иримам „Комунис“, не иш-идиши се (тако радити уопште), иши ндсиш колач у цркву (да ли имаш тај обичај?), иши жсишши на швдем комашчу, кад улггну у авлицу, свд иши иокуди, иши вдлиш да креишкучеш, мене млдго слађе да јем ндђу, свд иде на грабац В., иде у шкдлу (стално), ишце на машину (то јој је занимање), ради у Трсиеник (тамо је стално запослен) В. Д.

Оваква употреба глаголских облика врло је велике фреквенције. Потенцирана је чињеницом да у односу на човекову егзистенцију или трајање неких општих природних феномена постоји схватање сталности извесних процеса. Непрекидност процеса се или схвата статички, или се подразумева као итеративан процес. На тај начин глаголски облици се приближавају придевима у начину обележавања извесних значења.⁶¹³

⁶¹¹ А. Белић, Инјуктив у вези са постанком словенског глаголског вида, Глас СКА СХI, 1—38, и А. Белић, Постанак прасловенске глаголске системе, Глас СКА СLXIV (1934), 12—25.

⁶¹² Овде је реч само о најтипичнијим могућностима употребе глаголских облика. Није узета у обзир модална употреба, или временска употреба императива и потенцијала.

⁶¹³ В. између осталог А. Белића, О језичкој природи и језичком развоју I, Београд 1958, 198, и

М. Стевановић, Начин одређивања значења глаголских времена, ЈФ XXII, 27—28.

Споредно је овде да ли је реч о модалној или временској употреби. Битно је да презент има врло велику експанзију у оваквој употреби, да обележава трајан или итеративно-трајан процес, и да се други облици никад не јављају толико бројно у сличним функцијама. Према томе, ово је једна од битних могућности функције презента.

Други дијалекти нашег језика имају такође овакву употребу. Спомињање и инсистирање на овом феномену је овде услед његове важности за овај дијалекат. Разуме се, и због тога, што без потенцирања овог питања презент не би био комплетно представљен у овом раду.

553. И у студијама и радовима, где се говори о квалификативности презента, ова функција се обично третира као мање типична категорија, или бар као функција која се издваја посебно из осталих начина употребе презента.⁵¹⁴

У комплексу функција презента обележавање садашњости је само једна од његових могућности. Исто је тако и с квалификативном употребом у овом говору, а и у другим штокавским дијалектима. Овако се облици презента употребљавају, нпр. у говорима Шумадије.⁵¹⁵

Као што је познато, основна употреба облика, тзв. синтаксички индикатив сматра се само таква употреба глаголског облика кад се глаголска радња или стање реализују непосредно према тренутку говора.⁵¹⁶

554. У научној литератури је констатована и објашњена употреба презента за обележавање прошлости, тзв. историјског презента. У трстеничком је говору оваква употреба велике фреквенције:

Оћорѐ ни шѐлаци, йройѓдне ми жѓна . . . , йде он (тада), ѓна кѓка, зайѓваше йѓшлѓви . . . В., седѓмо ми кад нѓко зѓкука Мед., одговѓрим ѓу да не ѓам нѓшѓа В., йреѓйрчѓм йѓѓи ѓа улейѓм у ѓвлицѓу Т., скѓнем улѓр ѓа најѓрим кобилѓу у ливѓче Р., скѓнемо ойѓнце ѓа загѓзимо до колѓни, избѓѓимо ѓчи: не види се йѓс йѓѓд око Мед., исѓйѓрамо шѓѓа кѓла да йѓђу, изѓѓбимо шѓе гѓдине . . . Миј. ойѓй-ђемо шѓе исѓйѓрамо свѓ из бѓкчѓ В. Д.

555. Поред презента у причању, у простом ређању догађаја, постоји употреба и у дијалогу, а само се из ширег контекста види да је реч о прошлости:

I

сѓйѓнемо йѓѓд зѓру йѓѓд Валѓну; неко виѓче из кумѓше (= тмуше): Сѓѓѓ! Сѓѓѓ сам. Поглѓдам мало бѓље, кайѓйѓн нѓки. Одѓкле йѓѓеш, мѓмче? — Из ѓаѓйѓрѓлѓ. Виѓде л нѓгде Арнаѓѓе? — Јѓ му кѓжем. Наѓйѓѓау л јѓш? — Енѓ ѓ ѓѓѓмо иза йѓѓѓѓка. Нѓки седѓ, нѓки лежѓв и свѓѓау. Не нѓѓау се да нѓко йѓма ѓде Т.

⁵¹⁴ У нашој лингвистичкој литератури квалификативна употреба глаголских облика се не прецизира тачно, не одређује се сигурније однос овог феномена према индикативу и релативу. В. А. Белић, Ор. cit. 210—211.

⁵¹⁵ В. мој чланак, Глаголски облици за обележавање прошлости у говорима Раче Крагујевачке, Зборник радова ВПШ у Зрењанину I (1962), 27—41.

⁵¹⁶ В. А. Белића, О употреби времена у српскохрватском језику, ЈФ VI, 113.

II

... чуем неко ме више с њуша. Де су њвои данас? — Ко зна, брѐ.
 Онда мдега човека нема да га гађаш с њушком.
 Да л нице, грдна, с неком другом?
 Баш ме брига, јако е . . .
 Навек се шакџ шдли с монџм В. Д.

Разуме се, у ова два текста сви примери нису у дијалогу, али је комбиновање причања и дијалога неопходно за тачније прецизирање момента реализације.

Облици презента оба глаголска вида сасвим су обични за обележавање прошлости. Према томе, без обзира на то шта се узима као основна употреба овог облика, обележавање прошлости је једна од његових релевантних функција.

Презент перфективних глагола у овом говору има далеко већу фреквенцију на интервалу прошлости него на интервалу будућности. Наравно, овде се изузима његова употреба с футурском енклитиком.

556. У простом причању врло је ретка употреба презента у 2. лицу јединине и множине. Говорно лице прича о себи лично или о трећим лицима. У присуству другог лица обично не постоји потреба да се нешто о њему саопштава. Међутим, уз извесне услове постоји употреба другог лица у дијалогу, друкчијег типа него оног који је наведен у т. 555/II, нпр.

... и ти се њдинеш гвр? Миј., а он ти да кућу и ѡрејшише ти имане?
 Мед., и ти се ѡремџишиш у Велуће? и ти се рџиши д' ѡдеш до нџмасџира? В., и ви сџијнеште за сџи у Руденџце? Т., и ви е укрџдџше? В. Д.

Оваква употреба је у исказима кад друго лице упада у говор првом са жељом да добије шире образложење нечега што је резултат посебног интересовања или уживљавања у садржину саопштења лица које говори.

557. За приповедачки презент карактеристичне су још неке ствари:

а) Ова категорија презента употребљава се у овом говору углавном за нешто што је лично на директан или индиректан начин доживљено. Оваква употреба карактеристична је за људе с мање школе. Проблем је везан за ширину индивидуалног интересовања и ширину знања.

б) Употреба перфективног презента је у највише случајева везана. Јавља се по правилу у комбинацији с још неким глаголским обликом. Без тога исказ би био морфолошки коректан, али би семантички био непотпун, нпр. *скџнем улџр, ѡрејрџим ѡуш* итд. Ови искази су семантички дефектни без ширег контекста.

Информативност је нешто потпунија ако се перфективни презент употреби с неком прилошком одредницом која прецизира време, начин

или место реализације. Међутим, и тада тек се из ширег контекста види дефинитивно какав је смисао датог саопштења, нпр. *ше гддине изгубимо свѣ*. И овде је потребно накнадно објашњење које би комплетирао претходно у семантичком смислу. Овде се поставља питање које године, са чиме је саопштење везано итд. Исто је тако и при употреби с одредбама другог значења: *и ѿакѡ свѣ ѿосѣдау у кругу*. Овде се поставља питање како, када, зашто итд.

Презент перфективних глагола претпоставља допунска објашњења у ширем контексту. Према томе, није потпуно само-сталан. У ужем или ширем смислу зависан је од других делова исказа.

По овоме је овај облик функционално сличан глаголском прилогу садашњем и имперфекту.

Иста је ствар и са имперфективним презентом у следећим типовима исказа:

седѣмо ѿод бѣвом, а из сѣла најѣдше војници, скидамо крѣч, а ѿандѣр се наврзо . . В., мѡлимо ми њѣга, а он неће ни да слѣша Мед., гѡзи ѿо брзѣци, вѡда га нѡси, а Морѡва расѣше све веѣа В. Д.

Тек у широј експликацији причање добија потпуност, искази су комплетни.

558. Начин исказивања футура конструкцијом *футурска енклитика + (да) + ѿрезени* у овом говору је сасвим обичан (в. т. 434). Овде се наводе услови морфолошког и синтаксичког карактера који условљавају елиминисање или употребу извесних делова оваквих конструкција.

Употреба или елиминисање да у оваквим везама није сасвим разграничено. Тенденција стварања конструкције без да врло је жива и илустративна. Постоје ипак неки елементи који указују да је испадање овог везника у неким везама чешће, у другим ређе:

1) Најмање се елиминише у конструкцијама типа *ћу ѡ' идем, ћемо ѡ' урадим*. Два су разлога за чвршћу постојаност да у овим везама. Прво, реч је о хијатусу, па то условљава чување сугласничког елемента. Друго, редуција би била велика испадањем да и то би доводило у питање и само значење. Лична заменица се у овим конструкцијама не употребљава, па ако би и везник испао, саопштење би морфолошки било јаче деформисано.

2) да више испада у конструкцијама *заменички облик + футурска енклитика + да + ѿрезени*. Још више кад је у конструкцији и неки енклитички заменички облик, нпр.

ѡни ће да га добићу транспонује се у *они ће га добићу*.

Овде је процес редуције да много конзеквентнији него у претходном случају.

3) Врло често се да елиминише у везама у којима се налази неки облик рефлексивних глагола:

они ће се ѿобићу, они ће се расѣуре, ѿић ћеш се сакрѣцеш, ви ћеш се ѿобицѣше од рађа итд.

4) Сасвим сигурно је утврђено да везник *да* несравњено чешће испада у интимнијим говорним ситуацијама. Говорно лице у таквим случајевима дозвољава себи много више слободе у селекцији језичких средстава, па према томе и много више редукција. Из оваквог говора типови исказа без *да* преносе се и у друге ситуације и тако се поступно добија конструкција без тога везника.

Нагомилавање језичких средстава такође условљава упрошћавање исказа. Илустративан је пример кад је реч о следећој конструкцији:
лична заменица + њомоћни глагол + да + енклиитички облик заменице + њрезениј, нпр.

ја ћу да га склдоним = ја ћу га склдоним = ћу га склдоним.

Наравно, на овакав начин се може изменити и тежиште исказа. У последњем случају обавезно је тежиште исказа на *склоним*.

Проблем тежишта интонације у писаном тексту је компликованији него у говорном језику, а тежиште је иначе један од битних фактора од кога зависи елиминисање појединих чланова исказа. Овај говор је врло илустративан у овом погледу.

559. Постоје други начини да се обликом презенте обележи футурска ситуација и то су релативно чести примери:

а) *чека, брдише, ми њошћисџемо њо* (= ми ћемо потписати), *дђнас се њребивамо на овђм бејћбну* (данас ћемо се пребивати), *ја се дђлим са женђм и са синовђма* (= делићу се) В., *каку нађем, њаку кђјим* (= такву ћу купити) Т., *долђзимо ко њдђе* (= доћи ћемо) Миј., *вечђрамо ко њдђе* (реализација треба да се оствари следеће вече) В. Д.

б) *њдем на сабор ња нек црќне* (= ићи ћу) В., *ндсим му раќицу, а њи се њуђи колико дђеш* Мед., *њдемо код њдга на ручак, а он нек сђрђми њиђа зња* Миј., *ја кђјђем ова моћбр, а њи њлђђи како зња* В. Д.

Разлика друге групе примера од прве је што је реализација у будућности одлучена без обзира на конкретне препреке и друге евентуалности које постоје или могу настати.

У свим примерима и једне и друге групе реч је о нечему што ће се тек реализовати. Овде нису наведени случајеви кад глаголи кретања под одређеним погодбама обликом презенте обележавају глаголске реализације које ће се извршити тек после тренутка саопштења.⁵¹⁷

У овом говору, и не само у њему, облик презенте синтаксички се реализује на интервалу карактеристичном за футур на тај начин што с а д а постоји чврста р е ш е н о с т да се глаголска радња или каква друга потенцијална могућност глагола о с т в а р и тек после тренутка саопштења.

То с а д а интензивирамо је до максимума и облик који је карактеристичан за обележавање тога момента или интервала психолошки се пројцира на будућност. Решеност и сигурност уносе и нешто модалности у исказ, али с обзиром на то да је реализација с релативном сигур-

⁵¹⁷ В. Милка Ивић, Систем личних глаголских облика за обележавање вре-
у српскохрватском језику, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду
мвн, 141—142.

ношћу остварљива у будућности, модалност није изражена више него у типичном футуру.

560. Као и у другим дијалектима и књижевном језику презент је чест у питањима:

*идемо л? Т., кдѣаш ли данас? радши ли данас? В., њграмо л ѡаблѣ-
ћѣ? (= да ли ћемо) Т., долѣзиш ли дѣеи В. Д., ѡрелѣзиш ли на
дрѹго мѣсто с ѡслѣм? Миј., коѡи кдга вечѣрамо? с кдга да жѣвѣмо
зѣјно? Мед., од кога д' ѹзнемо? с кдга да жѣвѣм? Миј.*

Презент у овим исказима јесте везан за тренутак говора, али реализација глагола тек треба да уследи. Према томе, однос је комплексан. Реализација је условљена одлуком другог лица или више других лица.

И у овој групи разликују се два типа употребе. У питањима без д а постоји фактор који би могао условити реализацију нечега уколико одлука другог фактора буде позитивна. У питањима са д а поред ове могућности постоји или може постојати сумња да се тако нешто уопште може остварити, нпр. *с кога да живим?* Овде може питање бити само ради информисања о нечему. С друге стране, може значити и *нѣмам с кога да живим*, пошто је неко такав и такав итд.

561. О употреби презента као дела императивне синтагме за 3. лице једине и множине нема ништа ново да се каже.

нека/нек + облик ѡрezenѡа = имѣраѡив, у овом говору је као и у осталим нашим дијалектима.

Исто тако и *немој/немо + (да) + ѡрezenѡѡ* служи за исказивање императивности, али посебне врсте.⁵¹⁸ Разлике према књижевном језику су у овоме:

а) Ова констатација са презентом несравњено је чешћа од конструкције с инфинитивом. Овакав однос зависан је од мале фреквенције инфинитива у овом говору.

б) И у овим везама постоји релативно често елиминисање да, нарочито у конструкцији с облицима рефлексивних глагола, а нешто ређе и с другим:

*немо сѣграш В., немо с' ѹфройѡсѡѡиѡе у ѡѣм ѡроклѣѡѣм Трсѡенѡику,
немо с' ѹгуруѣш у ѡѹѹ ѡдсо, немоѡе се ѡолдмиѡе нис ѡу враѡоло-
мѡѹу, немо скићеш Мед., немо ми ѡрѡчаш В. Д., немоѡе му кѡжеѡе
Миј., немоѡе ѡоѡѣѡе без мѣне Мед.*

Употреба с везником да такође постоји:

*немо д' ѡграш до њѣга В. Д., немо да га излѣжеш Мед., немо ѡолѡко
д' ѡрѣдаш Т., немоѡе да г' убѡѡѡе В.*

Процес елиминисања везника да у овим позицијама је врло илустративан. Разлози ове појаве исти су као и у футурској конструкцији (в. т. 558).

⁵¹⁸ В. о томе интересантан рад М. Ивић, Словенски императив уз негацију, 958ови Научног друштва Босне и Херцеговине, Сарајево 1958, књ. X, Одељење Радлол наука, књ. 4. 23—44.

562. Један од начина исказивања императивности облицима презента је у конструкцијама у којима постоји веза *да + се*. Ова веза има функцију императивне речце *нека*:

он је сѝдр, да му се оѝрдѝи В., она је цркла рѝдеући у овѝ кући, да цу се дѝ сѝрѝма Т., ѝморни су, зарѝдѝли су да им се дѝ рѝчак Т., слагѝо е, да му се оѝсѝчу ѝши (детету) Мед., данѝс је лѝйо учѝо, да му се кѝје цѝѝле Миј., да му се учѝни, да му се кѝже В. Д., итд.

У реѝим случајевима, у сасвим интимним ситуацијама, оваква употреба обухвата и прво и друго лице:

да ми се ѝмѝгне, да ѝи се дѝ В. Д.

563. Као и у књижевном језику и другим дијалектима императивност се исказује и на следећи начин:

дѝбро да чуѝаш књѝгу В. Д., оѝцад да вѝдиш рачуна Миј., да ми не лаѝарѝш ѝамо свѝиѝа, каѝ сѝѝгнеш да дѝма скѝнеш нѝво одѝло Мед., да ми не скиѝарѝш ки лѝд ѝо Крушевцу Т., да га наѝеш жѝв или мѝѝав В. Д. да ми не заѝѝаѝе ѝо чѝрѝѝце Миј., да ве не вѝдим вѝше око мѝе бѝкѝе Т., да ми вѝше не ѝодражѝѝе кѝче В.

Карактеристично за ову употребу презента је да обухвата пре свега 2. лице једине и множине. Даље, да се јавља у конструкцији с временским реченицама.

Разуме се, за треће лице је ово обично у конструкцијама следећег типа:

кѝжѝ цу да ме не олаѝѝа вѝше, заѝрѝѝѝ цу да дѝбро чуѝа конѝѝѝе, Мед.

У првој групи императивност је очигледно резултат неке претходно реализоване радње или некаквог стања који условљавају ублажену заповест. Сасвим је јасно да је свуда реч о модалној употреби.⁵¹⁹

Друга група примера такође је модална. Неки случајеви су исте или приближне семантичке вредности као у првој групи, нпр. *оѝцад да водѝш рачуна*. Заповест резултира из чињенице да није било вођења рачуна до тренутка заповести.

564. Констатована је прилично честа употреба презента за обележавање пасива оног типа како је то констатовао проф. М. Стевановић за књижевни језик, нпр. *ѝо је ѝисаѝ који се данас најѝише чѝѝа*.⁵²⁰

У овом говору постоји много таквих примера:

сѝѝе се колѝч, ѝрѝба се ѝѝѝѝе, ѝосѝѝѝе се слѝма (то се чини још увек на Божић), В., ѝѝре се не зараѝѝу како ѝѝѝ мѝслиш В., вѝнѝ се не ѝѝѝе на глѝдан кѝрам В. Д., ѝо дѝѝе се сѝмо вѝли, раѝѝца се ѝѝѝе дѝѝѝѝ Т., ѝамо се јѝди дѝре оѝѝѝѝом В.

⁵¹⁹ В. о томе А. Белића, О језичкој природи и језичком развоју I, Београд фн58,9214—217.

⁵²⁰ В. Граматика, 213.

Понекад ове конструкције звуче као гнома. Обележавају неку сталност, нешто што важи као правило, навика.

Уз неке од ових глагола се указује да је реч о специјалној категорији која својом специфичном формом служи и за специјалну употребу, нпр. *се зарађују . . . се* је у овим везама индикатор пасивности или неке трајности, сталности информације.

565. У овом говору позната је и гномска употреба презента. То су углавном већ познате гноме, само су језички прилагођене особинама овог дијалекта:

говѣда се у змену лижу Мед., *не њѣва њѣйдо док не бидне зѣра В., Т., де се зѣц окоийдо, њу и њогине* Мед., *док кучка не мѣне реѣм, кучићи се не куйе* Миј., *док се деѣше не закрѣви, мајка се не сѣћа В., њи га крѣши, а он ѡрди, нѣ било му живеѣи* Мед., *куче лѣе, вѣшар нѣси* Мед.

Систем глаголских облика за обележавање ѡшлости

566. У морфологији је показан систем глаголских облика за обележавање прошлости.

Подвучено је да имперфект и плусквамперфект имају малу фреквенцију (в. т. 449 и 459). У одељку о презенту речено је у којим условима презент обележава прошлост. Овде се говори само о облицима чија је основна функција обележавање прошлости и под којим условима могу бити супституисани другим облицима.

Перфектѡ

567. У овом говору перфект у синтаксичком погледу има све одлике и развојне тенденције као у целој југоисточној зони нашег језика. Неки слични процеси регистровани су и у македонском језику. Наравно, основне одлике су му као и у другим штокавским дијалектима српскохрватског језика.

568. У овом говору, а и у целом косовском-дијалекту, разликују се две, донекле издиференциране врсте перфекта. Условно ћемо их обележавати П₁ и П₂.

Први облик је с помоћним глаголом. Реч је о перфекту аналитичко-синтетичког типа. Други је без формулисања помоћног глагола. Дакле, синтетичког типа.⁵²¹ Ове две категорије перфекта су у извесним функцијама идентичне, у другим се знатно разликују. У садашњој фази не би се могло говорити о две потпуно посебне семантичке категорије. Разлози су следећи:

⁵²¹ Назив аналитичко-синтетички узет је због природе самог облика. Употреба две форме за јединствену функцију показује аналитичност. Обе форме, с друге стране, имају флексију: помоћни глагол наставке за лица, радни придев — наставке за род. Према томе, појединачни облици су синтетички.

а) Већи број функција, и то оних главних, заједнички им је.

б) Употреба перфекта без споне реализује се врло често због економичности исказа. Према томе, изостављање облика помоћног глагола у овом случају не мења суштину перфекта.

в) П₁ није још обухватио сва лица подједнако. Најчешћи је у 3. лицу јединине и множине. У осталим лицима је ограничен на извесне случајеве о којима ће бити говора.

Перфект₁

569. Већ је неколико пута речено да је екстензивност перфекта, пре свега П₁, врло велика у овом говору, а и у целом косовско-ресавском дијалекту.⁵²² Из досадашњих истраживања познато је да је перфект на временском интервалу прошлости слободан, необележен облик.⁵²³

Необележеност треба свакако схватити на овај начин само ако се мисли искључиво на интервал прошлости. Кад се однос успостави према тачки А (в. т. 548), онда се перфект, као што је општепознато, ограничава тренутком саопштења.⁵²⁴ Перфект је, дакле, везан за интервал прошлости у максималном броју случајева своје употребе. Једино кад се модално употреби, реализација се може претпоставити и после тачке А.⁵²⁵

Перфект је у многим случајевима синонимичан с другим облицима за прошлост. Међутим, пошто је перфект слободан, а други облици за прошлост имају већи степен обележености, то их перфект поступно истискује из употребе.⁵²⁶ Томе свакако доприноси и чињеница што је перфект један од облика с највећом фреквенцијом.

Постоји још једна од битнијих чињеница која одређује овакво место перфекта у систему глаголских облика:

Околност што је перфект видски невезан још је један фактор перфекта који омогућава његову синонимичност с другим облицима за прошлост, посебно с видски везаним.

Ове напомене биле су неопходне да би се разумео однос према дијалекатском материјалу у даљем раду.

Синонимичност се јасно види из следећих примера:

Он је седео и уживао, док сам ја дан и ноћ радио В: док сам ја радио дан и ноћ, он се ировађаше њо целем срџу В.
сви су косили кад је свадба најшла . . . В.
дни копађау док сам тамо била Т.
ћао да ми да, ал она његдва не даде Миј.

⁵²² О овом термину и закључцима у овом смислу в. Павла Ивића, Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба, ЈФ ХХ, 259.

⁵²³ В. Милка Ивић, Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику. Год. Филозоф. факултета у Н. Саду 1958, 146—148.

⁵²⁴ То је, у ствари, чист однос реализације глаголског облика према тренутку саопштења. Проф. А. Белић и други аутори називају ову могућност употребе индикативном или правом употребом времена.

⁵²⁵ Овде се неће више говорити о овоме, јер је то питање за себе.

⁵²⁶ То нарочито важи за имперфект и плусквамперфект.

һаше да дбђе, ал мбра д' йде у Медвѣђу Миј.
 һали да се узну, ал нису дали њбјзини Мед.
 һадййу да препйшу све пбсйнку, ал суд нйце дао Мед.
догдђ га нисам видо, седдо сам шјмо В. Д., кад су свй исйролазили,
ја се дйго шје ддо кући; цѣлу гддину сам крѣниао ки сйдка, а дна све
д' одндсе В. Д.
кай сам сййго у виндград, од грбѣза нйце осйало нйшйа В. Д.,
шамѣн сам јѣ сдо, а он йдче да се свѣђа Миј.

Из ових неколико примера се види да је перфект синонимичан како с имперфектом, тако и с плусквамперфектом.

Успешно их функционално заменује.

У дијалектима који имају ширу употребу имперфекта и плусквамперфекта овакви искази су обично с тим облицима.

Перфект се јавља врло често и у ситуацијама, где се у књижевном језику у неким дијалектима јавља аорист. О томе ће бити говора даље.

Све остале синтаксичке особине перфекта овог типа су као и у књижевном језику.

Перфект₂

570. Перфект без формулисаних облика помоћних глагола добио је научну обраду у познатој студији Ирене Грицкат.⁵²⁷ Материјал за ову студију је из књижевног језика и дијалеката који су до времена израде студије били испитани. Уз то, проучавана је и еволуција овог облика у споменицима српскохрватског језика.

Пошто косовско-ресавски дијалекат није систематски изучен, материјал из овог дијалекта није у споменутој књизи дат у сразмери у којој се јавља у говорном језику.

Перфект₂ у трстеничком говору заслужује посебну пажњу. Прво, што илуструје ширину утицаја који поступно долази с југа и југоистока Балкана и захвата цео косовско-ресавски дијалекат. Друго, што је и један од писаца са овог терена, Душан Радић, има врло наглашену употребу ове категорије перфекта у својим делима. Према томе, дијалекатска ситуација имала је директан утицај на стварање индивидуалног стила једног писца. Међутим, вредност Радићевих стилских особина могућно је проценити тек кад се изврши детаљан опис дијалекатских феномена и упореди с пишчевим језиком. Разуме се, ово је само једна компонента индивидуалног стила неког писца.

И најзад, трстенички говор се преко говора III зоне везује за говор Груже, а I зона преко Левча, чији је део, за говоре Шумадије. Тамо је такође констатовано не само постојање ове категорије перфекта, већ је утврђено и његово ширење као и неке законитости процеса настанка ове категорије.⁵²⁸

⁵²⁷ В. О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама. Посебно издање САН, књ. ССХХIII, 1—234.

⁵²⁸ В. мој чланак О перфекту без помоћног глагола у говорима долине реке Раче, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду IV (1954), 217—227.

571. И остали говори косовско-ресавског дијалекта имају употребу ове врсте перфекта. У говору Ресаве Милош Ивковић је забележио и овакве примере⁵²⁹:

имдо дѣац једног сина 93,
колько чича искдо, шолїко му Турчин ддо 94, и шо дѣац урадио,
їаре їримїо, улар ударио о земљу, шїшїко шїуј и коњ и шргдвац 94
он їдишо їушїем їа срдо Турце ге-шїерају шри девдїке заробїли.
кад вїдо Милѣву девдїку, он каздо 174, кад ддишла нїзїна браћа
. . . 176.
служїо чдвек, служїо . . . їа кад їдишо, он каже гдзи.
їшо, їшо, їа ндишо два човїка где седї на їушїу 229.

У косовско-метохијском говору такође је забележена употреба ове категорије перфекта⁵³⁰:

їшли шакд їди и ћак їа ји увидїила ндї 548, бдо један цдр їа му
їмрела жїна 548.
кад ддишо на вї їланїне, оа дла оїдсала їланїну шїе сасїдївила
главу сас рїї 551.
їдишо у лдв, їшдо шакд, їшдо . . . 551.

Две ствари су карактеристичне за употребу П₂ у споменутим говорима:

а) Релативно велика разноврсност нијанси и значења.

б) Општи збир употребе показује да је фреквенција најмања у косовско-метохијском говору. Истина, Елезовић у Речнику није ни могао регистровати стварно стање употребе овог облика, јер фразеологија која је тамо дата не може ипак да покаже комплетност фреквенције неког облика, али из ситуација у којима се иначе може јавити види се да нема велику ширину. То би говорило да утицаји сличне врсте долазе више с југоистока.

572. У трстеничком говору, као и у Ресави и косовско-метохијском говору, употреба П₂ има највећу фреквенцију у причању. Тако је и у делима Душана Радића. Следећи примери јасно илуструју претходни закључак:

зачукала звдна, їогїнуо Браќа, їогїнули други В., исїишдвали га,
їремїшћдли В., їдрао мдј сїн калдме у Загреб Мед., Цїровић
ддишао онїм їррагем, їдсле ддишла Калдбїћева вїјска Мед., дсам
дїца їздржала, а он ндишїа Миј., нїко їрїужїо ки їеїраїлї їлаїш-
но, два мїсеца їосле болово В., нїко г' осїдївио їред врїшїма Мед.,
дднела Мїра їїлиће Т., итд.

Швабе їмале (биле), кад улїгну у авлїцу, све шїи їокїїе, мде свекр-
ве їзели јелдче В., он кад возїо рїду, їрїчдо ми шїв В., кад ддїдше
Нїмци, ја шїек днда вїдо кїд оїїшїо свїш Мед., кад заїуцали ми-
їралеїзи, све жїво бежї Т., кад они увидїили у кїћу, сви їобггли
ндїоље.

⁵²⁹ В. Ресави.

⁵³⁰ В. Речник П.

*избего Гвдзден да не узне В. Д., она рекла да идила за мене шито
ймам кайишйал, ддила да види шитд сиремам за ручак Т., умдо да
йрича ки кай чийшд В., он йрича да му умрела ждена од јевийке,
он слагда да нашо йдре у воденйце В.*

Употреба Π_2 у причању је као у књижевном језику. У темпоралним реченицама и подређеним реченицама са да употреба је необичнија. Причање у оваквим реченицама је сажетије, концизније, атрактивније.

Разлике између Π_1 и Π_2 у првој групи примера стилског су карактера. То је само за нијансу друкчије од класичног — *био један цар ња имао . . .*

За овај говор, а и за друге, ово је сасвим јасно. У сличним позицијама употребљава се Π_1 . Исказ с Π_2 , поред извесних стилских особености, несумњиво је економичнији. Због тога овај облик, између осталог, лако продире у говор и учвршћује се у њему.

Из примера који даље следе види се да има исказа с Π_2 који стриктно узевши не би улазили у ову групу, нпр.

она рекла да йошла за мене . . .

Интересантно је да и у делима Душана Радића има веома много овакве употребе. Упоредивањем Радићевог материјала и савременог говора трстеничке зоне јасно се показује да се Π_2 и семантички и функционално осамостаљује.

Радић, нпр. овако употребљава Π_2 :

Једном мора, шито но кажу, у гроб, а зинула му ала да рачуна КЖ 99, Хишо да разврши сйару гранашу ња насйрадао КЖ 107, Кад сйигла, све било йројало С 98 и сл.

Радић је сасвим добро запазио овај феномен у говору околине Крушевца, Врњачке Бање, у Жупи. Осетио је да се стилски лепо уклапа у одређене ситуације и искористио је овакву употребу за карактеризацију својих личности. Међутим, он је ову могућност експлоатисао до највеће мере. Тако је испало да је бројчани однос овог облика у у Радићевим делима према употреби у савременом говору несразмеран.⁵³¹ У делима Добрице Ћосића ова категорија перфекта нема велику ширину употребе, а и онолико колико је има не даје неку особеност његовом литерарном изразу.⁵³²

573. Напоменуто је да се у говору мање образованих људи глаголски облици употребљавају углавном на интервалима који су директно или индиректно везани за егзистенцију говорног лица.

⁵³¹ Сасвим је тачна констатација Ирене Грицкат да је код Радића „ . . . то више манир . . .”, Оп. cit. 201—202.

⁵³² У Ћосићевим делима, судећи по језичком материјалу, није ни било тенденције да се ситуације и личности карактеришу пре свега дијалекатским особеностима. Међутим, и у његовом стилском изразу постоји доста ослонца на дијалекат, али је то више у фактури реченице, ритму исказа, у селекцији фолклорних и дијалекатских елемената као основе за властити стилски израз. У самониклом стању Ћосић мало шта узима. Радић чини обрнуто у многим правцима.

То се у највећој мери може констатовати и за употребу Π_2 .

Потреба да се неки процес или стање временски прецизира у прошлости морфолошки се, као што је општепознато, регулише временским одредницама или временском ситуацијом. Уколико то није случај, реализација се непосредно везује за тренутак саопштења, на нашој шеми — за тачку А. Као и многи други облици и Π_2 се може директно везивати за време говора о нечему у прошлости:

осам деца издржала, а он ништа, или она рекла да пошла за мене што имам кайиштал и сл.

Овај говор потврђује да се Π_2 може употребити и у индикативу, према класификацији о употреби глаголских облика како је дата у радовима проф. А. Белића и неких других наших лингвиста.¹³³

574. Постоје и други начини употребе Π_2 :

- а) *ми отѣрали стѣку* Мед., *од вѣлика мѣсла шѣулѣкнѣла љ љамей* (полудела) В. Д., *ја био у Омѣшнице, а шѣбе нѣма* (одговор на питање: шта би с тобом?) Мед., *дѣ био Трајко?* — *био у Трстеник* Мед., *љмрала љу мајка, а она љѣва* В., *како отѣшо?* — *отѣшо с кѣлима* Мед., *рѣко да љу му отѣрам говѣда у жѣшо* Миј., *љѣдѣсеѣ љдѣшо љодѣѣѣло свѣ* Мед., *што кѣка?* — *љмрео љу сѣн, што беснѣ данѣс?* — *изгубѣо новчанѣк* В. Д.
- б) *ја дѣшо* Миј., *сѣѣго и шѣ!* Мед., *Драга, мѣне увѣѣили . . . Т., ѣи заврѣшо љдѣс!* блягош *шѣбе* Т., *ми сврѣѣили маљо* (констатација је непосредно по доласку), *ѣи изгубѣо сѣѣ!* В. Д., *ми љорѣдѣли свѣ* В. Д., *отѣшо ми Бранко у кѣѣч* (= у поље) В. Д.
- в) *знѣш шѣа измѣлили на шѣбе* Мед., *да ѣи кѣжем шѣа љрѣѣли за шѣбе* В. Д., *нѣћу да ѣи кѣжем шѣа ѣи кѣѣли* В. Д., *дѣѣ ѣи' исѣрѣчам како љрѣшла Цѣна на сѣбѣру* Миј.

У првој групи, а и у другој, Π_2 се употребљава и у аориским ситуацијама. То се из писаног текста мало теже утврђује. У говору такве информације се специјално интонирају. Носилац реченичног интонацијског врхунца је глаголски облик. На тај начин се добија специјално осећање непосредности исказа у односу на тренутак саопштења.

Перфект, функционално постаје идентичан с аористом, и рекло би се, поступно сужава његове функције, утиче на смањивање његове фреквенције. То се види и из следећих примера:

ми отѣрали стѣку	:	ми отѣрамо стѣку
ја посаѣо кѣпус	:	ја окѣпа оно мѣ
ја дѣшо	:	ја дѣѣ
ја заврѣшо љдѣс	:	ти заврѣши твоѣ рад

В. Д.

У групи а Π_2 је мање синонимичан са аористом него у групи б. У неким примерима прве групе до замене не може доћи без штете по значење исказа, нпр. *де био Трајко* — сасвим је друго него — *де би Трајко?*

¹³³ Ово је потврдио и проф. М. Стевановић, ЈФ XX, 38—39.

Замена се врши најчешће у исказима с јаче израженим интензитетом.

То уједно говори да је Π_2 интензивнији глаголски облик од Π_1 и да је то можда, једна од његових најбитнијих особина. То га функционално поступно диференцира од Π_1 у извесним позицијама. На тај начин ствара се и посебан семантички тип. С друге стране, чињеница да је Π_2 на интервалу прошлости слободнији од аориста, да може да се употреби и ван домена доживљеног, чини основну разлику према аористу. Овај фактор свакако и условљава ширење перфекта у позицијама за аорист.

У другој групи Π_1 је носилац интензитета и тежишта исказа. Аорист и Π_2 су синонимични с веома незнатним разликама у значењу које имају у исказивању онога што се већ извршило у времену говорења.

ја дођо : ја дошо

Исказ с Π_2 нешто је више удаљен од тренутка саопштења и може се трансформирати у — *ја дошо, али тек сада саопштићам*. У исказима с аористом — *ја дођо* — ова удаљеност се не осећа. Оваква употреба Π_2 захвата целокупни глаголски фонд. Условљена је, најчешће, емоционалном садржином исказа.

У морфолошком погледу облици Π_2 формирају се комплетно у 3. лицу јединине и множине. То је разумљиво јер му је највећа фреквенција у причању.

С друге стране, и прва и друга група показују да се Π_2 поступно шири и на остала лица, такође у емоционалнијим ситуацијама. Π_2 је носилац интензитета исказа па је сасвим разумљиво што поступно сужава функцијски распон аориста.⁵³⁴ У том правцу трстенички говор чини целину с говором Ресаве, који опет преко смедеревско-вршачког говора стоји у директној вези са шумадијско-војвођанским дијалектом. Овај дијалекат има врло сужену употребу аориста и имперфекта, али је развој перфекта нешто друкчији него у косовско-ресавском.⁵³⁵

575. Посебна употреба Π_2 је у клетвама, здравицама, благосиљању, жељама:

цр̀ко даб̀бгда, њолуд̀до мај̀ке ш̀вде, у Тоид̀ницу сий̀гла, мај̀ку њи ш̀вду Г., жий̀вела а црк̀авдла даб̀бгда Мед., нѐмдла лѐба да јѐш Миј., не оий̀шила кући ко ње лаж̀ем В. Д., њрд̀шила ки ова м̀ченица (= рекија), нѐмд̀о очий̀нег вѐда, како њрд̀во говор̀до, ш̀акѐ срѐћу имд̀о В. Д.

овѐ гд̀дине њи́ли са чд̀шом, догд̀дине с чабр̀ем В., њи́ли у здрав̀љу и весѐљу, имд̀ли с ким и са чим Миј., слд̀вили мд̀го лѐша и гд̀дина Мед., жѐва бѐла и срѐћу имд̀ла, жѐв бѐо и саб̀љу носѐо (жеља да неко буде официр), лд̀ка му зѐља бѐла В.

⁵³⁴ Почетна фаза ширења Π_2 у 3. лицу јд. и множине потврђује и македонски језик. Ова особина се касније шири и на остала лица.

⁵³⁵ В. Павле Ивић, Дијалектологија I, 72 и 75.

И прва и друга група изразито су модалне. Примери употребе овог облика у првој групи најчешће врло емоционално и с дубоким уживљавањем исказују жељу да се деси неко зло, или жељу да се реализује нека правда. Друга, бар у формалном погледу, исказује жељу да се догоди нешто друго. Жеља ни у једном ни у другом случају не мора имати стварног значења. Први тип жеља може бити изречен из шале, други из конвенције. Само из говорне ситуације може се закључити у чему је стварна суштина таквих жеља. У писаном тексту потребна је шира експликација да се садржина разуме.

Лингвистички је битно што Π_2 и у овим позицијама успешно може да исказе, поред осталог, и емоције. То је углавном особина интензивних глаголских облика — аориста и имперфекта.

Потенцирана употреба Π_2 у сличним позицијама показује да овај облик добива посебну семантичку физиономију и све се више функционално осамостаљује.

576. Процес настанка Π_2 најчешће је условљен стилским факторима. Напред је било говора о томе. Овде се наводи још један случај који илуструје овакав закључак:

је л ддишо она човѣк? — ддишо Миј., јесу л ши дднели шиџдођ из Трстѣника? — дднели марѣму и циџде Мед., јесте л њокосили? — њокосили Мед., и сл.

Ако се јави потреба да се исказ трансформише, или да се о њему нешто каже, онда се јављају овакви типови исказа:

каже Мила да ддишо она човѣк В.

Овде се уноси само експликација одговора, а пошто је одговор без споне, то се и трансформирана форма јавља без помоћног глагола.⁵³⁶

577. У причању, у простом рећању догађаја, Π_2 је врло чест:

Винка ддишла, сѣла за асиџал, њдчела да њрича како њрдила у чѣршиџе Мед., седџли ми сву нџ: јџли, њџли њдвали, јџли, њџли . . . В., њричѣла ми мајка како њрдила у Краљѣву: сџџгла она на њџцац, само шишо се окрѣнула, нџко џу гџџио кџриу Мед.

578. Спона се у низу случајева не формулише из стилских разлога. Ако је једном споменута у контексту, даље се обично, избегава њено понављање. Ово је потпуно у складу с наглашеним принципом економије употребе језичких средстава у овом говору. Према томе, и на овом плану постоји процес упрошћавања. У овом смислу Π_2 се идентификује с Π_1 ; јавља се у његовим функцијама. То је сасвим разумљиво јер је већи број функција за ове две категорије перфекта истоветан. Књижевни језик делује да се Π_1 више употребљава, али и Π_2 задржава своје позиције.

⁵³⁶ Слична ситуација је и у шумадијским говорима кад је реч о процесу настанка овог облика. В. мој чланак Перфект без помоћног глагола у говорима долине реке Раче, Год. Филозоф. факултета у Н. Саду IV, 223—224.

579. Све категорије перфекта констатоване у трстеничком говору заступљене су и у делима Душана Радића. Несразмер је само у фреквенцији употребе П₂, о чему је већ говорено. У Радићевим делима постоји само једна разлика према говорном језику ових крајева. Наиме, кад Радић даје коментар нечијег директног говора, чини то врло често перфектом₂. Исто тако и кад даје образложење нечијег говора:

Нека га доле . . . нек' ршика — наредио Христифор жени која застала на прагу ЖН 10, држ' — беснео њоред осунчаних њлошова ЖН 35, Божић њи њвој — дрекнуо, ња сѡао да ѡреѡи ЖН 39, Здраво, добро! — шайаѡом одговорила Љубица НСО 70, Како? — Укоѡали. Уѡлаѡио нас овако маѡоре — Миѡфра врисиула и сѡала га заѡајаѡи водом ТКНС 61, Јес' — ѡрисиѡао најослеѡику и Зврчак КЖ 64.

У Ћосићевим делима ни у овом смислу нема никаквог поклапања с Радићевим маниром.

Код Ћосића као и код већине других писаца у овим позицијама је аорист.

Плусквामीрфект

580. У морфологији је констатовано да овај облик није у честој употреби (в. т. 459). Његова мала фреквенција условљена је чињеницом што је врло лако замениљив перфектом, посебно перфектом без споне, а и што је морфолошки гломазан. У општој тенденцији да се економично употребљавају језичка средства сасвим је разумљиво што се компликованији облици елиминишу. То никако не значи да је овај облик потпуно нестао из употребе, већ само да му фреквенција у поређењу с књижевним језиком опада:

кад бѡше лѡго, уѡѡѡили му свѡ Миј., ѡоѡѡо бѡу дѡли, нѡ знам Мед., бѡмо ѡрѡмѡили нѡва одѡла каѡи сѡѡѡже нареѡење Миј., Бѡда уѡѡѡко бѡо ѡре но ѡѡѡо они најѡѡѡше Т., мѡсец бѡо зѡшо, најлѡзѡило глѡво дѡба (опис је дат да објасни ситуацију), ми се сакрѡили и чѡкамо В., бѡмо исѡлѡѡѡили свѡ каѡи ѡдче рѡѡи В. Д., они сѡѡѡлно исѡѡли, исѡѡли дуг, а Млѡѡа бѡо дѡнео . . . В. Д., он се бѡо сѡгнуо да дѡваѡи кѡмен, а они га ѡреѡѡѡсли са свѡ сѡѡрѡнѡ Мед.

Ово је уобичајени начин употребе овог облика. Плусквамперфект се реализује пре неког другог облика у прошлости.³⁷

Плусквамперфект је у овој функцији везан облик. Из ове констатације јасно је зашто се његова употреба сужава. Одржавање егзистенције овог облика у систему облика за обележавање прошлости у трстеничком говору, и не само у њему, више је из стилских разлога. Није сасвим исто кад се у овом говору каже:

пошто беу дали, не знам, и
пошто су дали, не знам

³⁷ О употреби плусквамперфекта говоре и средњошколски уѡбеници на сличан начин. В. М. Стевановић, Граматика, 411—412.

Плусквамперфект уноси у овакав тип исказа више несигурности него перфект. Специјална интонација приликом саопштавања једним или другим обликом даје могућности да се ово осети. Из писаног текста је то теже закључити.

581. Плусквамперфект се јавља и у питањима или као одговор на нека питања:

*бѣу ли окойдли? (кад си био тамо) В. Д., бѣу ли је однели из болнице Мед., бѣа ли ти завршио неку чкдлу (уопште) Миј.
шша сше урадйли? — онд шшо смо бйли рѣкли (уговорили) Т.
кољко си йлйшй онд? — кољко смо бйли йогодйли Т., они бѣу урадйли свашша . . . Мед., бйле йоййле йо шрй ракйце . . . Т.*

Плусквамперфект није чест у дијалогу. Перфект је ту много обичнији. Употреба плусквамперфекта у дијалогу у принципу се поклапа с употребом назначеном у примерима претходне групе. Реализација неког глагола је претходила некој другој реализацији, само је у овој групи остварење некако удаљеније. Дистанца између одговора, намере и извршења прилично је велика. У писаном тексту то се, такође, недовољно види. Морфолошки није ничим ова дистинкција подвучена.

Интересантно је да у неким функцијама плусквамперфект подсећа на имперфект, нпр.

бѣа ли ти завршио неку чкдлу? — одговара имперфекту како се ти зваше?

Такав плусквамперфект одступа од класичног начина употребе. Обележава процес који је требало да се заврши у прошлости, али се својом актуелношћу пројцира и на садашњост. Занимљиво је да у истој позицији не може бити употребљен плусквамперфект другог типа:

да ли си ти био завршио чколу?

У овом случају значење се битно мења.

582. Интересантно је такође да двојака форма плусквамперфекта има понекад и стилску диференцијалну вредност у неким другим позицијама. На пример, облици с перфектом нарочито с P_2 , уносе више интензивности у исказ него обично:

ддшли бйли . . . , сдд ми бйо несйшо бензин В., сдд ми бйо рѣко Т.

У овим примерима постоји поклапање тренутка рсализације са сад. Поклапање је, разуме се, привидно. Остаје чињеница ипак да су искази оваквог типа сами по себи довољни, да се плусквамперфект не јавља као везани облик. Ова појава позната је и књижевном језику и та функција плусквамперфекта идентична је с перфекатском функцијом.

583. Употреба перфекта у причању позната је и овом говору:

за време окуйшйце бѣамо ошйшли у Краљѣво Мед., и сл.

Душан Радић на сличан начин употребљава овај облик:

Месеџ био зашао. Наилазило глуво доба.

На основу овако мало примера тешко је извести дефинитиван закључак колика је стварна функционална вредност плусквамперфекта.

У садашњој фази види се једино да постоје разлике у нијансама појединих функција овог облика.

Занимљиво је да у нашој досадашњој литератури плусквамперфекту нигде није посвећена посебна пажња. У извесним делима и студијама само се узгред или делимично износи оно што је најбитније о плусквамперфекту и његовом месту у систему глаголских облика. Тако се према овом облику односи Т. Маретић⁵³⁸, А. Мусић⁵³⁹, А. Белић⁵⁴⁰, Вензел Вондрак⁵⁴¹, М. Стевановић⁵⁴², Милка Ивић⁵⁴³, и др.

Аорист

584. Аорист је облик који у функцијама за обележавање прошлости у трстеничком говору има још увек велику фреквенцију употребе. Слична ситуација је и у свим говорима косовско-ресавског дијалекта. Овај дијалекат по овој особини чини део широког подручја. Повезује призренско-тимочки и херцеговачке дијалекте. Једини изузетак је смедеревско-вршачки говор, који се у овом погледу све више укључује у шумадијско и војвођанско говорно подручје.

Неопходно је ипак напоменути да аорист није више облик у експанзији, није ни близу онакве фреквенције као перфект, или презент у функцији обележавања прошлости.

У морфологији је констатовано да аорист није сасвим видски обележен, али је од имперфективних глагола несравњено ређи у употреби (в. т. 446).

585. У трстеничком говору аорист се употребљава и у причању и у дијалогу. Према томе, нема никаквих посебних разлика према књижевном језику у овом смислу.

586. У причању је релативно чест:

нарѣдише ми . . . Миј., њосѣјемо ми . . . Мед., кад дбѣдише Немци, ја тек онда видо куд оидишо свѣи Мед., ња се обдлѣ, ња се ожени (у то време) Миј., дни библи кои куће каиш њуче њушка, ѣдма њоѡр-идше . . . и оидше нис њуш Миј., немѣдо мѡзак у главѣ ше дбѣо ѣде у блѣишо Миј., удѣрише ња само шѡѡре, Бугари њосле најѣдоше Т., идче на њи да виче Т., јучѣ дбѣе . . . Т., седѣмо да рѣчѡмо . . . В., баѡѡч ѡрѣсече дбе ногѣ В. Д., ѡбѣе и ѡѡиѣе у јѣдну кућу В.

Употреба овог типа обична је и одговара приликама у другим дијалектима. Аорист у оваквим исказима не обележава неке специјалне емотивне ситуације. Изузетак су два-три примера:

*ударише ња само шѡѡре
немадо мозак у главе ше доѣо овде у блѣишо*

⁵³⁸ В. Граматика, 632—634.

⁵³⁹ Глас СХХП, 86—87 и Глас СХХИ, 142.

⁵⁴⁰ ЈФ VI, 125—127.

⁵⁴¹ Vergleichende Slavische Grammatik II, Göttingen 1908, 280.

⁵⁴² ЈФ XXII, 34—37.

⁵⁴³ Год. Филозоф. факултета у Н. Саду III, 146 и даље.

Овде је причање аористом и пак нешто емотивније него перфектом. Исказ је сликовитији.

У неким од оваквих исказа може се употребити и перфект. Код млађих људи, нарочито у I зони, перфект је знатно чешћи. У свакодневном говору увек се тако и врше мешања ова два облика.

587. Као корелати аористу, поред Π_1 , функционирају и Π_2 (в. т. 574), а и презент. Нарочито је употреба презента у сличним, напред наведеним ситуацијама, обична:

нарeдѝше ми . . . : нарeде ни Т.

пoђо и найђем у јeдну кyђу: пoђем и срeтнем Мику В. Д.

дoђо ја у Омaшницу : стигнем ја у Трстеник и . . . Мед.⁵⁴⁴

удaрише па само шатрe : Нeмци удaре из Пoдине . . . Мед.

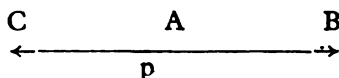
По редоследу односа аориста с другим глаголским односима рекло би се да је у овом говору најбитнија корелација с Π_1 . Нешто мање постоји такав однос у корелацији аориста и Π_2 , а онда и с презентом. У свим овим ситуацијама долази до функционалне паралелности и фреквенција појединих облика показује да се то ширење неких од њих врши на штету аориста. Навика да се аорист употребљава као стилско диференцијално средство још да одржава у систему. То омогућава да се његов функционални распон само делимично сужава, што се види из следећих примера:

умре му жена : умрела му жена — десило се изненада. Статистика употребе облика показује његово сужавање јер се споменути облици за прошлост употребљавају све чешће у позицијама где бисмо очекивали аорист.

588. Однос облика аориста према субјективном оцењивању тачно је фиксиран. Никад се у овом говору не употребљава за обележавање нечега што је ван сфере *!доживљеног говорног лица*.⁵⁴⁵

589. Аорист у дијалозима још мање може да се употреби ван домена *доживљеног*. Према томе, функционалне могућности аориста и имперфекта могу се графички представити на интервалу прошлости. На тај начин се релативно лако утврђује њихов однос према релацијама које обележавају Π_1 и Π_2 .

Разуме се, прецизирање њиховог места у систему функција глаголских одлика схвата се не у смислу дефинитивних и тачних мерења; мора се увек претпоставити могућност ужег и ширег функционалног распона. Ево како би се то шематски могло представити:

⁵⁴⁴ О оваквој употреби говори већи број аутора. Исто тако се говори и о могућности замене једних облика другим. В. о томе А. Белића, ЈФ VI, 127.

⁵⁴⁵ Према томе, сасвим одговара већ раније констатованој особини аориста у овом смислу. В. Петар Сладојевић, О значењу аориста у српскохрватском језику, ЈФ, XXI, 131, и литературу тамо наведену.

Већ је речено да је права схваћена као симбол у условном смислу. Узето је у обзир време у непрекидном протицању.⁵⁴⁶ Интервал АС је прошлост, АВ је будућност. Тачка А је помична. Узета је као релативна граница која дели прошлост од будућности. Интервал Ар одговара времену у коме се могло догодити оно што се може аористом обележити. Однос аориста према перфекту лако је представити:

$$\boxed{\text{Интервал аориста} = \text{АС} - \text{Ср}} \quad ^{547}$$

Аорист се гради углавном од перфективних глагола па према томе обележава само један тренутак на споменутом интервалу. Тачка реализације слободна је на интервалу Ар, али је управо тим интервалом и ограничена.

590. Фреквенција у дијалогу такође није мала, али је мања него у причању. Ово наводи на закључак да аорист, у ствари, губи једну од битних функционалних могућности. Употреба му се све више своди на причање. Према томе и могућности синтаксичке синонимије су веће. С обзиром на експанзивност других глаголских облика, нарочито перфекта и презента, и могућности за потискивање аориста су на овај начин веће.

У говорној комуникацији јавља се неколико варијаната употребе аориста:

а) У дијалогу

кд̄ ње̄ љр̄двари, бр̄ѣ, ње̄ се̄ д̄жени? — н̄ико ме̄ н̄ице̄ љр̄ев̄арио В., д̄ѣ се̄ њӣ љзгуби? љд̄гибе̄ ње̄ ч̄двек̄ љр̄а̄ж̄ѣӯћи В., д̄несе̄ л̄ њӣ он̄е̄ љд̄ре? В. Д., зн̄а̄ш њӣа̄ мӣ р̄ѣче̄ к̄ум? В. Д., њӣѣ̄ њӣ р̄ѣче̄? В. Д., њӣа̄ њӣ б̄ӣ да̄ љол̄уд̄иш? Миј., д̄ко̄ја л̄ ж̄ѣѡӣ? Мед., и сл.

б) У питањима с негацијом

н̄ѣ рече̄ л̄ мӣ њӣ њӣд̄го̄ђ? Мед., н̄ѣ с̄ѡӣже̄ л̄ м̄ало̄ до̄ каф̄ѣне̄? В. Д., н̄ѣ с̄ѡӣже̄ л̄ м̄ало̄ д' об̄р̄ѣшеш̄ кач̄ѣру? Миј., н̄ѣ окусӣ л̄ м̄ало̄ од̄ он̄ѣ̄ м̄ученице̄? В., не̄ д̄адо̄ л̄ њӣ ј̄а̄ с̄ѣр̄ѣму, не̄ к̄ӯѣѣ л̄ њӣ н̄ѣмеш̄ѣа̄? Т., не̄ м̄огд̄с̄ѣ̄ л̄ м̄ало̄ да̄ свр̄а̄ѣѡӣѣ̄ ӣ до̄ н̄ас̄? не̄ љд̄рас̄ѣ̄ л̄ ме̄ да̄ се̄ д̄ѣж̄ем̄ љре̄ зор̄ѣ? Миј., ља̄ н̄ѣм̄д̄ос̄ѣ̄ л̄ ӣ вӣ од̄ љд̄га̄ к̄ѣке̄ в̄а̄ид̄ѣ? В.

в) Следећа група примера такође је у дијалогу; обликом аориста успоставља се директан однос према тренутку саопштења, али се не инсистира на обавезном учешћу саговорника у дијалогу. То су саопштења која се тичу пре свега говорног лица:

м̄ѣне̄ се̄ с̄ам̄ љо̄ с̄ѣбе̄ д̄д̄бӣ дув̄ан̄ Миј., љѡ̄ љд̄че̄ вӣ љр̄ичам̄ о . . . Т., ја̄ р̄ѣко̄ ж̄ен̄ѣ да̄ д̄в̄ѣ В., о̄ љо̄љико̄ д̄ѣц̄а̄ ос̄ѣѣмо̄ само̄ нас̄ д̄вѣ̄ ӯ ж̄и-в̄ѣѡӯ, св̄ѣ̄ на̄ӯчӣ од̄ ов̄ѣ̄ д̄ѣц̄а̄.

⁵⁴⁶ Покушај графичке интерпретације временских односа постоји и у материјалу и у математици. Векторским путем је приближније могуће представити однос времена и простора.

⁵⁴⁷ У овом случају се не узима у обзир да тренутак саопштења може бити и у прошлости. Кад се глаголски облици реализују везујући се за неки такав тренутак, онда се тек посредним путем везују за тачку А, која дели прошлост од будућности.

- г) *оде ја Т., ми оидмо у Руденице В.*
 д) *ичивили враић (гледајући) В., црко од врућине Т., ироиддо од ове мџва В. Д., изломисше ми руду, будале Мед.*

Постоје извесне разлике у интензитету исказа између употребе аориста у групама тачке *а, б, в и г*. У групи *а* и *б* лична заинтересованост за садржину исказа веома је уочљива. Посебно је изразита интензивност употребе аориста у групи *д*, што је и разумљиво јер је реч о великом степену модалности, а и о исказима који су емоционално засићени.

Посебно је питање употребе аориста од глагола *отић*, нпр. у исказима типа *оде ја* итд. Овом питању је већ раније говорено и распарављено у радовима проф. Ј. Вуковића и Михаила Стевановића.

У примерима *изломисше ми руду, црко од врућине* нема ничега што не постоји и у књижевном језику. Реч је о транспозицији употребе глаголских облика. Интензитет је овде врло наглашен, па се реализација глаголских облика антиципира. Ништа не смета што се глаголски облик не мора или се неће уопште реализовати.

592. За примере под тачком *а* карактеристично је што су глаголске реализације релативно блиске тренутку саопштења, односно тачки А. У првој групи питање претпоставља одговор некој садржини која је остварена у блиској прошлости.

Следећих неколико примера илуструју овакав закључак:

ко ше иревари . . . ше се ожени?

Питање је постављено младићу који се оженио пре годину дана. Човек о коме је реч врло је млад. Чуђење и питање везани су за неозбиљност женидбе у тим годинама.

мене се сам њо себе одби дуван

Пушење је била навика дуго година, а човек саопштава да је престао да пуши пре више месеци. Саопштења овакве врсте актуелна су у тренутку кад се о томе говори.⁵⁴⁸ Заинтересованост за оно што се пита условила је специјалан интензитет. Отуда и стварање утиска да је реализација овог глаголског облика непосредно претходила тренутку саопштења.

Потенцирана заинтересованост обично искључује било какву препреку између тренутка саопштења и тренутка реализације. Примарност заинтересованости слиминише све друге факторе.

593. Занимљива је још једна могућност употребе аориста. Реч је о питањима:

сийгосше л? обрдсше л? В. Д., ручдсше л? њоломисше л и њо? изигрдсше л се? добисше л? Т.

Овај тип употребе је у неку руку директна опозиција типу — одо ја —. Реализација је, уколико је постојала, врло блиска тренутку саоп-

⁵⁴⁸ То је сасвим добро уочио П. Сладојевић, Оп. cit. 135.

О томе говоре и други, нпр. А. Стојићевевић, Значења аориста и имперфекта у српскохрватском језику, Љубљана 1951, 14 и даље.

штења. У типу — одо ја — реализација треба да се оствари непосредно после тренутка саопштења.

Питања сличне врсте била би сасвим излишна и представљала би таутологију да нису везана за посебну заинтересованост да се реализација оствари, односно да је остварена. То је реализација за коју се претпоставља да је претходила или која је стварно претходила тренутку саопштења.

У неким случајевима питање се поставља као нека врста олакшања због остварења реализације онога што је предмет интересовања.

Разуме се, оваква питања могу бити постављена и у иронији или из сасвим конвенционалних разлога.

Употреба аориста имперфективних глагола

594. Аорист имперфективних глагола, као што је напоменуто у морфологији, има и малу фреквенцију и мали функционални распон. Ограничена употреба овог типа аориста карактеристична је за све српскохрватске дијалекте који га имају. У овом говору забележено је неколико примера употребе овог типа аориста:

кдѝа, кдѝа док ме нѣ заболѣ глава Миј., *не смѣдо д' љдем* Мед., *љцовдше они свѣ* (пошто су је напали и преврнули кола) Мед., *љекљѝше* (они да нешто ураде), *ал нѝшѝа* В., *волѣдо да дѣѝем* (ал ми се жеља није испунила) Т., *идѣ, грдна, седѣ* (на гроб мужевљев) В., *љѝше ракѝцу, дѣвѝше и нѣма . . .* (то вече) Миј., *искѣ е ја* Т., *он ѝши, брѣ, ѝѝ, ѝѝ, ѝа ѝдсле бљѝва, бљѝва* В., *ја идѣ ѝе умлѣ жѝѝо* В., *он је мало глѣда ѝа дѣ* В. Д.

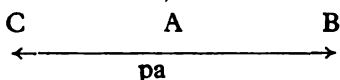
Норме књижевног језика захтевају обично да се аорист имперфективних глагола употребљава само с неком временском одредницом која трајање овог облика своди у одређене границе, односно која показује тачку до које је трајање глаголске реализације било. У томе би била и основна разлика у овом смислу између употребе аориста и имперфекта.

Материјал трстеничког говора показује и неке друге могућности. При употреби два облика аориста у истом исказу, нпр. — *идо, грдна, седо; ја иде те умле жито* — прва акција претходи другој, али друга није ограничена никаквим видљивим знаком. Таква констатација особито важи за аорист чијим понављањем у исказу настаје итеративност. Ограниченост трајања у овим случајевима могућно је само експлицитно претпоставити. Она се може видети из семантичке природе самог глагола, или у ширем смислу из целог контекста. Морфолошких ограничења нема.

Друга констатација је да се аорист не мора ограничавати само временском одредницом. Ту улогу може имати и цела реченица, нпр. — *копа, копа док ме не заболѣ глава,*

Реализација неке потенцијалне могућности глагола може уследити и после неке друге реализације у прошлости, нпр. — псоваше они (њој) све (пошто су јој преврнули кола). Псовању је претходило напад и превртање кола. Новац због којег се ово и десило нападачи нису нашли и све се завршило псовањем.

595. Из овога следи закључак да аорист у целини узевши може да обележи сложене временске и друге односе према тренутку саопштења. То се може представити увођењем још једног елемента у графичку представу временске линије.

Из овога следи да аорист може имати неколико могућности реализације (обележје функције = FA).

I FA = AC — Ср:	однос је непосредан према тренутку саопштења у тзв. садашњости. реализације глаголског облика ће тек уследити или би могле уследити после тренутка саопштења, нпр. — одо ја . . .
II FA = A → B:	реализације глаголског облика ће тек уследити или би могле уследити после тренутка саопштења, нпр. — одо ја . . .
III FA = AC — (Ap—aA):	реализације глаголског облика су до неке тачке у прошлости. Дакле, посредно се везују за тренутак саопштења у садашњости.
IV FA = AC — (Ap—ap):	реализације су уследиле после неке обележене тачке или интервала у прошлости.

Тачка *a* је углавном онај фактор који је проф. А. Белић узимао као фактор релативизације употребе глаголских облика, наравно, с друкчијом интерпретацијом и друкчијом терминологијом него што је овде примењена. Прецизирање различитих односа на интервалу прошлости уопште је на друкчији начин третирано у његовим радовима.

596. У морфологији је констатовано да један перфективни глагол у 3. лицу множине може имати облик имперфекта, а употребљава се сасвим сигурно само у аориским ситуацијама (в. т. 447): *йочѣу йейлѣви да йѣау*. Пример је, како је у ранијој литератури већ констатовано, аналошки. Међутим, овде се може претпоставити и утицај семантичких фактора. — они почуе да певау — претпоставља даље трајање певања Могуће је да утицај тог трајања које се природно надовезује на почетак психолошки потпомаже усвајање имперфекатске форме за аориско значење. Пример је изузетан и на основу њега немогуће је стварати сигурније закључке у овом правцу.

Имперфект

597. О основним морфолошким одликама имперфекта у косовско-ресавском дијалекту и трстеничком говору постојали су неки подаци и пре овога рада. За косовско-метохијски говор наведени су примери

у радовима Глише Елезовића⁵⁴⁹, за Ресаву у умотворинама које је сакупио Милош Ивковић⁵⁵⁰, за непосредну околину Врњачке Бање у раду Љубе Стојановића⁵⁵¹, за леву страну Западне Мораве, углавном за III зону, постоји посебан чланак аутора овог рада.⁵⁵²

Последњи цитирани рад поред морфолошких облика имперфекта покушао је да укаже и на основне функционалне особине његове. За друге зоне, и поред сакупљених података, још увек није сасвим јасно колика је фреквенција имперфекта. Глиша Елезовић наводи, нпр. и овакве облике:

кад ш̄дмо, ббг нд беше ш̄у . . . сал бдкчићи бѣу ш̄у. Јеђау к̄исело м̄леко 350, С̄ибин һ̄аше да ме уб̄ије 557, ја оћ̄а да закд̄љем једнбга дан̄с 558, Б̄урђа ми цв̄еће бер̄аше, ма̄јка га у кр̄ило ш̄ураше 563, м̄дју му ӣдсму ӣваше 566, и сеђ̄аше л̄ѣа м̄ма 566/II.⁵⁵³

У другим радовима који говоре о косовско-ресавском дијалекту обично се само констатује постојање овог облика.⁵⁵⁴ Ово је и оправдано јер није реч о радовима који су имали претензија да даду детаљније податке о свим особинама овог облика.

598. Карактеристично је неколико основних одлика имперфекта у садашњој фази:

1) Елиминисање овог облика врло је интензивно у последњих педесет година, нарочито за последњих двадесетак година.⁵⁵⁵

2) Старијим људима овај облик није туђ кад се спомене, али га у говорној пракси обично не употребљавају. На директно питање одговарају да знају за тај облик, али се сад ретко употребљава. У говору млађих људи скоро никако и не постоји.

3) Имперфект је још ређи у првој него у другој зони.⁵⁵⁶

599. Синтаксичке особине имперфекта немају ничег посебног што би га разликовало од употребе у књижевном језику. Његове функционалне могућности и основне особине одговарају ономе што је о овом облику у литератури до данас већ речено.⁵⁵⁷

⁵⁴⁹ В. Речник II.

⁵⁵⁰ В. Ресава, где Ивковић бележи неколико примера који су као у књижевном језику.

⁵⁵¹ В. Врњци, 217—218.

⁵⁵² О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање, Зборник за филологију и лингвистику МС II, Н. Сад 1959, 114—132.

⁵⁵³ В. Речник.

⁵⁵⁴ В. А. Белић, Народна енциклопедија СС IV, 1072.

Павле Ивић, Дијалектологија I, 102.

В. Иван Поповић, Историја српскохрватског језика, Нови Сад 1955, 120, где има и погрешних података о имперфекту у косовско-ресавском дијалекту.

⁵⁵⁵ У интервалу од 1950. до 1963. године прикупљен је материјал у III зони; у I и II зони је сакупљање почело нешто касније. Примећено је да је имперфекат несравњено ређи последњих година у употреби него првих година сакупљања језичког материјала на овом подручју.

⁵⁵⁶ Друга зона спорије мења извесне језичке особине. О томе је у неколико наврата говорено.

⁵⁵⁷ В. Д. Јовић, Оп. cit. 114—132.

Треба још једном подвући да је фреквенција од глагола *бит*, *ктет*, *нemat* већа него од било којег другог глагола (в. т. 450). Овде се наводи још примера употребе овог облика ради илустрације његових основних вредности:

*ови шћо бѣу ѿ ѿуѿи, ѿо бѣрбѣ В., дѣбар ѡн бѣше, кад бѣше у За-
дружни дѣм . . . В. Д., да бѣа млѣђи, ја би ѿо свршио В. Д., из
Сћубла мѣслим да бѣше Винка Мед., бѣсмо у . . . Миј., бѣсѿиѣ ли
вѣ с моѣм у Пољне В. Д., бѣађѿцамо далѣко кад ѡн сѿѿѿже В. Д.,
нѣмађадицамо кѿд Т.*

Основне карактеристике употребе имперфекта од глагола *бит* су у овоме:

а) Један део примера употребљава се у значењу *на л а з и о* се, односно *на л а ж а ш е* се, нпр.

ови шћо беу ѿо ѿуѿи . . . , кад бѣше у Задружни дом

б) Типична имперфекатска употреба је у примеру — добар ти он бѣше. Ово одговара исказу — бѣше добар док је био жив кад сам га имао.

Овде се имперфект употребљава у везаном облику.

в) — из Стубла мислим да бѣше Винка — употреба је слободна и значи претпоставку да је поменута особа родом из тог места. Ова компонента настаје обично сазнањем да је нешто било у прошлости, па се проверавањем, присећањем то поново контролише.

Имперфект овог глагола је данас више окамењен облик. У многим правцима изгубио је типичну имперфекатску функцију. То се види и из примера — бѣше код куће — који поред значења — налазио се —, значи још и — у том тренутку — (кад је говорно лице тамо стигло).

г) Напоредност као једна од особина имперфекта, која захтева употребу још неког глаголског облика, и у овим случајевима може бити заступљена⁶⁸, нпр.

— бѣсте ли ви с моѣм у Пољне — (= у време кад сам се ја тамо налазио).

600. Постоје и неки други глаголи код којих имперфект има употребу сличну претходним примерима, нпр.

*како се звѣше В. Д., како се звѣђаше В., Гѣра вољаше да ѿше вѣди
В., он вољѣђаше да ѿѿѿѣ Т., шћа ѿѿи ѿрѣбаше ѿѣ? Миј., ѿрѣбаше
ми ѿѿѿ нѣж Миј.*

Ова група, као ни претходна, није јединствена по функционалним могућностима.

Постоји неколико варијаната различитих стилских модификација.

а) — како се зваше = како ти је име. Одговара типу из претходне групе — из Стубла мислим да бѣше Винка.

Питања овакве врсте постављају се обично ако онај који се информше сматра да је знао име па *с а д а* није сасвим сигуран да зна.

⁶⁸ В. М. Стевановић, Значење имперфекта према употреби у језику Петра Петровића Његоша, ЈФ ХХ, 65, 67 et passim.

У другом примеру — како се звађаше — све је исто, али се питање односи на треће лице. Може се веома лако заменити перфектом — како се звао (он) ако више није жив. Синонимичност је овде могућна с перфектом, до ње обично и долази, али је могућа и с презентом. Нарочито ако је реч о другом лицу. Обично се типови исказа као — како се зваше — супституишу са — како се зовеш —, а — како се он звађаше — с — како се он звао, или како се сада зове.

б) Глагол *волео* у имперфекту, у зависности од исказа, показује двоструку и различиту могућност обележавања неког стања па их чак и временски диференцира:

— он вољађаше да пиђе = он је имао ту страст. Он је пио док је био жив.

Реализација је овде доживљена, факат је поуздан. Не значи само жељу, већ онај на кога се питање односи ту је жељу и реализовао. Реч је, дакле, или о реализованој жељи или о сасвим реалној претпоставци.

— шта ти вољађа да пиђеш — има већ друкчију вредност и друкчију могућност интерпретације. Реч је свакако о присећању, али се у контексту може, према потреби, двојако схватити: — шта ти сада волиш да пијеш? или — шта ти уопште волиш да пијеш?

Онај ко пита није сигуран какве су жеље саговорника. Према томе, овај тип се такође поклапа с типом — како се ти зваше?

в) Сасвим је друга ствар с примером — Гора вољаше да те види. Значење овог исказа је потенцијално: — Гора би волела да те види — или — Гора је волела да те види.

Тек из ширег контекста могућно је реконструисати право значење овог исказа. У сваком случају услов за жељу настао је пре него што је исказ дат, значи пре тренутка говора. На овај начин ова двојака форма употребе везује се заједничком компонентом за интервал прошлости и означава хтење. Овде је међутим присутна још једна компонента. То је ублажавање захтева или бојажљивост.

Употреба имперфекта у примерима типа — требаше ми та нож — и сл. има велике сличности с претходним типом. Потреба је везана несумњиво за тачку *сада*. Али и овде, исказ је резултат потребе настале раније. Ова функција имперфекта означава такође хтење. У даљој пројекцији несумњиво значи и *требало би ми...*^{5:9}

За ову групу примера карактеристично је што се готово сваки од њих може употребити не везано. Глаголски облик обележава неки процес било да се реализација само претпоставља или не. Тек реконструкцијом долази до закључка да ли је и овде имперфект понеки пут везан, нпр. — вољађаше да пиђе (док је био жив).

601. Постоји и тип употребе — *њиве некад рођевау боље, сад слабе*. Из шире експликације је обично јасно да је реч о нечему доживљеном. Констатација је везана за лично искуство. Овакви примери слични

^{5:9} В. о томе Ј. Вуковић, П.-Др., 88—89, и Ј. Вуковић, Радови Научног друштва Босне и Херцеговине III, 159—171.

О овоме је писао и проф. М. Стевановић, В. ЈФ XX, 49.

су онима — прича се да некад боље њиве рођевау . . . и сл.⁶⁰ Информатор оваквим саопштењима не мора уопште исказивати нешто што је лично доживео. Ово уосталом од њега може временски бити врло удаљено.

602. Примери као — *којаћаше ддбро, ал осидарео . . . В., њеваћицаше лејо В., држаће ијиче неко у рукá . . . В., онд шио ши ирича ма-лојре Т.*, распрострањени су и у другим дијалектима који знају за имперфект. Њима је увек остварена **н а п о р е д н о с т** с неком другом глаголском реализацијом или временском ситуацијом. То је једна од пратилачких компонената овако употребљеног имперфекта, о чему је у више наврата говорио проф. М. Стевановић.⁶¹

Имперфектом у сличним ситуацијама не обележава се ништа што је ван домена директне или индиректне доживљености говорног лица.⁶² Само понекад у овом говору, као и у неким другим, овај облик се може употребити и без ослонца на неку одредницу као што је већ наведено раније. Тада обележава само процес глаголске реализације.⁶³

603. Као што је речено, од глагола **и м а т** и његове негације **н е м а т**, имперфект је у честој употреби:

днда нѐмаћицу лекари Мед., нѐ знам како ши имаше њме В. Д., имашаше ли ши деџа? В. Д., имаше ли де на неко дрџо мѐсто да сџднеш? Т.

О типу — како ти имаше име — в. т. 449.

604. Од облика глагола **к т е т** имперфект је врло чест:

ћамо да ѡренѐсемо, ал нѐ даде кѡша Т., ћаше да ѡројднеш, да нѐ беше Радивоја В., ћау да е удáдѡ у Велѡће, ал је укрáдоше Т.

Ови и овакви примери су у значењу иреалног кондиционала. Постоји врло велика фреквенција овакве употребе.

ћа у Глѡбодер (одговор на питање — де ћеш?), *ћамо д' окѡјмо оно малѡ* (опет одговор на питање — де ћете?), *ћа мало у Трстеник, ћадѡцамо у рѡд Миј.*

У овој групи реч је о ублажавању. Вероватно је употреба оваквог типа настала у време кад су услови живота били несигурнији, па је постојала опрезност у исказивању намера. Оваква форма употребљавала се и из страха да се не урече.

Тип — *ћамо да пренесемо*, ал . . . — показује да би реализација била остварена да нешто није интервенисало, спречило. Ова употреба широко је заступљена и у херцеговачким говорима; има је и у призренско-тимочком итд.

605. О проблему имперфекта доста је писано у нашој лингвистичкој литератури за последњих неколико година. О његовим функцијама

⁶⁰ В. Д. Јовић, *Op. cit.* 121.

⁶¹ В. Граматика, 432.

⁶² В. Петар Сладојевић, *Имперфекат у српскохрватском језику*, ЈФ XX, 213—214.

⁶³ В. Павле Ивић, *Систем значења претериталних времена у говору Галипољских Срба*, ЈФ XX, 232.

и значењу писао је проф. А. Белић⁵⁶⁴, затим проф. М. Стевановић⁵⁶⁵, Јован Вуковић⁵⁶⁶, Александар Стојићевић⁵⁶⁷, Павле Ивић⁵⁶⁸, Милка Ивић⁵⁶⁹ итд.

Још увек не постоји могућност да се утврди дефинитивно слика распрострањености овог облика и његових функционалних могућности. Разлози су следећи:

1) Сви дијалекти нису још увек испитани.

2) И дијалекти који су испитивани нису детаљније испитивани у овом правцу. Најчешћи недостатак кад је реч о имперфекту је што се не зна тачно његова фреквенција. Обично се спомињу само функције овог облика.

За имперфект у косовско-ресавском дијалекту може се рећи следеће: нестаје врло брзо, највише у долини Велике Мораве и у Ресави, у говорима ближе шумадијским и смедревско-вршачким. Нешто боље је очуван у долини Западне Мораве ка ушћу Груже у Мораву.

Основни узроци губљења овог облика у трстеничком говору су у овоме:

а) Врло велика екстензивност и експанзија перфекта⁵⁷⁰ и презента за обележавања прошлости условљавају ову појаву.

б) Видска ограниченост⁵⁷¹ и релативно честа временска везаност овог облика такође су узроци његовог губљења. Временска везаност за интервал доживљеног ограничила је његову употребу већ самим тим фактом. Поред тога, перфект се врло лако употребљава на истом интервалу и пошто је далеко веће фреквенције, потискује имперфект.

У прилог овој констатацији говори и чињеница што је елиминисање имперфекта најмање у позицијама где је неvezан, нпр. — како се зваше, како ти беше име и сл.

в) Шумадијски и војвођански говори су до незнатних остатака елиминисали овај облик. Косовско-ресавски се поступно прикључује овим говорима по овој особини.

⁵⁶⁴ В. О употреби времена у српскохрватском језику, ЈФ VI, 117—119.

⁵⁶⁵ Проф. М. Стевановић говори о овом проблему модифицирајући извесна ранија схватања. Наводи много више материјала као илустрацију.

⁵⁶⁶ Аутор даје широку анализу ранијих схватања о овом облику и наводи веома много примера употребе имперфекта. В. Радови Научног друштва Босне и Херцеговине III, 159—171.

⁵⁶⁷ Стојићевић полемисхе са извесним схватањима проф. А. Белића о овом облику. В. Ор. cit. 213—228. Ово његово дело наишло је на озбиљнију критику у науци.

⁵⁶⁸ П. Ивић је показао да имперфект, у ствари, обележава процес неког глагола у прошлости. В. ЈФ XX, 228—262.

⁵⁶⁹ Милка Ивић на модеран начин даје систем употребе глаголских облика. В. Систем личних глаголских облика за обележавање прошлости у српскохрватском језику, Год. Филозоф. факултета у Н. Саду III (1958), 228—262.

⁵⁷⁰ В. Павла Ивића, ЈФ XX, 259.

⁵⁷¹ Овде се мисли на факат да је грађење имперфекта у овом говору, а и у свим другим говорима где постоји, од глагола имперфективног вида.

Футур I

606. Употреба футура I не разликује се много од стања у књижевном језику. О замени конструкције футурска енклитика + инфинити било је говора у морфологији и у одељку о презенту.

607. Ширина функционалних могућности футура није иста као у књижевном језику. Не постоји, нпр. употреба овог облика за обележавање прошлости: *и он ће шада доћи . . .* и сл.

Футур II

608. Постоји пре свега нормална употреба футура II као у књижевном језику:

ако бидем мдо, њорѣдћу шо овѣ гддине В. Д., кад биде сѣйго из вѣјске, он ће друкше да рѣди В., ако бидемо мдгли, ми ће најрѣвимо свѣдбу В., итд.

Напоредо с овим формама постоји употреба презента у сасвим истој функцији:

ако мднеш, дѣћи Мед., кад кишѣднем, удѣћу е В. Д., ако њорѣдим свѣ, идѣм у Банѣи Миј., ко сѣйгне, дѣће, ако не сѣйгне немѣ се љуѣиши Мед., ако њодѣгнеш овѣ, ћу ѣи дам сѣѣѣдрац Миј.

И ова особина позната је књижевном језику.

Модални глаголски облици

609. У синтаксичком погледу нема битнијих разлика према дијалектима који су у основици књижевног језика. Постоје оба облика — императив и потенцијал.

У функцији императива заступљене су две основне компоненте сасвим доследно: заповест или молба, односно жеља.

Реализација ових компонената значења и уопште остваривања синтаксичке улоге императива своди се на његове познате могућности. Императив уз негацију онакав је како је за наш језик и друге словенске језике констатовала Милка Ивић.⁵⁷²

У говорној реченици истим морфолошким средствима могу се реализовати обе компоненте: заповест и жеља. Основни дистинктивни елементи су у овом случају интонација и евентуално мимика. Разуме се, и семантика појединих глагола може бити пресудна у овом смислу. У писаном тексту тек специјалним трансформацијама и широм експликацијом може се обележити та разлика, нпр.

донѣси шо : донѣси шѣ, мдлим шѣ

Када је у питању жеља, интонација је пасивнија; када је заповест, интонација је одсечнија, оштрија.

⁵⁷² В. Словенски императив уз негацију, Радови Научног друштва Босне и Херцеговине, Сарајево 1958, књ. X, Одељење филол. наука, књ. 4, 23—24.

На тај начин, квантитативне или квалитативне промене акценатованог вокала могу имати и семантичку диференцијалну вредност.

Акценатске промене не морају у том случају одговорати акценатским законитостима овог говора:

донеси ми мало леба	:	донеси ми та прѹт
прелѹми га па даѹ . . .	:	прелѹми ми овѹ дрво
пресечи га на две	:	пресечи ми ова комат
скѹни то с кѹла	:	скѹни ми тѹ с конѹпа Мед.

Сви ови глаголи с кратким акцентом могу алтернативно имати дуги или кратки акценат у зависности од тога да ли се наређује, или да ли је жеља индиферентнија према случајевима кад је жеља јако наглашена. Дуги акценат у тим случајевима постаје квантитативно још дужи, али се то без специјалних мерења и специјалних симбола не може отачно показати.

Занимљиво је да ако треће лице врши трансформацију исказа у коме се императивом исказује једна или друга вредност, могу се добити различите експликације:

он је рѹко (наредио) да донесе мало леба: он је молио да донесе леба.

610. Употреба тзв. приповедачког императива констатована је у разним дијалектима, а употребљавају га и неки писци.⁵⁷³ О лингвистичкој вредности овог облика и начина како је настао дао је објашњење проф. А. Белић.⁵⁷⁴

Трстенички говор има релативно честу употребу овог облика у функцији за обележавање прошлости:

Веља игрѹо: рѹиљи, рѹиљи . . . Мед., кака му е ѿѹ рачунѹца: обали човѹка ѿе заклѹи Мед., ми се скѹни с кѹла; јѹдва ѿогурѹмо Мед., оѹиѹшо ѿамо нѹшиѹ ѹ' ураѹи, он осѹѹви за дрѹги ѿѹѹ В., он вежи крѹву ѿа јѹђи, јѹђи . . . В., лако е ѿѹ ѿакѹ: осѹѹви жѹну, ѹца и мајку ѿа се изгѹби у свѹѹ Мед., он ѿи се ѹгне одѹилице ѿа код Милѹна каѹна В. Д., он ѿи ѿренѹси све ѿѹѹѹце на дрѹгога Г., у мањерке сѹду ѿдрѹри ѿа јѹђи В. Д., оѹиѹђи гѹр, ѹзни му жѹну. Он се ѿѹсле ожениѹ, ѿа ѹзни неку дрѹгу Мед., он ѿи ѿо избѹѹѹѹ мало ѿа даѹ да јѹду Миј.

Косовско-метохијски говор такође зна за употребу императива у причању:

ѹн ѹкни кѹсу за ѹѹм, а да му се кѹса ѿѹѹѹе 549, ѿосле огрѹј сѹнѹце, мѹѹ ѿѹчне . . . 549, Јѹвѹр се ѹѹгни ѿе код Јашѹр ѿѹше 549/II.⁵⁷⁵

⁵⁷³ В. Митар Пешикан, О неким специфичностима употребе приповедачког императива, НЈ, н. с. св. 7—10 (1956), 270—275.

⁵⁷⁴ В. О језичкој природи и језичком развитуку I, Београд 1958, 219.

⁵⁷⁵ В. Глиша Елезовић, Речник.

611. Употреба императива у разним другим фразеолошким конструкцијама, гномама итд. такође је позната, нпр.

а) *не дај ми бдџе, шћо ми мајка мисли, дај ми бдџе шћо ми жџна желџ Мед., скџн се, Мџрко, да узјџше Јџнко Т., дџк се, џдџе, да сџдне ковџчева мајка, џроклџшем џрџџи џрс, а он увџџи цџлу рџку В. Д., комџрцу ичџџџ нџгу, оџџџџше и црџва В. Д.* и сл.

б) Комбинован с другим елементима, императив је чест у псовкама: *чекаџ, мајку џи . . . дџџи, мајку џи, удџри, бџга џи, џреџи . . .* итд. У свим овим и сличним случајевима претња и псовка јављају се комбиновано.

У овом типу употребе нема ничег посебног према типичним функцијама императива. Једно се може констатовати да у зависности од целог контекста добива специјалну боју, мање или више засићенију субјективним него обично.

612. Императив се употребљава и у молитвама, благословима, саветима:

а) *бџџе, џомџгни, овесџли . . . Мед., бџџе, дај здравља, весџља, бериџџша Миј., свџџи Бџрџе, бџдни на џдмоџи Миј.* и сл.

б) *нека си среџан и дугџвџчан Т., нека џи је среџан џразник В., нека џи је жџво и здравџо Мед., нека џи је на час В. Д.*

в) *не чџни нџкем злџ, џа и џџбе неџе.; џомџгни свџкем кад мџџеш, џа џе и џџбе неџо В.*

Група под б има императив у оптативној функцији. Жеља се исказује из конвенционалних разлога или што стварно постоји. Жеља може имати позитивну обојеност, али и негативну, нпр. — нека ти је на час (= зло које си учинио), — буди среџан — према — нека си среџан — такође има разлика. У првом случају жеља захтева и додатну експликацију: — буди среџан бар ти . . . или — то ти једино желим — итд. Други исказ је потпун. Сам по себи је довољан.

Пошџнцијал

613. Употреба потенцијала у његовим основним значењима је као у књижевном језику. Његове функције у овом говору сведене су на основне, типичне вредности — обележавање модалности.⁵⁷⁶

Постоје две синтаксичке особине карактеристичне за књижевни језик, а које не постоје у овом говору:

а) не употребљава се у приповедачкој функцији.⁵⁷⁷

б) нема га ни у функцији итеративности у квалификативној употреби.

⁵⁷⁶ В. Т. Маретић, Граматика, 636—639.

⁵⁷⁷ Ни Глиџа Елезовић ни Милош Ивковић нису забележили употребу приповедачког потенцијала. Изгледа да је оваква ситуација у целом дијалекту.

С друге стране, врло је развијена употреба иреалног кондиционала у конструкцијама следећег типа:

ћаше да ме удари, ал ме одбрāнише, ћаше ти да йройаднеш да нѣ беше . . . (в. т. 604), *ћали ми д' йдемо у Банāи, ал тиē гддине . . .* Т., *ћāмо д' изгйнемо . . .* В. Д., *ћāу да н' исйѣрау из кѹће . . .* В., *ћасйе вѹ, ал нѣ даде . . .* В.

О морфолошким разликама према књижевном језику в. т. 434.

Уйоѣреба инфинийних глаголских облика

614. Као и у књижевном језику инфинитни глаголски облици немају самосталне функције. Не употребљавају се по правилу за обележавање првостепених функција у исказу.

Изузетак је једино радни глаголски придев који без помоћног глагола може бити носилац предикативности (в. т. 571). Овде се не узима у обзир могућност да трпни придев може бити употребљен у именичкој функцији, као и неки други случајеви.

Глаголски йрилог садашњи

615. Опште је познато да је овај облик далеко више особина књижевног језика него дијалекатска. Мањи број дијалеката има га с нешто већом фреквенцијом.⁶⁷⁸

Познато је да функција глаголског прилога садашњег има значајно место у систему глаголских облика. Њиме се скраћује исказ, доприноси се концизности текста, што одговара тежњи овог говора за економичношћу. У језику књижевника чест је у употреби из наведених разлога, али и због комплексности функционалних особина.

У трстеничком говору, као и у другим дијалектима, глаголски прилог је везан облик. У предикативној функцији никад се самостално не употребљава.

У односу на временске релације није обележен. Може се употребити на свим временским интервалима. Зависан је, с друге стране, од облика с којима је паралелан у исказу.

Сви ови моменти заступљени су у употреби овог облика у трстеничком говору:

иййāући свѣ се наће Т., *мислѣући сам зарādио* В., *йрчāући сам ддио* Мед., *йройадо радѣући* Т., *црко йрчāући* Т., *идгибе мама ти йрāжѣући* Миј., *дде скакāући* Мед., *йройāише йек.āући* В. Д., *идући* Нйшу Мед.

⁶⁷⁸ У неким нашим говорима глаголски прилог садашњи се добро чува. Тако је у говору Галипољских Срба. Уколико би се доказало да се у истој мери употребљавао на старој територији Галипољца, значило би да га је косовско-ресавски имао далеко више у ранијим епохама. В. Галипољски Срби Павла Ивића, 242—245 и 375—377.

Поред остварених паралелности с неким другим обликом, сваки од ових прилога у конкретним исказима има и прилошко значење. Постоје извесне особине које резултирају из везаности тих облика за неки други глаголски облик, нпр. — црко трчаући — показује да аорист овде има пуну интензивност и претпоставља схватање непосредне прошлости као да је садашњост. Реализација је, међутим, могућна, али не и обавезна и то у будућности. Глаголски прилог се, дакле, схвата као део општег утиска који даје конкретан исказ. Аорист је у овом случају дао основну боју исказу, па се то делимично пројцира и на глаголски прилог.

У примеру — питаући све се нађе — види се да глаголски прилог има изразито прилошку функцију. Тежиште исказа је у ствари на њему. У овом случају, без обзира на његову другостепеност, глаголски прилог даје основну боју исказу.

У типу — мислеући сам зарадио — глаголски прилог има релативно јако наглашено значење процеса реализације, али има и прилошког у себи. Показује начин како је дошло до зараде.

616. У овом говору постоји извешан број попридевљених глаголских прилога. Ово је углавном познато и књижевном језику, а и многим другим дијалектима:

сїоѳћи кайуїи, сїоѳће одѳло, идући їуїи, идући їрѳзник, леїѳћи ѳдрѳд, итд.

Све су ово данас придеви с развијеним падежним системом и системом рода; *леїѳћи* је свакако књишки облик. Дијалекатски је *леїѳући*.

Од свих глаголских имперфективних основа не може бити попридевљавља ни у овом говору. Ова појава зависна је од семантичког потенцијала именице уз коју се прилог може употребити, нпр.

*ваїѳаћи вѳ : нѳваїѳаћи вѳ*⁷⁹

Уз све именице овај придев се не може употребљавати.

617. Диференцијални елеменат који уноси разлике између правог глаголског прилога и попридевљеног облика од исте основе су квалитативне акценатске разлике:

идући їуїи : идући; сїоѳћи : сїоѳћи итд.

Инфинитив

618. У складу са струјањима која долазе с југоистока овај облик се врло брзо губи из употребе. Сличан процес је карактеристичан и за друге балканске језике. Још није обухватио западну и северну српско-хрватску територију. У неким деловима нашег језика дошло је до потпуног елиминисања инфинитива.⁸⁰

⁷⁹ В. М. Стевановића, О попридевљавању глаголског прилога на -ћи, ЈФ XVIII, 55—85.

⁸⁰ В. А. Белић, ДИЈС, 478.

Трстенички говор се ослања директно на јужноморавски говор. Прва зона показује да с те стране има великих утицаја. На овој територији инфинитив се врло ретко употребљава. У II зони је нешто чешћи. Нађен је релативно мали број облика инфинитива, али и колико их има, веома су мале фреквенције:

узѣи и оспѣвѣи свѣ В., одѣвде е резѣлиѣи нѣшѣа В., нѣћеу одѣ нијѣдан Т., нѣћу ѣе уцѣниѣи увѣлико В., ѣа је л жѣвѣиѣ, је л умрѣиѣ В., немѣ ме намрѣчиѣи В., оѣеш ѣѣ, ѣрдѣа ѣакѣ урдѣиѣи Т., оѣеш оѣѣс једѣма Миј. и сл.

Оволико колико је остало од инфинитива, сачувао је своје две основне функције: део је футурске конструкције, или је део конструкције с глаголима и изразима непотпуног значења.

Као и у свим нашим дијалектима инфинитив нема бинарну опозицију. У старијим фазама нашег језика та опозиција је постојала. У дијалектима је елиминисан или облик инфинитива или облик супина, или су елиминисана оба. Некадашња бинарност је синтаксички неутралисана, па се то одразило и на морфолошком плану. Међутим, недостатак ове спољашње, морфолошке бинарности надокнађује унутрашња, синтаксичка. Ово спада у теоријске проблеме и не тиче се строго нашег рада, али је потребно скренути пажњу на извесне чињенице које потврђују претходни закључак.

У старословенском, руском савременом језику, а и неким другим словенским језицима облик презента перфективних глагола служи и за обележавање футурских функција. Инфинитив такво значење никад не може обележити самостално. Презент перфективних глагола опет никад се не може употребити за обележавање тзв. праве садашњости. Презент имперфективних глагола, као што смо видели, слободан је на свим релацијама. На тај начин створена је видска диференцијација и реализована је бинарност истог облика.

Инфинитив служи као део футурске конструкције, или као део конструкције с тзв. потенцијалним глаголима и исказима. Те две функције инфинитива се битно разликују, па је на тај начин као и код презента створена унутрашња опозиционалност, али не видска као код презента, већ чисто функционална.

619. Из овог говора потпуно је елиминисана употреба инфинитива у субјекатској функцији, нпр. — пушити је забрањено и сл.

620. Већ је показано да је презент с футурском енклитиком и везником основни чинилац који потискује инфинитив из употребе (в. т. 552). Исто је тако и са конструкцијама с глаголима и изразима тзв. непотпуног значења.

Није тешко одредити који фактори условљавају ову појаву. Поред утицаја друкчијих дијалекатских структура и других језика, постоје несумњиво и синтаксички моменти. Велика фреквенција презента свакако је један од разлога за његово ширење и у овим функцијама.

Трпни глаголски придев

621. Основне функције овог облика су као у књижевном језику: употребљава се у атрибутој функцији, или као именски део предиката. Наравно, сасвим се нормално употребљава за грађење пасивних конструкција.

622. У овом говору уочљив је процес поприведљавања овог облика, нарочито ако је настао од резултативних глагола. Осећање временске компоненте у овом случају се често губи и функција му се своди на обележавање особине. За један део овако насталих придева интересно је да ни изблиза не могу обележити онолики број веза као придеви на други начин настали. Своде се на употребу уз једну или две именице са строго ограниченим значењем, или на обележавање значења у устаљеним изразима, нпр.

гњешѐн : *гњешѐн лѐб*, *гњешѐно шѐсѐно*

Глагол *г њ е с* скоро је нестало из употребе, али је трпни придев остао у значењу *г њ е ц а в*.

уждѐлени, *уждѐлена* : уопште се не употребљава у предикатској функцији. Познат је само као атрибут у блокираним конвенционалним синтагмама, обично у писмима, нпр.

драги мѐј уждѐлени сине, *драги мѐј уждѐлени браћѐ*, *драга мѐа уждѐлена сѐсѐро* итд.

Од глагола *ж е л е т* овај облик се не чује. *љ* је у овом облику вероватно аналошко. Међутим, у III зони постоје и други облици са *љ* од овог глагола: *ужелѐм*, *ужелѐши*, *ужелѐо*, *ужелѐ се*, *ужелѐн* итд. па је ово последње можда продрло и у трстенички говор.

Придев *рођѐн*, *рођѐна*, *рођѐно* је врло обичан у следећим везама: *рођѐн(и) браћѐ*, *рођѐна мајка*, *рођѐна шѐћка*, па чак и *рођѐна жѐна*, *рођѐна свасѐјка*. Оваквој употреби у последња два примера људи који имају изоштреније језичко осећање понекад се смеју.

венчани : *венчани кѐм*. У другим везама, кад је реч о бићима, не употребљава се. Постоји употреба *венчани ирсѐн*, *венчана алѐна*, *венчанѐ одѐло* итд.

кршѐн и *кршѐн* : најчешће је у употреби — да ли си кршѐн — (= да ли си сасвим нормалан).

грађен : *грађени оидѐнци*. Употреба у овој вези значи разлику према опанцима који се граде од коже, али их не гради занатлија опанчар.

учињена : *учињена кѐжа*. Овде је реч о уштављеној кожи делимично припремљеној за обраду.

Сасвим је обична употреба трпних придева у функцији правих, нпр.

зайѐрлѐжено (земљиште), *ливѐн*, *ливѐна* (плуг, будак, мотика), *забрѐнуш*, *жѐнеи* и *жѐнен* (за разлику од момка), *нашѐчен*, *нашѐмѐрен*, *намрѐшен*, *навѐжѐн*, *надуѐн* (уображен, љут), *мѐшено* (новија употреба за колаче), *ирукѐснушѐ* (млеко, јело), *ирузѐкнушѐ* (дрво које је почело да труне), *скувано* (јело), *варѐно* (млеко), *убивѐн* (утучен) и сл.

Проблеми реченице и њених делова

623. Формирање исказа и употребе појединих делова у њему делимично се могло видети и из синтаксе глаголских облика и синтаксе падежа. Извесне разлике према књижевном језику резултирају из специфичности глаголског и падежног система. Међутим, постоје и други фактори који условљавају постојање разлика. Основне констатације о овим проблемима могу се сажети у следећем:

1) Исказ (реченица) нема онолико богатство форми као у књижевном језику.

2) Реченица савременог говорног језика овог говора врло је редукована, најчешће је сведена само на најнеопходније елементе. Све мање је епског причања у широкој експликацији како је било карактеристично за раније епохе. Нема сумње да извесни социолошки фактори условљавају овакав развој.

Субјекат и њредикат

624. Идентификација природне појаве — субјекатска реченица⁵⁸¹: *й̑да снѣг, й̑да к̑ша, й̑да гр̑д, й̑да слана, й̑да р̑са, с̑ва све̑ћ̑ца* (чешће је него с̑ва муња).

Постоје искази и без глаголског облика: *на̑ю̑у снѣг, ц̑о да̑н к̑ша, снѣг без љрес̑̑ан̑ка, к̑ша, гр̑д, мр̑з*. Овде се увек подразумева глаголска форма.

Исто тако употреба самог глаголског облика имплицитно подразумева субјекат: *с̑ва* подразумева *му̑*.

Форме *снежи, киши, роси* у овом говору не постоје.⁵⁸²

625. Логички субјекат, нпр. *срам̑̑а ме, ж̑о ми, с̑р̑а ме, с̑рам ме, с̑рам ше, с̑рам га, срам̑̑а цу* итд. постоји веома често у овом говору. У највише случајева је без помоћног глагола.

Исти је случај и у везама: *з̑м̑ ми, вру̑ћ̑на ми, г̑ди му се, б̑ље ми се* итд. Употреба је без помоћног глагола.⁵⁸³

Глаголска спона се сасвим сигурно изоставља и у овим везама: *вру̑ћ̑на му, ж̑о га, з̑м̑ му, њ̑ило му, с̑рам га, срам̑̑а га, с̑р̑а га, сигурно му њ̑у да ос̑̑ане, ле̑о му њ̑ак̑о да ж̑ив̑и, д̑бро му да не ра̑ди н̑иш̑а, з̑дно му да га др̑ги ра̑ни, бр̑е, с̑ђено му да с̑р̑а да, да, р̑ђ̑во мо ко њ̑бе.*

⁵⁸¹ Овај део рађен је по квестионару који је саставила М. Ивић, В. Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду V (1960), али сви елементи из квестионара нису обрађивани. Нису узимане у обзир неке општепознате ствари. Додавани су извесни примери који се сматрају специфичним за овај говор.

⁵⁸² В. М. Ивић, Оп. cit. 9.

⁵⁸³ Постоје и мишљења да су се енклитички глаголски облици сажели с енклитичким облицима заменица у оваквим и сличним везама.

Спона се изоставља најчешће у емфатичним ситуацијама. То се редовно морфолошки манифестује у вези енклитички заменички облик + спона.

626. Констатација типа — звони ми у ушима — у трстеничком говору замењује се друкчијом формом:

йџвау му ўши, йџвау ми ўши, йџва ми ўо, йграу ми дчи, йгра ми дко, йгра ми вџа, йграу ми лисџови (на ногама), крчџ ми црџва, сврбџ ме дчи итд.

627. У овом говору постоји релативно ограничена употреба модалног предиката у немодалној функцији. Потенцијал је потпуно искључен из ових веза, али је императив чест, нпр.

Веља играо : рийљи, рийљи (в. т. 610 и 613).

628. Изостављање споне у перфекту је врло честа појава, али је о томе већ говорено (в. т. 455). О емфатичној употреби овог облика и његовим могућностима за обележавање сензација после остварене акције такође је говорено. Исто тако било је речи о употреби Π_1 у нарацији (в. т. 455).

Пасивна реченица

629. Употреба медијалне конструкције с презентом место пасивне у овом говору је обична појава, нпр.

џо дџџе се сáмо вџли и сл. (в. т. 564).

У другим глаголским конструкцијама употребљава се трпни придев са одговарајућим глаголским обликом. У том смислу нема разлике према књижевном језику. Међутим, радни глаголски придев од резултативних глагола може успешно да супституише трпни у пасивним конструкцијама. Исказ се семантички не мења, нпр.

йрáсе је лџџо исџечџно : йрáсе се лџџо исџџкло, лџб је дџббро исџечџн : лџб се дџббро исџџко, лџџо је йџдорано : лџџо се йџдорало, дџббро је дџйрано : дџббро се дџйрало итд.

Медијална конструкција има вредност пасивне и у следећим везама:

йџзнáе се какџ е кад зџне, чџвек се џо очџма йџзнáе, џо мáјке се вџди и џџрка, жџна се йџзнáе џо чџвџкове кошџље, а чџвек џо жџнџнем лџцу и сл.

Уйишња реченица

630. Поред нормалних обрта постоје и инверзни обрти с везником да на почетку исказа:

*д' йџдемо ш џџма? д' йџџем на Морáву? В. Д., д' йџдем мало код Рáдџ?
д' йџџем на сáбор у Бџлу Вџџду? Миј.*

Овакви искази су специјално интонирани. Интонација индицира истовремено и молбу и жељу.

Постоји процес поступног формирања упитне реченице са енклитичким глаголским облицима на почетку:

*сам ти вратићо ја? сам ти казало да не идеш тамо? сам те мо-
љито лепо да ти не причаш?
си ситно? си л доно оно? си л га срдо? си л окојдо? си л му казало
да дође на сабор? си л појрадо све?
смо л ти дали, брѣ, и сирѣму, и јаде, и намерија? смо л те молили
сити јути да се насупимо?
сте л ситгли? сте л га видели? сте л најдали крѣве?
су л те лепо дочекали? су л му шидгод дали? су л били у Варварину?
ћу л му дам кола? ћеш ми даи? ћеш га породѣи? ћеш да ситнеш
до идла ндћи? ће л да дође? ће л д' иде? ће л га појрадо? ће л га удоѣ?
(девојче), ће л га жѣни ова јѣсен? и сл.
ће л га избѣзем за ово? ће л му одведеш радника? (ћерку), ће ми даи
мало семена од овдга цвѣћа?
ћеште породѣте јунца? ћеште д' љцеште ове гддине у Лубоситињу? ће л
да ми дођеште на славу?
ће л да шѣрау калѣме у Ндви Сад? ће л да ситгну д' обѣру?
ће л да му ислаитимо све? ће о д' љцемо и ове гддине за рѣбу?*

Карактеристика оваквих упитних реченица је у специјалном истицању интонацијског реченичког врхунца. Тежиште је увек на основном глаголу, нпр. — си л ми доно оно? — ће л му да м кола?

Процес редукције помоћних реченичних средстава остварује се усвајањем краћих облика у упитној реченици, спорадичним испадањем упитне речце *ли*. И даље, усвајањем једног облика футурске енклитике за сва лица.

Процес оваквог формирања упитне реченице није потпуно завршен. Поред свих ових форми, постоје и пуни облици помоћног глагола у употреби.

Редукције се врше и у упитној кондиционалној реченици:

*би л ми до? би л ми учинио ти? би л ми јрдали оно јаде исид
куће? би л ти појдгли да ми млиш?*

И у овим реченицама тежиште интонације је на главном глаголском облику.

Императивне реченице

631. Ове категорије исказа не одступају битније од истих структура у књижевном језику. Постоје неколико општепознатих модела:

а) нека + презентски облик за 3. лице јединине или множине:

нека додсу, нека дође, нека ти да, нека ти појдгну и др.

Овај тип исказа широко је распрострањен и у књижевном језику и у дијалектима. Значи дозволу, а врло ретко у овом говору и ублажено наређење. У овом другом случају интонација исказа је јаче потенцирана.

б) да + презентски облик:

иђи да се смириш, иђи да ћутиш, ви да ипресиднеите с играњем, иђи да не ирѣчаш нишита, иђи да не идеш у Милутовац и др.

Наређење се исказује изузимањем једног или више лица из скупа: — ти да ћутиш — (сви остали могу да говоре), — ти да не идеш у Милутовац — (други могу то да учине).

в) Постоји употреба да + презентски облик за 1. лице множине, али у ређим случајевима. Исто тако, али чешће, у овој конструкцији се може употребити и 3. лице јединине и множине презента:

он да се смири, само он да не ирѣча нишита, они да ми не скићу, ми да не ироговоримо ни рѣч з' инаиш.

Овај императив забране увек је казан у блажем тону. У сваком конкретном случају подразумева шири контекст, нпр. — он да се смири — (биће му боље), — само он да не прича ништа — (други могу да то чине из извесних разлога), — они да ми не скићу — (као што су научили) итд.

г) Сасвим нормално постоји и перифрастична прохибитивна конструкција типа — *немо да иѣваш* — и др.

И у овој категорији постоје две могућности:

- 1) Употреба с везником *да*.
- 2) Употреба без везника *да*:

немо се сиграш, немо се смеѣш, немо се ирѣвиш иѣшав, немо му куѣимо одѣло, немоѣше му кажеѣше иѣо, немо ниѣкад иѣакѣо (да радиш). немо да сѣдѣваш на лѣднѣј зѣмљи В. Д., немо д' идеѣше у иѣуѣе Мед., немо д' иѣграш до њѣга, немо д' улѣзиш де не иѣрѣба Миј.

Питање односа форми с везником *да* и без тог везника већ је разматрано (в. т. 558). За ове последње случајеве елиминисања везника потребно је подвући да се везник уклања врло често у везама *немо/немоѣше + да + се + глаголски облик*. Очигледно је да нагомилавање језичких елемената условљава овакав процес. Међутим, наш материјал показује да тога има и у другим позицијама.

632. У кондиционалним реченицама интересантно је што у зависности од ритма исказа везник *ако* има две форме: редуцирано *ко* и *ако*:

ко ми дѣ, ћу му дѣм, ко не дѣ, не дѣм ни ја њѣму В. Д., ко е не дѣ, ћу да е укрѣдѣм Мед., ко сѣиѣгнеш, донѣси мало и мѣне. Миј.

Форме са *ако* су као у књижевном језику: *ако дѣђе, кажеј му . . .*

О овом везнику в. т. 486.

Напомена: везник *ако* је обележен. Међутим, друга функција му је исказивање одобравања, дозволе, и ту је *ако* речца.

акѣ ћеш д' однѣсеш (= одобравам, дозвољавам), акѣ ћеш да иѣшрдѣиш Миј.

Поред *ако* у функцији за обележавање кондиционалности, употребљава се и *кад*.

Ово обележавање, међутим, исто је као у књижевном језику. Тако је и са осталим везницима у овој функцији.

Широко је распрострањена употреба исказа са ирационалним кондиционалом типа: *ћаше да ме убице, да . . .* (в. т. 613).

Дезидеративне реченице

633. Као и у већине других дијалеката постоји неколико типова ових реченица:

1) *ја би јџо, он би љџо, ми би џџо волџе* итд.

Овај тип исказа је врло распрострањен и у дијалектима и у књижевном језику.

2) Нешто ређе су жеље исказане обликом презента у комбинацији с другим елементима:

нека џџи бџдне, нека џџи се нађе, ниџе зџдрег да му се нађе мало љџра у куђе итд.

3) Прохтев за нечим такође се врло често исказује презентом: *јџ ми се љџрџка, љџце ми се, љде ми се негде, не раџи ми се, не жиџви ми се, џџо даџ ми се љџче* итд.

4) Исказивање жеље, клетве, благослова итд. перфектом без споне обична је и врло честа појава (в. т. 575).

5) У ређим случајевима жеља се исказује имперфектом, нпр.

џрџбаше ми џџа нџж (в. т. 600). Мала фреквенција оваквих исказа условљена је губљењем имперфекта у овом говору.

Намерне реченице

634. Ове реченице су као у књижевном језику:

љџо да куџи . . . , ољџио д' исљрџси, љџо дџ љџне ља изџубџо љџџи, дџо д' изџуби и оно маџо џџџо љма, дџили да ми љџџду онџ маџо и др.

Разлике према књижевном језику су следеће:

а) Не постоје везе типа — дошао да би научио, — али се оне успешно замењују претходним типом исказа.

б) Не постоји ни тип реченица с везником *како би*. —

Предикаџске доџуне

635. Постоји нормална употреба конструкције глаголски облик + за + акузатив:

учџ за дџџџора, учџ за љрџфесџрку, учџ за учџџџџџа, сџрџма се за маџду (да буде млада), *љмаџ сџна за учџџџџџа, љзабџан за одџџџџџа* итд.

636. Постоје и друге падежне допуне предикату:

а) Напоредо с другим конструкцијама употребљава се и словенски генитив, нпр.

нѣма ни браћа ни сесѣ̄ар̄а, нѣма сирѣ̄ѣ̄а ни дца ни ма̄јке, нѣмамо дѣ̄ца̄.

Оваква употреба постаје већ реткост. Замењује се конструкцијом глаголски облик + акузатив:

нѣмам дѣ̄цу, нѣмам нӣкого, нѣмам ни дца ни ма̄јку итд.

Наравно, кад је у питању нека материја, партитивни генитив је сасвим обичан у овој конструкцији, нпр.

нѣмамо с̄бли, нѣмамо бр̄ашна, нѣмам кр̄ѣча и др.

Акузативна и генитивна допуна у овом случају су исте синтаксичке вредности — обе су слободне форме, обе су објекат у реченици.

б) О предлогу по + акузатив већ је говорено (в. т. 515/а).

в) Постоје конструкције с глаголима **ж а л и т**, **п л а к а т**, **н о с и т** у оваквој констелацији:

ж̄али за ма̄јком, њ̄лаче за бр̄ашом, н̄дси ц̄рну ш̄ам̄ију за дѣ̄ш̄ѣ̄ѣ̄м, њ̄лачем за мон̄ѣм, к̄укам за мон̄ѣм.

Супституција ових конструкција са за + акузатив је ређа.

г) О инструменталу места слободне форме већ је говорено (в. т. 527). Глаголи кретања + инструментал најчешће се употребљавају кад је у питању именица **п у т**:

идем њ̄уш̄ѣ̄м њ̄иш̄ѣ̄у ме ж̄ѣне, Мил̄драде, ш̄иш̄ѣ̄ не в̄ѣлиш̄ м̄ѣне.

идем њ̄уш̄ѣ̄м њ̄иш̄ѣ̄у ме ж̄ѣне, ој млад̄ићу, ш̄иш̄ѣ̄ ти с̄рце в̄ѣне.

Данас је чешћа веза глаголски облик + локатив с предлогом по:

скӣће њ̄о Трс̄ѣ̄нѣ̄нѣ̄ку, њ̄де њ̄о лив̄ѣ̄де, лом̄и се њ̄о сок̄ѣ̄ка̄

е) Посесивност је врло често везана за употребу датива:

њ̄н е м̄дем дѣ̄де бр̄аш̄и, њ̄ег̄ѣ̄вем бр̄аш̄иу с̄н̄а, м̄л̄ѣ̄да њ̄ег̄ѣ̄вем с̄ӣну.

Придевске допуне

637. Употреба придева као предикатских допуне одговара ситуацији у књижевном језику:

њ̄де г̄ѣ и б̄ѣс, а њ̄ма ш̄о̄лике њ̄ѣре у б̄анке, род̄ицо се л̄уд и умр̄ѣће њ̄акӣ, д̄ѣшо г̄ѣ, а њ̄иш̄ѣ̄шо бог̄аш̄и, в̄уч̄ѣ се ч̄ӯѣв и њ̄оц̄ѣ̄ѣан ко ш̄о̄лике зем̄љ̄е итд.

638. Постоји и раздвајање и нераздвајање атрибута од именице глаголским енклитикама:

м̄ѣ ми е с̄ѣс̄ѣра њ̄о д̄ѣнѣла, м̄ѣ ми е ма̄јка њ̄о д̄ала, ш̄ѣв̄ѣ њ̄и е бр̄аш̄и њ̄о учин̄ио, ш̄ѣв̄ѣ њ̄е е д̄ѣац̄ њ̄аку с̄ѣвор̄ио итд.

Искази без одвајања атрибута од именице су веће фреквенције. Међутим, одвајање има сасвим конкретну вредност. Остварује се само онда кад је тежиште супротстављања на атрибуту.

Конгруенција

639. У претходним поглављима је већ доста речено о конгруенцији. Ова појава углавном је као и у дијалектима основице књижевног језика, наравно саображена косовско-ресавској структури облика. Најбитније разлике према књижевном језику су у овоме:

1) Уз бројеве *два*, *три*, *четири* именице се употребљавају као у књижевном језику, у генитиву сингулара:

чеиџри сина, *џри јасена*, *два љазника*, *чеиџри деиџа* итд.

У именском делу предиката женског и мушког рода употребљава се увек множина одговарајућег рода:

џри сина су га љодили, *две девојке су дђиле*, *урањени су два овна за свадбу* итд.

Са именицама средњег рода именски део предиката најчешће је у облику множине мушког рода:

два деиџа су џили, *изгубљени су џри јазњеша*, *сва џри сѣла су се сложили*, *два жѣнски деиџа*, *овдмо*, *ова дѣца се усѣвали*, *дба му се девојчеша искрјали*, *зна да дѣца служили* итд.

Релативно ретко именски део предиката може бити и у средњем роду:

дђила она два девојчеша, *два џилеша су заклана за час* и др.

2) Бројеви од *џеш* и даље, као и у многим другим дијалектима, имају уза се генитив множине:

дѣсеш војника, *сѣдам жѣна*, *џеш сѣла* итд.

Именски део предиката је у множини одговарајућег рода кад је реч о мушком и женском роду. За средњи род употребљава се множина мушког рода:

џеш сѣла су џријали комунѣ у Трсиѣнику и др.

3) Атрибут с именицом *браћа* показује колебање: *с мде џеш браћа* и *с мде џеш браће*. Прва варијанта је несравњено чешћа у употреби.

Именски део предиката је увек у множини:

џеш браћа су дђили, *били дѣвеш браћа* Т. и сл.

4) Уз збирне бројеве *дѣде*, *џрде*, *чеиџоро* именски део предиката је увек у множини:

дѣде су дђили, *џрде су се врајили*, *чеиџоро су се изгубили*, *дѣде су нђили* итд.

5) Именице *чашџре/чешџре*, *сбниџе*, *нбжнџе*, *чџзме*, *рукавиџе*, *нђочари*, *макџзе* са збирним бројевима су само у генитиву множине: *џрде чашџра*, *дѣде сбниџа*, *џрде чџзема*, *џрде маказа* итд.

6) Уз бројне именице *двоиџа*, *џроиџа*, *чеиџдриџа*, *џешдриџа* итд. именски део предиката је увек у множини мушког рода:

џешдриџа су џили у кућу, *двоиџа су се одвоиџили*, *џроиџа су ми казали* . . . итд.

Атрибут је увек у женском роду: *џа џроиџа*, *о џеш џроиџе* итд.

7) Именице женског рода уз бројеве *два* и *шри*, кад се ови бројеви деклинирају, у дативу и инструменталу су у множини:

к онѣма двѣма девѣјкама, с онѣма шриѣма женѣма, увѣшшо се с двѣма рукама.

За генитив/локатив облици ових бројева нису нађени.

8) Уз именице III врсте глаголски облици који разликују род обично су у мушком роду (в. т. 319).

9) Демонстративне заменице *шѣ*, *овѣ*, *онѣ* имају форме без *ј* у мушком роду па нема разлике у слагању између именица мушког и женског рода у номинативу једине мушког рода. У осталим зависним падежима слагање је понегде остварено и по форми и по значењу (в. т. 375).

О реду речи

640. Ред речи у овом говору има разлика према књижевном језику, али те разлике нису већег домашаја.

Најбитније одлике овог феномена у трстеничком говору су ове:

1) Енклитички облици помоћних глагола *б и т* и *к т е т* могу заузимати иницијалну позицију у исказу:

сам ти врѣшшо ѣѣре? си сѣшго? ћеш да дѣћеш? итд., (в. т. 630).

2) Између суперлативне морфеме *нај-* и облика компаратива интерполирају се често друге речи:

наѣ ми е гѣре ѣѣце итд., (в. т. 340).

3) Каже се само за *нишиѣ*. Негација никако не долази на прво место.

4) Врло је често интерполирање објекта кад је енклитички облик личне заменице између атрибута и именице, нпр.

ѣѣо га дѣн нѣма Мед., *лѣиѣ је бѣг убѣѣо* Т., *ѣрѣи је ѣѣвек* (муж) у *грѣб оѣѣрао* В.

Овакви искази су углавном засићени емоционалношћу. Познати су и на другим странама.

ЗАКЉУЧАК

641. После разматрања говорног материјала у појединим одељцима овога рада могуће је прецизније одредити и значај испитивања овог говора и његово место у широј дијалекатској констелацији.

Трстенички говор својим местом у оквиру косовско-ресавског дијалекта има посебан значај. То је и одредило значај испитивања његових одлика. Овај говор спаја две зоне које имају извесних међусобних разлика, али које чине средишни део косовско-ресавског дијалекта спајајући смедеревско-вршачке говоре с косовско-метохијским говорима. Ова два крупнија говорна организма овог дијалекта постепено се укључују у друга дијалекатска подручја, па су сасвим природно, развили неке говорне феномене у својој еволуцији који су заједнички с говорним одликама граничних дијалеката.

Трстенички говор, захваљујући својој посебној географској конфигурацији, био је у могућности да трпи мање утицаја других језика и дијалеката, па да према томе, очува изврстан број типичних косовско-ресавских особина боље него друге говорне области овога дијалекта.

Две зоне трстеничког говора значајне су по томе што прва има неке особине вучитрнског, а друга пећког говорног типа. Раније поделе и цепкање овог дела дијалекта на много већи број говора нема оправдања гледајући на ове проблеме из синхроничне перспективе. Разлике које постоје у говорима ове две зоне више су историјског карактера, а мање плод индивидуалног развоја. Еволуција говора је била оријентисана у истом правцу. Говори обе зоне највећим делом су унифицирани и даље се унифицирају.

Основне разлике између говора Жупе и Левча су у следећем:

а) Акцентски систем Левча има углавном три акцента " ^ ' + + ` , који алтернира с краткосилазним. Жупа такође фонолошки има три акцента, али с двоструком алтернацијом силазних акцената: " : ` , ^ : ~ . Ни овде нема фонолошких разлика. У обе зоне постоји појава експираторног акцента призренско-тимочког типа.

Дистрибуција дугоузлазног акцента на једносложним речима битно се разликује. У говору I зоне по правилу ` не може бити на једносложним речима.

б) У првој зони инфинитив је скоро сасвим нестао, у другој се спорадично чува.

в) Имперфект и аорист имају већу фреквенцију у II него у I зони.
 г) Наставци тврдих промена придева и заменица чешћи су у II него у I зони.

д) У II зони постоји з' у лексемама *гроз'е, лоз'е, гвоз'е*, у првој не постоји.

ђ) Веома ретка и нетипична појава фонеме *x* постоји у II, а не постоји у I зони.

Све ове разлике нису такве природе да би се говори ових двеју зона могли сматрати као посебно изграђени индивидуалитети. Говори Жупе и Левча, у ствари, представљају јединствен говорни тип. Левач је у неким говорним особинама заједно с ресавским говорима близак смедеревско-вршачком типу. Говор Темнића и говори Велике Мораве имају неке особине призренско-тимочког дијалекта, а говор Левча неке особине сличне шумадијским говорима итд.

642. Нужно је овде напоменути да и једна и друга зона идући ка периферији показује све веће разлике; укључују се поступно у друге дијалекатске формације.

643. Говор III зоне далеко је више изградио своју властиту индивидуалност. Према говорима I и II зоне има много више разлика него што их ове две последње међусобно имају. Говор III зоне неким особинама укључује се у говоре Груже и у говоре од Краљева ка Чачку. Специфичне особине нарочито су уочљиве у падежном систему, компарацији. Фонетске особености такође су му ближе говорима Груже. У акценатском погледу, међутим, најближи је нашем трстеничком говору. Основне карактеристике ове зоне су у овоме:

1) Нестају деклинациони наставци тврдих основа заменица и придева у генитиву и локативу множине. Боље се одржавају у дативу и инструменталу множине.

2) Именице мушког и женског рода II врсте имају наставке као у књижевном језику с том разликом што именице мушког рода ове групе кад обележавају лично име имају наставак *-о* у номинативу, па им је деклинација друкчија:

Жико-Жика-Жику-Жикем итд. Постоји име *Жика*, али је акценат друкчији и то је и сасвим друкчије име. Деклинација ове именице је по II врсти.

3) Нема колебања у употреби акузатив-локатив и акузатив-инструментал.

4) Не постоје консонантске секвенце *јз* и *јн* у примерима типа *лојзе, дојна*.

5) Нема компаратива с наставцима *-ец, -еа, -ее* (*-е*).

6) Постоје извесне разлике у дистрибуцији акцента (в. т. 25 и 26).

644. У односу на Вуков језик, односно на језик дијалеката који су у основици књижевног језика, има у целини веома много разлика. Овај дијалекат је у многим правцима имао своју властиту еволуцију. Разлике су често крупне, интересантне и посебно уочљиве у следећим категоријама:

а) Оригинално се развио акценат па је и место акцента, и дистрибуција његова, и фонетске вредности акцента, често врло различито.

б) Падежни систем је такође имао друкчији развој. Синкретизам појединих форми остварен је на специфичан начин. Такав развој су понекад условили фонетски процеси, понекад други фактори.

в) У систему глаголских облика разлике су мање битне.

г) У фонетском погледу има повећи број разлика, али оне нису од битнијег значаја за фонолошку структуру. Отвореност гласова под кратким акцентом, а делимично и у другим позицијама, говоре о те-шњој вези овога дијалекта с војвођанским говорима. Ова појава може бити корисна за објашњавање неких проблема историје језика уколико се у овом правцу детаљније изуче говори једног и другог дијалекатског типа.

645. Оба значајнија писца са овог терена, Добрица Ћосић и Душан Радић, имају у свом језику дијалекатских особина. Међутим, нити су те особине на исти начин одражене, нити су подједнаке фреквенције. Душан Радић је обилато користио дијалекатски материјал за карактеризацију својих личности и ситуација градећи на томе и свој властити манир. Понекад употреба дијалектизама презасићује текст и вулгаризује га, али је чињеница да је пишчев стил добрим делом изграђен на дијалекатској основици и да му често дијалекатске особине дају посебну свежину. У његовим делима заступљене су скоро све основне особине трстеничког говора које је било могуће унети у књижевни текст.

Добрица Ћосић се такође користио дијалекатским материјалом, али су фолклорни елементи у даљој обради редовно добивали виши уметнички ниво. Изворност језичких фактора је очевидна, али је мало самониклих феномена употребљавано у изворном облику.

Ћосићева фактура реченице има доста изразито дијалекатског. Међутим, то је проблем који се може обрадити у посебном раду. Не улази строго у оквир ових разматрања.

646. Важно је подвући да брзи темпо разних социјалних промена на селу за последњих двадесетак година доноси и у језику крупне промене. Ту је, пре свега, битно што далеко већи број људи пролази кроз школу. Затим далеко је чвршћа веза између села и града. Несравњено су доступнији сви фактори масовне комуникације: радио, телевизија, штампа, масовни скупови, рад масовних организација итд. У језику млађих генерација те промене су врло уочљиве, али дијалекатска структура делује повратно па се ствара занимљива језичка слика. У синхроничној перспективи ствара се интересантан говорни феномен.

Основни утицаји књижевног језика су у овоме:

1) Поступно се уноси x и ϕ . Прва фонема спорије, друга брже. Уједно нестаје и δz .

2) Компарација придева има тенденције развитка према систему који постоји у књижевном језику.

3) Нестају колебања у употреби падежних облика, али наставак *-ем* у инструменталу именица мушког и средњег рода по правилу остаје.

4) Усвајају се наставци меке промене у заменица и придева.

5) Говор лексички постаје богатији. Изразито дијалекатске лексичке вредности поступно нестају.

647. У неким категоријама остаје дијалекатска структура без обзира на то што је утицај књижевног језика врло јак:

а) Здржава се карактеристична артикулација вокала. И школовани људи се тешко ослобађају дијалекатског утицаја.

б) Акцент углавном остаје исти и на истом месту. Једино се у Жупи поступно уклања ~.

в) Развојне тенденције показују да уопште нема повратка у говор глаголских облика који су нестали.

Нема ни појачавања фреквенције оних облика који су само делимично у употреби. Шири се П₂ независно од утицаја књижевног језика.

г) Фактура реченице остаје углавном иста, али се број језичких средстава смањује. Постоји тенденција да се елиминишу бар неки од језичких феномена који чине конструкцију реченице, а који нису неопходни за конкретан реченични тип. То је у напред наведеном материјалу више пута регистровано. Деловање овог закона захватило је и дистрибуцију вокала, консонаната, затим глаголске форме, реченичне делове. Контекст на тај начин постаје сажетији, концизнији; економичније се оперише језичким средствима. У изражајном смислу контекст у целини има важнију улогу од инсистирања на појединим стилским елементима.

Треба подвући још и значајну улогу интонацијског тежишта у исказу. У зависности од њега долази до крупнијих процеса у структури исказа.

П Р И Л О З И

Сјасенија Ђрић, Велуће

ЖЕНИДБА И УДАДБА

Била сам мала, сад сам још мања. Остарело се. Јес, кака е мўка тб? Нйје мўка. Седамдесет пёт гддина прдшло. Беше и прбје.

Пантим како е било у старо време. Све дрўкше но сад.

Наводайца дође. Вали дувеглийу. Ако дђу, дђу, ако неђу, не мбже ме натёра нйко. У село били свирачи. Биле су гајде. После пдчели да свирё у хемане.

Кад се прдси, прво се йде на глёдање. Бегенйше се кўћа. Мбмак дође нбоглед. Оћемо се, нећемо се. Глёдам иманье, па на прошёње. Онда се да наниз. Ако чбвек погйне, ил ўмре, да йма за нў. Мбра да да.

Одрёде дан за йспит, па на вёлико прошёње, па свадба. По трй дана трае. Све се пйло врём. Не смё мбмак да поглёа девбјку, ни она вёга. Чак ни кад је свадба. Била сам девбјче. Отйћем на свадбу па пёвам.

ТУРСКИ РАТ

Кат поче рат, зачукала дзвона: дин, дин! Устадоше човек и дѣвери. Сви отише. Свак свдем крња води, пушку набавио, па у ланац. Нисам имала дѣцу. Јетрва и ја остале на имању.

Мене дадоше за Милана због земље.

Прође мало. Погинуо Брала. Погинули други. Ретко ко довучен. Погинуо Ранку и онем Радославу син. Други дѣвер погинуо у бугарском рату. Овем Микѣ Антићу (погинула) жена и мене мѡа зѡва. Свекрѡва саши сирочићима наке крпе. Ја одне.

Шѡабе кад дођдше, кад био други рат, отѡраше све по зѡтвѡрима. Шѡабе имале (биле) кад улѡгну у ѡвлиѡу, све ти покупе. Мѡе свекрѡе ѡзели јелѡче.

Кад се рат завршио, почеу да долѡзе они што бѡу по пут, по бѡрбѡе.

ВАМПИР

Ми смо се звѡли с попѡм на слѡву. Ондак цѡло сѡло, сви дѡе д' ѡду код попа Микѡе. Једѡма пѡшли такѡ: пѡли, пѡвали, пѡли. Мѡј дѡвер отишо на слѡву. Нѡма га па нѡма. Почѡу петлѡви да пѡвау. Кад се свануло, стѡго кѡћи све црн у лицу. После прѡчаѡ како е бѡло.

Врѡао се. Чуло се ки да нѡко кѡка. Он ѡде, нѡкако нѡма ништа. Одједѡма вѡди нѡшто бѡло. Нѡко прѡужио ки петрајѡл платно. Сде за монѡм. То е био деда Владѡ Стојѡндвићу. Сдем јѡ, ѡде он. Мѡне ѡма траг у снегу, нѡму нѡма. Ја пѡђем лѡво, он за монѡм, ја пѡђем дѡсно, он за монѡм. Два мѡсеца пѡсле болоѡо. Лѡчили га, читѡли му молитву у намастиру, не мѡж д' оздрѡви. Умѡло ниѡе прецрко.

Александар Радивѡѡвић, Цѡана, 54 године, Велуѡе

ЛИЧНИ ДОЖИВЉАЈИ

Био сам у јѡдно сѡло у Банѡту. Пѡшо на рађ. Сврѡтим код једне женѡе. Нѡма крѡѡта. Тѡри мало слѡме. Не вели ништа за вечѡру. Сѡтра пѡђем даље. У једне кѡће кажем: да ми даш мало водѡе. Пѡђо и најѡђем у јѡдну кѡћу ѡпет. Бѡше нѡка старѡа жѡна. Газда отпѡдио жѡну. Врѡта запео кљѡчѡм. Оно му бѡла мѡјка. Питам да л мѡже да се нађѡ жѡна. Бѡба вели: „Зар чак тѡ дође да нађѡш жѡну? Сма, вели, ту нѡка. Покѡзѡла ми кѡћу. Потрајим тѡ жѡнскињу. Она Далмѡтинка. Оѡѡмо, онѡмо, са шѡѡм. Ја ју велим да се дѡлим са жѡнѡм и синовѡма. ѡћу се пѡново жѡним. Смам пѡре, стоку, капитал. Она каже да дѡе за мѡне, да пѡшла за мѡне што ѡмам капитал. Дошли неки ѡуди. Далмѡтинка каже: „ѡћу да пѡђем за тѡбе. Таѡ ја да е повѡдем.

Њѡзина кѡћа лѡпа, све у грању. Она после посѡмљѡла: „Ти ћѡш мѡне напѡштиш”. Ја ѡѡј овѡко, онѡко, ѡна сѡмљѡ. И стѡрно ѡћу да је ѡзнем.

Ту ја то причам њој, дође нека њозина комшијка и вели ку д' иђеш из овдга предузећа. „Ви ће џу направите дете, ку ће она пдсле”. Далматинка ништа. Увече се скупио ки кусе пасâ. Пили целу ноћ и пѣвали.

Сутра она побегла. Ја пита, нема ништа, па се врати у Велџе. Ту се помирим са женом. Дошо она њон зет. Договоримо се што зарадимо зајнички да бидне и мене и њези. Она вели нема паре да се излечи. „Излечи бар оно дете”. Тражи д' иђемо да ми потпише да више нете да се свађа.

II

Радиво, ћеш ми продаш та пийук? Нећеш? Бойш се од женѣ. Та твѣа жена ће доведе пѣпа да те опѣва. Све ти пѣшло ус кривâк. Дѣца се не избâце на дѣца.

Цана је био мајстор. Свема даде земљу. Пдсле нико неће д' иде у колективу.

Сви га звâли на славу. Туре га у вр сѡвре. Фалâ ви, брѣ, вели. Домаћине, ти нѡсиш колâч у цркву? Буда пийѣ, благосйља: „Ове гѡдине пили са чашом, догѡдине с чабрѣм”.

III

Био сам у борбѣ. Глѣао сам како једнѣм бацâч прѣсече ѡбе ногѣ. Ја и јѣдан мѡј йсписник се договорйли: ако се рâнимо, један дрѹгога да добйѣмо (= дотучемо). Слѹшали једно вѣче кад се чѣтници договарâли. Јѣдан вели: „Ја ћу да га закѡлем, а ти га нѡси у мочвâр”.

Слѹшате, нâрѡде, доклегѡд има такѣ Слободâнâ, ми ћемо да гйнемо.

Тражйли чѣтници и мене. Питâу ме: „Да бйдеш војник нâше војскѣ?” Ја врѡа лѣво, дѣсно; јѣдва се измйгѡљи.

Полетика. Свак бѣга дѣ е мѣко. Ја нећу.

IV

Данâс би сви тѣли лѣба без мотйке. Ђе на сѣнте да учѣ шкѡлу. Не исплâти се. Кад се иде у шкѡлу, а не мѡш се заврши. Запѡсли се, па мйсли да мѡж д' упрâља са три држâве. А не мѡже. Свак се борй док је живѣ. Мртвѣм човѣку ништа не трѣба.

Пре рâта све што је бѡље поедѡше чинѡвници. Дођу у сѣло: „Ймаш ли прасйѣ дебѣле?”. Ја ймам, само да донѣсем тѣбе да јѣш.

Ја сам пицâн, ал рѣтко ко ће ме скрѣне с пѹта.

Вуча Муѡйâвић, 77 год. Тоболац

ДОЖИВЉАЈИ ИЗ РАТА

Био сам у рâту. Йшли смо свѹд. Све до Крф. Био сам на свѣ мѣсте на тѣм ѡстрву.

Јес, признају сад! Нйшта. Ова млађарица.

Преко Албаније било тешко. Кѹи отйде да тражи леба, више се не враћи. Прелазим преко рекѣ, нѣ знам како се звађйцаше, повежемо се за конѡпац по јѣдан, по јѣдан. Нѣки се откйне. Више га нйки и не тражи.

Лѣчйли не Французи. Млого дѡбри љѹди. И Енглези. Пѡмре свѣт грдни. Све се у море бацаѡло. Вежемо за шйѹу, па у море.

Врађймо се пѡсле. Претераѡ Швабе све до Фрушке горѣ. Јѣѡма не нападоше, па ѹдри, ѹдри. Остѹпймо овѡмо до Рѡљѣ. Нарѣдник каже: „Јѡпет ћемо ми ѡйма д'ударимо шамѡр. Нѣма нйшта да ти дѡђе сѡмо”. Јѣдва извѹкѡмо топѡве у једнѣм рѡву. Бйце летѣћа батѣрица. Свѣт се посакрйваѡ по подрѹма, по шѹме. Швабе прерйпѡли бѣдеме па упѡли у рѡвове. Бйло мртве љѹдй, пѣт вѡзѡва не би мѡгли да ѹй одвѹчѹ.

Бйло мѹке кат смо остѹпѡли. Швабе скаќѡли у рѡвове па се са нашема клаѡли, давйли, убйваѡли. Од Осипѡнице пешѡчки отѡмо. Тѣраше не по Багрѡан. Код Пѣћи пѡо голѣм снѣг. Пѡђемо пешѡчком пѹтѣм. Нападоше не Арнаѹти па не побйше. Комѣндица. Скаѡдар бйо у црногорскема рукама. Валѡну увѡтио онѡ пешѡк пѹсти. Удѡрише па само шатрѣ по ѹлица.

Грци нйсу ћѡли до последње да стѹпе. Бѹгари нападоше мѹчки. Шѣсти пѹк пѡклали свѣ. ѹвече седѣли, разговѡрали, а нѡђу нападни па пѡклали свѣ. Истѣраше не одѡнде. Бйѹу све у перчин.

Кољко е тамо грѡбље од наше војникѡ.

Ми отѡмо на Ветѣрник јѡпет. Смѣнйше не Сенегѡлци. Свѡки нѡси гѡ нѡж. Јѡ сам глѣѡао тѡп пресечѣн ки тестерѣтем. Стоѹй још на колеснйку. Наши бйли ки до Чаќйћске Мѡлѣ. На Кајмаќчалѡну навек снѣг. Такѡ сам прѡшо на свѣ мѣсте.

БАВО

Бйле ѡд јѡке шѹме. Тамо ка Окрѹглице и гѡр у Велѹћу. Свѣ рођѣваѡ бѡље. Мѡѹ покѡѹан дѣѡа и јѡ йшли на Морѡву у рйбу. Бйо сам мѡли. Пѡшлиј тамо ка Дренѡве. Пѡче да паѡа кйша. Не вйди се ни пѡс прѣд око. Рйба паѡа ки лѹѡа у черѣнац. Напѹнимо тѡрбе за чѡс. Дѣѡа нѣће кѹћи, само загази и пѹни черѣнац. Нѣмамо дѣ да ѹи тѹрамо. Дѣѡа ѹи избѡци на пѣсак. Мрѡк. Морѡва надѡлази. Одјѣѡанпут дѣѡа поглѣѡа, на пѡњу низ брзйцу плйва чѡвек. Дѣѡа мйсли пречинйло му се. Прѡђе јѣдан. Мѡло пѡсле дрѹги. Брзйца нѡси трѹпше јѣдан по јѣдан. На једнѣм ѡпет чѡвек. Сѡв црн. Дѣѡа се престрѡвйѡ. Велй мѣне: „Ајѡе да покѹпимо рйбу, да бежймо кѹћи”. Ймаш штѡ да вйдиш. Морѡва надѡшла, пѹне ѡбале, све ѡднѣла. Остѡле само онѣ рйбе у тѡрбѣ. Дѣѡа нйшта вйше нйѣе рѣко.

После ми прйчаѡ да то ѡѡво нйѣе дѡѡ да се вѡта рйба.

ВАМПИР

Били старац и баба, велика сиротиња. Легали сваке вечери рано, а дизали се рано. Једма неко чука на врата. Био мрак ки тесто. Баба вели: „Дик се”. Деда неће. — Дик се у лудници отишо!”. — Баба била опасна. Деда опет ништа. Баба се дигни, отвори врата, кад оно човек црн, а све се крије да му се не види глава. Питало да прендњи. Баба не зна шта ће. Осврни, обрни, па га пуштила. Он се стровалио поред ватре ки пањ. Лего на корам и одма заркао.

Пробудио се деда у неко доба ндњи. Горји ватра велика, све се сјајји. Она човек седи и на ражњу нешто окрече. Деда мало боље погледа, исцесетио се мртвац. Престравио се. Баба кад видеела, хела да препрдне. Она човек ништа. Баба би викала, ал нема нигде никога. Баба рекла: „Пути док не запевау први петлџви, а после ћемо да вйдимо”. Бутели ки да немау глас. А она човек само глеа у ватру и окрече. Запевау први петлџви, човек скдчи, све поцрнео. Петлџви запеваше још једма. Он сукну те кроз врата. Баци ражањ, ватра се утулила. Деда и баба не смеу ни да шукну.

Кад ујутру, нема ни ражња ни мртваца; нека клада код ватре. После причали, повампирјио се поп.

Бурковић Милован, рођ. 1899, Тоболац

I

Жито ми добро. На онџ тамо парче ужутело. По кукурузу је конпир. То коперација не да да сјемо бели, само жути. Да е по њему пасуљ, не би био тако жути.

Имам три ектара земље. Оде више и мало гор у брду. Била гор лепа пченица. Бацали смо вештачко хубре. Са ти е тако. Ако хубриш како е прописано, добро. Да није било Тита, не би било тако. То се презнае. Порез не знам колико е. Мој љнук плаћа. Може се тако. Еве га пут се гради. Звали ме на куљук и ја се јавио. Они неће да ме приме. Кажу, стареџ си човек. Ја се то за раћ не бојим од млађе људи.

Ту се неки буне што се тражи такса на кола, а ја им кажем: „Па куде ће кола да йду ако неће путем”.

Имам ту једно парче од триес-четрес ари. Посејали талијанку. Мој љнук каже да бацимо хубре. Ја не дадо. Бубрили смо га прдшле године. Кад оно ништа. Само пет тџвара пченице. Неће она тако. Ове године посејали опет. Бацали трипут. Пченица издурјала па се мало повалила, ал опет било петнаес тџвара. Пропаало око сто педесет кила.

II

Имао сам два сина па погинули обџица. За једнога примам валиду, а за другога ништа. Он био мобилисан ки сви код Гџрдића. А то било овако: он био у Банату, а оде пчели да купе. Ја пошо да га

срѣтнем и да га врати́м. Срѣтнем га ко пропуста. „Врати́ се, ќе т' отѣрау”. Он вели́: „Свѣ ќе покѣљу. Бѣље погйнем ја сам но ви свѣ сѣдам”. Нѣкте да се врати́. Бйо по шуме. После се јури́ли по Лѣмничке рѣке. Дѣшо кѣћи рањен и после умрао. Од њѣга ми умук. Сад је члан партије.

Дажу ми сто педесет банке и то годишње. Ја кажем: могу д' умрем без парчета шећера. Бар да дају тромесечно.

Довиђења и срећан пут! Мбрам д' иѣем да заливам паприку и кѣпус док је ранѣе.

Стићное Ђосић — Стићања, 72 г., Велика Дренова

ЗАРОБЉЕНИШТВО

Бйо сам у Нѣмачке четйри гѣдине у заробљеништу. Нѣмац дѣшо, имаѣ спйсак, па презиваѣо. Ја, брѣ, нисам ћаѣо д' иѣдем, ал ме уплашише оће пале кѣће и свѣ.

Дѣђѣмо до Витановца и ту се довори́мо са машиновѣђу да ни да алат. Пресѣкли нѣке шајбне на врати́ма. Кад вѣз пѣшо, пѣчели да искачу и поискачали млѣги. Скачу, скачу. Јѣдан удари́о у жицу. Нѣмци чѣше па се зауставио вѣз и с ору́жје улетѣли у ваѣоне. Пуцање. Машиновѣђа ви́че кат се свѣтло угаси: „бѣжите!” А кад се свѣтло упали „Лежите!” Млѣги побѣгли. Ми пресекѣмо шајбну и чѣкамо д' искѣчимо кад јѣдан офици́р с тройцама умлѣте па бйше с кунѣацама. Остамо четрѣс ѣсам сати на станице. Онда пођѣмо и у Загрѣбу преврнѣли казане с ранѣом. Усташе отровали и Нѣмци испреврѣташе казане. Дѣђѣмо у Мѣкленбург и ѣдма не распѣделише на рад. Бйло прву гѣдину млѣго тѣшко. Нѣки раѣйли под земљѣом. Нйсу виѣдели сунце четйри гѣдине. Они причѣли да ће ни даду нѣшто штѣ смо бйли у Нѣмачке. Нѣма о тѣга нйшта.

Ђосић Јованка, 38 год., В. Дренова

I

Ја и На́ста пѣшле у зѣтвор. Пѣнеле мало грѣјза и лѣба онѣма нашема. На́ста вели́: „Дѣ ћу ја, грѣдна, да га ви́дим”. Пред зѣтворем јѣдан не умлѣта: „Кот кога́ ћете?” Ми кажемо. — „Шта́ сте дѣнеле?” — Мало грѣјза и лѣба.

Јѣдан не глѣда, глѣда и пита кога́ и́мамо кот кѣће.

— Кѣга и́мам, грѣдна. Дѣва мала детѣта, раѣдим и глѣдам дѣцу. Он вели́: „Иди кѣћи и глѣдај дѣцу, издржа́ва ѣи. Нйшта му нѣће бйдне.

На́ста пѣче да плаче. Па плака и у аутѣбусу. Ја ѣнда ви́кну: ћути, брѣ! — Она сѣ мало смйри, па умлѣ ис крѣшње да је. Ја почѣ да се смејѣм. — Како мѣш да јѣш, а сад си плакала. Сви́ се смејали у аутѣбусу.

II

Удaвљило се ту прe јeдно дeтe. Врсник с Радетом. Бјо лeп ки слика. Отац му отишо у Краљeво и у вoзу снјо сaн да му дeтe отишло на Морaву. Дoшo кyћи и пaтa жeну дe отишло. Жeна му кaзaлa: „Тy је нeгдe”. — Кaкo кaд отишо на Морaву.

Ўзо мотoр и појyриo у Јарyгу. Тамo се тринaес удaвљило. Срeо нeкoгa дeчкa и oн му кaзao: „Удaвљо се”. Свј трчaли и Дaнa дoкoри. Трaжйше гa, трaжйше и тек сyтрaдaн гa Морaвa избaцилa. Нa сaрани бјло млoгo свeтa. Свј ђaци из шкoлe и нaстaвници. Плaкaлa сa не дeљу дaнa. Нe вoлим д' йцeм кa Морaвe. Нe вoлим да је видим ни oдoзгo из брдa.

Бјо лeп, јoш лeпши oд Радeтa.

Милош Трйиковић, рођен 1892, Велика Дренова

Од двaнaестe гoдинe сам у рaту. Дaклем oвaкo. Мй смo бјли млoги лyди. Бјо је нeки Бoшкo Сaвић у Трстeнику. Мй смo увaтили вeзу сa њимa и пoчeли да рaдимo социjaлизaм. Бјли сy нeки oвдe и јyрили нe ки кyчићe. Мй вoлимo тo, oни нe нaјyрe, a ми бeжймo пo шyмaмa.

Двaнaестe гoдинe смo пoшли у рaт. Oслoбoдйли смo Мaкeдoницy, пa Јeдрeнe. Тyрци сe прeдaли нaмa, a нe Бyгaримa. Бјли смo тaмo ки у рoпcтy.

У Пйрот смo дoшли. Oнo сe oбјaвйo бyгaрски рaт. Тaмaн сe oбјaвйo, a јa сам бјо у рaзнe бoрбe. Бoрйли смo сe нa Цeру, и нa Бeогрaду, и нa Ўмкe. Бјло је глaди, липцoвaњa и нeсрeћe. Бoрйo сам сe трй гoдинe. Дoшo сам сaс солyнскoгa фрoнтa. Свaкa пaртийa је имaлa прaвo д' истaкнe зaстaву. Јa сам пoбйo зaстaву и нaписao „Живeлa Кoмунистичкa пaртийa”. Тo је бјло сeвтe.

Јa сам дoбйo у Вeликe Дрeндвe нaјвeћи брoј глaсoвa. Мeнe сy зaтвoрйли пa пyштилe. У јyнy 1941. увaтиo сам вeзу сaс Мйцу Нeдeљкoвићa. Дoлaзиo је кoд мeнe Дoбрицa Ђoсић, Лймар, Пoпчe, Хрaнa.

Oндa пoслe сaс oвoгa Гoдйћa сам увaтиo вeзу. Свe сам рaдйo с њимa дo чeтрeс чeтвeртe.

Увaтили мeнe чeтрeс чeтвeртe. Цeрoвић дoшo oнйм трaгeм. Oн кaжe: „Oтвoри”! Јa кaжeм: нйкeм нe oтвaрaм. — Пoслe дoшлa Кaлaбићeвa вoјскa. Јa и Жйкa Нeдeљкoвић у Кукљйнa смo бјли oсyђeни нa смрт.

Кaжу дa нe мe стaвe кoд Бeљйнe ћeркe. Кaд је бјло нoћy oкo нeкo дoбa, пoчe нeкa лyпњa. Oни отишли, a нaс oстaвилe, у Дрeндвy нe сaслyшaвao кoмaдaнт. Спрoвeо нe нeки Зeц. Ўјyтру дoтeрaшe зaрoбљeницe. Свe нe пoтрпaли зaјнo. Пoслe нe oслoбoдйли. У Мрмoш нe дoчeкa вoјскa. Oндa нaйшo чoвeк и кaжe: „Мoжeш д' йдeш и дa пeвaш пyтeм. Нeмa чeтникa”.

Сaд мoжe сe живй. Ймaм пeнзййy, a кoцa дoбрo рoдйло грбйцe.

Сивано Рџимић, Сиванца, рођ. 1909. Медвеђа

Нѐмам млого земље, само ѐктар. Бѐље живѐм но нѐки газдаши. Нѐице да само заплем, па грбачи, грбачи, но мало главѐм. Кад сам се вратио из заробљеништа, рађицо сам свѐд. Тѐрао ме цѐо дан за мале пारे. Затѐ сам од њѐ избѐго, о тѐ газде. Сам сам нѐки мајстор. Мало нешто повравим, озѐдам, пане двѐста банке. Не вѐлим матику и сунце.

Нѐком куѐ нѐма ништа, лакше. Не мѐра мѐсли за сѐтра. А ја ѐмам то дѐте. Ваља му аљина. Сад прѐшло у пѐти разред, па трѐба књѐге. Пѐт ѐљада. Ево ова Драга. Шѐице јѐргане. Данас ѐма, сѐтра нѐма. Попѐице. Бѐо довѐо из заробљеништа жѐну. Рѐскиња. Бѐла млого лѐпа. Оставила га. Сад ћутѐ (живи) у Бѐград.

Прва жѐна ми пала и сломѐла кѐчму. Намѐчила се по болницама. Од њѐ ми је остала ћерка. Удала се за једнога из Богдана. Он побѐго за Америку. Сад је удата за једнѐм дѐбрем дѐчкѐм. Ради у „Петолѐтку“. Беснѐ дна.

Трѐба ѐу дам ову слику да е преслика. То е њѐјзина мајка. Мѐже тамо да купѐе нѐки лѐмови, мѐже д' ѐма слику од мајке.

Брадић Жѐка, 62 год. Медвеђа

I

Мѐне завѐзане краѐве. Нѐ знам дѐ ћу да пуштим ѐвце. Цѐо дан седѐм у њѐве. Оће бѐстан ѐде да бѐде дѐбар. От пченице слаба вајда. Са ћу с' убрзим кѐћи по ове врућине. Трѐба пошљамим оно мало шљѐва. Оћу дам да с' обѐре. Што бѐде, да поделемо. Нарѐдѐше ни да посѐјемо талијанку. Нѐ знам какѐ ће да бѐдне. Ту ће стално сѐјемо ко ваља. У тѐм брѐду е мѐсто бостанско. Ама вашиар у Стопанју па ће бостан д' ѐде ки алва. Дѐбри врѐжеви. Родѐло дѐбро. Однѐсем ко дућанима краставце. Лѐпе пारे смо ѐзели. Ни смо тако илобазни за пारे, ал плати прѐз, купи овѐ, онѐ. Кѐћа е вѐлика рѐпа.

II

Мѐа комшијнка се парничѐ с монѐм. Тѐла би за ништа да добѐице пारे. Што да ѐу плаћам ја. Она је кѐма онѐма мѐдима, јѐс је. Ал крадѐ, млого крадѐ. Научѐла од њѐнога чѐвѐка. Мало седѐла с њѐм, а сад седѐ код онѐ фуруне. Мѐне ни кад нице затѐчала зѐра у постѐљи. Радим цѐо жѐвот.

Пантим њѐнога чѐвѐка. Убѐо га очи вѐга рѐта нѐки Мѐнѐѐкић Милѐнко. Убѐо и њѐнога стрѐца. Искористио онѐ потѐце око кѐће па га утемѐзгаѐ.

Још пре тѐга тѐли да га убѐју. Имѐли два радника. Милѐнко њѐо да га предѐ Жѐкѐ. Ил да га убѐице. Пѐно бѐдак да му разбѐице главу будѐкѐм. Кад ѐн побѐљѐо из потока, ударио га. Дрѐги дан ѐн ѐмре. Долѐзили ценѐари, саслушѐвали га, испитѐвали га. ѐн сваком прѐти: „ћу те упљѐштем“. Њѐга довѐтили па упљѐскали.

III

Запантио сам кад су били ајдуци. Био тек прорадио вџ онџм странџм. Ова пџт је прављен ранџ.

Гџр дџ је сад бостаниште имаџ велики рас. Имаџ три стџпа. Ја пошо рано, а тамо седџ три човека. Прџђем код њџ и питаџ: кџџ сте ви? — Дџђи да виђиш!

Они свџ имаџи реденице. Нџсе вџсове. — Да ниџи пиџнуџ, вели јџдан. — Ако каџеш, ми ћемо те удџсимо. Свџ ће ти попџлимо.

Они велџ: „Прџђи мало блиџе!” Пиџше ракиџу дџваше и наџа. — До мџрака да ниџи зиџнуџ, а после чџкај у тџбош.

После џи повџтали и повџшали у Трстенику.

Резюме

Душан Йович

О НАРЕЧИИ ТРСТЕНИКА

1. В настоящей работе обсуждается язык одной части косовско-ресавского диалекта — язык наречия Трстеника в центральной Сербии.

Изучение диалектов этого района Сербии стало настоящей необходимостью потому, что он до сих пор очень мало изучен. Систематически исследованы периферийные диалекты и диалекты находящиеся в основе литературного языка.

2. Наречие Трстеника различается от косовско-метохийского и смедеревско-вршачского наречий, но все-таки эти три наречия составляют одно целое — косовско-ресавский диалект. Несмотря на то, что между ними существуют большие различия, считается, что они не самостоятельные диалекты, а только наречия.

Существует даже утверждение, выдвинутое А. Беличем, что косовско-ресавский диалект очень компактный. Новейшие исследования указывают на то, что надо искать другой подход к этой проблеме.

3. В наречии Трстеника система гласных на фонологическом уровне такая же как и в литературном языке:

i, e, a, o, u + r

В смедеревско-вршачском то же самое. В косовско-метохийском наречии, кроме упомянутой системы, существуют ь и ѱ. ѱ находится в иностранных словах и стало элементом системы гласных под влиянием турецкого и других неславянских языков. Что касается ь, в соседних наречиях призренско-тимочского диалекта существует та же самая фонема. Но, в косовско-метохийском наречии, в большинстве примеров эта фонема находится в иностранных словах: *азгън, алвалък* и т.д. (См. Глиша Елезовић, Речник косовско-метохијског дијалекта I, СДЗБ IV, Београд 1932.).

В зависимости от просодических факторов в наречии Трстеника фонетическая система гласных увеличивается, то есть гласные, особенно *o* и *e* под кратким ударением получают новые свойства, становятся очень открытыми.

Таким образом фонетическая система получает следующий вид:

i	u	
e	o	
ɛ̣	ɔ̣	(e, o = открытые)
	a	

4. Просодические свойства наречия Трстеника отличаются от систем упомянутых двух наречий косовско-ресавского диалекта. В наречии Трстеника система ударения трехчленная:

Восходящее ударение, в основном, на пенультине .

Долгое нисходящее подвижное на всех слогах.

Краткое ударение свободное на всех слогах кроме на ультине, где появляется довольно редко, напр. в аористе: *sedē, igō* и т. д.

Надо добавить, что " является и нисходящим и восходящим в зависимости от позиции, напр.

rādlo, žēna, òtac, sèdnet и др.

Оппозиция долгота-краткость находится в слогах в передударном положении.

5. Кроме этих трех ударений, в II зоне (см. карту), находится и четвертое ~, которое напоминает чакавский акут. Интересно, что ~ находится в позициях ударения ^ и не проявляется как фонологический фактор.

Что касается дистрибуции этого ударения, она не отождествляется вполне с ~ в чакавском диалекте, напр. в наречии Трстеника мы еще не находим в конце слов.

6. В зависимости от просодических факторов число просодем в односложных словах 10 или 12, а в других словах 20 или 24, напр. *l̄, í, í̄, ì, l̄*, и др.

7. Интересно, что процесс дистрибуции указывает на тенденцию передвижения ударения к последнему слогу, напр. *pūtēm, ćilim, mangūr, bukvik* итд.

8. В косовско-метохийском наречии существуют только квантитативные оппозиции ^ - " или - - ~.

9. В смедеревско-вршачком наречии система ударения как и в трстеничком, но без ~, и дистрибуция ударения иная. Именно ' болсе свободно, чем в наречии Трстеника. Оно находится и в других позициях кроме предпоследней.

10. В трстеничком наречии ѣ > e.

11. Существует стяжение гласных:

a + o → o: *dōšo, nāšo, pōšo* и др.

e + o → o: *dōno, pōno, ūno, vido* и т. д.

12. В системе согласных не существует x. На месте где было x теперь или k: *Mikallo, Kristos, Krīsta, dākće* и др., или иногда j: *māja* и др.

Между тем, очень часто на месте *x* не вставляется другая согласная: *lëb, lād, m̄dao, mā, strā, kđži* и т. д.

13. Согласной *ф* тоже не находится в разговорной речи старших. На месте где раньше было *ф* находим *в*: *vënjer, vurina, vës* или *ü*: *Jōsip*.

Конечно, в разговорной речи младших существуют и *x* и *ф*.

14. Согласная *дз* „5“ находится в ограниченном числе примеров. Таким образом реализована полная симметрия звонкости-глухости у полусмычных и щелевых согласных, напр.:

č—d, č—dž, c—dz, s—z, š—ž.

15. Согласная *j* выпадает из некоторых сочетаний, напр. *m̄da, v̄da, sv̄dot, čit̄ai, razgov̄arai* и др.

16. Под влиянием литературного языка, особенно после Революции, довольно интенсивно вытесняются диалектные особенности. Это, между прочим, ярко проявляется в речи младших поколений.

17. В морфологии очень много специфического, диалектального.

18. В существительных мужского и среднего рода в творительном падеже окончание всегда *-em*: *pođkem, Mārket, spr̄em, s̄lem, p̄rem* и др.

Следовательно, влиянием основы *jo* закрепилось это окончание и в основе *o*.

19. В существительных основы *a-* проявляется синкретизм родительного, дательного и предложного падежей единственного числа. Окончание всегда *-e* долгое или краткое в зависимости от ударения, напр. *ženē, dev̄ojke*: *ženē, dev̄ojke* в литературном языке.

20. В множественном числе тождество охватило родительный-предложный и дательный-творительный, напр.

od kūca : *po kūca*; *drugov̄ima* : *z drugov̄ima*.

Тождество родительного-предложного существует и в наречиях Черногории, но пути развития различаются.

21. В единственном числе также существует частичное отождествление винительного-творительного падежей, напр.

kđpa s motku : *s̄čē lëb* и др.

22. Кроме того, иногда находится тождество винительного-предложного падежей, напр.

blo u Trstenik, ž̄fvi u Medv̄ëdu.

23. Существительных основы *ī* в этом наречии меньше, чем в литературном языке, особенно мало абстрактных существительных этой основы.

24. У прилагательных мужского и среднего рода существует тождество дательного-творительного-предложного падежей с окончанием *-em*: *k d̄dbrem, z d̄dbrem, o d̄dbrem* и др.

25. У прилагательных женского рода тождество как и у существительных охватило родительный-дательный-предложный единственного числа. Окончание всегда *-e*: *d̄dbre ženē* и др.

26. То же самое тождество находим в большинстве неличных местоимений: *m̄de m̄ajke, m̄det d̄si* и др.

27. В множественном числе тождество родительный-предложный и дательный-творительных в прилагательных и местоимениях то же и в существительных, но нужно подчеркнуть, что окончания твердых основ стали окончаниями и мягких основ, напр.

od tde drugôvâ и др.

28. В дательном и творительном падежах обыкновенно *-a* на конце: *teta, dobreŋa, oneta* и др.

29. В сравнительной степени прилагательных и наречий три окончания:

1. *-eĭ, -ee (e), -ea* и др.: *starêĭ, starêe |starê|, srarêa*.

2. *-ši, -še, -ša*: *bêlši, bêlše, bêlša*.

3. *-i, -e, -a*: *lûdi, lûde, lûda*.

30. Глагольные формы частично тоже различаются от глагольных форм в диалектах литературного языка, напр. в аористе в первом лице множественного числа сохранилась старая форма: *dobt/h/mo, pado/h/mo* и др.

Существует аорист и от глаголов перфективного и от глаголов имперфективного вида.

31. Имперфект быстро исчезает, но его формы все таки существуют. Кроме обыкновенных форм, находящихся и в литературном языке, в этом наречии появляются и формы с инфиксом *-da-, -dadiĭa-* и др.

32. В прошедшем времени две формы: аналитическая и синтетическая:

mi smo pokosĭli : ja stlgo, vi okopâli, pogĭnuo и др.

Формирование прошедшего времени без вспомогательного глагола вывляется как интенсивный процесс. Функции этих двух форм не всегда тождественны. Синтетическая форма все больше и больше становится специальным синтетическим феноменом.

33. Инфинитив тоже быстро исчезает. Эта особенность только одна часть единственного процесса охватывающего призренско-тимочский диалект, болгарский, македонский языки, да и другие неславянские языки Балканов.

Остатком инфинитива, является почти всегда форма без *-u*, то-есть старый супин. Конечно, супин синтаксически не существует.

34. В синтаксисе же наблюдаются диалектные особенности. Функции прошедшего и настоящего времени вытесняют формы плюсквамперфекта и имперфекта, а частично и формы аориста.

35. Потера инфинитива обуславливает использование форм настоящего времени + футуровая энклитика в конструкции будущего времени, напр. *ja ĉu da râdim → ĉu da râdim → ĉu râdim* и др.

36. Повелительное наклонение употребляется в временных ситуациях, напр. *ja dôdi pa pđni da . . .*

37. Настоящее время частично вытесняет формы футура II:

ako stlgne вместо *ako bûde stlgao, kad dôde* вместо *kad bûde dđšao* и др.

38. Интересно, что формы которые исчезают не восстанавливаются в разговорной речи. Другие формы появляются в их функциях. Таким образом, морфологическая система упрощается, а функция некоторых форм расширяются.

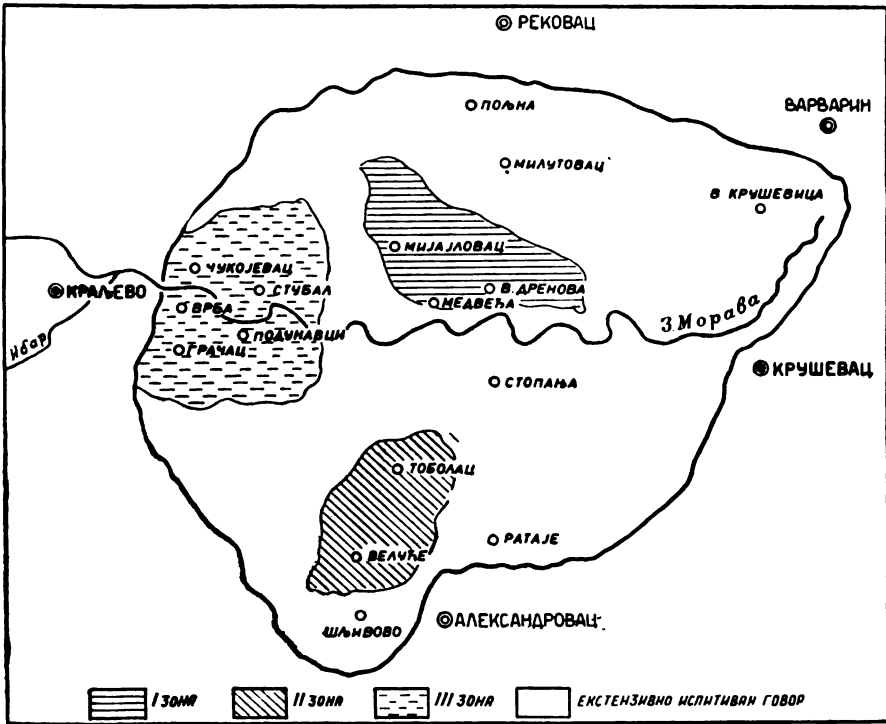
39. Предложение в наречии Трстеника более редуцированно, чем в литературном языке.

40. Наречие Трстеника указывает, что специальная эволюция обусловила развитие специфической системы феноменов. Это новая система, но не та же, что и в диалектах литературного языка. Таким образом, наречие Трстеника и косовско-ресавский диалект не принадлежат, как считалось до сих пор, к группе старших штокавских диалектов.

41. В настоящей работе автор указал и на влияние косовско-ресавского диалекта на литературный язык, особенно на литературный язык двух писателей — Душана Радича и Добрицы Чосича. Душан Радич использовал в своих произведениях очень много оригинальных диалектальных феноменов. Влияние диалекта, особенно в стиле, ярко проявляется в некоторых произведениях Добрицы Чосича.

42. Литературный язык тоже влияет на развитие этого диалекта. В языке младших представителей диалектальные элементы быстро исчезают, но не все. Произношение открытых гласных и ударение обыкновенно не теряются в разговорной речи.

АСИМ ПЕЦО — БРАНИСЛАВ МИЛАНОВИЋ

РЕСАВСКИ ГОВОР

**Примљено на II скупу Одељења литературе и језика 19. марта 1968. године
и решено да се упути Институту за српскохрватски језик ради штампања
у Српском дијалектолошком зборнику.**

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
Увод и опште напомене	245.
Фонетика	
Самогласници	251.
Замена самогласника	252.
Губљење самогласника	254.
Сажимање самогласника	256.
Рефлекси гласа <i>jaï</i>	259.
Сугласници	264.
Уопште о артикулацији сугласника	264.
Сугласник <i>x</i>	265.
Сугласник <i>ϕ</i>	267.
Сугласник <i>j</i>	268.
Африкате	271.
Губљење сугласника	277.
Губљење сугласника <i>в</i>	277.
Губљење сугласника <i>д</i>	279.
Губљење сугласника <i>с</i> и <i>ж</i>	280.
Губљење сугласника <i>ш</i>	280.
Губљење сугласника <i>л</i>	281.
Промене сугласника у сугласничким групама	282.
Звучни сугласници на крају речи	286.
Метатеза сугласника	286.
Асимилација сугласника	287.
Дисимилација сугласника	288.
Појединачне промене у консонантизму	288.
Акцентски систем	289.
Силазни акценти на крајњим отвореним слоговима	290.
Силазни акценти на крајњим затвореним слоговима	291.
Силазни акценти на унутрашњим слоговима вишесложних речи	292.
Преношење силазних акцената у духу новоштокавске акцентуације	293.
Метатакса	294.
Акцентска ситуација у енклизи	296.
Примери са кановачким дуљењем	297.
Дужине	297.
Појава кратког експираторног акцента	298.

	Страна
Однос акцентуације ресавског говора према акцентуацији левачког говора и других досад описаних говора овога типа	299.
Морфологија	
Деклинација (опште напомене)	300.
Именице мушкога рода на сугласник	302.
Именице средњег ^а рода	315.
Именице женскога рода на -а	322.
Именице женскога ^а рода на сугласник	330.
Појединачни примери (род, број и облик)	330.
Заменице:	332.
Личне заменице	332.
Придевске ^а заменице	335.
Придеви	340.
Компарација придева	341.
Бројеви	343.
Прилози	344.
Глаголи	
Инфинитив	346.
Презент	347.
Императив	351.
Аорист	352.
Имперфекат	352.
Футур	353.
Перфекат	354.
Плусквамперфекат	357.
Потенцијал	357.
Глаголски придев трпни	358.
Глаголски прилози	358.
Творба речи	359.
Текстови	361.

УВОД И ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

1. Почетком овога века наша дијалектолошка литература, као што је познато, добила је једну од досада највећих монографија о нашим народним говорима. То су Дијалекти источне и јужне Србије од А. Белића (СДЗБ I, Београд, 1905. год.). У тој студији, израђеној на широкој основи, дата је општа слика пространог језичког подручја од Тимока до Призрена. Остала територија уже Србије, са мањим изузецима, била је, на жалост, у том погледу занемарена и дуго је чекала на своје испитиваче. Тек после другог светског рата приступило се организованом и систематском раду на проучавању досада неиспитаних говорних подручја Србије. У тај план је тако ушло и испитивање говора Ресаве као типичног представника старијег типа новоштокавских говора.

На иницијативу проф. М. Стевановића, а уз материјалну помоћ коју смо добили од Филолошког факултета у Београду и Српске академије наука прихватили смо се задатка на изради монографије о ресавском говору. Осећамо пријатну дужност да се на самом почетку овога рада најтоплије захвалимо проф. М. Стевановићу који нас је за све време свесрдно подстицао својим стручним саветима, као и поменутих установама, без чијих би материјалних средстава било много теже реализовати постављени план дијалектолошких испитивања неиспитаних говора Србије. Исто тако дугујемо особиту захвалност свима који су нам несебично помагали при прикупљању дијалектолошке грађе. Ту на првом месту мислимо на просветне раднике, учитеље и наставнике, на ресавском подручју, чијом помоћу смо лакше долазили до добрих и поузданих информатора. Не можемо а да се такође посебно и нарочито не захвалимо председнику општине Свилајнац другу Ж. Станковићу, који нам је увек врло радо излазио у сусрет кад год нам је била потребна његова помоћ, као и професору Јелени Ковачевић која нам је такође несебично помагала у раду на терену.

Пре приступања изради монографије о говору Ресаве ми смо објавили мањи рад о говору Левча под називом Особине левачког говора (Анали Филолошког факултета 1962. св. 2, стр. 187—203), тако да овај рад представља даљи корак у остваривању постављеног плана.

2. Са прикупљањем дијалектолошке грађе почели смо у јесен 1963. на терену који припада општини Свилајнац. Затим смо наставили

своја испитивања у 1964, 1965. и 1966. год. на подручју бивших општина Свилајнац и Деспотовац.

3. Пре него што приступимо изношењу и обради сакупљеног дијалектолошког материјала потребно је нешто рећи о становништву ресавске области.

Антропогеографски опис Ресаве дао је, према материјалу прикупљеном пре првог светског рата, Станоје Мијатовић у Срп. етн. зборнику књ. 46, Београд 1930. год.

Према Ст. Мијатовићу, „права Ресава . . . био би онај предео који припада сливу Ресаве”. На том простору налази се већи број села међу којима има и таквих чијим становницима српскохрватски језик није матерњи језик; то су влашка села и једно бугарско село, која ми, наравно, нисмо узимали у обзир. Што се тиче села са мешаним становништвом, српским и влашким, сасвим је разумљиво да су нам објекти увек били искључиво они представници чији је матерњи језик српскохрватски.

У току испитивања посетили смо ова места: Свилајнац, Луковица, Кушиљево, Седларе, Грабовац, Ђуринац, Врлане, Црквенац, Гложане, Војска, Радошин, Бресје, Медвеђа, Труђевац, Велики Поповић (код Мијатовића: Велико Поповче), Плажане, Грабовица, Деспотовац, Војник, Милива, Двориште, Стрмостен, Јеловац, Стењевац, Сладаја, Жидиље, Језеро, Кованица, Купиновац, Ресавица, Пањевац, Буковац, а имали смо информаторе и из ових села: Златово, Роанда, Роћевац, Тропоње.

Мијатовић у свом раду констатује да ни ова област није у прошлости била поштеђена ни емиграција као ни имиграција. Прво веће досељавање у Ресаву уследило је после пожаревачког мира (1718), када су се почели у „целу Србију, а нарочито њене северне крајеве, насељавати досељеници са разних страна. Том приликом су се у Ресаву доселиле и неке румунске породице из ердељског Баната” (стр. 162). Без сумње, ово се односи на становнике данашњих влашких села. Пре првог српског устанка у Ресаву су се доселиле и многе српске породице са Косова. И после првог устанка појачано је насељавање Ресаве из разних крајева Србије, укључујући ту и Шумадију. Статистички подаци о пореклу породица у Ресави, које даје Мијатовић, показују да је у време његовог испитивања у Ресави било 615 родова; од тога броја 101 род или 1433 куће припадају старинцима, а 415 родова, одн. 7200 кућа, односи се на досељенике. Међу овим досељеницима најбројнији су они из Тимочке крајине (104 рода), затим са Косова (68 родова), из ђупријског округа (83 рода), а има их доста и из јужне Србије и других крајева (op. cit. 164).

Овакво хетерогено порекло становништва ресавске области, природно, морало се одразити и на њен говор. Мијатовић својим испитивањем побија дотада устаљено мишљење да је Ресава типичан представник косовског говора, позивајући се на мали број досељеника са Косова, нарочито у односу на оне који су дошли из Тимочке крајине (op. cit. 167). Осим тога он констатује и постојање извесних говорних

особина чије порекло упућује не само на другу страну Мораве него чак и на област Старог Влаха („ерског краја“). Утицај говора те области, према Мијатовићу, „јасно се опажа у неким селима Горње Ресаве у говору и у акценту. Нарочито се у Сладаји, Пањевцу и Липовици у говору често чује напр. *ђе* (место где, или ге), *Маџов* . . . , *Лаџо* . . . *Ђе* (м. где) се говори још и у неким селима Средње и Доње Ресаве (на пр. Седлару, Гложану, и др.)“ (ор. cit. 166).

Наши испитивања говора Ресаве потврђују Мијатовићеве наводе. С друге стране, Мијатовићеви подаци о пореклу становништва ове области омогућују нам да лакше схватимо неке појаве у ресавском говору. Сасвим је разумљиво да је у периоду од последњих већих досељавања на ово подручје па до данас вршено уједначавање различитих говорних особина, при чему су особине аутохтоног становништва, мада бројно инфериорнијег, постајале доминантне. Али су у резултату те говорне унификације и страни наноси оставили иза себе још увек видних трагова. Већ је речено да је Мијатовић констатовао неке типичне „ерске“ особине (*ђе*, *Јово*).

На основу нашег материјала да се закључити да тих типичних „ерских“ особина још можемо наћи само у планинским насељима. Ми имамо податке из села Златова и Ђуринца, чији говор не само да има сва четири акцента него и облике личних имена *Јово*, *Петро* са променом какву имају говори источнохерцеговачког типа. А о особинама источносрбијанског порекла биће говора доцније на одговарајућим местима.

У вези са овим што је овде сада речено поставља се једно начелно питање, а наиме: како објаснити чињеницу да су малобројнији староседеоци у току говорног превирања успели не само да очувају своје битне говорне карактеристике него и да асимилирају бројније придошлице. Чини нам се да на то питање није тешко дати одговор. Из Мијатовићевих података се види да досељеници у Ресаву нису били из једног истог краја, тј. нису припадали једном говорном типу (има их: са Косова 68 + 12 родова, из јужне Србије 12, из Македоније 4, из Херцеговине 1, из Црне Горе 3, из Ердеља 18, из Хрватске 1, из Срема 2, из Баната 1, из Мађарске 4, из Албаније 1, из видинске области 5, из ђупријског округа 83, из Тимочке крајине 104, из околине Параћина 4, из јагодинског округа 7, из смедеревског округа 9, из пожаревачког округа с Хомољем 42, из околине Ниша 5, из околине Врања и Лесковца 25, из пиротског краја 4, из крушевачког округа 2, из крагујевачког 3, са Копаоника и из „ерских“ крајева 5, из околине Алексинца 15). Из тога се намеће природан закључак да ови досељеници нису у највећем броју случајева нигде чинили компактне целине и тако нису могли у потпуности сачувати говор свог старог завичаја. Шта значи компактна говорна целина у овом смислу, показује нам говор данашњих влашких и бугарских насеља у овој зони. Наиме, и Власи и Бугари су, и поред тога што дуже времена живе на нашем говорном подручју и међу нашим становништвом, баш зато што чине компактне целине успели да очувају свој матерњи језик. Истина, то су сада билингови, али им је српскохрватски језик још увек страни језик.

4. О ресавском говору у нашој досадашњој дијалектолошкој литератури дате су више-мање само опште констатације, и то у склопу старијих говора новоштокавског дијалекта; управо ресавски говор се узима као типичан њихов представник (А. Белић, О српским или хрватским дијалектима, Глас СКА LXXVIII, 1908; М. Rešetar, Zur Frage der Gruppierung der serbo-kroatischen Dialekte, Arch. für slav. Phil. XXX, 1909; Rocznik slawistyczny 3, Kraków; А. Белић, Стара Србија са историско-језичке тачке гледишта, СКГл. XXIX, 1912). Указујемо овде на главнија мишљења о овоме говору.

Први помен о овом говору налазимо још код Вука. У подели српских говора изнетој у Писменици (1814) Вук ресавски говор даје под сремским наречјем. Он ту каже да сремским наречјем говоре Срби „који живе по Срему, по Бачкој, по Банату, и по Србији око Саве и око Дунава, као н.п. по нахији (окружју) Шабачкој, до пола Ваљевске, по свој Београдској; по Смедеревској, Крагујевачкој, по Ресави, по свој нахији Пожаревачкој . . .” (Скупљ. гр. и пол. сп. књ. I, стр. 78). Три године касније у својој рецензији Видаковићевог романа Љубомир у Елисиуму (1817) Вук издваја ресавски говор као посебно наречје (Скуп. гр. и пол. сп. књ. I, стр. 157). У Предговору I изд. Српског рјечника (1818) Вук каже да се ресавским наречјем говори: „по Браничеву, по Ресави, по Лијевчу и по Темнићу и горе даље уз Мораву, по нахији Параћинској, по Црној ријеци и по крајини Неготинској”, а нешто ниже Вук вели да се ресавско наречје разликује од сремачког само по томе „што се у њему и овде говори *e*, ђе у Сремачкоме и н.п. летети, видети, вртети, разболети се, стидети се, позеленети, волети и т.д.“. Уз то као посебне карактеристике говора Ресаве Вук наводи ове: „а) што имена првога склоненија, која се свршују на *z* и *k*, и у вин. млож. промјењују *z* на *z*, *k* на *ц*; тако исто и она имена, која се свршују на *a* и на *у* имају и у вин. млож. *ц*, н.п. во има *розе*, разбио *Турце*, има добре *ојанце*, изео све *орасе*, продао *кожусе* и т.д. б) што имена другога склоненија имају у дат. и у сказ. јед. броја *e* н.п. дао *девојке* јабуку, носи на *главе*, седи у *Ресаве*, на *Мораве* и т.д.“ (Ск. гр. и пол. сп. књ. II, 21—22).

По доцнијој Вуковој подели наших дијалеката, извршеној према различитим рефлексима *јаџа*, на источно, јужно и „западње” наречје (Скуп. гр. и пол. сп. III, 36), раније сремачко и ресавско наречје чине сада источно наречје, тј. са екавским изговором *јаџа*. Примере са *и* место *јаџа* типа *видиши*, *леиши*, *видио*, *леио*, *гди*, *онди*, *ни* и сл., који се говоре у Срему, Бачкој и Банату, Вук сматра да су се увукли „из западњег наречја у источно” (ор. cit. 37; в. и А. Белић, О српским или хрватским дијалектима, Глас СКА LXXVIII, 145 и даље, као и Вукова борба, Бгд. 1948, 106. и д.).

А. Белић у Дијалектолошкој карти српскога језика (на руском, Санктпетербург, 1905) одредио је границе косовско-ресавског говора и указао на извесне разлике које постоје међу појединим говорним типовима на том подручју. Он ту разликује више говора које назива: косовски (на Косову пољу), жупски (у Жупи, приближно између Ибра, Копаника, Малог и Великог Јастрепца), левачки (у Левчу, међу пла-

нинама на левој обали Груже, Црним врхом, Јухором и Западном Моравом), темнићи, параћински, јагодински, моравски и ресавски. За најтипичнијег представника тог говора узет је жупско-левачки говор, а као мање типичан ресавско-моравски говор (стр. 27—28). Као најважнију особину косовско-ресавских говора Белић овде истиче акценат, при чему констатује, поред преношења кратког акцента са крајњег слога, и појаву дугог узлазног акцента (примери типа *зѝма, рѝка*; стр. 30). Ова подела је потпунија и одређенија од поделе дате у Уводу Дијалеката источне и јужне Србије где се истиче као консеквентна особина — екавизам, специјалне црте акцентуације и неке морфолошке особине (стр. LXXXVII). У расправи О српским или хрватским дијалектима, написаној поводом књиге Милана Решетара *Der štokavische Dialekt*, Беч 1907, на подручју косовско-ресавског дијалекта Белић разликује ове говоре: косовски, жупски и левачко-ресавски, истичући да је „њихова главна, и ако не једина, разлика у акценту” (стр. 71). Од говорних особина овога подручја Белић указује на следеће: а) доследан екавизам; б) старија акцентуација (без кратког акцента на ултими); в) једнакост генитива и локатива множине; г) наставак *e* у дат. једн. именица женског рода; д) честа појава наставка *-em* у инстр. јед. именица мушког и средњег рода тврдих основа; њ) наставак придевске промене увек *e* (*ex, em, ema*) тамо где би требало да буде *u*; е) облици *ѝа, ова* и др. за м. род; ж) наставак аориста *-(x)мо* за 1. л. мн. и сл. (стр. 71). У Нар. енциклопедији Ст. Станојевића (књ. IV, s. v. Штокавски дијалекат, 1929) поред тих особина наведене су још и ове: постојање наставка *-em* у локативу једн. код заменица и придева; честа појава отворенога *e* (*деѝца*); скраћивање поста акценатских дужина; наст. *-ма* у дат. и инструменталу множине; акузатив множине *ѝоѝоце* и *ѝоѝоке*, тј. са палатализованим и непалатализованим задњонепчаним сугл.; наставак *-еји* (крупнеји) и *-ши* (црнши) у компаративу придева; имперфекат на *ађа* (*ѝресађаше*); *-ше* у 3. л. множ. аориста и *-(x)у* у 3. л. множ. имперфекта. На овом месту Белић посебно указује на утицај шумадијског говора на левачки и ресавски говор, иако они „иначе добро чувају своје старе особине” (стр. 1072).

Све ово поновљено је и у литографисаним предавањима А. Белића издатим у Београду 1934. год. (Српскохрватски језик — Дијалекти, Правопис, Књижевни језик).

М. Решетар у значајној и познатој студији *Der štokavische Dialekt* (Wien, 1907) не задржава се посебно на косовско-ресавским говорима, већ о њима говори у вези са Белићевим радовима: Дијалектолошка карта (на руском) и Дијалекти источне и јужне Србије, истичући при том највише њихове познате акценатске особине: задржавање старих акцената са изузетком кратког силазног акцента на крајњем слогу који се преноси на претходни слог (*жѝна, ѝдѝок, рѝка*, стр. 11). А на његовој схематичној подели штокавског дијалекта косовско-ресавски дијалекат је представљен као посебан говорни тип у односу на све варијанте западноштокавских говора (стр. 27—28).

Проф. М. Стевановић у Енциклопедији Југославије (књ. IV под „Језик српскохрватски” на стр. 504) ове говоре назива „метохијско-

-ресавским” по простору који они заузимају, а ти говори по старини црта „показују равномеран развитак са зетско-сјеничкима”. Он ту наводи више црта ових говора: углавном двоакцентску систему, преношење кратког акцента с краја речи, једнакост облика генитива и локатива множине, једнакост облика акуз. и дат. и лок. личних заменица првога и другога лица, чување старих енклитичких облика *ни* и *ви* за датив и аналошких облика *не* и *ве* за акузатив; употреба облика акузатива у локативској служби; преовлађивање тврде заменичко-придевске промене и њено уопштавање; чување облика тврде промене и у именица жен. рода на *-а*, чување аориског облика типа *дођомо*, употреба посесивног датива. А као најпознатију њихову карактеристику проф. Стевановић истиче њихов доследни екавизам.

Највише о овим говорима, узетим у целини, налазимо у књизи Павла Ивића *Die serbokroatischen Dialekte* (1958). На основу литературе и властитих испитивања Ивић је навео велики број заједничких црта ових говора. На првом месту истиче специфичност њихове акцентуације: поред непренесене акцентуације, кратки акценат са последњег слога речи пренеси се у свим овим говорима као дугоузлазни или краткосилазни акценат, што значи да је у њима заступљена троакцентска система; у вези с тим карактеристична је и акценатска особина чување кратког акцента на крају речи иза које је енклитика: *дбђи ми*, али *сбсйра је*, а не *сесйрџ је*.

На крају овога прегледа да укажемо и на мишљење о говорним особинама становника „Доњег Баната” које је изнео наш познати етнолог Јован Ердељановић у раду: Трагови најстаријег словенског слоја у Банату (*Niederlöv Sborník*, Прага 1925, 275—308), а то чинимо због тога што Ердељановић сматра да су особине говора „Доњег Баната” продужетак особина које су становници ове области донели из старог завичаја — из „косовско-моравског”, „косовско-ресавског” и „шумадиско-сремског дијалекта” (ор. cit. 291). Ердељановић ту наводи ове особине: *бичом*; *Лазарова*; *девојки*; *ји (= их)*; *од о -шог, с-о-шим*; акуз. м. лок. с предлогом; честа употреба завршетка *-ду* у 3. л. множ. презента; 3. л. множ. презента на *-у* (*виду, носу, йрашу*); затим: *ники (= неки)*, *йрийали се (= прелали се)*, *йревайши (= прихвати)*, *йрејоведа (= приповеда)*; такође и помереност артикулације самогласника *о* и *е* (*мо^а ка, шйе^а шја*). Ердељановић изричито каже да је на подручју косовско-ресавских говора, одн. у селу Дубовцу, чуо и забележио отворену артикулацију самогласника *о* и *а* (стр. 292).

Ми овде нећемо давати оцену Ердељановићевих констатација јер су оне везане за говор „Доњег Баната”, тј. не односе се непосредно на говор Ресаве (уосталом, на њих се знатно раније осврнуо проф. А. Белић у ЈФ књ. VIII, стр. 229—231). Ми их наводимо због тога што су многе дате особине још и данас присутне у говору Ресаве (о томе в. ниже у овом раду).

У нашем поменутом раду о особинама левачког говора ми смо изнели најтипичније особине говора Левча дајући у исто време и место тога говора међу осталим старијим говорима новоштокавског типа. Осо-

бине које буду овде изнесене јасно ће показати у ком односу стоји ово говорно подручје према левачком говору.

За проучавање говорних особина овога подручја од значаја су и народне приповетке — 19 на броју — које је забележио Милош Ивковић (Српски етнографски зборник књ. ХЛI, Београд 1927) у Ресави (Стрмостен и Свилајнац). Ове приповетке могу послужити као користан дијалектолошки материјал јер је Ивковић био „стручњак за фонетику и дијалектологију”. Њихова вредност је тим већа што су све акцентоване. По нашем мишљењу Ивковић је верно преносио на хартију говорну реч Ресаваца.

ФОНЕТИКА

I САМОГЛАСНИЦИ

И ресавско говорно подручје, као и подручје Левча, има доста стабилан вокализам. Ово је једна од гласовних особина која ресавски говор чини ближим шумадијским говорима, а која га у исто време знатно одваја од говора источне Србије. Ипак у поређењу са левачким говором, за који смо констатовали само неколико међусобних супституција самогласника (ор. cit. 188—189), ресавски говор има ову појаву знатно чешће изражену. (О овоме в. П. Ивић, Основни путеви развитка српскохрватског вокализма, на руском, Вопросы языкознания № 1, 1958. г.).

Напред је већ речено да је још А. Белић констатовао за ову говорну област помереност артикулације самогласника *e* (*де^аца*). Та појава је и данас присутна на овом тлу и није ограничена само на самогласник предњег реда *e*. Поред тога примера са отвореним изговором самогласника *e* забележили смо још и ове: *дѣ^асеӣ*, *це^ана*, *сѣ^адам*, *сѣ^ало* (Д.), до *сѣ^ала* (Р.), *Пе^ара*, *де^аше*, *ѣре^абило*, *гње^аздо*, *ле^айо*, *не^ама* (Дв.), *дѣ^асеӣ*, *сѣ^адам* (С.), *о^у ѿ^ареӣну* об^ућу (Сл.), ситна кйша т^опи *ле^айо* (ВП), *сѣ^ало* (Ре.), *ја* би *ѣ^авала*, *јѣ^асше*, *не^ама* (Ж), *мле^ако*, *изме^ари* (Пл.), *ѣ^ашак*, *јѣ^асше* (Гр.), пот *ѣ^ареӣшом*, *јѣ^адан*, *ме^адар* (К.), *че^акић*, *че^асма*, *че^аѣри*, *ѣсам* *ме^аѣра*, *пѣт* *ме^асша* (С.), *де^авѣӣ* (С.), *жѣ^ане* (Гл.), од *ове^а* (Стр.), *Не^амци* (Стр.), *вѣ^алика* *река* (Стр.), *де^аше* (Стр.).

Потврде за помереност артикулације овога самогласника у правцу затворенога гласа јесу ове: *не^уће*, *сре^ушим*, *јѣ^удну* г^одину (Стр.), *сне^уг* (Пл.), *ѣѣӣ* *ме^усеци* (Д.).

Исту појаву, тј. одступање од стандардне нормe, констатовали смо и код самогласника задњег реда *o*, *y*:

O = Oy: *к^оӯњ*, *к^оӯје*, *д^уде* *коӯѣ* тѣ жѣне, *в^оз* (С.), *чо^уб^анин* (Дв.) *шо^у-фѣра* (Д.), како *к^оӯј*, *ѣло^уг* (Ж.), *к^оӯц* (Се.), *ѣ^оудне*, *д^оушли* (Гр.), *к^оӯц* (Стр.).

Као што је констатовано и за неке друге говоре старијег типа (в. А. Белић ДИЈС, стр. 17, П. Ивић, О говору Гал. Срба, стр. 43), и у ресавском говору самогласник *o* у иницијалном и акцентованом слогу

упитне заменице *који* најчешће је замењен самогласником задњег реда у чија артикулација може да се креће од *o'* преко *yo'* до чистог гласа *y*.

Постоје два могућа објашњења за ову гласовну појаву. Прво објашњење, и по нашем мишљењу прихватљивије, било би ово: у питању је фонетска особина донесена из говора који се налазе источније од ресавског говорног типа, а тамо је та особина, као што је познато (в. А. Белић, *op. cit.* стр. 17 и д.), и честа и обична. На овакво објашњење упућује нас порекло становништва о чему је напред било говора. Ако је ова претпоставка тачна, онда се ту огледа једна особина коју су досељеници из источне Србије успели да наметну аутохтоном становништву. То није ни немогуће, ни невероватно. Друго објашњење је чисто фонетске природе, а наиме, помереност артикулације основних самогласника може бити условљена положајем тих гласова у речи; рецимо, померање артикулације самогласника *o* у правцу високог самогласника у (*кдоњ*, *кдои*, *свои*), резултат је асимилације по месту творбе ових гласова. Мада ни ово објашњење није без основа, чини нам се да је оно прво прихватљивије. А ево зашто. Највећи број примера за ову појаву забележен је у местима Горње Ресаве која је више била изложена утицају струјања из источнијих крајева наше језичке области.

Док је у говорима источне Србије (А. Белић, *op. cit.*, 18—19) доста честа појава асимилације самогласника према претходном сугласнику, овде смо забележили само ове примере: *јеруга* (Д., Р., С.), *јрице-шеље* (С., Стр.), *јријешљица* (С.), *јријешљ* (Ж., Стр.), *јријешље* (ВП., Вј.), *јријешљу* (Јз.) *рекиу* (Стр.), *реженицу* (Д.), *јегурџа*, *јеребица* (С.), *реженица* (Вј.).

Замена самогласника

Међусобна замена самогласника огледа се како у домаћим тако и у страним речима.

Тако имамо у домаћим речима:

a = o : *долџко* (С., Ж., Д., Јз.), *с вџма* (Д., *Ровоница* (Вј.);

и = e : *мерџше* (Гр.); *радџоница*, *радџеница* (Гл.), *нейрџелика* (Вј.);

y = o : да се *одаље* (Гл.), *омио се* (С.), *кдоине* (С.), *близо* (Ј). Овамо иде и реч *кокуруз* (Ми.), *кокурус* (В.), која је доста давно примљена и као таква је потпуно одомаћена исп. Рј. ЈА. s. v), као и *Жагобџица* (Стр.);

y = и : *дибџка* (Ц.), *дибџко* (Кш., В.), *Дибџка* (В.), *дибџна* (Бр.), *дибџки рџв* (Бр.); у *биџе* (Т.) огледа се морфолошко уопштавање самогласника *и* из инфинитивне основе;

o = y : *йољујриџреџа* (Гл.), *йољујриџреду* (С.). Овамо иду и примери: *куј* (Гл., С. Стр.), *куд њојзе* (Гл.), *куд њџга* (С.).

Поред *кујуџадо* (С., Д.) које је настало уједначавањем глаголских основа — инфинитивне према презентској — забележили смо *буловџо* (Кш) место *болувџо* које је иначе сасвим обично. У облику *буловџо* огледа се метатеза самогласника *o* и *y* у прва два слога речи.

e = o : *йонодѝоник* (Стр.), *йрѝкуйац* = *йрѝкуйац* (С.), *ного* (нѝсам ја ного бн — Стр., Пл.).

и = у : *буљуна* (С.);

у = а : *баљуна* (С.);

а = е : *йослужѝвник* (С.);

e = а : *чѝкај*, *йричѝкај* (Гр.), *скѝлаци(ј)а* (Вј.), *начѝлник* (Гл.), *начѝлник* (Вј.).

Ова појава, међусобна замена самогласника, знатно је чешћа у речима страног порекла:

а = е : *ѝгроном* (Ц.), *нѝколико ѝкѝера* (Гл.), *шѝс ѝкѝера* (Ц.), *јѝкѝер* (Јз.), *лејѝница* (Јз.), *кермѝн* (С.), *черемѝда* (Вј.);

а = о : *осамдесет ѝкѝора* (В.), *ѝкѝор* (В. В., П., Зл.), *сојѝн* (Зл.), *фирѝнга* (Пл.), *корневѝл* (Пл.);

e = и : *йрѝфисур* (В.), *гѝомѝтар* (Гл.), *гѝомѝтари* (В. П.), *киѝѝљу* (Сл.);

о = и : *арминукѝиши* (Сл.) — без сумње са метатезом самогласника у и и (хармоникаши-хармуникаши-харминукаши);

e = а : *барѝѝка* (В.), *бајѝн* (Стр.), *йарифѝриа* (С.), *сѝелѝжа* (С.);

о = е : *ресѝерѝн* (Ж.);

и = е : *бејѝкла* (М.); *комѝнсија* (Гл.) — са секундарним н; *сенѝја* (С.), *лѝнија* (С.), *лејѝје* (Ж.); *мѝѝель* (Гл.);

о = у : *шифунѝер* (Сл.), *кујѝѝи* = комплет (С.);

и = а : *шайѝѝер* (С.);

о = а : *ајѝѝѝка* (С.), *ајѝерѝција* (Вј., Гл.), *ајѝерѝсан* (Вј., М.).

Самогласник *о* испред *р* и *н* у речима страног порекла и овде се најчешће рефлектује као самогласник *у*. Примери:

бејѝн, *бајѝалијѝн*, *дѝкѝур*, *йрѝфисур*, *фурмуларѝ* — имају општи карактер.

У речима туђег порекла, као што се види, наилазимо на појаву која је позната и многим другим народним говорима, како периферним где је она најчешће заступљена, што је разумљиво с обзиром на њихове непосредне или ближе контакте са другим језицима (в. А. Пецо, Страни утицаји на фонетику српскохрватског језика, *Анали Фил. фак. књ. VI*, 1966), — тако и у мањој или већој мери и оним говорима који нису периферни. Одраније је познато да стране речи трпе разне гласовне промене приликом примања у други језик. Разлози за то су неједнаки.

Поред наведених потврда за гласовну деформацију у страним речима које смо на терену забележили, можемо дати још неке које су представници овога говора сами исписивали и упућивали месној апотеци ради добијања лекова. Тај материјал смо добили на увид захваљујући љубазности Мг. рђ. Радојке Брзановић, и из њега можемо навести ове примере:

<i>суфунѝизол</i>	(= сулфатназол)
<i>миро-йурин</i>	(= аминопирин)
<i>хийел мангал</i>	(= хийерманган)
<i>аминојурин</i>	(= аминопирин)

<i>йедецилин мас</i>	(= пеницилин маст)
<i>йенициолински мас</i>	(= пеницилинска маст)
<i>рецинос</i>	(= рицинус)
<i>реомин</i>	(= реумин)
<i>ромашуза</i>	(= реуматизам)
<i>йренелголо</i>	(= феналгол)
<i>йецалинска мас</i>	(= пеницилинска маст)
<i>йлави дон</i>	(= пливадон)
<i>конфор</i>	(= камфор)
<i>фаилук</i>	(= улошци)
<i>кондрин</i>	(= кодеин)
<i>аулаксин</i>	(= еулаксин)
<i>јесодерм</i>	(= јекодерм)
<i>йавилион</i>	(= пливадон)
<i>сеулоксин</i>	(= еулаксин)
<i>боровгал</i>	(= борогал)
<i>йримуриин</i>	(= примулин)
<i>йримаган</i>	(= хиперманган)
<i>елигодин</i>	(= ефекодин)
<i>аваријан</i>	(= валеријан)
<i>кафор йомада</i>	(= канфор помада)
<i>рицирус</i>	(= рицинус)
<i>йенадон</i>	(= фенадон).

Овде нису наведене све речи страног порекла које су у употреби на овом терену, али и оне довољно јасно показују каквим су све деформацијама изложене такве речи при њиховом усвајању. Као што је познато, таква судбина прати туђице и у другим народним говорима, управо свуда тамо где се оне примају акустичким путем. У извесним случајевима поред фонетског (акустичког) и морфолошког саображавања са речима домаћег порекла туђе речи понекад прати и народно етимологисање. То нам показују речи као: *йлави дон*, *боровгал*, *миро-йуриин* и сл.

Губљење самогласника

И у овом говору, као и у многим другим народним говорима, обична је појава да се самослагници у извесним позицијама не изговарају. По правилу самогласници се губе у неакцентованим слоговима, а врло ретко кад су носиоци акцента. Забележене примере ми ћемо овде дати по самогласницима који се у говору испуштају:

Самогласник *а* се губи у проклизи:

д йдем, *д йдемо*, *д йдеш*, неће *д йде*, *д йде* време, *н дйкуй*, *з ову* партију, *д йде*, *д йчи*, *д ужйва* (Вј.); *ћу д ўзнем*, *й дндак*, *д йдем* (Р.); *нећ д ўмрем* (Гл.); *д йма* (Стр.); *д ўзме*, *д украде* (С.); *д ўзнем* (Стр.); *д ўмреш* (К.); *дй ћу д йем* у Дўнав (Ц.); *д йма* (Се.); *д ўзне* (Се.); *д йде* (С.); *й дндак* (Вј.); *н овём йогдну* (Вј.); *д ўзну четку* (С.); *д ўзне брйанца* (Тр.); *мбж д ўзне* (Д.); *нек прчека*, *нек йде* (Стр.); *д увдйшим* (Л.); *ја сам г убила* (С.); *нема ге д изйре* (Ј).

Ван ове позиције забележили смо испуштање самогласника *a* у примерима: *ко* (ники *ко он*; на целом подручју); *нѐм* кѝлометар (С.), *ддѝбр* вѝче (С.), у *Маѝрѝушку* Баѝу (С.), у *брниѝк* (= браник, Вј.), *сврѝтишиѝе* пѝтника (М.), од мѝг *брѝиѝнца* (Дв.).

Самогласник *o* се губи најчешће из иницијалног ненаглашеног слога:

нај (= онај), *нај багреѝар*, *вѝ* (= ово), до *нѐ* барѝке, *вѝ* наѝе ѝтри-не (В.); *каѝо* ји *вѝ* покажѝевѝше (Гл.); *вѝ* стаѝло, по *нѐм* блаѝу (С.), у *тѝ* *делѝње* (= одељење) (С.); по *нѐм* блаѝу (Вј.); *номѝд* је бѝла (С.З, по *вѝ* *мѝдѝ* (Д.); *сѝт* се *ѝерѝсала*, *ѝерѝција* (С.); *ѝрдѝје* (продаје; С.).

Самогласник *o* може бити испуштен и са краја речи: бѝли *ѝѝм* по терѝну (Стр.), *ѝѝм* дѝле (В.), *овѝм* дѝћи (В.), *ѝд* *овѝм* (М.).

У примерима: до *нѐ* барѝке, у *ѝѝд* делѝње, дѝ *нѐ* кѝѝе — може да се огледа сажимање двају самогласника *o* који су се нашли један иза другог у различним положајима суседних речи. На појаву контракције у овим примерима упућивала би дужина самогласника *o* у последњем примеру, док је у другом примеру дужина морфолошка и он нам у овом случају ништа не говори. У првом примеру требало је очекивати такође дуг самогласник у предлогу *до*, али у нашим белешкама он је без дужине.

За губљење самогласника у имамо ове потврде: *нѝѝ* д ѝмрем (Гл.), *нѝѝ* ти *каѝем* (С.), *сѝд* не *мѝк* ти *каѝем* ништа (М.).

Знатно су бројни и примери у којима је испуштен самогласник *e*: да *с* удѝ (С.), што *с* гѝраш (С.), шта *с* мѝслиш (С.), дѝца *мѝн* слѝшау (Б.); *н* умѝм (Сл.); тѝшко *мѝн* (= тешко мене, дат.) (С.), *каѝе мѝн* (К.); у мѝсну *канѝларѝу*, нек *ѝркѝѝа* (Стр.); *Зѝјчар* (Стр.); тѝт сам *вѝдла* тѝг шеѝфа (С.), код *крѝѝне* (Ж.), *смркѝвина* (Вј.), *ѝрѝрѝсо* (Вј.), *ја брѝж* пробѝдим (Вј.), *сѝ(т)* ѝу *ѝѝ* убѝјем (Ра.).

Потврде за испуштање самогласника *и*:

јѝси *л* оживѝла, је *л* дѝшла (С.), да *л* ѝе и на зѝму да долѝзи (Стр.), је *л* такѝ (С.), ел је *ѝн* у вѝзи са жѝном (С.), је *л* такѝ? (Д.), *кѝлко* дѝш? (Д.), по *чѝѝри* мѝтра (Се.); двѝес *чѝѝри* сѝта (Л.); *кѝлко* знам (В., К.), нѝк *ѝрѝѝкау*, нѝк *ѝрѝѝку* (Стр.), *ѝромѝниѝе* се (Стр.), *дѝѝиѝе*, *сѝдѝниѝе* мѝло (С.), *дрѝѝиѝе* га (Д.), *бѝѝиѝе* тѝ, *каѝиѝе* му (ВП), не *брѝниѝе* се (М.), *ѝѝмѝниѝе* га (С.), *ѝрѝѝкамо* (Стр.), *ѝрѝлиѝѝду* (Стр.).

Као што показују наведени примери, губљење неакцентованих самогласника није изразито честа појава у овом говору. Такође се види да сви самогласници нису подједнако подложни редукцији. На основу нашег материјала да се закључити да високи самогласник задњег реда у има најстабилнију артикулацију. Истина, не треба губити из вида ни чињеницу да се овај самогласник знатно ређе јавља у позицијама које су подложне редукцији; ту се на првом месту мисли на енклитике и проклитике.

Сажимање самогласника

И на овом говорном подручју, као и у многим другим говорима штокавског дијалекта, сажимање двају суседних самогласника, по правилу неакцентованих, врши се у корист другога.

1. Ако се нађе удвојен самогласник *a* ($a + a$), макар један био и под акцентом, долази до сажимања: *ма́ла* (махала) (С.), *са́ша* (сахата) (Лук.), *па̀о* с *ора̀* (с ораха) (Гр.), *сна̀* (Вј.). Посебно објашњење захтева пример *мала* са акцентом узлазне интонације, али ће о томе бити речи ниже (поглавље о акцентима).

2. $a + o > o$:

Сажимање ових самогласника најчешће се срета у радном глаголском придеву на *-ао*: *и́со* књи́ге, *чу̀во*, *крѐћо* (Кш.), *крѐћо*, *изѐшо* очи светог Николу (Гр.), *јѐхо* (Мил.), *рѐко*, *уѐшо* (С.), *и́рдо* му, *мѐњо*, *и́рдо*, *ишо*, *сишо*, *рѐко* му (Гл.), *иу̀шишо* кра̀ве, он је *и́рѐбо*, *да̀во* јој, *ддошо*, *ишо* (Вј.), *и́мо*, *утѐко* (С.), *ои́ишо*, *издошо* (Сл.); онај ме́не *и́ричо*, *идшо* ка клозѐту; *на̀шо* сам, *ицдо* ме (Стр.); *ишо* (Д.); *рѐко* сам му (Гр.), *ка(т)* сам *и́рдо*, *цабайсо* сам имање (Гр.).

У свим овим примерима, као што се види, крајњи слог је кратак иако је била контракција ($ao > o$). У другим говорима, у онима који још чувају неакцентоване дужине, у оваквим случајевима редовно имамо *ѓ*. Краткоћа самогласника у крајњем отвореном слогу у облицима мушког рода радног глаголског придева могла би нас упућивати на елизију првог самогласника у групи *ао*. Али ипак није у питању ова гласовна појава. Као што ће се ниже видети (в. поглавље о акцентима,) ово говорно подручје скоро уопште не зна за поста акценатске дужине.

Уколико је први самогласник у групи *ао* носилац акцента, сажимање се обично не врши: није *гласдо* (Л.), *имдо*, *дошдо* (Кш.), *идо* с *ора̀* (Гр.), не би *зндо*, *имдо* сам, *куиовдо* сам (В.), *ио̀ишидо* сам се, *ддо*, *сидо*, *зндо* (С.), *звдо* се, *ддо*, *и́ишдо*, *и́исдо*, *исѐричдо*, *каздо*, *чишдо* (Гл.), *имдо* грчеви (Лл.), *изабрдо* си (Д.), *ора̀до*, *зндо* (Д.); *цејдо* ца̀кло, *имдо*, *чу̀вдо* сам (Стр.); *држдо* сам га у руке, *ра̀ждо* куку̀рус, *којдо* сам га, *и́ердо*, *вездо* (Гр.), *зндо* (С.); *и́роддо* сам (Р.), *осѐдо*, *додавдо* (В.), *вдо̀на* (Гл.); ређе су потврде за сажимање у оваквим случајевима, као што је пример: *имѓ* сам стѓк сѐна (Гл.).

Знатно је мањи број потврда за несажимање ових гласова у поста акценатским слоговима: *разговѐрао* (Гл.), *и́оразговѐрао* (Гл.); овамо убрајам и пример *и́ишао* (Ми.).

Потврду за сажимање ове самогласничке групе ван категорије радног глаголског придева — мада и ту може бити у основи облик глаголског придева — имамо у примерима *чишдо̀ница* (Л.), *нѓчали* (Вј.). Ти примери су новијег порекла и одскора живе у народним говорима. Први пример овде је могао бити донесен са дужином на самогласнику *о* за коју знају и неки говори херцеговачког типа (в. А. Пецо, СДЗБ. XIV). Поред наведеног облика, где основа упућује на контракцију, у употреби су и изведенице овога типа са очуваном осномом — без сажимања (*чишдо̀ница*, *ваљдо̀ница*).

3. $a + e > e$

За сажимање ових самогласника потврда имамо у категорији бројева: *īrīnes* (Л.), *īrīnes* прасића (С.), *īđīnes* (Гл.), от *īeīnēs* њљада (Вј.), *đvānes* (Гр.).

Сажимање исте врсте имамо и у топониму *Сдрево*. Разуме се, овде је сажимање уследило после губљења интервокалног *j*.

Уколико је самогласник *a* под акцентом, и ова самогласничка група остаје непромењена: *dvāes* чѐтри сѐта (Л.), *osamndesīe*, *šesndesīe* године (Кш.), *īrodāe* га, не *īozndem* те, шта *īredāe* (С., Р.); *īrodāe* (Гр). — после губљења сонанта *j*.

4. $a + y > y$

Сажимање ових самогласника имамо у 3. л. мн. презента: *īrđbu* (С.), *zaldū* (= залевају), *īrīču*, *čūvu* (Гр.), *čūvu* (С.), не *čūvu* бвце, да *slūšu*, дни *īūcu*, *slūšu* ме свй (Вј.), *sīdavu* око вѐтру (Гл.), не *rađu* (С.), у рѐпсто га *oiđeru*, *īđeru* жѐне, (С.), *čeku*, *smēšu*, да *īyīšu*, не *znū*, *īmu*, *īmu* свй, *isīrāđu* се, дни и *īrčeku*, *īmu* стѐку, *īūcu*, *īđeru* ме, да ме *isīyīšu*, *blokīru* свѐ, *kūvu*, *hāu* да *īūcu*, дни *sīrēmu*, *he* ме *īđēu*, да га *čeku*, да га *sīrēļu* (Стр.); *raskdīu* грѐб, *īđvu* (Ж.); *īrīču* (С.), *īđeru* (Гр.), што ве *īyīšu* (Стр.), *īđcu* — пецају рйбу (Гл.). О наставку 3. л. мн. презента *y*, као и о наставку *ay*, биће речи у поглављу о глаголским облицима.

Ако је самогласник *a* акцентован, гласовна група *-ay* се не сажима: *koiđu* (С.), *skuyļāu* се (Гл.), *īyīđu*, *hāu*, *īyīhāu* га, *lāu* пѝй, *īoučāvāu* (Стр.).

Ређи су примери у којима није дошло до сажимања самогласничке групе *ay* иако није под акцентом: *nođevaū*, *īđeraū* (С.), *uvāļuū*, *īreīđeraū*, *razgovāraū*, не *fārbaū*, *svīraū*, *dīraū* (Сл.), *īmaū* (В П), *sēdaū* (Сл.).

II 1. $o + o > o$

За ову гласовну појаву можемо навести само пример: *īdreuo* (= пооремо, Вј.). Није ништа чудно што је овај пример усамљен, јер се удвојени самогласник *o* јавља најчешће у сложеним речима где не долази до сажимања из семантичких разлога (нпр. *īoodmaћи*, *īooīki-daiи*, *īoodbiјaiи*, *īroodaiи* — проходити и сл.).

Наравно од овога треба изузети реч *īđђани* (С.) где су се два иста самогласника сажела после губљења гласа *x* у именици која се не осећа као сложеница. Друго је питање зашто као резултат сажимања немамо дуг квантитет у новонасталом слогу. Оно што се овде може рећи јесте то да се именица *īđђани* семантички одвојила од глагола од којег је постала, и као таква могла је аналошким путем да уопшти кратки акценат. У говору крушевачког краја поред *īoђани* има и *īode* („отишли су у пѐде”). Код Вука и у једном и у другом случају су два *o* са кратким акценатом силазне интонације на иницијалном слогу (*īdoде*, *īdoђани*, Рј. s. v.); наравно, Вук наведене облике ових речи упућује на књижевно исправније, оне са очуваним гласом *x* између два *o*. У Стр. смо забележили *īđђани*, дакле са квантитетом који и треба очекивати после извршене контракције.

2. $o + a > a$

Забележили смо само примере: *ма* браћа (Ми.), *ма* сестра (Дв.), *ма* жена (Стр.), *ма* је већа (Ж.), *ма* баба (Стр.). С обзиром на то да је у овом примеру дошло до сажимања двају самогласника од којих је први носилац акцента — после губљења *ј* у међусамогласничком положају — сасвим је разумљиво што је и то усамљен случај с једне стране, и што смо забележили: *мда* мајка (В.), *шва* сестра (С.), *два* кола (Гр.), *мда* маћи (Гр.), *мда* жена (Гр.) — с друге стране.

Усамљен је пример *мд* сестра (Д.) где су асимилација и сажимање извршени у корист основног самогласника.

3. За сажимање самогласника *о* и *е* немамо потврда. Забележили смо примере са несажетим овим самогласницима, од којих је, истина, први акцентован: *чдече* (С.), *чдек* (Стр.), код *мде* браће (Сл.).

III. — $e + o > o$

Сажимање ова два самогласника чешћа је појава; потврда највише има у радном глаголском придеву: *узо* (Д., С.), *дно* (Сл.), *идно* (Св.), *одузо* (Вј., С.), *мрзо* (Вј.), *видо* (Стр.) и сл.

Ако је самогласник *е* под акцентом, сажимање се не врши; нпр.: *шдо*, *сдо* (С.), *седдо* (Гл.), *дондо*, *увдо*, *шовдо* (С.), *седдо* (Кш.) *волдо* (Л.), *није сдо* (Гр.); *шдо*, *сдо* (Стр.), *најдо* сам се (С.).

Ређи су случајеви где се самогласници *е* и *о*, иако се налазе ван акцентованог слога, не сажимају. Пример: *узео* (С.), *дшео* (Ц.), *здшео* (С.), *умрео* (Сл.).

У селу Луковици чули смо реч *радѣница* (радионица). Као што ће се ниже видети, у овом говору се наилази на случајеве мешања глаголских основа, управо неки глаголи на *-иши* могу имати и облике глагола на *-иши* (нпр. *мислео*). Овај моменат могао би се узети у обзир при тумачењу постанка наведене именице *радѣница* (радеоница > раденица), али ово не искључује и могућност другачијег објашњења, тј. уопштавања наставка *-еница* (уп. *воденица*). мада нису у питању исти акценатски типови.

IV. — 1. $e + e$

У компаративу придева, после редукције сугласника *ј* у међусамогласничком положају, долазе у непосредни додир два *е*, али зато што је прво од њих акцентовано, не врши се контракција, већ се изговарају као два гласа са потпуном артикулацијом. На пример: *сиарѣе*, *најсиарѣе* (Гл.), *двѣ сиарѣе*, *сиарѣег* унџка (Вј.). О овој појави биће речи у поглављу о акцентима.

И не само у облику компаратива: удвојен самогласник предњег реда *е* остаје несажет и у примерима из других категорија речи: *дрѣе* (Стр.), *сѣе* папрџку (Гр.), *смеѣ* се (С.), *сѣе* се жито (Гл.), *сѣемо* поново (Гл.) (исп. о овоме Б. Конески, Историја макед. језика, Београд 1966, 46).

2. $e + a$

Ни ова самогласничка група није подложна контракцији из истих разлога као и примери под 1. Тако имамо: *сиарѣа* (Гл.), *иосиарѣа* (С.).

3. $e + y = y$: бања од руму (С.); истина, ово је страна реч која је могла бити примљена и у таквом, деформисаном облику.

V. — 1. $y + y > y$

Предлог у са истим самогласником на почетку речи уз коју стоји може да се сажима: бћеш да мѣтнеш нѣшто *уѣша*.

2. $y + o = o$

Потврде за ово сажимање су: *ѣогѣно* (Кш., В.), *оѣино* (Сл.), *ѣлѣно* (С.), *кукуруѣкно* (Ми.).

Сложени предлог *уочи* у овом говору може да гласи и *очи*: *очи светѣга Никѣлу* (Гр.), *бчи Бадѣга дѣна* (Кш.).

Ако је у овој самогласничкој групи први самогласник (*y*) под акцентом, као што је то случај и у другим самогласничким групама, не долази до сажимања: нпр. *чуѣо*, *обѣо се*, *изѣо се* и сл.

3. $y + e = e$: у *Крдѣвцу* (Стр.); али: *ѣиѣѣ* (Стр.), *казѣ* (Сл.), *нареѣѣ* (Гр.), *ѣѣѣ* (С.); дакле, када је у под акцентом, нема сажимања.

Рефлекси гласа ЈАТ

Иако ресавски говор нема непосредне везе са шумадијским говорима, у чијем фонетизму има видних трагова и неекавских говора, у њему није доследно извршена супституција старог гласа *јаѣ* самогласником *e*. Поред сасвим обичних примера са екавским рефлексом *јаѣ* као што су: *млѣко*, *сѣно*, *дѣѣѣ*, *врѣме*, *ѣѣѣѣ*, *бѣло*, *цѣло*, *врѣдан*, *бѣдан*, *лѣњ*, *цѣдим*, *дѣлим*, *бѣлим*; *млѣѣѣѣ*, *дѣѣѣ*, *снѣгови*, *сѣме*, *бѣо*, *цѣо*; *сѣдѣо*, *волѣо*, *жѣлѣо*, *сѣдѣла* итд. — у овом говору смо забележили следећа одступања од класичног екавизма.

1. На целом подручју смо редовно бележили тзв. икавску варијанту одричне форме глагола *јесам*: *нисам*, *ниѣи*, *ниѣмо*, *ниѣѣѣ*, *ниѣу*, тј. облике који су типични за шумадијске говоре, одн. за књижевни екавски изговор. Као што смо указали у раду о левачком говору, ни тамо нема *нѣсам*, иако у Александровачкој жупи, према нашим белешкама са тог терена, још увек се чује *нѣсам*, *нѣѣи* итд. (ор. cit. 188). Наравно, одрични облик 3. л. једн. гласи само *није* а никако *неје*, који се облик може понекад наћи у нашој дијалектолошкој литератури.

2. Упитни прилог за место *где* има у овом говору четири фонетска лика, од којих су два екавска, а два икавска. Тако имамо:

а) *де*: *де* ѣма ваѣа (С.), *де* си бѣо, *де* ѣдете, *дѣ* ѣе (Сл.), *де* га наѣѣ (С.), *де* би ја тѣ, *де* да се кѣѣѣ папрѣѣѣ (С.), *де* ѣѣш тѣ (Гр.), *де* ѣма тѣ (В. П.), *вѣди де* је кѣѣ (М.), *дѣ* да и наѣѣш (Ж.), *де* д-ѣѣм (В. П.), *де* сте вѣ бѣѣѣ са тѣѣѣ сѣѣѣ (С.), *дѣ* су (Д.);

б) *ге*: *ге* трѣба (В.); *нѣмам ге* да лѣгнем, лѣгнеш *ге* бѣѣѣ, *ге* истѣѣѣ Рѣѣѣѣ (Ми.); *нѣмаш ге*, *ѣду ге* кѣѣ дѣѣ (Стр.); *ге* отѣѣѣѣѣ, *ге* сте пѣѣѣѣѣ, *ге* си кѣѣѣѣѣ (Дв.); *ге* да и наѣѣш, *нѣмаш ге* да ју наѣѣш (Ж.); *ге* сѣѣѣ ѣѣѣ (В. П.); *ге* сте кѣѣѣѣѣ, *ге* мѣѣѣ (Р.); *гѣ* си (Т.); *ге* мѣѣѣ, *ге* си пѣѣѣѣѣ (Јз.); *ге* га вѣѣѣѣѣ (К.); *ге* ја уѣѣѣ, *ге* тѣѣ Милѣѣѣ (С.), *ге* тѣѣ пѣѣѣѣѣ (Ј.);

ге је град ударио (Гр.); да њдем ге дђу (С.), нема ге д извјре (Ј.), гђ си (Стр.), гђ су (Д.), ге се кђј затёко (Бр.).

в) *ди*: *ди* си седёла, *ди* смо прёшли, *ди* мђе да украде, *ди* бёше (С.); *ди* мђе (Вј.); *ди* се вђди ўгалъ, *ди* ћу д-њем у Дђнав (С.); *ди* је ён (Д.), *ди* смо мй (Ц.); *дй* си (С.). — Овамо иду и примери за облик прилога за место *овде* који гласи *овди*: *овди* (С.), *овди* рђди (Гл.), *овди* жйви (Сл.).

г) *ги*: *ги* мђе (усамљен пример који смо чули у селу Војска) — могао се јавити према односу *де*: *ди*, који су настали после губљења сугласника *г* испред *д*, а облик *ге* настао је губљењем другог оклузива (*д*); према *де*: *ди* добивен је и однос *ге* : *ги*.

3. Компаратив придева и прилога ни на овом подручју нема *е* од *јајиа* испред обличког наставка *-ји*; тачније речено, само у облику компаратива од прилога *сйар* још се наилази и на екавски рефлекс *јајиа* испред *-ји*. На пример: *сйарёи* брђт, двё *сйарёе* сёстре (Сл.); овй *сйарёи* лђуди, *сйарёег* унђка (Вј.), *сйарёи* лђуди (П.), *сйерёе* дёте, *нај-сйарёе* (Гл.). — Интересантно је напоменути да у говору Левча нисмо забележили ни један пример за *е* м. *јајиа* испред компаративног наставка *-ји* (ор. cit. 188). С друге стране, у говору околине Крушевца који се такође може убројати у говоре косовско-ресавског типа и који је доследнији у својој екавштини него говор Ресаве (редовно је *несам неси* итд. али само *није*) само у компаративу од придева *сйар* имамо завршетак *-еи* : *сйарёи* од мёне.

Иначе, у другим случајевима у говору Ресаве имамо *и* испред компаративног наставка *-ји*. Примери: *сйарйи* (С.), *сйарйи*, *ранйје* (Сл.), *сйарй(ј)и*, *сйособнй(ј)и*, *најојаснй(ј)а* (Гл.), *ранй(ј)е*, *йрошћйи* народ (Вј.), *ётац богаћйи*, *згоднй(ј)е*, у *рђни(ј)а* времёна (Гл.), *јефйй-нији*, *слабйје* (Ро.).

У другим категоријама речи имамо у овом говору доследно екавски рефлекс *јајиа* испред сонанта *ј*. Ту је, наиме, редовно: *сёјалица*, *смёј*, *грёј*, *вёјавица*; *смёје се*, *смёе се*, *грёје*, да *йосдем* и сл.

Овде се може поставити начелно питање: како то да је „икавски рефлекс јата” скоро уопштен у категорији компаратива придева (и прилога), иако је у другим случајевима *јаји* испред *ј* замењено самогласником *е*? Највероватнија је претпоставка да се у овој особини огледа јачи утицај западнијих говора где је редовно *-ији* у компаративу, а наравно, није искључен ни утицај књижевног језика, нарочито у новије време.

4. Мада глаголи на *-еи* чувају екавски рефлекс *јајиа* у радном глаголском придеву, нпр.: *нису йолудёли*, *осйарёли* смо (С.); *осйарёла* је (Сл.); *разболёла се* (Гл.); *јёси л оживёла*, *мама?* (С.), може се чути и покоји „икавизам”; нпр. *живйли* у шђму (Гл.), *ёна га је наджйвила* (Ц.).

Као што се види, и ова два последња примера забележена су у зони Свилајнца где је за време другог светског рата било избеглица из Херцеговине, управо из оног њеног дела чији говор карактерише уопштавање наставка *и* и у облицима женског и средњег рода једине и свих родова множине глагола на *-еи* (исп. А. Пецо, Мјесто централног

херцеговачког говора . . . ЈФ XXV, 303), што значи да су и забележени примери могли бити примљени у најновије време, а и они ће, нема никакве сумње, бити потиснути из употребе.

5. Мада Ресава захвата средишну зону екавског наречја и територијално није изложена утицајима других наречја, ми смо и на њеном подручју наишли на уопштавање префикса *ѝре* м. префикса *ѝри*. За то има више потврда: *ѝрѝѝисак* (С.), *ѝрѝлично* (В., Гл.), *ѝрѝзив* (Д.); зашто да се *ѝреѝајамо* уз парифѝрију, да тѝ *ѝремѝним*, да те *ѝревѝѝи* (С.), *ѝремѝѝу* Бугаре (Бр.); *ѝреѝуѝаѝе* пиштољѝи (Кш.); *ѝреѝмирје* (Бр.), *ѝреѝлеѝа* ли смо на зѝмљу (Стр.), а он *ѝреѝе* мѝни (Бр.) да се не би *ѝревѝѝила* (Гл.); код ѝѝ да се *ѝрекљѝчи* (М.); *ѝредѝго се* (Гл.), *ѝреѝајамо се* (Гл.), *ѝрѝлика* (Гл., Дв., Стр.), по *ѝрѝлики* (Гл.), *ѝрерѝдим* (Ж.), *ѝремѝѝи* (Ж.); једѝно сам *ѝремѝѝио* (С.), *ѝреѝѝснѝуо* (Кш.), *ѝреѝаѝи* ми (Роѝ.), – поред *ѝрѝдали се* (Вј., Бр. = *ѝредали се*).

Забележени примери јасно говоре да је ова појава захватила и ресавско говорно подручје. Истина, она ту није тако честа, нити је узела ширѝих размера. Замеѝивање ових двају префикса, *ѝре* и *ѝри*, познато је и другим говорима нашег језичког подручја, нарочито тамо где има мешаног становништва. Како објаснити ову појаву у говору Ресаве? У уводу је речено да је ресавско становништво доста хетерогеног порекла и није невероватно да се и ту огледа тежња да се у потпуности очува изговор аутохтоног становништва и као последица те тежње јавила се и замена префикса *ѝри* префиксом *ѝре* (сличну појаву констатовали су Гл. Елезовић за Косово и Метохију, СДЗБ. књ. IV и VI, s. v. *ѝреѝѝснѝуѝи*, *ѝреѝѝснем*, *ѝречѝкаѝѝ*, *ѝречѝкам* и сл. и М. Стевановић за говор Баковице, СДЗБ, књ. XI, стр. 50). Усамљени су примери *ѝрико* Солуна (Кп.) и *ѝрисѝдѝвѝмо* (Стр.) у којима имамо и м. очекиваног е у секвенци *ѝре-*.

Иако није у питању рефлекс *јаѝа*, сматрамо да ће бити најзгодније да на овом месту наведемо и примере где се префикс *ѝре* јавља и на месту префикса *ѝро*. То су ови примери: *ѝрѝѝо* вѝз (Дв.), *ѝременѝла*, *ѝрезѝвље се* (Пл.); свѝ ми *ѝрелѝзѝло* пред ѝчи (С.), кат *ѝрезѝбе* (Слад.); да се *ѝремѝни* чѝршаф (Ро.); *ѝренѝла* кѝкош (Пл.); *ѝрекљѝѝаѝ* (С.); да *ѝребѝѝим* (К.), не мѝже да *ѝреѝѝѝа* жѝпче (Кш.), он га *ѝрегљѝси* да је комуѝѝста (Гр.), *ѝремѝни се* (Ж.), *ѝрѝзив* (Пл.), *ѝрезѝѝа се* (Ж.).

Могућно је да се овде огледа тенденција генералисања употребе префикса *ѝре* м. префикса *ѝри* и *ѝро*, која је могла бити зачета тамо где је постојала веза са рефлексом *јаѝа*. Према примерима које смо ми забележили могло би се рећи да је уопштавање префикса *ѝре* м. *ѝро* везано за оне случајеве где не долази у питање семантичка страна сложенѝца. Ми нисмо забележили ниједан пример за ову појаву код глагола типа *ѝрокоѝѝѝи*, *ѝросеѝѝи*, *ѝролиѝѝи* и сл. према којима постоје и глаголи с префиксом *ѝре*, али, наравно, и с другим значењем.

6. Да поменемо овде и облик радног глаголског придева гл. *ми-слиѝѝи*. Поред књижевног облика *мислио*, *мислила* спорадички се јављају и облици *мислѝо*, *мислѝла*. Самогласник е м. изворног и свакако је ту дошао аналошким путем. Према односу *жѝѝѝим*: *жѝѝѝо*, *жѝѝѝла*, *вѝлим*: *волѝо*, *волѝла* настао је и однос *мѝслим*: *мислѝо*, *мислѝла*. Дакле,

ово је морфолошка појава, али ми је наводимо овде зато што је она, макар и посредно, везана за рефлекс *јаџа*. Интересантно је да је наведена појава у овом говору нашла одраза у радном придеву само једног глагола (*мислиџи*).

На аналошки утицај ових глагола упућује и акценат: према односу *вдлим*: *волђо*, *волђла* добивено је и *мџлим*: *мислђо*, *мислђла*. Да наведемо ова два примера: *мислђо* (Гр.), *мислђли* (С., Гл., К.).

7. У дативу јединице именица женског рода на *-а* уопштен је падежни завршетак *е*, дакле, стари наставак именица овога типа са тврдом основом. Примери: *дђо сам ћђрке* (М.), *оставђо сам имање унђке* (Вј.), *мђдем бђџе* (Гл.), *дђвали смо пђла гђдине Мђкђ* (С.), *јђви тђ женђ* (Стр.), *платђо Мђџђ* (В.), *прђдао се српске војскђ* (Кш.), *поручђо сестђрђ* да дђђе (Л.). Уколико се за месно значење употребљава облик локатива, тј. уколико се овај падежни однос не исказује обликом акузатива са предлозима, поред књижевног облика на *и* који се јавља знатно ређе, имамо облик на *е*; нпр.: *што је и кђко е ђо рђџе* (Стр.), *ђо овђ бђрбе сам бђо* (В. П.), *ђо овђ мђдђ* (Стр.), *слђжи војску у Љубљане* (Вј.), *ђо нђве мђдђ* (Ж.), у *дђсаде* (Гл.).

8. Код демонстративних заменица, придева и редних бројева у дативу, инструменталу и локативу јединице падежни завршетак је *е* (некада је *јаџ* било у инструменталу јединице и генитиву, дативу и локативу множине). На пример: у *овђм рђџу* (Д.), на *Крђвем Вђру* (М.), *бђо у ђсмет* разрђду (М.), *овђм крају* (Вј.), за *онђм бђдом* (С.), *причђо о џђм рђџу* (Кш.), на *џђм Ђерђпу* (Л.) по *цђлем срђзу* (Гл.); тако и: *угђшено овђ данђ* (Л.), *њђма свђма* (Л.).

Ова особина карактерише и говор Левча, а и друге говоре овога типа.

9. У овом прегледу о рефлексима *јаџа* у ресавском говору наводимо два примера забележена у Свилајци у којима је *и* м. очекиване екавске замене тога старога гласа. То су: *мђсеци* и *срђџу* ме. Оба ова примера могла би се једноставно прогласити икавизима на овом говорном подручју и њихово порекло тражити ван ове зоне. Али то би било сувише смело и неуверљиво објашњење. И ми не мислимо да је тако. Ево зашто. Не само да су у питању два усамљена примера него ни порекло њиховог „икавизма“ не мора бити исто. Ми управо и сматрамо да ту самогласник *и* није истог порекла. У првом примеру, у именици *мђсеци*, по нашем мишљењу имамо појаву затварања самогласника *е* у основном слогу испред некадашњег меког сугласника *с*. А није искључено да се ту огледа дисимилациони процес у два суседна слога. За овакво затварање самогласника *е* у истој речи знају и неки јекавски говори, и то они код којих је искључен икавски утицај.

И други наш пример (*срђџу* ме) могао би се објаснити фонетски: *сређем* > *срђђем*, тј. артикулација самогласника *е* испред *ћ* добија затворенији карактер и *е* прелази у високи самогласник предњег реда *и*. Али ми не мислимо да је овде у питању тај фонетски процес. Ми у овом примеру пре гледамо појаву аналогиче. Гл. *сређџаџи* је итеративни глагол према свршеном глаголу *сресџи*. А пошто према *сџекнем* имамо *сџичем*, према *џорекнем* — *џоричем*, као и према *џомакнем* — *џомичем*

и сл. појавило се према *срейнем* — *срићем*. Напомињемо да се овакав облик презента итеративног глагола *срейшаши* јавља и у говору крушевачког краја.

10. На крају овог разматрања замене *јашиа* у говору Ресаве потребно је да се и посебно осврнемо на Мијатовићеву констатацију коју смо дали у уводу, тј. на констатацију о постојању трагова јекавског говора у неким селима ресавске области. Међу селима где се још говори ћ Мијатовић наводи и село Гложане из доње Ресаве. Ми смо нарочиту пажњу обратили овој говорној особини и за време нашег боравка у Ресави октобра 1966. год. Том приликом смо поново посетили село Гложане и разговарали са мештанима, како млађима, тако и старијима. Међу њима је било највише оних који су били зашли у осму деценију живота. Ниједан од њих није нам могао потврдити да је икада чуо од становника овога села јекавизам *ће* који наводи Мијатовић, као ни облик ни промену мушких личних имена типа *Јово* — по источнохерцеговачкој варијанти њихове деκлинације. Међутим, у једној епиској песми коју нам је саопштио њен састављач осамдесетогодишњи старац Милутин Ј. Марјановић, а у којој је опевао, у десетерцу, свој војнички живот у балканском рату, налазе се јекавизми у овим стиховима:

Пуће једна у јаруги бџмба,
и ђдма се *зайоћеде* бџрба . . .
ту бџјасмо два *бијела* да̀на . . .
то је *лџјек* од мџга стомџка . . .
то *бијаше* два са̀та до зџре.

Могло би се одмах закључити да су ови јекавизми преузети из народних песама јекавског порекла. Па ипак ми сматрамо да сви наведени јекавизми не морају имати извор. Наиме, песнички епитет „два *бијела* да̀на” као такав свакако је преузет из народне поезије. По нашем мишљењу то се може рећи и за облик имперфекта од глагола *биши* — *бијаше*. На овом подручју ми смо бележили само краћи облик имперфекта од овог помоћног глагола (*бџше* у 2. и 3. л. јед.), што значи да је облик *бијаше* такође преузет из јекавских десетерачких песама. Исто тако и акценат (дугоузлазни на другом слогу) упућује на свој јекавски извор. Колико је овај старац при стиховању своје ратне одисеје био под утицајем јекавских народних песама показује и имперфекат *бџјасмо* који представља екавизирани ијекавски облик имперфекта *бијасмо*. Ово треба истаћи због тога што у ресавском говору егзистирају само краћи облици имперфекта (у 1. л. множине *бџсмо*).

И облик аориста од глагола *зайоденуши* — *зайоћеде* не живи у овом говору; аорист од тога глагола гласи у 2. и 3. л. јд. само *зайодену*. Дакле, и ту се огледа утицај језика народне поезије.

Ни јекавизам *лџјек* не може се везивати за лексику овога краја, у коме се увек говори само *лџк*, *лџчим*, *лџкар*. Највероватније је претпоставити да је овај јекавизам примљен из говорног језика. Наиме, наш информатор се као рањеник, у самом почетку рата, налазио међу јекавцима, а није искључено да је и медицинско особље такође говорило јекавски. Отуда је, дакле, ова реч (*лџјек*) могла ући и у песму. Иначе информатор је у разговору употребљавао само екавски лик ове именице.

Дакле, ни за један од наведених јекавских облика у поменутој песми не може се рећи да егзистирају у живом народном говору.

Међу селима у којима је наишао на јекавизме Мијатовић на прво место ставља село Сладају. Наши информатори, међутим, из тога села нису нам потврдили постојање таквих облика. Овим ми никако не желимо рећи да су Мијатовићеви подаци нетачни. Поново треба истаћи да је Мијатовић прикупљао материјал за своју монографију о Ресави на самом почетку овога века, што значи да последњи јекавски трагови које је он забележио нису допрли до наших дана. Чак се ни наши информатори, који су зашли у дубоку старост, нису могли присетити да су такве облике икада чули у говору свога родног места.

11. Сасвим другачије треба прилазити јекавизмима забележеним у селу Ђурињу. У том селу, које је врло забачено и неприступачно за време падавина, чули смо од једног седамдесетогодишњака ове јекавизме: *није ћла да йде, ја сам ћдо д йем, нису ћели да га бране*. Поред ових примера бележили смо још и *лани* и *мишљели су*. Наши информатори из тога села уверавали су нас да код њих живи предање по коме су они пореклом Бугари. Међутим, језички материјал који смо ту прикупили не слаже се са таквим тврђењем. Ево због чега. Прво, наведени јекавизми никако не потичу из бугарског језика. Друго, у овом месту чувају се изразите дужине, знатно боље него и у једном другом месту које смо ми посетили на овом подручју; те дужине такође нису пореклом из језика нашег источног суседа. Треће, њихова деклинација и акцентуација су много ближе млађим говорима штокавског дијалекта него што је то случај са било којим другим местом у Ресави. Али ако бисмо и прихватили њихово предање о бугарском пореклу, онда се, с обзиром на савремено стање њихова говора, мора претпоставити да су они српскохрватски језик учили и примили од досељеника међу којима је било и јекаваца из крајева са млађим говорним особинама. На овакав закључак нарочито нас упућују још увек присутна мушка лична имена на *о*: *Васо*, *Арсо*, *Тимо* и сл. и присвојни придеви од тих имена: *Васов сйн*, *Арсов љнук*, *Драго Тимов*. Овакав облик ових имена и од њих изведених придева, као што је напред речено, ми смо забележили још једино од једног информатора из Златова, из села које од Ђуриња није много удаљено и које је такође доста неприступачно.

12. Један информатор из села Врлане уверавао нас је да и у селу Тропоње постоје исте карактеристичне особине које смо ми констатовали за говор Ђуриња. Међутим информатор из тога села није нам потврдио такве особине за говор српског становништва (у том селу поред Срба живе и Власи).

СУГЛАСНИЦИ

Уошшће о артикулацији сугласника

Као и код самогласника, и артикулација сугласника овог говорног подручја нормално је штокавска. За разлику од говора источне и јужне Србије, у којима је артикулација неких сугласника, нарочито африката, доста нестабилна (в. А. Белић, ДИЈС, стр. 165—199), у

овом говору нема померене артикулације ни код тих сугласника. Једино нестабилну артикулацију има сонант *j* у интервокалном положају, а некад и у финалним позицијама. Али то није специфичност искључиво овог говорног подручја, него више или мање и свих других говора штокавског дијалекта. О свим појединостима у вези са општом пригодом сугласника биће говора на посебним местима.

Сугласник *x*

Ми смо раније констатовали да левачки говор не зна, по правилу, за изговор гласа *x*. Потврде које су тамо наведене (ор. cit. 189) за изговор овога гласа везане су углавном за иницијални положај и највероватније је да је појава гласа *x* у тим примерима новијег порекла. У примерима, међутим, где сонант *r* има самогласничку функцију у иницијалном положају (*xpīi* : *rīi*) појава овог гласа може бити и фонетски условљена. Познато је, наиме, да артикулацију сонанта *r* у иницијалном слогу често прати појава неког секундарног гласа која омогућује припрему говорних органа за артикулацију гласа *p* (о овом в. Asim Peco, Sur la nature du r syllabique en serbocroate, Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg 1960, стр. 15 и д. — сепарат).

Ни у ресавском говору, као ни у многим другим говорима штокавског дијалекта, фонема *x* не чини саставни део његовог консонантизма. Истина, ми не можемо рећи да је овај задњонепчани фрикатив апсолутно непознат ресавском говору. Ми смо тај глас забележили у извесном броју примера иако се ти примери, да то одмах кажемо, чешће јављају без сугласника *x*. Ради боље прегледности све забележене примере ми ћемо навести према позицијама у којима смо чули глас *x*.

а) на почетку речи: *xāj(δ)* д њдемо, *xδћеш* (В. П.); *xрāна*, стдчне *xрāне*, *xδкшар*, *Хомдље*, *xδћеше* (Ж.); *хошћел*, његов брāt *хербј* (С.); *xāmбур*, *xδрīи(j)ицу*, *xδћеш* (Лу.); *xрāна*, да се *xрāни* (Вј.); у *xδшелу*, *xīљаду* и двесто педесет (Ц.); осамнаес *xīљаде*, петнаес *xīљада*, с *xлѣбом*, *xāјш* тāмо (В.), *xāј* по сѣдам (Д.) *xāј* сād, *xвāла*, узјāше *xāлашā* (Гл.); *xāјде* (Стр.); *xīшдо* (Д.), *сахрāњен* (Д.), *xрāни*, *xīљада*, по *xекшару* (Б.), *xδдник* (Кп.).

б) у средини речи: *йāрдхија*, *Михāило*, *грѣхδви*, свѣ *шīхо* (Се.); *духδвни сūd* (Вј.); *јāхо* кобйлу, *јāхала* кδња (Ми.); на чйстом *вāздуху* (Гл.); *духови* (Лу.), *захвāћа* (Ц.), *мāхом* (Кш.); *захвāљўјем* (Д.), *ухаа!* (В. П.), *ухуу!* (Ж.), претворйло се у *анāрхију* (Вј.).

Ми немамо ниједног примера у целокупном нашем материјалу са сугласником *x* на крају речи, осим примера *вāздух* који смо забележили у Жидиљу.

У вези са изговором гласа *x* у овом говору потребно је указати на следеће. — 1. Све ове и сличне речи јављају се и без гласа *x*: пре *иљаду* година, нисам *шдо*, пѣт *иљади*, *иљаду* кйла, *ајде*, би ли *шѣла?*, он је *сйрā* и трѣпет, *сирδма*, *вāзду*, *лѣба*, *снāо*, *дћемо* (С.), *ишйријāр*, њи нѣколико, *шдо*, *сарāњен*, у *ајсу*, *лѣба*, нѣколико *екшара*, да се не би

иревдѣила, увдѣе бвцу, *довдѣе* га, мѣсли на *сѣра* (Гл.), *довѣде снау*, да *обувдѣимо* јѣлу, мѣ га *увдѣимо*, *цигѣнска мѣла, кожѣчићи* (Се.), *нисам шѣла*, не помѣже ни *раѣа, дмица, шѣбу* (Лу.), *ладно, увдѣи* (Ц.), *није шѣо*, тѣрала *ајку, дрѣу* му рѣке (Гр.), *бѣли лѣб, Владѣна, мѣла* (В.), *увдѣимо* ме рѣт, *ѣма сѣна и снау* (Ми.), *дш овѣ?* (Д.), *лѣба* (С.), *ѣбѣани, шѣо, дрѣ*, у *шѣбу* (Стр.), *увдѣило* га вѣреме (Д.), *двѣ бѣче* (Т., К.). У књижевном језику, као што је познато, последња именица има два облика *башѣа* и *башча*, док јој је изворни облик у турском језику из којѣга је преузета *бахѣе* (в. А. Шкаљић, Турцизми 1965, 123). Према томе у наведеном примеру *баче* имамо појаву губљења сугласника *х*. У говору крушевачког краја, напротив, тај глас (*х*) је супституисан задњонепчаним безвучним оклузивом и гласи *бѣкча*. — 2. Пошто је глас *х*, као што се зна, нестѣо и у овом говору, уколико се он у новије вѣреме поново уноси, под утицајем књижевног језика, поред примера који су већ наведени и у којима се његова артикулација чува, чѣста је појава и његове супституције сугласником *к*, као што је у речима: *кѣджук, кожѣкче* (С.), *дрѣѣо ѣарѣкѣ(ј)у, клѣденац, сакрѣњен* (Д.), *врѣковни сѣд* (К.), *ради ѣѣеке, поднео закѣшев* (Д.), *вѣздук* (Стр.), *ѣлкокол* (Сл.), у *ѣлѣк бѣје* (Гл.), *закѣѣва, ѣскрана*, от *ѣлѣка, кѣжук* (Вј.), *кра-ниѣли* не дѣбро, *кѣраѣа ѣмала дѣбра, ѣарѣки(ј)а, ѣрѣкод* (Ми.), *кѣмбур*, бѣо је *ѣарѣком* у Грѣбовцу, тѣг *ѣасѣѣука, ѣасѣѣук, ѣасѣѣук, кѣмбург* (Лу.), *ѣарѣки(ј)а* (Ц.), от *ѣрѣкодѣа* (Кш.), *вѣздук* (Д.), *ради кѣнорѣрно* за тѣ *сѣрке* (Гл.). — 3. Неколико примера захтевају да се посебно на њих укаже. То су примери у којима није извршена супституција задњонепчаног фрикатива са задњонепчаним експлозивним сугласником (*х = к*), него имамо врло лабаву фрикацију: *дчу^х* (Гр.), *да^хѣје*, *чѣсти вѣдзу^х* (Гл.) (исп. А. Бѣлић, Диј. ист. и јуж. Србије, 207—212). — 4. Мислимо да овде није потребно наводити примере типа: *уво, дувѣн, ѣроја* и сл. који су општепознати и за које знају сви говори у којима глас *х* не чини саставни део сугласничког система. Поред таквих речи јављају се са гласом *ј* још и ове: *дрѣје* (Стр.), *кѣѣиѣа* (Стр.), *дрѣје* (С.), *ме-јѣна* (Д.), *сѣрѣја* (С.), *снаја* (Лу.), за које знају и многи други говори.

Као што примери показују, фонема *х* се доста ретко среће у овом говору, а кад се и јави, то је најчѣшће у иницијалном положају, што, свакако, говори о њеном васкрсавању у најновије вѣреме у консонантизму Ресаваца. У финалној позицији, тамо где је у артикулационом погледу овај сугласник најнѣстабилнији и у књижевном језику, у овом говору скоро се и не јавља фонема *х*. Интересантно је напоменути да смо сличну ситуацију констатовали и у говору Левча. У том говору ми смо забележили доста примера са овим гласом у иницијалном положају а знатно мањи број примера са тим гласом у средини речи (ор. cit. 189). Ни у Левчу, као ни у Ресави, глас *х*, макар био и новијег датума, није још нашао своје право место у говору. Све ово доказује да у наведеним примерима глас *х* у наше вѣреме почиње да се изговара. Ово још никако не значи да ће у скорој будућности *х* бити уопштено и да ће се изговарати свуда тамо где му је по етимологији место. Не само да се томе противе примери као: *мува, бува, уво, ѣроја, аждаја* и сл. него и у многим другим случајевима искључена је било каква рѣстаурација

Сугласник *j*

С обзиром на природу артикулације гласа *j* — то је сонант при чијој творби долази до сужавања пролаза ваздушној струји, али тај теснац није такве природе за чије је савлађивање потребан посебан напор — разумљиво је што долази до његовог губљења, и то не само у међусугласничком положају него и у осталим позицијама у речи. Као и у осталим нашим говорима, и у овом говору интензитет изговора гласа *j* зависи како од њему суседних гласова, тако и од акцента речи.

I. — Глас *j* са нормалном артикулацијом бележили смо у свим позицијама речи. И то:

а) у иницијалном положају испред самогласника: *jâ*, *jâбука*, *jâвор*, *jâгње*, *jâгањци*, *jâвили*, *jâче*, *jarуга*, *jâсен*, *jâма*, *jâче*, *jâзавац*, *jâсно*, *jâк*; *jдш*, *Jовân*, *Jдвица*, *jдрган*, *Jовânка*, *jôк*; *jуче*, *jушре*, *jушро*, *jунâк*, *jуг*, *Jуговићи*, *jури*, *jуговина*, *jунац*, *jунџе* месо, *jунâчки*, *Jужна Морâва*; *jeфийниче*, *jдвйино*, *jџа*, *jџан*, *Jџловац*, *Jџла*, *jџс*, *jџзик*, *jџирва*, *Jединица*, *jеднôм*, *jџам*, *jџси*, *jџло*, *jеднôм*, *jесџе*, *Jџла*, *jџмо*. — Наведени примери су општи и тако их изговарају сви представници овога говора; зато и нису даване ознаке места где су забележени.

б) у средини речи потпуну артикулацију сонанта *j* бележили смо у овим позицијама:

1. иза самогласника задњег реда, а испред сугласника: *девôјка*, *Радôјка*, *Милôјка*, *снаôјка*, *маôјка*, *благâјник*, *благâјница*, *војниôк*, *Војниôк*, *војниôци*, *њôјна*, *њôјну* ћерку, *бељâјке*, *уôјна*, *куôјна*, *Свилâјнац*, *ваôјду*, *наôјлон*, *наôјгоре*, *Зâôјчар*, *девôјче*, *(x)âôјде*, *воôјска*, *аôјдук*, *сладâјска* деца, *сшарôјка*, *Рâôјко*, *рâôјска* врата (каткада глас *j* у овој позицији зна за извесну редукацију, тако да се тада има акустички утисак неслоговног *џ*);

2. иза сугласника, а испред самогласника задњег реда: *бâрјак*, *барјакшâр*, *бурјан*, *шâмјан*, *дôјава*, *узâне*, *одјурôо*, *кôзју* стазу, *мфјак*, *Мирôјна* и сл.;

3. између два у сонант *j* се обично не изговара, при чему долази до контракције ових двају самогласника (в. ниже). Овде ћемо навести само примере у којима се глас *j* изговара у таквој позицији: *везуôју*, *куиуôју*, *йрераћуôју*, *наилаћуôју*, *веруôју*, *милуôју*, *уушурôу*, *ицуôју*, *робуôју*, *жушурôју* (жути *жушурôју*, црвени *иушурôју*), *завезуôју*, *дошурôју*, *чуôју* и сл.;

4. између *у* и *о* артикулација *j* је стабилна; на пример: вок. *Груôјо*, *Вуôјо*, *Дуôјо*; *сшурôјомер* (између ових двају самогласника никад се не јавља секундарно *j* у облику радног глаголског придева типа *чуо*, *мешнуо* и сл., као што је то случај у неким другим говорима штокавског дијалекта);

5. између самогласника предњег реда *e* и самогласника задњег реда у сонант *j* се исто тако јасно чује; нпр.: *сџу*, *смеџу* се, *блеџу*, *сшрџу*, *веџу*, *идеџу* (идеџа);

6. тако је и између самогласника задњег реда *у* и *а*: *ујак*, *сшруôја*, *Груôја*, *гуôја*;

7. између *а* и *у* ситуација је другачија: у овем *крâју* (Стр.), *Сладâју*, *снаôју*, *седй* на *йрôмају*, на великом *белâју*. У овој позицији у об-

лику 3. л. множине презента, као што ће се видети, *j* се редовно губи у изговору (*чишау*, *чишу*);

8. између самогласника задњег реда *a* и предњег реда *e j* смо забележили у овим примерима: и(с) *Сладђе*, у *Сладђе*, от *џрмаје*, кот *снаје*;

9. између самогласника предњег реда *и* и задњег реда *a* имамо: *џријаишељи* (Стр.), *џрија* му, *чија* си, *бријање*, *савија* се, *клија*, поред *клиа*, *чија*;

10. између *у* и *и j* смо забележили само у примерима: *кујињу* (Стр.); *зуји* (С.), *олуји* (Д.);

11. између самогласника *у* и *e j* је нестабилно: *свукүјемо* се (В. П.), али *чүемо* (С.);

12. између самогласника задњег реда *о* и *a*: *џрџа*, *Вџа*, *Бџа*.

У наведеним позицијама фонетска природа сонанта *j* није свуда иста, али за нас је овде било битно да констатујемо присуство фонеме *j*, макар се она јављала у виду разних фонетских варијаната тога гласа, у свим позицијама у речи.

в) Сонант *j* на крају речи изговара се, иако не увек као фонетски тип овога гласа, што значи да и ова позиција даје у изговору његове различите артикулационе варијанте. Глас *j* нормалне артикулације забележили смо у овим примерима: *дај*, *џокидај*, *џрбај*, *чекај*, *бирај*, *шај*, *белаж*, *шџрај*, *џдложај*, *мај*, *рај*, *кџај*; *јџ*, *мџ*, *шџџ*, *рџ*, *знџ*, *сџџ*, не *бџ* се, *шаџџ*; *куј*, *чуј*, *кујуј*, *шјуј*, *вџруј*, не *љуј*, *завезуј*, *наила-ћуј*; *сџ*, *грџ* нџе. Истина, у овим случајевима каткад се глас *j* чује у нешто редукованој форми, коју ћемо обележити знаком *џ*; нпр. *даџ*, *џрегледџ*, *чуџ* ме, не *нарећуџ* ми, *завезуџ* то, *избрџ*, *завџ*; не *сџ* се, *угрџ* се и др. Која ће се варијанта гласа *j* јавити у изговору, то често зависи не само од броја слогова речи (нпр. у *мџ* артикулација сонанта *j* је нешто изразитија него у *џричекај*, што би се могло графички овако означити: *мој*, али: *џричекај**), већ и од темпа говора и психичког расположења говорника.

Ми овде и посебно указујемо на примере у којима смо чули изразито ослабљену артикулацију сонанта *j* у средини речи између самогласника од којих је и на првом месту: *Ми(j) џило*, *даи(j)е*, *Ми(j) џјловац*, *судџ(j)а*, *ди(j)џиу*, *џаџри(j)џр*, да не *би(j)е*, *џи(j)ан*. Овакве природе је и секундарно *j* уколико се јави у облику радног глаголског придева од глагола на *-џи*: *сакрџ(j)о* се, *би(j)о*, *џоложџ(j)о*, *џи(j)о*, *носџ(j)о*, *моџ(j)о* и сл.

II — Већ је истакнуто да сонант *j* нема у свим позицијама једнаку артикулацију; штавише и у истој позицији могу се констатовати различити степени интензитета овога гласа, али од свих тих појава свакако је најчешћа појава потпуног изостављања гласа *j*. Цео прикупљени материјал за ту фонетску појаву изнећемо овим редом.

а) У положају између два самогласника предњег реда сонант *j* може потпуно да се изгуби у изговору: *џије*, *шџе*, *крџе*, *нџе*, *најважнџије*; *џишекџије*, *сџарџем*, *убџе*, *канџеларџе* (Стр.); *нџе*, *добџе* (С.); *ранџе* (В. П.); *окујџије*, *леџије*, *добџе*, от *каџије* (Ж.); *шџе* (Г.). Исти је случај

ђ) Исто тако не изговара се *ј* кад се нађе између самогласника *а* и *е* у глаголским облицима: *даем* наполе, *иродаемо* робље (Кш.); *иознадем* (С.), *зайошљаем* (Д.), као и између *е* и *а*: *иосдано* (С.); *сиарџа*, затим између *е* и *и*: *сиарџи* (Ж.), *сиарџи* (Стр.).

е) Сонант *ј* не чује се код придевске заменице *мој* у облику женског рода: *мда* мајка, *мда* сестра (Гр.); *мда* мајка (В.); *мда* баба (С., Кш.); *мда* (Д.); *мда* авлија (Ж.); *мџ* сестра (Д., Стр., Бр., Гл.), *ма* жџна (Стр.); затим у: *мџу* ћерку (Т.).

е) Између *и* и *у* не изговара се *ј* у примерима: *авлиу* (С.), *канцеларију*, у *Словџенцу*, *убију*, *ракију* (и *рекију*) (Стр.); *ођију* ми, *ће* *д* *убију* (Д.), *фамилију* (Ж.), *сејараџију* (Ре.).

ж) Између *и* и *о*: *урадио* (С.).

з) Између *и* и *а*: *циџа* (Се.); *фамилиа* (Д.).

и) И између самогласника *о* и *е* сонант *ј* се губи: *дџе*, *иџе* (Стр.); *сџе* (Д.); *мџе* (К.).

ј) Затим између *о* и *и*: *кџи*, *мџи* (С.), *дџица* (Л.), *иџица* (Д.), *да* *осџи* (Ж.).

к) Глас *ј* се не губи само у унутрашњим слоговима речи, већ има потврда да се он не изговара каткад и на почетку речи, а чешће на крају речи. За почетак речи имамо свега ове примере: *џдна* крава (С.), *џдном* (Вј.) *ес* да (С.), *џдан* (Стр.). За крај речи наводимо ове потврде: *немџ* (С.), *немџ* (Стр.), *немџ* да тражиш (Гр.), *немџ* (М.), *немџ* се жаљиш (Д.). Као што се види, примери су везани за одрични глаголски облик императива од гл. *моћи*. Али то нису и једини случајеви у којима се сонант *ј* губи из финалне позиције. Губљење овога гласа на крају речи јавља се и код демонстративних заменица *овај*, *ијај*, *онај* у облику мушког рода. Примери: *ова* грађ убио (Ми.); *она* тањир (С.), *ија* плџн, *она* грађ, *она* спџменик (Кш.), *ова* мџмак (Гр.), *ија* чџвек (Гл.), *она* мџмак (Јз.), *ија* пџт (В. П.), *ија* сџн (К.), *она* чџвек (Л.). Док се облик *немџ* не јавља увек (исп. *немџ* (С.), *немџ* (Гл.)), дотле су облици демонстративних заменица знатно уопштенији, готово би се могло рећи да се изговарају само тако (без крајњег *ј*). О појави оваквих заменичких облика исп. код А. Белића, Прилошци историји словенских језика, Глас СКА књ. 62, стр. 219.

III. Иако се глас *ј* у многим позицијама, као што смо видели, губи у изговору представника ресавског говора, има, с друге стране, случајева у којима се јавља *ј* и тамо где му није место. Примери за такво, секундарно *ј* нису бројни; ми смо забележили ове: *иџијес* (Ж.), *јџије* (Пл.), *иџџ*, *јџкиџор* (Д.), *сабџјле* (Гл.) (тур. *сабахиле*). Исто тако овамо иду и примери: *и јџна*, *леп* и *јџн* (Ж.), *сџд* и *јџиџиџ* (Вј., Бр., Гл., М.) у којима се развило *ј* у сантхију. Некада се из ове позиције *ј* уопштило и постало саставни део појединих речи: *јџксер* (С., Р., М., Бр., Гл., Пл., Вј.), *јџкиџар* (Вј.).

АФРИКАТЕ

1. Систем африката у овом говору утолико се разликује од система истих гласова у многим другим говорима, као и у књижевном језику,

што према безвучном *с* има *З* (δ_3). Појава африкате *з* и овде, као и у левачком говору, везана је за одређене позиције — почетак речи и сугласнички скуп *зв* — и тај се глас јавља као варијанта фрикативног *з* и не може имати семантичко-диференцијалну функцију у речи.

Потврде за ту африкату су ове: *звдно*, *зид* (Гл.), онѐ *зидџне*, *зидана* кѹћа, *зидо* сам кѹћу, да *зидају* две кѹће, мотори само *зѹе*, *зид*, *звдно* (В.), *звдно* (Ми.), *зидар*, *звдно* (Вј.), *звдно* (Ц.), *зидџна*, *зидамо*, *зидџис*, *магазин* (Гл.); *зидџ*, *џозидџли*, *звднце* (Ж.), *зидау* (Пл.); *звдно*, *звџезда* (Стр.); *џензиу* (К.), *зѹјну* (Стр.).

Као што наведени примери показују, и у ресавском говору појава африкате *з* ограничена је на реч *зид* и од ње изведене речи и на именицу *звдно*. Усамљени су примери *зѹе* као ономатопејска глаголска реч, а поред *зидџис* у истом месту много чешће је *зидџис*; *магазин* као страна реч могла је бити примљена са тим гласом.

Треба нагласити да се ни напред наведени примери на овом подручју не јављају искључиво као такви, него се те речи, и то не ретко, изговарају и са изворним гласом *з*. Ово нарочито важи за изговор млађих представника ресавског говора, што значи да ће после извесног времена тај глас сасвим престати да се изговара и на овом терену. Да је то тачно, показује нам и то што су нас млађи информатори уверавали да речи са африкатом *з* изговара данас само још понеки од старијих људи.

2. Изговор осталих африката углавном се слаже са њиховим изговором у књижевном језику. То значи да је артикулација гласова *ћ*, *џ* и *џ* нормално штокавска. Једино смо констатовали да је изговор африкате *ч* у извесном смислу померен у правцу места творбе африкате *ћ*. Тако смо поред стандардног *ч* у примерима: *сељачки*, *човек*, *чеџири*, *чобанџин*, *чаџа*, *искљочи*, *џовучу*, *рачунџау*, *дчи*, *учџишељ*, *шајкачу*, *начџелник*, *џлач*, *сач*, *драч*, *коџач*, *џрубач* — забележили и: *џречџанка*, *чџџка*, *чџџири* (С.), *чџџди* ме (Л.), *џечџење* (С.); *чџџири* стџ динџара (В. П.); *чџџек*, *дџџко*, *чџџиџи* (Ж.); *учџџџиво* (Д.).

У истим овим местима забележили смо извештан број примера у којима се африката *ч* у артикулационом погледу потпуно изједначила са африкатом *ћ*: *рућак*, *инџе*, *зарућила* се, да *крџимо*, сџднем да *већџрам* (С.); *нџдниџиџи*, *оџу* ми, да се *џиџиџим* (Д.); *забџћени* крајџеви (Ж.); да *рућаш*, *џџџер*, *сећџем* (В. П.), *крџиће* (Стр.).

Објашњење за овакав изговор африкате *ч*, тј. за делимично и потпуно умекшавање тог гласа, може бити двојако.

а) Пошто су примери углавном забележени у ресавским варошицама Свилајнцу, Деспотовцу и Великом Поповићу, могло би се претпоставити да није у питању фонетска појава, већ позната говорна особина градског становништва и других крајџева. Ми на овом месту нећемо улазити у питање порекла те особине као фонетског феномена штокавских говора узетих у целини.

б) Као што је напред истакнуто, међу становницима ове зоне има доста досељеника из источне Србије, и није немогуће да је ова особина овамо допрла из говора који се налазе источно од Ресаве, а она је тамо још раније констатована (исп. А. Белић, ДИЈС гл. VI). Истина, проф. Белић за тимочки говор констатује да се *ч* „изговара често пута мекше

него наше ч", али додаје да се оно никад „не изједначаје са нашим ħ" (op. cit. 168, испод текста). Као што смо видели, ми смо у Ресави констатовали и потпуно изједначавање артикулације африкате ч са артикулацијом африкате ħ, што би могло упућивати на закључак да се ту процес умекшавања гласа ч није зауставио на пола пута, тј. на изговору ч^h, него је умекшавање извршено у потпуности. Није искључено да је на ову појаву у ресавском говору утицао и влашки изговор ових гласова (ч и ħ). Ми нисмо залазили у влашка села, нити нас је интересовао њихов говор али смо, узгред, констатовали изразиту палаталност поменутих гласова у њиховом говору. Колико су наше опсервације тачне, показале испитивања говора влашког становништва ове зоне.

Кад смо већ код ових гласова, да се осврнемо и на оно што проф. Белић говори о природи африката у говорима источне и јужне Србије. У вези са Мазинговим, а и Броховим, схватањем природе ових гласова проф. Белић на стр. 167. и 168. каже да је звук ħ несумњиво африката, „дакле, сложен, и да се почиње експлозијом звука *ih*, па је сва ствар у томе што се ваздух, ослобођен експлозијом, не пушта да слободно изађе кроз уста . . . Дакле, према акустичкоме моменту . . . ово је заиста африката, али према самоме начину образовања тај би се глас могао назвати и простим, јер он представља модификован изговор једнога гласа (*ih*), а не комплекс од два засебна звука“. Без обзира на то што је овде реч о гласовима једног архаичног говора штокавског дијалекта, сматрамо да артикулација африката има једну заједничку црту на целом нашем језичком подручју, а и иначе, а то је да оне никако нису сложени гласови, него сливени, али са нешто специфичнијом артикулацијом. Истина, наведено мишљење о африкатама изнето је почетком овога века, и то у контексту описа једног архаичног говора. Али и много доцније проф. Белић заступа слично мишљење — да су африкате „сложени или сливени сугласници“, који „представљају спој двају елемената, експлозивног и фрикативног, у једном гласу“ (А. Белић, Савремени српскохрватски књижевни језик, I део: Гласови и акценат, Београд 1948. стр. 85; универзитетска предавања). Данас је међутим сасвим јасно, а и експериментално доказано, да су африкате само сливени гласови, да у процесу њихове артикулације елеменат гласа *ih* не карактерише експлозија. Иначе ови гласови се изговарају са тзв. африкцијом (в. А. Пецо, Природа африката српскохрватског језика, ЈФ XXV). У фонолошком погледу, сасвим разумљиво, они се нимало не разликују од осталих фонема нашег гласовног система.

3. Појава африкате *ɟ* у примерима типа *гошџици*, *грџици*, *љџици*, *свџици*, *џџкло* општепозната је, фонетски сасвим лако објашњива, и о томе није потребно овде посебно говорити. Ми ћемо се на овом месту посебно задржати на појави африката ч и *ɟ* уместо констриктива с и *ш* кад се оне налазе у групи са оклузивом *h* или *к* — на почетку речи или у средини речи.

а) *ih* = *ih*

Примери: *иченица* (В., Сл., Зл., Ми., С., Јз.), *иченично* брашно (Јз.); *лџиче* (С., Ц., В., Ми.), *лџиче* но Српка (Сл.), *лџиче* (Ж.), *нај-лџиче* место (Јз.), *најлџича* жена (Јз.). Има потврда и за појаву афри-

кате ч уместо ш и у неким другим гласовним скупинама; нпр. у компаративу придева *црн* поред обичнијег *црнши* забележили смо и *црнци*: ђн је *црнци* од *гървана* (В. П.). Истина, појава африкате ч у овим примерима може али не мора бити фонетског порекла, а по нашем мишљењу и није. Ми смо више склони мишљењу да се овде огледа аналошка појава морфолошког карактера: према компаративима са завршетком на *-чи*, типа *јак — јачи*, *горак — горчи*, могло се појавити и *црнци*. Осим наведеног примера ми нисмо забележили више потврда за ову појаву у компаративу придева. Редовно је наиме *зелњнши*, *црвњнши*, *румњнши* и сл.

У једном примеру забележили смо африкату ч м. ш у сугласничком скупу *лш*: *йобовѡдла* се крв (К.). И овај је пример усамљен јер компаратив који се налази у основи овога глагола чува неизмењену групу *лш*: *бдљша*, *бдљше*, која тако гласи и у неким суседним говорима (околина Крушевца и др.).

Истина, да то посебно истакнемо, гласовна група *йш* није данас редовно и код свих представника овога говора замењена групом *йч*. У једном истом месту, чак и од истих особа, ми смо слушали и неизмењену групу *йш*: *йшенйца*. Чак би се могло рећи да је ова особина изразитије заступљена код млађих генерација, што говори и о њеном пореклу, тј. она продире из књижевног језика у наше време. Напомињемо узгред да се и у источнијим говорима група *йш* изговара као *йч* (А. Белић, ор. cit. 218), а и у левачком говору ова је појава такође заступљена (в. у нашем раду о левачком говору, стр. 190). Све ово наводи на закључак да је појава групе *йш* у примеру *йшеница* фонетска рестаурација која иде напореда са групом *йш* у примерима: *ойшйина*, *ойшйински*, *уойшйе* и сл.

б) *йс* = *йц*

Напореда са африкатизацијом констриктива ш у групи *йш* иде и африкатизација с у групи *йс*: *йцѡйо* (С.), *йцй* (Д., Гл., Гр., Стр., В.); да се *йцѡемо* (С.), *йцѡе* (Стр., Ж., Ц., Б.), *йцѡеш* (С.), *йцѡвдо* (Т.); као и: *лийцао* (К.), *лийѡдла* (С.), *излийѡдше*, не *лийѡуу* (Се.), *йолийѡдли* (Гл.), *лийѡдле* (Т.), *лийѡдли* (Р. Кп.), *лийѡ* (Ж.), *лийѡдла* (Пл.).

Као и за примере под а), и овде се може рећи да се група *йс* не изговара увек као *йц*. Истина, то су речи које у новије време улазе у лексикку ресавског говора. Такви су, рецимо, примери: *ойсада*, *ойсадно* стање, *кайсла* (поред *кайисла*). Примери типа *йцй*, *йцѡуу*, *лийѡдли* познати су и говорима источне Србије, а ми смо их и у Левчу бележили у свим местима која смо посетили (ор. cit. 190). Фонетско објашњење ове појаве дао је А. Белић (ДИЈС, 218).

Интересантни су примери које смо забележили у Стрмостену: *домаћинѡко*, *сйаринѡка*, дакле са појавом африкате ц уместо очекиваног констриктива с између назалног н и оклузива к (*домаћинско*, *сйаринска*). Иако су усамљени ови примери захтевају да се о њима нешто више каже. С обзиром на то да веза констриктива ш и оклузива к у овом говору даје африкатизовану групу *чк* (*чкола*; в. ниже), могло би се помишљати да и овде имамо исти гласовни процес, тј. *ск* у изговору даје *цк*, као и у општепознатим примерима *грацки*, *госйоцки*; тако и: *оцкѡче*, *йрѡцѡдник*. Али у нашим примерима имамо групу *нск*, а не само *ск*, а то

за африкатизацију констриктива није свеједно. Истина, А. Белић је у говорима источне Србије забележио појаву африкате *џ* у групи *рски* (*џурица* — настало, по мишљењу проф. Белића, од *џуричка*, ор. cit. 217). Ми нисмо склони да наше примере овако објашњавамо. Могућно је, и по нашем мишљењу највероватније, да је овде у питању уопштавање наставка *-ицко* који се на овом подручју, а и у другим говорима ове зоне, често јавља у облицима придева изведеним од презимена на *-ић*; овде је нпр. обично *Павловицко имање* = *имање Павловића*, *Пејровицке куће* = *куће Пејровића*. Дакле, по нашем мишљењу, у примеру *домаћицко* пре ће бити у питању аналошка појава него гласовни процес, тј. према *Павловицко*, *Пејровицко* настало је и *домаћицко*, *стијариницка*.

в) *шк* ≡ *чк*

Ову промену смо констатовали у речи *школа* : *чкдла* (Б. К.), као и у глаголу *школовати* : *дн чкдлуе сйна* (Б.). Међутим придев на *-ски* од именице *школа* чули смо само са неизмењеном сугласничком групом *шк* : *шкдски*, што је свакако новије — према *шкдла* које је уопштено, нарочито код млађих генерација. Исту особину забележио је и проф. А. Белић (ДИЈС, 218). Он сматра да ова измена иницијалног констриктива „почива на познатој особини, да се звук у страним речима друкчије изговара него домаћи, зато што се, можда, и у ствари мало од њега у изговору разликује”, а на његову измену имало је утицаја и присуство експлозивног сугласника. Ова појава у нашем говору ограничена је, као што је речено, само на корен једне речи; у средини речи, међутим, сугласничка група *шк* остаје неизмењена (нпр. *крџушка*, *мџушко*, *вџшка*, *Бџшко*, *нџшки*, *џешкирче* и сл.). Осим тога и у иницијалном положају у речима са другим кореном ова група остаје без промене (нпр. *шкрџуће*, *шкрџи*, *шкрџи*).

Ми у овом говору нисмо наишли на групу *чк* м. *шк* у примерима као *шкиљи*, *ушкоји*, *шкоди*. А познато нам је да се у суседним говорима (околина Крушевца) ове речи изговарају са иницијалном групом *чк* : *чкиљи*, *учкџи*, *чкдди*. Зато нам се чини да је промена *шк* у *чк* зависила и од нареднога гласа: када је иза те групе самогласник, долази до африкатизације фрикативног *ш*: *школа* — *чкола*, *шкиљи* — *чкиљи*; а кад је сугласник *р*, иако он, као сонант, може у понеком од ових примера имати и самогласнички карактер (нпр. *шкрџуће*) — не долази до измене *шк* у *чк*.

г) Посебно ћемо се задржати на африкатизацији констриктива кад се они нађу на почетку акцензоване речи а иза оклузива као завршног сугласника проклитике, дакле, у додиру саставних делова сложене речи или у падежном синтагмама као акценатским целинама. О овој појави је било и раније речи у стручној литератури, а она је позната не само народним говорима него и небрижљивом говору оних који иначе поштују ортоепске стандардне нормативе (исп. Т. Маретић, Грам. 1963, 40; А. Пецо, ЈФ књ. XXV, 163—181). Ми смо у Ресави забележили само три примера за ову појаву: да га *очкдлујемо* (С.), *оцкдче* (Вј.) и *о зџме* (= од зиме; С.); међутим, у источној Србији, према материјалу који наводи проф. Белић (ор. cit. 216) ова појава је знатно чешће за-

ступљена. Што она у ресавском говору, а и у другим нашим народним говорима, није честа, то се, по нашем мишљењу, може објашњавати семантичким разлозима: тежи се да се сачува основни гласовни склоп речи које улазе у састав сложенице или падежне синтагме. Тако смо и овде бележили: добио *ош шкѡде*, био *кош сирѡне*, ене га *кош шѡде*, пуца *од здравља* и сл. Сасвим је разумљиво, међутим, што у оваквим и сличним примерима долази до асимилације сугласника *д-с*, *д-ш*. Пример: *ѡ-чес* (Вј., Стр.) чини изузетак, јер се обично изговара *ѡ шес*.

д) О примерима *ѡракци* и *вѡрба* биће говора код сугласничких промена.

ђ) Као што треба и очекивати за ово говорно подручје, гласовна група *шѡ* у примерима као: *шѡѡш*, *шѡѡѡа*, *шѡѡне*, *оѡѡшѡе*, *кљѡшѡа* и сл. само тако гласи. Међутим у учесталим глаголима изведеним наставком *а* од свршених глагола на *и* испред којег је сугласничка група *сѡ* јавља се група *шѡ* м. *шѡ*. Примери за то су: *ѡшѡам* (Стр.), *ѡшѡѡа се* (Стр.), *сѡшѡају се* (Зл.). Према овим примерима та се сугласничка група пренела и у облике основног глагола; нпр.: *ѡшѡим*, *ѡшѡиш* (Пл.). Као што се може закључити на основу наведених примера, ова појава није распрострањена у говору Ресаве.

И од глагола *унишѡишѡи* забележили смо облик трпног глаголског придева са групом *шѡ* м. *шѡ* : *унишѡено* (Ж.), настао свакако према глаголима са сугласничком групом *сѡ* у основи типа *наѡусѡишѡи* — *наѡшѡен*. Исти пример (*унишѡен*) ми смо забележили и у Левчу (ор. cit. 191).

Глагол *ѡусѡишѡи* и у овом говору има сугласничку групу *шѡ* у облицима који у књижевном језику као и у говорима његове основице, имају *сѡ*: *ѡшѡим*, *ѡшѡи*, *ѡшѡишѡи* и сл. Док се у примерима типа *ѡшѡам* са групом *шѡ* огледа подновљено јотовање (в. А. Белић ЈФ књ. IV, 22—24), појава групе *шѡ* у основном глаголу *ѡусѡишѡи* може се објаснити аналогичном: према *унишѡен* — *унишѡим* — *унишѡишѡи* са групом *шѡ* добивено је и *ѡшѡен* — *ѡшѡим* — *ѡшѡишѡи*. Гласовна група *шѡ* из трпног придева уопштена је, дакле, и у облицима у којима није било фонетских услова за промену *сѡ* у *шѡ*. У овом говору нисмо наишли на итеративни глагол са групом *сѡ* (пример *ѡусѡај*), на што се може нићи у неким другим екавским говорима.

е) У већини говора косовско-ресавског типа задњонепчани сугласници *к*, *г*, *х* замењени су сугласницима *ѡ*, *з*, *с* и у облику акузатива множине именица мушког рода. У нашем раду о левачком говору (ор. cit. 195) речено је где је све ова појава до данас констатована. Тамо стоји и то да се она простире од југа према северу и да је „препрека њеном распрострањању била Западна Морава”. До оваквог закључка ми смо тада дошли на основу стања у говору долине Расине у коме нема трага овом фонетском феномену. Међутим, ми смо тада превидели факат да говор Расине, који је непосредно везан за јужноморавски говор, иако по целокупној својој структури припада косовско-ресавским говорима, не познаје посебан облик за акузатив множине. Према томе, јасно је зашто ова изоглоса није својствена и том говору. У говору Левча ми смо забележили само два примера (*ѡѡѡе* и *Турѡе*). А у

Ресави такав облик акузатива од именица *Турци*: *Турце, крмци: крмце*; први пример забележен је у неколико места (Гр., Кш., В. Бр.), други смо забележили у два села: В. и К. У Стрмостену, опет, забележили смо: *унуце и рођаце*.

ГУБЉЕЊЕ СУГЛАСНИКА

Ова гласовна појава захватила је, као и у већини говора штокавског дијалекта, само неке сугласнике, па и њих најчешће кад се налазе у двочланим или вишечланим сугласничким скупинама. Услови под којима долази до губљења сугласника исти су као и у другим народним говорима, тј. упрошћавају се сугласничке групе које су било којом својом компонентом тешке за сукцесивни артикулациони процес.

1. Губљење сугласника *в*

Као и у левачком говору (ор. cit. 190—191), и у овом говору сонант *в* се често губи испред палаталног сонанта *љ*: *ојрђља* магаџин, *ојрђљау*, *осиђљам* (Св.); *сиђља* се кџпус (В.), *јрђљено*, *ојрђља се* (Ми.); *сасиђљено* (М.); *није сасиђљено*, *осиђљамо* (Вј.); *јрејрђљено* (Гр.); *сасиђља се* (Ц.); *сасиђља се* (Л.); *сасиђљу* (Се.), *нџк исјрђљау* (Гл.); *јрђљено* (Ж.); *злосиђљало се* (Д.); *обусиђљен* (Вј.), *јојрђљен* (Пл.); *осиђљали* (Т.); *расјрђљау* (Дв.). Из наведених примера се види да је упрошћавање гласовне групе *вљ* заступљено само код глаголских речи, а ово упрошћавање је последица дисимилационог фонетског процеса, у коме се од два сонанта фрикативног карактера губи први, тј. онај при чијој артикулацији учествује и доња усна. Истина, гласовна група *вљ* не упрошћава се увек у изговору, чак ни у глаголској категорији речи. Тако имамо: *јрђљена* (Гл.), *најрђљени* (Ц.), *сасиђљен* (С.). У другим категоријама речи уопште и не долази до упрошћавања ове гласовне секвенце: *здрђље*, *дивљака*, *црвљив*, *живљи*, *јрезивљање*. Јасно је зашто се у овим и сличним примерима не губи први сонант: у питању су изведенице према којима стоји основна реч са тим гласом на крају (здрав, диваљ, црв, жив, презив). Интересантно је да у гласовној групи *вљ*, где палатални сугласник није латералног карактера него носног не долази до губљења првог сонанта; нпр. *јоравња* (Гл.), *главња* (С.).

Глас *в* се може губити и у међусамогласничком положају. Истина, ова појава није тако честа. Константовали смо је у речи *човек*: *чдек*, *чдече*, *чоџку* (С.), *чоџку* (Ми.), *чдече* (Л.), *тај чдек* (Ц.), *чдек* (Кш.), *ч^ддек* (Ж.). Губљење *в* у овој именици, као што се зна, својствено је и другим народним говорима, шумадијским и херцеговачким, на пример. Али, то треба нагласити, ти су говори другог типа. Зато је ова појава у ресавском говору необична и захтева да се о њој нешто више каже. Колико је нама познато, именица *човек* без гласа *в* не јавља се често у говорима ове зоне. Ње у том облику нема ни у говору расинског подручја, а нисмо је забележили ни у Левчу. Ово, наравно, никако не зна-

чи да је фонетски лик ове именице без *в* искључиво везан за ијекавске говоре — а тамо је управо тај облик и најчешће у употреби (*чојек*, *чоек*, а одатле и *чек* и *чок*) — јер ју је забележио и проф. А. Белић у говорима источне Србије (ор. cit. 161. *чоек*; 195. *чоек*). Па и поред постојања облика *чоек* у говорима који се налазе источније од ресавског, ми не мислимо да је објашњење овог фонетског феномена идентично за ова два говорна подручја. А ево зашто. Сонант *в* у говорима источне Србије врло је нестабилне артикулације, нарочито у међусамогласничком положају (исп. примере код А. Белића на стр. 154, 156) и као такав лако је нестајао у изговору многих речи, па и именице *човек* (*човек* — *чоуек* — *чоек*). Међутим, у ресавском говору сонант *в* је другачије природе, односно има јачу и стабилнију артикулацију, што условљава његову постојаност у изговору. Овде је редовно: *зовѐм*, *ковѐм*, *овѐм овѐ*, као и *гошдво*, *идново*, *йойдво* и сл. Зато сматрамо да облик *чдек* у ресавском говору није искључиво фонетског порекла. С обзиром на то да смо на овом подручју наишли и на црте својствене ијекавским говорима, а тамо је, као што је већ речено, обично *чојек*, *чоек*, склони смо мишљењу да и у овом примеру гледамо утицај говора дошљака јекаваца. Ова наша претпоставка изгледа вероватнијом када се зна да је именица *човек* врло честа, има велику фреквенцију употребе и да су је управо у том облику (*чоек*) дошљаци ијекавци не само сачували него су је од њих прихватили у извесној мери и староседеоци.

Поред овог примера за губљење гласа *в* између два самогласника забележили смо ову појаву још и у глаголским речима и облицима: *йрдила* (С.), да *йрде* кућу (Стр.), да *йресидим* (Јз.). Сви су ови примери лако објашњиви: сви су аналошког порекла. Наиме, према глаголским облицима учесталих глагола у којима се јавља група *вљ* (*йрејрављаши*, *йредсјављаши*), а та се група, како је већ речено, губљењем сонанта *в* упрошћава у овом говору, и у облицима основних глагола јавио се фонетски лик њихов без тога гласа.

Усамљени су примери: *кукаица* и *зди* (= зови) забележени први једном у Свилајнцу у изговору једног старијег информатора, а други у Грабовцу.

Као и у многим другим народним говорима, и у ресавском говору, прилог за место *овде* скоро редовно се јавља без сонанта *в* : *оде* су били.

И у овом се говору *в* губи у групи *сѝв* и *шѝв* : *љусѝо* (Ми.), *друсѝо* (Л., Гр.), у *рдѝсѝо* (Кш.), *кумсѝо* (Гр.), *нисам учѝсѝовао* (Вј.), *домаћинсѝо* (Д.), *друсѝо* (Стр.), *друшѝо* (Мил., В.), мада се могу чути и примери са гласом *в* : *йдем из рдѝсѝва* (С.), *друшѝтво* (Ц.).

Врло је необичан пример у којем је изгубљено *в* испред назалног сонанта *н* : *гљдно* м. *главно*. Пример је забележен у Свилајнцу. Међутим исто лице је у другим примерима изговарало неокрњену гласовну групу *вн* : *куйвно*, *слвно*, *зввне*, *оснвна* и сл. И зато за овај пример не треба тражити фонетско објашњење. Исто тако усамљен је и пример за упрошћавање сугласничке групе *гв* у *г* : *гбжђе*; иначе се ова гласовна група не упрошћава и редовно је: *Гвдзден*, *гвожђар*, *гвожђари(ј)а*, као и *гвбжђе*. Познато је да у неким ијекавским говорима редовно имамо *гожђе*, *гожђен* (нпр. у црмничком говору; исп. Б. Милетић, СДЗБ.

књ. XI, 382). А у централној Херцеговини, поред обичног *гожђе*, *гожђарија*, *гожђушина*, има и презиме *Гоздер*. Можда би се зато и за порекло фонетског лика у коме смо забележили горњи пример могло помишљати на некакав ијекавски траг, као што смо то претпоставили и за облик *чоек*. А. Белић не наводи, за говоре источне и јужне Србије, облик *гожђе*, а не потврђује га ни Гл. Елезовић за косовско-метохијски говор; нема га ни у ђаковачком говору; управо тамо је само *гвожђе* (М. Стевановић, СДЗб. књ. XI, 63). Али ми смо више склони да у овом примеру видимо индивидуалну говорну особину.

2. Губљење сугласника *д*

Оклузив *д* у вези са другим сугласником са којим је сличан по месту или начину творбе у извесним речима се губи. Тако прилог за место *где* у овом говору каткад гласи *ге*, поред којег се јавља и усамљени облик *ги*. Потврде за ова два фонетска лика прилога *где* дате су у поглављу о рефлексима *јаџа*, где је дато и објашњење како су ти облици настали.

Испред денталног назала *н* дентални оклузив *д* се губи у примерима: *зђјено* (Ми., М., Т.), *јогљенеш* (С.). Губљење сугласника *д* испред *н*, истина, у једном примеру (*зђјно*), ми смо забележили и у Левчу (ор. cit. 191). И оно што је тамо речено о тој појави, вреди и за ресавски говор, тј. сугласничка група *дн* на овом подручју није подложна упрошћавању, као што је то у неким другим говорима штокавског дијалекта (нпр. у неким босанским говорима где имамо и појаву геминације). Наиме, и овде је редовно: *јџдно*, *жџдна*, *бџдно*, *слџбно*, *зџдно* и сл.

Сугласник *д* се губи и у међусамогласничком положају речи, али само под условом ако је испред те речи везник *да* у проклитичкој позицији. На пример: *д-џе* (С.), *ће д-џе* (Гл.), *д-џеш* (Се.), ко ће *д-џе* (Вј.), *д-џем* на ауто-път (Л.), *д-џем* у бању (Ми.), *д-џем* (Д.), *д-џемо* (С.), неће *д-џу* (Кп.), *д-џем* за Ћуприју (Гр.). Ова појава је доста уопштена, али се поред наведених облика употребљавају и облици са сугласником *д*. Јасно је да је до губљења гласа *д* у наведеним и сличним примерима дошло у вези са истим гласом у проклитички употребљеном везнику — као резултат отклањања једне од двеју истоветних артикулација на блиском одстојању. Исто је тако јасно зашто се *д* губи у глаголској речи, а не у везнику *да* : и без сугласника *д* глаголски облик ништа не губи од своје семантичке вредности, што не би био случај ако би глас *д* нестао у првој речи (*да*) јер би се на тај начин добио потпуно други везник (*а*).

Глагол *јесџи* — *једем* има овде у презенту само старе облике: *јџм*, *јџш*, *јџ*, *јџмо*, *јџџе*, али *јџду*; дакле, губљење сугласника *д* у овим облицима (испред *м* у личном наставку атематских глагола) није везано за историјски развитак нашега језика, него су ти облици наслеђени из општесловенског језика.

Као и у многим говорима ван територије косовско-ресавског подручја, и овде смо наилазили на губљење сугласника *д* у облицима глагола *гледџи*; на пример: *да глџам* пдсо (С.), *глџам* (Сл.), *да глџа* (Стр.),

гледај (В. П.). До губљења сугласника *д* у овим примерима свакако је дошло због присуства задњонепчаног оклузива *г* у претходном слогу, а ни овде нестанак сугласника *д* не утиче на измену семантичке стране речи.

Уколико се сугласник *д* налази на крају речи испред друге која почиње истим гласом долази, и у овом говору, до стапања њихове артикулације, при чему оклузија може бити нешто продужена, али то није обавезно; нпр.: *био* је *мла(д) ддкшур* (Св.), *брд(д) ддио* (Д.), *зи(д) дебдо* (Б.).

Иста појава се јавља и кад се нађу два предњонепчана сонорна оклузива један иза другог, и то први као крајњи сугласник проклитике и други као почетни сугласник акцентоване речи: *од дде*, *код деиџиа*, *од данс*, *код Душка*, *код дуљком* и сл. Каткад у оваквим случајевима имамо стапање ових двају сугласника, али се то не одражава увек на квантитету сугласника. Само понекад се у изговору чује продужена оклузија. Да ли ће сугласник који је на овај начин настао имати нормално трајање једног оклузива или пак нешто продужену артикулацију, то зависи како од темпа говора самог говорника, тако и од говорне ситуације уопште. Начелно о овој појави опширније говори један од аутора ове монографије на другом месту (А. Пецо: *Les consonnes longues en serbocroate*, *Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg*, 1960, No 8—9, 399—428).

3. Губљење сугласника *с* и *ж*

Губљење фрикативног денталног сугласника *с* забележили смо у речима *дисциплина*, *дисциплиновани*: *дициплина* (Стр.), *дициплинван* (Стр.), не вђли *дициплину* (Б.). Појава је доста усамљена, а за њено порекло могућа су два објашњења, и то: а) испред африкате *ц* чија је друга артикулациона компонента такође фрикативна, глас *с* се губи у изговору; б) у питању су речи страног порекла које су могле бити и примљене у деформисаном облику. Ми смо више склонили да прихватимо ову другу могућност. Да је у питању фонетски процес, упрошћавање секвенце *сц*, имали бисмо и у примерима: *лиса*, *косца*, што није потврђено у нашем материјалу из Ресаве. Истина, ми смо тамо бележили *йраси* < *йраси*, поред *йрџки*, о чему види ниже.

У речи *миражсика* губи се *ж* испред африкате *ц*: *мирџица* (Се., М.).

4. Губљење сугласника *ш*

Губљење гласа *ш* у групи *сш* на крају речи обична је појава у народним говорима, према томе и у овом говору: *час*, *мас*, *дванаес*, *чеширес шес*, *дваес* и *дваес чеширес*, *младос*, *йе-шес дана*, *йрџс чџвек*, *нај-йрџс*, *йрџс*, *унушрџињос*, *рџдос*, *йрџиас*, *жџлос*, *мрџос*, *йџас* (= *шаси*), *мйлос* и др.

Тако је општа појава да се *ӣ* губи испред *с* у примерима типа: *ӣрседник*, *ӣрседњава*, *осиуӣдли*, *осекли* и сл.; у одређеним фонетским позицијама (*ӣ* + *с* + *к*) артикулације сугласника *ӣ* и *с* се стапају, редукује се артикулациони елеменат експлозије и долази до изговора африкате *ц*, нпр.: *грдци*, *љуци*, *брдци*, *беогрдци*, *госидци* и сл.

У облику номинатива мушког рода придева изведених од именица на *сӣ* аналогijом према зависним падежима, или према облицима за женски и средњи род, губи се оклузив *ӣ*: *кдрисан*, *масан*, *бдлесан*, *идсан*, *жалоан*, *рдосан*.

У сантхију *д* одн. *ӣ* такође се губи испред струјног, оклузивног сугласника или африкате: *о(ӣ) чейири са̀та*, *ко(ӣ) Цигана*, *ка(ӣ) смо оступали*, *ко(ӣ) шкдле*, *о(ӣ) ӣдбе* и сл. Примери ове врсте обични су у свим местима. Као што је напред речено, у овом говору, нисмо констатовали сливање оклузива и констриктивна у падежним синтагмана типа *ош сирине*, *ош шкдле*; изузетак чини бројни израз *ӣеӣ-шес̄ӣ* који смо у Стрмостену забележили у облику *ӣе-чес*.

5. Губљење сугласника *л*

Ако се сонант *л* нађе у групи са струјним *с* у средини речи у извесним случајевима долази до његовог губљења: *замиси ти то̀* (Св.), *ја мисим* (Вј.), *ја мисим*, шта *мисим* (С.), *мисмо сам* (Ми.), *мисим* (Стр., С., Ж.), *мисим* (Кш.); *идсе* (= после, Вј.), *идсе* (С.), *идсе* (Л.), *идсем* (Вј., Гл.), *идсе* су дошли Енглези (Кш.), *идсе* (Гр.), *идсе(м)* (Стр., С., Д., Ж., Сл.), да *идмисийе* (Д.).

Као што показују наши примери, сонант *л* се губи иза струјног сугласника *с* само кад се нађе испред самогласника предњег реда *и*, *е*, тј. губи се у скупинама *-сли*, *-сле*-, а у другим случајевима сугласничка група *сл* се чува; нпр. *иослужйо*, *ошлужйо*, *наслуӣили*; *ослободйо*, *масло*, *идсловоћа*, *ӣрдслава*, *иосланик*, *засладйо*. Ова сугласничка група (*сл*) у почетку речи се никад не упрошћава без обзира на то који самогласник долази иза сонанта *л*; редовно је: *слейдла*, *слдго се*, *слеййо се*, *слейац*, *слейи мии*; *слика*, *слине*, *слива се*, *слиздо се*; *слава*, *Сладаја*, *слан*, *слайка*, *слама*, *слаб*; *слдво*, *слдбодан*, *слдн*, *слдмио*, *слојанило се*; *слуга*, *служйо*, *случај*, *служба*, *слуши*, *слуша* и сл.

На основу овога могло би се закључити да губљење сонанта *л* у групи *сл* условљава позиција у речи (медијални положај) и присуство самогласника предњег реда. Што ова појава није заступљена када се *сл* налази на почетку речи, мислимо да су посредни семантички разлози. Наиме, у примерима типа *мисмо* и *идсе* и поред испадања сонанта *л* ове речи су остале у кругу свог семантичког поља и њихово значење није претрпело никакве промене. Међутим, ако би се глас *л* губио у примерима типа: *слава*, *слуга*, *слейдо* и сл. новодобијени фонетски ликови тих речи имали би сасвим друго значење.

Исту појаву и објашњење за њу изнео је проф. М. Стевановић у раду Ђаковачки говор (СДЗБ. књ. XI, 80).

6. О губљењу сугласника *x* и *j* говорено је напред (в. стр. 25-27, 28-31).

7. Сугласник *n* се губи у речима страног порекла: *комадаџи* (Вј., С., Се.), *комадаџиу* (Вј., Стр., Ц., М.), *шидеџи* (Стр., Гр.).

Промена сугласника у сугласничким групама

О неким фонетским променама сугласника у сугласничким групама било је раније говора. Овде ћемо се посебно задржати на неким карактеристичнијим појавама везаним такође за сугласничке групе.

1. Одраније је познато да на косовско-ресавском подручју имамо место сонанта *л* кад се нађе у групи са оклузивима *б*, *к*, *г* и констриктивом *ж*, како је то у књижевном језику, појаву палаталног сонанта *љ* : *бљешти*, *кљешта*, *кљеште*, *жљѓб*, *жљѓзда*.

Исто тако *м*. назала *н* у вези са оклузивом *г* имамо палатални назал *њ*: *гњѓздо*, *гњѓзди* се.

Наведени примери су врло распрострањени на екавској територији. Они својим обликом упућују на јекавски изговор, наиме, са палаталним сонантом *љ* одн. *њ* испред самогласника предњег реда *е* подсећају на такав њихов изговор у неким говорима јекавског подручја. Међутим, за примере *жљѓб* и *жљѓзда* Иван Поповић (НЈ I, 1949, 318—322) прихвата Белићево објашњење (дато у ДИЈС, 220, 224) — да је *љ* м. *л* иза *ж* добивено асимилацијом, тј. предњонепчана артикулација сугласника *ж* пренета је на билатерални сонант *л*, што је дало предњонепчани сонант *љ*. У овом говору промена групе *жл* у *жљ* врши се доследно; примери *жлѓб* и *жлѓзда*, како је то у књижевном језику екавског изговора, непознати су у тој форми ресавском говору. Што се тиче осталих примера у којима смо констатовали палатално *љ* м. *л* (*бљешти*, *кљешта*, *гњѓздо*), не би се могло рећи да је то општа фонетска појава, мада је са фонетског гледишта палатализација сонанта *љ* и ту разумљива. Интересантно је да у нашим примерима са групама *бљ* и *кљ* — у наредном слогу имамо некадашњи меки фрикатив *ш*, а могла би се узети и група *ши* (*бљешти*, *кљешта*), која је, исто тако, некада била палатална (исп. према *крси* — *крсиови*, *џриши* — *џришијеви*). Није немогуће да је близина ових сугласника (*ши*) утицала на измену природе сонанта *л*. На овакву претпоставку наводе нас примери као: *блѓд*, *блѓсав*, *блѓне*, *облѓће*; *клѓдо*, *клѓтва*, *клѓмјав*, *клѓн* и сл. у којима никад веза сонанта *л* и претходног оклузива *б* и *к*, иако је иза сонанта самогласник предњег реда *е*, било то *е* од *јаја* или не, није дала групе *бљ*, *кљ*.

Можда би се могло помишљати да и у примеру *гњѓздо* на измену *н* у *њ* има извесног утицаја фрикатив *з* у наредном слогу. Међутим, пре ће бити да је ову промену условила асимилација по месту творбе: *гне*-: *гње*-. Што те палаталности нема у примерима као *сагне* се, *нагне* се, *шѓне* се, *намјне* и сл., мислимо да је то био пресудан морфолошки разлог: у облицима од инфинитивне основе иза сонанта *н* је високи самогласник задњег реда *у*, а у тој позицији не постоје фонетски услови за палатализовање.

2. У неким селима на подручју ресавског говора забележили смо јотовање оклузива *đ* и палаталног сонанта *j*: *ођуџрос* (Гл., Ж.) и *ође-дднџиџ* (Т.). Као што се види, овде имамо јотовање у акценатским целинама где се оклузив *đ* као крајњи глас предлога, употребљеног проклитички, стапа артикулационо са *j* којим почиње наредна реч (од-јутрос, од-једанпут). Наравно, јотовању је претходило морфолошко срастање ових речи — појава сложенице. Познато је да у неким јекавским говорима имамо сличну појаву; управо, африката *ђ* у тим говорима може да се јави и место изворног *з* и *j*: *уђахаџиџи*, *уђашаџиџи*. Појава африкате *ђ* у овим случајевима објашњава се фонетски (в. Д. Вушовић, СДЗБ. III, 17; Ј. Вуковић, ЈФ XVII, 45—46). Облици глагола *узјахаџиџи* са *ђ* место сугласничке скупине *зj*: *уђанем*, *уђани*, *уђануо*, познати су и говору околине Крушевца, а *уђаџим* забележио је П. Ивић у говору Галипољских Срба. — Ако је у наведеним примерима дошло до појаве африкате *ђ* фонетским путем, сасвим је схватљиво да је тим путем дошло *ђ* и у горњим примерима *ођуџрос* и *ође-дднџиџ*. Што се тиче времена када се вршило ово јотовање, без сумње, у питању је новији фонетски процес. На овакав закључак упућује не само недоследност извршења ове појаве на ресавском говорном подручју (јер се једино употребљавају: *одјурџо*, *одјавџо*, *одјело* му се млеко, *иодјели* му се прсти, а много је обичније и *одједднџиџи*), него и факат да за јотовање у оваквим везама не знају или скоро не знају јекавски говори у којима се *дје* (је од *јаџа*) редовно јотује и даје *ђе*.

3. У многим нашим народним говорима, као што се зна, сугласничка група *мн* дисимилацијом даје *мл*. Тако је и у овом говору: *млдго* (С., Гл., Се., П. В., Ж., Ц., Б., Стр.), али се, поред овог облика, срета и *мндго* (Гл., С., Вј., Се.), што је, свакако, дошло под утицајем књиге и школе.

4. У Стрмостену смо забележили именички облик *џраџци* поред *џраџи*, како је у другим местима Ресаве; дакле, са сугласничком групом *кџ*. П. Ивић сматра да је то гласовна појава и да је ту фонетски процес текао овако: *сџ > хџ*, а онда је *х > к*, „асимилацијом по начину изговора“ (Дијалектологија српскохрватског језика, 101). Исто тако Ивић објашњава и појаву задњонепчаног оклузива *к* (*гушче > гухче > гукче*), што је познато и овом говору. Ма колико да је ово објашњење привлачно, ипак нам не изгледа да је и једино могућно. Јер ако је ова појава условљена гласом *х*, она се морала доста давно извршити (још пре XVII века), и очекивало би се да за њу знају и други говори, а не само говори овога типа. Да је у питању искључиво фонетски процес, тј. да *сџ* преко *хџ* даје *кџ*, као што је у горњем примеру, онда би требало очекивати да се та група (*сџ*) мења и у другим случајевима. Међутим она остаје непромењена у примеру *квасаџ*, от *квасџа*, *лисџа* — *лисџа лисџи*. Узгред напомињемо да је проф. Р. Бошковић и у Истри (Премантура) забележио *џраџци*, *џраџевина џраџчиџи* (ЈФ књ. XXVII, 85, 88, 89, 90), иако ту има *косџа*, *косџи* и сл. Појаву *к м. с* испред *џ* у речи *џрасџа*, *џрасџа* забележио је и Б. Милетић у Црмници (СДЗБ. књ. IX, 364): *џраџџа*, *џраџџу*, *џраџџем*, а множински облици су: *џраџџеви*, *џраџџева*, *џраџџевима* (ном. синг. *џраџџу*).

5. Сугласничка група *ви* промењена је у *ми* у примеру *одáмно* забележеном у селу Гложане. Ова је појава иначе позната и другим говорима штокавског дијалекта (А. Пецо, *Говор источне Херцеговине*, стр. 94), не само косовско-ресавским.

6. У примерима: отишо на *вѣйбу*, *вѣйбало* се имамо сугласничку групу *иб* која је настала од *жб* као последица асимилације по начину изговора. Исту сугласничку групу имају и именице *ибан* и *ибун*; овој последњој Правопис признаје књижевну вредност, поред облика са групом *жб* (*жбун*), док се облику *ибан*, на истом месту, оспорава право на употребу у књижевном језику („*ибан* не него *жбан*“).

7. Гласовна појава антиципације палаталног елемента (*ј*) из групе *жђ* у примерима као *гвџжђе*, *грџжђе*, која је карактеристична за говоре источне Србије (в. А. Белић, *ДИЈС*, 140, 146, 147), а коју смо и ми констатовали у говору Левча (ор. cit. 191) није обична у ресавском говору. Овде смо најме бележили *гвџђе* (*гџђе*) и *грџђе*, а ређи су примери као *грџжђе* (Гр.), *грџје* (Гр., Пл., Т., Р., Д., Стр.).

Могућно је да је овде сонант *ј* добивен и на други начин. Наиме, и у овом говору, као и у неким другим говорима, позната је појава метатезе сугласника у сугласничкој групи *зј* (исп. ниже); тако од именице *грдз* после губљења крајњег сугласника *д* суфиксом је изведена је збирна именица која овде гласи *грџје*. Контаминацијом облика *грџжђе*, који се употребљава у књижевном језику и у говорима који му леже у основици, и облика *грџје* добивено је *грџжђе*. То тим пре што се у овом говору напореда употребљавају облици *грџје* и *грџжђе*, које је, нема сумње, примљено из књижевног језика.

У овом говору наилазили смо и на групу *јд* према књижевном *дј* у примерима: не мџгу да је *џронáјдем* (С.), не мџгу да *дџјдем* (С.), *дџјде* (Ж.). Објашњење за ову појаву дао је А. Белић у монографији о говору источне и јужне Србије. Он сматра да је могуће да у *доцдем*, *нацде* имамо очувано старо стање без извршене метатезе (стр. 138). Овакве облике имају и босански говори шћакавског типа. Истина, на ресавском подручју уопштени су облици ових и сличних речи са метатезом и извршеним јотовањем: *дџјем*, *наџјем*, *џџјем* и сл. Ово би опет упућивало на закључак да наведена два примера са *јд* м. *дј* нису овде аутохтони, већ да су унесени из источносрбијанских говора. Овај закључак је тим прихватљивији што ресавски говор не зна за примере типа *среџћ'а*, *куџће* који су особина неких говора источне Србије, тј. не зна за антиципацију палаталног елемента иза меких африката, него редовно има нормално *ћ* и *ђ*.

Једна од особина косовско-ресавских говора је и метатеза сугласника у групама *сј* и *зј* (примери: *брџјсе*, *грџје*, постали су од *бресји* и *грозд* и наставка *је* после упрошћавања сугласничких група на крају основне речи). Ми смо у овом говору забележили *грџје* (Т., Р., Д.) поред *грџжђе*, и једном: *гројжђе*, затим *Брџјсе*, поред *Бресје* (Гл., Бр.) и само *рџје* (Сл.); дакле, метатеза овде није обавезна.

8. Да укажемо и на пример: *козџије* црево (Гл.), где је придев образован не од основне именице *коза*, него, највероватније, преко изведенице *козейина*, што значи да је као основа за творбу придева узето

козе̄и-. У речима сличног образовања, међутим, увек је облик са извршним јотовањем: *ише̄ће, јунде̄ће, иилде̄ће, жагње̄ће* и сл.

9. Сугласничка група *шћ* јавља се понекад у глаголским речима. Тако смо забележили трпни придев са секвенцом *шћ*: *јӯшћено* (Вј.), *ун̄шћено* (Ж.), *изв̄е̄шћен* (Бр.). У другим местима од тих глагола бележили смо *шй̄* : *јӯшй̄ен* (Гл.), *ун̄шй̄ен* (Гл.), *јӯшй̄ено* (Кш.). Јасно је да су некњижевни облици *јӯшћено, ун̄шћено* аналошки, настали према облицима других глаголских речи (*зам̄а̄шћен, угд̄шћен, учвр̄шћен*), у којима се огледају резултати подмлађеног јотовања.

Да наведемо овде и компаративе од придева *йросӣ* и *чистӣ* које смо забележили у облику *йрошћ̄и* (Се.) (*йрошћ̄и* народ), *чй̄шће* говоре (В. П.), *на̄јчишћ̄а* рачуница (Ж.). Појава гласовне групе *шћ* у овим примерима везана је за творбу компаратива од придева *йросӣ* и *чистӣ*. У књижевном језику ови придеви, као што се зна, граде компаратив двосложним наставком *-ији* (*йросӣији, чистӣији*), док у наведеним примерима компаратив је образован једносложним наставком *-ји*, што гласовним путем, по закону подмлађеног јотовања, даје гласовну групу *шћ*. Дакле, у облику *йрошћ̄и, чй̄шће* имамо исту гласовну појаву као у компаративима: *чвр̄шћи, чешћи, гушћи* и сл. који су, свакако и утицали на појаву наведених примера, познатих и другим говорима.

10. И у овом говору извршена је асимилација сугласничке групе *мӣ* у примерима: *й̄ан̄ӣим, зай̄ан̄ӣи*, где је дошло до померања места творбе првога гласа (сонанта *м*) у правцу артикулације другог гласа у групи (денталног *ӣ*). Слично је и у броју *седанд̄се̄ӣ*.

11. Насупрот африкатизацији струјног гласа *ш* у групи *шк* (*чкд-ла*) и *иш* (*йчен̄ица*) у овом говору има потврда и за декомпозицију африката, такође у сугласничким групама. Тако смо поред *се̄љ̄ачки* са очуваном групом *чк* чули овај придев и са групом *шк*: *се̄љ̄ашка* пдсла (Вј.). Овај пример не мора бити усамљен, и фонетски је објашњив: у непосредној близини нашла су се два сугласника од којих први (*ч*) има као први део своје артикулације оклузију денталног *ӣ*, а други сугласник из групе је задњонепчани оклузив. Да би се избегло нагомилавање оклузија, дошло је до елиминисања прве — у африкати, а други део сливеног сугласника *ч* развио се у пуни констриктив — *ш*. Познато је да гласовну групу *шк* м. *чк* налазимо на чакавском говорном подручју (исп. пример *машка*). Као што се види, појава групе *шк* м. *чк* у нашем примеру фонетски је јасна и не мора се доводити у везу са том особином у чакавским говорима где је уопштена.

Сличну судбину има и сугласничка група у прилогу *др̄ӯкше*, који у књижевном језику гласи *дрӯкчије* (поред *другачије*). И у овом случају могло је бити у питању уклањање једне од двеју оклузија. Истина, овде није искључена ни могућност додавања наставка *ше* на основу *дрӯг-*, тј. према прилозима *лакше, мекше, й̄ише* и сл. могло се појавити и *др̄ӯкше*.

12. Поред властитог имена *Димӣтрије* за назив празника забележили смо *Гмӣйровдан*, а и топоним *Гмӣйровица*: од *Гмӣйровице* (Стр.). Још је А. Белић у Дијалектима источне и јужне Србије констатовао појаву замене сугласника *д* у групи *дм* сугласником *гм* у примерима

Гмишар, *Гмишров ден* (стр. 228). И он ту појаву овако објашњава: „Д и г . . . су звуци који имају експлозију, па се зато, када преовлада тај моменат у репродуковању звукова, може један да замени другим”; тако је *дм* прешло у *гм* (230). У његовој Фонетици пак (Основи историје српскохрватског језика I, 1960, 133) стоји да се ова замена експлозива врши „на основу акустичког момента”. Нема сумње да је за многе гласовне појаве и те како значајан акустички моменат, само је питање шта је у овом случају примарно: акустички или артикулациони моменат. По нашем мишљењу овде је примаран био артикулациони моменат. Познато је да у многим говорима, а тако је и у књижевном језику, имамо редуцију првог сугласника из групе *дм* (*Мишар*, *Мишровдан*, *Мишровица* и сл.). У оним говорима међутим који имају и *Гмишар*, у које спада и ресавски говор, извршило се премештање артикулације првог експлозивног сугласника и на тај начин смо м. два сугласника са преградом у предњем делу говорног апарата добили други сугласник (*г*) са местом тврбе у задњем делу усног резонатора, а који по својој природи и по начину творбе припада истој сугласничкој групи као и њиме замењени глас.

Звучни сугласници на крају речи

Ми смо већ констатовали да у говору Левча звучни сугласници на крају речи могу да губе своје звучне карактеристике (нпр. *ономáӣи*, *дџӣи*, *грџс*, *дрџк*; у речи *комáӣи* може да се огледа њен изворни облик). У ресавском говору десоноризација није у толикој мери изразита појава. Забележили смо само неколико примера: *кукџурџ* (С.), он је *млáӣи* (С.), *јџрес* (Вј.), *мџи* (Т.), *бџк* (С.); иначе је обичније: ка (д) дође *мрáз*, *мџрáз*, склонили се у *снег* (Гл.) *јџрез* (Вј.).

Поред примера са потпуном десоноризацијом сугласника, бележили смо и полузвучне сугласнике на крају говорног такта: *номáдџџ* (С.), *јџде* на *сџдџџ* (С.), *био* је *јџџ сџдџџ* (Вј.), *сџџџџ* (Ц.). Делимична десоноризација у овој позицији фонетски је сасвим објашњива (в. објашњење изговора звучних сугласника, на крају речи у Зборнику МС за филологију и лингвистику књ. IV—V, стр. 235—244). Треба посебно указати на то да на овом подручју (ресавском) није толико обична појава обезвучавања крајњих сугласника, што се може објаснити положајем који ресавски говор заузима међу штокавским говорима.

Наишли смо и на супротну појаву, истина, у речи страног порекла, тј. на изговор звучног сугласника м. безвучног на крају речи: *џӣџџџџ*.

Мешајџеза сугласника

Овај фонетски појав није тако често заступљен у ресавском говору. Примери које смо овде забележили познати су у том облику и другим говорима и не само овога типа. То су: *гáрван*, *грџџе*, *клáјџе*, *Брејџе*, а *бáјрак* и *јлáндује* су и облици књижевног језика.

А. Белић, као што је познато, у својим универзитетским предавањима, метатезу објашњава психолошким разлозима. Он каже да метатеза „почива на психолошким основима: да се неки глас будући присутан у свести, раније изговори него што би требало према основној гласовној слици дотичне речи” (Фонетика, 1960, 142). Мада психолошки моменат не треба искључивати, у неким случајевима метатезу сугласника може да изазове и народно етимологисање. Тако се, на пример, по нашем мишљењу, може објаснити изговор групе *рв м. вр* у речи *гавран*: с обзиром на црну боју перја ове птице могло се то довести у семантичку везу са *гар, гарава, гаров* и сл. П. Будмани у Академијину речнику наводи облик *гарван*, који он упућује на *гавран*, али уз то даје и одреднице *Гарванићи* (место у Србији), *Гарвановац* (такође место у Србији), *Гарванов Камен* (Кнежевац) и *Гарвануша* („ораница у Градашкој пуковнији”); дакле, свуда са *-рв-* м. изворног *-вр-*.

Наводимо овде и један пример у коме се огледа слоговна метатеза; то је име манастира који се налази на овом подручју (Деспотовац): поред правилног облика *Манасија* бележили смо и *Нџмасија*. Као што је познато, *Манасија* је библијско име које су често узимали калуђери (в. Рј. ЈА s. v.). У народној етимологији ова реч је симбол извора светлости: *нама сија*. Такво објашњење чули смо од једног старца из околине Деспотовца.

У овом говору нисмо чули облик *намасџир*, редовно смо бележили *мџнасџир*, али је извесно да се у облику *намасџир*, познатом неким другим говорима штокавског дијалекта, огледа народно етимологисање.

Асимилација сугласника

За ову гласовну појаву забележили смо неколико примера који су познати и другим говорима штокавског дијалекта. Мада су неки од тих примера раније споменути, овде ћемо их опет навести.

а) Прострујни лабиодентални сонант *в* испред денталног назала *н* претвара се у билабијални назал *м* у прилогу *одџмно*, иначе је увек само: *ђубрџвник, Дубрџвник, оснџвна* шкџла, *главно* и сл.

б) Билабијално *м* испред денталног оклузива *џ* губи билабијални карактер и прелази у дентални сонант *н*: *џџнџи, зложџнџило, зайџнџио* сам, *уџџнџи* тџ.

в) Прострујни сонант *в* испред безвучне африкате *џ* сам губи своју звучну компоненту и прелази у фрикативно *ф*: *џџца* (С., М., Стр.). Међутим ова гласовна промена не врши се у свим случајевима када се сугласници *в* и *џ* налазе један поред другог. Тако смо редовно бележили: *џџрџвџца, оснџвџца, ис Труђевџца, ис Куђиновџца, дрџвџце, слџвџце* и сл. Јасно је да у овим речима до промене *в* у *ф* испред *џ* није дошло под утицајем изговора тога гласа у основним облицима тих речи или у основним речима, тј. у речима од којих су изведене: *џџрџваџ, оснџваџ, оснџвна, дрџво, слџво*.

г) Поред општег изговора речи *џџченџца*, о чему је раније било говора, чули смо и њен облик са иницијалним лабиоденталним *в*: *вше-ниџа* (Гл.); дакле, место билабијалног експлозива *џ* у почетку речи

испред *m* јавио се прострујни лабиодентални сонант *v*, што значи да се извршило једначење сугласника по начину творбе. Ова појава (*йш* > > *вш*) позната је и у другим говорима и не само у овој речи (в. А. Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗб. књ. XIV, 94, и тамо наведену литературу).

д) Позната је фонетска особина, која је својствена не само народним говорима него и изговору представника књижевног језика, да се назално *n* испред задњонепчаних оклузива (*κ, ɟ*) изговара са помереном и веларном артикулацијом — *ŋ*. Тај глас је тако кратак „да цела артикулација чини утисак назализираног вокала који је пред тим звуком” (А. Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик I део: Гласови и акценат*, 1948, 95). И у овом говору постоји такво, задњолингвално *n* (*ŋ*): *ра̋џка, ба̋џка, Ши̋џка, Ши̋о̋џка, Ци̋џка* и др.

Дисимилација сугласника

Као ни за асимилацију сугласника, тако ни за појав дисимилације тих гласова нисмо забележили много потврда.

а) У почетку речи гласовна група *mn* се разједначује на тај начин што други сугласник у тој групи губи своју назалну компоненту, а задржава место творбе, што даје билатералну ликвиду *l*: *мл̋до, мл̋ди, млож̋џна*. Истина, може се чути и у овим примерима неизмењена сугласничка скупина *mn*, што је, свакако, новија појава настала под утицајем књижевног изговора. У свим другим речима на подручју ресавског говора ова група остаје неизмењена: *ша̋мно, ша̋мни̋ца, сра̋мно, сл̋дмни*.

б) Од именице *воће* изведена именица суфиксом *-јак* (*воћ̋њак*) у овом говору гласи *вд̋и̋њак*. Ту се, дакле, м. палаталне африкате *ћ* изговара детаљно *й̋* под утицајем палаталног *њ*, што значи да африката *ћ* у таквој позицији губи своју другу артикулациону компоненту фрикативног карактера (*й̋с̋ = й̋*). Овакав изговор сугласничке групе *ћњ* често се срета у нашим народним говорима (в., између осталих, А. Пецо, *ор. cit.*, стр. 97).

в) Речи страног порекла *револвер, рендген*, као и у многим другим говорима, уместо са иницијалним сонантом *r* изговарају се са сонантом *l*: *леволв̋ер, л̋енгер*. Мада се у овим примерима може огледати и појава асимилације на растојању, више је вероватно да су те речи, као и многе друге стране речи, примљене у таквом, деформисаном облику. Од *артиљерија* забележили смо и *али̋шл̋ерија* (Се.).

Појединачне йромене у консонантнизму

1. Као и у левачком говору, и у говору Ресаве прилог *брзо* јавља се и у облику са *ɟ* м. звучног констриктива *з*: *бр̋го* (Р., М., Вј.). Ми смо у свом раду о говору Левча навели објашњење које се обично даје за ову гласовну промену (стр. 192).

2. Облици глагола *рачуна̋и* у овом говору имају м. дентално-назалног *n* палатално-назално *њ*: *рачӳња, рачӳња̋м* (Т., Вј.), *рачӳња̋у*

(Дв., Стр., Т.). У дијалектолошкој литератури познати су примери у којима се *н* замењује са *њ*: *брашњо*, *водeњичар*, *грања*, *грањица* и сл. и они се фонетски објашњавају (в. М. Павловић, Говор Сретечке Жупе СДЗБ. VIII, 113—115). У наведеним примерима из ресавског говора могло би се претпоставити да је на палатализацију сонанта *н* имала извесног утицаја и близина некада меке африкате *ч*, али се томе противе примери типа *јочни*, *чучни*, *сијочни*, *ручни*, где је било више фонетских услова за ову гласовну појаву него у примерима које смо ми забележили са *њ м. н*. Дакле, фонетски разлози не би се могли прихватити за објашњење ове фонетске појаве. С обзиром на мали број примера, на везаност ове појаве за облике глагола *рачунаши*, могуће је помишљати и на аналошки утицај (исп. исту појаву у: *сајунаши*, *сајунам*: *сајунаши*, *сајуњам*).

3. У овом говору је и *џ*бош: јављау нам на *џ*бош ка(т) трѣба да прскамо винограде (Гл.).

4. Секундарно *в* имамо у примерима: *увјђе*, *увјшо* (Стр.).

5. Поред облика *џрџиња* на овом подручју још увек живи и облик *црџиња*: *црџиње* (Вј.), има *црџиња* (Бр., Сл.).

6. Мада је већ било говора о гласовним појавама у вези са изговором африката, овде ћемо указати на појаву африкате *џ* м. изворног *ж* у речима страног порекла. Такви су примери: *џандари*, *џандарџија* (Вј.), *инџиџер* (С.), који имају општенородни карактер. Несумњиво је да је овде у питању преузимање тих речи у деформисаном облику, као што је то случај и са многим другим туђицама, о којима је раније било речи.

7. У овом говору је, као и у неким другим говорима косовско-ресавске зоне, само *багрџен*. Сматра се да је књижевни облик ове речи данас *багрџем* (в. Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ I, s. v., где се облик са *н* на крају упућује на облик са *м*). Међутим, у Рјечнику ЈАЗУ наведени су и облици са *м* (*багрџем* и *багрџема*) и облици са *н* (*багрџен* и *багрџена*). Даничић, као обрађивач, даје предност облику *багрџена*, јер на тај облик ове речи упућује све друге облике. А Ристић и Кангрџа у свом речнику напореда наводе *багрџем* и *багрџен*, али реч *багрџена* упућују на *багрџем* што значи да тај облик и они претпостављају осталим облицима ове речи.

АКЦЕНАТСКИ СИСТЕМ

А. Белић у својој познатој расправи О српским или хрватским дијалектима (Глас LXXVII, 71) истакао је да је основна разлика између најглавнијих говорних типова косовско-ресавског подручја (он ту разликује: *косовски*, *жујски* и *левачко-ресавски* говор) у акценту. И као карактеристику акцентуације ових говора Белић истиче: „задржавање старијег ступња акцентуације, са једним одступањем у свим говорима: повлачењем краткога акцента са последњега (отворена и затворена) слога на претпоследњи” (71). Доцније, у Станојевићевој Нар. енциклопедији (IV, 1072) само се констатује да косовско-ресавски говори имају

два акцента силазне интонације и да се све дужине иза акцената скраћују. Говорећи о специфичностима левачког и ресавског говора, он каже да се ти говори „све више подвргавају утицају шумадиског говора, али иначе *добро чувају своје сѝаре особине*” (подвукли П.—М.).

Проф. М. Стевановић у Енциклопедији Југославије (IV, 1960, 504) између осталих говорних карактеристика овога подручја указује и на акценат. Ту стоји да је акцентуација „углавном двоакценатска” и да се у њима „силазни акценти чувају на својим старим местима, али се кратки силазни с краја речи (ни овде не у свим овим говорима) преноси на непосредно претходни слог, на коме се јавља као дуг или кратак узлазни акценат”.

Изнесена мишљења заснована су на материјалу који је, у време писања наведених радова, био објављен. Наш материјал из левачког говора, а исто тако и материјал који смо забележили на подручју Ресаве принципски потврђује изнесене констатације о акценту ових говора.

Да би се добила што јаснија слика о акцентуацији ресавског говора, а и ради прегледности, цео материјал изложићемо овим редом:

1. Силазни акценти на крајњим отвореним слоговима;
2. Силазни акценти на крајњим затвореним слоговима;
3. Силазни акценти на унутрашњим слоговима вишесложних речи;
4. Преносење силазних акцената у духу новоштокавске акцентуације;
5. Метатакса;
6. Примери са кановачким дуљењем;
7. Дужине;
8. Појава кратког експираторног акцента;
9. Однос акцентуације ресавског говора према акцентуацији левачког говора и других досад описаних говора овога типа.

1. Силазни акценѝи на крајњим отвореним слоговима

Оно што је речено о левачком говору у вези са чувањем силазних акцената на крајњим отвореним слоговима (ор. сит. 192—193) добрим делом може се рећи и за ресавско говорно подручје. Кратки силазни акценат (") ни у ресавском говору у тој позицији није обичан; штавише, врло је редак. Ми смо за то забележили свега неколико примера: *каф̑а* (С.), *зай̑ѝ* (Гл.), *ѝак̑ѝ* (С., Гл.), *ѝак̑ѝ* и *зов̑ѝмо* (Вј.), *ѝу̑н̑ѝа* (К., Вј.), *гун̑ѝѝ* (Јз.), *ко̑ѝа* ви дол̑ѝѝо (Дв.), *ка̑ѝѝ* му (К.). Али и наведене речи јављају се знатно чешће или са акцентом повученим на претходни слог (*ка̑ѝфа*, *ѝу̑на*) или пак и оне имају дугосилазни акценат на крајњем слогу речи (*зай̑ѝѝ*, *ѝак̑ѝѝ*), што значи да су и наведени примери најчешће везани за говор појединачга или је њихова појава условљена реченичним акцентом, одн. еклипсом, о чему ће доцније бити говора (стр. 80).

Што се тиче дугог силазног акцента (˘), он се у том положају јавља врло често. Наводимо ове примере:

из *главѐ*, по *земљѐ*, од *водѐ* (Гл.); до *земљѐ*, по *главѐ*, *Дулѐ* (Ми.), ни *водѐ*, крај *рекѐ*, порет *йругѐ*, от *козѐ*, од *водѐ* избѣгли, *Дбља*, његов дѣо *земљѐ*, *шунá*, дванаес *йушá*, *рањѐ*, *крадѐ*, *бежйí*, *улейшѐ* (Гл.); онѣ су салáши, од *овѐ* вла́ге, *шакѐ* дй́ње (Л.); *шакйí* нáмештај, *овйí*, *овѐ*, онѐ, ону́ девб́јку (Вј.); *овйí*, *овѐ* (Ц.); *седйí* (Л.); *јѣфйíињá*, онѐ, *шакá* ствáр, да *живѐ*, да *валá*, *шрчý*, *седйí*, *сйóјйí*, *смршавѐ*, *немѐ*, *лежйí*, *украдѐ* (С.); *бежѐ*, *зовѐ* се, *лейшйí*, *зову́*, *зовѐ* га (Вј.); да с *удá*, *сесйíрѐ*, двѐ, онá чѣвек, од *једнѐ* (С.); дне *йу́зѐ*, *зовѐ* се (Ц.); онѐ (С.); *овйí*, *овѐ* (Кш.); *шакѐ*, код *водѐ* (Ј.); *шйунá* (Кш.); кáжем *женѐ*, *кашњѐ*, код *Ловѐ*, *седѐ*, тѣм *Гвоздѐ*, *свучу́* (Стр.); по *мáлѐ*, *оденá* (Пл.); *овá* певáлка, *горйí*, *водѐ*, *јѣфйíињѐ*, по *мѐдѐ*, од *женѐ* (Д.); *шунá* (Ра.); *расйíѐ*, *немѐ*, *скуйлá*, *йейлá*, *најрањѐ*, *исйечу́*, *ценйí* (В. П.); *двѐ* *корйѐ*, *немѐ* (М.); *йрѐдѐ*, *йечѐ* (Ж.); *кашњѐ*, *лежѐ*, да *мейшѐ*, *расйíѐ*, *удá*, *шакѐ*, *рачуњá*, *дозрйí* (Т.); *ейшѐ* (Р.); *задржйí* се, онá, *црњá* (К.).

Као што се види, број потврда за дуги акценат силазне интонације на крајњем слогу речи знатно је већи од броја примера за кратки силазни акценат. Исти такав однос ових акцената у овој позицији констатовали смо и у левачком говору.

У вези са наведеним примерима за чување силазних акцената на отвореној ултими поставља се једно начелно питање: шта је условило појаву изразитијег померања кратког силазног акцента, док је фреквенција дугог силазног акцента у овој позицији кудикамо већа? Чини нам се да се овај акценатски феномен може објаснити фонетским разлозима. Као што је познато, акценатовани слогови изискују знатно већи утрошак фонационе струје него што је то случај са неакцентованим слоговима. Управо је то и разлог зашто су акценатовани самогласници по правилу заштићени од промена. Исто тако се зна да су кратки акценти инфериорнији по трајању од дугих акцената, а из овога произилази да су дуги акценти стабилнији; дакле, теже покретљиви. То је, по нашем мишљењу, разлог зашто на подручју левачког и ресавског говора, а и иначе у старијим говорима штокавског дијалекта, знатно чешће налазимо дуге акценте на отвореним ултимама.

2. Силазни акцентйí на крајњим зашвореним слоговима

Као и у потврдама за акценат на отвореној ултими, и овде је бројни однос примера у корист дугог силазног акцента. Тако, за кратки силазни акценат забележили смо мали број примера; то су ови:

овáм, *йасйíук*, Дроцйíн *йоййíк* (С.); *куру́з* (Гр.); *његѐв* (Л.); *поћáс* (Се.); *шакáв* (С.); *црвѐн* (Гл.); *видйíш* (Ж.). — Међутим, сасвим су обични примери као *командáнийí*, *сйудѐнийí*, *шйедá(н)йí*, *Фердинáнд* и сл., тј. у страним речима кратки силазни акценат на крајњем затвореном слогу. Такав изговор ових речи познат је и у нашем свакодневном говору у кáњижевном језику, одакле се, нема сумње, преноси и у локалне говоре.

б) *ономадне* (С.); *есилодѝра* (Кш.); *наводњава* (Се.); *ѝродужаје* (Д.); *наводњава* (В.); *омладѝнци*, *кайешѝне* (вок.), *фамилијѝрни*, *Сѝр-мошѝнска* (Стр.), *безобразни* (Ж.).

На другом слогу: *радѝница*, *благѝјник*, *судѝјски*, *раздѝјаши*, у *ѝа-лѝнци*, *ѝоглѝнеш* (С.); *ѝрегласи*, *држѝван* (Гр.); *девѝјку*, *сарѝњен* (Гл.); *захѝћа*, *кршѝѝвани* су (Ц.); *ѝредѝемо* (Кш.); *духовни*, *закѝѝва* (Вј.); *одбѝци* (Пл.); *осѝѝвѝримо* (М.); *изглѝда*, *кладѝнчић* (Се.); *ѝрекљѝчи* (М.); *душмѝну*, *сѝѝѝмбра*, *одѝмно*, *увѝђе* (В.); *сабѝјле*, *ѝознѝјем* (Д.); *удѝви* (Т.); *девѝјчице*, *исѝрѝчѝм*, *девѝјко*, *Словѝнцу*, *Сладѝјци* (Стр.); *ѝофѝлнице* (В. П.); *морѝлно*, *девѝјка*, *Радѝјка*, *синѝвцу*, *фулѝрка*, *накѝнче*, *ѝомѝжу*, *забѝћени*, *убѝчи*, *убѝцим*, *одѝјри*, *завѝжем* (све из Ж.).

4. Преношење силазних акценѝа у духу новоиѝокавске акценѝуације

Мада се ово говорно подручје обично узимало за типичну зону са класичном непренесеном акценѝуацијом, наша испитивања показала су да се и овде, као и у говору Левча, јављају акценѝи узлазне интонације. Истина, а то треба одмах истаћи, краткоузлазни акценѝ се у левачком говору знатно чешће јавља него у говору Ресаве, што је уосталом сасвим разумљиво. У вези с тим, као што ће се и из примера које ћемо навести моћи лако закључити, указујемо на то да зоне Деспотовца и Ресавице скоро и не знају за овај акценѝат. С друге стране, међутим, зона Свилајнца, и уопште подручје које гравитира према Морави, тј. према говорима шумадијског типа, чешће има кратки узлазни акценѝат. Објашњење за ову појаву дато је у нашем кратком опису левачког говора: то је непосредни утицај шумадијских говора, који имају новију акценѝуацију, а ширење тог акценѝа захватило је и говор Ресаве у њеном доњем делу, одакле се постепено шири и даље ка истоку. Наш материјал и за овај говор показује да се дугоузлазни акценѝат лако уклапа у акценѝуацију ове говорне зоне и да његовом појавом место класичне двоакценѝатске системе добивамо тreakценѝатску систему. Наравно, наредо, често код истог објекта, у истом разговору, бележили смо примере и са старијом и са новијом акценѝуацијом, што значи да су акценѝатске опозиције изражене у њиховом квалитету овде фонолошки потпуно ирелевантне (уп. примере као: *фѝмѝлиѝ* и *фѝмѝлиѝ*, *хамбѝр* и *хамбѝр*).

Овде се поставља и једно начелно питање: зашто је краткоузлазни акценѝат у старијим говорима штокавског дијалекта знатно ређи него његов квалитетски парњак дугог квантитета? Одговор на ово питање, по нашем мишљењу, није тешко дати: самогласници под дугоузлазним акценѝом у просеку трају двапут више него исти ти самогласници под краткоузлазним акценѝом (исп. А. Пецо: *Les consonnes longues en serbo-croate*, *Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg*, 1960 No 8—9 и тамо наведену литературу) што значи да је дугоузлазни акценѝат акустички прихватљивији и изразитији.

а) Наводимо најпре примере са краткоузлазним акценѝом:
сѝѝдриш, *једѝнѝиѝт*, *ѝедѝсеѝ*, *ѝио*, *олѝкио*, *ѝушѝио* (С.); *удѝри* (Гр.); *ѝајѝачна* (Ц.); *хѝрѝиѝ(ј)ѝцу* (Л.); *зѝкло* прѝсе, *кѝмѝшиѝ*, то је

2. речи које се местом акцената и интонацијом (силазном) слажу са истим тим речима које алтернирају као акценатске варијанте у књижевном језику одн. у млађим говорима новоштокавског дијалекта.

Примери за т. 1:

- а) *жѣну*, *мѣју*, *ишли*, *свѣје*, *мѣје*, *иљѣцови*, *шѣфа*, *бѣрбу*, *дѣца* (С.); *кафѣну* (Се.); *вѣздук*, *чѣсѣим*, *дирѣкѣтора*, *чѣшав*, и(с) *сѣла*, *кѣнѣтар*, *кѣуус* (Д.); *јѣдан*, *иѣмѣер*, *зѣви га*, *кѣња*, *бѣжи*, *дѣца*, *шѣубаре*, *црквѣна кѣћа* (Стр.); *Дѣсиѣовац* (В.); *сѣсѣру*, *гѣчеви*, *сѣсѣра* (Ј.); *јѣдан*, *кѣју клѣсу*, *иѣишнес*, от *иљѣка* (К.); *фѣњер*, *бадѣва* (В. П.); *иѣвор*, *вѣда* (Јз.); *иѣшонок*, *кѣрѣце*, *иѣицало*, *освѣиљиви*, *богѣиши*, *иѣишницу* (Јз.); *украђѣна*, ка *иљанине* (Зл.); *иѣшли* (Т.); *богѣишо* (Ж.);
- б) *ћѣрку*, у *бѣлницу*, *дѣише*, *конферѣнциа*, *узѣше* (С.); *фамѣлиу* (Се.); *фамѣлиа* (М.); *Нѣмѣци*, *блѣкѣру*, да нас *сѣрѣлу*, *Сѣирмосѣиѣнца*, *иѣромѣнише* се (Стр.); *монѣркиу* (према књижевном *монѣркија*; Јз.); *вилѣјѣи* (Јз.); *ћѣрка* (К.), *иљѣћу* (Р.), *чѣишѣрѣшак* (Т.), *иѣишу ме* (В. П.).

Примери за т. 2:

- а) *кѣју*, *иѣбе* (С.); *жѣне* ном. множ., *мѣне* (Д.); *сѣбе*, *кѣја* (Стр.); *иѣбѣ* (Зл.); *иѣје* (Т.);
- б) *нѣмаш* (С.), *жѣљѣна* (Ј.); *сѣињу*, *лѣмиа*, *лѣгор* (Стр.), *бѣче* (Јз., В. П.).

У вези са наведеним примерима могло би се рећи ово.

Прво. Познато је да је и у неким другим говорима заступљена појава метатаксе (уп. М. Стевановић, Систем акценатуације у пиперском говору СДЗБ. књ. X, стр. 88; Р. Бошковић, О једној акценатској особини дијалеката зап. и јуж. Истре, П р и л о з и за књижевност, језик, историју и фолкор, књ. XX св. 3—4, Београд 1954, стр. 13 и 14). С обзиром на то да ови говори ни иначе нису следили еволутивни развитац млађих говора штокавског дијалекта, померање акцената на претходни слог без промене интонације вршено је ту у оно време када ти говори нису уопште знали за узлазну интонацију. Свакако, то померање могло је да буде и њихова аутохтона појава. Када су представници и ових говора почели осећати узлазну интонацију, што се, без сумње, јавило знатно доцније и под утицајем суседних млађих говора, а и књижевног језика, почели су се јављати на истим примерима поред старијих пренесених акцената а непромењене интонације и новији акценти узлазне интонације (отуда имамо нпр. *фамѣлиу* и *фамѣлиу*, *ћѣрку* и *ћѣрку*, *дѣише* и *дѣише*, *конферѣнција* и *конферѣнција*, *узѣше* и *узѣше*). С обзиром на оно што је раније речено о краткоузлазном акценту, јасно је зашто се поред *жѣна*, *сѣсѣра*, *сѣло*, *вѣда*, *нѣга* и сл. не јавља или се знатно ређе јавља *жѣна*, *сѣсѣра*, *сѣло*, *вѣда*, *нѣга* и сл.

Друго. У вези са примерима под т. 2 потребно је истаћи да они тако гласе и у неким од говора са четвороакценатском системом. Неки су чак са тим акцентом прихваћени и у књижевној ортоепији (исп. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик: *сѣбе* (*сѣбе*), *сѣби*

(*себи*); ово акценатско двојство познато је и облицима заменица 1. и 2. лица једине. Због тога би се могло помислити да су ти акценти настали под утицајем млађих говора штокавског дијалекта. Али таква претпоставка тешко би се могла прихватити пошто акцентуација овог говора и иначе зна за метатаксу и више је вероватно да се и ту огледа овај акценатски феномен.

Акцентна ситуација у енклизи

Познато је да има говора са непотпуном четвороакценатском системом у којима акценат неких речи често зависи и од положаја који те речи заузимају у реченици. Уколико, наиме, такве речи чине акценатску целину са глаголском или заменичком енклитиком, или са упитном речцом *ли*, акценат остаје на ултими акцентоване речи. Уколико, пак, та иста реч чини засебну акценатску целину, тј. није везана за енклитику, акценат се повлачи за један слог напред. Такву ситуацију, на пример, имају неки црногорски говори са непренесеном акцентуацијом (в. примере код М. Стевановића, СДЗБ. X, 172, 173, 179 и др.). А у најновијем раду о говорима тога типа Митар Пешикан (Староцрногорски средњокатунски и љешањски говори, СДЗБ. XV) констатује постојање таквог акцента у примерима типа: *јесѝ ли, фãлѝ ви, оћѝ ли* према *фãла бѝгу, дће, јѝсу* (стр. 26, 27, 40). У ресавском говору зависност акценатског преношења није везана, или смо ми такав утисак стекли, за положај речи у реченици. Истина, и ми смо забележили неколико примера који би евентуално могли упућивати на специфичност акценатске ситуације у енклизи. Потврде за такву акцентуацију су ове: *оѝкã сам изãшла* (С.), *енѝ ти* је (Л.); *евѝ ме, енѝ ти* га (Д.); *онѝ су салаши* (Ц.); *коѝв ви* (Дв.); *чиѝв е нѝвине, евѝ је, дадѝ им лѝнац* (Стр.); *кажѝ му* (К.).

Као што је већ речено (в. стр. 50), чување кратког акцента на отвореној ултими није обична појава у овом говору. Наведених неколико примера, које смо овде дали, показују да енклиза може да утиче на чување кратког акцента и у тој позицији. Истина, ми смо бележили и повучени акценат у оваквим ситуацијама; на пример: *јѝси ли ѝшо?* (Стр.), *кãко се бн устрѝфио* (Стр.), *зѝву га* (Стр.), *ѝшла сам* (С.) итд., што значи да таква ситуација не искључује и постојање пренесеног акцента на претходни слог. Слична акценатска ситуација налази се и у говору околине Крушевца. Поред примера са типичном акцентуацијом тог краја, са пренесеном акцентуацијом без промене интонације која се огледа у примерима типа: *вѝда, сѝсѝра, зѝмља* и сл., заступљени су и примери: *енѝ га, енѝ гу, ѝакѝ е бѝло* и сл. Али ни овај говор не зна за примере као: *сесѝрã (ј)е, глãвѝ ме болѝ*.

Проф. П. Ивић у својој књизи на немачком језику *Die serbo-kroatischen Dialekte* (1958) констатује постојање непренесених акцената у енклизи у примерима из говора околине Пожаревца типа: *дѝђѝ ми* према *дѝђи*, али *сѝсѝра је*, а не *сесѝрã је*, што значи да и овде пресудну улогу игра квантитет основног слога (стр. 227).

Говор Ресаве, као што смо видели, у овој особини не иде заједно са говорима околине Пожаревца.

6. Примери са кановачким дуљењем

Познато је да је још Вук Караџић у Додатку Граматици штампаној уз I изд. Српског рјечника констатовао да се „у Бијоградској наији ђешто говоре *лднац, кднац, кукуруз, село* итд. (мјесто *лднац, кднац, кукуруз, село*).“ Ову констатацију потврдили су многи дошњи испитивачи шумадијских говора, и не само шумадијских на територији штокавског дијалекта (М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, П. Ђорђевић, *Einiges über Kanomundart im Königreich Serbien, Archiv für slav. Philologie XVI*, М. С. Московљевић, Дијалектолошка карта Војводине). Недавно је Мате Храсте кановачком акценту посветио већу расправу, и ту је указао на појаву овакве акцентуације и на подручју СР Хрватске (*Filologija I*, 1957, 59—75).

Као што би се и могло очекивати, на подручју говора Ресаве заступљена је ова акценатска појава. Истина, нисмо забележили већи број примера за то, али и оно неколико примера које смо чули указује на поремећеност акценатског система овога говора. Ти су примери: *йбрез^с, ш^ако, кбжук, бйкуд, класа, йбсе* (сви су примери из ВЈ.).

Испитивачи војвођанских говора бележили су овај акценат и на терену Војводине (в. нпр. П. Ивић, Место банатског херског говора међу српским дијалектима, Нови Сад 1958, Зборник „Банатске Хере”, стр. 328; в. и *Die serbokroatischen Dialekte*, стр. 229).

У вези са овом акценатском особином потребно је учинити две напомене.

1. О постанку кановачког акцента може се прихватити мишљење проф. Белића које је изнео у расправи О чакавској основној акцентуацији (Глас СКА CLXVIII). Он је за трогирски говор констатовао да се м. акцента ' изговара акценат ' и у речима као *дббро* зато што га је „чакавско ухо” тако схватило. Исто ово може се применити и на примере наведене из ресавског говора (исп. о овој појави у другим говорима: М. Храсте, *Филологија I*, стр. 71).

2. Као што наведени акценатски материјал из овог говора сведочи, ни говор Ресаве не може се више узимати за типичног представника говора са двоакцентском системом, тј. говора који чувају непренесену стару акцентуацију. Поред примера за метатаксу овај говор зна и за појаву дугог акцента узлазне интонације, као и за појаву кановачког дуљења (дакле, супротно ономе што се до данас у нашој науци тврдило за ресавску акцентуацију (исп. М. Храсте, *op. cit.* 70).

7. Дужине

У нашем приказу левачког говора ми смо указали на постојање дужина само у предакцентованим слоговима, док се у постакцентованим позицијама оне губе. Скоро то исто се може рећи и за говор Ресаве јер су потврде за дужине у постакцентованим слоговима врло ретке. Из целокупног забележеног материјала можемо навести само ове при-

Колико нам је познато, на постојање овог акцента ван територије источне и јужне Србије није указивано, на основу чега би се могло закључити да га и нема изван те језичке области. Ми исто тако нисмо наишли на тај акценат у говору Левча. Међутим, у ресавском говору је заступљен, истина, у доста ограниченом броју примера. И, што је нарочито интересантно да се нагласи, тај се акценат чешће јавља у зони Свилајнца него у горњој Ресави (зона Деспотовца), као што би се иначе могло очекивати, с обзиром на то да се она граничи са говорима источне Србије.

Као потврду за то наводимо ове забележене примере:

Црквѐнац, Мића, мѐсо, њиће, шѐшко, бѐнке, да седи, ћерку, нисам рѐчао, нѐма, дѐше, глава, најасем, шрѐве (С.); *ѡорекло, глава, родѡ, ѡрасе, радѡла, у Злашѐнцу, ѡридесѡй, губѐри, сѐче, расѡше, леѡо, шрѐње, шучу, одѡмно* (Гл.); *ѡѡѡа* (Ц.); *дѡше*, у *куку*, са *вѡза* (Л.); *ѡрекид, леѡо, друшѡо, раде бунѡри* (Вј.); из горње Ресаве: *бѡнке* (Д.), *Сѡѡно* (вок., Стр.), *Вѡра* (Стр.); *бѡрбе* (В. П.), *мѡлез* (Ж.), *дѡјде* (Ж.).

У вези са наведеним примерима потребно је да учинимо две напомене: а) место овог акцента у речи и место ког се акцента он јавља; б) његово порекло у доњој Ресави.

а) Из примера се види да је појава овог акцента најчешће везана за дуги слог, и то за слог на коме данас стоји и у овом (ресавском) говору дугоузлазни акценат ('). Примери за овај акценат на отвореној ултими су врло ретки; ми смо забележили само два таква примера.

б) Што се тиче веће распрострањености овог акцента на подручју доње Ресаве, у томе би се можда могао огледати утицај јужноморавских говора источносрбијанског типа, што је свакако последица интензивнијих комуникативних веза између ових говора Моравском долином. Горња Ресави је међутим остала по страни, тј. није била захваћена кретањем ове изоглосе долином реке Мораве, а према говорима источне Србије била је природно одсечена масивом Кучај-планине.

9. Однос акценѡуације ресавског говора ѡрема акценѡуацији лѡвачког говора и других досад ѡписаних говора овога ѡиња

И овде указујемо на мишљење проф. Белића изнесено у Станојевићевој Нар. енциклопедији (књ. IV, 1070), где се каже да се лѡвачки и ресавски говори све више развијају под утицајем шумадијских говора. Ову констатацију, која се односи нарочито на акценат, потврдила су и наша испитивања говора Левча (op. cit. 192). Овом приликом можемо рећи да и акценѡуација ресавског говора потврђује Белићево мишљење, јер је она слична стању константованом за лѡвачки говор. То значи да и на ресавском подручју, поред потврда за старију акценѡуацију, тј. за акценѡуацију са силазним акцентима на свим слоговима речи, имамо и појаву акцената узлазне интонације — дугоузлазни је акценат сасвим обичан, док је појава краткоузлазног акцента далеко ређа али је и присутан.

У поређењу са акцентом Левча, указаћемо овде на битне разлике које постоје између ресавског и левачког говора. То су ове разлике.

а) Појава експираторног акцента у Ресави. А ова акценатска особина, као што је то и раније речено, на изванредан начин приближава акценацију овог говора акценацији говора источне Србије, иако вероватно није дошла с те стране, него Моравском долином, што је већ констатовано.

б) Док у левачком говору нисмо констатовали кановачко дуљење (ор. cit., стр. 193), говору Ресаве та акценатска појава није непозната. Истина, она није заступљена у оној мери као што је то случај у неким другим говорима, у говору Банатских Хера, рецимо (в. П. Ивић, ор. cit., стр. 328), али, њено постојање је факат и може се очекивати веће ширење ове појаве у Ресави.

в) Што се тиче чувања дужина, ресавски се говор не слаже потпуно са левачким говором. Разлике су у томе што говор Ресаве зна и за поста акценатску дужину — мада је та појава врло ограничена — и што се у овом говору дужине у предакцентованим слоговима каткад губе. Ми ту појаву нисмо констатовали за говор Левча насупрот проф. Белићу који је бележио и примере без дужина у слоговима испред акцената (ор. cit., стр. 194).

После овог прегледа о акценту ресавског говора неколико речи да кажемо о акценту у приповеткама из Ресаве које је забележио М. Ивковић. Основне карактеристике ресавске акценације које смо ми констатовали на терену, о чему је овде било речи, потврђује и акценација Ивковићевих приповедака: два силазна акцента без чврстог везивања за одређене слоге у речи; дуги узлазни акценат као иновациона прозодијска појава и дужина у предакцентској позицији. То исто тако говори да је Ивковић поуздан и као акцентолог. Ово истичемо због тога што је проф. Ивић на једном месту посумњао у тачност Ивковићевог обележавања акцената на косовско-ресавском подручју. Наиме, наводећи примере из Ивковићевог рада *Фолклорно-дијалектолошки њрилози* (Просветни гласник XXX, 1909, 601—609): *нема, њроклейџем, ја, реп, он*, са дугим узлазним и са дугим силазним акцентом: *њроклейџи, ја, реџ* — Ивић сматра да се може сумњати „да је његово [тј. Ивковићево] биљежење вјерно” (в. Рад ЈАЗУ књ. 187, стр. 145—146). Овде је потребно рећи не само да је Ивковићево обележавање акцената ресавског говора верно него је и акценатско двојство у наведеним примерима из Левча и Жупе тачно констатовано (исп. П. Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад 1956, 100, као и код нас у већ цитираном раду о левачком говору, стр. 193).

МОРФОЛОГИЈА

ДЕКЛИНАЦИЈА

У нашој стручној литератури — у значајнијим радовима — за најизразитију особину промене именичких речи говора овога типа истиче се непостојање морфолошког синкретизма датива, инструментала и

локатива множине. То је особина која се, поред непренесене акцентујације, узима као структурална карактеристика старијих говора штокавског дијалекта.

Тако А. Белић у Дијалектолошкој карти (1905, на руском) каже за левачки говор, који је један од представника косовско-ресавских говора, да се у њему локатив множине код именица употребљава без наст. *-ма* и наводи примере: у *Коњува, Лоћика, њо њрајова, њо брда* (с. 32). А у Нар. енциклопедији Ст. Станојевића под Ш т о к а в с к и д и ј а л е к а т истиче и ове особине: у дат. једине женског рода именица на *а* наставак је *е* (*душѐ, земљѐ*); у инстр. једн. именица мушког рода је *е м. о* (*њошѐкѐм*); датив и инструментал множине имају наст. *-ма* (*волѐвима*); генитив врши службу локатива (*на њлаина, у Богојавца*); у акуз. множине је *њошѐце* и *њошѐке*.

М. Стевановић у Енциклопедији Југославије (књ. 4, 1960 s. v. Језик српскохрватски) у општем прегледу наводи само две најкарактеристичније морфолошке особине у деklinацији именица ових говора: једнакост облика генитива и локатива множине (*од кућа, из села, из њива, из ливада* као и: *њо кућа, њо села, њо њива, њо ливада*) и чување облика датива једине тврде промене именица женског рода на *-е* (*Дај мајке своје, жене, сесњре*; стр. 504). А у Савременом српскохрватском језику I (Београд, 1964) истиче обличку разлику датива и инструментала множине, с једне, и локатива — с друге стране, а такође и једнакост локатива са генитивом множине (стр. 10).

П. Ивић у књизи *Die serbocroatischen Dialekte (erster Band, 1958)*, природно је, износи више особина именичке деklinације косовско-ресавских говора. То су: заједнички облици на *-ма* у дативу и инструменталу множине; локатив множине је једнак са генитивом и по облику и по акценту (*њо брѐгова, њо шњма, у зелѐне њлина*); у поречју Велике Мораве падежи множине именица мушког рода сведени су на три облика: ном., акуз. и вок. (*онњ кљњчѐви*), ген.-лок. (*онѐ кљњчѐва*) и дат.—инстр. (*онѐма кљњчѐвима*); уопштавање наставака тврђих основа у дативу и локативу једине именица женског рода на *а*, тј. наставак *е < ѐ* (*жѐне као и душе*); наставак *-ем м. -ом* код именица мушког рода (*с моем брајѐм, с млекѐм*); акузатив множине именица мушког рода са осномом на задњонепчани сугласник има палатализоване те сугласнике према номинативу множине (*њаѐце, бубрезе*); именице типа *буре* за множинско значење немају облик збирних именица на *-ад*, већ имају множину на *-њи* (*бурињи*; стр. 235, 236).

Толико има о именичкој деklinацији у косовско-ресавским говорима у поменутиим радовима где је дата општа слика и овог говорног подручја.

Шта у овом погледу пружа ресавски говор, видеће се из материјала који ћемо сада дати, а који ћемо изложити по роду и броју именица и по падежним облицима.

ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

Једнина

Г е н и т и в — У овом падежу завршетак је као и у књижевном језику, тј. -а. На пример:

до *Ниша*, ма́ло *ле́ба*, ра́звод *бра́ка*, до *йошџо́ка*, око *аиша́ра*, уочи све́тог *Раи́ћела*, ис ко́г *кра́ја*, онбг *раи́ша*, кот ко́ња, усред *да́на*, ис *Свилáјница*, при кра́ју дног *месеца*, преко *йуи́ша*, два *уну́ка*, код *двока́иша*, йма *ва́здуха*, до *Београ́да*, овдо́га *раи́ша*, до *ју́на месеца*, од *зеи́ша*, до *Бо-жйи́ша*, код *лека́ра*, с *кра́ја* до *кра́ја*, до *ба́самка*, са *фрдо́ниша*, ис *ка́бла*, ис *Пдо́жареваца*, ис *ча́мца*, више *Багрда́на*.

Овакав облик генитива је сасвим обичан и зато није потребно наводити већи број примера нити означавати место где су забележени. Међутим, у овом се говору, и то не тако ретко, за исказивање генитивног значења употребљава и основни облик именице — облик номинатива — акузатива, не само у случајевима када је падежно генитивно значење обележено предлогом или прилошком речи већ и онда када се оно исказује обликом без предлога. То потврђују примери:

- а) поред један *йдошџок*, после *Пеи́рдо́дан*, свѣ до *лакаи́ш* (С.), од *Бу́ринац* пѣшки (Гл.), погйно дѣчко из *Војни́к* (В.), до *најба́греп* (С.), од *Дрбо́цин йдошџок* (Вј.); преко *јаси́ук*, преко *Пре-йдо́лац* (Л.), преко један *брѣв* (Л.), прѣ *Бу́рђев да́н* (Ђ.); преко *Пдо́жаревац*, од *ме́рмер-ка́мен* (С.), мло́го *ла́к* (= лакши) од *њи́н јѣзик* (Роћ.), *ои́ Свилáјнац* (Гл.), от *йри́лог жи́ви* (Гл.), йма мло́го *гли́б* на пу́т (Ц.), мало *дува́н* (Се.); *ѣво ма́ло крдо́мишр* (Ро.);
- б) не́ма *ку́йус* (С.), ако не йма *ку́йус* (Гр.), не́ма *йѣсак* (Гл.), да не́ма *гладо́ш* (Гл.); да се во́ди *рачу́н* (Се.), преко *Овча́р* и *Ка́блар* (Бр.).

Посебно указујемо на облик овог падежа од именица *орак* и *си́рах*. После губљења *x* у изговору створени су фонетски услови за морфолошки синкретизам номинатива и генитива (*орак* — *ора*; *орак*а — *ора*а — *ора*). Истина, облик генитива без задњонепчаног констриктива има посебно ортоепско обележје — дуг самогласник на крају као последица контракције (*ора*а > *ора*̄) или пак удвојен самогласник. Ми смо ове речи забележили без дужине самогласника *a* у примерима: *пао с дра* (Гр.), от *си́ра* (Роћ.) — што значи да је и овде употребљен облик акузатива.

Узгред да наведемо и прилошки израз *не́колико йуи́ш*, који се у таквом облику јавља на целом терену овог говора место књижевнога *неколико йуи́ша*. Али овде је генитив множине замењен обликом општег падежа — ном.-акуз. јединс. Истина, у овом изразу реч *йуи́ш* се не осећа као променљива именичка реч, већ као саставни део прилошког израза за количину у коме као непроменљива реч свуда задржава основни облик (*једанйуи́ш*, *двайуи́ш*, *йтрийуи́ш*, па и: *чеи́ири йуи́ш*, *йеи́ш йуи́ш*, *неко-лико йуи́ш* и сл.).

Д а т и в — У овом говору датив и локатив нису морфолошки идентични као што је то у књижевном језику и у говорима који му чине најужу основицу. Зато их дајемо одвојено. Датив овде увек има падежни завршетак -у:

кажу онѐм *идиу*; то је твђему *диу* фамилиа; тужена *одбѐру*, рѐкла је овѐм *чоѐку*; дали су ђвем *крају*; мђем *Милану*, прѐдај тѐ мђем *диу*; то је твђем *иријашељу* бѐстан; казо *Миловану*, тѐм *иашѐнѐгу* дао па̀ре, отишо је ка *Сирмосиѐну*; ђблак ђде ка *Свилѐјнцу*; идући ка *исидку*, идући ка *Рајкинцу*, ка *Кривем Виру*, отишли су према *Пеиѐровцу* (Зл.), мом *диу* каже (Гл.), тѐм *сирѐжнику* ка̀жем (Гл.), ђнем *ириѐзарцу* сам дао (Гл.), ка њиѐм *идложају* (Бр.).

Нисмо забележили ниједан пример где би дативно значење било исказано којим другим морфолошким средством, као што је то у говорима источне Србије.

А к у з а т и в — И за овај говор важи правило о синкретизму номинатива и акузатива именица које значе предмете, нешто неживо, и генитива и акузатива код оних које означавају биће. У овом другом случају падежни завршетак је -а (нпр. имам *ица*). Једини изузетак био би пример забележен у селу Роѐвцу: кат си украо *вѐѐар*. Посебно на њега указујемо зато што је усамљен, а самим тим не постоји уверљив доказ да је и акузатив именица које означавају бића почео да се једначи са основним обликом тих именица.

Као што је познато, у књижевном језику и у говорима његове основице уз глаголе кретања употребљава се облик акузатива. Може се рећи да је тако и у овом говору. О примерима као што су: *досѐљени у Марковцу* (Гл.), *иде ђн у Свилѐјнцу* у шкѐлу (Гл.), *кад отишо у Свилѐјнцу* (Гл.), *кад дођем у Бѐѐграду* (С.), *ишо сам на сирѐишу* (С.), *ђде у Свилѐјнцу* (Гл.), *ђдма га вратили у Свилѐјнцу* (Гл.), *мајка му се преу̀дала у Гра̀бовцу* (Вј.), *кат смо отишли на Солу̀ну*, *прѐђемо у Крѐфу*, *кат смо оступи́ли на Крѐфу* (Бр.), *дао сам дете у Свилѐјнцу* (Бр.), — в. код локатива где је дато објашњење за њихов постанак.

В о к а т и в — Ни облик овог падежа не одступа, по правилу, од књижевног стандарда. Дакле, и овде су сасвим обични примери као:

брѐше, *сиѐне*, *зѐше*, *ђѐвере*, *уѝравниче*, *Милане*, *Сишојане*, *Милоше*, *идиѐ*, *дру̀же*, *чђвече*, *вѐле* и др.

Од именица чија се основа завршава на мек сугласник, које имају падежни завршетак -у у књижевном језику, овде смо чули једну са завршетком -е: *чѐјѐш*, *иријашеље* (Ми.), *иријашеље* (М.), *јѐ ли иријашеље* (В., В. П., С.), а у Стрмостену: *иријашељу*.

У најстаријим нашим говорима у вокативу је на крају -е, а употребљава се и наставак -у „али он, по свој прилици, не представља остатак од старе употребе тога наставка” (А. Белић, ДИЈС, 314). У говору расинског подручја наставак -е је и код именица на -шељ и -ар

на -њ :

дѣшо с кѣнем (С.), пот ѿнѣм (Л.), гѣђао га шигѣнѣм (С.);

на -ј :

ѿде крѣјем (С.), задавио се зѣлогајем (Гр.), под рѣзбојем (С.), шрамвѣјем (Бр.);

на -ћ :

с Вѣчићем (Б.), з голѣћем (М.).

Међутим, иза ових сугласника није необичан ни падежни завршетак -ом :

намѣзан крѣчом (Гр.), дѣшо с кѣњом (Гл.), венцом (С.), улазимо у вѣду са чѣмцом (С.), чѣкѣш мѣљом (Се.).

Именица ѿуш и у овом говору има -ем : нѣшим ѿушем (С.), цѣлем ѿушем брѣни се (Д.), тѣм ѿушем (Стр.) али и тѣм ѿушом (Гл.).

Као што се види, појава падежних завршетака -ом и -ем није везана за фонетску природу сугласника којим се завршава основа именица. Познато нам је да у говорима који се налазе западније од Ресаве — нпр. у Грузи — као и у онима који су јужније од ресавског — нпр. долина Расине — имамо извршено уједначавање ових падежних завршетака, без обзира на завршни сугласник основе, и то у првима — у корист завршетака некадашњих тврдих основа -ом (маљом, коњом, младићом, крајом), а у другима — у корист завршетка -ем, завршетка именица са меком основом (вѣзем, човѣкем, ѿрѣшѣм, зѣбѣм). Према томе, ситуација ресавског говора упућује на двојаке закључке; и то: прво, двојство инструменталних завршетака представља укрштање особина поменутих говорних типова, што је мање вероватно, и друго: у питању је непреврело стање у коме се може назрети тенденција потискивања завршетка -ом завршетком -ем. По нашем мишљењу то стање није резултат утицаја других говора, већ последица сукоба тврдих и меких именичких основа. Па и поред тога не би се могао искључити бар делимични утицај јужних говора, с које стране је притицала косовска миграциона струја.

Знатно интересантнији су примери у којима се инструментално-социјативна значења исказују општим падежним обликом — акузативом с предлогом. Такви примери нису нимало ретки.

пријатељо се са Милѣна (Гр.), с народ нѣш дѣбар је био (Гр.), био с мѣјега сѣна у рѣпсто (Кш.), био с мѣјега Милѣна у рѣпсто (Кш.), са Сѣојѣна Аврѣмоваго (Гл.), распрѣло сам се с Милушѣна (Гл.), ѿшо с Влѣјка Никѣди(ј)евог (Гл.), долазио са кѣња у вѣрош (Гл.), био с дѣа тѣ (Гл.), поразговѣрао са учѣшеља (Гл.), остѣла с дѣа (М.), ће се састѣвимо з Дѣсѣошѣвац (Ми.), лѣти сас млѣзни авѣн (Вј.), сас онѣга сѣна (Вј.), пресѣјано свѣ с ѿѣсак (Вј.), сас тѣга старѣега унѣка (В.ј), разговѣро с једнѣга човѣка (Л.), ѣрем с једнѣга мѣга сѣрѣжника (С.), ѿшо с Влѣјка (Гл.), с лѣнац (Гл.), с ѣвога ѿресѣдника (Гл.), са чѣмац (Вј.), стојѣ пре(д) дѣм (Вј.), с мѣг једног дрѣга (Бр.).

Издвојили смо посебно два примера који су свакако усамљени: ишло сам *са шумар* у грабик (Гл.) и: разбре *с њраќиора* (В.).

Као што се види, од именице која означава биће употребљен је, с предлогом *са*, облик номинатива место облика акузатива, као општег падежа, а у другом примеру — од именице која означава предмет узет је облик генитива (који је само код именица мушког рода које означавају биће једнак са акузативом) место очекиваног акузатива (*њраќиор*). Иако би се могло сматрати да ови примери представљају чисте говорне лапсусе, ипак би се, по нашем мишљењу, за други пример могло дати једно објашњење. Наиме, у свести говорника још увек је жива представа о учешћу коња и волова при орању, а у овом случају трактор, који исто тако вуче плуг, персонифициран је. Отуда према конструкцији *оре с коња*, ради *с коња* употребљено је и: разоре *с њраќиора*.

Сви примери које смо забележили за употребу облика општег падежа у функцији социјатива и орућника — осим претпоследњег — имају *с (са)*. Недостаје више примера употребе с другим предлозима који иду с инструменталом. Зато је потребно овде дати две напомене.

а) Губљење падежне рекције у овом говору настало је под утицајем источнијих говора чија је то једна од карактеристичних особина њихове структуре. Ми ово констатујемо као чињеницу не улазећи за сада у проблем њеног порекла, тј. да ли је она овде прост инфилтрат који је у својој експанзији прешао границе призренско-тимочке говорне зоне или је пак ова особина у ресавски говор унесена миграционим струјањима из крајева источне Србије, што је вероватније.

б) Што се тиче предлога који се слажу с инструменталом, ми, као што је наглашено, нисмо забележили више примера за њихову употребу с овим падежом. Ми смо накнадно обавештени да примери као: држи нџге *иод асијал*, авион летео нат *Свилјанца* — нису страни овом говору, али, као што се види, овде је употребљен облик акузатива м. инструментала. Уосталом, потврда за то биће и код других именичких врста. Интересантно је да је и проф. М. Стевановић за метохијски говор, у свом извештају (Годишњак Зад. С. и В. Стојановића св. VI 1938) навео само примере за предлог *с*. Међутим у говору крушевачког краја такви су примери, за све инструменталне предлоге, једино у употреби.

Л о к а т и в — И у функцији овог падежа у употреби су двојак облици: облици локатива, као што је то у млађим говорима штокавског дијалекта, и облици општег падежа с предлозима, као у најисточнијим нашим говорима. Наводимо за то ове примере:

а) у *нашэм забрјану* (Гр.), плакати у *Свилјанцу* (Гр.), у *фѣбруару* је пуштен (Кш.), у *граду* сам становао (В.), у *чамцу* (Ц.), на *тѣм црциу* (Ц.), *кѹпи* је према *новцу* (Ц.), *био* сам у *раиу* (Ц.), *кат* сам *био* у *Крѣфу* на *тѣм сајмишиу* (Кш.), *било* је *то* у *сеишѣм-бру мѣсецу* (Кш.), *отишли* за *њима* *ио њрагу* (Кш.), на *тѣм Бердаиу* (Кш.), *ио* *цѣлем срѣзу* (Гл.), у *такѣм крају* (Гл.), *био* сам у *мраку* (Гл.), *ио календару* (Гл.), *било* у *гладу* (Гл.), у *Злаишѣнцу* (Гл.), у *Прквѣнцу* *рѣди дѣте* (Гл.), *свѣ* је у *иблишѣу* (Гл.), *нѣсе* у *крчау* (Гл.), на *чиستم вѣздуху* (Гл.), у *јѣдном*

обдру (Гл.), човек био у *раишу* (Гл.), свѣ у *шидрейшу* (Вј.), пр-жили жито у *ийеишу* (Гл.), метар у *йречнику* (Гл.), на овѣм *свѣишу* (Гл.), *йо* њином *йлану* (Гл.), у *крушару* се нашло мртво тѣло (Гл.), при *йоласку* (Гл.), био сам на *шавану* (Се.), у лѣвом *куку* (Се.), на државном *раду* (Се.), јаче изграђено него у *Свиланцу* (М.), кѹј су били у *овѣм раишу* (Ми.), у *тѣм раишу* (Ми.), *йо* *мраку* (Ми.), *мали* на онѣм *йлацу* (Д.), *седѣ* у *Бедграду* (М.), био је у *осмем разреду* (М.), у *јавнем живдишу* (С.), био у *овѣм раишу* (В.), био сам на *Крфу* (Ми.), *имѣо* сам коње први у *срѣзу* и *округу* (С.), у *Злаиѣнцу* (Гл.), *купи* прасе на *ийјацу* (С.), *йде* *йо* *йѣишу* (С.), *ѹзни* у *виду* свѣ (С.), *йри* *крају* (С.), на овѣм *йбогону* у *Костолац* (Вј.), да прѣђе у *првом разреду* (Ц.), у *Нишу* (Гл.), *йо* *комйасу* (Гл.), у *пѣтом веку* (Гл.), овѣм је син у *Бедграду* (Гл.), у *пусту крају* (Гл.), на *Дунаву* мѣс пропаѣо (Гл.), кад бемо у *Крфу* (Л.), налазимо и' у *Битољу* (Л.), зѣт и *ћерга* у *Паризу* (Ро.), причѣо *о* *йѣм раишу* (Кш.), *лупали* смо лѣд на *Дунаву* према *Бердаиу* (Гл.), на солунском *фрѣншу* (Бр.), *тѹ* на *йуишу* (М.), у *реду* (С., израз);

- б) у *та грнчар* (Гр.), *ѣн* је у *Музѣј* (Гр.), кад је било на *Мачков камен* (Кш.), били у *Париз* (Кш.), био у она *град* (Кш.), *раде* у *рудник* (В.), у *први разред* добио свѣ *петйцу* (В.), *йма* *шкѣла* у *тај крај* (В.), *седѣм* у *чамац* (Гл.), у *Сѣлун* била *јака ѣдбрана* (Кш.), био с *мѣјега сйна* у *рдѣишо* (Кш.), био сам у *Крѣгевац* (Гл.), *кот сйнови* у *Свиланцац* (Гл.), на *аишар* глѣжански (Гл.), на *ѣвар* *йма* (Вј.), *'номѣд* било на *ийјац* (С.), био на *ручак* (Се.), био сам на *шаван* (Се.), био на *йѣложај* (Се.), *ѣво* га на *асиѣл* у *сѣбу* (Се.), *ѣн* на *чѣршав* *лѣжи* (Се.), *кат* сам био у *Грабовоац* (Се.), *йма* у *Дѣсиѣшовац* (М.), *ѣстао* у *Крѹшевац* (М.), *раѣи* у *рудник* (Ми.), у *куј* *разред* је *сѣд?* (Б.), *седѣли* смо у *Крѹшевац* (М.), у *срѣду* да *бйѣдеш* на *ваишар* (М.), *остѣла* у *снѣг* (Ми.), да га *јѣш* *йо* *мрак* (С.), *раѣи* у *Бедград* (С.), на овѣм *погону* у *Косиѣблѣц* (Вј.), *прати* у *йакѣи* (Вј.), *ймамо* *ѣве слике* на *йѣд* (Вј.), *лети* на *млѣзњак* (Вј.), *слѹжио* сам у *Сисак* (Вј.), *видео* сам га у *варош* (Ц.), да *бйѣде* *пѣстук* у *срѣз* (Л.), *ѹзела* сам *тѣ* у *Дѣсиѣшовац* (Гр.), у *ѣецѣмбар* се *кѣље* (Л.), *примйли* смо *бѣрбу* на *Тймок* (Л.), *раѣи* у *Бедград* (Л.), *прѣббран* *кѹпус* на *ийјац* (С.), у *окиѣбар* је *бѣрба* најјѣча (Ро.), *понављао* је у *шѣсти разред* (Ро.), *држи* *слѹжбу* у *тај рѣѣн* (Вј.), *вретѣнце* на *вѣѣн* (Вј.), у *Рајкинац* је *дрѹкше* (Вј.), *ако* га *увѣти* у *бѣсиѣн* (Вј.), *пѣсем* смо били на *йѣложај* (Бр.), *свѣтли* на *мѣс* (Бр.).

Посебно наводимо пример: *ѣсто* на *йѣложаја* (Гл.), у коме се м. општег падежа јавља облик генитива.

Примери које смо навели показују да је фреквенција употребе облика локатива и облика општег падежа у његовој функци и скоро уједначена. Треба посебно указати на чињеницу да ово морфолошко двојство постоји не само у једном истом месту него се каткад огледа, као што за то има потврда међу наведеним примерима, и у говору јед-

другим говорима. У овом говору, дакле, нема *чобан*, *Арай*, *Срб*, *варошан* и сл. Једини пример који се нашао у нашем материјалу био би: *Отишле за Цигана* (Се.), али нисмо убеђени у његову аутентичност.

У ресавском говору не употребљавају се дублетни облици у множини ни од двосложних именица *голуб*, *ћилим* и *кошур*, као што је то у књижевном језику. Наиме, овде смо бележили од ових именица само краће множинске облике, тј. без уметка *-ов-*: *ћилими*, *гдлуби*, *кдишури*. Од осталих именица које у књижевном језику чине групу са овима у употреби су и *йрамен* и *йламен*. У множини се оне јављају са проширењем *-ов-*: *йрӑменови*, *йлӑменови*.

Од именице *дан* у овом падежу употребљава се само облик са *-ов-*: *дӑнови*, али не и у генитиву: *пѣт дӑнӑ* (Гл.).

Г е н и т и в — У овом падежу именице мушког рода имају, као и у књижевном језику, завршетке *а* и *и*, а јавља се, и не тако ретко, у функцији генитива множине и облик генитива једине, као и облик номинатива множине.

а) За генитив множине са завршетком *а* наводимо ове примере: *ѣно свӑдбара* (Гл.), *шездѣсет брӑва* (Гл.), *с мндго инцињѣра* (Гл.), *двӑнаес комӑша* (Се.), *дѣсет комӑша* (Гл.), *шѣс-сѣдам сӑрӑшова* (Се.), *стӑ ѣкшара зѣмљу* (В.), *дѣсет кӑломешара* (С.), *осамдѣсет ддмова* (Вј.), *четирѣсто ддмова* (Вј.), *осӑмнаест чдднова у кӑћу* (В.), *дѣсет брӑва свӑйње* (В.), за време *Нѣмаца* (С.), *шѣс мѣшара* (С.), *угӑшено овѣ данӑ* (Л.), за време *Турѡака* (Гл.), *трѣста брӑвӑ* (Б.), *осамнӑес дӑна* (Гл.), *напӑднута от Турѡака* (Гл.), *сӑшандвника йма двѣста и дѣсет* (Ро.), *шѣс милијарде кубика* (Гл.), *сѣдам бунара* (Гл.), *пѣтнес рддова* (Гл.), *кот шдйова* (Кш.), *ис свӑй крӑјева војници* (Гл.), за дправке *йушева* (Гл.), *до пдла лисшова* (Вј.), *до чуклева* (Вј.), *педѣсет ддмова* (Вј.), *пѣт мѣшара* (Вј.), *йма ли Нѣмаца?* (Вј.), *пѣт йрсиа* (Вј.), *да се не премѣту од Бугара* (Бр.), *до рддова* (Бр.), *дѣсет комӑша* (Бр.), *падали с коња* (Стр.).

б) Завршетак *-и* у овом падежу имају именице:

трѣес ари (Се.), *нѣма зуби* (Гр.), *пѣт ѣкшари* (В.), *трѣдесет ари* (Гл.), *шѣс ари* (Бр.), *стӑ вӑйи* (Се.), за *сѣдам месѣци* (Се.), *шѣс месѣци* (С.), *кад бидемо четрнес месѣци* (С.), *от шѣснес месѣци се прекројава* (С.), *йма људи* (Гл.), за *дѣсет месѣци* (Вј.), *двӑнаес ари* (Гл.), *пѣт ари* (Вј.), *сѣдам мѣсеци* (Гл.), *педѣсет ари* (Гр.), *прѣ кдлко бѣше месѣци* (Бр.), *сѣдам месѣци* (Л.), *пѣт йуши* (Гр.), *нѣколико месѣци* (Кш.).

в) У функцији генитива множине често се јавља облик основног падежа, тј. номинатива множине. Примери:

збок Турци (Гр.), *йма и виногради* (В.), *двојшца Босӑнци* су ддшли (В.), *нѣмаш зуби* (Ц.), *бӑо је кот сӑнови* (Гл.), *нѣма овде новинари* (С.), *ел йма Нѣмци?* (Се.), *кот Цигани* (Се.), *ѣво ми сведдци* (Се.), *от комарци* (Д.), *бес йрсиа* (Вј.), *раније имӑло вйше виногради* (Ц.), *нѣма вйше бикови* (Л.), *двѣ чѣте Турци* (Л.), *кот кайдлици*

(Л.), има држећи људи (Л.), нема у наше село Владси (Гр.), има сам ред багреми (Гр.), ис подруми (Гл.), има младићи (Л.), кот кашћолицы (С.), није ништа остало оради (Гл.), било млого ком-ири (Гл.), пар волдвн (Ж.), код онй бунари (Гл.), ко(т) шуберани је такб (Гл.), имамо пуно ирци (В.), без рукави (Вј.), код Румуни је дрџше (Вј.), из Ловци (Бр.), ис Коњуси (Бр., село Коњуси), там има извори (Бр.), тражи од Ресавци два војника (Бр.), и сад има грбови (Стр.).

г) Као што је познато, у млађим говорима штокавског дијалекта, а тако прописују и стандардни књижевни нормативи, уз бројеве *два*, *ири* и *чеири* именице мушког рода имају облик генитива једине, а од броја *иеш* надаље — облик генитива множине. У овом говору, међутим, извршено је уједначавање у корист конструкција са првим бројевима, тј. облик генитива једине употребљава се и уз бројеве и количински прилог (*не*)*колико*, уз које би требало да стоји генитив множине. За то наводимо ове примере:

пѣт човѣка (Ц.), иљаду мѣйра (Кш.), неколико човѣка (Гл.), пѣт вѣнца (С.), трѣс мѣйра (Се.), на дѣвет мѣйра имамо вѣду (С.), шѣс мѣйра (Гл.), има и (их) пѣт браиша (С.), имѣо је пѣт сина (Б.), имама седам унѣка (Кп.), рѣнио шѣс бика (М.), колико било Бугарина? (Бр.), дѣвет љ по киломѣйра (М.), има дѣвет сина (М.), стѣтину човѣка (Стр.).

д) Стари двојински наставак *-ију*, који у књижевном језику од именица мушкога рода имају само три: *госи*, *нокаш* и *ирси* не јавља се у овом говору. Генитивно значење прве именице (*госи*) исказује се обликом номинатива множине, као што је то случај и код многих других именица (в. тачку *в*): пуна сѣба *гдси*, дѣшли млого *гдси*, врати се из *гдси* и сл.

Именице *ирси* и *нокаш*, које се најчешће јављају у вези са бројевима, одн. у саставу бројних конструкција, имају и уз бројеве од *иеш* навише уопштен облик генитива једине пренет из конструкције са бројевима мањим од *иеш*: према *ири ирсиа*, *чеири ирсиа* каже се и *шѣс ирсиа*, *дѣсеи ирсиа*, према *два нѣкиа* и *дѣсеи нѣкиа* итд. Овај падежни облик (прста, нокта) по свом гласовном склопу могао би бити и генитив множине са завршетком *а*, пошто је дужина последњег слога на њему изгубљена. Међутим да је то облик генитива једине закључује се на основу акцента иницијалног слога: *ирсиа*, а не *ирсиа*; код именице *нѣкаш* је *нѣкиа*, а не *нокаша*, како би требало да гласи облик генитива множине од те именице.

ђ) Забележили смо неколико примера где је генитив множине без икаквог падежног завршетка. То су ови:

шѣс мѣйар (Ц.), пењао сам се више *иуи* (Ми), седамдѣсет *ироцѣнаи* (Гл.), колико *иуи* су били (Се.), четрдѣсет *кѣмай* (Гл.).

Познато је да у неким другим штокавским говорима, чак и у онама херцеговачког типа, још увек се у бројним конструкцијама чувају облици генитива множине у својој старијој форми, без падежног на-

ставка (исп. А. Пецо, Говор источне Херцеговине, СДЗб. књ. XIV, 126). Није немогуће да је и у нашим примерима у питању чување старијег стања. Али, с обзиром на врло мали број потврда за то, као и на зону којој овај говор припада, могло би се, можда, претпоставити да у наведеним примерима и немамо морфолошке архаизме, него извесну редукцију самогласника у финалној позицији.

е) У Стрмостену смо чули номинатив множине *човџци*, а у Црквенцу забележили смо и пример: девет *чоџка*, који је двоструко интересантан: због облика и акцента. Видели смо да се у овом говору употребљава облик генитива једине у конструкцији са бројевима почевши од *џџи*. Према томе и овде је употребљен такав облик од именице *човек*, а он је скоро увек саставни део бројне конструкције. У другим случајевима за исказивање множине од именице *човек* у употреби је суплетивни облик *људи* : били су млдги *људи*, наши *људи* су вредни. Што се тиче акцента, јасно је да ово није акценат генитива једине (*човџка* : *човџка*). Дугоузлазни акценат у овом примеру може се двојачко објашњавати: или је добивен аналошким путем према примерима типа *џџи сељака*, *војника*, *ђака*, *ораџа*, или је у питању новији облик генитива множине (*човџци*, *човџка*, наравно, са скраћеном дужином у постакацнатској позицији). За нас је, да то истакнемо, прихватљивија прва могућност, јер и од других именица употреба генитива једине у функцији генитива множине сасвим је обична појава.

Друго, у овом селу (у Црквенцу) нисмо наишли на облик *човџци*, према коме би генитив био *човџка*.

А к у з а т и в — Прикупљени дијалекатски материјал о овом падежу потребно је разврстати у три проблемске групе, и то: а) примери са стандардним обликом, б) примери са стандардним завршетком а са измењеним претходним задњонепчаним сугласником и в) примери у којима функцију акузатива врши општи падежни облик — номинатив множине.

- а) — тражу *џраќџоре* (Гр.), чуво *волџве* (Кш.), донџла *дукџџи* (В.), побџо *људе* (С.), џвек џмам *џдслове* (Се.), дџнео џдџ неке *џџрумџџи* (Се.), џмао сам *кџње* (С.), нџсимо *пџроцке оџџнке* (Вј.), нџсу и грађене *оџџнке* (Вј.), дајте *лџкџве* (Гр.), јџмо *колачџџе* (Гл.), рађџли *бунџре* (Гл.), вџзи џџне *каџџџне* (Гл.), бџла муштерџја за *кџџџавце* (Ро.), немам *џроблџме* (Ро.), џздао *дрџгове* (М.), раџни *бџкове* (Стр.), набџвили *џлџгове* (Мз.), џне *дџџџве* глџдо (Кш.), јаџшу *кџње* (Стр.), за *волџве* (Стр.);
- б) — крџџо *Тџрџце* (Гр.), пџбила *Тџрџце* кот тџпова (Кш.), ра-стџџерали *Тџрџце* (В.), што бџли *Тџрџце* (Кш.), *кџмџце* смо испџкли (В.), кџлџе *кџмџце* (К.), удџрили на *Тџрџце* (Бр.), џзне џџгове *рџђџце* (Стр.), џма *унџџце* (Стр.);
- в) — џде крос *џџџџци* (Гр.), нџје даџла *дукџџи* (Гр.), џни џмау *чџџџџи* (Гр.), глџдау саџмо џџне *џдсли* (Пл.), што ми при-чџш *Маџркови конџџци* (Д.), за *ђџџци* је дџбар (В.), избегаџвали су тџ *џџџџци* (В.), каџки *џџџџџи* смо џмали (В.), џмали смо

добровольци из Америку (Кш.), дигни и (их) на кдњи (Гл.), град убио свй *усеви* (Гл.), дни су побйли овй *Турци* (Гл.), да не бй(ј)е град у *виногради* (Гл.), град прескдчи наши *виногради* (Гл.), излази на *заййси* (Гл.), нйсам питао стареи *људи* (Гл.), носили *зубери* (Гл.), нёмамо *йодаци* (Гл.), о њдј нёмамо *йодаци* (Гл.), да доведу неки *овндви* (Гл.), да ви дам неки *йодаци* (Гл.), нйсу имали там *колачи* (Се.), йде нечистдћа у *бунари* (Се.), нёмају *кумбайшори* (Се.), пдстио си свй *йдсйови* (Се.), пантим *Бугари* (Се.), метнули тй *кайчићи* (Се.), да опрдстимо *грехдви* (Се.), йшли на *курсови* (Ми.), шй(ј)е *јоргдни* (Ми.), имали су добри *службеници* (В.), кд зна њйни *йрдгови* (В.), кдље *јагањци* (В.), напуни дни *бурйи* (В.), такй *људи* би стрельао (В.), понела *йраци* (В.), ймају *йраци* у шталу (С.), ймамо *сведдци* (С.), ймамо *виногради* (В.), да платим *йрдшкови* (В.), нйсам ймао мд(ј)и *йрйјашельи* (В.), ймам и *унучићи* (В.), слўшо сам старйи *људи* (В.), чували су дви *мдсйови* (В.), ймамо *бунари* (В.), јеси ли пуштио *йраци*? (В.), ймам добри *йуидви* (Л.), еве са(т) ти доведем мдји *људи* (Л.), изрежемо *зуйци* (Л.), уз *дирдци* (Л.), ймам за тй *синбаци* (Гл.), лекар за дви *сйдрйи-сйи* (Гл.), да направи *колачи* (Гр.), ймају *бунари* (Ц.), пй-јем неки *лекдви* (Гл.), наћем наши *војници* (Л.), ја застанем свд(ј)и *војници* (Л.), нёмамо ми јаки *сељаци* (Л.), у Скдплу добйемо *регруйи* (Л.), свй данови сам *зайанйшо* (Л.), ево ти *дирдци* (Гр.), излази на *заййси* (Гл.), пдшли сте у *манасйири* (Стр.), обукла свй *сйнови* (М.), ймау *салаши* (Стр.), йде низ *бдсамаци* (Бр.), за *ћаци* (Стр.), вйдели смо *Бугари* (Бр.), претресао *Бугари* (Бр.), претгүрили тй *шойдви* (Бр.), замдлимо *војници* (Бр.), даж тй *војници* да пронађу ге је нёпријатељ (Бр.), пдћемо у *сйрелци* (Бр.), да погддим *сйд-меници* (Бр.), правно сам *оидци* (Вј.), чўвамо *кдњи* на *Крфу* (Бр.), ўзели *ордси* (Вј.), ймамо *виногради* (Гл.), брао сам *ордси* (Гл.), кўпио *оидци* (С.), глёдамо *мдмци* (Гл.), ймамо мй тамо *йресййвници* (Вј.).

Ови примери, очигледно, показују да је у акузативној служби најфреквентнији облик општег падежа, како с предлозима, тако и без предлога, Али и поред тога треба истаћи да је и употреба стандардног акузативног облика довољно витална и очекивати је да ће се убудуће, с обзиром на јак утицај школе, штампе и других средстава јавне комуникације који негују књижевну реч, све више ширити на рачун употребе општег падежног облика у функцији акузатива.

Међу примерима под в) налазе се и ови: нйсу имали там *колачи*, нёмају *кумбайшори*, ймају *бунари* — у којима облик номинатива може вршити функцију акузатива, али, у исто време, с обзиром на семантичку вредност коју у овом говору могу имати глаголи *имайи-немайи* (= „бити”, „постојати”), могуће је у наведеним и сличним примерима видети облик номинатива множине у служби субјекта (*нису имали*

колачи = нису постојали *колачи*). Додајмо још и овај пример: *с ђне стра̄нѣ им̄ају дѣбри кукурузи* (Ц.).

У уводу смо истакли да је Вук као једну од посебних карактеристичних особина говора Ресаве навео промену задњонепчаних оклузива *к*, *г* и констриктива *х* у *џ*, *з* и *с* у акузативу множине именица мушког рода, што је документовао примерима: *розе*, *Турџе*, *ојанџе*, *орасе*, *кожусе*. Међутим, из наведених примера за облик акузатива са променом задњонепчаног сугласника види се да савремени ресавски говор не потврђује у потпуности Вукову констатацију, што може бити последица унутрашње еволуције овога говора за последњих сто педесет година. С друге стране, не треба изгубити из вида ни чињеницу да је Вук под ресавским „наречјем” подразумевао не само данашњу Ресаву него, поред других области, и Левач и Темнић. А ни у овим говорима фонетско-морфолошка појава о којој је реч нема велику фреквенцију, свакако не такву као што је у жупском говору (в. за Левач и Жупу наш рад *Особине левачког говора*, 195).

Колико је код предстваника овога говора поремећено осећање за правилну употребу падежних облика показује и овај пример: ту ће да будне *разне канале* (Ц.), где је облик акузатива употребљен у служби номинатива или партитивног генитива. Ми ћемо на крају дати општи поглед на деklinацију ресавског говора са нарочитим освртом на порекло њене деформације, а овде, у вези са наведеним примером, да кажемо само толико да се према односу: они имају *разне канале* и: они имају *разни канали* могло појавити: ту ће да будне *разне канале* м. *разни канали*.

Датив, инструментал и локатив — Познати синкретизам ових падежа у млађим говорима штокавског дијалекта заступљен је и у овом говору: падежни завршетак је *-има*. Међутим, има доста случајева који то не потврђују. Наиме, инструментал и локатив, поред облика на *-има*, често имају и архаичније облике. То ће се видети из примера које ћемо навести за сваки од ових падежа посебно.

а) *Датив* — У овом падежу је завршетак *-има*:

предајемо *Бугарима* рбљје (Кш.), дај то овѣма *Циганима* (Се.), рѣко њинема *йойдвима* (Се.), дао *волдвима* рану (С.), говѣримо *људима* (Л.), пошљаи *Београдѣанима* (М.), рѣко *ѣаџима* (Гр.), свѣра *мѣмцима* (Гл.), кат смо пѣшли према *Бугарима* (Кш.), *сељацима* дао (Гл.).

Једини изузетак био би пример: *дѣкѣурма* свѣка чѣс (В.), где имамо падежни завршетак *-ма* који се и у књижевном језику јавља код именица *коњ*, *зуб* и *људи*: *коњма*, *зубма*, *људма*, макар да се ти облици данас осећају архаичним (М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* I, 208). Пошто је ово усамљен пример, у исто време и страна реч, где се самогласник и налази у интерконсонантској позицији у неакцентованом слогу, — могуће је да је његово губљење резултат фонетског процеса.

Интересантан је и пример за датив који смо забележили од збирне именице *браћа* у селу Грабовцу: што не да *брѣћима*. Овај пример пока-

зује да је овде семантичка страна преовладала над морфолошком, тј. множинско значење именице *браћа* наметнуло је и множинску промену. Овај морфолошки феномен још чешће се манифестује у нашим народним говорима код именице *деца* у облику *децама* за датив, инструментал и локатив (у говору источне Херцеговине забележен је облик генитива множине *дјџџа*; в. СДЗБ. XIV, 120).

б) *Инструментал* — Прво ћемо навести потврде за облик овог падежа са завршетком *-има*:

замјерио се са *сељацима* (Гр.), радим са *сељацима* (Д.), најђе с *кдњима* (В.), с *кдњима* (Кш.), гађали се угарцима (Гл.), најћу с *кдњима* (Ми.), са *синовима* је тако било (Гл.), побимо се з *Бугарима* (Гл.), с *камибнима* (Гл.), са *дизгинима* (Вј.), с *оцацима* (Вј.), с *Немцима*, з *Бугарима* (Бр.), пџца се *ишишбљима* (Стр.).

Потврде за употребу општег падежног облика, тј. номинатива, са инструменталним предлозима су бројније:

разговара са *сељаци* (Гр.), имали су вџзу *сас тџ лойдџи* (В.), кат сам био са *људи* у Крфу (Кш.), разговарао с њџхови *официјџи* (Кш.), биле су *иод Нџмаџиџи* (Гл.), с *неки балџни* (Се.), с *неки резервџри* (Се.), *йде с родџиџељи* (Се.), з *бакраџи* на таван (Се.), *јачи су с винограда* (М.), *йре(џ)* тџ *људи* су стајали (С.), с *мџји йраџи* (С.), водџли *борбу сас Немџи* (Вј.), кат смо се побџли са *Германџи* (Вј.), *ће да рџ(ј)ем са радџиџи* (Ро.), *дрџ с вџлови* (Ђ.), *жџви с укџци* (Јз.), *била је с војџиџи* (Л.), *дџшла сам с неки џаџи* (Ц.), *бџли су се с ножџџи* (Пл.), *слаџи смо с винограда* (Бр.), с *тџ њџни џоџдџи* йду (Бр.).

Забележили смо само један пример за употребу општег падежа у служби инструментала без предлога: свџ засађено *виногаџи* (Ц.), а из села Грабовца имамо потврду за употребу облика акузатива с предлогом *с*, дакле, место инструменталног облика: *дрџ са вџлове*.

в) *Локаџив* — У служби овога падежа јављају се тројаки облици, и то: а) облик са завршетком који је и у књижевном језику, тј. *-има*, б) облик који је једнак генитиву множине на *-а*, и в) облик општег падежа — номинатива. Примери:

а) на *йрозџрџима* било трџе (Гл.), по *дџбџаџима* се *разликују* (Ц.), *йшли по сџлџима* (М.), по *йоџдџима* (С.), по *иџџивџарџима* (Гл.);

б) *йо бранџка* (Гр.), *лџжи вино йо винограда* (Ми.);

в) он је био у *жандџари* (Гр.), био на *дџви сџсџанџи* (Гр.), *носџли на неки коџиџи* (Кш.), кат су билџи *йо зџџгови* (Гл.), *дџшло у йрџсџни оџџанџи* (Се.), свџ *йо рџџовџи* (Се.), био у *йрџсџни оџџанџи* (Вј.), *йма у тџ краџџџи* (Л.), *йшли су у свџџџски оџџанџи* (Гл.), *жџви у Бџдџимџи* (Л.), не пџшта га *йо сокаџи* (Ц.), *лџто је йо дрџџовџи* (Л.), билџи смо у *винограда* (В.), *лџта йо сокаџи* (Пл.), био сам у *свџџовџи* (Вј.), *седџмо у рџџовџи* (Бр.).

На основу наведених примера може се закључити да се у функцији локатива најчешће јавља облик општег падежа, наравно, с предлозима, док је фреквенција употребе осталих облика знатно инфериорнија.

У селу Кушиљеву забележили смо и овакав пример: *био сам у све рајшове*, а у Стрмостену: *нисмо у рђаве односе*, носило се у *макове* (Стр.), где је облик акузатива узет место локатива. Ми смо за једину навели доста потврда за употребу акузатива у служби локатива. Интересантно је да за множини нисмо забележили више потврда. Није искључено да је разлог за то обличка разлика између номинатива и акузатива у множини, док је у једини, код именица које значе предмете, акузатив морфолошки једнак номинативу. Осим тога наш пример би се могао и другачије објаснити. Познато је, наиме, да у неким говорима не постоји синтаксичка разлика између допуна уз глаголе мировања и глаголе кретања. Није искључено да се и у нашем примеру огледа ова појава: *ишо у раиш* — *био у раиш*, према томе: *ишо у све рајшове* и *био у све рајшове*.

★

Хипокористична имена мушких лица од два слога завршавају се по правилу на *-а*, као што је у већини екавских говора; нпр.: *Љуба*, *Пера*, *Ваца*, *Жика*, *Ђока*, *Рада* итд. То су граматички именице женског рода. Поред оваквих личних имена и у ресавском говору постоје и имена, такође хипокористична, на *е*. То су: *Миле*, *Раде*, *Бане* и сл. на једној страни, и: *Миланче*, *Ланче*, *Драчке*, *Сивојанче* и сл. — на другој. Сва ова имена имају парадигму именица средњег рода на *-е* типа *деше*, тј. у зависним падежима се проширују сугласником *ш*: *Милеша*, *Радеша*, *Банешу*; *Миланчеша*, *Ланчешу*, *Дракчешу*, з *Дулеша* и сл. Међутим, мушка лична имена која нису хипокористична, као нпр. *Милоје*, *Радоје*, *Сидсоје*, *Милвоје*, *Боривоје* и сл. — мењају се по падежима као именице мушкога рода типа *човек* (од *Милоја*, кот *Сивојаноја*, рече *Радоју*, видо *Милвоја*, био са *Сидсојем*). У неким планинским селима (Зл. и Ђ.) још увек живе и типично ијекавски хипокористични облици м. личних имена на *-о*: *Јово*, *Перо*, са променом именица м. р. на сугласник: *Перо* — *Пера* (исп. на стр. 7 и 24).

ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА

Као што је познато, именице овога рода имају у нашем језику у номинативу једине на крају самогласник *о* или *е*: *село*, *йоље*. Именице овога типа су са основом на сугласник на коју се додају падежни завршеци: *сел-а*, *сел-у*, *йољ-а*, *йољ-у* итд. Исто тако је познато да известан број именица овога рода са завршетком *-е* у номинативу једине у зависним падежима једине (осим падежа који су једнаки са номинативом — акузатив и вокатив) повећавају се за један слог у односу на облик номинатива: *шеле*: *шелеша*, *време* — *времена*; ово проширење се задржава и у свим падежима множине, иако не код свих именица.

У овом прегледу промене именица средњег рода ми нећемо (за ове последње) посебно наводити забележене примере, већ ћемо их износити заједно са именицама типа *село*, *йоље* с обзиром на то да имају

исте падежне завршетке. И као што смо код именица мушкога рода дијалекатски материјал давали по падежима, тако ћемо поступити и овде. Наравно, све морфолошке особености именица овога рода биће овде истакнуте. Оно што је заједничко у промени именица мушкога и средњега рода јесте употреба општег падежа са предлозима у служби појединих зависних падежа поред употребе одговарајућих падежних облика.

Једнина

Генитив

Именице овога рода у генитиву имају падежни завршетак *-а*, као што је то и у стандардном језику. Навешћемо за то само неколико примера:

од његџвог *сѣла* (Гр.), из *Грџдишиџа* (Кш.), млџго глџговог *џрџеиџа* (Гл.), *нѣма врѣмена* за чѣкање (Се.), *двџ бџреиџа* вџду (В.), от *сѣла* *нашега* (Ми.), о(т) *тџк сѣла* (Вј.), *пџла кџла* *ракиѣ* (Гл.), из дрџгога *сѣла* (М.), о(д) *деиџџа* *искусџо* (Вј.), *двџ свѣдџчеиџа* (Гл.), до *Јадрџнска мџра* (Гл.), из *Брѣсја* (Л.), *мџло сѣмена* *џмамо* (С.), чѣтири *деиџџа* (Вј.), о(д) *деиџџа* (Се.), до *колѣна* (Вј.), смрџли ми се *џба џвеиџа* (Вј.).

Проширење падежног завршетка каткад има и именица *око*: *џба окџа* (Гл.).

Али исто толико, ако не и чешће, у служби овога падежа у употреби је облик општег падежа са предлозима и са другим речима уз које се употребљава партитивни генитив:

мџжда џма грџзе (Гр.), од *виџе* (Гл.), из *наше сѣло* (Гл.), *лѣк от срџе* (Вј.), преко *шкџлско двџришиџе* (Гл.), у *плѣву џма жџиџо* (Се.), *стџк сѣно* (Се.), *пџрче мѣсо* (Се.), от *кџје виџо* *ћеш да пиџеш* (Се.), *трџ флаше виџо* (Се.), *чаџу виџо* (Се.), *џџк жџиџо* (Се.), *џн је из наше сѣло* (Ми.), *џн је из Бџбово* (Ми.), до *сѣло* *гранџчи* (Ми.), *дџђемо до Тџково* (Гл.), *ништа тџ сѣме нѣма* (С.), *џн је из дрџго сѣло* (Вј.), *џн је ис тџ сѣло* (Гр.), *ис сѣло* (Гл.), до *џиџе Ра-сџне* (Вј.).

Датив

Овај падеж има завршетак као и у књижевном језику, тј. *у*; на пример:

нашем сѣлу *нису ништа дџли* (Ц.), *рѣко деиџџу* (Гл.), *притрчаџ* *џрџеиџу* (Б.), *кад жџиџу* *пџдне кџша* (Д.), *отиџо тџмо ка џдџу* (М.), *повлачиџли се према брџду* (Вј.), *идуџи ка Сѣдлару* (Ми.).

Акузатив

Пошто је акузатив једнак номинативу, ми овде нећемо наводити потврде за облик акузатива. Али се и код ових именица, као што је то

констатовано и код именица мушкога рода (в. стр. 63, 68. и тамо дато објашњење), употребљава уз глаголе кретања понекад и облик локатива. На пример: посланици нису дошли у нашем сѣлу (Вј.), дођемо у *Ўжицу* (Бр.).

Инструментал

У инструменталу је падежни завршетак *-ом/-ем*:

слабо сам с *имањем* (Ми.), са *вином* смо *богајши* (Гл.), за *дрвџем* врата (Ми.), брдо са *злајшем* (Ми.), са *вдсло* (Вј.).

Одавде се види да се наставак *-ем* јавља и код именица са тврдим сугласником на крају основе.

Већи број потврда имамо за употребу општег падежа с предлозима у служби инструментала. То су:

с јако *срце* (Гл.), граничи са *сѣло* (Вј.), *сас* то *одело* (Вј.), *искићен* с *неко* *ираце* (Се.), са *гвбжђе* (Се.), шта је с дво мђе *млеко* (Ми.), атаџимо се са *сѣло* Буровац (Ђ.), с *решѣње* д *џнеш* *дете* (Гр.), не знам шта ћу с овд *деше* (Гл.), добро смо прђшли з *грбжђе* (Ц.), рани краве са *сѣно* (Л.), сас прдсто *блђшо* (Ж.), са свђе *накдњче* (Ж.), сас *вино* (Гл.), граничи се с *његдво сѣло* (С.), сас *магџре* (Стр.), сас то *воћарсџиво* (Бр.).

Локатив

Падежни завршетак је за локатив *-у*:

у *вашем сѣлу* (Гр.), на овѣм *сџмишију* (Кш.), у *дним врѣмену* (Кш.), у *једном мѣсиу* (Гл.), у *заробљенишију* били (Гл.), био сам у *незнању* (Гл.), у *тѣм саслушању* (Гл.), на *дпаснем сџању* од водѣ, (Се.), *ио* *нѣм блђиу* (С.), у *Плџжану* (М.), у *мом имању* (Пл.), били смо у *сѣлу* (Пл.), свџт *ио* *брду* (Гл.), секретџр у *џресѣднишију* владе (М.), у *Сџреву* *џчиле* чкѣлу (Ц.), у *сѣлу* *мѣло* *џшли* у *шкѣлу* (Ђ.), у *Скѣиљу* *добѣмо* регрути (Л.), и *ѣн* *стојџ* на *сѣну* (Л.), у *двѣм сѣлу* (Гл.), у *Сѣлишију* (Гл.), у *Брѣсју* (Вј.), *ио* *грѣбљу* (Се.), у *мом имању* (Ж.), у *мѣјем сѣлу* (К.), у *минисџџарсџиву* био *пџсар* (М.), *живи* у *нашем сѣлу* (Вј.), *ради* се о *равњању* (Вј.), на *стражџарском мѣсиу* (Бр.), *џри* *крају* *сѣла* (Бр.), о овѣм *грѣбљу* (Ро.), *ио* *дрвџиу* (Стр.).

Међутим, и овде се често срета облик општег падежа:

био сам у *рдџсџиво* (Гр.), борѣвио у *наше сѣло* (Кш.), били смо на *отвѣрено* *џдље* (Кш.), да *лежџш* на *његдво мѣсио* (В.), нису били у *наше сѣло* (В.), *носила* ме у *нарѣче* (Ж.), *ѣн* *ће* д *остање* на *имање* (Пл.), у *наше сѣло* *џма* *ѣсам* (Вј.), *рани*(*је*) *радио* у *то* *џредузеће* (Вј.), *та* *зграда* је *била* *најбогатџјем* *човѣку* у *сѣло* (Вј.), *напрѣвио* *кѣћу* на *Бѣново* *Брдо* (Вј.), на *Јѣдрене* *сам* *био* (Бр.), *дѣца* *ми* *борѣвила* у *Глѣжане* (Бр.), *пѣјим* *стѣку* у *брдо* (Бр.), *стрѣљан* на *лице* *мѣста* (Б.), *седѣли* смо у *једно мѣсио* (Кш.), био *пѣдофицир* у *Краљево* (Вј.), у *наше сѣло* *то* *нема* (Вј.), *немамо* *то* у *сѣло* (Гл.),

нема у *Ваљево* (Гл.), *био у Њоше* (Гл.), у *Куманџво* (Гл.), *има ли неко у Сџдларе?* (Се.), у *Сџдларе* не посте (Се.), најлепши у *лице* (Ми.), то је било на штѣтно *мѣсто* (Вј.), у *идље раде* (Вј.), *имамо на село* и пѣти разред (Ц.), *манастир у село* Глџжане (Ц.),) у *Сџдларе* био (Гр.), у *Врџње седимо* (Л.), *нема у наше село* Влџси (Гр.), *био сам у рџ(и)сѣво* (Гл.), *жена умрла на њорођење* (Гр.), *пѣт гџдине у Нѣмачко* (поименични придев; Се.), *био на игрџлиштие* (В.), *био на грџбље* у Грџбовач (Се.), *нџсила ме у нџруче* (Ж.), *нѣће да остѣне на имѣње* (Ж.), са снаџом *живи у дрџго оделѣње* (Се.).

После овог прегледа указаћемо на неке посебне случајеве:

1. Именица *мѣсто* и у овом говору, као и у неким суседним говорима (нпр. говор долине Расине) у бројној конструкцији јавља се у облику на *-е*, као да је именица женскога рода. На пример: *на чѣйџри мѣштие* (Вј.), *на џри мѣштие* (Ц.), *на чѣйџри мѣштие* сам рађен (Л.), *на две мѣштие* (Стр.). Овај облик одговара двојинској конструкцији уз број *два* где су и именице и број на крају имали падежни завршетак у ном.-ак.-вок. *џ*: *дџвџ мѣштџ*. Исти завршетак имала је ова бројна конструкција и са именицом женскога рода са тврдом основом: *дџвџ женџ*. Из конструкције са бројем *два* (*две мѣштие*) облик *мѣштие* уопштен је у овом говору и у бројним конструкцијама са бројевима већим од *два*: *џри мѣштие*, *чѣйџри мѣштие*, *шес(џ) мѣштие* итд., што је могло бити потпомогнуто бројним конструкцијама са именицама женскога рода (в. ниже). С обзиром на овај облички синкретизам (*две мѣштие*: *две жене*) именица *мѣсто* је могла добити и женски род. То потврђују примери: *тражи на дрџгу мѣстиу* (Се., Вј.), *на јѣдну мѣстиу* (М.). Овакав облик именице *мѣсто* везан је за бројне конструкције у зависним падежима са предлозима. Иначе је то именица средњег рода са самогласником *о* у номинативу једине: *јѣдно мѣстио*, *рѣдно мѣстио*, *богѣстио мѣстио* и сл.

2. У селу Милива забележили смо именицу *џодне* у реченици: *спава на џџдну*, дакле, у локативу са падежним завршетком *-у*, а у Кованици: *до џџдна*, у Гложану: *у џџдну* је сигурњѣ, у Бресју: *тџ је било на џџдну*, у Стрмостену: *до џџдна*, *на џџдну*. Ово треба истаћи зато што се та именица сматра у нашим граматикама индеклинабилном. Међутим, у чланку О деклинацији именице *џодне*, објављеном у Нашем језику, н.с. књ. VI стр. 91—108, показано је, истина на доста оскудном материјалу, да се та реч јавља и у променљивом облику у зависним падежима и да има том има двојаку парадигму: са проширењем основе слогом *-ев-* (*џодне*: *џоднева*) и промену именица средњег рода типа *џџље*, *село* (*џодне*: *џџдна*). Облик локатива *на џџдну* и генитива *до џџдна* у наведеним примерима није био нужан јер се ова реч са предлогом употребљава у акузативу (темпорални акузатив). А то што ју је дотично лице употребило у облику локатива свакако је настало као последица мешања та два падежа кад су у синтаксичкој зависности од глагола кретања или мировања. Језичко осећање у представника овога говора доста је поколебано кад је у питању диференцирање употребе акузатива и локатива и њихових облика. То показује и овај пример: *досѣљени смо у нџвем сѣлу* (Гл.).

3. Поремећеност језичког осећања за разликовање падежних облика и њихових синтаксичких функција огледа се и у овим примерима: *тò је иза онѐм бр̀ду* (Ми.) и: *ѝо мòме замѝшља̀ње* (Ђ.) — где је, у првом, уз генитивни предлог употребљен облик локатива, а у другом — именица је у облику општег падежа уз локативни предлог и облик локатива придевске заменице.

4. Потребно је с неколико речи задржати се и на промени топонима *Седларе, Плажане, Врлане и Гложане* који се налазе на ресавском подручју. Два наведена примера: *идући ка Сѝдлару* (Ми.) и: *у Плажану* (М.). — први у облику датива, други у локативу — показују да ове речи својим обликом на *-е* представљају именице средњег рода у једнини и да у зависним падежима добивају завршетке тих именица. Ово треба истаћи зато што се зна да су топоними на *-аре* и *-ане* по пореклу множински облици номинатива и да би зато требало очекивати да у зависним падежима имају и множинске завршетке. О деklinацији именичких речи овога типа писано је у Нашем језику (н. с. књ. XIII стр. 137—168). И тамо је на великом броју примера показано да су те речи у источном делу територије нашега језика данас именице средњег рода у једнини због завршетка *-е* и сталне везе са именицом *село* која је тог рода. У другим крајевима оне су обично добиле и у номинативу множински падежни завршетак *и* и тако су постале именице pluralia tantum мушкога рода (*Бањани, Кољари*), а уколико су остале са завршетком *е*, оне се могу осећати и као именице женскога рода (и у овом говору забележили смо: са *Глѝжананама* (Гл.), била сам у *Сѝдларима* (С.), у *Глѝжанима* (Гл.); овакве примере смо бележили од мештана из тих села, вероватно под утицајем промене сличних речи у књижевном језику). Наведени облици именица *Седларе* и *Плажане*, значи, у потпуности одговарају облицима које речи ове врсте имају у овом делу језичке територије, укључујући ту и род који су оне према таквом облику добиле.

Множина

Но м и н а т и в. — Има завршетак *а*: *сѝла, ѝдља, к̀дла, в̀раѝа, ѝсѝа, кол̀ена, ѝлѝа, лѝћа* итд. Именице *око* и *ухо* такође гласе као и у књижевном језику: *д̀чи, ѝши*, тј. женскога су рода.

Именица *говѝдо*, као што се зна, скоро се и не употребљава у свом основном значењу, а то је особина и овога говора. У Свилајнцу смо забележили овај пример: *ба̀ш си пра̀во говѝдо — „непаметан, неспретан човек“*. И Вук у Рјечнику s. v. *говѝдо* каже: „ријетко се говори“ и упућује на *говѝче*. Будмани у Рјечнику ЈАЗУ такође вели: „нај веће се говори у множини; у наше га вријеме у једнини замјењује *говѝче* . . . али се гдјегдје чује и *говѝдо*“; потврда за ово је из Вукових народних пословица где је ова реч у пренесеном значању: са свим је *говѝдо*, још да има реп. У најновијем речнику нашег језика који издаје САНУ s. v. има неколико потврда и за основно значење ове именице у једнини.

Уз бројеве се и овде употребљава именица *говѝче* м. *говѝдо*: *ѝма два говѝчѝа* (С.), *три говѝчѝа* (С.).

Иако је облик номинатива једнине, па и цела парадигма овога броја, од именице *говедо*, као што је речено, готово ишчезао из свакодневне употребе, облик номинатива множине те речи (*говѣда*) у општој је употреби и осећа се као именица са збирним значењем јер према њој нема облика једнине. Због тога, тј. због недостатка морфолошке корелативности једнина — множина, Вук у своме речнику даје овај облик као посебну одредницу, а поред ознаке да је то номинатив множине (н. њл.) у загради стоји coll., што значи да је и у Вуковом језичком осећању тај облик имао вредност збирне именице.

Г е н и т и в — 1. Код именица типа *село*, *њље* овај падеж има завршетак *а*: с *леђа* (Вј.), *пѣт* и по *кила* (Гл.), *њљаду кила* (Гл.), са *брѣда* (Се.), *њљаду кила* грѣжђе донѣсем (Ми.), *ств кила* рѣбе (Ц.), из други *сѣла* (С.), *двѣс* и нѣколико *сѣла* (Гл.).

Што се тиче именица овога рода које у зависним падежима једнине проширују своју основу сугласницима *њ* и *н*, код њих се место облика генитива множине, уколико га имају, употребљава облик генитива једнине преузет из бројне конструкције. На пример:

шѣс-сѣдам *дењѣѡа* (Се.), *сѣдам колѣнѣѡа* (Гл.), *пѣт дѡгмеѡа* (Св.), *опрасѣла дѣсет ѡрѡсеѡа* (Л.), *излѣгла петнаѣс ѡњлеѡа* (М.), *протѣраше шѣс ѡњлеѡа* (Ро.), *донѣо нѣколико ѡѣбеѡа* (Вј.), *искѣдо му нѣколико дѡгмеѡа* (Стр.); *донѣли су сѣдам брѣмена* (Ц.), *досѣт сам дѡо пѣт ѡмена* (В.).

Примери показују да је употреба оваквог облика ових и сличних именица везана за бројеве и количински заменички прилог *неколико*. Ван бројне конструкције ове именице имају множину на *-ѡи*, и тада су, наравно, мушкога рода: *ѡњлиѡи*, *дѡгмѡи*, *ѡњлеѡи* (у Стрмостену смо забележили *ѡѣѡци*: *клѡли ѡѣѡци*), *ѡѣѡи*, а од именице *јагње* множина је *јагаѡци*. У функцији генитива множине употребљава се, као што смо то констатовали и за именице мушкога рода, најчешће општи падежни облик: *пѡн ѡѣп дѡгмѡи*, *пѡна кѡла брѣмѡи*, *дѡј ми јѣдно о(т) тѡј ѡѣѡи*, *пѡна ѡвѡѡја ѡѡрчиѡи*. Од *кожѡче* множина је *кожѡчиѡи* (Гл.), од *кѡче* — *кѡчиѡи* (В., Стр., М.); тако и: *ѡлѡче* — *ѡлѡчиѡи* (Вј., М, Стр.) *ѡѡре* — *ѡѡриѡи* (М.), *лѡнче* — *лѡнчиѡи* (Вј.) и сл.

Од именице *ѡѡа* поред облика на *а*, који је данас једино књижевни облик, забележили смо и стари двојински облик на *-ѡју*: *из ѡѡѡју* (Се.).

Именице *јаје*, *колѣно* и *кѡла* у овом падежу имају завршетак *и* који је иначе необичан за овај део територије штокавског дијалекта: *чѣтрес јаји* за мѣсец (Гл.), *снѣг дѡ колѣни* (Л.), *до кѡлѣни* (Се.), *скидѡла се с кѡли* (Ж.), *кат се скидѡла с кѡли* (Ж.).

Овакав облик генитива множине од именица *јаје* и *колѣно* познат је и левачком говору (триј кѡрпе *јаји*, *до колѣни*). У посавском говору Стј. Ившић је забележио (у Давору): *триес кѡли*, а наводи и *ѡѣдри* из Ретковаца (Данашњи посавски говор, Рад 196, 241). А. Белић у Историји српскохрватског језика (књ. II св. I Речи са деклинацијом, Београд 1950, 126) каже да су, у савременом књижевном језику и у дијалектима, све ређи облици генитива множине на *и* и да се само понеки

облик сачувао у говорима: *jājig* (Прчан), *jājū* (Муо), *vrāijū* (Подгорица), *vrāijik* (Мрковићи), *kijū* (Репавица, долина Неретве), *ijū* (Дубровник).

Из свега овога се види да се генитив множине именица средњег рода на *и* чува у архаичнијим говорима различитих области наше језичке територије.

2. И у овом падежу, мада доста ретко, судећи на основу забележеног материјала, јавља се општи падежни облик, разуме се, и овде, као и код именица мушкога рода, само у вези са предлозима а да је именица употребљена у том падежном облику, а не у генитиву, види се по облику заменичке и придевске речи које уз њу стоје:

због ова *ijūovānja* (Се.), из она *сѣла* (М.), код она *кѣла* (Ц.), испот *кѣла* (Стр.), од једна *vrāija* до друга *vrāija* (С.), жѣнимо се ис суседна *сѣла* (Ж.), из ова *сѣла* млдги су отишли у Француску (Гр.), код ова *сѣла* (Вј.), йзмеђу *ija* брѣда (Стр.).

Од именице *vrāija*, поред облика генитива множине на *-а*, забележи смо и облик на *-и*: тѣлко *vrāijū* (М.).

Д а т и в. — У овом падежу је завршетак *-има*:

да дам *говѣдима* (Ми., Вј.), пришо *кѣлима* (Л.), приближио се *vrāijима* (Д.), ако *жѣјима* падне кѣша (Вј.), шта фали нашим *вињима* (Ми.), поклонѣо *сѣлима* (Гл.), кат се пође ка *влѣшким* *сѣлима* (Се.), трчи према *кѣлима* (Гр.), йшли према *дворѣшјима* (К.), баци *говѣдима* (М.).

И н с т р у м е н т а л. — Као и код осталих именица и код ових је инструментал по облику једнак дативу, тј. исти је завршетак *-има*:

дѣшли смо *кѣлима* (С.), ми смо *сас кѣлима* (Д.), йма вѣзе са *сѣлима* (Ц.), с приватним *кѣлима* (Ж.), долѣзе *кѣлима* ђсам километара (Се.), прет плѣнинским *мѣсјима* (Зл.), с приватним *кѣлима* (Пл.), долѣзе *кѣлима* (Пл.), с *кѣлима* (Вј.), с *кѣлима* (Стр.).

Међутим, и у функцији инструментала каткад се употребљава облик општег падежа

да бѣдете спрѣводници с ова *кѣла* (Стр.), шта си радио с она *vrāija* (М.), под *гѣвна* тврдо (К.), лежи под *јѣсла* (Гр.), енѣ га под *vrāija* (Л.), над *vrāija* нѣшто пише (Гл.), били сас *кѣла* (М.).

Л о к а т и в. — И овде је падежни наставак *-има*:

на другим *мѣсјима* (Гл.), на *vrāijима* бѣле напињаѣе (Се.), док не дѣбу на *кѣлима* (Се.), у нашим *сѣлима* (М.), по *йѣлима* (Ц.), у *влѣшким сѣлима* (Пл.), по нашим *брѣдима* (Јд.), држи га на *колѣнима* (Вј.), лежи на *јѣјима* (Сл.), у *усјима* (Гр.), у *црѣвима* (Гл.), у *кѣлима* (Вј.).

Уз глаголе мировања употребљава се, као и код других именица, облик акузатива м. локатива, На пример: седѣли су у *кѣла*, борѣвио у наша *сѣла*, поквѣрила се брѣва на улазна *vrāija* и сл. Насупрот томе, наилази се и на обрнуту ситуацију, тј. на употребу локатива и уз гла-

голе кретања, нпр. дадоше сандук на кдlima (Се.), ста̀ви то на вра̀иима (М.), ушли су у кдlima (Л.). Примери ове врсте чују се каткад и у говору службеника наших саобраћајних предузећа: извол'те у колима!, улазите у колима! и сл.

Објашњење за ову појаву може бити двојако. Прво. Пошто се и уз глаголе мировања и уз глаголе кретања у говорима овога типа употребљава облик акузатива, као облик општег падежа (*седдо у кдла* и *сдо у кдла*), овај облички синкретизам се уопштава и у случају употребе новијег локативног облика са наставком *-има*. Отуда и појава примера као: *био у кдlima* и *сдо у кдlima*. Друго. Зато што је у овом говору парадигма у извесној мери дефектна, у функцији једног падежног односа могу се јавити различити облици. Тако се облик на *-има* може наћи и у функцији акузатива. Мада и за једно и за друго објашњење има довољно аргумената који проистичу из деклинације ресавског говора, ми смо више склони да прихватимо прво овде дато објашњење. А то због тога што и многи други говори, у којима дефектност парадигме није изразита као у нашем говору, знају за обличку једнакост уз глаголе кретања и мировања.

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГА РОДА НА *a*

Једнина

Г е н и т и в. — Као и у млађим говорима штокавског дијалекта, и у овом говору је падежни завршетак *e*:

живиш от *сидке* (Гр.), код удовице (Гл.), о(т) те *фамилне* (Гл.), пўна авлиа *сидке* (Гл.), без *главе* (Гл.), ис Црвене *реке* (Гл.), до Мораве (Гл.), на опасном стању од *воде* (Гл.), до *колибе* (Гл.), немам *иензи(ј)е* (Се.), кад немау близу *вде* (Вј.), од наше *Ресаве* (С.), без *реке* (С.), нема *љуше* (С.), пдла кила *ракџе* (С.), код ње-гдџе *кўће* (С.), код Велїне *кўће* (С.), бе(с) *чкбле* (М.), кот *кўће* (Вј.), код *воденице* (Вј.), код наше *кўће* (Вј.), с онџ *сиране* (Ц.), из Бугарске ддошо (Б.), бе(з) *жџене* не ваља (Гр.), до дне *кайџе* (Ц.), до *здре* (Ц.), из *Војске* (Ц.), од *Равне реке* (Ро.), немамо *конџрбле* на њих (Ро.), досџљено от *Тойдле* (Ро.), из *башџе* (Ро.), нїсмо кот *кўће* (Ро.), ўчи кот *кўће* (Ро.), кот *колибе* (Стр.), био сам близу те *Беланице* (Стр.), ис *кафане* (Стр.), од њдјне *кўће* (Стр.), мџне је лако до *Белџке* (Д.), ис *кбрџе* (М.), кот *кўће* (Дв.), от *иченице* (Јз.), без *вде* (К.), от *иензије* (К.), оддвуд *Мораве* (Вј.), йма кот *кўће* (Ц.), био секретар у пресџдништву *владџе* (Ми.), из *бање* (С.), из *Медвџе* (М.), из *душе* свдџе (Пл.), од *Раче* (Гл.), усред *зиме* (Бр.), од бугарске *гранџе* (Бр.), ис те *земунџе* (Бр.), з другџе *сиране* (Бр.), поред *Миљџке* (Бр.), од *горџе*, од *земљџе* (М.).

Поред оваквог облика генитива, са завршетком *e*, у функцији тога падежа употребљава се, и то не тако ретко, и облик општег падежа. Примери:

има стô ектера зѣмљу (В.), кѣло *ракѣ(ј)у* (Гл.), од *руку* (Гл.), посадио ектер *дѣтелину* (Гл.), седѣ око *вѣшру* (Гл.), поред зѣмљу (Гл.), от *кѣжу* грађено (Вј.), кат се вратио из *вѣјску* (Вј.), да ти шаљем преко *идшицу* (С.), без *дѣку* (Ми.), до *Жѣку* Петрѣвога (Ми.), кот *шѣшку* (Ми.), от *чкѣлу* (Ми.), од зѣмљу жѣвимо (Вј.), од зѣмљу (Вј.), преко *Морѣву* (Вј.), сѣдим ко(т) *шѣшку* (Гл.), свѣ се набѣу *ош кѣшу* (Гр.), од *Љубу Гѣјића* (Гр.), погѣне кот *Плешѣрницу* (Ц.), народ има млѣго *сѣѣку* (Ро.), напио се *ракѣју* (Гр.), иза *фурѣну* (Гл.), из *Лѣковицу* (Ми.), кот *кѣћу* (Ми.), има дѣста *имѣвину* (Ц.), кот *шѣшку* (Л.), од *руму* (= реуму, С.), насѣљавали се з другѣ *сѣрану* (Кш.), седѣм кот *сѣсѣру* (С.), двѣ бѣрета *вѣду* (Ми.), куд *Морѣву* (Вј.), от *ѣрашѣну* (Л.), код *говѣду* (Гл.), од нѣку *сѣсѣру* (Гл.), от *ѣѣлу* се прѣви (Фл.), од *Грѣжу* (Гл.), дѣј ми мѣло *вѣду* (Бр.).

Д а т и в — У овом падежу именице имају двојаки завршетак: *и* и *е* (од *јаѣа*):

- а) дѣшла *кѣћи* (Гл.), тѣжио нѣкој *ѣрѣвди* (Гл.), јѣдном мѣм *комшији* (Гл.), дам јѣднем мѣм *комшији* пѣшку (Ми.), бѣлѣго *бѣби* (С.), нѣсам *кѣћи* нѣкад (Ро.), да кѣжем *Нѣди* (С.), тѣм мѣм *дѣди* (Кш.), кѣша корѣсти *ѣченици* (С.), отѣшли према *Медвѣћи* (С.), дѣо сам *Влѣјни* (Ц.), дѣћемо нѣшто *Зѣдруги* (Гр.) *обѣйци* је кѣћа тѣмо (В.), прѣдѣјемо Земљорѣдничкој *зѣдрузи*, (Вј.).
- б) ка *Букѣље* (С.), нѣкем *Сѣве* Тѣминем (Гл.), дѣла га онѣ *жѣне* (Гр.), пѣла гѣдине *Мѣкѣ* (С.), да дѣмо *жѣне* прѣву (С.), дѣо сам овѣ *унѣке* ектар (М.), дѣо сам *ћѣрке* (М.), мѣ(ј)ем ѣцу *мѣјке* бѣба (Гл.), ѣшо према *мѣјке* (Гл.), ѣде прѣма *Морѣве* (Гл.), ка *ѣланѣне* (Зл.), трѣба *бѣбе* овѣ (Дв.), кѣзѣла *бѣбе* (К.), ка *Рѣвне реке* (Ж.), дѣј *крѣве* зѣб (Вј.), поћемо према *Морѣве* (Бр.), дѣо *мѣјке* пѣре (Стр.), бѣци *гѣске* (Стр.), дѣј *крѣве* (Стр.).

Напомена. — Облик датива од именице *кућа* — *кући*, као и у неким другим говорима штокавског дијалекта, употребљава се каткад, уз глаголе мировања м. генитива с предлогом *код*; нпр.: недѣљу дѣна ѣсто *кѣћи* (Л.), бѣли смо *кѣћи* (Кш.). Још је Вук у своме речнику овај падежни облик навео као посебну одредницу [кѣћи, (у Далм.) zu Hause, domi (као и дома): био сам кући (т.ј. код куће), он је кући итд.]. Наравно, данас је познато да се облик *кући* у прилошкој служби употребљава на знатно већем простору нашега језика него што је то код Вука назначено.

Примери као што су: дѣо сам на двѣ *ћѣрке* имѣње (Бр.) свѣ ѣмѣвину оставѣо *на ѣрѣ сѣсѣре* (М.) — показују да је у функцији датива употребљена бројна конструкција са предлогом *на*, како је то у говорима источне Србије (в. А. Белић, ДИЈС, 309). Међутим, овде треба напоменути да је предлог *на* у наведеним и сличним примерима у ресавском говору условљен присуством броја у бројној конструкцији, а прости бројеви, осим броја један, овде су индеклинабилни. Иначе се каже: дѣо сам јѣдне *ћѣрке* у нѣвцу, рѣко сам *сѣсѣре* и сл.

Акузатив — Овај падеж по свом морфолошком лику идентичан је са истим обликом у књижевном језику. Због тога сматрамо да за то није потребно наводити потврде. Примери као што је: да идеш у *шуми* (Ц.), у којима је м. облика акузатива употребљен локатив, потврђују, као што је то наглашено и код именица мушкога рода (в. тамо), да је у представника овога говора поколебано језичко осећање за употребу падежа (акузатива и локатива) уз глаголе кретања и мировања. То значи да је према обличком синкретизму у *иде у шуму* и *био у шуму* настало у употреби и *био у шуми* и *иде у шуми*. Истина, данас је употреба локативног облика уз глаголе кретања м. акузатива врло ретка појава.

Вокатив — Заједничке именице типа *жена* имају падежни завршетак *о*: *жѣно*, *дѣтиро*, *унѣко*, *сѣланко*, *Мѣко*, *Жѣко*. Овакав завршетак у вок. имају и нека друга имена: од *Драгѣша* је *Драгѣшо* (Стр.) *Љубѣшо* од *Љубѣша* (Стр.), *Радѣјко* (Пл.), *Сѣтанѣшо* (Гл.), *Небѣшо* (Зл.), *Драгѣша* и *Драгѣшо* (Вј.), *Сѣтанѣшо* (Стр.).

Исти завршетак имају и именице које означавају сродство а које се у књижевном језику завршавају на *а*: *бабо*, *дѣдо*, *шѣшо*, *чѣчо* (Тр., М.), *шѣшо* (Пл.).

Од овога одступају именице: *шѣшка*, *сѣрина* и *ујна* које у вокативу имају облик једнак номинативу: *шѣшка*, *сѣрина*, *ујна*.

Код именице на *-ица* разликујемо неколико група:

- а) од *шѣица* вокатив је *шѣицо*, од *жѣица* — *жѣицо*, *кѣица* — *кѣицо*;
- б) од именица типа *другарица* вокатив има наставак *-о*: *другарицо*, *учишѣљицо*, *ајошѣкѣрицо*, *секрѣшѣрицо*, *ѣријашѣљицо*, *чобѣницо*; али се у новије време јавља и падежни завршетак *е*;
- в) именице типа *ѣијаница* имају, међутим, увек наставак *-о*: *ѣијѣницо*, *изѣлицо*, *вѣралицо*, *кукавицо*, *ѣројдѣлицо* и сличне именице, које означавају носиоце негативних особина (са пејоративним значењем);

г) лична имена на *-ица*, као што се зна, могу именовати мушке и женске особе. У књижевном језику и у говорима његове основице најчешће имамо за мушка лица у вокативу наставак *а*, ређе *-е*; за женска лица је обрнуто: најчешће је *-е*, а ређе *а*. Нормативна граматика, међутим, препоручује да се за лица мушког рода употребљава вокатив који је по облику једнак номинативу, а за женска лица — треба употребљавати наставак *-е* (в. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, 1964, 233). У ресавском говору бележили смо вокативни завршетак *-е* и код имена за женска и код имена за мушка лица: *Мѣлице* (Л.), *Јѣвице* (С.), *Дрѣгице* (Гл.), *Јѣвице* (Вј.), али и: *Мѣлица* (Вј., М.), *Дрѣгица* (Вј.), *Сѣдѣница* (М.), *Љѣбица* (М.), *Мѣлицо* (Стр.), *Зѣрицо* (Стр.), *Тѣлицо* (Стр.), *Јѣвицо* (Стр.), *Љѣбицо* (М.);

д) именице на *-ија* имају *-о* у вокативу: *кѣмишѣ* (С.), *авѣјѣ* (Л.), *ѣоганѣ* (Ц.), *судѣјѣ* (В.), *Шумаѣјѣ* (С.), *Марѣјѣ* (Гл.); али: *Сѣтанѣја* (Тр.), *Наѣалија* (Гл.), *Марѣја* (Вј.), *Анѣлија* (Стр.).

- у *Задруги* (С.), био сам у *бањи* (Гл.), у *дйиштини* има један чд-
век (Вј.), на другој *сирани* (Бр.), у *реци* (Стр.);
- б) по старе *вѣре* (Гр.), били смо у *резѣрве* (Кш.), вуче се по *земљѣ*
(гр.), први *ѣак* у *шкѣле* (Ми.), по *лейдише* је први (Ми.), били
су у *дисаде* (П.), по онѣ *барѣке* ѣдем (Л.), има у *земљѣ* (С.), жи-
вимо у *Сладѣје* (Стр.), седѣ у *Роѣнде* (Р.), на *земљѣ* извѣре (Бр.),
ради при месне *канцеларије* (Стр.), по овѣ *бѣрбе* сам био (В. П.),
по *фѣбрике* (С.), по *глѣвѣ* и' *бѣјем* (Ми.), по нѣве *мѣдѣ* (Ж.),
била у *Милѣве* (Пл.), *домѣћин* у *кѣће* (Ми.);
- в) ради дѣле у *сеѣараѣиу* (Ре.), ради у *фѣбрику* (С.), *ѣво* је у *ав-*
лѣу (С.), имамо *бању* у *Палѣнку* (С.), *живѣла* сам у *Палѣнку*
(С.), *енѣ* је у *Палѣнку* (С.), били смо на *реку*, на *сирѣжу* (Б.),
ѣн мѣне *причо* о тѣ *исѣбрију* (Ро.), био у месну *канцеларију*
(М.) седѣли у месну *канцеларију* (Стр.), био нѣко време у *бѣл-*
ницу (Стр.), у јѣдну *њѣву* седѣ (Стр.), био сам на *вѣжбу* (Стр.),
био у *Словѣнију* (Стр.), били су у *Јѣгодину* (Гр.), ја сам у *Сикѣ-*
рицу (Гр.), пропѣо у *двадес шѣсту гѣдину* (Гр.), била у *стару*
шкѣлу (Стр.), у *Сладѣју* мѣло замѣћу (Стр.), били су у *Русѣју*
(Кш.), били смо у *резѣрве* (Кш.), ради у *шкѣлу* (Пл.), изгѣбили
су на *Морѣву* (В. П.), били су у *кѣћу* (В.), *Задруга* била у *Вѣј-*
ску (Ц.), био сам у *ѣланѣну* (В.), ради у *фѣбрику* (Ц.), мѣ смо
у *бѣцу* (Гл.), спавѣли смо у *колѣбу* (Гл.), живѣли у *шѣму* (Гл.),
био у *Сѣфију* (Гл.), *живи* у *сѣбу* (С.), *живим* на *диѣѣиу* (С.),
била у *бѣлницу* (С.), био је у *фѣбрику* (С.), *живот* је у *реку*, а
нѣје у *фѣбрику* (С.), тѣ је било у *вѣду* (С.), пѣру на *Ресѣву* (С.),
био у *Арми(ј)у* (С.), на *ѣушницу* сѣшимо (С.), у *кѣју кѣћу* мѣ-
жеш нѣћи *рѣзбој* (С.), био у *Нѣмачку* (С.), ја бѣ у *Нѣшку бању*
(С.), био сам у *Чѣску* (С.), *ѣво* га у *сѣбу* (С.), у *шѣ кѣћу* сам кр-
стиѣо (С.), пѣно вѣна у *слѣмарицу* (С.), био сам у *кафѣну* (С.),
мѣж гу ради на *сирѣгѣру* (М.), био у *вѣјну сирѣку* (М.), ради
у *ѣдшѣиу* (М.), *ѣни* убили у *њѣну колѣбу* (М.), остѣ у *Амерѣку*
(Вј.), ради у *радѣоницу* (Ми.), први у *шкѣлу* (Ми.), има на *рѣку*
нѣшто (Ми.), *кѣпи* *прѣсе* на *ѣијѣиу* (Ми.), старѣи чѣвек у *Лѣ-*
кавицу (Ми.), *борѣвио* у *Пѣлу* (Вј.), седѣ на *сѣлоѣиу* (Вј.),
нѣма *прѣсти* на *дѣсну рѣку* (Вј.), *ѣно* је у *ѣаѣину* (Ц.), у тѣ *шкѣлу*
учѣо (Гл.), по *ѣланѣну* (М.), у *Лѣубѣѣну* (М.), био на *жѣицу*
(Б.), нѣћи у *Вѣјску* (Гл.), био у јѣдну *њѣву* (Б.), зарѣбен сам
у *Дѣмир-Кѣѣију* (Б.), у *болѣицу* сам питѣо (Гр.), био сам у шу-
маѣнску *дивѣзију* (Ц.), у јѣдну *кѣћу* не мѣже да бѣде свѣ дѣбро
(Л.), био је у *Сирѣгу* (Л.), мѣја чѣта била у *зѣшѣишѣиу* (Л.),
има овѣ *плѣги* у *зѣдругу* (Ро.), *раѣе* у *бѣишѣиу* (Ро), да га чѣва
у *болѣицу* (Гр.), у *Сладѣју* је тѣко (Стр.), *ћѣтим* на *мѣѣиву шѣѣку*
(В.), остѣвио *дѣте* у *колѣвку* (Пл.), учѣствоваѣо сам у *бѣрбу* (Пл.),
била *шѣга* на *гѣѣву*, на *ѣлѣћку* (Гл.), у *вѣјску* је радио (Гл.),
ради у *фѣбрику* (Вј.), *живи* с мѣном у *зѣјѣдницу* (Вј.), *живи*
у тѣ *згѣѣду* (Вј.), *борѣве* у дрѣгу *дѣишѣиину* (Бр.), свѣ смо у *шѣму*
(Стр.), *живи* у *Млѣву* (Стр.).

Посебно се треба задржати на облику и промени топонима *Љубљана*. Забележили смо два примера за ту реч употребљену у зависним падежима чији завршеци не одговарају основном падежном облику на *-а*. То су: *отйшо у Љубљане* (Вј.), и *Бйо сам у Љубљане* (С.). Јасно је да је у оба примера употребљен облик акузатива, који у другом примеру с предлогом у врши службу локатива. А овакав облик акузатива, будући да је од топонима, може упућивати на двојаке облике номинатива: *Љубљани* и *Љубљане*, каквих облика има у нашем језику у великом броју. Али пошто је Ресава у делу територије где се такве речи завршавају на *-ане*, и овај топоним је добио тај завршетак. Према топонимима *Глозжане* и *Плазжане* — да узмемо само ове са ресавског подручја — свакако је и именица *Љубљана*, као реч која припада истој значењској категорији, добила облик, а онда и промену топонима на *-ане* (о облику и деklinацији ових речи в. код Б. Милановића, НЈ књ. XIII, стр. 137—168). Међутим, треба нагласити да се такав облик ове речи (на *-ане*) јавља изузетно, а да се она и овде употребљава у облику који има у нашем стандардном језику, тј. номинатив је на *-а* са променом именица женскога рода.

Множина

Облици номинатива, акузатива и вокатива множине ових именица не одступају по свом морфолошком лику од облика тих падежа у књижевном језику.

Г е н и т и в — Забележене примере за генитив множине ових именица изнећемо у три групе — према њиховом завршетку.

а) Узећемо прво примере са падежним завршетком *а*, који је, за разлику од књижевног језика, најчешће без дужине:

триста *гддинā* (Кш.), педесет *йљада* (Кш.), четири стō *душа* (Гр.), тридесет *седам гддина* (Д.), о(д) *дасāка* (Кш.), прѣ *двѣста гддина* (Гл.), пѣтнаес *глава* (Гл.), стō *пѣт гддина* (Гл.), прѣ *неколико гддина* (Гл.), прѣ *шѣсет гддина* (Гл.), *свиња йма као плѣва* (Се.), *двāес гддина* (С.), *пѣт гддина* (С.), *чѣтрѣс кућа* (С.), *нисмо имāли к'о ранйје гддина* (С.), *преко шѣсет гддина* (Ми.), *педѣсет йљада* (Ми.), *пегнѣс йљада* (Вј.), о(т) *пѣт клāса зѣм'џу ймамо* (Вј.), *йма кот к'уће крушака, јāбука* (С.), *пѣ-шѣс сōба* (Ц.), *шѣснес йљада* *днѣвницу вāта* (Ро.), *живѣли стō гддина* (С.), *да йма йāра* (Ж.), *ранй(је) гддина* (Ц.), *йма двѣста кућа* (Стр.), *дѣсет гддина* (Ж.), *триста йљада* (Ж.), *брāћа о(т) шѣшиака* (Д.), *пѣт йāра* (Вј.), *шишање овāца* (Вј.), *двāес дсам гддина* (Бр.), *ранйје гддина* (Бр., Стр.), *о(т) црѣшања* (Бр.), *триѣс кућа* (М.), *толийко р'уѣа* (М.), *дōшли су са свију сйфāна* (М.), *чѣтрѣс кућа* (Стр.), *код овāца* (Стр.);

б) Примери за облик генитива с падежним завршетком *и*:

шѣс бāнки (Пл.), *триѣс бāнки* (Ц.), *осамнā(ј)с бāнки* (С.), *педѣсет бāнки* (С.), *двāес бāнки* (Ми.), *пѣт сек'унди* (С.), *йљаду бāнки* (Ц.), *шѣсет йљadi* (Стр.);

в) Ову групу чине примери где је м. облика генитива употребљен, у саставу бројне конструкције или у вези са прилозима за количину, облик општег падежа, тј. облик номинатива множине:

пет *љаде* (Пл.), шѣс *бѣнке* (Пл.), трийес *хљаде* (Ж.), осѣмнес *хљаде* (В.), пѣтнаес *хљаде* (В.), ђсам *љаде* брѣва (Ж.), дѣсет брѣва *сљиње* (В.), четрнес *кље* (Ц.), дѣо сам двѣста *бѣнке* (Гр.), шѣс *црљке* (Ц.), од двѣ врсте *ѡвце* (Гл.), пѣшес *ѡвце* (Гл.), пѡсле стѡ *гѡдине* (Гл.), љма шеснѣес *сљљалице* (Се.), ље те кѣзни с ђсам *бѣнке* (С.), пет *љаде* (С.), трийдес *бѣнке* (С.), љма мѣло *ѡвце* (С.), осамнѣјс *бѣнке* (С.), ђсам *бѣнке* (С.), чѣтрес ђсам *бѣнке* (В. П.), тољико *крѣве* (С.), сѣдам стѡ *љаде* (С.), јѣдѣнаес *гѡдине* (С.), дѣсет *цигѣре* (С.), шѣсет *бѣнке* (М.), петнѣес *гѡдине* (М.), осѣмнес *гѡдине* (Ми.), дѣсет *гѡдине* (К.), тринаѣс *љаде* (К.), прѣ дѣсет *гѡдине* (Л.), стѡ *гѡдине* (Вј.), нѣколико пѣри *рукѡвице* (Стр.), трѣбаље ми мѣло *љѣре* (В.), ђсам *гѡдине* у рѣту (Кш.), стѡтину *жѣне* (Стр.), имѣли смо прѣ вљше *ѡвце* (Стр.), сѣдам *кље* бѣло (Стр.), сѣдам-дѣсет *гѡдине* (Ми.), дѣвет *лѣмиѣ* (Ми.), снабѣва се са свѣ *сљѣра-не* (В.).

Као што је речено код именица мушкога рода (в. стр. 69-70) уопштавање облика номинатива множине м. генитива дошло је аналогно конструкцији са бројевима *ѡва*, *љри* и *чѣљири*. Усамљен је пример: двадесет и чѣтири *ѣмиља* (Кш.), у којем је м. очекиваног облика на -е употребљен облик генитива множине на а.

А. Белић је у монографији о говорима источне Србије навео више примера за облик генитива множине именица женскога рода на -а без икаквог завршетка (пет *гѡдин*, шес *гѡдин*, дѣсет *ѡуш*, гоѡѡ *гѡдин*, ор. cit. 329). Овакав облик овог падежа забележили смо и ми у Ресави: пѣ-шес *кљћ* (Ђ.), шѣс *љѣд* (С.). Више потврда за то ми немамо у грађи, што значи да је овакав облик генитива множине врло редак и да је сачуван само уз бројеве. Порекло овог облика могло би се двојако објашњавати: или је то архаизам на који се још увек наилази у неким говорима српскохрватског језичког подручја, као што сматра А. Белић (ор. cit.), или је у питању редукција крајњег самогласника, што такође није непознато ресавском говору (в. Фонетика, 14-15). Ипак је по нашем мишљењу прихватљивије Белићево објашњење.

Д а т и в — Овај падеж има скоро увек завршетак као и у књижевном језику -ама:

дѣо тѡ *ћѣркама* (В.), према нѣшим *љѣрљикама* (С.), дѣј *крѣвама* да јѣду (Ми.), рѣко сам *женѣма* (Д.), дѣо *сѣсљирама* (Стр.), дѣј *жѣто свињѣма* (М.), *крѣвама* (М.), *гљскама* (М.).

Поред овог завршетка понекад се јавља и завршетак -ема и то само у случајевима када акценат није на падежном наставку; нпр. поручѣо *љѣљкема* (М.), полѡжи *крѣвѣма* (Вј.), тљкли су *љљшкема* (Стр.), дѣј *кокѡшкема* (М.), дѣј *гљскема*, бѣци *крѣвѣма* (Стр.).

У нашем материјалу нема више потврда за овакав облик датива множине, а и наведене речи обичније су у употреби са наставком *-ама*, чак и у истом месту. Познато је да је у говору долине Расине падежни завршетак *-ема* обичан (*девђкема*, *кокдишкема*, *крџвема* и др.), а оба вештени смо да тога има и у говору Левча, мада ми такав облик датива немамо у материјалу из левачког говора.

И н с т р у м е н т а л — Падежни завршетак је *-ама*, у усамљеним примерима *-ема*, а у функцији овога падежа употребљава се, и то доста често, облик општег падежа са предлозима. Потврде за то су ове:

- а) сас *овцама* (Ж.), с *кљешћима* (К.), са *тѐма њдрама* (Гл.), седе на *мѐс с њушкама* (С.), са *сврџама* (Ц.), утѐгнута *канџама* (Гр.), избџен *инџијама* (Гл.), трајжили *мџбама* (Гл.), са *рџнглама* (Вј.), да њдемо с *њушкама* (Бр.);
- б) с *њушкема* (Стр.), пџшли *њушкема* на *мѐне* (Сл.); (Стр.);
- в) сас прве *бџбе* (С.), дџшли с *наше жѐне* (С.), раџили з *дебѐле свџње* (С.), с *комџије* *неџу* да се *здрџвим* (Гл.), сас свѐ *жѐне* (Б.).

Л о к а т и в — Овај падеж има тројак облике: а) са завршетком *-ама* као и у књижевном језику; б) са завршетком *а* и в) општи падежни облик.

- а) Бџтољ бџо у *нашим ружма* (Кш.), по *тѐм њланџнама* (Ж.), по *кџџама* (Гл.), опџнци на *нџгама* (С.), на *нџгама бџо* (Л.), по *вѐликим њланџнама* (Б.), у *џним свѐскама* (Ро.), по *џџвама* (Стр.), у *кџџама* (М.), *борџве* по *кољџбама* (Б.), у *шџџама* (Гл.), на *дџскама* (Гл.);
- б) њдемо по *сџџба* (В.), по *кџџа* (Ц.), по *сџџња вџдиш* (С.), *нџси* у *шџка* сандџче (Стр.), по *џлџнина* (Гл.), по *џџва* (Б.), бџли су по *кџџа* (Гл.), кат смо бџли у *џџџола* (Бр.);
- в) њшо сам на *шџџке* (Л.), држџо сам га у *рџке* (Гр.), држџо сам га на *рџке* (М.), бџо пџмор у *џџе* (Гл.), *џо рџџе* (Стр.), у *џџгове гџџине* кат сам бџо (Гр.), у *'не џџџине* (Стр.), трѐбо да пџзи у *мџџде гџџине* (Т.), *џо џџе сџџране свџџа* (Ц.), бџо на *тѐ рџке* (Стр.).

Збирна именица *џџа* у овом говору има множинске наставке именица женског рода, што значи да се морфолошка страна повела за њеним значењем:

дџсет *џџа* (Кш.), с *тѐма џџџама* (В. П.), без *џџџа* (Бр.), сџџи з *џџџама* (Ж.), *немам џџџа* (К.), поручџо *џо џџџама* (Л.), *каџи џџџама* (Гр.), тџ се *каџе џџџама* (Вј.), код *џџџа* (Стр.).

Овакви облици речи *џџа* познати су и другим говорима овога типа. Треба међутим напоменути да се у акузативу и вокативу употребљавају једино облици једнине: *викџо* на *џџџу*, *џмам џџџу*, *џџџо мџџа* и сл. Каткад се и у дативу, инструменталу и локативу употребљавају облици једнине именица женског рода на *-а*: трѐба да се вџди *рачџн о џџџи* (Се.), *о(д) џџџе* (М.), *отџшо з џџџом* (Се.).

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

Познато је да се у неким народним говорима именице типа *косӣ*, с обзиром на свој фонетски лик, прикључују именицама мушкога рода и добивају њихову промену. Та је појава врло често заступљена и у овом говору. Тако имамо поред: свака *час* (М.), љсред *ндћи* (Ц.), нџж дџо до *кџсӣи* (Р.), за *цџлу љџд* вџћи (Л.), *кџвљу* је зарадџо нџвац (Гр.), дна у *несӣосбнџсӣи* (Гл.), за дџбилне *сӣвџри* (С.), за тџ *бџлесџӣи* (С.), прџва *ндћ* (Ц.), на лџкарску *љдмоћ* (Л.), две *ндћи* (Вј.), дџо му нџку *мџс* (Гл.), мџжу се са *мџшћу* (Гл.), тџ *мџс* (Гл.), јџдна прџста *сӣвџр* (Вј.), о *љрдшлџсӣи* (Стр.) — и:

рџко му нџки *рџч* (Гл.), *кџва* до колџна (Л.), *кџв* *чџвџчи* (С.), сџз *глџдом* (С.), вџлики *глџд* (Л.), тџ су вџши *сӣвџри* (Ро.), нџки *мџс* (Гр.), бџо је *глџд* (Л.), вџлики *жџлџс* (С.), *џџџсџк бџлес* (Л.), дочџкао *вџлики рџдџс* (Ц.), *љџкварџо* ми се *мџс* (Гр.), тџко му је *кџв* (Гл.), дџј ми *џџџ сџ* (Се.), кад је бџо њџн *љрџџџс* (Вј.), изџшо му *кџв* (Вј.), тџко *кџв* (Вј.), скџп *сџ* (Вј.), скџп је *мџс* (Вј.), кџпио сам два кџла *мџс* (Вј.), намџзао *с* *мџс* (Вј.), њџни *сӣвџри* (Вј.), дџј ми тџ *сџ* (Стр.), посџпџео *сџ* (Стр.), тџ(ј) пџћ (Стр.), свџњски *мџс* (Стр.).

ПОЈЕДИНАЧНИ ПРИМЕРИ

Род, број и облик

Већ је речено да се неке именице женског рода на сугласник овде употребљавају као именице мушкога рода, мада и оне каткад могу имати род као у књижевном језику (нпр. иманица *кџв*).

Поред тих именица и неке друге могу се јавити са друкчијим родом него што је у стандардном нашем језику, а неке могу бити и двордне.

Именица *ћџбре* у овом говору има најчешће облик и промену именица женскога рода на *-а*: баџцио *ћџбру* (В., Вј., Стр.), нџје баџџо *ћџбру* (В.), баџџли *ћџбру* (Пл.), баџца *ћџбру* (Д.), вџжи и *ћџбра* (Гл.), сџљаџи сџд мџћу *ћџбру* (Гл.).

За именицу *говџда* већ је речено да се осећа као збирна именица која има множинску промену. Међутим, поред облика множине ми смо забележили у акузативу и облик са падежним завршетком *-у*, тј. облик именица женског рода на *-а*: лџчи *говџду* (Гр.), чџва *говџду*, отџрџо *говџду* (М.), не брџне за *говџду* (Ж.), љмамо *говџду* (М.). Такав облик ове именице се јавља и у другим говорима овога типа.

Именица *вџче*, која у књижевном језику кад је средњега рода добива у зависним падежима јџднине *р* (нпр. *вџче*, тога *вџчџра*), у овом говору и у акузативу јџднине може да се јави са тим сугласником на крају: јџдно *вџчџр* смо га чџкали (Д.), цџло *вџчџр* је кџша паџдала (М.).

Познато је да именицу *варџш* и у књижевном језику карактерише двородност: *варџш*, *варџши* и *варџша*. Истина, она се као именица мушког рода ређе јавља. У овом говору бележили смо потврде и за мушки

и за женски род. Тако поред: у ђвом *вáрошу* (Пл.), по *вáрошу* (С.), што је чешће и обичније, има и: пђшо сам по *вáроши* (С.), што је, свакако, дошло из књижевног језика.

Именица *свиња*, поред промене као именица женскога рода на *а*, овде се у акузативу множине може чути и са падежним завршетком *и*: пђшти *тѣ свињи* (Д.), *ймам свињи* (К.), *свињи* нйсте наранйли (К). Поставља се питање рода именице *свиња* у овим примерима. Заменичка одредба *йше* у првом примеру упуђује на женски род, тј. на именице типа *косй*. Познато је да у неким војвођанским говорима ова именица има у множини, у номинативу и акузативу, на крају *и* (исп. Б. Николић, Сремски говор, СДЗБ књ. XIV, стр. 342).

Према именицама *йролеђе* и *лейшо* и именица *јесен* се јавља као именица средњега рода иако се завршава сугласником: овђ *јѣсен* трѣба да дђђе (Гр.), *тђ јѣсен* му ймро дтаи (В.), Оба примера су, као што се види, за акузатив (темпорални). За остале падеже ове промене нема потврда у нашем материјалу.

Реч турског порекла *хайс* у овом говору завршава се на *а*, и према таквом облику је именица женскога рода: *айса*, лежђо *айсу* (С.), изйшо из *айсе*, нйшта без *айсе* (С.).

Три именице: *хлеб*, *лук* и *сир*, као што се зна, у говору градског становништва екавског подручја, имају обично у служби номинатива једине облик са наставком *а* на крају, а то је граматички облик генитива. У функцији основног падежа тај се облик уопштио из примера са партитивним значењем (мало *леба*, доста *сира*, кило *лука*) чија је фреквенција врло велика, тако да је тај облик потиснуо из употребе примарни облик номинатива једине (в. Б. Милановић, НЈ књ. XIII, стр.148). Примери:

лѣба гђји (С.), *лѣп* ти *лђка* (Ми.), *јѣо* бѣли *лђка* (Гр.), пђшто *лђка*? (С.), пђшто *сйра*? (Вј.), *непечѣн лѣба* (Д.), *двчи сйра* (Стр.), *лѣп лђка* (М.), *кйсо лѣба* от пченице (Гл.).

Овакав облик именице о којима је реч имају и у акузативу: купйо црни *лѣба* (Ц.), посадйо бѣли *лђка* (Л.), дђнео двчи *сйра* (М.), са *сйра* (акуз. као општи падеж у функцији инструментала, Гл.); *јѣ бђљи лѣба* (Гл.), — што значи да оне, без обзира на морфолошку подударност која постоји између ових именица у номинативу једине и именица женскога рода типа *жена*, и даље остају у категорији именица мушкога рода са карактеристикама промене именица тога рода.

Речено је напред да се топономи *Гложане*, *Плажане* и *Седларе* употребљавају и у овом говору скоро увек као именице средњега рода. Према њима се м. *Високи Дечани* јавило *Висдко Дечане* (С.).

И овде је страна реч *бицикл* женскога рода са завршетком на *-а*: *бицйкла*, де си оставйо *бицйклу*?

Именице *око* и *ухо* које су у множини, у књижевном језику и у новијим говорима штокавског дијалекта, женскога рода, овде су мушкога рода: *исйдли* ми *дчи* (Л., Гр., Гл., С.), *йромрзли* му *уши* (С.), *йма велики уши* (Гл.), *измрзли* су му *уши* (Вј.), Такав род има и именица *груди*: *каљави* му *груди* (Бр.).

Именица *кљешџа*, plur. tantum средњега рода, у овом говору је двородна именица: јавља се као именица средњега и женскога рода: *кљешџа* и *кљешџе*; што се тиче зависних падежа, забележили смо поред облика на *-ама* и *-има*: *кљешџама* (као *женама*) и облик на *-ема*: *кљешџема* (Стр.), затекао се у *кљешџема* (Вј.); затеко се у *кљешџима* (као *враџима*; Вј.).

Ова именица понекад може имати и облик јединице у промени: с ону *кљешџу* (инстр., Стр.), ону *кљешџу* (Стр.).

Према књижевним облицима pluralia tantum *виле* и *грабље* у ресавском говору је *вила* и *грабуља*, тј. сингулар женскога рода: дај ми *вилу*, ударио ме *вилом*, донеси *грабуљу*. Међутим именице *јасле* и *наћве* употребљавају се у том облику, тј. као именице plur. tant. женскога рода. Истина, за прву од њих у нашем материјалу има и овај пример: добра му *јасла* (Гл.); употребљена је, дакле, као именица средњег рода plur. tantum.

ЗАМЕНИЦЕ

Од именичких заменица узећемо најпре личне заменице.

1. Лична заменица првога лица *ја* тако гласи и у овом говору. Ни облици генитива и акузатива јединице не одступају од истих облика нашег стандардног језика (*мене*, енклитички облик *ме*).

У дативу јединице огледа се код ове заменице екавски рефлекс *јаџа* (у стсл. мњџ):

он *мене* нуди (С.), шта су *дни мене* (С.), изгледа *мене* да он не говори истину (С.), баџи *мене* мало лопту (Ра.), ниџ има куј *тџ мене* да раџи (С.), куј *мене* казџо (Гл.), *мене* је он свџ испричаџо (Гл.), *дџа* је *мене* куџа (В.), зар *мене* неџа виџо? (Пл.), каџи *мене* (Д.), каџу *мене* да је долџазио (Ц.), да је *мене* *дџац* реџо (Гр.), *мене* је стрџц поџино (В.), *мене* је правџо (Д.), *мене* шџесет (година, Ж.), ниџ је ни *мене* лаџо (Ж.), теџко *мене* (Ж.), каџе *мене* оваџо (Гл.), *мене* срџце попуџтило (Гл.), куџку *мене* (Гл.), да *мене* ниџ је биџло Владџе (Гл.), *мене* џме Светџмир (Гл.), онаџ *мене* причџо (Стр.), каџе *мене* оваџо (К.), *дџа* је *мене* сеџстра (Вј.), он *мене* биџо водџник (Бр.), де је *мене* куџа (Бр.), *мене* причџо (М.), *дџа* је *мене* казџала (Вј.), *мене* бџље такџо (В. П.), он *мене* говџрио (В. П.), *мене* сџн у Круџевац (В. П.).

Поред облика *мене* јавља се и књижевни облик овога падежа *мени*, али знатно ређе, и обично код млађих:

бџље њџму него *мени* (Д.), *мени* причџали (Гл.), *мени* поџу сџзе на *дџи* (С.), *мени* ниџ је рџаво *овџек* (Вј.), *мени* старџи причџали (Вј.), *мени* је сеџстра биџла у Луџковицу (Ц.), *мени* се три војџника преџдали Бџгарима (Бр.), преџе *мени* да се позџрави (Бр.), јџдном се *дџси мџни* (Вј.), *дџни* ће *мени* реџи (Дј.).

У инструменталу ова заменица најчешће гласи: *моном*. Примери за то су:

- а) с *мдном* (Гл.), *био дотле с мдном* (Стр.), с *мдном* (С., В.), *ајде с мдном* (Ми.), за *мдном* (Д.), с *мдном* *живи* (Ж.), с *мдном* *дђшо* (Гр.), *кђј је био с мдном* (В.), *што је био с мдном* (Стр.), *ајде цаќ д ўзнеш с мдном* (Стр.), с *мдном* *не говђри* (Ж.), да се *вђри с мдном* (Ж.), *ајте за мдном* (Бр.), *йшо с мдном* у *шкбљу* (Вј.), *служйо вбјску с мдном* (Ђ.).

Овај облик је по свом постанку јасан: настао је према облику инструментала личне заменице 2. лица *шобом* (в. А. Белић, Речи а деклинацијом, стр. 170-171).

- б) Знатно су ређе потврде за књижевни облик овога падежа: с *мном* *йшо* (Гл.), с *мном* *нема шаће* (С.);
в) с предлогом се употребљава општи падежни облик: *чђм вђдим овб йред мђе* (Ђ.), *стојй пред мђе* (Гл.).

Локатив, уколико се употребљава, има облик као и датив: *мђе* (чешће) и *мђни*. Забележили смо ове примере: *говђрили су о мђе* (С.), *на мђе* *нема нйшта смёшно* (Л.), *у мђе* *се нёшто прёвђрну* (Гл.), *праћйо овб йо мђе* (Д.), *на мђе* *се вђди* (Ј.); *йо мђни* *мђжеш* и да не *йдеш* (С.).

Енклитички облици ове заменице гласе као и у књижевном језику: *ме* (акузтив) и *ми* (датив): *вђли ме*, *носйла ме* у *нарўче*, *рёкла ми*, *дали ми*, *баба ми* *причђла*, *та ми* *преорђо* *нђву* и сл. Нисмо забележили ниједан пример за енклитички облик генитива *ме*; м. тог облика употребљава се дужи, акценговани облик (*мђе*): *сеђаш ли се мђе?*, а не: *сеђаш ли ме се?*

Што се тиче множине, одступања од стандардне граматичке норме представљају енклитички облици датива и акузатива *ни* и *не*:

- а) датив *ни*: и *тб ни узёше* (Ми.), *дни ни узёше* (Ми.), да *ни* *даду пђмоћ* (Кш.), да *ни* *да* (М.), *Дёспотовац ни* *комўна* (М.) *кйша ни* *трёба* (Д.), у *тб ни* *донђе сйра* (Стр.), *де ни* *је пђложај?* (Вј.), *ёно ни* *грђбље* (Ми.), да *л'* *ће ни* *падне?* (С.), да *ни* *помажу* (Ж.), *стојй ни* *двбглед* (Бр.), *кйша ни* *трёба* (Се.), да *ни* *нйкне жйто* (Т.);
б) акузатив *не*: *дочёко не* *народ* (Вј.), *како не* *крйтикују* *старёи* (В.), *кранйли не* *дђбро* (Ми.), *вђрали не* *такб* (Ми.), *пресёко не* *Шваба* (М.), *дни не* *звђли* (В.), *бн* *не пђзвао* (Стр.), *дни не* *смёне* (Вј.), *раздвбј не*, *госпђдине* (Стр.).

Остали падежни облици гласе као и у књижевном језику: *нама* у дативу, инструменталу и локативу, *нас* у акузативу. За ове падеже није потребно наводити никакве потврде. Најчешће одступање је употреба акузативног облика с предлогом уз глаголе мировања м. инструментала и локатива, као што је то и код именица: *биб је йред нас* (Стр.), *на нас* *било свё нђво* (Ро.).

Акузативни облик (*нас*) и код заменица, као и код именица, врши, у вези с предлозима, функцију осталих зависних падежа. То се види и из наведених примера, а имамо једну потврду и за датив: дођи к *нас* у крајњи вагђн (Кш.).

2. Заменица другога лица. — Падежи облици ове заменице подударају се морфолошки са облицима заменице првога лица: генитив *шѣбе*, датив *шѣбе*, *шѣби* и *ши*, акузатив *шѣбе*, *ше*, инструментал *шѣбом*, *шѣбе* (с предлогом), локатив *шѣбе* и *шѣби*.

Примери:

- а) чѣо о(т) *шѣбе*, бѣо ко(т) *шѣбе*;
- б) тѣшко *шѣбе* (Д.), *шѣбе* је поручѣо да дођеш (Се.), нѣсам јѣ *шѣбе* крив (С.), дајѣмо *шѣби* пѣмоћ (Ц.), ўзми тѣ тѣ *шѣбе* (Дв.); дао *ши* писмо (М.);
- в) *шѣбе* сам вѣдо, глѣдам *ше*;
- г) бѣо сам с *шѣбом*;
шѣлим се јѣ с *шѣбе* (Зл.);
- д) йма на *шѣбе* јѣдна бѣба, пратѣо сам тѣ по *шѣбе* (М.).

Једном смо забележили у селу Седлару и облик с *шѣбом*: шта бѣ с *шѣбом*? (исп. А. Белић, ор. cit. 171).

Множински облици гласе: *ви*, *вѣс* (генитив), *вѣма*, *вам*, *ви* (датив), *вѣс*, *ве* (акузатив), *вѣма* (инструментал и локатив).

Примери:

- а) тѣ сам добио од *вѣс*, без *вѣс*;
- б) *вѣма* сам дао, да *вам* кѣжем (Гл.); мѣ *ви* причамо (Вј.), да *ви* кѣже (Гл.), али *ви* јѣ кѣжем (Д.), шта ће *ви* тѣ? (Гр.), да *ви* кѣжем (Гр.), да *ви* нѣшто прича (Јз.), јѣ ћу *ви* дам (Зл.), јѣ *ви* кѣжем (Гл.), трѣба *ви* тѣ (Гл.), ће *ви* дамо (Ми.), да *ви* кѣжем (Стр.), к'о што *ви* рѣко (Стр.), је л' *ви* даје пѣре? (Ж.), кѣко ћу *ви* кѣжем (Ми.), као што *ви* рѣко (Ми.), овѣј *ви* чѣвек кѣже (Д.), да *ви* причам (Вј.), јѣ *ви* кѣжем (С.), нѣје *ви* причѣо свѣ (С.);
- в) јѣ сам *вѣс* вѣдо, јѣ да *ве* рѣним (Ж.), да *ве* чѣстим (Зл.), да *ве* убѣди (Бр.), што *ве* љѣди пѣту (Стр.), ђн *ве* звѣо (Стр.), да *ве* пѣтам (В.), ко кад јѣдна *ве* мѣти родѣла (Ми.), да *ве* одбѣци (Пл.), да *ве* пѣтам (Гр.), шта би *ве* йнтересовало (Гл.), кѣ *ве* знѣ (Гл.), кад *ве* пребацѣје у Плѣжане (Ми.).

Енклитички облик *ве* може да се употреби и за генитив: йма *ве* јѣш (Ра.). За овакву употребу енклитичког облика заменице 1. лица *не* немамо потврда у материјалу са ресавског говорног подручја, али нам је познато да у говору крушевачког краја има примера као што је: йма *не* јѣш.

- г) бѣли смо с *вѣма* (С.), дошли су с *вѣма* (Вј.);
- д) о *вѣма* смо причѣли (Д.).

3. Заменица трећег лица. — Лична заменица трећег лица мушкога и средњег рода (*он* и *оно*) у зависним падежима једине поред књижевних облика: *њѣга*, *га* (ген.) *њѣму*, *му* (дат.), *њѣга*, *га* (акуз.),

њим (инстр.), *о њѣму* (лок.) — има и облик *њѣга* као општи падежни облик у служби инструментала: *с њѣга* се закљичем (Гр.), *ја сам се играо сас њѣга*; и облик локатива, наравно, с предлозима: *пѣкли се пилићи на њѣга* (Гр.).

У промени заменице трећег лица женскога рода има више одступања од стандардне норме. Тако поред: *њѣ, је* (ген.), *њѣј* (зи), *јој* (дат.), *њу, ју* (акуз.), *с њѣм* (инстр.), *о њѣј* (лок.) — употребљавају се и ови облици:

за ген.: *њѣјзи*: *тѣ* је због *њѣјзи* праљено (Ж.), *био* је код *њѣјзи* (Вј.), од *њѣјзи* сам добио (Гл.), код *њѣјзи* (Вј.), уз *њѣјзи* (Ж.), ако ти је до *њѣјзи* (Ко.), *с њѣјзи* пада (Ко.);

њѣј: *пѣсе њѣј* је кладѣнчић (Вј.), код *њѣј* сам дѣте дѣо (Т.);

за дат.: *ју*: да *ју* прѣти овлашћѣње (Ж.), не вѣља *ју* *тѣ* (Зл.), дѣли *ју* крѣвет (Т.), дѣбро *ју* иде школа (Т.);

за акуз.: *ју*: *пѣслем ју* закопѣли (В.), *ја ћу ју* ўзнем (Д.), *нѣмаш* ге да *ју* наћеш (Ж.), *ники ју* не жѣли (Т.), да *ју* бѣде нѣко унѣштио (Т.), *ми смо ју* ўдали (Т.), *убио ју* лѣд (Т.), *сѣд* би *ју* дѣбро прѣдао (Ко.), ге да *ју* наћеш? (Вј.);

гу: *пѣсти гу* ус *тѣ* (Гр.);

за инстр.: *сас њѣ*: *наводњава сас њѣ* (С.),

за лок.: *њу*: *вѣда бѣла* у *њу* (Гл.),

У облицима множине ове заменице сва три рода нема знатнијих одступања, као што показују ови примери:

за генитив: *наполѣтку њѣ* нѣма (Бр.), код *њѣ* је *тѣко* (Гл.), да се *чѣваш* ти *њѣ* (С.), *двѣсто њѣ* конкурѣсали (Вј.);

за акузатив: *нећу (ј)и* прѣдат (С.), *како ји* покажњѣваше (Гл.), *дотѣраше њѣ* (Бр.), *ја и* питам (Вј.);

за датив: *ја сам* платио *њѣма* (С.);

за инструм.: *разговѣро* *с њѣма* (Гл.), *сас њѣма* (Ж.);

за локатив: *разговѣрало* се *о њѣма* (Гл.);

Једино одступање је употреба облика акузатива с предлогому служби инструментала, као у примеру: *кѣј* био *мећу њѣ*? (Ц.), *помећу њѣ* *јма* нѣшто (Ц.).

Лична заменица свакога лица. — И у овом говору она се употребљава врло ретко. Забележили смо ове примере: *сам* *јо* *сѣбе* знам (В.), *пѣслем* дѣвѣјка долази у *сѣбе* (Стр.), док не наће *сѣбе* стѣн (Вј.).

Што се тиче именичких заменица *ко* и *ишио* и свих са њима сложених (*неко, нико, свако, ма ко, нешио, нишиа, свашѣа* и др.), оне у зачисним падежима имају завршетке као и придевске заменице и потврде за то даћемо код тих заменица.

Придевске заменице

Неке од придевских заменица у ресавском говору немају облик основног падежа као у књижевном језику.

1. Именичка одрична заменица за лице *нико* овде често има облик *ники*, који је аналошког порекла: према *неки*, *сваки*, *шаки* и др. добијено је и *ники*.

2. Присвојна заменица која означава припадање трећом лицу женскога рода гласи поред *њен*, *њезин* још и *њдан*, *њдјна*, *њдјно*, *њдјни*, *њдјне*, *њдјна* : *њдан* дтац, *њдјна* сестра, *њдјно* имање, *њдјни* синови, *њдјне* овце, *њдјна* права. А као резултат контаминације облика *њезин* и *њдан* настао је и облик *њдзин* : *њдзин* дтац (Кш.).

Присвојне заменице *мој*, *твој* и *свој* у женском и средњем роду, као и у зависним падежима свих родова, врло често се јављају без сонанта *ј*: *мда*, *мде*, *швда*, *швде*, *свда*, *свде*, *мдега*, *швдега*, *свдега* итд. Каткад се м. *мдја* и *мда* чује и облик *ма* који је постао сажимањем: била *ма* свадба, *ма* баба (Стр.; исп. на стр. 18).

3. Придевске демонстративне заменице за каквоћу: *овакав*, *шакав*, *онакав* и односно-упитна заменица *какав* у овом говору гласе: *овџки*, *шџки*, *онџки*, *кџки*. Али има примера и за облике на *-ав*: *закон је шакаџ* (Ц.), *шакаџ* је тџ дбичај (Вј.), што је могло бити примљено у новије време.

4. Демонстративне заменице *овај*, *шај* и *онај* често се у номинативу једине м. рода јављају без крајњег сонанта *ј*: *овџ* чбвек, *шџ* пбток, *онџ* брег. Познато је да овакви облици прелазе границе овога говора. Налазимо их и у млађим говорима ијекавског изговора.

5. Односно-упитна заменица *који* у мушком роду гласи најчешће *куџ* и *куџ*. Ова се заменица употребљава и место именичке заменице *ко* : *куџ* то зна, *кџ*ко *куџ* мџже. У женском роду бележили смо ову заменицу са присуством фонеме *ј* која се јавља у различитим фонетским варијантама: *која*, *која*, *која*; у средњем роду пак, између самогласника *о* и *е* сонант *ј* се у изговору може и потпуно изгубити: *коџ*.

Промена иридевских заменица

Једнина

Мушки род. — Основна карактеристика заменичке парадигме у косовско-ресавским говорима, као што је познато, јесте чување и уопштавање наставака тврдих основа у падежима множине који су имали љ у наставку. То потврђује и наш материјал из Ресаве. Међутим у једини у дативу и локативу наставак *-ем* могао се уопштити под утицајем меких основа, а у инструменталном завршетку *-ем* имамо екавски рефлекс *јаџа* у старом наставку *-џмь* (*шџмь*).

Д а т и в ј е д н и н е. — У мушком и средњем роду наставак је *-ем*. Примери:

- а) *мџем* батџ однџли (С.), *мџем* синџвцу (Ж.);
- б) *овџем* џагу (В. П.), *овџем* мџем (С.), даџи смо *овџем* човџку (Зл.), *овџем* чоџку (С.), *овџем* Марковиџу џмрела жџна (Вј.), *шџем* воднику (Стр.), рџче *шџем* Миџе (Стр.), стџже *шџем* жџна (Стр.), да даџ *шџем* (Гр.), *шџем* прџјатеџу (Вј.), *шџем* мџм спрџжнику (Гл.), *шџем* мџјем дрџгу (Бр.), *шџем* дрџгем џме Јовџн (Гл.), *шџем* ста-

рѣем сѣну (М.), стѣже *шѣм* жѣна (Д.), *онѣм* човѣку (Кш.), удари *онѣм* дрѣгем шамар (Стр.), он казо *онѣм* (Стр.), јавѣо *онѣм* раднику (Стр.), казао *онѣм* (Д.), *онѣм* човѣку (В. П.), *онѣм* старѣјем сѣну (К.), кажем *онѣм* трпезарцу (Гл.), *онѣм* момку (Ж.), *онѣм* дрѣгем (Р.), дали *онѣм* (Ми), ако *онѣм* не даш (В.), *нѣкем* однѣсе (В.), *нѣкем* свѣѣе бѣле (М.), да предаш *нѣкем* (В.);
 нѣма *нѣкем* нѣшта (Стр.), *нѣкем* не мѣгу помѣћи (Ж.), *нѣкем* не мѣгу (Ж.);
свѣкем детѣту сам дао (В.), ја *свѣкем* кажем (Ж.), *свѣкем* прѣсету (С.), *свѣкем* родѣло (С.), *свѣкем* војнику (Гл.), *свѣкем* детѣту (Ми.);
нѣзинем ђцу (С.);
 ка *нѣнем* пѣложају (Бр.), дали смо *нѣнем* пѣштару (Р.);
нѣгдвем ђцу (Гл.), дао сам *нѣгдвем* сѣну (Гр.), оставѣо сам *нѣгдвем* детѣту (М.).

И н с т р у м е н т а л. — С обзиром на то да је код заменица са тврдом основом у овом падежу био наставак за облик *-ѣмь* (*шѣмь*), очекивали бисмо да се он ту и најбоље чува у односу на датив и локатив чији су стари наставци били *-омоу* одн. *-омь*. Међутим, у нашем материјалу за ресавски говор има врло мало примера за падежни завршетак *-ем* у инструменталу:

шѣм путем (Стр.), *овѣм* дрѣгем пѣслов (В.), с *онѣм* Дулом (Ми.), *шѣм* путем према Петровцу (Зл.), с *ѣнем* Љубомиром (Вј.).

Л о к а т и в. — Потврде за падежни завршетак *-ем* у овом падежу су следеће:

у *ѣвем* крају (Стр.), о *шѣм* рѣту (Кш.), у *нѣм* нашем оступању (Кш.), о *шѣм* човѣку (Д.), у *шакѣм* крају (С.), на *овѣм* свѣту (С.), на *овѣм* дрѣму (С.), о *ѣвем* правцу (Зл.), о *шѣм* младѣћу (Ж.), у *шѣм* правцу (Зл.), по *овѣм* путу (Вј.), у *шѣм* саслушању (Гл.), у *овѣм* погону (Вј.), по *овѣм* путу (Б.), у *онѣм* рѣту (Б.), у *шакѣм* крају (Гл.).

Није ни потребно наводити примере за облике ових падежа код заменица са меком основом: *мој*, *швој*, *наш*, *свој*, *који*, *чији* и сл. јер је у њима први самогласник у наставку (*е*), у дативу и локативу, уопштен. Што се тиче инструментала, у том падежу је *-им*, дакле, такође стари падежни завршетак, као што је и у књижевном језику.

Поред наведених дијалектских облика датива, инструментала и локатива једнине ових заменица нису ретки ни наставци књижевних облика тих падежа. Примери:

- а) да једнѣм *мом* комшѣји (С.), *шѣм* човѣку (Ц.), поклонѣо *ѣвом* сѣлу (Гл.);
- б) не слѣжи се с *шѣм* (Гр.), сас *шѣм* (Гл.), *шѣм* путем (Гл.), нѣко с *нѣким* (В.), са *овѣм* крѣветом (Гл.);
- в) о *шѣме* су причѣли (С.), у *ѣвом* сѣлу (Ц.), у *шѣм* међуврѣмену (Ж.), о *шѣме* нѣје ѣмо ни пѣјма (Гл.), у *ѣвом* сѣлу (Гл.).

У инструменталу и локативу једнине и код ових заменица, као и код осталих речи са деклинацијом, у употреби је облик општег падежа са предлозима. Примери:

- а) са *свђје* наконче (Ж.), с *овђга* Мишу (Гл.), пријатељио се с *иђђга* Мишу (Гл.), с *иђђга* сђна (С.), сас *иђђга* преседника (Стр.), с *њђговога* сђна (Стр.), сас *иђђ* одело (Вј.);
- в) у *неки* сђд свѐ се тђ измѐша (С.), преносио на *иђђј* тђван (Гл.), у *'нај* рђт био (К.), у *наше* сѐло ђсам продавница (Вј.), у *наше* сѐло тђ нема (Вј.),

У селу Мадвећи забележили смо и пример: о *ђвим* грђбљу, дакле, са падежним завршетком *-им* у локативу, што је особина неких шумадијских говора.

Г е н и т и в. — Што се тиче облика овог падежа, може се рећи да је идентичан са истим обликом у књижевном језику, тј. падежни завршетак је *-ог(а)/-ег(а): иђђг(а), нашег(а)*. Међутим, у служби и овога падежа, као што је констатовано за инструментал и локатив, јавља се, истина знатно ређе, општи падежни облик са предлозима. На пример: отишли су *из наше* сѐло (Гл.), *ис иђђ* сѐло (Т.), *из овај* вињград (Јз.), *оиђ* кђје ћеш вино (Се.), *од неко* време (Се.).

Женски род. — И овде ћемо указати на оне падежне облике придевских заменица женскога рода који одступају од књижевне норме.

У дативу поред примера са књижевним обликом, као што су: *иђђј* жѐни, *мђђј* сѐстри, *онђђзи* (са партикулом *зи*), употребљава се и облик са падежним завршетком *-е*: према *иђђ* землѐ (Гр.), ка *иђђје* матере (М.), није дђо ништа *њђђђве* жѐне (Гл.) и сл. Овакав облик датива није тешко објаснити. Наиме, као што је речено у деклинацији именица, именице женскога рода на *-а* знају за морфолошки синкретизам генитива и датива једнине (ђзо од *женѐ*, рѐко *женѐ*), а пошто и заменице имају у генитиву облик са истим завршетком (о(т) *иђђје* кђће), то је пренето и у датив.

У Свилајнцу смо забележили облик датива демонстративне заменице *она* — *онђђзи*: кажи *онђђзи*, у коме се огледа контаминација облика датива *оне* и *оној* (дђо сам *онђ* женѐ и *ђној* жени) са партикулом *зи*.

У инструменталу се употребљава облик са завршетком *-ом*, као што је и у књижевном језику (са *ђвом* вђдом, сас *иђђм* прљавом вђдом), али се, исто тако, употребљава и облик општег падежа (акузатива) с предлогом: да наводњавам с *иђђ* вђду (Се.), разговарађ с *њђђђву* жѐну (П.), играђ с *иђђ* девђјку (М.), с *њђђђву* *иђђ* беснђћу (Д.).

Тако је и у локативу. Поред примера као што су: у *њђној* сђби (Д.), у *мђђј* кђћи (Гл.), у *сђђкој* њиви (Гр.) и сл. има и потврда за употребу општег падежног облика с предлогом: у *иђђ* рђпу лежђо (Вј.), такђ (ј)е бђло у *њђну* стрђку (Сз.), у *иђђ* кђћу сам бђо (Се.), у *иђђ* шкђлу сам учио (Вј.), у *ођу* кафђану ручђли (М.), у *сђђку* кђћу тђ йма (Б.).

Множина

Код придевских заменица са тврдом основом у дативу, инструменталу и локативу свих родова чује се екавски рефлекс *јаџа* :

кажи *онѣма* гостѣма (Гр.), *овѣма* алал вѣра (Ми.), *овѣма* Цѣганима кѣћа (С.), *шѣма* људѣма дѣо (М.), *онѣма* гостѣма каже (Вј.), *шѣма* шљѣвама трѣба кѣша (Сл.);
пекљѣ с *шѣма* децѣма (С.);
по *шѣм* планинама (Ж.).

Заменице са меком основом имају, у овим падежима, наставке као и у књижевном језику: *нашим* људима, с *мѣјим* синовима, у *чијим* кѣћама. Интересантно је да у ресавском говору нема потврда, бар ми на њих нисмо наишли, за уопштавање код ових заменица наставака тврдих основа, као што је то случај у говору околине Крушевца (*нашема* девојкама).

У инструменталу и локативу употребљава се и множински облик општег падежа с предлозима, као што је то и код именица. Примери за то су ови:

са *ши* сѣдам чѣтника (С.), с *ши* топѣви њѣни (Кш.), с *нѣки* балѣни (Се.), с *нѣки* резервоари (Се.), ми смо дѣшли с *наше* жѣне (Се.); у *ша* сѣла нѣје бѣло града (Стр.), у *ше* кѣће не стаѣуе нѣко (Гл.), бѣли су у *они* рѣвови (Бр.).

У акузативу поред облика, као што су: *ѣзне његѣве* рѣѣце, *њѣјне* дѣрове нисмо вѣдели и сл. — има и примера са општим падежним обликом:

за *ѣни* кѣѣчери (Гр.), да доведу *нѣки* овнѣви (Гл.), нисам *ѣмо* *мѣји* пријатељи (Се.), чувѣли су *овѣ* мѣстови (Се.).

Општи падежни облик јавѣа се и у служби генитива: *због ова* путовања (Се.).

Заменица *сав* у генитиву множине има поред облика *сви(х)*: из *сви* сѣла, са *сви* страѣна, и двојински облик *свију*: са *свију* страѣна (Се.).

У нашем материјалу нема потврда за облик генитива множине придевских заменица кад је он употребљен без предлога. Међутим у функцији генитива с предлозима употребљава се општи падежни облик:

из *ова* *наша* сѣла нѣко нѣје погѣно (Гл.), ѣн је најбољи от *сви* ѣѣци (Стр.), шта сам дѣчѣко од *мѣји* сиѣнови (Вј.).

За женски род нема примера у нашој грађи јер примери као: *од наше куће*, *из моје ѣиве*, с обзиром на скраћивање дужине на крају речи иза акцентованог слога, могу да буду и облици јединице.

Већ је речено да и у множини постоји идентичност падежних облика између придевских заменица и придева. Према томе, у генитиву и акузативу употребљава се општи падежни облик с предлозим, у дативу, инструменталу и локативу наставак је *-ем(а)* и *-им*, уколико се у инструменталу и локативу не употребљава облик општег падежа. Потврде су:

а) за генитив:

од *вдиши* старѐи (Ц.), узимали су од *богдиши* људи (Гл.);

б) за акузатив: књиге за *ддбри* ћаци (Вј.), пигла за *фдбрички* димњаки (Р.), јуре се крос *шкдлски* ходници (С.); вђна от *сладђске* бвце (Стр.), од *вдлике* паре боли глава (Ц.).

За датив, инструментал и локатив:

према *сйарђим* буди дббар (Гр.), с *шудђим* парам (Гр.), по *сдлским* браницима (М.), по *сладђским* њивама (Сл.).

Компарација придева

Као морфолошка карактеристика компарације придева у косовско-ресавским говорима узима се наставак *-еји* према књижевном *-ији* и већа фреквенција наставка *-ши*. Међутим, према нашем материјалу прва констатација као таква не би се могла прихватити за савремени говор Ресаве. Уз то одмах треба истаћи и постојање компаратива са наставком *-ији*, како је то и у новијим штокавским говорима екавског изговора. Ради боље прегледности навешћемо потврде за све наставке којима се твори компаратив у овом говору.

а) Наставак *-ји*. — Поред примера, као што су: *млађи*, *скуђи*, *чврђи*, *виђи*, *чдђи*, *брђи*, *јдђи*, *швђи*, *лудђи*, *гудђи*, *грудђи*, *дудђи* — наставком *-ји* граде компаратив и неки придеви који у књижевном језику и у говорима његове основице имају наставак *-ији*. То су ови:

једђиња рдба (С.), његов дтац био *богађи* од мене (Гл.), *ранѐ* вдђе (Ц.), *богађа* сѐла (Ми.), *богађѐ* мѐсто (Ми.), *сређињи* су од нас (Ми.), Брѐстово је *богађѐ* (В.), да бидне *јисмеђи* (Кш.), *сиђиња* зрна (Гл.), он је *вредђи* од мене (Гр.), *једђиње* жито (Ж.), *богађи* народ нема (Л.), *згодђѐ* мѐсто (Л.), немати *сјремђѐга* у свђ *шкдлу* (С.), *сиромашња* зѐмља (Бр.), *сиђиња* (М.), *доцђѐ* (В.).

Поред примера типа *богађи*, са јотованим сугласником и другим самогласником *-и* на крају, забележили смо и примере: *мдј* дтац *богађи* (С.), *јрошђи* народ (В.). Као што се види, удвојени самогласник *и* у овим примерима упућује на компаративни двосложни наставак *-ији* (в. П. Ивић, Дијалектологија, 103). У вези са оваквим обликом компаратива поставља се питање порекла јотованог сугласника испред тог наставка. Наше је мишљење да је овде примаран наставак *-ји*, што потврђују наведени примери (*богађи*, *сиђиња* и сл.), а да се по угледу на компаративе са наставком *-ији* (в. ниже) наставак *-ији* пренео и на готов облик компаратива са *-ји*. Тако је контаминацијом тих двају наставака постао компаратив на *-иши* и са јотованим претходним сугласни-

ком. Из тога излази да се у примерима типа *богаћи* не огледа контракција двају *и* после губљења *ј*, већ да је ту компаратив образован наставком *-ји*. Интересантно је да нисмо наишли на примере компаратива *богаћи* за женски и средњи род, тј. нисмо забележили компаративне облике *богаћица*, *богаћие*.

б) Наставак *-ији*. — Већ је речено да наш материјал са ресавског подручја не потврђује мишљење да се у свим косовско-ресавским говорима чува компаративни наставак *-еји*, са екавском заменом *јаџа*, јер овде само придев *сиџар* има компаратив са тим наставком:

сиџарџи (Кш.), *сиџарџа* ђдри (Гр.), *сиџарџи* (Гр.), (*нај*)*сиџарџа* (Ц.), *сиџарџа* (М.), *сиџарџи* (С., Стр.), *сиџарџе* (Гл.), *сиџарџи* љџди (Гл.), *сиџарџа* (Гл.).

У нашем раду о левачком говору ми смо за такав облик компаратива навели само два примера: *крујинеџи* и *сиџарџи*, што значи да је и у Левчу компаративни наставак *-еји* врло ограничен. А у говору Александровачке жупе, као што је у том нашем раду истакнуто, „компаратив се обично образује наставком *-еџи*” (с. 197). Ако се пође од констатације проф. М. Стевановића — да је у метохијском говору „доследна замена старог *џ* са *е* у компаративу типа *сиџарџи* . . .” (Годишњак Зад. С. и В. св. VI, 1939, 58) и од онога што се до данас зна о овој особини у жупском и левачком говору, добија се јасна слика да се она све више губи што се више удаљавамо од јужних граница говора косовско-ресавског типа.

У овом говору се на рачун наставка *-еји* у компаративу придева проширује наставак *-ији*, што је свакако последица утицаја шумадијских говора и, у новије време, стандардног језика. Потврде за тај наставак су бројне. Навешћемо ове:

и *сиџарџи* и *млађи* (С.), тај *сиџарџи* син (Л.), љма *сиџарџи* од мене (Л.), ђн је *најсиџарџи* чџвек (Л.), *раније* година (Вј.), *сиџарџи* чџвек (Кш.), *слабија* била (С.), нема *сиџарџи* чџвек у село (М.), ђна је *најсиџарџа* (Л.), неки *сиџарџи* (Ми.), *сиџарџи* кмџт (В.), *сиџарџи* (С.), *најојаснија* (Гл.), *сиџарџи*(*ј*)и (Гл.), *сиџарџи*(*ј*)и (Гл.), *раније*(*ј*)е, прил. (Вј.), *најсиџарџи* чџвек (*и* < *и*(*ј*)и; Л.).

б) Наставак *-ши*. — Поред примера: *лакши*, *мекши* и *лејши*, који су општи, у овом говору се наставак *-ши* јавља и код других придева. Примере као:

слајши краџе (С.), *слајши* (Д.), *слајши* (Гр.), *иџиши* (Гл.), *зелџниши*, *црџениши*, *румџениши*, *џрџавши* — редовно смо бележили.

Овај наставак (*-ши*) јавља се и у измењеној фонетској варијанти — као *-чи* у примеру *слајчи*, *слајче* (В.), *лејче* зграџе (Ж.), *лејча* је но Срџца (Сл.), *најлејче* мџсто (Јз.). О африкатизацији сугласника *ш* у групи *иш* говорено је у фонетици (33). Прџма овим примерима наставак *-че* се јавља и у компаративу других придева код којих нису постојали фонетски услови за африкатизацију:

црџичи од гџрвана (В. П.), *здрџачи* него ја (Ми.).

Од придева *висок* и *добар* забележили смо облик компаратива са удвојеним наставком, тј. на компаратив додат је још један наставак:

вишља (С.), *вишље*, прил. (С.), *живи бдљче* (В.), *најбдљче* смо се извукли (В.).

Као што треба и очекивати, а то потврђују и наведени примери, овај говор има синтетичку компарацију. У нашој грађи нашао се само један пример суперлатива који је својствен говорима источне Србије: *најгљавна* (С.). Интересантно је да таквих примера нема више с обзиром на то да се ово подручје граничи са тим говорима чији утицај је од значаја за савремено стање деклинације ресавског говора.

Овде је потребно да дамо две напомене. Прво. Облик суперлатива наводили смо међу примерима за компаратив јер се облик компаратива налази у суперлативу. Друго. Промена компаратива и суперлатива по падежима иста је као и деклинација придевских речи у њиховом основном облику тј. у позитиву.

На крају још и ово. Пошто су придеви синтаксички везани за именичке речи, разумљиви су овакви примери:

са *брџко* имање (Гл.), што однесе преко *шкдлско* двориште (Сл.), дошо у *ифесни* опанци (Гл.), био у *духовни суд* (С.), вџда стоји у *вџрдарску* котлину (Л.), лечи се у *Маџарушку* бању (С.), била у *сиџару* шкдлу (М.), био сам у *џешку* артелерију (Л.). Дакле, постоји потпуна подударност у промени именичких и придевских речи.

БРОЈЕВИ

Ова категорија речи обилује фонетским променама, о чему је било говора у фонетици на одређеним местима. Што се тиче њихове морфолошке стране, ту се може рећи да оне немају ничега специфичног на чему би се требало посебно задржавати, јер се редни бројеви по промени у потпуности слажу са придевима и придевским заменицама, а основни бројеви *два*, *џри* и *чеџири* су индеклинабилни. У нашем материјалу нема ниједне потврде за употребу збирних бројева, док се бројни придеви *двоји*, *џроји* употребљавају правилно, али само у облику основног падежа: *двџ(ј)е* панталоне, *двџа* врата, *двџ-џрџ* кџла (двоја > > двоа > двоо > двџ), *двџ(ј)и* опанци, *двџ(ј)и* свџтови и сл. Бројне именице *двојџца*, *џројџца* и *чеџворџца*, које се употребљавају и за различите родове, мењају се по падежима, наравно, као именице женскога рода на *-а* у једнини, а каткад се јављају, с обзиром на њихово значење, и у множинском падежном облику: *обојџцама* сам дџо (С.) (исп. сличну промену именице *деца*, стр. 89).

Број *један* и редни бројеви имају у промени исте завршетке као и придеви и придевске заменице (нпр. *јџднем* сам џзо пџшку (Бр.), џегџвем *дрџгем* сињу (Вј.).

*

Цео изнесени материјал о деклинацији именских речи у ресавском говору упућује на овакав закључак. На ресавском подручју сукобила су се два деклинациона система: источносрбијански, чије је основно обележје употреба општег падежа (по облику је то акузатив у једнини, а номинатив у множини) с предлозима и основни штокавски деклинациони систем — са свим падежним облицима. У овом сукобљавању деклинација говора источне Србије показала се виталнијом, тако да је стара ресавска деклинација у знатној мери нарушена. Поставља се питање како је дошло до таквог нарушавања. Одговор на то питање већан је за порекло ресавског становништва.

Као што је у уводу овога рада изнесено, а према Мијатовићевим подацима, у Ресави је највише досељеника из источне Србије, а има их и из јужне Србије. С обзиром на то да су староседеоци били бројно инфериорнији у односу на досељенике (101 род : 514 родова) јасно је зашто се деклинационе особине аутохтоног становништва нису могле сачувати и зашто су претрпеле јак утицај деклинације нових становника Ресаве. С друге стране, наш материјал довољно јасно показује да ни говор староседелаца није био у потпуно подређеном положају. Иако је досељено становништво било у апсолутној већини, оно није могло да потпуно наметне свој систем промене именских речи староседеоцима из два разлога. Прво, досељеници нису били сви пореклом из истих крајева, што значи да нису били представници истог говорног типа. Друго, њихово насељавање у Ресаву није било синхронизовано, већ се вршило у етапама и трајало је дуже времена. Међутим, староседеоци су, ма колико да су били бројно у мањини, у говорном смислу били јединствени и зато су могли да у извесној мери очувају физиономију старије ресавске парадигме и да бројним досељеницима наметну обличке особине свога говора. Као последица укрштања и мешања тих говорних карактеристика добивена је данашња ресавска деклинација, која је још увек у фази превирања јер ниједна од деклинација које су се нашле у додиру није сачувала своје првобитно стање. Мада су досељеници успели да разбију деклинациони систем староседелаца, и њихова је деклинација, с друге стране, била изложена утицају промене именских речи староседелачког становништва, тако да данас и једни и други употребљавају спорадично све падежне облике, иако не увек у њиховој правој служби. Може се претпоставити да ће се у догледно време под утицајем школе и савремених средстава комуникације вршити кристализација ресавске деклинације у том правцу.

ПРИЛОЗИ

Забележене прилошке речи груписаћемо према њиховој семантичкој страни. При томе ћемо указивати и на њихов морфолошки лик, наравно тамо где то представља одступање од књижевног облика.

Прилози за место

Поред: *овде, онде, шѹ, од ѿвде, ддле, шѿмо, дздо(л), дзгор(а), шѹда, овѿмо, кѹда, где* употребљавају се и облици ових речи са различитим партикулама и друкчијим завршним самогласником, Тако имамо:

овдек, овдѣк, овдена, овди, оде, ондек, ондена, унѿйреда, унѿйредак, шѹна, шѹна, шѹна, шѹнак, шѹј; шунѿј (Л.), шѹдак (Кп.), од ѿвлек, од ѿвдек, од ѿвде ддленак, шамѿна, оздбле, дздол, озгбре, дзгор, шѹдик, овамѿна, овамѿна, кѹде, де, ди, ге, ги, нѿде, нѿге (Дв.), ѿд-шѿмо, дѿклен, блѿзо, долѿко.

Поред *оѿѹд* употребљава се тај прилог и са предлогом *од* : *од ѿѹд, а и дѿѹд.*

Прилози за време

И прилози за време, као и прилози за место, имају поред књижевног облика и облик са додатим партикулама или са друкчијим самогласником на крају:

данѿске, ноѿѿске, лѿѿоске, онѿак, онѿак, шѿде (Гр.), сѿде.

Неки прилози имају другачији фонетски лик него у књижевном језику:

јѹѿре (= сутра), *јѹѿредан* (Гр.), *од ѿмно, ддѿно, ѿдсек* (= после; (Вј.), *ѿдсем* (Гл.), *лѿни, ѿдлани, од јѹѿрос, ѹвечер, шѿм ѿ шѿм* (= потом, после извесног времена), *сабѿјле, оѿѿѿчке* (С.), *доцѿне, ѿдсе* (= после, Бр.), *ѿдслем* (Стр.).

Прилози за начин

Одступају од облика у књижевном језику ови прилози:

дрѹкше, ѿрѹѿшке, дирѣк (ѿдем *дирѣк* Београд), *оѿѿшно, нѿѿоле* (дѿо имање *нѿѿоле*), *брѿго, дѿашка, ѿѿѿки* (дѿшо сам *ѿѿѿки*), *ѿѿѿѿе* (С.), *лѹѿки, брѿѿѿки, једанѿк* (М.), *ѿддједно* (= подједнако), *дзбѿѿом* (Кш.), *ѿравилѿѿе, за банѿбадѿѿа*

Прилози за количину

Треба посебно истаћи употребу прилога *лѣчка* и *лѣѿка* у значењу „мало” и *кѿѿо* у значењу „доста”, „много”. Примери:

дѿј ми *лѣчка*, ударѿо га *лѣчка*; сѿпи ми *лѣѿка*, јѿѿо *лѣѿка* и сл.; *кѿѿо* се уѿѿо, остарѿо *кѿѿо*, *кѿѿо* окопѿли и сл. (исп. Гл. Елезовић, Речник кос.-мет. диј. s. v.).

ГЛАГОЛИ

Материјал који се односи на ову врсту речи изнећемо по глаголским облицима јер сматрамо да ће се тако добити јаснија слика конјугације ресавског говора.

1. И н ф и н и т и в

У новијој дијалектолошкој литератури истиче се постојање овог глаголског облика и у косовско-ресавским говорима (в. П. Ивић, Дијалектологија, 102). За левачки говор ми смо констатовали (ор. сит. 200—201) да се инфинитив употребљава само у облику без крајњег самогласника, тј. у облику на *-ӣ* (*бӣӣ*, *бра̄ӣ*, *иосѣ̄аӣ*) и *-ћ* (*до̄ћ*). На истом месту су наведене потврде за инфинитив у говору Александровачке жупе, Метохије, Банатских Хера и у смедеревско-вршачком говору. Овим говорима, када је у питању инфинитив као основни глаголски облик, придружује се и говор Ресаве. Потврде за то су ове:

- а) крв ће *ӣрол̄ӣӣ* (Гр.), трѣба њѣга *убӣӣӣ* (С.), ми нѣћемо *да̄ӣӣ* рѣну за *фа̄брику* (С.), мѣже *бӣӣӣ* (Ми.);
- б) кѣји не зна̄ју *ӣл̄ва̄ӣ* (Кш.), не мѣре га *заӯс̄ӣд̄вӣӣ* н̄ико (Л.), свѣ ћу ти *учӣнӣӣ* (С.), нѣћу га *вѣза̄ӣ* (С.), лѣпо ће се *измѣрӣӣ* (П.), нѣћу *ӣр̄да̄ӣ* (Гр.), бо̄јали се да ће *ӣод̄ӣгнӯӣ* б̄ӯну (Гл.), мѣжеш *на̄ћ* (С.), од лѣба се не мѣже *жӣветӣ* (Л.), к̄ѣј то мѣже *зна̄ӣ* (Ми.), како га мѣгли *дӣгнӯӣ* (Ми.), не зна̄ју се *ӣд̄зӣӣ* (В.), трѣба се *ӣрив̄а̄ӣӣ* (В.).

Као што показују ови примери, фреквенција инфинитива у овом говору данас је доста мала; нарочито је употреба његовог пуног облика врло ретка.

Поставља се питање, у вези са наведеним потврдама за инфинитив, да ли оне представљају органску особину овог говора или су то новији наноси из западнијих говора и из књижевног језика. Ово се питање намеће и због тога што је ресавски говор, као што се види из овога рада, претрпео јак утицај источнијих говора, са којима је данас везан многим језичким цртама, како фонетским, тако и морфолошким, а ти говори (призренско-тимочки) „не знају за инфинитив” (А. Белић, ДИЈС, 478). Несумњиво је да је до губљења инфинитива у ресавском говору, као и у другим говорима тога типа, дошло под утицајем источних говора. Али, ма колико да је тај утицај био јак, није довео до потпуног губљења овог глаголског облика, као што се то није догодило ни са деklinацијом. Штавише, у новије време књижевни језик средствима јавне информације знатно утиче на обнављању његове употребе. То потврђује и појава пуног инфинитивног облика, на *-ӣӣ*.

Када је реч о овом облику, потребно је осврнути се на стање које налазимо код М. Ивковића. Наиме, у његовим приповеткама из Ресаве има више примера не само за крњи инфинитив, на *-ӣӣ*, него и за облике са завршетком на *-ӣӣ* и *-ћӣ*. Да наведемо извештајан број примера:

- а) са завршетком на *-ӣӣ* и *-ћӣ*: *мѣлӣӣ* (стр. 59), *на̄ӣр̄а̄вӣӣ* (94), *кӯјӣӣ* (94), *бӣӣӣ* (94), *да̄ӣӣ* (94), *вӣка̄ӣӣ* (175), *дс̄ӣа̄ӣӣ* (176), *од̄ӣгнӯӣ* (294), *из̄ӣћ* (294), *сӣа̄ва̄ӣӣ* (294), *се̄де̄ӣӣ* (294), *нд̄сӣӣӣ* (295), *ка̄з̄а̄ӣӣ* (296), *га̄зӣӣӣ* (301), *бӣӣӣ* (302), *мѣћ̄ ӣд̄зна̄ӣӣ* (303), *ра̄нӣӣӣ да̄ӣӣ* (405), *дӣра̄ӣӣ* нѣће (405);

б) *исцунѝи* (стр. 58), *мдѝи* (58), *умрѝи* (58), *исѝи* (93), *учѝи* (93), *скѝи* (93), *дбѝи* (94), *чѝи* (176), *учѝи* (293), *ја-ћу бѝи* (293), *сѝи* (293), *замдѝи* (294), *разбѝи* (294), *дбѝи* (294), *ндѝи* (295), *излѝи* (295), *разбѝи* (296), *йоменѝи* (296), *сѝи* (301), *ѝи* (302), *бѝи* (318) *обогдѝи* (336), *кѝи* (337), *вечѝи* (360), *оцѝи* (389), *жѝи* (404).

Интересантно је да је Ивковић, скоро пре пола века, забележио толики број примера за облик инфинитива за који смо ми констатовали да је доста редак, нарочито са завршетком на *-ѝи* (*-ћи*).

Питање је откуд ово неслагање између нашег материјала и Ивковићевих приповедака. Према нашем мишљењу — да стандардна средства информације у новије време знатно утичу на ширење особина књижевног језика у које спада и инфинитив — очекивало би се да број потврда за овај облик буде у обрнутој сразмери. Што није тако, разлоге можда треба тражити у самим мештанима који су били Ивковићеви информатори. Као што се види из Напомена које је дао приређивач на крају књиге на стр. 474, Ивковић је имао за информаторе само три старија човека чије говорне особине, бар што се тиче облика инфинитива, нису морале у потпуности да одражавају ситуацију ресавског говора.

2. Презент

Код правилних глагола (полазећи од Белићеве класификације) највеће одступање од стандардних презентских облика огледа се у 3. лицу множине, и то у следећем: а) глаголи на *-ѝи* и *-ѝи* имају лични наставак *-у* према књижевном *-е*; б) глаголи на *-ѝи* (причати, трчати) такође имају *-у* према књижевном *-ају* одн. *е*; в) наставак *-ду* додаје се на готов облик неких глагола; г) додавање наставака *-у*; д) аналошко уопштавање палатализованог задњонепчаног сугласника.

а) Глаголи типа *носиѝи* и *седѝи* у 3. лицу множине презента поред правилног облика са наставком *-е* често имају и наставак *-у*:

ѝни *ѝрѝу*, наѝи се *дѝу*, наѝи *ѝчу*, таѝо ће да *ѝѝу* те књѝице кѝје ће да *ѝѝу*, момка *ѝѝу* кечѝи, не *рѝу* субѝтом, код наѝ свѝ *ѝѝу*, *ѝрѝу* дѝбри *рѝи* (све потврде из С.); ѝни *ѝрѝу* кѝћу (Ц.), *рѝу* у пѝље (Ми.), *наѝѝу* дѝцу (Вј.), *ѝрѝу* ѝни тѝ (Кш.), *ѝрѝу* трѝкторе (Гр.), *ѝрѝу* ѝткуп (В.), *изѝу* раѝе-нике (Л.), *наѝѝу* дѝцу (В.), *ѝрѝу* кѝћу (Гл.), *жѝу* се (Се.), *ѝѝу* *ѝѝу* (Л.), шта ће да *рѝу*? (Ц.), ѝни *рѝу* тѝ о(д)детѝа (Се.), наѝ имѝли шта да *рѝу* (Кп.), кат се *ѝѝу* (Гл.), да *изѝу* (Гл.), не *рѝу* (Л.), да те не *ѝрѝу* Бѝгари (Бр.), *кѝу* га (Кш.), *ѝѝу* га (Кш.), *ѝрѝу* га (Кш.), кат *ѝрѝу* пѝтници (Кш.), да ми *ѝѝу* мајку (С.), *ѝѝу* (Т.), *ѝѝу* тѝ (С.), *мѝу* имѝње (В.), *жѝу* (Бр.), *жѝу* вѝше (Л.), *дѝу* (Кш.);

б) Глаголи типа *йрчайи* поред облика са неизвршеном контракцијом, као *кѡйау*, *шѡрау* (в. стр. 30) знају и за наставак -у у 3. л. множине:

йрйчу, не *рађу*, у рѡпсто га *ошѡру*, *шѡру* жѡне, *шрѡбу* (све из С.); не *чѡву* ѡвце, ѡни *чѡву*, не *йѡцу*, *слѡшу* ме свѡ, неће да *слѡшу*, *йѡцу* на мѡне (Вј.); *сидѡу* око вѡтру (Гл.), *кѡву* се казѡни за вѡјску (Бр.), *йрйчу* љѡди (К.); нећеу да *йрйчу*, *ћау* ме *шѡѡу*, да нас *сирѡлу*, да не *смѡѡу* нѡкем, *йму* пѡра, *йму* тѡ стѡнови, пѡсле се *исирѡђу*, ѡни и (их) *йрѡѡку*, *йму* стѡку, ѡни *йѡцу*, *ћау* да *йѡцу*, *шѡру* ме, да ме *исийѡшу*, да *ийѡшу* ѡјног шѡфа, *блокйру* свѡ, *ийѡшу* ме, ѡни ме *ийѡшу*, *кѡву*, *шѡру* нешто, ѡни *сирѡму* (све из Стр.); не *лийцу*, *йрйчу*, не *чѡву* ѡвце (Се.), да и (их) *йовѡѡу* (Ми.).

Од глагола *йрчайи* (VIII Белићева врста) забележили смо у Свилајнцу облик ѡни *йрѡѡ*, а од *бежайи*: ѡни *бѡжу* (Кш.), ѡни *бѡжу* код мѡне (Ц.).

И у 3. л. множине помоћног глагола *хшѡи* у одричном облику јавља се каткад наставак у: што *неће^у* да дѡђу (С.), Такав облик забележио је и А. Белић у говорима источне Србије, поред потврдног *ођеу* (ор. cit. 507).

в) Речено је да се наставак -ду додаје на пуни облик, али, за разлику од неких других екавских говора (нпр. ѡд сремског говора), ова морфолошка појава није тако бројно заступљена у говору Ресаве. Ми смо забележили само ове примере:

йрѡѡду (Стр., К.), *мѡжѡду* да дѡђу (Ц.), *мѡжѡду* да говѡре (Ц.), *скаѡѡду* (К.).

Као што се види, само је у првом примеру наставак -ду додат на пуни облик 3. л. множине; код друга два глагола (*моћи*, *скакайи*) тај наставак је, формално гледано, додат на облик 3. л. једнине. Али овде треба имати у виду чињеницу да се у овом говору у презенту глагола *моћи* може уопштавати облик 3. л. једнине (*може*) за сва лица једнине и множине, изузев 1. л. једнине: *мѡже* да дѡђеш, *мѡ* *мѡже* да дѡђемо, *вѡ* *мѡже* да покѡсите, ѡни *мѡже* да донѡсу. Међутим, с обзиром на облик *скаѡѡду*, није искључено да се као наставак издвојило -ѡду према *йрѡѡду*.

С обзиром на то да наставак -ду није констатован у суседном левачком говору, као ни у жупском говору, а да је веома распрострањен на банатској страни (П. Ивић, Дијалектологија, 89), јасно је да је отуда допро и до ресавског подручја. Према томе, тачна је Ивићева констатација да -ѡду у 3. л. множ. презента „није непознато ни на југу од Дунава” (ор. cit. 89).

г) Удвајање личног наставка у 3. л. множине презента имамо у примерима: *нећеу* љѡди (Вј.), што *неће(ј)у* (Гл.), *нећеу* да прйчу (Стр.), сѡд *раѡѡу* фѡбрике (Вј.), што *неће^у* да дѡђу (С.).

Додавање наставка -у и у оваквим примерима сасвим је разумљиво, пошто се тај наставак, као што смо видели, шири и потискује наставак -ѡ. А друго је питање зашто овде није дошло до супституције

ових наставака, тј. да се м. наставка *-e* употреби само у, као што је то у примерима под б). Одговор на ово питање није тешко дати кад је у питању (одрични) облик глагола *хйеџи*: проста супституација ових завршетака довела би до обличког синкретизма 1. л. једине и 3. л. множине; семантички разлози, дакле, били су препрека за ову замену. Овакав облик гл. *хйеџи*, према поузданом обавештењу, јавља се и у говору Левча. Што се тиче облика *радеу*, то је усамљен облик и као такав може бити индивидуална говорна особина.

д) Као и у многим другим народним говорима, и у ресавском говору у 3. л. множине презента глагола са задњонепчаним сугласником испред наставка за основу уопштава се палатализован сугласник из облика осталих лица. Примери за то:

*йоџу*чу војску (Кш.), *џни* *вучу* (С.), *вучу* (Ми.), *сечу* шџму (Гр.), *сечу* (Ми.), *сечу* шџму (Вј.), *йрову*чу (С.), *йечу* (Гл.), *йуучу* (Гл.), *исйечу* (Зл.).

Уколико се у 3. л. множине презента јавља облик са неизмењеним задњонепчаним сугласником испред личног наставка, као нпр. *сџ* (т) *ће* гдлмана да *исйџкџ* (Стр.), то је дошло под утицајем школе и књижевног језика.

ђ) Неки глаголи на *-аваџи*: *-авам* у овом говору имају облике презента са *-је* испред личних наставака:

да *йреџера*(*ј*)*џем* (Гл.), *задржџе* (Гл.), *ја* се *йресељџем* (Л.), *усйављџе* њџ (С.), *џву* жџенску *издржџ(ј)е* (Вј.), да *издржџе*мо (Ми.), не смџ се *одаљџе* (Гр.), *изблећџе* сџкно (Вј.), *зайријџе* кукџрузџ (Вј.), *закојдемо* пџре (Ми.).

Објашњење за ову морфолошку појаву налазимо код А. Белића, у његовим универзитетским предавањима (Речи са конјугацијом, 1951, 90—91). Он сматра да су данашњи глаголи са наставком *-аваџи* у старом језику имали и облик на *-јаџи* (*да-ја-џи* и *да-ва-џи*) и да је доцније презент од прве основе (тј. од *дајаџи*) везан „са инфинитивом од друге“ (тј. од *даваџи*); тако је добивено *даваџи*: *дајем* према ранијем *дајаџи*: *дајем* и *даваџи*: *давам*. На истом месту Белић наводи за ово потврде из језика старих писаца и додаје да таквих облика има „каткада и у дијалектима нашим (напр. зетским и др.)”. Б. Милетић даје већи број примера за овакав облик презента од глагола на *-аваџи* из црмничког говора (СДЗб. IX, 470). Као што видимо, ова особина је заступљена у два наша архаичнија говора, што је несумњив доказ о њеној старини.

е) Има доста глагола чији се презентски лик не слаже са стандардним обликом. Ми ћемо овде изнети само оне који се најчешће јављају у употреби.

Од помоћног глагола *биџи* облици презента често имају у основи самогласник и из инфинитивне основе: да *бидеш* мајстор (Л.), кад *биде* подплава (В.), кад *биде* тџ (Кш.), бдље је да *биде* (Ми.), да *бидем* (С.), како *биде* (Гр.), не *биде* кот кџћу (Л.) — поред правилних облика: кџји се *бџду* сџјали (С.), да л' *ће* *бџде* тџ (Вј.), рџт мџра да *бџде* (Ми.). —

Као и у другим говорима овога типа, и у ресавском говору овај глагол у презенту може имати секвенцу *-не-* испред личних наставака, за коју је, као што се зна, везано значење свршености глаголске радње: *кōј да бидне тџј* (Гр.), ако *бидне* (Ми.), да *биднеш*. Облици са самогласником у у корену немају никада *-не-*: увек је нпр. *бџде*, а не *бџдне*.

Глагол *јесџи*, који по пореклу припада групи атематских глагола, има у презенту облике: *јџм, јџш, јџ, јџмо, јџше, јџду*, у којима су, дакле, лични наставци додати „непосредно корену“: да *јџм* проју (Вј.), *неџе* да *јџ* (С.), да га *јџш* (Л.), *најџ* се (Ми.), *јџ* свџ (В.), *ујџ* (Гл.), *лџба* да *јџмо* (С.), да *јџмо* грџџе (Ц.), *неџе* да *јџ* (Гл.), *дџј* да *јџду* (С.), што не *јџше*? (Л.). — У 3. л. множине забележили смо облик са “ на почетном слогу. Овакав акценат свакако је секундарног порекла и највероватније је примљен из млађих говора одн. из књижевног језика у којима је презент од овог глагола *јџдем, јџду*. А. Белић у Речима са конјугацијом (стр. 93) даје облике презента овог глагола и ту облик 3. лица множине има дугоузлазни акценат: *јџдџ*. Познато нам је да у говору долине Расине поред књижевног облика *јџду* (без дужине) има и облик са непренесеним акцентом *јџдџ*, што, после извршене метатоније, даје *јџдџ*. У селу Луковици забележили смо и пример: *слабо љје зџбп*. Пошто је то усамљен пример, тешко је доносити било какве закључке. Ипак указујемо на то да су у току последњег рата у овом делу Ресаве (где се налази Луковица) многи Херцеговци нашли прибежиште. Могуће је да је овај облик инфилтрат из њиховог говора.

Одраније је познато да у говорима који се налазе источније од ресавског (у призренско-тимочкој говорној зони) неки глаголи на *-оваџи* имају и у основи презента испред личних наставака *-ов*. А. Белић са тог говорног подручја наводи: *џрџвем, исџрџве, ковџм* и др. (ор. сит. 483). У ресавском говору, а тако је и у долини Расине, овакав облик презента има само глагол *коваџи*: да *кџве* краџе (Л.), *џрикџве* га за днџ Морџве (Гл.), *џриковџ* га (Гл.), да *закџвемо* онџ лџтџву (Ж.); остали глаголи овога типа имају облике по типу *џуџоваџи*: *џуџујем* (IV Белићева врста): *џрџју* се рџбе, *сџвџвемо* га: *сџвџвоџ*, *џрџју(је)*: *џрџговџли* и сл.

И у овом говору презент од глагола *узџи* има *-не-* испред личних наставака: нека *џзне* (Ц.), *џзну* Влајне (Кш.), немџ д *џзнеш* (М.), д *џзнемо* (Гл.), *дџе* д *џзне* (В.), *џзну* Беџград (Кш.) и др. Појава ликвидног назала *н* место билабијалног назала *м* (*узнем* м. *узнем*) објашњава се аналогijом (исп. код А. Белића: „Глаголи сложени са џти (узети и сл.) имају редовно у сад. времену (*џ*)не м. (*џ*)ме. — То су они добили према сличним глаголима који у инфин. основи имају е (џ) а у сад. врем. правилно (*џ*)не (м), напр.: *џочех*: *џочела*: *џочнем* = *узех*: *узела* — *узнем*” (ДИЈС, 480). Исто објашњење налази се и код П. Ивића (Дијалектологија, 104). Нама међутим изгледа да супституција сонанта *м* са *н* није искључиво резултат аналогije, него да је ову појаву потпомогао и један фонетски процес. Наиме, сматрамо да је овде до промене *зм* у *зн* могло доћи и асимилацијом билабијалног *м* према претходном денталу *з* при чему је други сугласник у овој секвенци губио свој билабијални карактер задржавајући и даље назалну компоненту. Ако се

овоме дода и могућност дејства дисимилације у 1. л. једн. *узнем* : *узнем*, онда је јасно да се ни чисто фонетски разлози не могу овде потпуно занемарити. Добивена на овај начин гласовна секвенца *-не-* осетила се као наставак *-не-* за који је по правилу везано значење свршености глаголске радње. — Треба међутим рећи да овом говору нису непознати ни књижевни облици презента: *д узнем* (С.), нека *узму свѣ* (Гл.), *узме* неко торбиче (В.) и сл., који се облици свакако у овом говору одскора употребљавају.

Од глагола *ишкати* у Правопису се наводе тројаки облици презента: *ишкѧм . . .*, *ишкѧм . . .*, *чѧм . . .* У неким нашим говорима има и облик *ишкајем*, нпр. у говору источне Херцеговине, поред *чѧм . . .* и *ишкѧм . . .* (А. Пецо, Говор источне Херцеговине, 151). У говору Ресаве ми смо забележили само облике презента по VI (Белићевој) врсти: *ишкѧм*, *ишкѧју*.

И од глагола *грешити* у презенту се јављају облици по VI глаголској врсти: *грешѧју* овј старѧи (Ми.), тј *грѧшаш* што не *идеш* тамо (С.). Потребно је овде нагласити да овакву основу презента (*грѧша-*) има само прост глагол јер сложени са префиксом *ио* има облике презента по VII (Белићевој) врсти: да *иогрѧшим* (С., Вј.), да не *иогрѧшииѧ* (С.).

Интересантан је облик 3. л. једн. презента од глагола *расѧти* (*crescere*) у овим примерима: дѧте *расѧи* (Гл.), *расѧиј* прѧѧе (Ц.), дво пѧда, а дрѧго *расѧиј* (Кш.). Овај се облик, с обзиром на његово јасно дато значење у наведеним примерима, никако не може доводити у везу са гл. *расѧиити* („мријестити”, „оплођивати”, „одгајати” Рј. ЈАЗУ s. v. *расѧиити*), јер је та реч непозната ресавском говору. Према томе, остаје да се за ову морфолошку појаву објашњење потражи на другој страни.

И м п е р а т и в

Пошто облици императива постају од презентске основе, јасно је да се у њима огледају све гласовне промене које се јављају у презенту. Тако се у овом глаголском облику задњонепчани сугласници *к*, *г* и *х* испред самогласника *-и* као завршетка за облик не сибиларизирају, као у књижевном језику, већ су промењени у предњонепчане сугласнике *ч*, *ж* и *ш*, као и у облицима презента. Отуда је према *идѧм* — *идѧу* у императиву: *идѧчи*, и то доследно. На пример: тѧпове *свѧчи* у пѧток (Кш.), *иовѧчи* узде (Л.), *сѧчи* лѧба (Гл.), *иресѧириѧжи* овѧ (Ц.), *овѧши* што *имаш* (Гр.).

Од глагола *јѧсти*, као и у суседним говорима, чува се стари облик императива, тј. са африкатом *ђ* (в. А. Белић, Речи са конјугацијом, 108). Примери: *јѧђи* (М.), *јѧђиѧ* (Вј.). Облик императива за 1. лице множине нисмо чули; заповест за ово лице исказује се конструкцијом, нпр. *да јѧмо*, *ѧде да јѧмо* и сл.

Према презенту *ковѧм*, *ковѧш* . . . императив је *кѧви*, *кѧвиѧ*. Исто тако је од *узѧи* — *узѧиѧ* према *узнем*, *узнеш*.

Као што је у фонетици речено, код глагола *иустѧити* и сложених у презенту се јавља некада палатална сугласничка група *шиј* која је аналошког порекла — према глаголском придеву трпном. Та гласовна

група налази се и у облицима императива: *иђушии, исиђушии, наиђушии, иђушиише* тд дѣте, *наиђушиише* сѣло. Исто тако од императивног глагола са групом *шћ* м. *шии иђушћам, иђушћа(ј)* у група *шћ* се јавља и у облицима императива: не *иђушћај, наиђушћај, не ироиђушћај* никога, не *исиђушћај* тд.

А о р и с т

Једна од најтипичнијих црта која карактерише косовско-ресавске говоре јесте облик 1. л. множ. аориста са наставком *-хмо > мо*. Та морфолошка особина још увек је присутна и у говору Ресаве; на пример: *иоиддомо* (Гр.), *говоримо* (В.), *дождмо* (С.), *иرويدдомо* от пдсла (Гл.), *донемо* дрва (Л.), *однемо* ручак (Ц.), *ијеврнумо* сѣно (М.). Пошто се ова црта често наводи у стручној литератури (в. А. Белић, Речи са конјугацијом, 106, П. Ивић, Дијалектологија, 102), сматрамо да на њој не треба више да се задржавамо.

У Свилајнцу смо забележили пример *узѣшмо* у реченици: *узѣшмо* да се дѣлимо. С обзиром на то да овај говор има у 1. л. множ. *-мо* (м. старијег *-хмо*) свакако је овај облик новијег порекла у овом говору, који је у том облику могао бити унесен са стране где се *-ш-* м. *-с-* испред *-мо-* аналошки уопштило према облику 3. л. множине: *узѣше* — *узѣшмо*.

У Гложану смо забележили и облик 3. лица множине помоћног глагола *биши* — *бише* : дни *бише* сѣ мном, употребљен у имперфекатској ситуацији. Овај облик, као што се зна, још увек се наводи као једино исправан за књижевни језик; с друге стране, наша савремена језичка пракса све ређе потврђује употребу овог облика.

И м п е р ф е к а т

Употреба имперфекта у овом говору сведена је на минимум. То је глаголски облик који се данас једва може чути. У целокупном нашем материјалу нашли смо свега неколико потврда:

бѣше тд дѣбар чѣвек (С.), ја *бѣ* тѣмо (С.), *бѣше* праѣи дѣста (Се.), *бѣше* му тѣ и сѣстра (Гр.), ми *бѣмо* љдрави (С.), како се *звѣше*? (Л.), како се *виѣше*? (Гр.), како му се *звѣше* дѣтац? (В.), како се *звѣше* ова планина (Ц.), *ијсѣше* тд у историју (Кш.), нешто *ијѣчаше* (Л.).

У вези са наведеним примерима могу се дати две напомене. Прво. Што се тиче творбе овога глаголског облика, као што се види из примера, све је у духу стандардних граматичких норми. То треба истаћи зато што се у стручној литератури као морфолошка карактеристика имперфекта у говорима косовско-ресавског типа наводи облик са *-ађа-* (*ијресѣђаше*). Такав облик имперфекта ми нисмо чули на овом подручју. — Друго. Забележени примери, сви осим последња два, употребљавају се и у многим другим говорима, углавном у устаљеним изразима; то чак и у онима у којима се имперфекат већ изгубио као временска гла-

голска категорија. Једино у последња два примера употребљен је имперфекат у ситуацији која је управо имперфекатска (напоредност радње). Све то потврђује да је имперфекат, тако рећи, нестао у говору Ресаве, који по овој особини иде заједно са млађим екавским говорима.

Футур

Као прост глаголски облик футур I гласи као и у књижевном језику. На пример:

ддћемо кад мбрамо (Д.), *брдћемо* шљйве (Гл.), *йрбйћу* те (М.), не бдј се, *йлашйћу* ти (Б.), *ддћу* (од *доћ-ћу*) вечџрас (Се.), *наћу* га ја (Кп.), *йрддаћу* ја свѣ (Ро.), *разговараћемо* (Д.).

Као сложено глаголско време, тј. као конструкција за исказивање будућих радњи, футур се јавља у три вида.

а) Раније је речено (в. стр. 106) да се инфинитив у овом говору употребљава без завршног самогласника *и*. Као такав он чини и саставни део футура. На пример: свѣ *ћу* ти *учйниий* (С.), *лѣпо ће* се *измѣриий* (Гл.), *он ће* те *убийи* (Л.), *неће* га *вдйиий* (Кш.), *рачун ћете ддбйи* (Д.), *тај ће* свѣ *йрддаи* (Се.), *нећу* га *вѣзайи* (С.). — Примери као: *ми нећемо ддйи* реку за фабрику, *дни ће сигурно ддћи*, *рѣћи ћу* вам (Д.) — дошли су из књижевног језика у новије време.

б) Много је чешћа футурска конструкција од помоћног глагола и презента са везником *да*, а *да* + презент и иначе замењује инфинитив. Примери:

шта ће да *раду* (С.), *ћу д узнем* (Л.), *он ће* да *ўзне* овај *кромпйр* (Ц.), *ја ћу* да *шоварим* *пиће* (Д.), *нећеш д йеш* (Вј.), *ћеш да вйи* (Се.), *јдш мало ће* д *ўзне* *врата* (Гл.), *чекај, ће* д *йидне* (Кп.), *ћу да* и (= *их*) *извддим* (Гл.), *пдсе ће* да *йдћемо* (Вј.), *кд ће* д *йде* *нек йде*, *ми ће* д *изумрѣмо* (Ра.), *јўтре ће* да *ўмрем* (Гр.), *дна кѣже онѣм: ће* д *йдемо* (Ми.), *ће* да *йрймиийе* *кот кўће* (Се.), *тамо ће* да *йойуну* *тѣ* *књйжице*, *којѣ ће* да *вѣжу* (Л.), *неће* да *јѣ* (Кш.), *шта ће* да *бйдне* (С.), *ће* да *вйдимо* (М.), *он ће* да *чека* (С.), *да л ће* *тѣ* *да бйдне* за *вајду* (С.), *кд ће* *тѣ* да *кѣже* (С.), *сѧ(т) ће* *мѣји* да *рѣку* (С.), *дни ће* да *нас сйрѣлу* (Стр.), *па ћу* да *вйм* (Стр., = *видим*), *свѣ ће* д *ўзне* *држѣва* (Стр.), *ўзни свѣ*, *ја ћу* да *йрѣредим* (Ж.), *ја ћу* да *ве рѣним* (Ж.), *ја ћу* да *ви дам* и по чѣтири *стѣтине* (Зл.), *па ће* *тў* да *дѣјде* (Зл.), *дни ће* да *се лўйу* (Р.), *нећу* да *га везуѣм* (Гр.), *ја ћу* да *шоварим* *пиће* (Л.), *нећеш д йеш* (Вј.), *ћеш* да *йаднеш* у *блѣто* (Се.), *њйх двојйца ће* свѣ да *развѣле* (Гл.), *нећу* да *се квѣрим* у *вйно* и *ракйју* (Гл.), *овѣм ўсеву неће* да *ваљѧ* (Се.), *што ће* д *ўзне* (Се.), *изглѣда да ћемо* да *йдмрѣмо* (Се.), *нећеш д йеш* (Кп.), *тако ће* да *бўде* (Кп.).

в) Доста је обичан футур исказан енклитичким обликом помоћног глагола и обликом презента:

ће ти *дам* *педѣсе(т)* *банке* (С.), *ће* те *кѣзни* (Ц.), *он се* (*пасуљ*) *неће* *гагрйчи* (Гл.), *ће* се *йогдсйимо* (М.), *ћеш* да *вйи!* (Гр.), *сѧ(т)*

ће дође на одмор (Вј.), *ваљда ће ме убѝ(ј)е* (Стр.), *дни ће ме ѝдѝу* (Стр.), *ја ти нећу ѝрѝжим* (Гр.), *са(т) ће се ѝродѝје* (Гр.), *па ћу те ѝѝшам* нешто (Гл.), *ви ће ѝоседѝѝе* којѝ дан (С.), *са(т) ће видѝѝе* (Стр.), *ће те нађе мама* (Т.), *нећу се жѝним* (Се.), *ће те убѝ(ј)е* брѝт (Се.), *неће дни бежѝ* у брѝда (Гл.), *да л ће бѝдне та и та* (Вј.), *оѝам ће те ѝрѝже* (Вј.), *ће г изѝду* (В.), *он казо да ће дође* ко(т) тѝбе (Л.), *ја ћу ѝлаѝѝим* (Ц.), *овѝ трѝ гѝдине ће ти се ѝризнѝу* (Гл.), *за бадаѝа ћу ти дѝм* (Се.), *неће ти ѝрѝми* (Кп.).

Међу наведеним примерима има и таквих којѝ показују да се енклитички облик 3. л. једнине уопштава за сва лица оба броја: *ће ти дѝм*, *ће да ѝмрем*, *ће д изѝмremo*, *ће д ѝемо*, *ће да ѝрѝмиѝе*, *вѝ ће ѝоседѝѝе*, *са(т) ће добѝјеш* двѝ лопѝте по рѝбра (Л.), *ће ми бѝднеш* жѝна (Б.). Таква употреба помоћног глагола у футуру обична је у говорима источне Србије, исп. за њено порекло код А. Белића (Дијалекти, 636, 642): *ја ће да дођем*, *ми ће да пуштимо*, *па ч да живиш*, *ја ће да му кажем*, *нече да идемо*; Ж. Стефановић за говор села Заглавка (Тимочка Крајина) констатује да се од глагола *хѝѝѝи* чешће употребљава један облик *че* за сва лица (Споменица стогодишњице Тимочке Крајине, Београд 1933, 154): *ја ће да играм*, *че му кажем*, *ти че га најдеш*, (ми) *че си идемо*.

Обе ове конструкције футура, са везником *да* и презентом и са презентом без везника *да*, употребљавају се и у говорима источне Србије, откуда су се без сумње прошириле и на овај говор (за њихово порекло в. А. Белић, ор. cit. 636 и 645).

Одрични облик футура без помоћног глагола познат је и овом говору: *не да раѝи* (Кп.), *не да слѝжи* (Стр.), *не да дођу* (М.), Такав облик јавља се и у другим говорима овога типа (в. у нашем раду о левачком говору, стр. 200).

За облик футура II нисмо забележили ниједан пример на подручју Ресаве; место њега се употребљава облик презента.

Перфекат

Перфекат се и у ресавском говору јавља као сложени глаголски облик — састављен од помоћног глагола и радног глаголског придева, а још чешће исказује се самим обликом радног глаголског придева, тј. са изостављеним помоћним глаголом. И у једном и у другом случају перфекат може бити употребљен и у синтаксичком индикативу и у синтаксичком релативу. Потврде за то су примери:

А. а) *била сам* кот ћѝрку у Свилѝаѝнац (Д.), *мѝји су мѝслили* да ћу да дођем (С.), *мѝ смо дно ѝлаѝѝили* милион и нешто вѝше (Л.), *сѝна су ми одвѝли* (С.), *ја сам бѝла* јѝдном у Сѝдларима (Гл.), *мѝ смо научѝли* на тѝ (Б.), *вѝдо сам* ја патрѝбла ге је бѝла (Стр.), *бѝли смо* на сућѝње (Стр.), *сѝноћ смо тѝ слѝшали* на прѝнос (В. II.), *изгубѝли смо* на Морѝву (В. II.), *нисмо се доѝшовѝли* (В. II.), *тѝ су дни жѝвѝли* (Ж.), *тако*

сам чуо од старѝјих (Ж.), тѹ су *жѝвели* по тѣм планѝнама (Ж.), де си *мѣшила* тѹрбу? (Пл.), тѹ сам *видо* свѣјим дѣима (Д.), са сѝновима тѹко е *било* (Гл.), тѹ сам *учѣсѝвово* у бѹрбу (Д.), млодо је *закѣчио* (Се.), мѝ смо га се *бѹјило* (Б.), прѝви сам се *ја развѣо* у Ресѣви (Гл.), лѝсник сам *кресѣо* (Б.), *ја сам* те *уѹдио* (Р.), *зѣклали* су крѣмце (Р.), ѓвдек поред нас је *био* (К.), *ѹмро* је скѹро (Гл.), *Ѣна* је *била* у бѹлницу (Гл.), *ја сам* се о(т) тѹга прѹшо (Гл.), *ја сам био* прѝви пѹт у Крагујевац (Гл.), *ја сам се расѝрѣѣо* с Милутина (Гл.), тѹ смо *седѣли* трѝ мѣсеца (Кп.), *ја сам слѹжѝо* у петнѣстом пѹку (Кп.), *седѣли* смо у Крушевац (М.), *осѝарѣли* смо (Гл.).

- б) Ѣн нѝје знаѹ зашта је *ѹдбио* љѹде (С.), мѝ смо *били* з Бѹгарима у сѣвез (Кш.), *добѝли* смо брзомѣтне топѢве (Кш.), знаш ти да је мѢја бѢба *жѝвѣла* стѢ пет гѢдина (Гл.), кад је *било* на МѣчкѢв кѣмен . . . (Кш.), нѝје се с њѢм разговѣро кад је *била* с мѢном (Гл.), *ја сам био* у прѝви рѣзред (Л.), да сам *ја радѣо* . . . (Ц.), кат сам с Влајка ѝшо, *сѝавѣли* смо у колибу, *заложѝли* смо кубѣнце (Гл.), док је *рѣѢила* с мѹжом (Кп.), што је тѹмо печѣње *ѹмало* (Се.), прѣ су *имѣли* чѣкиѝи (Се.), тѹмо је *било* мочвѣрно (Вј.), нѣки су *јѣли* кѢње, тѣрај лѣво, тѣрај дѣсно (Кп.), кад је пѹкољ *ѹресѝао*, дѢђемо до сѣла . . . , тѹ се *вѢдила* бѢрба (Кп.), за јѣдан *јѣсен* сам *вѣзо* кѹче (Л.), ако сам *осѝѣрео*, нѝсам полудѣо (Л.), тѹ смо *седѣли* осѣмнес дѣна (Л.), мѝ стѹпимо у бѹрбу, гѣзимо вѢду, а Тѹрци су *заградѝли* Брегалницу (Л.), тѹ је *ѹгѝно* мѢм Милѣну брѣт (Л.), *ѹрѣбао* сам да погѝнем (Л.), мѢј прѣѢеда је *казѝво* да је тѢ свѣ *било* у глѢгу (Гл.), *ѹрѢдо* сам пѣдѣсет ѣри ѝѝву (Гр.), мѣло прѣ *смо долѣзили* (Гр.), *ја сам чѣкао* на рѣд (Гр.), *насадѝла* сам кокѢшку (Гр.), *ѹнавѣѣо* је у шѣсти рѣзред (С.).

- Б. а) *номаѢ* *било* на пѝјац (Вј.), јѣдна жѣна гѢѝила свѝње (Вј.), Ѣна љѹбила свѝњу у чѣло (Вј.), *ѹгѝно* чѢвек овѣ женѣ (Вј.), тѹко врѣме *дѢшило* (Вј.), *оѝѝшла* на онѣ свѣт (Вј.), *разговарѣли* се с прѝјатељем (Гл.), Ѣн ми *ѝрѣжѝо* нѣкаки брѢј (Гл.), Ѣни *мислѣли* да (ј)е тѹко (Гл.), *изѣла* га сврѣка (С.), жѣна *ѝѣла* да бѣци трѝ (С.), њѣга *брѣниѹ* тѣј Марјѣновиѝ (С.), *куѝиѹ* кѹђу сас њѣгѢвога шурака (М.), *било* свѣ њѣгѢвем тѣсту (М.), *била* с овѢга мѢега (М.), *осѝѣла* с Ѣца и мѣтер (М.), *осѝѣо* у Крушевац (М.), кѣмен *вѢдио* (Гл.), *исѝѹниѹ* цѣну (Д.), *нѹдио* Милѣна (Се.), *кѣзѣла* му да дѢђе (Се.), *дѣво* јѹј сѣдам стѢ ѝѣѢе (Се.), *дѢшо* Михаѝло (Се.), *ѹмрала* ми свѣстѝка (Се.), *дѢшо* у прѣсни опѣнци (Се.), пѹкољ *ѹресѝао* (Ра), *било* шѣснес тѢпа (Б.), сѣма *ѝшла* по нѣднице (Л.), јѣдан му сѝн учѝо тргѢвачку шкѢлу (Л.), *ѹреѝѣрало* шѣсет (Л.), вѣра му *дѣла* мѢѝ (Л.), жѣна ми *ѹмрла* на пороѣње (Гр.), свѣки бѹнар *засуѝиѹ* (Ц.), ранѝе *имѣло* бѢѣе грѢжѣе (Ц.), *била* ми муштерѝја за лубеницу (С.).

б) ми га *изабрали* за председника (Л.), и мајка му *говорила* (Л.), дни туна *заградил* вџду (Л.), он *дсто* на сѣну (Л.), мџа маџи *чува*ла тџ дѣте (Гр.), мајка га *довѣла* из војскѣ (Ц.), *дднела* Морџва двѣ љ по ѣктара кљџч (Ц.), *ишо* нѣколико пџт у Свилџјнац (Ц.), *радџли* имање (Гл.), *учио* сас Лџзом шкџлу (Гл.), *оџишли* трџес и двѣ чџвѣка са Сџнџелићем (Гл.), *џерџсали* га о(т) тџга чџра (Гл.), дни га *џзели* да им чџва стџку (Б.), *дн*а и (их) *оџѣрала* ис подрџма (Б.), *џде* једнѣм *дџо* пџла милијџна (Б.), *родџло* ни жџто (Б.), Нѣмци свџ не *оџѣрали* (Стр.), дни *знџли* ге су (Стр.), *били* тџм по терѣну (Стр.), па ју *џсџла* сѣстра да дџђе (В.), он га *днда* *баџио* у џџбре (Р.), двѣста нџ *конкурџсали* за тџ шкџлу (Вј.), он *џрошио*, а јџ *дџдавао* трџшак (Вј.), *мџло* *живѣли* туна (Вј.), прѣ *били* цандџри (Вј.), он *џослџшо* и *џзо* тџ девџјку (Вј.), овџј *ддно* прџсе у пекџру (Вј.), мџјем бџте *дндли* ис подрџма свџње, телиџи и прџци (Се.), *био* с дџца тџ (Се.), Тџрци *наџшли* и бџба *сакрџла* двѣ девџјке (Се.), џга им брџдо *дџо*, па им кошѣви *били* тџ до Морџве (Се.), на врџтима *биле* напињџче (Се.), дни *џржили* жџто у пѣпелу (Се.), дни крѣвет *звџли* маџке (Се.), у мџм комшџлуку *био* вампџр (Се.), *увџшио* мџј кџмшиа вампџра (Се.), *џмо* дѣвет жѣнски (Се.), *дџац* тѣм Милџну *био* нџјбогаџи (Се.).

Сви наведени примери под Бб) узети су из контекста приповедања, где је њихова релативска употреба несумњива. Овако извучени из контекста међутим понеки од њих може и да се чини као да има индикативну употребу.

Дати примери показују још и то да облик крџег перфекта у овом говору не само да је изузетно чест у 3. л. једине, што је карактеристика косовско-ресавских говора уопште (в. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, 10), него и у 3. л. множине. Мада и остала лица знају за облик крџег перфекта, потврде за то су знатно ређе.

О облику радног глаголског придева који чини саставни део перфекта посебно треба рећи ово.

Од помоћног глагола *хџџи* тај облик гласи двојако: *џџо*, што је знатно чешће, и *џџо*, што је ређе (на пример: *џџо* сам да дџђем, *џџли* смо д џемо за Бѣдград, *џџо* да ме удџри, *џџо* си да погџнеш, *џџли* сте вџ да ме убџете, командџнт *џџо* да ме стрѣља). Фонетски лик *џџо*, *џџли*, тј. са јотованим оклузивом *џџ*, треба доводити у везу са обликом имперфекта овога глагола: *џџа*, *џџше*. Истина, у нашем материјалу нема потврда за такве облике имперфекта у овом говору, али су они познати суседним говорима (нпр. у крушевачком крају су сасвим обични: *џџа* да дџђем, *џџше* да пџдне, као и: *џџо* да дџђе и *џџли* смо да врџѣмо). Одавде произилази следећи закључак: ресавски облици *џџо*, *џџли* могли су настати и на тлу Ресаве у вези са облицима имперфекта овога глагола који су имали на почетку африкату *џ*, а који су доцније могли и нестати из употребе. Није међутим искључен ни утицај говора који имају такав облик радног глаголског придева. У селу Грабовцу смо

забележили пример: *није се ћео ожѣни*. Облик радног глаголског придева *ћео* могао је настати контаминацијом облика *ићео* и *ћео*, уколико није преузет од јакаваца који су, као што је напред речено, у овај крај били избегли за време последњег рата. О примерима: *ћео*, *ћела*, *ћели* из Ђуринца в напред, стр. 24.

Од *умреѣи* радни глаголски придев у мушком роду једнине је као и у књижевном језику — *умро*. Међутим у осталим лицима јавља се и секвенца *ре*: *умрела*, *умрели*, *умрело* (поред ређег *умрла*, *умрли*): *умрели* су (Вј.), *умрела* му маћи (Гр.), *умрело* му дѣте (Се.). Иако је секвенца *-ре-* у овим облицима могла настати према облицима радног глаголског придева глагола на *-еѣи* (*волела*, *желели*, *донели* и сл.), ипак мислимо да је овде био пресудан фонетски моменат: разбијање трочлане сонантске скупине (*-мрл-*) тешке за изговор уметањем самогласника *e* из облика презента (*умрем*, *умреш*). — Поред овог облика радног глаголског придева (*умрела*, *умрели*) забележили смо (у Седлару) и облик са секвенцом *-ра-*: *умрала* му свастѣка, који је свакако аналошког порекла — према глаголима на *-аѣи*: *умро-умрала* према *чѣко-чѣкала*. У неким суседним говорима облик радног глаголског придева проширен самогласником *-а-* има глагол *моћи*: не *могала*, *могало*, *могали* (А. Белић, ДИЈС, 586), нешто не *могала* (у крушевачком крају, у значењу: „била болесна”).

У фонетици — у поглављу о рефлексима *јаѣи* — наведени су примери облика радног глаголског придева од гл. *мислиѣи* — *мислѣо*, *мислѣли* и тамо је дато објашњење за њихово порекло (в. стр. 21). Овде додајемо још и облик *обогаѣѣли се* од гл. *обогаѣѣи се*, који је настао на исти начин, као и *иѣиѣѣо* (тај народ *иѣиѣѣо*) од гл. *иѣиѣѣи*: према презенту *видим*: *видо* (и видео) јавило се и *иѣиѣѣим*: *иѣиѣѣео*.

П л у с к в а м п е р ф е к а т

Ово глаголско претеритално време употребљава се у ресавском говору доста ретко, као што је то и у многим другим народним говорима: место њега све се више уопштава перфекат. Ми смо забележили само ове примере: да *бѣ дала* (Д.), у неку базу *смо били заглибили* (Ђ.). Као што се види, у првом примеру је употребљен облик помоћног глагола *биѣи* — *бѣ* (1. л. једн.). Дужина самогласника у овом облику упућује на дужи имперфекат *бејах* (који се напореда употребљава са *бех*) од којег је фонетским путем добијен напред наведени облик *бѣ*.

П о т е н ц и ј а л

Обличка разлика између потенцијала у ресавском говору и у књижевном језику постоји у 1. и 2. лицу множине: књижевни језик у тим лицима има *бисмо* и *бистѣ* са радним глаголским придевом, док се у говору Ресаве и за ова лица употребљава облик *би*: да смо знали, ми *би дошли*, *де би ви били сад*? Овакав облик потенцијала у овим лицима чује се, и не ретко, и у говорном књижевном језику, а то је, може се рећи, и особина свих народних говора. Ако се овоме дода да и облик

1. л. једн., после губљења задњонепчаног фрикатива *x*, тако гласи, онда то значи да је у свим лицима потенцијала уопштен облик *би*, као што је то у извесној мери случај са обликом помоћног глагола *хити* у футуру (в. примере тамо).

Глаголски придев трпни

Овај глаголски облик у највећем броју случајева гласи као и у књижевном језику: *подрана*, *посејан*, *извађени*, *рђени*, *дбрана*, *ошвдрен*, *зарађен*, *изгажен*, *убијен*, *увађени*, *ушпиен*, *ошпиан*, *кршиен*, *поилављен*, *иризнаи* и др. Одступања од стандардног облика глаголског придева трпног могу се сврстати у три групе.

1. Од глагола прве врсте чија се инфинитивна основа завршава на један од фрикативних сугласника *s* или *z* у облику трпног придева јавља се умекшан сугласник *ш* одн. *ж*: *пошрешен*, *донешен*, *ошрешена*, *сишшен* (према *сиасо* га, *сиасла* га жена), *пошужена*, *изгрешен*, *ирегешен*, *увешени*. Исто тако од гл. *краси* и *боси* у трпном придеву је измењен сугласник основе: *украђен*, *крађено*, *убођен*, *избођен*. Сви наведени облици су настали по угледу на исти облик глагола на *-иши* (према *носиши*: *ношен* настало је и *донешен*, *исшрешен* и сл.), а понегде је било од значаја и постојање именице са палаталним сугласником према коме је у глаголској речи био ненепчани сугласник (*муши*-музем-мужа: *мужена*, *краси*-крадем-крађа: *украђен*). Ови облици су више или мање присутни и у свакодневном говорном језику.

2. Насупрот примерима типа *донешен* стоје примери у којима није измењен сугласник из општег глаголског дела. Таквих примера у овом говору нема много. Ми смо забележили само ове: *заробен* (С.), *зарубено* (Вј.), *куиен* (т^у је к^упен новац; Кп.), *слуиено* (Гл.), *ушкоиен* (Гр.). Овакви примери су могли доћи из источнијих говора где су сасвим обични (в. А. Белић, ДИЈС, 148—153, као и објашњење које је дато за постанак таквих облика). Овде ћемо поменути и глаголску именицу *судење* (Гл.), која по свом постанку може бити везана за трпни глаголски придев *суден*. Истина, ми такав облик нисмо забележили на овом подручју, али га заједно са глаголском именицом *судење* наводи А. Белић из говора источне Србије (ор. cit. 150).

3. Од глагола *жениши* забележили смо у околини Свилајнца облик трпног глаголског придева са наставком *-еи* м. *-ен*: *жђеиш*, што је свакако настало према глаголима који у том глаголском облику имају наставак *-и* (*ошеиш*, *иноклеиш*, *разайеиш* и сл.).

Глаголски прилоги

Од два глаголска прилога, глаголски прилог прошли не употребљава се у говору Ресаве. Ми у забележеном материјалу немамо ниједну потврду за тај глаголски облик. Што се тиче глаголског прилога садашњег, имамо забележене ове примере: ради *лежѣи* (П.), ск^упља шљиве *седѣи* (Гл.), могу да радим *седѣи* (М.), који су сасвим обични.

Као што се види, његово је значење пре начина на који се врши радња глагола у личном глаголском облику за који је он и иначе везан него значење напоредне радње односно стања.

ТВОРБА РЕЧИ

Ресавски говор у овој морфолошкој области не показује већа одступања од нашег стандардног језика. У овом говору су у употреби наставци за творбу именичких, придевских и глаголских речи као и у млађим говорима штокавског дијалекта. Разлика је само у фреквенцији употребе неких од тих наставка за творбу именица. Тако је у овом говору наставак *-че* врло чест код именица субјективне оцене, са деминутивно-хипокористичним значењем. Употребом овог наставка потиснути су други карактеристични наставци за деминутивно и хипокористично значење, тј. наставци *-ић* и *-ица*. То је, као што је познато, особина не само говора косовско-ресавског типа него и источнијих говора нашег језичког подручја, у којима је наставак *-че* нарочито распрострањен, а тако је и у македонском и бугарском језику (в. Б. Марков, Именице с наставцима *-че* и *-чић*, НЈ књ. X, 228—246; за порекло наст. *-че* исп. Иван Поповић, *Geschichte der serbokroatischen Sprache* 1960, Wiesbaden 617—618). Наводимо обичније примере:

ашдвче, акдвче, авионче, аутомобилче, асидлче, бдйче, базенче, бйкче, брѣкче, бициклйче, басамче, буклйче, бачвйче, бонбонче, бокалче, бакрѣче, брашанче; Влѣкче (: Влах); гуњче, губѣрче, гушче, грнче, говѣче; дунче, девдјче; ждйче, женче, ждрѣйче; змиче; јасиуче, јорганче, јексѣрче, јабуче, кожуче, кдрмиче (стомаче), кафѣнче, крукче, кднче, кокдче, кошулче, кравче, крсйрблче (шерпица), кревѣче, кѣрче, креденче, кашйче, крйче, кошѣрче, куйче, кладенче, кошѣрче, календѣрче; ложйче, локнйче; мошйче; њйвче; орѣшче и орѣче, орманче, ојѣнче; йрбзорче, йонѣвче, йлдвче, йолѣнче, йрондкче (прво јаје), рййче; свињче, секирче, сдйче, сйо-лйче, сомунче, сликче; шањйрче, шесййче, шојѣче, шорбйче; ћилймче; црѣйче; чарѣйче, чаршѣвче, чѣнче; џемйѣрче; шѣлче, шарѣнче.

У вези са наведеним примерима даћемо три напомене.

1. Поред наставка *-че* у неким примерима јавља се наставак *-иче*: *шорбйче, кормйче (: корам), локнйче (: локна)*.

2. У примерима *йрднокче* и *крукче* испред наставка *-че* место фрикативних *с* и *ш* имамо задњонепчани оклузив *к*.

И поред тога што је у фонетици било речи о овоме, потребно је, чини нам се, да и овде о томе нешто кажемо. Раније је речено да нам изгледа довољно убедљиво фонетско објашњење (тј. да секвенце *сч* и *шч* преко *хч* и *хч* дају *кч* и *кч*). Појава задњонепчаног фрикатива *х* м. *с* и *ш* испред африката *ч* и *ч* мало је невероватна с обзиром на лабилност артикулације тог гласа (*х*) који се иначе због тога почео губити

ТЕКСТОВИ

1. Имала сам седамнаес година кат су нас Немци прегазили. Газили су целу Срби(ј)у, ишли су от села до села, убијали, море, затрли народ. Кат су били у мџ(ј)е село, дошли су и у мџу кџу, а мџ смо били сирочићи и побегли кот стрица, брат, сестра и ја. Немци . . . јао, сине, само да знаш како су страшни: све браде до појаса, па неке цокуле, а на главе шлемови, па да се човек упуди преко дан кад и види, а камоли мџ деца кат смо и гледали и дању и нџу.

Насрџ кџе у џак заложили ваџру, па турили кревет, сенџу, астал, лопар и све што сам дрвени(ј) у имала, све погорџли. С тавана скидали кукурус и зобили коњи. Имала сам и кокџшке, мџго, а џни навџау, па у неки њин казан потрпају, скувау и тако јџду. Море, и кокџшке су џнда биле паметне. Џне ки кат су знале да су то џпасни џуди, па побегну на вр чџке. Мџја кџћа је у Гџџжане, а сџт сам ја Седларка, а порџклом из Гџџжане. Ки што рџко, кокџшке отџдну у чџку, а џни увџте јџдну шољу, па увџте кокџшку, па тџре на тџ шољу да снџсе јајце.

Море, свашта су радџли. Што сам све ја препатџла, џдобро сам доживџла осамџесет година.

Старица из Седлара

2. Е сџд овако. Ја сам Мџлић Стевановић. Имам седамџесе(т) џевет година. Слџжио сам у петнаџестом пуку. Пџсе сам пребџчен у гра-ску артиљџрију у Ниш. Имџли смо хаубицу од дванаџес центиметара. Онда сам пџшо из Ниша. Прџђемо Морџву и дођемо до Грџелице. Ту је бџла зџма. То је бџло мџсеца октоџбра. Прашџна овоџка. Џнда избџсмо на Ристовац. Неки су јаџли коње, и тако тџрај лево, тџрај џесно. . . Прџђемо преко Кџманово. Тамо су побивџени богаташи. Онда сџђемо у Скопље и преко Бабуне дођемо у Прилеп. Тамо је све реквизирано. За официџри су нађени фијаџкери. Онда продџжимо за Бџтољ. Каџва је њџова војска! Страџта!

Кот села Топџлчана вџдила се бџрба. Ту смо седџли дваџес и пет даџа. Бџло је шџеснес топа. Џнда потџрамо кола и коње. Таџ је обџјављен рџт. Страџта бџжја! То је бџло испрет Криџве Палџнке. Волџви су вџкли те топџве, па су се у неку баџру бџли заглибили. Вџчу волџви. Таџ је колџра косџла у џвгусту мџсецу . . . Изџшли смо на границу. Седџли смо три даџа. Ниџте мџгли да прџђете . . .

Првог октоџбра, обџјављен рџт. Пресџкли су желџзничку прџугу. Остџпимо преко Пџрота. Све је бџло поразбџвано, поразбаџано. Онда смо остџпили на Стџблу, а џнда за Куршџумлију, па џнда праџац Пџћ. Ту је све побџцано у реку. Нема мџлос. То је близо. Џни нису наџа правили веџлику штџту. Тако дођемо у Скаџар. Ту су се наџи утовџрили. Одатле за Крџф. На Крџфу смо добиџли нџво одеџло. Пџсле смо кре-нули ис Крџфа за Солун. У Солуну смо седџли, а раџа за то време је долџзила ис Франџуске. Пџсе смо прико Солуна . . . Таџ је ослобџђено све . . .

Купиновац, Милић Стевановић

3. Бијо сам мaло у рaту. Мaло сам протрпaно, па сам дoшo бoлесан oт тифузa кyћи. Бијo сaм у Љyбљaнe кaо рeгрyт. Е тaкo, мaлo лeкaри, мaлo jа, и живим нa дијeтy кo патриjар. Јeдaн, стaрши oд мeнe чeтири-пeт гoдинa, yмрo скoрo. Oстaрeли смo oбoјицa. Oн нијe имaо дeцy свoју. Eвo мy кyћa oвдeк, тyдик дoлe. Прoдo мy oтaц јeднy нyвy. Кaт сe жeниo, дoшлa мy је мaти кyћи. Јa сaм сe приjатeљиo с тoгa Милaнa. Тo је твoјeм oцy фaмилиjа.

Знaш ти дa је мoјa бaбa живeлa стo пeт гoдинa. Кaкe су свaдбe тaдa билe! У нeдeљy сy билe свaдбe. Сaд је приличнo зaбaтaљeнo.

4. У мoм кoмшилуку биo вaмпир. Јeднoм мoм кoмшији крaдe сe кукyруз^c. Aкcа сe рeши дa гa увaти. И тaкo ти oн лeгнe у шaнaц дa прчeкa. Кaд eтo ти вaмпирa, свe сe вyчe пo зeмљe. A тo сe чaршaв вyчe. Oндa ти Aкcа скoчи, и тaкo ти је мoј кoмшиjа увaтиo вaмпирa, и пoчнy дa гa тyчy.

5. Први пyт сe тaдa види мoмaк и дeвoјкa. Oндa стaрeи угoвoрe свaдбy. Дeвoјкa спрeми нoјнe дaрoвe и дрeвe: двe-трe рyкaвицe, млaдoжeњи кoшyљy, двa вeжeни jастyкa, десeтy пaри чaрaпe; бyдe сeдaмдeсeт пaрa. Пoслe сe испрaћy oни штo сy били нa прoшeвинy. Нa свaдбy дoмaћин кoљe свињe. Дoђy свирaчи и прчeкaу рyчaк. Oндa тoвaрe дрeвe у кoлa. Тy имa чeргe, килими. У пoнeдeљaк, дoлaзe пoћaни oд нoјнe кyћe. Oви и прчeкaу. Тo сy приjатeљи дoшли у пoврaћaњe. Из нижњe сeлa дeвoјкe тeжe тaм дoлaзe.

6. Јa сaм мaлo имaо тe стaрe љyдe кaо мoе ис фaмилиje, имa љyди кyј имaу кaо нeкo нaслeдствo, знaш. Имa нeки кyј имaу стaлнo пo нeкoгa стaрoгa чoвeкa у кyћy, a мy смo тo слaбo имaли. Мoј дeдa yмрo млaд, oтaц ми пoгинo у први свeцки рaт, млaд; мy, пoслe нијe имaо кyј тoликo дa ни кaжe, aли ипaк тo штo смo чyли oд дрyгoгa, a дрyкчиje кaт чoвeк, нa примeр, имa у кyћy стaрoгa чoвeкa. Рeкo мaлo прe, дoшли сy сa свијy стрaнa, нeкa бeжaниjа, нeки пyт, нe знaм кa(т) тo билo, мoждa прe пe-шeс стoтинa гoдинa. Нe знaм oпштe кaт сy oни дoсeљeни тyнa. Кaзивo нeки стaрaц, jа тo рeкo дa дoђe Тoшa. Oтaц ми кaзивo и пaнти чeтрeс кyћa билo тyнa. Јa нeмaм пoјмa oт тoгa, тo је билo прe. Сaд мoрa д имa вишe oд двeстa пeдeсeт (кyћa).

Мaлo прe сaм рaзгoвaрo, слaвимo Пeткoвицy, Бyрђeвдaн, свeти Никoлу и свeтoг Рaнђeлa. Зa Пeткoвицy сaм чyо дa сy oд Пeћи дoсeљeни, a зa Пирoћaни oт Пирoтa, a зa Ћoсичи oт Кoсoвo, a свeтoрaнђeлци — нe сeћaм сe oт кoгa, тo oни бaш сaт причaу зa тy фaмилиy, нyни живeли пo стo и нeкoликo гoдинa; стaлнo пoнeки стaри имa у нyинy кyћy, и oни тo мaлo бoљe знaду.

Стрмoстeн, Никoлa Живкoвић — рoђeн сaм у Стрмoстeнy, имaм чeтвoрo дeцe.

7. Рaњe врeмe вeћинoм сe узимaли oнaкo, нa примeр, из oрa yзнe мoмaк дeвoјкy и дoђy кoд oвeм кyћe приjатeљски; пoслe прикyпe сe кoмшиje, нaпийy сe мaлo и тo је свe; инaчe кoа oтиднe oнaкo, aли пoслe oд јeднo врeмe, oвaј угoвaрaу, oтиднe при(j)етeљ кoт приeтeљa, пa угoвaрaу, нa примeр, штa ћe дa мy дa, дћe л нeштo дa мy дa уз дeвoјкy,

кò ће да тѣра свадбу и колико ће да тѣру и како; тò се договорѣ, па ондак љзне пријетель, покупи његовѣ рѣѣце, па отидне кот пријетельа, ондга тѣмо, те ова, љзне девојку и доведу код његовѣ кѣѣе, и пòсле чѣем дрѣгу, трѣћу гòдину да се растѣре. И тѣко свѣ бѣва.

8. А како сам се ја жениò? Па такò бѣло. Нѣсмо имѣли пѣтòдѣ; ја нѣсам ни имѣò кòѣа, фѣла бòгу, а свѣтови свѣ јѣшу кòѣе. Кат трѣба д љємо, на венчање смо љшли у Двòриште; нѣсмо имѣли тѣ цркви. Јѣ ти се свѣ мѣслим како тѣ, не смѣм да јѣшем кòѣа. Нѣсам јѣшиò кòѣа до свѣдбе. Онда мòрам да јѣшем, па таман и да погѣнем. И тѣко и рѣдѣли смо у тѣ нѣше клисуре там дòле, нѣки падали с кòѣа, изубѣва се, мòе ти пресѣдне свѣ. До нѣко врѣме љшла и мѣлада на кòѣа, па од јѣдно врѣме пòсле мѣлада у кòла и нѣки старò чòвек ѣко љма, он у кòла, а мѣ мѣлѣи на кòѣа, нѣс дѣвет поѣємо. Бѣò ми старòјко ис Сладѣје, мѣјка ми одотѣд бѣла, а кѣм ми бѣò одѣвде; кѣм имѣò добру јѣдну зекѣшу кобѣлу, па љгра, а мòј ѣјац одòтуд довѣò јòш жѣшћу јѣдну кобѣлу ис Сладѣје. А имѣò сам ја бѣш јѣднога коѣѣћа мѣлог, ал нѣсам га јѣшиò, а и кат сам га јѣшиò, нѣсам смѣò да га брзим, и љдем тѣк полѣко, ал онда мòра да се такмѣчимо мѣ, да се брзимо, нѣс клисуре. Пѣт бѣò мѣтар љ по и дòле òтсек, да се погѣне òдма, нѣма ко се мрдне с пѣта. Пожѣримо мѣ с овѣ кòѣи одòвуд, а она мòј кѣм, свѣ љгра она његовѣ кобѣла, а ја сирòма не смѣм да брзим, а мòрам, нѣма смѣсла младожѣња д ље позѣди. Изѣђємо ис Стѣњѣвца, мѣло рѣвно дòле, кад ји пуштимо, а ѣјац довѣò кобѣлу нѣку, па јòш жѣшћу од овѣ^а што бѣла мò(ј)ем кѣму. Па кат ти пòсле пуштим ја онѣ кобѣлу, претѣкнем ја њѣ свѣ, и доведѣм несрѣћу у кѣћу, и òно мѣка пòсле цѣò вѣк.

Девојку смо преѣзели мѣ. Кат сам се жениò, по трѣ гòдине се нѣсам венчаò. Па такò, ѣзо сам из мрѣка онò ко што ви рѣко прѣви пѣт. Тò се такò òбично тѣд узимѣло, сас òра ѣзем девојку и сѣт пѣу мѣло онò вѣче, и пòсле у рѣду стѣар, ѣко се слòже, дòбро, ѣко се не слòже, òна љде куд њòјнога òца, он остѣне куд његовѣ кѣѣе, али бòгами, ја трѣ гòдине нѣсам венчан, тѣк пòсле сам се венчаò, имѣли смо и дѣцу, имѣò сам дѣте, цѣте ми жѣнско бѣло, а нѣсам бѣò венчан, и сѣд белѣжено тѣмо на дѣду његовòга, на мѣјчинога òца. И онда бѣле кѣзне кѣј нѣје вѣчан. Бѣло је тò свѣга, но такò тò . . .

9. Кат сам жениò сѣна тòга прòвога, ја сам звѣò цѣло сѣло. Онда имѣò, мѣслим, двѣста пѣдѣсет кѣћа. Свѣ до јѣднога чòвѣка сам звѣò. Сѣмо нѣсу свѣ дòшли. Четрѣс прѣве гòдине сам га жениò. Свѣ сам звѣò, такѣ тò òбичај, от старѣне бѣло тò. Јѣ пѣтам, тѣмо у кафѣану смо сѣли код Влѣјка овòга, држѣò кафѣану, па разговѣрамо такò да ли би бòље бѣло да зовѣм цѣло сѣло као што тò звѣли старѣ; òни искѣљѣчили пòсле; чѣò сам, кѣже, нѣки би дòшо па нѣси ме звѣò, ја би дòшо, а нѣе љмаò ни пòјма да дòђе, но такò тѣк дòђе му згòдно пòсле. Онѣ кѣжу јѣдни овѣко, јѣдни онѣко, а Мѣка овѣј Вѣсић кѣже: па ја кад би ти звѣò мòега òца, а мѣн да не зовѣш, ја би се мѣслѣò док жѣѣим због чѣга да ме не зовѣш кад знѣм да нѣсмо у нѣкаке овѣко рѣѣве òдносе. И мѣслѣò би се зѣшто ме нѣси звѣò. Рѣко, у рѣду; ја ондак зѣђем па цѣло сѣло зòвѣм свѣког. Пòсле дрѣгога кат сам жениò, ја сам пѣдѣсет кѣћа звѣò, нѣсам више. Двѣста дòшло, стòтину чòвѣка и стòтину женѣ, на прѣмер, по

два дође ис куће. Сваки донё прасе, нёку посўћу, за јело нёсе, погаче. А заклёо сам свйњу преко стó кйла. И тём старём сйну свадба кад је била, седам овна сам заклёо, свё овндёве сам покляо. Имали смо стóтину оваца. Доносили су и праци. Добйо сам око четрдёсет прасета ис сёла. Било пё-чес комата (гусака), не сёхам се баш кољко.

Идемо и мй на свадбу. И нёсимо како ми кўј свбј, на прймер, нёкем нёшто вйше, нёкем мање, нёкем како кад мбгу да кўпим, како он донёо мёне, ја нёму глёам да однёсем нёшто ма́ло ббље.

10. Ја сам давни Стрмостёнац. Мбја фамйлија, дни су из Македоније; дошли су одавно; седам кўћа свёга било у Стрмостену, што се звали Тддорићи. Пбсе знам за дрўгу фамйлију, зовў се Ћосйћи; једна фамйлија зовў се Вўлетићи. Једна се фамйлија зовў, овй ћаво и однёо, Грёкуљци. Тó су надймци. Овй што су Вўлетићи, дни су насёљени из Бёљине, Ћосйћи, дни су од Гмйтровице, Кбсовске, тó су стари наши нама прйчали. Тó је одавно било, кўј зна тó, кўј су тó векови били, било тўна седам кўћа, са(т) трыста кўћа. Имало кўћницу, нёку малу на срёде ватра, прбстро ми сёно йзоколо, нбге у ватру, спава се тўна, и жёна и деца, тó је такй зар бйо нйн дбживљај; рёдом йшло док је дошло до ваког живбта, ваке куће да се граде.

11. На Бадње вёче йдемо тамо, прво се заклёе прасе, па онда се спрёме дрва; йдемо тамо у брник, осёчёмо двё дблице, тó се зовё бадњак и бадњачйца. Слама једно брёме, па унёсемо там, прбстремо и на сламу тўри се врећа, и тў прекрстимо нбге за онй тры дана, да вечёраш, да рўчаш, тó би обичај бйо старйнскй; прасе се печё у кўћу, пўца се пиштбљйма, весёље. Мёће се чёснйца се зовё, па се мёте от прасета нбга (!); тó се зовё: на свйњу кукўруз^с, пасўљ, жйто, от куће једно дрво овољико набй(й)е се . . . Кат се сёчу комати, сваки глёа шта ће да му дође, нёкем дошле кокбшке, нёкем свйње, нёкем плбвке, нёкем да чўва кбзе . . .

Седамдесетогодишњи старац Тоша из Стрмостена

12. Саћу да прйчам нёколико рёчи онó што знам. Једно јўтро с бцем сам била, бтац ми јдш бйо жйв, и де^ате ми било жйво, и једно јўтро мй устанемо ујўтру; бтац ми бйо там у планину и дошо и каже: шта е тó, ёл стварно наплазе Нёмци у Ђупрй(й)у? Мбј бтац, он мёне пйта, ја кажем, ја нё знам, ја сам чўла, а нё знам да л је тачно. Пбсле нёколико дана и вйдим, јао, овй наши кат су били на Нё^амци, па се враћу дни с кбњи, дни матрљёзи, онó свё нбсу . . . Тек вйдим ја одоздбл, бтац каже, јао тајко, па ёво и Нё^амци. Отац имао онў књйжицу, сад нё знам, мбра да му је била вбјна бўквица. Он довати онў књйжицу, па у ватру, и изйђемо тамо напоље; кад мй поглёдамо, дно кбњи, ма само врйска успўт, па свё до вр сёла закрчыше, па дбле дбкле се вйди на кривйну клисуре, тó свё повёзаше кбњи, нёгде за плбт, нёгде за нёко дрво, нёгде за нб, тек ја кажем бцу, а бтац каже мёне: Јао са ће да кбљу ёёркб, брже обўкуј овб дёте у жёнско одёло. Ја брже обўчём детёту запрежницу. Они цё^алу нбћ, врйска кбњи, ўрлек, мй цё^алу нбћ не спавамо. Седймо тўна, страва не вата, глёдамо, дни тек јўтрעדан, нё^ама нйшта, бдоше дни.

13. Мòрам от краја да прйчам. Кò е за гòдину код нас ўмро ел знаш, тò ðбично му пòсле тàm на овй поклада кат се зову за вèлики пòсти, ðни ðбично дођу овй наши тàмо и свàкоме тèm што за гòдину ўмро, ðни му лòже ону вàтру првèк. Мй кàжемо *ўрвèк*, лòже вàтру дотèру по јèдна кòла дрва и тàмо зна се јèдно одрèђено мèсто, тàмо што вйчемо звàно мèсто спрўд. И тàмо свàки слòжи вàтру! Тàмо йде, кади, пàли свèћу, и тàm на тò и прекади за душу ту вàтру кòм намèни тàмо и тèк мàло пòсле кат се та вàтра дòбро разгорй, ðно изнађе се понèки чòвек и дова̀ти и увàти се лèса јèдан до дрўгога, мòже бити дè^асет пèт^анес тàмо јèдан за дрўгога, за лèђа и јèдан ўзме, ðнај први што вòди, тò се зовè квòчка, и ðн вйче: пйу, пйу, тàмо напрèд, ðни за њйм йду полако и она кад дође нèгде помеђу вàтре, она кад га удари онòга задњега, она зàђан натèра, онй свè на ону вàтру, горè чйзме, горè цйпеле, што имау на нòге, бежèду; пòсе се мàло прближаду (у)з вòду тò, дође мèђу вòду одòвуд, рўке, одòвуд вèлика рèка, и ðни се прближаду, нèкога по нèкем натèрау и у рèку.

14. Па на свàдбу тò ðбично ка што вй старци прйчају. На свàдбу код нас кад прво пòчну свàдбу, уговàру такò и тò йду, уговòре прйатели ка ће да буде свàдба и питўју да ли ðћеш ти мò(ј)ега сйна, онй: да ли ðћеш мòју ћèрку, и пòсе уговòре ту свàдбу. Кад дође врème да ту девојку вòде, ðнда дођу свàтови одòтуд, пè^асма, свйрка, дођу на капйу тàмо. Прйатељ ðнда поста̀ви два дрвета на капйу и не да тàмо ðдма да ўђу прйатели у àвлийу, плаћу тàмо по кòј дйнар, бàнку, кòлко кўј ðће да да, ðнда дова̀те пўшке, онè тйквйце гаћу на дрвету; тàмо поста̀ве два прута дугачки, па вè^ажу конòпац преко средину онй прўће да би јòш бйли вйшљи, па ðнда гаћу ону тйквйцу тàмо с пўшкама, кўј ју зòди, та ўзне. Йма јèдно крпче на тај прут, ðнда пòсе тако, улазе у кўћу и прйатели смешàју се тàмо, једу, пйју, пòсле полазе, шта дрўго би знали . . . ðне (девојке) попèву дòчек; девојке ўзну јè(д)но крпче, па ðбично стàну двè девојке кòје пèву на ту свàдбу, па ðнда прваћу, тè^а свàтове, попèвау тàмо, кàко дòчек свàдбе, знаш. Прè свàдбе кйте онè капйе; прè тò, на прймер, у недèљу ће бити свàдба, ðне у субòту и у пè^атак кйте онè капйе, ðнда врата прўћем, не сàркйема сас цвèћем, и тако тò . . . Ако (ј)е прва гòдина, прйатели, на прймер, кат су се сàде приятèљи или ў јесен престàвимо, а слава пòсле тè^а свàдбе, знаш, ðнда прйатељ умè^аси погачу, нèки нèко пйле испèче, тањйр колачи, тòрту, ðбично и спрèму кòрпу, йду тàm на гòзбу кот прйатеља, ðни и прваћу тàмо и пòсле гòсте се, спрèму свàшта, чòрбе, кўпуси, сèрме, папрйке, тè ствàри.

15. Мòжда јèдно пèтнаес гòдина сам бйла, мòжда и мање, на прймер. И ја ўзнем јèдно дè^ате, девојчицу, јòш бйла мања, од мèне. ðно от прè имàла рйба код нас у рèци, нйе као сàда, на прймер, повàтана, сàд йма и вйше нàрода и тò, него прè имàла рйба кòлко ðћеш у рèци, тàмо, знаш. Јèдна бàба волèла ўвек да јèде ту рйбу и кàже нàма; тò је њòјно бйло девојче; углавном ðна је тад бйла млађа жèна, нйе баш бàба. И ðна кàже нàма: àјд йте на пòдну, мй ка(д) дотèрамо стòку на пòдне, знаш, кад дођу двàнес сàти, мй смо от прè вйкàли пòдне, нèсмо вйкàли двàнес сàти, него ðбично пòдна. Ка(д) дотèрамо стòку на пòдну кўћи,

ми ђнда једемо, е ајмо са(д) д йемо ма̀ло у рйбе, и ђндак отйднемо та̀м у рйбе. И једном ми се деси и под једну овако ка̀мен, шка̀љу, ми смо каза̀ли чка̀ља, приста̀вимо пот ка̀мен, лђгом, са̀т се ка̀же ђбично лђгом, а ми смо каза̀ли пре се звало . . . И ми завучемо рђке та̀мо да ва̀тамо рйбу. ђнда има̀ла она̀ панѝца, ми смо звали старйнска, пре, земља̀на панѝца смо каза̀ли, не ча̀нак, ели но̀ него панѝца се звало от пре. И ми напу̀нимо. Ма̀ло време и под једну чка̀љу изва̀димо по пу̀ну панѝцу рйбу. И једнога да̀на се мене дѐси, ајде и под овђ чка̀љу да прђбамо, зна̀ш, пот ка̀мен један: кат та̀мо, онђ нѐкака ма̀ра гмижа̀, зна̀ш, дђле. Ја̀ ка̀жем онђ дево̀јчице: вѐле, брђ, ђвде йма пу̀но рйбе, а̀ли нѐшто се ђштро гмиза̀, зна̀ш, пода ту̀ чка̀љу. Кад ја̀ прђврте ка̀мен, ђно змија, а ја̀ кад зу̀јну, више нисмо смѐли ни да ђјемо у реку нйкад.

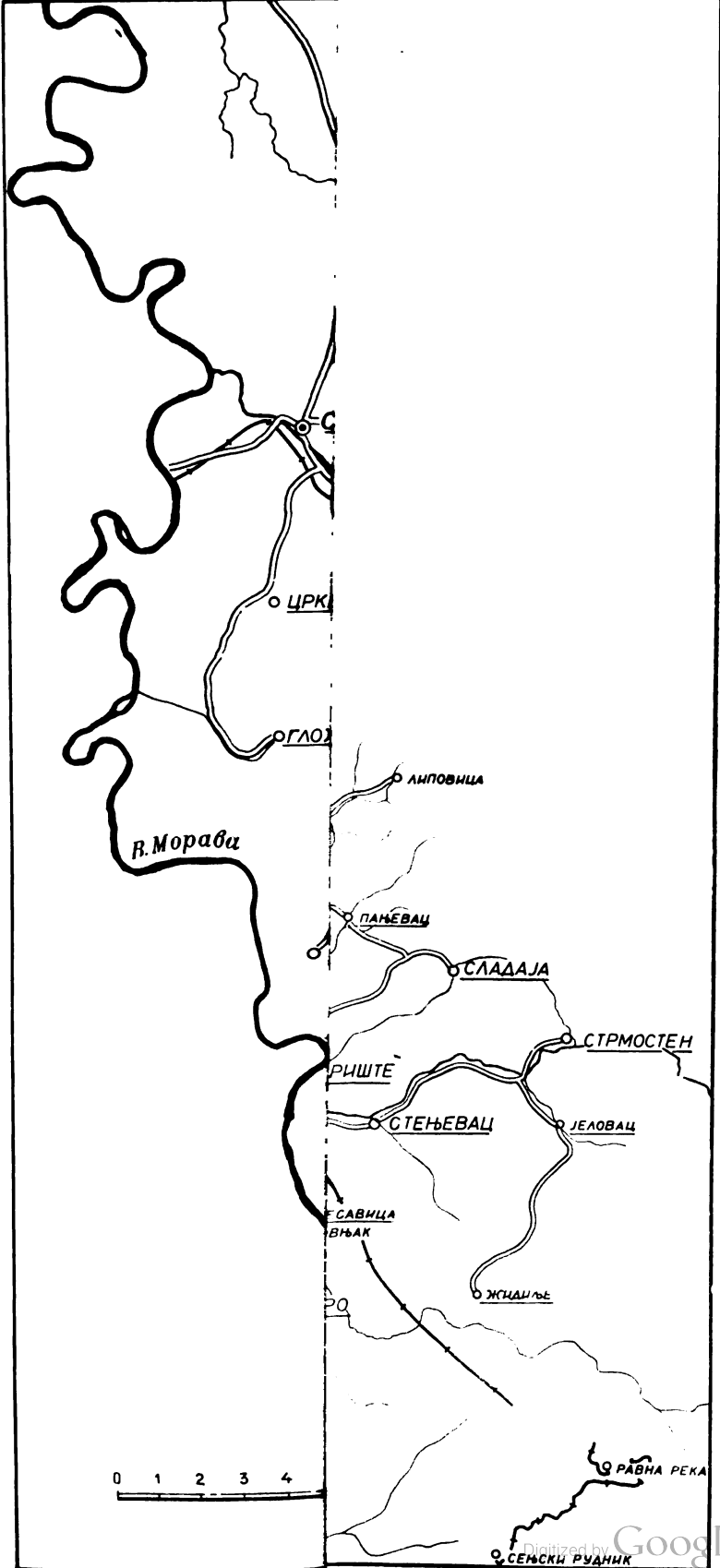
16. Да причам ја̀ нѐшто дру̀го. Нйе ба̀ш интереса̀тно, а̀ли дђбро е, за ва̀с је дђбро, угла̀вном. Кат сам бѝла чувала ђвце та̀мо, и та̀мо где зовѐмо, ми смо звали Ко̀заре, мѐсто, на прѝмер, а са̀т се зовѐ Клису̀ра, то̀ на више гђре. Ми смо звали Ко̀заре. И та̀ко, ја̀ сам има̀ла једног братѝћа, трѝ године старђи од мене; ми чу̀вамо та̀мо по кршу, по кршу ми ка̀жемо, чу̀вамо ко̀зе и ђвце смо чували, ја̀ сам чувала свѝње, бра̀т ми чувало ко̀зе и ђвце. И кад дотђрамо, ми зовѐмо пла̀ндиште, та̀мо где ђвце да̀њу пла̀ндују. Ми под дрђђе, ми то̀ зовѐмо пла̀ндиште, то̀ се от пре звало. И ми та̀мо до̀јемо от трлѐ, ја̀ донђсем кача̀мак; она̀ бра̀т навата рйбе шарђнке и поса̀димо овђ као кат се . . . залђжимо ва̀тру, и онђ шарђнке парчѝћи искрйжемо и ната̀кнемо на ражњйћ и печђемо уз ва̀тру, за време ђдмора тѐ сто̀ке, за време дванес са̀ти до два̀ до трѝ пос по̀дне. Пђсе зовѐмо ђе да крђнемо ђвце у па̀шу. И ето̀ то̀ е.

Стојна Н. рођена 1915.

Стрмостен

Напомена. — Текстови од броја 6 пренесени су са магнетофонске траке без икаквих измена.

БЕРИСЛАВ М. НИКОЛИЋ

ТРШИЊКИ ГОВОР

Примљено на II скупу Одељења литературе и језика 19. марта 1968. године
и решено да се упути Институту за српскохрватски језик ради штампања
у Српском дијалектолошком зборнику.

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
Литература	373—375
Увод	377—380
Порекло грчкиког (јадарског) становништва	379—380
Први одељак: Акцент и квантитет	381—396
I. Природа акцента	381
II. Однос дугих и кратких слогова	381—387
1) Даничићеве неакцентоване дужине	381—383
2) Неакцентоване дужине којих нема код Даничића	384—386
3) Акцентоване дужине	387
III. Преношење акцента на проклитику	387
IV. Акцент појединих врста речи	388—396
1) Именице	388—391
Именице мушког рода <i>o/jo</i> -основа	388—389
А) Именице са старим акцентом на почетном слогу	388—389
Локатив јединице	388
Номинатив множине	388
Генитив множине	389
Датив-инструментал-локатив мн.	389
Б) Именице које немају стари акцент на првоме слогу	389
Именице средњег рода	389—390
Именице женског рода	390—391
<i>a</i> -основе	390
<i>i</i> -основа	390—391
2) Придеви	391—392
3) Замице	392—393
4) Бројеви	393
5) Прилози	393
6) Глаголи	394—396
а) Инфинитив	394
б) Аорист	394
в) Глаголски придев радни	395
г) Глаголски придев трпни	395
д) Презент	395—396

	Страна
Други одељак: Гласови	397—411
I. Самогласници	397—405
1) Јат	397—401
2) Редукције вокала	401—402
3) Афереза	402
4) Елизија	402
5) Контракције вокала	402—403
6) Остале појаве у вези са самогласницима	403—405
II. Сугласници	405—411
1) Сугласник <i>x</i>	405—406
2) Сугласник <i>ϕ</i>	406
3) Остале појаве у вези са сугласницима	406—411
Трећи одељак: Облици	412—429
I. Деклинација	412—420
1) Именице мушког рода	412—413
2) Именице средњег рода	414—415
3) Именице женског рода на <i>a</i>	415—416
4) Именице женског рода на <i>̄</i> консонант	416—417
5) Облици именичких заменица	317
6) Придевско-заменичка промена	417—419
7) Облици бројева	419—420
8) Прилози	420
II. Конјугација	420—429
1) Инфинитив	420
2) Презент	420
3) Имперфекат	420
4) Аорист	420—421
5) Футур	421
6) Императив	421
7) Потенцијал	421
8) Трпни придев	422
9) Глаголски прилог садашњи	422
10) Глаголски прилог прошли	422
11) Појединачни глаголи и групе глагола	422—429
12) Творба итеративних образовања	429
Четврти одељак: Напомене из синтаксе и лексике	430—434
Пети одељак: Закључак	435—472
I. Опште напомене	435
II. Однос данашњег <i>̄</i> тршићког говора према Вуковом језику	435—449
III. Однос данашњег тршићког говора према <i>̄</i> говору Пиве и Дробњака	449—453
IV. Однос данашњег тршићког говора према мачванском говору	453—460
V. Однос данашњег тршићког говора према говору Ваљевске Колубаре	460—463

VI. Однос данашњег тршићког говора према говору села Биоске	463—464
VII. Однос данашњег тршићког говора према источнбосанском говору	464—468
А) Однос данашњег тршићког говора према тузланском говору	465—467
Б) Однос данашњег тршићког говора према источнбосанском говору уопште	467—468
VIII. Развитаk данашњег тршићког говора и место Вуковог језика у томе развитку	469—472
Прва фаза	469—470
Друга фаза	470—472
Трећа фаза	472
Резюме	473

ЛИТЕРАТУРА

- А. Белић, *Акцентнајске сјудује*, књ. I, Посебна издања СКА XLII, Бгд 1914. (I—VIII + 1—210).
- А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2: *Речи с конјугацијом*^а, Бгд. 1962, стр. I—II + 1—214.
- А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1: *Речи са деклинацијом*^а, Бгд. 1962, стр. I—II + 1—274.
- А. Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, I, *Фонетика*, Бгд. 1960, стр. 1—172.
- А. Белић, *О српским или хрватским дијалектима*, Глас LXXVIII 60—164.
- А. Велић, *О љаквском* ', Zbornik u slavu V. Jagića.
- А. Белић, *Српскохрватски језик*, Нар. енци. Ст. Станојевића, IV.
- Иван Врбес, *Главније фонетске особине говора у тuzlansком крају*, Pitanja književnosti i jezika, knj. IV i V, sv. B, стр. 43—68.
- Dalibor Brozović, *Izveštaj o dijalektološkim istraživanjima u dolini rijeke Fojnice*, Ljetopis JAZU, knj. 63, стр. 431—438.
- Dalibor Brozović, *Izveštaj o istraživanju govora u dolini rijeke Fojnice*, Ljetopis JAZU 62, стр. 375—380.
- Dalibor Brozović, *O problemu ijevaškošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, Hrv. dij. zb. II, 119—208.
- Јован Л. Вуковић, *Акцентниј говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ X 187—417.
- Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, стр. 1—114.
- Данило Вушовић, *Диалекти источне Херцеговине*, СДЗБ III 1—70.
- Б. Даничић, *Српски акценџии*, Пос. изд. СКА LVIII, Бгд. 1925, стр. I—XIV + 1—320.
- Гл. Елезовић, *Речник косовско-међохиског дијалекџиа*, СДЗБ IV и VI.
- P. Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte ihre Struktur und Entwicklung I*, Mouton and Co, 'S-Gravenhage 1958.
- П. Ивић, *Дијалекџиологија српскохрватског језика*, Нови Сад, 1956/1957, стр. 1—220 + Дијалекџолошка карта штокавског наречја.
- P. Ivić, *Izveštaj o dijalektološkoj ekskursiji po uškoj Srbiji oktobra 1959*, ГФФНС IV (1959) 397—400.
- P. Ivić, *Inventory fonetske problematike štokavskih govora*, Годишњак Филоз. фак. у Новом Саду, књ. VII 99—110.
- П. Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, Посебан отисак из Сабраних дела Вука Караџића, књ. II, изд. Просвета, Бгд. 1966, стр. 19—186.

- Павле Ивић, *О говорима Баната*, ЈФ XVIII 141—156.
- Stj. Ivšić, *Današnji posavski govor*, Rad 196 (124—254) и Rad 197 (9—138).
- Вук Стеф. Караџић, *Скупљени грамањички и њолетички јазиси I—III*.
- Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник¹*.
- Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник²*.
- Т. Магџић, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika³*.
- Боривоје Ж. Милојевић, *Рађевина и Јадар*, СДЗБ XX 633—936.
- А. Младеновић, *Језичке особине Вуковог краја из 1861. године*, ЈФ XXVI 293—336.
- Милош С. Московљевић, *Акцентнајски систем њоцерског говора*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. I, Бгд. 1928.
- Аврам Мразовић, *Руководство к словенској грамањичи*, Будим, 1811.
- Берислав М. Николић, *Акцентнајски вид њроклизе и енклизе у српскохрватском језику*, НЈ Н. С. XII 156—178.
- Берислав М. Николић, *Акцентнајски речник шабачког говора*, ЗбМСФЛ, IV—V, 225—234.
- Берислав М. Николић, *Главније акцентнајске особине у говору Ваљевске Колубаре*, ЗбМСФЛ IX 77—95.
- Берислав М. Николић, *Мачвански говор*, СДЗБ XVI 179—314.
- Берислав М. Николић, *Сремски говор*, СДЗБ XIV 201—412.
- Стојан Новаковић, *Неговање језика српског*, Глас X, Бгд. 1888.
- А. Пецо, *Акцентнај села Орџијева*, Грађа НД БиХ X.
- А. Пецо, *Једно њоређење Вукова језика са говорима јекавске Херцеговине*, ЈФ XXVI 177—218.
- Асим Пецо, *Сугласник х у Вуковој њрејисци*, Вуков зборник, Пос. изд. САНУ, књ. CD, стр. 91—104.
- А. Пецо, *Фонетика Вукова језика њрема фонетичари јекавске Херцеговине*, *Анали Филолошког факултета* 5, 191—197.
- М. Роровић, *Die Betonung in der Mundart von Žumberak*, *ZsPh* VI 345—363.
- М. Реџетаг, *Der štokavische Dialekt*, Wien 1907.
- М. Реџетаг, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Wien 1900.
- Г. Ружицић, *Акцентнајски систем њљевалског говора*, СДЗБ III 113—176.
- Живојин П. Симић, *Предавања из српског језика на њрактичним учитељским предавањима у Негојинку 1882*, Бгд. 1882.
- Живојин П. Симић, *Српска грамањика за основне школе у краљевини Србији*, Бгд. 1887.
- Милија Станић, *Говор њлмена Ускока у Црној Гори*, Гл САН V, св. 2, 325—331.
- М. Стевановић, *Значај и њшребе дејалног њроучавања Вукова језика*, Вуков зборник, Пос. изд. САНУ, књ. CD, стр. 3—32.
- М. Стевановић, *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*, ЈФ XXVI 73—150.
- М. Стевановић, *Карактер дијалектизама у језику Вука Караџића*, *Анали Филолошког факултета* 5, стр. 209—226.

- М. Стевановић, *О данашњем акценћу аориста*, НЈ Н. С. V 250—263.
- М. Стевановић, *Падужне синтагме с предлогом за*, НЈ Н. С. XI 207—225.
- М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)*, Бгд. 1964, стр. I—X+1—696.
- Љуб. Стојановић, *Живот и рад Вука Силеф. Караџића*, Бгд. 1924, стр. I—XXIV + 1—784.
- Гр. Томљеновић, *Бунјевачки дијалекат хаљедо старијег с особитим обзиром на наглас*, *Nastavni vjesnik XIX* 335—348, 401—419, 483—499, 579—604.
- Јован Цвијић, *Метанасијазичка кретања, њихови узроци и последице*, СЕЗБ XXIV 1—96.

УВОД

1. Тршићки сам говор проучавао од 28. VIII 1957. до 11. IX 1957. и од 20. VII 1963. до 27. VII 1963. године. Проучавање тршићкога говора надовезује се на моје раније обављено проучавање сремског и мачванског говора*.

2. Ова монографија има ове одељке. У Уводу дајем опште карактеристике тршићког говора и приказујем порекло тршићког (јадарског) стањовништва. После тога долазе одељци о акценту, гласовима, облицима, синтакси и лексици. У Закључку најпре говорим о односу данашњег тршићког говора према Вуковом језику и говору Вуковог родног краја из средине 19. века, а затим према говорима Пиве и Дробњака, Мачве, Ваљевске Колубаре, ужичког краја и источне Босне, да бих, најзад, изнео своје мишљење о развоју данашњег тршићког говора и месту Вуковог језика у томе развоју.

3. Основне су одлике данашњег тршићког говора:

— а к ц е н а т с к е :

а) тршићки говор има, разуме се, четвороакценатску систему млађих, новоштокавских говора;

б) као ни сремски ни мачвански, ни данашњи тршићки говор не познаје кановачког дуљења;

в) добро чува мелодичност сва четири акцента и неакцентоване дужине;

г) преношење акцента на проклитику углавном се, бар код именица, креће у оквиру Вуковог и Даничићевог стандарда;

д) у данашњем тршићком говору нису очуване све Даничићеве неакцентоване дужине, мада се оне боље чувају него у Мачви, а поготову него у Срему;

ђ) у тршићком говору јављају се извесне дужине којих нема код Даничића, али нема дужина типа *крѹшкѹма*, — *гѹнѹти*, *ѹдѹѹти*, *мѹслиѹти*, — *гѹрѹв*, *кѹиѹѹѹѹти*;

---

* Пријатна ми је дужност да се најљубазније захвалим своме професору, академику дру М. Стевановићу, што је констатацијом да „данас имамо екавско-ијекавску мешавину . . . и у самом Тршићу, родном месту Вука Караџића“, коју је дао на стр. 11. свога тако значајног дела *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)* прихватио резултате мога теренског проучавања тршићког говора изнете у моме раду *Данашњи тршићки говор*, ЈФ XXIII (Бгд, 1958) 263—274.

- д) заменички облици *зџ њебом* и сл.;
- ђ) имперфекат и глаг. прилог прошли практично одсуствују из система глаголских облика;
- е) у 3. л. мн. през. VII и VIII Белићеве врсте, поред чешћег наставка *-е*, јавља се и *-у*; доследно је: *дћѹ*;
- ж) из 3. мн. аориста *и* се шири и у остала лица мн.: *ддошмо*;
- з) футур *дбће*;
- и) глаголски облици: *ѡршићѣ, мљѣшићѣ, ѡскѡ (ѡшићѣ) ѡшићѣ, кршићен, нѡмешћайи*.

ПОРЕКЛО ТРШИЋКОГ (ЈАДАРСКОГ) СТАНОВНИШТВА

4. О пореклу данашњег јадарског, па, дакле, и тршићког становништва постоји студија Б. Ж. Милојевића *Рађевина и Јадар* у СЕЗБ XX, стр. 623—816. Како је познато, Тршић је у XVIII веку страдао од куге¹. Већи део данашњег становништва доселио се у другој половини 18. века (Херцеговина, Дробњак, Пива)² и у првој половини 19. в. (Босанска крајина, разна јадарска села)³. Вуков дед, „*Јоксим*, син *Томе Караџића*, послје онога времена кад је Млатишума излазио у Куче (1730—1740) из Дробњака из села Петнице населио се у Србију“⁴. (Неизд. преп.)⁴.

Међутим, када је реч о развиту тршићког говора, јасно је да Тршић не треба гледати изоловано од Јадра као целине, или, још тачније, од северне Србије, уопште. Зато ваља истаћи неколико чињеница.

Прво. Милојевић за Јадар претпоставља постојање и старинаца⁵.

Друго. За старинце у северозападној Србији Цвијић у својој синтетичкој студији *Мейанасијазичка креишања, њихови узроци и последице*⁶ каже: „Наши старинци подринске, ваљевске и старовлашке области одликовали су се једним старим, сталоженим патријархалним режимом, у коме је било много остатака и трагова неманићке цивилизације“⁷. И мало даље: „Стари мотиви у орнаментици ових старинаца исти су као на Косову и у Метохији“⁸.

Треће. Цвијић у северозападној Србији указује на имиграционе трагове косовско-метохијске струје. Он каже: „Интересантно је да су се најстарији исељеници косовско-метохијске струје расипали и по Шумадији и по ваљевско-подринским крајевима“⁹.

¹ Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Сћеф. Караџића*, стр. 1—2.

² Б. Ж. Милојевић, о. с. 757.

³ о. с. 758.

⁴ Љ. Стојановић, о. с. 1.

⁵ Б. Ж. Милојевић, о. с. 673—679.

⁶ СЕЗБ XXIV.

⁷ Ј. Цвијић, о. с. 57.

⁸ о. с. 57—58.

⁹ о. с. 9.

Четврто. О односу досељеника из косовско-метохијске струје и старинаца Цвијић каже: „Досељеници косовско-метохијске струје прилагодили су се врло брзо: Косовци, који у Шумадији у опште узевши представљају старе досељенике из XVI до XVIII века, потпуно су се асимилovali са старинцима, јер су се мало разликовали од њих . . . Ови су се Косовци и Скадрани у Подрињу толико изједначили са старинцима, да су образовали целину која је као таква утицала на динарске досељенике“¹⁰.

Но јасно је да велику већину данашњег јадарског становништва, као и становништва северозападне и западне Србије уопште, сачињавају Динарци. За ове области може се у најбољем случају говорити о траговима ранијих насеља.

Више сам се задржао на Цвијићевом излагању зато да бих указао да и етнoлошка проучавања допуштају да се укаже на три слоја становништва у северозападној Србији:

први, најбројнији и најмлађи — динарски слој;

други, чији се само трагови могу наслутити у овим крајевима — представници косовско-метохијске струје. Он је старији од првог;

трећи, такође изванредно мален — стариначки. Он је, разуме се, најстарији.

¹⁰ о. с. 58.

ПРВИ ОДЕЉАК

АКЦЕНАТ И КВАНТИТЕТ

I. ПРИРОДА АКЦЕНТА

5. Као говор са новоштокавском четвороакцентском системом, данашњи тршићки говор добро чува мелодичност сва четири акцента и неакцентоване дужине.

6. На последњем слогу, непосредно после узлазних акцената, може се, необавезно, чути иктус: *кдлац*, *иди́ок*, *идван*, *ћдишак*, — *и́ишак*, *чеи́вршак*, *и́ишк*, *чеи́вршк*.

II. ОДНОС ДУГИХ И КРАТКИХ СЛОВОГА

7. У данашњем тршићком говору нису очуване све Даничићеве неакцентоване дужине. Постоје такође неакцентоване дужине којих нема код Даничића. Најзад, у вези са дуљењем пред сонантом у данашњем тршићком говору нешто је друкчији однос акцентованих дугих и кратких слогова.

1) Даничићеве неакцентоване дужине

8. У данашњем тршићком говору нису очуване све Даничићеве неакцентоване дужине, мада се оне много боље чувају овде него нпр. у шумадијско-војвођанском дијалекту. У последњем слогу у речи дужине су подложне скраћивању. Скраћивање дужина зависи пре свега од говорног темпа: при споријем говору оне се боље чувају, а при бржем лакше губе. Сем тога, од значаја је за судбину дужина квалитет и квантитет акцента. Дужине се боље чувају после узлазних него после силазних акцената; исто тако, дужине се боље чувају после кратких него после дугих акцената. Најбоље се чувају после кратког узлазног, а најлакше губе после дугог силазног. У последњем отвореном слогу дужине су најподложније скраћивању. Најзад, у мањем броју случајева задржавају се две дужине; скраћује се она која није непосредно иза акцента. Све ће ово бити јасније из табела које прилажем (в. табеле 1—4).

Облици	А		Б	
	Дужине непосредно иза (°)		Кад нису непосредно иза (°)	
Непарадигматски лексички лик (затворени слог)	пўтнїк			
Затворени слог парадигматског лика	ра́дїм			
Отворени слог парадигматског лика	пїшѣ//ка́жѣ		вра́бацѣ//вра́бацѣ	

Табела 1. — Дужине после (°).

Облици	А Непосредно иза (°)	Б	
		Кад нису непосредно иза (°)	
		а) (°) + (°) + (-)	б) (°) + (-) + (-)
Непарадигматски лексички лик (затворени слог)	гдлўб	вѣренїк	
Затворени слог парадигматског лика	мїслїм	ћѣлавїм// ћѣлавїм	
Отворени слог парадигматског лика	сјѣтї // сјѣтї	ћѣлавї // ћѣлавї	ѡбрўчѣ // ѡбрўчѣ

Табела 2. — Дужине после (°).

Облици	А Непосредно иза (°)	Б			
		Кад нису непосредно иза (°)			
		а) (°) + (°) + (-)	б) (°) + (°) + (°) + (-)	в) (°) + (-) + (-)	г) (°) + (°) + (-) + (-)
Непарадигматски лексички лик (затворени слог)	лѡпѡв	на́реднїк			
Затворени слог парадигматског лика	зїмѡм	ва́рницѡм	ра́зликую́ѣм // ра́зликую́ѣм		
Отворени слог парадигматског лика	зїмѣ	пўстајў // пўстајў	ра́зликую́ѣ // ра́зликую́ѣ	ва́рницѣ // ва́рницѣ	га́талїцѣ // га́талїцѣ

Табела 3. — Дужине после (°).

Облици	А Непосредно иза (')	Б Кад нису непосредно иза (')			
		а) (')+(˘)+(-)	б) (')+(˘)+(˘)+(-)	в) (')+(-)+(-)	г) (')+(˘)+(-)+(-)
Непарадиг- матски лек- сички лик (затворени слог)	јунѧк	вѧногрѧд	мѧлитвенѧк	дѧглѧвнѧк	
Затворени слог парадигмат- ског лика	ѧмѧм	ѧзмислѧм	ѧћелавѧм // ѧћелавѧм	ѧзмѧшлѧм // ѧзмѧшлѧм	
Отворени слог парадигмат- ског лика	ѧмѧ	ѧзмислѧ // ѧзмислѧ	ѧћелавѧ // ѧћелавѧ	ѧзмѧшлѧ // ѧзмѧшлѧ	брѧспослѧцѧ // брѧспослѧцѧ

Табела 4. — Дужине после (').

9. Јасно је да се скраћивање т. *ћѧлавѧм* јавља према *ћѧлавѧ*, да се скраћивање т. *рѧзликујѧм* јавља према *рѧзликујѧ*, да се скраћивање т. *ѧћелавѧм* јавља према *ѧћелавѧ* а да се скраћивање т. *ѧзмѧшлѧм* јавља према *ѧзмѧшлѧ*.

10. Скраћивањем Даничићевих неакцентованих дужина данашњи се тршићки говор разликује од Вука и од говора оних крајева из којих су додигли Вукови преци, а приближава шумадијско-војвођанским говорима. У поређењу са шумадијско-војвођанским дијалектом тршићки говор много боље чува дужине, али је важно да су у с л о в и за скраћивање и с т и у оба случаја. Уосталом, ни у самом шумад.-војвођ. дијал. скраћивање дужина није у свим говорима заступљено у подједнаком броју категорија. Источније области овога дијал. подложније су скраћивању од западнијих.

11. У данашњем говору Пиве и Дробњака нема дужине наставка -е- код глагола типа *ѧрѧсеѧи*: *ѧрѧсем*, *ѧрѧсеѧиш*, *ѧрѧсе*, *ѧрѧсеѧемо*, *ѧрѧсеѧеѧе*, *ѧрѧсеу* (СДЗБ X, 319). Јован Вуковић додаје: „У Његоваћи и селима североисточније границе овога говора чуо сам дужину у једнини, али у множини остаје е кратко: *врѧшеѧм* — *врѧшеѧемо*, *рѧсиѧеѧм* — *рѧсиѧеѧемо*“ (СДЗБ X, 319). Данашњи тршићки говор овде се слаже са Вуком, тј. има дуг наставак е код глагола типа *ѧрѧсеѧи*: *ѧрѧдѧ* — *ѧрѧсеѧемо*. Тако је и у шумадијско-војвођанском дијалекту.

12. У I изд. *Срѧског рјѧчника* Вук није обележавао дужину код глаголских именица акценатског типа *ѧисѧње* („кад се зна да је свуда“). Вук је, дакле, имао у свом говору ту дужину, али је само није обележавао. Та дужина постоји и у данашњем тршићком говору: *ѧисѧње*.

2) Неакцентироване дужине којих нема код Даничића

13. У данашњем тршићком говору јављају се у извесном броју категорија дужине којих нема код Вука и Даничића.

а) Дуљење пред сонантом јавља се у овим случајевима:

α) Присвојна заменица 3. л. јд. м. р. гласи у Тршићу *њѣѣѣ*.

β) Заменице *какав*, *овакав* и сл. гласе: *какѣв*, *овакѣв* и сл.

γ) Суфикси присвојних придева на *-ов(-ев)* и *-ин* имају доследно дуг вокал: *Радѣв*, *ћѣѣв*, *Миланѣв*, *дѣѣв*, *Драгѣин*, *Љубѣин*, *Сѣјѣин*.

Напомена. У „Нашем језику“¹ учињен је и образложен предлог да се у савременом српскохрватском књижевном језику допусти, поред Вукових облика ових придева без дужине суфиксовог вокала (*сѣсѣјрин*, *мѣмков*, *дѣѣв* и сл.), и употреба облика с дугим вокалом суфикса (*сѣсѣјѣин*, *мѣмкѣв*, *дѣѣѣв* и сл.). То је учињено пре испитивања данашњег тршићког говора. Проучавањем савременог тршићког говора утврђено је² да он познаје само облике с дугим суфиксовим вокалом. Тим поводом учињене су ове две констатације:

прво, да „чињеница што ова дужина постоји и у тршићком говору оправдава . . . предлог да се та дужина призна и у књижевном језику . . .“³;

друго, да „није лако објаснити зашто код Вука суфикси присвојних придева на *-ов*, *-ев* и *-ин* немају дуг вокал кад та дужина постоји и у савременом дробњачком и у савременом тршићком говору“⁴. Овде је додато: „Једно се ипак сигурно може рећи: ова је дужина свакако прилично стара у западној Србији. Списак говора у којима се она јавља указује на једну, и то прилично стару изоглосу србијанско-војвођанско-славонску“⁵.

Питање је, дакле, и даље отворено: какве све закључке сугерира чињеница што је код Вука *сѣсѣјрин*, *мѣмков*, *дѣѣв*, а на Косову и Метохији⁶, у пјеваљском⁷, у Пиви и Дробњаку⁸, Ускоцима⁹, Тршићу¹⁰, Поцерини¹¹, Мачви¹², Срему¹³ и Славонској Посавини¹⁴ *сѣсѣјѣин*, *мѣмкѣв*, *дѣѣѣв* (или сл.)?

¹ *Наш језик*, нова серија, VIII, св. 5—6 (1957), 184—188.

² *Јужнословенски филолог*, XXIII, 267—268.

³ о. с., 267—268.

⁴ о. с., 267.

⁵ *loc. cit.*

⁶ Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохишког дијалекта*, I (*Андрић*, стр. 16) и II (*очѣв*, стр. 47).

⁷ Гојко Ружицић, *Српски дијалектолошки зборник*, III, 141—142.

⁸ Јован Л. Вуковић, *Српски дијал. зборник*, X, 274—275.

⁹ Милија Станић, *Гласник САН*, V, 2, 329.

¹⁰ *Јужнословенски филолог*, XXIII, 267—268.

¹¹ М. С. Московљевић, *Акц. сисѣј. њоц. говора*, стр. VI и 38.

¹² *Ријачја књижевности и језика*, кнј. IV и V, св. В, стр. (127—134), 132.

¹³ Мој материјал.

¹⁴ Стј. Ившић, *Rad*, 196, 156—157.

Засад — у могућности смо да дамо ове и овакве закључке: први — сигуран. Овде је у питању дуљење пред сонантом¹⁶. Оно је настало као последица губљења полугласника у слабом положају¹⁶. Полугласник је у слабом положају изгубљен већ од краја XI века¹⁷. Тада, дакле, почиње процес који доводи до дуљења. Ово је податак који историја српскохрватског језика може да пружи као доказ за старину овога процеса. И као још један доказ да је та појава поодавно у системи говора који су дали основни лик западносрбијанским говорима;

други закључак — више као претпоставку. У вези с њим треба узети у обзир ове околности:

а) У Тршић се у другој половини XVIII в. становништво досељавало из Херцеговине, Бањана, Пиве и Дробњака¹⁸; у првој половини XIX в. било је досељавања и из Босанске крајине¹⁹.

б) Вук је старином из Дробњака²⁰. Отац му се такође родио у Тршићу²¹. Дед Вуков Јоксим „из Дробњака из села Петнице населио се у Србију“²².

в) Овакав ред идеја сугерира закључак да је и Вук у своме говору могао имати ову дужину. На извештан начин, наиме, косовско-метохијски говор је доказ да је старије становништво Србије и само могло имати ову дужину. А плеваљски говор, као и говор Пиве и Дробњака, доказ је да су је и динарски досељеници такође имали. Мачвански је, пак, говор доказ да ни босански досељеници нису реметили ове дужине. — У вези с Вуком треба рећи и ово. У првом издању *Рјечника* он ипак још није био сасвим начисто са својом акцентуацијом. Употребљавао је у ствари три знака за акценте, четврти само као диференцијални знак за значење (*јарица* — *јарица*)²³. А што је најважније, и сам у Предговору каже да дужину не обележава у глаг. именица типа *йисање*, *сйругање* и сл., истичући да се она у том облику јавља по правилу²⁴. Можда је из истих разлога не бележи ни код придева на *-ин*, *-ов*, *(-ев)*. Што се, пак, тиче другог издања *Рјечника* (1852), оно је рађено уз помоћ Даничићеву²⁵. Новосађанин Даничић у своме говору свакако није имао

¹⁶ *Српски дијалектолошки зборник*, X, 275. Мада код придева на *-ин* може бити у питању и чување старе дужине (разуме се кад се на слогу непосредно пред наставком не налази узлазни акц.).

¹⁶ А. Белић, *О чакавском* ', *Zbornik u slavu V. Jagića*, 454.

¹⁷ А. Белић, *Српскохрватски језик*, Нар. енци. Ст. Станојевића, IV, 393/2.

¹⁸ Боровоје Милојевић, *Рађевина и Јадар*, Српски етнографски зборник, XX, 757.

¹⁹ о. с., 757.

²⁰ Љуб. Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића* (Бгд., 1924), стр. 1.

²¹ loc. cit.

²² loc. cit. — Стојановић цитира неизд. преп.

²³ Вук. Ст. Караџић, *Српска грамајика уз I изд. Српског рјечника* (1818), стр. XXXVI.

²⁴ loc. cit.

²⁵ *Српски рјечник* (1852), Предговор, стр. 3. — Вук каже за Даничића да „се труднo око преводјења ријечи на Њемачки и на Латински језик и око поправљања и надгледања у штампању“. Овим, разуме се, не треба искључити ни консултације друге врсте.

IV. АКЦЕНАТ ПОЈЕДИНИХ ВРСТА РЕЧИ

1) ИМЕНИЦЕ

Именице мушког рода о/јо-ослова

23. Према Белићевој интерпретацији српскохрватског именичког акцента, именице мушког рода о/јо-ослова деле се у две групе: а) именице које имају стари акценат на првоме слогу и б) именице које немају стари акценат на првоме слогу (А. Белић, *Историја српскохрватског језика, Речи са деklinацијом*², Београд 1962, 16—17. и д.). Овим ћу редом приказати тршићки акценат износећи најпре прилике у падежима једине а затим и прилике у падежима множине.

А) Именице са ситарим акценцијом на почетном слогу

24. Потребно је задржати се на променама у локативу једине, номинативу множине, генитиву и дативу-инструменталу-локативу множине.

Локатив једине

25. Као и код Вука и Даничића, и у данашњем тршићком говору живо је повлачење акцента према крају у лок. синг.:

брку, граду, зиду, зубу, снегу, — у шћм смислу, — дувару, месецу, — обичају, — рџку, — говџру, камену, — њрџиу, раџу, — мџзгу.

Код Даничића нема *Круџињу, лаџију.*

Ова је појава доследна код типа *град* у познатом случају, тј. кад именице не значе какво биће. Код осталих типова може се у тршићком говору јавити и неповучен акценат: *двичају, на њрагу.*

Номинатив множине

26. Као и код Вука и Даничића именице типа *град* могу у данашњем тршићком говору имати тројак акценат у ном. пл.:

а) с непроширеним пл. имају (˘): *дани, зџби, мрџви, црџви;*

б) с проширеним пл. већина именица има (˝) (< ˘) на првоме слогу: *брџгови, брџкови, зџчеви, зџдови, сџнови;*

в) мањи број именица с проширеним пл. има (˘) на првоме слогу. Са Даничићем се слажу: *дџлови, жџљеви, јџжеви.* Према Даничићевом *жџрови, снџгови, цвџтови, црџеви* у Тршићу сам забележио: *жџрови, снџгови, цвџтови, црџеви.*

27. У Вука је: *вџр — вџра — вџрови* (в. и Даничић, *Српски акценцији*, 22—23). У Тршићу је: *вџр — вџра — вџрови.*

38. Сосиров, одн. њему аналошки акценат у ном. пл. именица *о/јо*-основа неутр. са старим акценатом на почетном слогу забележио сам у овим примерима:

- а) *звѡна* (исп. и *звѡнā*, *звѡнима*), *ѡдѡла* (исп. и *ѡдѡлима*);
- б) *брѡда* (исп. и *брѡдима*), *дрѡва* (исп. и *дрѡвā*, *дрѡвима*), *мјѡсѡта* (исп. и *мјѡсѡтā*, *мјѡсѡтима*), *сѡиѡта*;
- в) *сѡиѡна*.

39. Померање акцената према почетку код именица које немају стари акценат на почетном слогу забележио сам у случајевима: *рѡбро* — *рѡбра* — *рѡбрā* — *рѡбрима*, *сѡло* — *сѡла* — *сѡлā* — *сѡлима*.

40. У вези с предлозима и у тршићком се говору код плуралија тантум типа *врѡиѡта* јавља метатонијски акценат: *нā* *врѡиѡта*. Без предлога је: *врѡиѡ^мта*, *лѡѡ^мта*, *уѡиѡта*.

41. Код именица средњег рода на консонант у зависним се падежима скраћује (') у (') на слогу трећем од краја: *дрѡиѡше* — *ѡѡшеѡта*, — *јāје* — *јāјеѡта*, — *чѡлāде* — *чѡлāдеѡта*.

42. У множини именица *ѡ*-основе акценат се у данашњем тршићком говору помера према крају:

- дугѡѡта* — *дугѡѡтā*;
- дрѡѡта* — *дрѡѡтā* — *дрѡѡтима*, *ѡѡѡта* — *ѡѡѡтā*,
- уѡѡта* — *уѡѡтā* — *уѡѡтима*.

Именице женског рода

а-основе

43. Стари силазни акценат почетнога слога у акуз. синг. именица типа *глāва*, *вѡда*, *ѡлāниѡна*, затим у дат. синг. именица типа *глāва*, *вѡда* и у ном.-акуз. пл. именица типа *глāва*, *вѡда*, *ѡлāниѡна* јавља се у данашњем тршићком говору углавном у мери као код Даничића:

- глāву*, *грѡду*, *нā* *мѡбу*, *рѡку*, *сѡѡну*, — *дāску*, — *нā* *брзину*, *ѡлāнину*; —
- глāви*, *рѡци*, — *ѡѡци*; —
- глāве*, *грѡде*, *рѡке*, *сѡиѡе*, — *дāске*, *чѡле*, — *ѡлāниѡне*.

44. У данашњем тршићком говору живо је скраћивање (') у (') у 3-6-7. пл. именица типа *глāва* : *грѡдама*, *ѡвѡама*, *рѡкама*, *сѡиѡама*.

45. Ген. пл. именице *рѡка* гласи у Тршићу *рѡкѡ* а именице *нѡга* : *нѡгѡ*.

46. Вок. пл. именице *жѡна* гласи *жѡне* а именице *ѡѡѡјка* : *ѡѡѡјке*.

ѡ-основа

47. У Тршићу се код именица које имају стари акценат на основи акценат помера у лок. синг., ген. пл. и 3-6-7. пл.

- а) лок. синг.: *крѣви, ндћи, — жалдсїи, — младдсїи, — ма-
сїи, рїічи, цѣви, — ѿамбїи;*
- б) ген. пл.: *ндћї, ћѣрї, — вечѣрї, — власїи, — бурадї, шеладї,
чельадї, — зайовесїи;*
- в) 3-6-7. пл.: *кдсїима, ндћма, ћѣрима, — кокдишима, — рїі-
чима, — шеладма = шеладма, чельадма.*

2) ПРИДЕВИ

48. Као и код Даничића, ни у данашњем се тршићком говору не чува у неодређеном виду придева разлика међу облицима фем. синг. и неутр. пл., тј. облицима у којима је акценат измењен по Сосировом закону, и облицима неутр. синг. и маск. пл. и фем. пл., тј. оним облицима у којима овај закон није могао бити примењен: *млад — млада — млада, ндв — ндва — ндво, бдс — бдсо, глдан — глдна, жѣдан — жѣдна, крѣва — крѣва.* Од придева *јѣднак* фем. гласи *јѣднака* и *јѣднака*; али и неутр. гласи *јѣднако* и *јѣднако*; па и пл.: *јѣднаки* и *јѣднаки*.

49. Треба указати на две појаве у штокавским говорима у вези с овим питањем и то између осталог и зато да се одреди место данашњег тршићког говора.

Прво. Има говора српскохрватских у којима се чува поменута разлика настала деловањем Сосировог закона и коју можемо представити формулом *вѣсео — весѣла — вѣсело*. Такви су: дубровачки (Решетар, *Vetoving*, 113, 115, 117, 121, 122. и 141), посавски славонски (Стј. Ившић, *Rad* 197, 42—48), фојнички (Д. Брозовић, *Ljetopis JAZU* 63, 436) и буњевачки залеђа сењског (Гр. Томљеновић, *NVj XIX*, 403). Као што сам већ рекао, тога у Тршићу нема.

Друго. У Пиви и Дробњаку, Ортијешу и донекле пљеваљском и жумберачком јавља се неколико придевских акценатских типова којих нема код Вука и Даничића. Ево их:

ндв — ндво — ндвї: Пива и Дробњак (СДЗБ X 277), Ортијеш (А. Пецо, *Акцентаї села Орїијеша*, 39);

мѣк — мѣко — мѣкї: Пива и Дробњак (СДЗБ X 278), Ортијеш (А. Пецо, н. д., 39) и пљеваљски (Г. Ружичић, СДЗБ III, 143);

бїсїар — бїсїро — бїсїрї: Пива и Дробњак (СДЗБ X, 280), Ортијеш (А. Пецо, н. д., 39); исп. у Жумберку: *сладак — слаїка — слаїко* (М. Поповић, *ZslPh VI* 357).

Иако се јавља у постојбини Вукових предака, ова је појава непозната данашњем тршићком говору, као што је нема ни код Вука, уосталом.

Прва од наведене две појаве очевидно припада западнијим штокавским говорима; друга — југозападнијим. Незахваћен ниједном од њих, тршићи говор, као и Вуков и Даничићев језик, иде у исту групу у коју и шумадијско-војвођански дијалекат, у којем такође нема ниједне од ових појава.

50. Мислим да је развитак ових појава текао овако. Најпре су сви говори имали *ндв* — *ндва* — *ндво* и сл. као последицу деловања Сосировог закона. Ово је стање сачувано у дубровачком, посавском, фојничком и буњевачком залеђа сењског. Затим је дошло до уједначавања. У Пиви и Дробњаку, ортијешком и донекле пљеваљском и жумберачком средњи се род изједначио са женским — бар у наведеним типовима. У Вука, у тршићком и шумадијско-војвођанском у питању је изједначавање женског рода са средњим, у истим типовима. И то баш и јесте занимљиво што приликом уједначавања Вук и Тршић с једне стране и Пива и Дробњак са друге не иду истим путем, већ се Вук и Тршић слажу са шумадијско-војвођанским дијалектом.

51. У данашњем тршићком говору је, у односу на Даничића, знатно више двосложних придева који у неодређеном виду имају неки од силазних акцената (° или ^) а у одређеном виду добијају (') на првome слогу. Забележио сам ове примере са ('):

т и п *ндв*: *ндвѝ*;

т и п *дуг*: *здравѝ сѝрану*, *мекѝ*, *мркѝ*, *слабѝ*, *чѝстиѝ*; али исп.: *сѝврѝ*;

т и п *млад*: *благѝ*, *љуѝћѝ*, *љуѝћѝ ракију*, *ѝћѝћѝ*; али исп. *младѝ*;

т и п *мудар*: *ноћѝ*, *ѝдзѝ шљѝве*;

т и п *сѝшан*: *слаѝћѝ*, *дугѝчак ко часѝнѝ ѝбсѝ*;

т и п *златѝан*: *гѝркѝ*, *ладѝнѝ*, *ладѝнѝ вѝдѝ*, *ѝразѝнѝ шаѝѝре*, *на равѝнѝм мѝсѝѝма*, *рѝѝћѝ*; али исп. и: *гладѝнѝ*, *ѝѝсѝнѝ*;

т и п *дрѝен*: *балѝвѝ*, *вѝл^нкѝб гѝмно*, *вѝселѝ*, *дрѝенѝ ѝлѝгови*, *мѝшѝорѝ*;

т и п *крѝвѝв*: *крѝвѝвѝ*.

Са Даничићем се слаже: *висок* — *висѝка* — *висѝкѝ*, *дубок* — *дубѝка* — *дубѝкѝ*, *широк* — *ширдѝка* — *широкѝ*; *дугѝчак* — *дугѝчка* — *дугѝчкѝ*.

У својој дисертацији *Сремски говор* показао сам прилике у штокавским говорима у вези с акцентом придевског вида. Данашњи тршићки говор разликује се и од говора Пиве и Дробњака и од Вуковог језика а слаже са шумадијско-војвођанским говорима. У своме раду *Придевски акценатѝ у мачванском говору* (ЈФ XXIV, 321—326) покушао сам да објасним откуд толика распрострањеност ове појаве у мачванском говору, тј. шумадијско-војвођанском дијалекту. То се објашњење односи и на тршићки говор.

3) ЗАМЕНИЦЕ

52. Као што сам већ рекао, у данашњем тршићком говору дуг је наставак ген.-акуз. синг. личних заменица 1. и 2. лица, повратне заменице, личне заменице 3. синг. маск. и заменица *ко*, *ѝѝѝ*: *менѝ*, *ѝѝбѝ*, *сѝбѝ*, *њѝгѝ*, *кодѝ*, *чѝгѝ*. И овом се особином данашњи тршићки говор одваја и од Даничићевог акцената и од говора постојбине Вукових предака, а слаже са шумадијско-војвођанским дијалектом.

6) Глаголи

а) Инфинитив

64. Глаголи код којих се у акценту инфинитива опажа деловање Сосировог закона, одн. закона метатоније у Тршићу гласе овако:

- α) *дднѣи*;
- β) *мрѣи*, *узѣи*, *умрѣи*;
- γ) *изѣи/изѣи*, *дѣи* = *изѣи/изѣи*;
- δ) *наи*, *уи*;
- ε) *довѣси*;
- ζ) *вуи*, *иѣрѣси*, *увуи* = *дзѣси*.

65. С обзиром на ситуацију у разним говорима српскохрватским навешћу тршићки акценат и ових инфинитива:

- идси* (*идсѣм*), *сидси* (*сидсѣм*); —
- кашѣаи*; —
- мѣшнуи* = *мѣшнуи* = *мѣшуйи*; —
- шдѣи*; —
- куидваи*; —
- лѣисаи*; —
- играи*, *дѣивараи*, *иѣиѣкаи*, *иѣсиаи* = *иѣсиаи*; —
- бѣри* = *бѣри*, *иѣси*; —
- вѣи* = *видѣи* = *видѣи*.

б) Аорис

66. Према акценту аориста Белић глаголе дели у две групе: а) глаголи с акцентом повученим на први слог у 2. и 3. синг. (*куидвах* — *куидва* — *куидвасмо*); б) глаголи код којих је акценат у свим лицима аориста на истом слогу (*казивах* — *казива* — *казивасмо*). Оба акцената сматра старим. Повучени је акценат у ствари акценат аориста-имперфекта а неповучени је акценат правога аориста. Ликове као *сѣде* — *сѣдосмо* тумачи акценатским уједначавањем: *сѣде* — *сѣдосмо* > *сѣде* — *сѣдосмо* под утицајем других облика с претериталном основом (*сѣси*, *сѣла*).

67. Судећи према материјалу којим располажемо, тршићки говор углавном добро чува Даничићеву ситуацију:

а) *дднесе*, *дзѣбе*, *идкисе*, *идрива*, *идмѣни*, *уваи*, *учини*, *задржѣ*. Код Даничића је *идбјеже*, а у Тршићу: *идбјеже*.

б) *лѣже*, *мѣче* = *мѣкну*, *мѣже* (*не мѣже*), *иомѣже*, *оде* (*одоше*), *даде*, *идода* (Даничић: *идодаде*; исп. *Српски акценѣи*, 106), *дѣже*, *наиѣса*, *сѣде*, *идде*, *идже*, *не вије*.

У Даничића је *разуме* (*Срп. акц.*, 125) а у Тршићу *рѣзуме*. У Даничића је *зажѣље* (*Срп. акц.*, 129), а у Тршићу *изгоре* = *изгори*.

О данашњим књижевним приликама в. М. Стевановића, Н Ј н. с. V 250—263.

74. Глаголи сложени од *несӣи у данашњем тршићком говору у през. имају двојак акценат: а) данашњи кратки узлазни на префиксу: *дднесѣи*, *дднесемо* и сл.; б) данашњи кратки узлазни на основи: *ѣресеме* и сл.

75. Глагол *ићи* у презенту гласи као и код Вука и Даничића: *идѣм*, *идѣш*, *идѣше*, *иду*. — Двосложни глаголи сложени од *ићи* гласе двојако: а) *нађѣ*; б) *идђѣмо*.

76. Глаголи *брѣӣи* и *ѣрѣӣи* гласе у данашњем тршићком говору: *берѣмо*; *ѣрѣ*, *ѣрѣмо* и сл.

77. Глаголи сложени од *звѣӣи* имају у данашњем тршићком говору у презенту акценат (') на префиксу: *идзовѣ* и сл.

78. Глагол *ийӣи* у през. има (") на основи: *ийѣмо* и сл., што се слаже са Даничићем.

79. Вук у *Рјечнику* за глагол *дѣваӣи* бележи као главни облик и акценат презента: *дѣјѣм* а у заграду ставља: *дѣјѣм* уз напомену да се по југозападним крајевима говори и *дѣвѣм*. — У Тршићу је: *дѣјѣм*, *дѣјѣмо*.

80. Само је: *баца̄а*, — *кдӣам*, — *чѣшља̄ше*, — *им̄ам* — *им̄амо* — *имајѣ*, — *мдӣа*.

81. У Тршићу се говори: *не ва̄ља* и *не ва̄лѣ*.

82. Код глагола VI Белићеве врсте код којих се акценат 3. пл. през. разликује од акцента других лица през. не долази до изједначавања акцента у свим лицима през.: *ѣусѣајѣ*, *чѣвајѣ*, *целивајѣ* и сл.

83. У Тршићу је: *сведѣчӣ*, — *жѣрӣ*, — *видѣм*, — *вдлѣ* (3. пл.), — *живѣмо*, — *ломѣмо* — *ѣрѣломѣмо*.

84. Одречни облик през. гл. *хѣӣи* гласи у данашњем тршићком говору: *неће*, *нећемо*, *нећеӣе*. Потврдни: *ѣћу*, *дћеш*, *ѣћемо*, *дћу*.

85. Одречни облик 3. синг. през. глагола *јесам* гласи у Тршићу: *није* и *није*.

Н а п о м е н а. Од глагола *ићи* глаголски прилог садашњи гласи: *идући*, а заповедни начин: *иди*. — У Тршићу је: *ѣјде* — *ѣјѣмо*, као код Вука.

ДРУГИ ОДЕЉАК

ГЛАСОВИ*

I. САМОГЛАСНИЦИ

1) Јаӣ

86. Данашњи тршићки говор представља слободну мешавину екавизма и ијекавизма. Код старијих особа ијекавизми долазе чешће него код млађих, али је екавизам исто тако саставни део и њиховога говора. Сем тога, у неким категоријама у вези с јатом данашњи тршићки говор слаже се са шумадијско-војвођанским дијалектом. На тај начин данашњи тршићки говор разликује се и од дробњачког говора и од Вуковог језика.

87. Није очуван класични Вуков ијекавски изговор за рефлекс јата под данашњим дугим силазним акцентом.

Само се спорадично рефлекс јата под (^) акцентом изговара с кратким силазним акцентом на и. Међутим, и тада се на вокалу е налази дужина: *сиіѐно*, *лиіѐно*; исп. и вок. јд. *дијѐије*.

Такође ређе може се чути и изговор *иіѐ* (= и + сонантни елемент *і + ѐ*): *сиіѐно*.

Као типичан изговор рефлекса за дуго јат под (^) акцентом може се сматрати онај при коме се на е налази дуги силазни акценат. Вокал и при таквом изговору до извесне је мере редукован, неслогован је. При завршетку његова се артикулација сужава до артикулације сонантног *і*:

срѐиѐду, *цѐкиѐће*, *смѐиѐни*, *цѐиѐди*, *цѐиѐјамо*, *бѐиѐли* *иѐсуљ*, *лиіѐно*.

Вуков изговор забележио сам само у ликовима *деѐје*, *ирије*.

Поред свега овога, у подједнакој су употреби и екавски ликови: *мѐиѐ се*, *мѐси се*, *бѐлѐ сѐкње*, *бѐлога илѐиѐна*, *лѐвѐ нѐга*, *лѐвѐ илѐѐка*, *лѐиѐ*.

88. У вези с „рефлексом продуженог јат у ген. мн. именица с кратким јат у последњем слогу основе“ (П. Ивић, *Инвентар* . . . , стр. 101) за Тршић су карактеристични ови примери: *мѐђѐдѐ*, *мјѐсиѐѐ* = *мѐсиѐѐ*, *кѐлѐнѐѐ*.

* В. *Литѐраѐуру*, бр. 20.

лѣба, лѣбац, ориљајѹ за лѣшинѣ, у лешо, ѿрделе, лејшије, ѿдле,
ѿдслен, —
ѿдседају, ѿдседаше, седѣ, седѣши, седнемо, сѣшим, сѣхам, суседни, —
цѣо.

Поред ликова бјѣжашѿи, бѣжашѿи = бјѣгаши бѣгаши, забележио сам
и ове икавске ликове овога глагола: импер. бѣжси, 3. л. јд. през. бѣжѿи,
3. л. мн. през. бѣжѣ, р. пр. бѣжѣ, бѣжѣла, бѣжѣли x 2.

О најновијем јотованју исп. т. 175. одељка о сугласницима.

92. Рефлекс кратког јата иза *r* увек је *e* у примерима:

мрѣжа, ѿрѣшња, ѿрѣшња,

врѣмена, врѣшено, брегдвима, бубрег, бубрези, ѿрѣба, ѿрѣбѣ.

Говори се: зрѣб = сазрео = сазрио, гдрела = гдрила, осѣарѿиши.

93. Однос префикса *ѿрѣ-* и *ѿри-* нешто је сложенији:

а) Префикс *ѿре-* (< *ѿрѣ-*) у великом броју случајева добро се
чува:

ѿрѣседник, ѿрѣславе (ном. мн.), ѿрѣчника, ѿрѣбацѿиши, ѿрѣбацѿујемо,
ѿрѣбацѿивали, ѿрѣгрѣ, ѿрѣдавати, ѿрѣдају, ѿрѣдали, ѿрѣдано, ѿрѣ-
зирали, ѿрѣкојѣмо, ѿрѣкрѿѿи се, ѿрѣместѿишо, ѿрѣмро, ѿрѣсађујѹ,
исѿрѣскѿѣцѣ, ѿрѣѿрѿишо, ѿрѣшли, у ѿрѣдне чѣло, ѿрѣдошње.

б) У мањем броју случајева јавља се *ѿри-* (: *ѿрѣ-*):

око Приображѣња, ѿрибацѿи ѿрико њѣга, ѿрибацѿили, ѿрисреѿишу
(begeggen).

в) Изворни префикс *ѿри-* чува се у тршићком говору:

ѿријашѣљ, ѿријашѣљом, ѿријашѣљи, ѿ ѿријѣри, ѿријају, ѿричал
су (sic!), ѿричѣшѿујѣ.

г) Међутим, често место изворног *ѿри-* долази *ѿре-*:

саѣ се ѿрѣбаѿи за славу, ѿрѣзнају, ѿрѣкѣчили близу, ѿрѣлѣѿен, ѿрѣме-
ѿишо, ѿрѣѣ Румѣнима, ѿрѣѿрављају љѣди за зѣму, ѿрѣѿуцаѿише, ѿрѣ-
ѿуцали, ѿрѣслоња ѿс кућу, ѿрѣсѿишѣ лѣшина.

д) Прилог *ѿрѣ* гласи двојѣко у Тршићу: *ѿрѣје* x 7 и *ѿрѣ* x 6.

ѣ) Предлози *ѿред*, *ѿреко* и *ѿрема* гласе такође двојѣко: *ѿред*, *ѿре-*
ко, *ѿрема* и *ѿрид*, *ѿрико*, *ѿрима*.

94. У вези с рефлексима кратког јата испред *j* треба навести ове
случајеве:

а) кратко *b + j > u + j* у коренима глагола *ѿвѿѿиши*, *грѿвѿѿиши*,
додѿвѿѿиши, *смѿвѿѿиши*, *сѿвѿѿиши*:

разѿвијѣ, разѿвијѣвѣ, разѿвијѣвају, —

грѿѿѣ, —

додѿѿѣ, —

смѿѿѣли, —

сијѣ, сијѣ, сијѣли, ѿдсијѣмо, ѿдсијѣ, ѿдсијѣ, сијѣчѣ.

Екавски облик покадишто се може чути једино од *сѿвѿѿиши*: *сѿѿѣли*,
сѿѿѣње;

избац^мли, њреку^мли, —
 Јдв^мчић, вѣл^мка.
 За вокал е исп.: ѡдкош^ена.
 За вокал о: ѡз^орѣ.

3) Афереза

110. С обзиром на могућност појаве аферезе у разним говорима, треба навести ове тршићке примере:

ѡшорак = ѡшѡрник, —
 онѡмаде, —
 ѡвѡмо = вѡмо, нѡде, ѡвде = вѡде, ѡвуда = вѡдѡ, ѡвѡкѡв = вѡкѡ,
 вѡкѡ, нѡкѡ.

4) Елизија

111. Честе су, иако неупштене, и елизије вокала:

— вокал а: д' ѡдѡмо, д' ѡдѡмо;
 — вокал и: јѡ б' у сѡѡњу бѡ;
 — вокал у: нѡс' ѡзѡили, нѡс' ѡмали, ѡн[и] с' ѡ[з] Шљивовѣ и сл.

5) Контракције вокала

112. Контражује се група -ао- у примерима: сѡнѡцама, — рѡник,
 ѡнѡколо.

113. У радном придеву не долѡзи до контракције у завршној групи -ао кад је први вокал (а) под (") акц.: ѡѡ.

114. Ненаглашено -ао (< -ао, -ѡ) у радном придеву доследно се контражује:

ѡрѡзнѡ, —
 кѡзѡ му, —
 бѡловѡ, дрѡгово, ѡрѡзново, —
 ѡѡшѡ, ѡшѡ.

115. Реч као има у Тршићу ове ликове: ко, ка, кѡ^о.

116. Недоследно се контражује -ао- (< -ѡ-): зѡва = зѡва.

117. Али на крају речи -ао (< -ѡ) доследно се контражује и код именица као ѡрѡ, ѡѡсѡ. О глаг. прид. радном в. т. 114.

118. Према књижевном сѡеона у Тршићу је: сѡѡвана.

119. Ненаглашено -ео у глаг. прид. радном недоследно се контражује:

а) примери с контракцијом: ѡзѡвѡ, ѡѡдѡ, сѡрѡвѡ, ѡзѡ;
 б) примери без контракције: ѡѡдео, ѡѡдео, разѡ-
 лео, разѡмео, ѡсѡѡ сам.

Исп., уосталом, и: кѡсео.

120. Говори се: ѡнѡѡ.

121. Група -ио у глаг. прид. радном не контражује се уопште:
 ѡѡсѡио, забѡравио.

чдване,
мауна,
маом,
узјашла (sic!), *узјашїм,*
мијур (ном. јд.), *мијуреви* (ном. мн.),
њйов = њѣв.

146. Сугласник *x* губи се и у парадигматским наставцима:
свију, моји, њи (све ген. мн.), — *дођо, узѣ, не виђо* (све 1. л. јд. аориста).

147. Говори се *зѣвѣ*.

148. У Тршићу је, разуме се: *лак, лака, лакши* и (чешће) *лаган, лагана, лагании*.

149. Нема секундарног *x* у : *рђа*.

150. Глагол „рвати се“ гласи у Тршићу: *врвѣ се, врвали се*.

2) Сугласник *ф*

151. Сугласник *ф* Тршићани радо замењују сугласником *в*:
вамилија, вѣрби, вѣрбѣм, вѣс; вишеклија, ипрѣвїмо.

152. Може се, међутим, чути и *ф*: *фѣс, фамилија*.

153. Поред имена *Јѣфїо*, забележио сам и овакав изговор презимена: *Јѣйїић*.

У вези с односом завршних *в* : *ф* : *й* исп. и: *чѣршай*.

154. Говори се *йѣсѣљ* (али је много чешће *грѣ*); *кава (кафа)*.

3) Осїале њојаве у вези са сугласницима

155. У вези са с о н а н т о м *в* треба навести ове случајеве:

врѣбач (ном. јд.), *врѣбѣцѣ* (ген. мн.);

чдвек, чдвѣка = човѣка (ген. јд.), *човѣку* (дат. јд.), *чдвѣчѣ* (вок. јд.);

дїићи = дїгнуйи, мѣђед (ном. јд.), *мѣђедѣ* (ген. мн.), *свѣкрѣ, чей-врѣшѣк;*

сврѣка;

йѣук.

156. У вези са с о н а н т о м *ј* треба истаћи ове случајеве:

улаѣр;

йїј = йй.

157. Тршићани, разуме се, имају књижевну артикулацију с у г л а с н и к а *ш, ч, ж, њ*.

Говоре: *Маѣѣр*; — *маѣдари* — *маѣдари*.

Место „жбун“ кажу *шеѣѣр* (исп. у Мачви село *Шевѣрице*, СДЗБ XVI 289).

158. Тршићи изговор г л а с о в а *ћ* и *ђ* (одн. рефлекса *dj) одговара књижевном. Говори се:

како гдђ знаи;
Ведка Госјојина.

159. С у г л а с н и к а *дз* (сливено!) нема у тршићком говору.

160. С о н а н т и *љ* и *њ* изговарају се као у књижевном језику.

161. И с о н а н т и *л* и *н* имају у тршићком говору књижевну артикулацију. У вези са судбином старога *л* на крају слога исп. т. 113—124. одељка о самогласницима, а такође и примере: *вд, сд*.

162. Књижевни изговор имају и с у г л а с н и ц и *к* и *г*.

163. Звучни сугласници на апсолутном крају речи изговарају се као полувзвучни, али никад не губе потпуно своју звучност: *зуб^в, дуг^г, млад^д, круз^з*.

164. У наставцима *-м* се изговара као у књижевном језику.

165. Говори се *море*. Овај податак важан је и за акценат.

166. У през. глагола *моћи ж > р*: *мдрѐм, мдрѐш, мдрѐ, мдрѐмо, мдрѐше, мдрѐу*.

167. Г р у п а **st'* > *шӣ* у случајевима: *гүшӣѐр, ушӣинѐ*.

У Тршићу је: *врискали, вршӣий*; — *њиска̄и, њӣићѐ/њӣиий*.

През. глагола *иска̄и* гласи: *иска = іа̄ӣѐ = іа̄ӣѐ, іӣӣу*.

Глаг. прид. трпни од глагола *крсӣӣи* гласи: *кр̄ӣћен, р̄аскр̄ӣћено*.

Аналошке је природе *-ш̄-* м. *-шӣ-* код неких итератива VI Белићеве врсте: *кр̄ӣћ̄ава, н̄амеш̄а̄ӣи, і̄уш̄а̄ӣи*. Овај последњи глагол гласи још и: а) *і̄уш̄а̄ӣи*; б) *і̄уш̄а̄ӣи, і̄уш̄а̄ј̄у*.

168. Говори се: *шӣа̄й, ј̄ушӣа̄й*.

169. Група **zd'* > *жд*: *д̄ужде̄н̄а̄к*.

170. У вези са судбином г р у п а *ј̄ӣ* одн. *јд* у глаголу *дој̄ӣи*, у Тршићу је као у књижевном језику: *д̄о̄ћи* (инф.), *д̄о̄ћо* (1. л. јд. аор.), *д̄о̄ће* (2, 3. л. јд. аор.).

171. И у вези са судбином група *џ-* и *џѐ-* у Тршићу је као у књижевном језику:

џрѐ, џрѐи, џрѐа, џрѐима; џрѐић, џрѐићи; џрна, џрно, џр̄н̄а, џр̄ни лук = џр̄ни лукац; џрѐна, џрѐн̄а, џрѐн̄касӣ; — ш̄рѐш̄на, ш̄рѐш̄а̄н̄а; — џрѐсӣ, џрѐш̄ӣ.

172. Н о в о ј о т о в а њ е извршено је у истим категоријама у којима је извршено и у књижевном језику.

173. У Тршићу је: *с̄уш̄ра*.

174. Говори се: *д̄в̄чи, м̄ач̄ји, д̄џ̄ије = д̄џ̄иш̄ѐ*.

175. У вези с н а ј н о в и ј и м ј о т о в а њ е м треба рећи ово:

а) Захватило је сонанте *л* и *н*:

- група гд-: ђе;
 група -гд-: најђе;
 група гд-: гѹња (= дивља), дѹња (= калемца);
 група кћ-: ћерка, ћеркѣ, ћерци, ћерку, ћеркѡм = ћѣр, ћѣри;
 група хш-: сшѣли|ћѣли|шћѣли;
 група -кш-: дркшѡб;
 група -кш-: нѡкшима;
 група -чк-: мѡчка;
 група шк-: шкѡла;
 група сш-: сшѡбло, сшѡбла, сшѡбѡла;
 група сш-: сшѡкло;
 група ср-: срѣшна = срѣћна;
 група зр-: зрѣб;
 група зр-: зрѡк;
 група жр-: жрѡвањ;
 група сл-: шљѡва;
 група чл-: члѡњак;
 група чл-: чѡвек;
 група гл-: глшца;
 група гн-: гнѣздо;
 група гн-: гнѡј;
 група сн-: снѣг = снѣгѣг;
 група зн-: знѡш = нѡѣш;
 група сњ-: ш њѡм;
 група -зњ-: ѡжљѡбиймо, рѡжљѡбий, ѡж њѡвѣ;
 група зј : ѡзѡшио;
 група јк : ћѡвѡјка;
 група ћн : срѣшна = срѣћна; ѡмѡш'њѡк, кѹш'њѡ;
 група ћњ : вѡш'њѡк;
 група ћк : вѡћки (лок. јд.);
 група вр-: врѣме = врѣѣме; врѣѣно;
 група хв-: вѡла = фѡла;
 група -хв-: ѡвѡшио;
 група дл-: глѣце;
 група -шл-: мѡшла;
 група сш : ѡрѡсш;
 група шч : гѹшче;
 група шч : бѡшча = бѡшца, ген. мн. бѡшшѡ;
 група шх : вѡшо (глагол. ѡвѡчѡши, глагол. прид. трпни ѡвѡчѡно);
 група шх-: шѡвр;
 група -сшр- : дшшар;
 група мн : рѡвна, зѡмнѣ се, зѡмнѣмо, дѡмно, углѡмнѡм;
 група мн : гѹмно (гѹвно);
 група мн : сѡдѡмнѣс;
 група мн- : мѡдѡ = мнѡѡ;
 група мл- : мѡѡда, мѡѡдо, мѡѡѡ;
 група мљ : зѡмља (зѡмња);
 група вљ : ѡрѡслаљѡ|нѡбѡвљѡ;

За партикулу *н* исп.: *д̄аклен, д̄ндан, д̄ӣален, й̄дслен, й̄дш.ьен.*

За партикулу *к*: *й̄удека.*

За партикулу *р*: *д̄зг̄др.*

186. Говори се: *с̄д̄ = с̄д̄д̄.*

187. У вези са гласовним ликом придева „доњи“ у Тршићу сам записао: *д̄б̄л̄н̄а м̄ла.*

188. Јавља се паразитско *м* у: *ок̄ӣб̄мбар.*

189. Јавља се паразитско *н* у: *й̄р̄ан̄ђед.*

190. Предлог „без“ у Тршићу доследно гласи: *брез.*

191. Само је: *с/са*; нисам сусрео примере с редупликацијом.

Узевши у обзир прилике у разним дијалектима, треба навести и ове тршићке ген. мн.: *зубā, људй, црвā*.

197. Акузатив множине. У Тршићу постоји архаични ак. мн. *џ гостй*. О овоме облику в. код А. Белића, *Речи са деκлинацијом*, 14—15.

198. Датив — инструментал — локатив множине. У вези с односом наставака *-има/-ма* у Тршићу сам забележио: *кдњима, зубма, људима/људма*. О приликама код Вука исп. код П. Ивића, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, 125.

199. Појединачне напомене. Личне имена типа *Драго* у ном. јд. увек се завршавају на *-о*:

Гајо, Драго, Жићс, Јефџо, Крсџо, Луко, Љубо, Рајо, Сџмо, Чедо.

Деклинирају се по типу: *Боро — Борџ, Драго — Драгџ, Жићо — Жићџ — Жићи, Рајо — Раји, Саво — Саву* (ак. јд.). Ово потврђују и присвојни придеви: *Драгџн, Љубџн* и сл.

200. Тросложна и вишесложна мушка лична имена на *-ија* завршавају се у тршићком говору на *-ија*: *Аксџниџија, Вићџниџија*, дат. јд. *Вићџниџији, Димџиџија, Савџија*.

201. Због губљења *x* именица *сиромах* има ове облике: ном. јд. *сирџма* = *сирџмак*, ген. јд. *сирџмака*, вок. јд. *сирџмаче*, ном. мн. *сирџмаџи*, ак. мн. *сирџмаке*, дат. мн. *сирџмаџма*.

202. Суфикс *-ин* чува се у јединици: *Цџганин, чџбанин, хрџићанин*. У множини се губи: *хрџићани*.

203. Према ном. јд. *Срџин* записао сам ген. мн. *Срџа*. У ВРј¹ „облици *Срџин* и *Срџин* упућени су . . . на *Срџ*, али је Вук у оно време писао редовно *Срџин*“ (П. Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, 128).

204. Говори се: ном. јд. *шџв*, ном. мн. *шџвови*.

205. У употреби је лик *лџбаџ* = *лџбаџ*. Вук у Рј¹ има *љџб* и *лџбаџ*.

206. Именица „дјед“ гласи: ном. јд. *ћџд*, *џранћџд*, ном. мн. *ћџдови*.

207. Карактеристични облици именице „дан“ гласе: ном. јд. *дџн*, ген. јд. *дџна*, ак. јд. *дџн*, ном. мн. *дџни*, ген. мн. *дџнаџ*; *џрџи дџна*.

208. Као и у ВРј¹ (s. v.), и у Тршићу је: ном. мн. *џрџци*, ген. мн. *џрџцаџа*, дат. мн. *џрџцима*.

209. Именица *рџи* у Тршићу је мушкога рода: ген. јд. *рџиџа*, лок. јд. *рџиџу*. У ВРј¹ ова је именица и мушког и женског рода. Тако је и у дробњачком (Ј. В у к о в и ћ, ЈФ XVII 50).

210. Место „Духови“ Тршићани говоре *Трџиџе*.

211. Говори се: *сџџџ*. У ВРј¹ облик *сџџџ* упућен је на облик *џџџ* (в. и П. Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, 121).

212. Место „пас“ Тршићани говоре: *џџкџс*.

2) Именице средњег рода

213. Инструментал једине. И у инстр. јд. ср. р. старе *јо*-основе шири се наставак *-ом м. -ем:* *камењом, њићом, грџом, лишићом*. Записао сам само један пример с *-ем:* *лишићем*.

214. Датив-инструментал-локатив множине. У вези с односом наставака *-има/-ма* у Тршићу сам забележио: *шелаџ^мма/шелаџма*.

215. Појединачне напомене. Именица *шлџ* овако се деклинира: ном.-ак. јд. *шлџ*, лок. јд. *шлџу*, лок. мн. *шлџма*.

216. Индеклинабилни су и именица „доба“ и њен атрибут: ген. јд. *из сѣаро дџба*, ак. јд. *дџба*, лок. јд. *у сѣаро дџба*.

217. Именица *вече* овако се деклинира: ном. јд. *вече*, ген. јд. *вечера*, ном. мн. *вечери*, ген. мн. *вечери*.

218. У ВР¹ је *џазуо*, а у Тршићу: ном. јд. *џазуо*, инстр. јд. *џазуом*.

219. За множину именице *шеле* употребљава се збирна именица *шелаџ*, ген. *шелаџи*, дат.-инстр.-лок. *шелаџ^мма/шелаџма*.

220. За именицу *џиле* употребљава се суплетивна множине: *џил^лхи*, ген. *џил^лхи* = *џилихи*, дат.-инстр.-лок. *џилихи^{ма}*.

221. За множину именице *буре* употребљава се збирна именица *бурџ*, ген. *бурџи*.

222. Говори се:

а) *дугмић*, ном. мн. *дугмићи*;

б) *дугме*, ном. мн. *дугмеџа*, ген. мн. *дугмеџи*.

223. Место „уже“ говори се: ном. јд. *кџоџац*, ном. мн. *кџоџци*, ген. мн. *кџоџацџа*, дат.-инстр.-лок. мн. *кџоџ^мма*. Ово истичем зато што је било потребно утврдити промену именице „уже“ јер је у ВР¹: *уже, џа (и ужа)*.

224. У ВР¹ само је: *јаје, јајеџа* (в. и П. Ивића, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, 127). У Тршићу је у једнини такође само: ном. јд. *јаје*, ген. јд. *јајеџа*. У множини: ном. мн. *јајеџа* = *јаје*, ген. мн. *јајеџи* = *јаје*, инстр. мн. *јајеџи^мма* = *јајума*. И у Мачви је као у Тршићу (СДЗБ XVI 264).

225. Именица *дрџо* у Тршићу се у једнини овако деклинира: ном. јд. *дрџо*, ген. јд. *дрџеџа*, лок. јд. *дрџеџу*. У множини кад значи „*ono što raste iz zemlje sa stablom i granama*“ (Маретић, *Gram.*³, 160), у Тршићу има ове облике: ном. мн. *дрџеџа*, ген. мн. *дрџеџи*, дат.-инстр.-лок. мн. *дрџеџи^{ма}*. Кад значи „*ono što je isječeno za vatru i za građu*“ (Маретић, *Gram.*³, 160), у Тршићу се употребљавају ови облици множине: ном. мн. *дрџа*, ген. мн. *дрџа*, дат.-инстр.-лок. мн. *дрџи^{ма}*.

226. Именица „око“ деклинира се овако: ном. јд. *џко*, ген. јд. *џка*, лок. јд. *џку*, ном. мн. *џчи*, ген. мн. *џчију*, дат.-инстр.-лок. мн. *џчи^{ма}*.

227. У ВРj¹ је *уво* (генит. *ува* и *увейџа*; пл. *уши*) (в. и П. Ивића, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, 127). У Тршићу је овако: ном. јд. *уво*, ген. јд. *ува* = *увейџа*, лок. јд. *уву* = *увейџу*, ном. мн. *увейџа*, ген. мн. *увейџа*, дат.-инстр.-лок. мн. *увейџа*.

228. У ВРj¹: *раме*, *мена* и *рамо*, *мена* (в. и П. Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, 127). За облик *рамо* Вук даје у загради „у Ерц.“. У Тршићу се именица „раме“ овако деклинира: ном. јд. *рџме*, лок. јд. *рџмену*, ном. мн. *рамеџа*, ген. мн. *рамеџа*.

229. У ВРj¹ је *иџеме*, *мена*. У Тршићу се говори: *иџемеџача* и *иџеме*.

230. У ВРj¹ нема именице *јеџира*, већ постоји само именица *иџерица*. У ВРj² реч *јеџира* f. локализована је на Дубровник. У Тршићу је чешће *иџерица*, а ређе *јеџира* (ном. јд. ж. р.). Рекао бих да је *јеџира* импорт.

231. Место „плеће“ у Тршићу се говори: ном. јд. *илџеџка*, ном. мн. *илџеџке*, ген. мн. *илџеџки*, дат.-инстр.-лок. мн. *илџеџкама*.

3) Именице женског рода на -а

232. Резултат друге палатализације у дат.-лок. јд. чува се у већини случајева у тршићком говору:

џевџици = *дџевџици*, *руџи*, *ћерџи*, —
ндџи, *ваџи*, *заџруџи*.

Палатализовани сугласник јавља се и код личних имена: *Јуџици*, *Слободџанџи*.

Забележио сам *маџки* = *маџици*, али само: *гџуски*, *кодџици*, *вџџки*

233. Вок. јд. именице „госпођа“ гласи: *гџсџођа*.

234. Од тросложних женских личних имена на -ица вок. јд. једнак је ном. јд.: *Дрџиџица*, *џди ваџа*, — *Миџиџица*, *ндџи маџи дџва*.

235. Вок јд. именице „кукавица“ гласи: *куџаџица*.

236. У ген. мн. чест је наставак -и:

баџиџи, *ваџиџи*, *вџдрџи*, *квџџки*, *кодџици*, *лаџи*, *иџиџки*, *илџеџки*, *ћерџи*.

Исп. и: *брџекџи* = *брџеџаџа*, *гџуски* = *гџусџаџа*, *маџки* = *маџаџа*, *ндџи* = *ндџаџа*.

Ипак, само сам забележио:

буџаџа, *вџлџа*, *грџбуџаџа* = *грџбаџаџа*, *џевоџаџа* = *дџевоџаџа*, *звџздаџа* = *звџџеџдаџа*, *јџџаџа*, *оваџаџа*, *иџрџиџаџа*.

237. Ген. мн. именице *руџа* гласи: *руџуџи*, а именице *ндџа*: *ндџуџи*.

238. Карактеристични падежи у мн. именице „свиња“ гласе: ном. мн. *свиџеџе*, дат.-инстр.-лок. мн. *свиџаџама*. Ово наводим зато што у појединим сремским селима ном. мн. именице *свиџа* гласи: *свиџиџи* (СДЗб XIV 342).

239. Карактеристични падежи именице „деца“ гласе: дат. *ћџци* = *дџци*, вок. *ћџцо* = *дџцо*.

240. У ВРј¹ је *наћве* (*наћви*) (в. и П. Ивића, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, 128). У Мачви је *наћуве* (СДЗБ XVI 263). У Тршићу је: ном. *наћве*, ген. *наћва̄д* = *наћвӣ*, лок. *наћвама*.

241. Као и код Вука, и у Тршићу је: ном. *грабуље* = *грабље*, ген. *грабуља* = *грабља̄д*.

242. У ВРј¹ је: *јасле*, *јасала* f. pl. и *јасли*, *јасала* f. pl. (в. и код П. Ивића, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, 128). У Тршићу именица „јасле“ женског је рода и овако се деклинира: ном. *јасле*, ген. *јасла*, лок. *јаслама*. У дробњачком говору ова именица у ном. и ак. гласи: *јасли* (Ј. В у к о в и ћ, ЈФ XVII 55).

4) Именице женског рода на консонант

243. У инструменталу једнине долазе наставци: -и, -ју и -јом: *ма̄сти*, *кџкоши*, *ћџри* — *ма̄шћу*, *кџвљу* — *ма̄шћом*, *ма̄шћерџм*. Карактеристични су и адверби: *на̄ћу* — *на̄ћи* — *на̄ћџм*, *да̄њу* — *да̄њи* — *да̄њџм*. О овоме облику в. код А. Белића, *Речи са деклинацијом*, 49—51. Код Вука је -и чешће, а -ју ређе (П. Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, 123). У дробњачком је наставак -и доминантан.

244. Г е н и т и в м н о ж и н е ових именица гласи: *јӯшију* (ном. јд. *јӯш*, поред ном. јд. *ва̄шка*, ген. мн. *ва̄шкџ*), *коџшију*, *коџшију*.

245. П о ј е д и н а ч н е напомене. Именица *гла̄д* женског је рода: ген. јд. *гла̄ди*.

246. Именица *ма̄ши* овако се деклинира: ном. јд. *ма̄ши*, ген. јд. *ма̄шџерџ*, дат. јд. *ма̄шџери*, ак. јд. *ма̄шџер*, инстр. *ма̄шџерџм*.

Али је у подједнакој, ако не и у чешћој употреби именица: ном. јд. *ма̄јка*, ген. јд. *ма̄јке*, дат. јд. *ма̄јци* = *ма̄јки*, ак. јд. *ма̄јку*, инстр. јд. *ма̄јкџм*.

247. Именица *ћџр* овако се деклинира: ном. јд. *ћџр*, ген. јд. *ћџри*, дат. јд. *ћџри*, ак. јд. *ћџр*, инстр. јд. *ћџри*, ном. мн. *ћџри*, ген. мн. *ћџрӣ*, дат.-инстр.-лок. мн. *ћџрима*.

Али је у подједнакој употреби и именица *ћџрка* која се овако деклинира: ном. јд. *ћџрка*, ген. јд. *ћџркџ*, дат. јд. *ћџрци*, ак. јд. *ћџрку*, инстр. јд. *ћџркџм*, ном. мн. *ћџрке*, ген. мн. *ћџркџ*, дат.-инстр.-лок. мн. *ћџркама*.

248. У подједнакој су употреби именице *кџкџш* и *кџкџшка*. Карактеристични падежи гласе:

ном. јд. *кџкџш* = *кџкџшка*,
дат. јд. *кџкоши* = *кџкџшки*,
ак. јд. *кџкџш* = *кџкџшку*,
инстр. јд. *кџкоши* = *кџкџшком*,
ном. мн. *кџкоши* = *кџкџшке*,
ген. мн. *коџшију* = *кџкџшки*,
дат.-инстр.-лок. мн. *коџшима* = *кџкџшкама*.

249. Карактеристични падежи именице „чељад“ гласе: ном. *чѣљад* = *чѣљади*, ген. *чѣљади*, дат.-инстр.-лок. *чѣљадма*.

*

* *

250. Напомена. У бројним конструкцијама прилике су као у књижевном језику: *два мѣйра*, *ѣри дана*, *ѣри гдѣне*.

5) Облици именских заменица

251. Карактеристични падежи заменице *ја* јесу: ном. *ја*, ген. *мѣнѣ*, *ѡд мене*, дат. *мѣни*, ак. *мѣнѣ*, *ѣрдѡ ме*, инстр. *сѡ мѣм*, лок. *мѣни*, *на мѣни*.

252. Карактеристични падежи заменице *ми* јесу: *ми*, ген. *кѡд нѡс*, *ѡ нѡс*, дат. *нѡма* (енкл. *нам*), ак. *нѡс* (енкл. *нас*), инстр. *нѡма*, лок. *нѡма*.

253. Карактеристични падежи заменице *ѣи* јесу: ном. *ѣи*, ген.-ак. *ѣѣбѣ*, дат.-лок. *ѣѣби*, инстр. *с ѣѡбѡм* = *сѡ ѣѣбѡм*.

254. Карактеристични падежи заменице *ви* јесу: ном. *ви*, дат. *вѡма* (енкл. *вам*), ак. *вѡс* (енкл. *вас*), инстр. *вѡма*, лок. *вѡма*.

255. У вези са заменицом *сѣбѣ* треба истаћи двоје:

а) инстр. *сѡбѡм/зѡ себѡм*;

б) у тршићком говору нема енклитике *си*.

256. Карактеристични падежи заменице *он* јесу: ном. *ѡн*, ген. *њѣгѡ*, *ѡд њѣга*, дат. *њѣму*, ак. *њѣгѡ*, *зѡ њѣга*, инстр. *ш њѣм*, лок. *њѣму*.

257. Карактеристични падежи заменице *ѡна* јесу: ном. *ѡна*, дат. *њѡј* (енкл. *јѡј*), инстр. *њѡм*.

258. Карактеристични падежи заменице *ѡни* јесу: ном. *ѡни*, дат. *њѣма* (енкл. *им*), ак. *њѣ* (енкл. *вѡдѣм и*), инстр. *ш њѣма*, лок. *ѡ њѣма*.

259. Карактеристични падежи заменице *ко* јесу: ном. *кѡ*, дат. *кѡмѣ*, ак. *кѡгѡ*, инстр. *с кѣме*.

260. Предлог употребљен с косим падежом заменице *њѣко* одваја негацију *ни* од заменице: *ни ѡѣ когѡ*. Иначе исп.: ном. *њѣко*, ген. *њѣкогѡ*.

261. Карактеристични падежи заменице *ѣѣѡ* јесу: ном. *ѣѣѡ*, ген. *чѣгѡ*, дат. *чѣму*, ак. *ѣѣѡ*, инстр. *чѣме* = *чѣм*, лок. *чѣму*.

262. У конструкцији *с ѡчѣм* јавља се *о* као покретни вокал (*сѡ чѣм*). Овде је *о* дошло свакако према *с ѡвѣм* или сл.

263. Предлог употребљен с косим падежом заменице *ѣѣѣѡ* одваја негацију *ни* од заменице: *ни за ѣѣѡ* (ак.). Иначе исп.: ном. *њѣѣѣѡ*, ген. *њѣчѣга*.

б) Придевско-заменичка ѣромена

264. У ном. јд. ср. рода добро се чува наставак меких основа: *нѣше*, *ѣрѣѣѣ*, *мѡје*, *ѣѣѣѣ*, *чѣјѣ*, *ѣрѣѣѣ чѣло*. Само сам забележио *вруѣо* х 2. Доследно је *лѣѣо* (прилог).

265. У ген. јд. м. р. и ср. р. такође се добро чува наставак меких основа: *на̋шѣг*.

266. И у дат. јд. м. р. и ср. р. добро се чува наставак меких основа: *на̋шѣм*.

267. Придев „јак“ у ном. јд. неодређеног облика гласи *ја̋ки̋*; ном. мн. *ја̋ки*, ген. мн. *ја̋ки̋*.

268. Придевски наставак *јь* сачуван је у тршићком говору у именима празника: *Јова̋ндан̋*, *Нико̋љдан̋*.

269. Од именица ж. р. *а*-основа придеви на *-ски* граде се у ствари од придевске основе на *-н*: *ар̋ми̋нску*, *аӳсир̋и̋нски*, *див̋из̋и̋нску*, *и̋ви̋д̋и̋нски*, *ра̋ки̋нски* и сл.

270. С обзиром на прилике у разним српскохрватским говорима, од значаја су ови тршићки компаративи:

ја̋чи,
ве̋ћи,
ви̋ш̋љи,
чи̋сти̋ји̋а̋, *на̋јчи̋сти̋ји̋а̋*,
здр̋ави̋и,
сла̋бви̋а̋,
си̋р̋д̋жи̋е (прилог),
ла̋кши̋, *ме̋кши̋ји*, *ле̋и̋ши̋ји*,
сӳвљи,
д̋ӳљи, *д̋ӳжд̋*,
да̋ље̋,
ра̋ди̋е (прилог).

271. Говори се *њен* и *њез̋и̋н*.

272. Присвојна заменица 3. л. мн. гласи у Тршићу двојако: *њ̋йов* и *њ̋ев*.

273. С обзиром на прилике у разним српскохрватским говорима наводим да је у Тршићу: *чи̋ји̋*, *чи̋ја̋*, *чи̋јѣ̋*.

274. Карактеристични облици заменице *мој* гласе:

ј е д н и н а: ном. м. р. *мо̋ј*, ср. р. *мо̋је*, ген. *мо̋г/мо̋га*, дат.-лок. *мо̋м/мо̋ме*, INSTR. *мо̋ј̋и̋м*; — ном. ж. р. *мо̋ја*, ген. *мо̋јѣ̋*, INSTR. *мо̋ј̋ом̋*;
м н о ж и н а: ном. м. р. *мо̋ји*, ж. р. *мо̋је*, ср. р. *мо̋ја*, ген. *мо̋ј̋и̋*, ак. *мо̋је̋*, дат.-INSTR.-лок. *мо̋ј̋и̋м*.

275. Карактеристични облици заменице *и̋а̋ј* гласе у јд.:

ном. м. р. *и̋а̋ј*, ср. р. *и̋о̋*, ген. *и̋о̋г/и̋о̋га*, дат. *и̋о̋м/и̋о̋ме*, INSTR. *с и̋и̋м*, лок. *о̋ и̋о̋м̋*;

ном. ж. р. *и̋а̋*, ген. *и̋ѣ̋*, дат. *и̋о̋ј̋*.

276. Карактеристични облици заменице *овај* гласе: ном. јд. м. р. *о̋ва̋ј* (*о̋ва̋ј̋*), ген. јд. м. р. *о̋ва̋г/о̋ва̋га* (*о̋ва̋г/о̋ва̋га*).

277. Придевске заменице *какав* и сл. гласе у Тршићу двојако:
а) *ка̋ка̋в* (ном. јд. м. р.), *ка̋ка̋ва̋* (ном. јд. ж. р.), *ка̋ка̋ва̋г/ка̋ка̋ва̋га* (ген. јд. м. р.), — *о̋ва̋ка̋в* (ном. јд. м. р.);

б) *ка̋ки̋* (ном. јд. м. р.), *ка̋ка̋* (ном. јд. ж. р.), — *ва̋ки̋* (ном. јд. м. р.).

288. Говори се: *једàрèд* (најчешће), али и *једàниӯӣ*, па и: *јèднòћ̄*. У овом контексту исп. и: *д̄ӣӣӯӣ* (у значењу „одједаред“).

8) Прилози

289. Овде ћу навести оне прилоге које нисам поменуо у одељку о акценту:

з а н а ч и н: *б̄р̄жè̄, ј̄àчè̄, л̄д̄шò, р̄àдо̄;*
 з а к о л и ч и н у: *в̄р̄ло, вèд̄ма;*
 з а м е с т о: *бл̄изу, дал̄èко = дол̄èко* (комп. *д̄àл̄è̄*), *св̄уд, н̄àз̄ад̄;*
 з а в р е м е: *с̄ӯӣра, ј̄учè̄, с̄ӣнòћ̄, ӯвèк (ӯвèк̄) = в̄àвèк̄, д̄нд̄à, л̄àни (л̄àне).*

290. Н а п о м е н а. У тршићком говору у употреби је предлог *увече* у значењу „уочи“: *увече Бџића на Бадњидан.*

II. КОНЈУГАЦИЈА

1) Инфинитив

291. Чува се инфинитивни наставак *-и*: *ӯрèсàд̄ӣӣ, ӯр̄ж̄ӣӣ, д̄ӣвар̄аӣӣ, д̄ӣӣћ̄ӣ, ӯдсàӣӣ (= saugen), ӯлèс̄ӣӣ, р̄аж̄алд̄с̄ӣӣӣ, р̄àс̄ӣӣ.*

292. Није познато удвајање инфинитивног наставка у примерима типа: *ӯлèс̄ӣӣ, р̄àс̄ӣӣ, из̄јес̄ӣӣ*, иако ова појава није непозната западно-србијанским говорима; исп. у Шапцу: *из̄р̄àс̄ӣӣӣ* (Берислав М. Николић, *Акцентајски речник шабачкога говора*, ЗБМСФЛ IV—V 227).

2) Презент

293. 1. л. јд. през. гл. *моћи* гласи: *мòгу = м̄òжем = м̄брèм.*

294. У наставку 3. л. мн. през. гл. VI Белићеве врсте с основом на *-а* не губи се интервокално *ј*: *д̄àј̄ӯ, ӯмај̄ӯ, ӣграј̄ӯ се.*

295. 3. л. мн. през. гл. типа *разумети* гласи: *раз̄ӯм̄ӯ.*

296. Код глагола VII и VIII Белићеве врсте наставак *-е* у 3. л. мн. през. чува се у већини примеру: *б̄àвè, нàгр̄àде, д̄ӣазè, ӯверè* итд.

У мањем броју случајева јавља се *-у* м. *-е*: *д̄д̄лазу, д̄д̄носу, м̄д̄лу.*
 У 3. л. мн. през. глагола *хитети* доследан је наставак *-у*: *д̄ћ̄у, нèћ̄у.*

3) Имперфекат

297. Чува се једино облик *бијаше*.

4) Аорист

298. Забележио сам ове облике аориста:

1. л. јд.: *д̄òћ̄ò, нè вӣћ̄ò, ӯз̄в̄;*

2. л. јд.: *д̄де, д̄òћ̄è, д̄д̄несе, д̄ӣжè, нè вӣћ̄è;*

3. л. јд.: *џмрѣ, дде, мџже, не мџже, џомџже, дџђе, дџнесе, џвџче, лџже, сџде, дџѣбе, џџде, сџџре, дџџже, џџкисе, џџгибе, дџџровџ, дџџде, џџрџда, рџџуме, џџрџмџни, џџвџши, џџчинџ, не виџе, џџгоре = џџгори, џџбџеже, зџдрџжџ;*

1. л. мн.: *дџџосмо, џџдосмо, џџзџбосмо, дџџгосмо, џџдџбегосмо, — дџџошмо, џџоглџдашмо;*

2. л. мн.: *дџџосџше;*

3. л. мн.: *дџџоше, дџџоше, дџџнџше = дџџнџсџше, узџше, дџџгоше = дџџгнџше, мџџнџше, дџџдоше, не виџоше, жџивџше.*

299. Као што се види, забележио сам и неколико примера аориста невршених глагола: *мџже* (3. л. јд.), *не мџже* (3. л. јд.), *жџивџше* (3. л. мн.).

300. Такође треба истаћи да се, као што показују горњи примери, у 1. л. мн., поред наставка *-смо*, проширило и *ш* из 3. л. мн. (*дџџошмо* и сл.).

5) Фуџур

301. Фуџур формиран од инфинитива на *-ћм* и енклитике гласи:

1. л. јд.: *дџџџћу, дџџћу;*

2. л. јд.: *дџџџћеш;*

3. л. јд.: *дџџџће, дџџће, нџће;*

1. л. мн.: *дџџџћемо,*

2. л. мн.: *дџџџћеше,*

3. л. мн.: *дџџџћу, дџџћу.*

6) Имџераџше

302. Наставак 2. л. мн. јесте, разуме се, *-ше: сџш-ше (= седите), оџџидџше = оџџџџше, џџдџше, врџџше (: врџџџџ).*

303. Не употребљава се нека одн. *некаџше* као одрична императивна партикула.

304. Од глагола *куџдваџџи* императив гласи: *куџџџ.*

305. Од глагола *(на)џџџџи (се)* императив гласи: *нџџџ се*. Исп. *џџџ, џџџше* у Мачви (СДЗБ XVI 274).

306. Од глагола *броџџџи* императив гласи: *брџџ.*

7) Поџенџјал

307. Енклитика потенцијала у свим лицима гласи *би*:

ј е д н и н а		м н о ж и н а	
1. л.	<i>дџџџ би</i>		<i>дџџџ би</i>
2. л.	<i>дџџџ би</i>		<i>дџџџ би</i>
3. л.	<i>дџџџ би</i>		<i>дџџџ би.</i>

8) Трїни ѓридев

308. Пример *дїрїїа* допушта закључак да су тршићке прилике у вези с односом наставака *-ан* и *-аїї* сличне мачванским (СДЗ6 XVI 274).

309. У вези с односом наставака *-її*: *-вен*: *-јен* за Тршић су карактеристични ови примери:

їроливєна;
добивен = *ддбїїї*, добивєна = *ддбїїа*;
сакрївен, *сакривєна*.

310. Облици трпног придева глагола VII Белићеве врсте исти су као у књижевном језику: *дєљена*, *джењен*.

9) Глаголски ѓрилог садашњи

311. У употреби је овај облик, иако не честој: *їдўћи*, *їграјўћи*, *їдсєћи*, *їрчєћи*.

10) Глаголски ѓрилог ѓрошли

312. За време бављења у Тршићу 1957. нисам чуо ниједан облик глаголског прилога прошлог. За време бављења 1963. једино сам чуо, једном: *сїшїаши*. Несумњиво је овај облик редак, чак врло редак, у данашњем тршићком говору.

11) Појединачни глаголи и групе глагола

313. Карактеристични облици промене глагола *јесїи* гласе:

и н ф и н и т и в: *јесїи*;
п р е з е н т: 2. л. мн. *јдємо*, 3. л. мн. *јдў*;
г л. п р и д. р а д н и: *јдєб*;
и м п е р а т и в: *јди*.

314. Говори се: *їзјесїи*.

315. Карактеристични облици промене глагола *їћи* гласе:

п р е з е н т: 1. л. јд. *їдєм*, 2. л. јд. *їдєш*, 2. л. мн. *їдєїе*, 3. л. мн. *їдў*;
и м п е р а т и в: 2. л. јд. *їди*, 2. л. мн. *їдиїе*;
г л а г. п р и д. р а д н и: *їшб*;
г л. п р и л. с а д а ш њ и: *їдўћи*.

316. Карактеристични облици промене глагола *доћи* гласе:

а о р и с т: 1. л. јд. *дóђо*, 2. л. јд. *дóђе*, 3. л. јд. *дóђе*, 1. л. мн. *дóђосмо*, 2. л. мн. *дóђосїе*, 3. л. мн. *дóђоше*;

ф у т у р: 1. л. јд. *дóћу*, 3. л. мн. *дóћу*;
г л. п р и д. р а д н и: ж. р. јд. *ддшла*, м. р. мн. *ддшли*;
к о н д и ц и о н а л: једн.: 1. л. *ддшб би*, 2. л. *ддшб би*, 3. л. *ддшб би*; множ. 1. л. *ддшли би*, 2. л. *ддшли би*, 3. л. *ддшли би*.

317. Карактеристични облици промене глагола *оџићи* гласе:

инфинитив: *оџићи*;

презент: 3. л. јд. *оџе*;

аорист: 2, 3. л. јд. *оџе*, 3. л. мн. *оџоше*;

императив: 2. л. мн. *оџидише* = *оџиђише*;

глагол. прид. радни: *оџишла*;

футур: једн.: 1. л. *оџићу*, 2. л. *оџићеш*, 3. л. *оџиће*; множ.:

1. л. *оџићемо*, 2. л. *оџићете*, 3. л. *оџићу*.

318. Карактеристични облици промене глагола *изаћи* = *изићи* гласе:

инфинитив: *изаћи* = *изићи* = *изаћи* = *изићи*;

презент: 2. л. јд. *изиће*;

императив: 2. л. јд. *изићи*;

глагол. прид. радни: *изашо* = *изашо* = *изишо* = *изишо*.

319. Забележио сам само: *сџо* (глагол. прид. радни м. р. јд.), *сџишви* (глагол. прил. прошли). Нисам записао лик *саћи*.

320. Говори се: *ући*.

321. Глаголски придев радни глагола I врсте чија се основа завршава денталним пловивом исти је као у књижевном језику: *џо*, *џела*.

322. Глаголски придев трпни глагола I врсте на *з* гласи: *џмуж^ена* (ж. р. јд.), *џмуж^ене* (ж. р. мн.), *извџене* (ж. р. мн.), *џовџене* (ж. р. мн.). У питању је аналогија према глаголима VII Белићеве врсте.

323. Глаголски придев трпни глагола I врсте на *с* гласи: *донешен*, *сџашен*, *џрџена*.

324. Карактеристични облици од инфинитивне основе глагола *донџи* гласе:

инфинитив: *донџи*;

аорист: 2, 3. л. јд. *донџе*, 3. л. мн. *донџе* = *донџоше*;

глагол. прид. радни: *донџео* (м. р. јд.), *донџела* (ж. р. јд.);

глагол. прид. трпни: *донџешен* = *донџи* (м. р. јд. неодређ.), *донџена* = *донџи* (ж. р. јд. неодређ.), *донџена* = *донџи* (ж. р. јд. неодређ.).

325. 3. л. мн. през. глагола I врсте на *к* типа *џџи* гласи: *џџу*.

3. л. мн. през. глагола I врсте на *к* типа *џџи* гласи: *џџу*, *довџу*, *сџу*, *џџу*.

326. 3. л. мн. през. глагола I врсте на *з* гласи: *мџу* = *мџу*, али сам забележио и *мџу*.

Подаци наведени у претходној и овој тачки показују да су код глагола I Белићеве врсте чија се инфинитивна основа завршава на *к* и *з* продрли у 3. л. мн. през. сугласници *ч* и *ж* из осталих лица презента где су добивени I палатализацијом.

327. У императив се код ових глагола не преносе резултати I палатализације, бар судећи према примеру *џџише*.

328. През. гл. *йочейти* исти је као у књижевном језику: *йѡчнѣмо*.

329. Карактеристични облици промене глагола *узейти* гласе:

инфинитив: *узѣйти*;

презент: 1. л. јд. *узѣмѣ*;

аорист: 1. л. јд. *узѣ*, 3. л. мн. *узѣше*;

императив: 2. л. мн. *узмише*;

глагол прид. радни: м. р. јд. *узѡ*, ж. р. јд. *узела* (тако сам забележио, без дужине).

330. През. гл. *клейти* исти је као у књижевном језику: *кѡнѣ* (3. л. јд.).

331. Карактеристични облици промене глагола *умрейти* гласе:

инфинитив: *умрѣйти*;

презент: 3. л. јд. *умрѣ*;

аорист: 3. л. јд. *умрѣ*;

глагол прид. радни: м. р. јд. *умрео*, ж. р. *умрела*.

332. У вези са глаголима I врсте који могу имати и облике по III врсти, у Тршићу је овако:

а) глагол *йомѡћи*: инф. *йомѡћи*; 3. л. јд. през. *йѡмогнѣ*; 3. л. јд. аор. *йѡмѡже*;

б) глагол *лећи*: 3. л. мн. през. *лѣгнѡ*; глаг. прид. радни м. р. јд. *лѣѡ*; 2, 3. л. јд. аор. *лѣже*;

в) глагол *сесѣти*: инф. *сѣсѣти*; 3. л. мн. през. *сѣднѡ*; 3. л. јд. аор. *сѣде*; 2. л. мн. императ. *сѣй-ше*; глаг. прид. радни: м. р. јд. *сѣѡ*, ж. р. *сѣла*;

г) глагол *озейсѣти*: инф. *ѡзѣйсѣти*; глаг. прид. радни ж. р. јд. *ѡзѣбла*; аорист: 2, 3. л. јд. *ѡзѣбе*, 1. л. мн. *ѡзѣбѡмо*;

д) глагол *йогинуйти*: 3. л. јд. аор. *йѡгѣбе*;

ђ) глагол *йасѣти*: инф. *йѡсѣти*; 3. л. јд. през. *йѡднѣ*; 3. л. јд. аор. *йѡде*; глаг. прид. радни м. р. јд. *йѡ*.

333. У вези са глаголима I врсте који могу прећи у VII врсту у Тршићу је овако:

а) није у употреби глагол *живсѣти*, већ је доследно: инф. *живѣти*; 1. л. мн. през. *живѣмо*; 3. л. мн. аор. *живѣше*; глаг. прид. радни м. р. мн. *живѣли*;

б) није у употреби глагол *сѣасѣти*, већ је доследно: инф. *сѣѡсѣти*; 3. л. јд. през. *сѣѡсѣ*; глаг. прид. трпни м. р. јд. неодређ. *сѣѡшен*;

в) није у употреби глагол *йлѣйти*, већ је доследно: глаг. прид. радни м. р. мн. *йлѣвили* = *йл^вйѣв^лли*;

г) доследно је: инф. *рѡсѣти*; 3. л. јд. през. *рѡсѣѣ*; глаг. прид. радни м. р. јд. *рѡсѣѡ*, *йѡрѡсѣѡ*;

д) глагол *врѣћи* гласи: инф. *врѣшитѣ*; 2. л. мн. през. *врѣшитѣ*, 3. л. мн. през. *врѣшѡ*; глаг. прид. радни м. р. јд. *врѣшиѡ*, м. р. мн. *врѣшили*; 2. л. мн. императива *врѣшѣше*.

334. Глагол *рваїи се* гласи: 3. л. јд. през. *врвѣ се*; глаг. прид. радни м. р. мн. *врвали*.

335. Од глагола *їкѣїи* през. у већини случајева гласи: *їкѣ*, *їкѣју*, *дїкѣ* и сл. Само сам 1957. од једне старице, рођене у Коренити, суседном селу удаљеном од Тршића 2 km, а која је удата у Тршићу где је живела више од педесет година (умрла је 1963. год.), чуо облик *чѣм*.

336. За значење „saugen“ у Тршићу се употребљава:

а) г л а г о л *їосаїи*: инф. *їдсаїи*; 3. л. јд. през. *їдсѣ*, 3. л. мн. през. *їдсѹ*, глаг. прид. радни ср. р. јд. *їдсало*;

б) г л а г о л *сїсаїи*: инф. *сїсаїи*, 3. л. мн. през. *сїсајѹ*; глаг. прид. радни ср. р. јд. *сїсало*.

337. Карактеристични облици промене глагола *бријаїи* гласе:

п р е з е н т: 3. л. јд. *брїјѣ се*;

г л а г. п р и д. р а д н и: *брїїѣ*.

338. Глаголи III врсте добро чувају инфинитивну основу на *-ну*: *їриѣнуло*, *ушїїнѣ*. Ово наводим зато што се у Мачви, поред чешћег *-ну-*, могу срести и облици са *-ни-* (СДЗБ XVI 276).

339. У вези са глаголима III врсте који могу имати облике по I врсти у Тршићу је овако:

а) инф. *дїћи* = *дїгнуїи*; 2, 3. л. јд. аор. *дїже*, 1. л. мн. аор. *дїгосмо*, 3. л. мн. аор. *дїгоше* = *дїгнуше*; глаг. прид. радни м. р. јд. *дїго*;

б) глаг. прид. радни м. р. јд. *їдкисо*; 3. л. јд. аор. *їдкисе*;

в) глаг. прид. радни ср. р. јд. *ївѣло*.

340. Глагол *мѣїнуїи* гласи двојако:

а) инф. *мѣїнуїи* = *мѣїнуїи*; 1. л. мн. през. *мѣїнѣмо*; 3. л. мн. аор. *мѣїнуше*; глаг. прид. радни м. р. јд. *мѣїнуо*, ж. р. јд. *мѣїнула*;

б) инф. *мѣшुїи*.

341. Карактеристични облици промене глагола *їролиїи* гласе:

п р е з е н т: 3. л. јд. *їрдлїѣ*;

г л а г. п р и д. т р п н и: ж. р. јд. неодређ. *їроливѣна*.

342. Карактеристични облици промене глагола *дѣбїїи* јесу:

п р е з е н т: 3. л. јд. *дѣбїїѣм*;

г л а г. п р и д. т р п н и: м. р. јд. *дѣбївен* = *дѣбїї*, ж. р. јд. *дѣбївѣна* = *дѣбїїа*.

343. Књижевни лик има глагол *їумїи се*.

344. През. глаг. *сакриїи* гласи: *сѣкриїѣ* (3. л. јд.).

345. Карактеристични облици промене глаг. *коваїи* гласе:

п р е з е н т: 3. л. јд. *кѹјѣ*;

г л а г. п р и д. р а д н и: *кѣвѣ*.

340. Карактеристични облици промене глаг. *оїроваїи* гласе:

п р е з е н т: 3. л. јд. *дїруїѣ*;

359. Глагол *чиџаџи* има данашњи књижевни лик: 1. л. мн. през. *чиџамо*; глаг. прид. радни м. р. јд. *чиџџ*, ж. р. *чиџала*.

360. И у вези са глаголом *чешљаџи* у Тршићу су књижевне прилике: 2. л. мн. през. *чешљаџе*; глаг. прид. радни м. р. јд. *чешљџ*, ж. р. *чешљала*.

361. У вези с односом између VI и V врсте у Тршићу је овако:

- а) 3. л. мн. през. *шеџајџ се*;
- б) инф. *мљескаџи*; 3. л. јд. през. *мљешћџ*;
- в) инф. *џршкаџи*; 3. л. јд. през. *џршћџ*;
- г) 3. л. јд. през. *зџџ*.

362. У вези с односом између VI и VII врсте код глагола *гледаџи* у Тршићу је овако:

а) 1. л. мн. през. *гледамо*; 2. л. јд. императ. *гледај*; глаг. прид. радни ж. р. јд. *гледала*;

б) 3. л. јд. през. *гледа*.

363. Карактеристични облици промене глаг. *разумеџи* гласе:

презент: 1. л. мн. *разумемо*, 3. л. мн. *разумџ*;

аорист: *рауме*.

364. Карактеристични облици промене глаг. *џусџиџи* гласе:

инфинитив: *џусџиџи*;

презент: 3. л. мн. *џусџе*;

глагол. прид. радни: м. р. јд. *џусџио*;

глагол. прид. трпни: *џушћен*.

Али се, према глаг. *џушџаџи*, јављају и ликови: инф. *џушџиџи*; 1. л. мн. през. *џушџмо*.

365. Глаг. прид. трпни глаг. *крсџиџи* гласи *кршћен*; исп. и: *раскршћено*, — *кршћеница*, — *кршћавџ*.

366. Карактеристични облици промене глаг. *баџиџи* гласе:

инфинитив: *баџиџи* = *баџиџи*;

глагол. прид. радни: ж. р. јд. *баџила*.

367. У вези с приликама код глагола VII врсте са старом инфинитивном основом на *џ* у Тршићу је овако:

а) инф. *сјџџи* = *сџџи* = *сџџи*; 2. л. мн. *сјџџмо*; глаг. прид. радни м. р. јд. *сјџџио* = *сџџио*, ж. р. *сџџла*;

б) инф. *виџџи* = *виџџи*; 1. л. јд. аор. *не виџо*, 2, 3. л. јд. *виџе*, *не виџе*, 3. л. мн. *не виџоше*; глаг. прид. радни м. р. јд. *виџио* = *виџео* = (ређе) *виџео*, ж. р. *виџила* = *виџела* = (ређе) *виџела*.

368. Облици од инфинитивне основе гл. *учиниџи* гласе: инф. *учиниџи*; аор. *учини*.

369. Карактеристични облици промене глаг. *волеџи* гласе:

презент: 1. л. јд. *вџџм* = *вџџем*, 3. л. јд. *вџџе*;

глагол. прид. радни: м. р. јд. *вџџио* = *вџџео*, ж. р. јд. *вџџила* = *вџџела*.

370. Карактеристични облици промене гл. *горџи* гласе:

презент: 3. л. јд. *горџи*;

глагол. прид. радни: ж. р. јд. *гѡрела* = *гѡрила*;
аорист: 3. л. јд. *ѡгоре* = *ѡгори*.

371. Карактеристични облици глагол. *осѡарѡи* гласе:
инфинитив: *осѡарѡи*;

презент: 3. л. јд. *осѡарѡ*;

глагол. прид. радни: ж. р. јд. *осѡарла*.

372. Карактеристични облици глагол. *зрѡи* гласе:

инфинитив: *зрѡи*;

презент: 3. л. јд. *зрѡ*, 3. л. мн. *зрѡју*;

глагол. прид. радни: м. р. јд. *зрѡо*, *сѡзрѡо* = *сѡзрѡео*.

373. Карактеристични облици промене глагол. *ударѡи* гласе:

инфинитив: *ударѡи*;

презент: 3. л. јд. *ударѡ*;

глагол. прид. радни: *ударѡо*.

374. У вези с односом између VII и III врсте у Тршићу је овако:

а) 3. л. јд. през. *ѡрѡмѡнѡ* = *ѡрѡмѡиѡнѡ*; 3. л. јд. аор. *ѡрѡмѡнѡ* =
= *ѡрѡмѡиѡнѡ*; глагол. прид. радни ж. р. јд. *ѡрѡмѡиѡла*;

б) глагол. прид. радни м. р. јд. *ѡрѡмѡнѡо*.

375. У вези с односом VII и V врсте код глагола *слѡмиѡи* у Тршићу је овако: 3. л. јд. през. *слѡмиѡѡ*; глагол. прид. трпни *слѡмѡен*.

376. У вези с односом између VII и VIII врсте код глагол. *бројѡи* у Тршићу је овако: 1. л. мн. през. *бројѡмо*; глагол. прид. радни ж. р. јд. *брѡјѡла*; императ. *брѡј*.

377. Нисам записао лик *сѡаѡи*, већ само: инф. *сѡѡаѡи*; 3. л. јд. през. *сѡѡѡ*.

378. Карактеристични облици глагол. *врѡиѡиѡи* гласе:

презент: 3. л. јд. *врѡиѡиѡ*;

глагол. прид. радни: м. р. мн. *врѡскаѡи*.

379. У Тршићу је: инф. *њѡскаѡи*; 3. л. јд. през. *њѡиѡћѡ/њѡиѡиѡи*.

380. Карактеристични облици промене глагола *бѡѡѡи* гласе:

а) инфинитив: *бѡѡѡи* (*бѡѡѡѡи*, *биѡѡи*);

презент: 3. л. јд. *бѡѡѡ* (*биѡѡ*);

императив: *биѡѡи* = *бѡѡѡи*;

глагол. прид. радни: м. р. јд. *биѡѡѡ*, ж. р. *биѡѡѡла*;

б) инфинитив: *бѡѡѡи* (*бѡѡѡѡи*).

381. Карактеристични облици промене глагол. *ћуѡиѡи* гласе:

инфинитив: *ћуѡиѡи*;

презент: 3. л. мн. *ћуѡиѡѡ*;

глагол. прид. радни: м. р. јд. *ћуѡиѡѡ*;

императив: 2. л. јд. *ћуѡиѡи*.

382. Карактеристични облици промене глагол. *биѡи* (*esse*) гласе:

презент: а) 1. л. јд. *бѡѡѡм*, 2. л. јд. *бѡѡѡш*, 3. л. јд. *бѡѡѡѡ*; б) 1. л. јд. *јѡсам* = *јѡсѡм*; *нисам*, 3. л. јд. *није* = *ниѡѡѡ*;

глагол. прид. радни: м. р. јд. *биѡ*, ж. р. јд. *биѡла*, ср. р. јд. *биѡо*;

а о р и с т.: 3. л. јд. *бѹ* = *бѹјаде* = *бујаде*;

ф у т у р.: 3. л. мн. *бѹћѹ*.

383. Карактеристични облици промене глаг. *хѹеѹи* гласе:

и н ф и н и т и в.: *сѹѹѹи* = *ћѹѹи* = *шћѹѹи*;

п р е з е н т.: 1. л. јд. *дћу*, 2. л. јд. *дћем*, 1. л. мн. *дћемо*, 3. л. мн. *дћѹ*; о д р и ч н о.: 3. л. јд. *неће*, 1. л. мн. *нећемо*, 2. л. мн. *нећете*, 3. л. мн. *нећу*.

г л а г. п р и д. р а д н и.: м. р. јд. *сѹѹо* = *ћѹо* = *шћѹо*, мн. *сѹѹели* = *ћѹели* = *шћѹели*.

12) Творба итеративних образовања

384. У вези са глаголима с инфинитивном основом на *-ава-* прилике су као у књижевном језику: 3. л. јд. през. *обећаваѹ*; глаг. прид. радни ж. р. *обећавала*.

385. През. глаг. *даваѹи* гласи: 1. л. јд. *дѹѹем*, 1. л. мн. *дѹѹемо*; исп. и 2. л. јд. императ. *дѹѹи му*.

386. През. глаг. *ѹознаваѹи* гласи као и у књиж. јез.: *ѹознајѹм*.

387. Тип *зайисиваѹи* исти је као у књиж. јез.: 3. л. јд. *зайисуѹѹѹ*.

388. Глаголи типа *заграђиваѹи* мењају се као у књижевном језику: 3. л. мн. през. *заграђуѹѹ*.

389. Глаголи типа *казиваѹи* мењају се као у књиж. јез.: 1. л. мн. през. *казуѹѹмо*; глаг. прид. радни м. р. јд. *казѹѹѹ*.

390. През. глаг. *дариваѹи* гласи: 3. л. мн. *дѹруѹѹ*.

391. През. глаг. *свиѹаѹи* гласи: 3. л. јд. *свићѹѹ*.

392. Глагол *добијаѹи* гласи двојако:

а) инф. *добијаѹи*; 3. л. мн. през. *добијаѹѹ*;

б) инф. *добиѹаѹи*; 3. л. мн. през. *добиѹаѹѹ*.

393. У неким категоријама постоји узајамни утицај тренутних и итеративних глагола:

а) према *ѹѹсѹѹаѹи* говори се и: инф. *ѹѹсѹѹаѹи*; 3. л. мн. през. *ѹѹсѹѹаѹѹ*; глаг. прид. радни м. р. мн. *наѹѹсѹѹали*;

б) према *ѹѹшѹѹаѹи* говори се и: инф. *ѹѹшѹѹиѹи*; 1. л. мн. през. *ѹѹшѹѹѹмо*;

в) сличан је утицај основе тренутног глагола *ѹрѹслоѹниѹи* на итеративни *ѹрѹслоњаѹи* те се каже: *ѹрѹслоњаѹи*;

г) такође м. *склањаѹи* говори се, према *склоѹниѹи*, и *склоѹњаѹи*;

д) лик *дѹгођај* м. *дѹгађај* развио се према *догѹдиѹи се*.

394. Аналошке је природе *-шћ-* м. *-шиѹ-* код неких итератива VI Белићеве врсте: *крѹшћаѹѹ*, *намеѹшћаѹи*, *ѹѹшћаѹи*.

НАПОМЕНЕ ИЗ СИНТАКСЕ И ЛЕКСИКЕ

395. Уз глаг. *йййййй* долази ген., а не ак.: *ййййј Милкѣ, ййййб бакѣ, ййййб мѣмѣ*. Ова појава постоји и у Поцерини (Милош С. Московљевић, *Акцентајски систем јоцерског говора*, Бгд. 1928, стр. V), Мачви (СДЗб XVI 283), источној Босни (Далибор Брозовић, HDZb II 162), а има је и код Вука (П. Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, 146).

396. За исказивање намене у тршићком се говору често употребљава предлог *за* + ген.: *да се дрѣ за кѹрѹзѣ, ориљају за лѣйшнѣ, свѣн за свѣнѣ*. Овако је у Поцерини (М. С. Московљевић, о. с. V), Мачви (СДЗб XVI 284—285), источној Босни (Д. Брозовић, HDZb II 162). Ова појава постоји и код Вука (П. Ивић, о с. 147).

Међутим, у Тршићу је у употреби и *за* + ак.: *йдчнѹ драйи за кѹрузѣ, йрѣйрављајѹ лѹди за зѣму*.

О свему овоме в. код М. Стевановића, НЈ н. с. XI 207—225.

397. Као и у мачванском говору (СДЗб XVI 286), и у тршићком је позната конструкција типа: *с дну сѣфану*.

398. Тршићани радо објекат исказан енклитичким обликом личних заменица стављају иза глагола (предиката): *нисам ни ййййб и(х), је с' нѣшб га, нисам ни вйдиб га*. У мачванском сам говору утврдио читав низ категорија с некњижевним распоредом енклитика (СДЗб XVI 279—281). Далибор Брозовић каже да „особито у варешком и крешевском говору“ „има врло нештокавског смјештаја енклитика“ (HDZb II 162).

399. У могућности сам да покажем изговор имена јадарских села, њихове етнике и ктетике:

ТОПОНИМ	СТНИК		КТЕТИК
	МАСК.	ФЕМ.	
Башчѣлуци	Башчѣлuchанин мн. Башчѣлuchани	Башчѣлuchанка мн. Башчѣлuchанке	башчѣлuchки
Брадић	Брадићанин мн. Брадићани	Брадићанка мн. Брадићанке	брадићки
Брасина	Брасинац мн. Брасинци	Брасинка	брасинско
Брезјак, -ака	Брезјачанин мн. Брезјачани	Брезјачанка	брезјачки
Брѣац	Брѣчанин мн. Брѣчани	Брѣчанка	брѣачки
Великѡ Сѣло	из Великѡг Сѣла		?
Вѡтѣак	Вѡтѣчанин мн. Вѡтѣчани	Вѡтѣчанка	вѡтѣачки
Горња Бадања	Горњобаданяц мн. Горњобаданяци	Горњобаданка	горњобадански
Горње Нѣђелице	Горњонѣђеличанин, мн. -ани	Горњонѣђеличанка	горњонѣђелички
Горњи Дѡбрић	Горњодѡбрићанин, мн. -ани	Горњодѡбрићанка	горњодѡбрићки
Грмчара	Грмчарац мн. -рци	Грмчарка (Грмчаруша)	грмчарски

ТОПОНИМ	СТНИК		КТЕТИК
	маск.	фем.	
Двѡрска, дат. Двѡрскај	Двѡрчанин мн. -ѧни	Двѡрчѧнка	двѡрчѧки
Доња Бадања	Доњобадѧњац мн. -ѧци	Доњобадѧња	доњобадѧвски
Доње Неђељице	Доњонеђељи- чанин, мн. -ѧни	Доњонеђељи- чѧнка	доњонеђељички
Доњи Дѡбрић	Доњодѡбри- ћанин, мн. -ѧни	Доњодѡбри- ћѧнка	доњодѡбрићки
Драгињац, -иња	из Драгињаца		драгињачки
Зајача	Зајачанин мн. -ѧни	Зајачѧнка	зајачки
Јаребице	Јаребичанин, мн. -ѧни	Јаребичѧнка	јаребички
Јошева	Јошевчанин, мн. -ѧни	Јошевчѧнка	јошевачки
Југовићи	из Југовића		?
Кѧменица	Кѧменичанин, мн. -ѧни	Кѧменичѧнка	кѧменички
Клупци, Клубаца Клупцима	Клупчанин, мн. -ѧни	Клупчѧнка	клупачки
Ковиљача	Ковиљачанин, мн. -ѧни	Ковиљачѧнка	ковиљачки

ТОПОНИМ	СТНИК		КТЕТИК
	МАСК.	ФЕМ.	
Кѡзјак, у Кѡзјаку	Кѡзјачанин, мн. -ѡни	Кѡзјачѡнка	кѡзјачки
Корѣнита	Корѣниѡанин, мн. -ѡни	Корѣниѡѡнка	корѣниѡки
Крајипшници	из Крајипшнѡкѡ		крајипшнички
Крѡвајица	из Крѡвајице		крѡвајачки
Лѣшница	Лѣшничанин, мн. -ѡни	Лѣшничѡнка	лѣшнички
Лѡпница	Лѡпничанин, мн. -ѡни	Лѡпничѡнка	лѡпнички
Лѡзница	Лѡзничанин, мн. -ѡни	Лѡзничѡнка	лѡзнички
Мѡлина	Мѡлинац, мн. -ѡнци	из Мѡлине	мѡлински
Пѡсковац, -ѡвца	Пѡсковчанин, мн. -ѡни	Пѡсковчѡнка	пѡсковачки
Плѡча	Плѡчанин, мн. -ѡни	Плѡчѡнка	плѡчански
Пѡмијача	Пѡмијачанин, мн. -ѡни	Пѡмијачѡнка	пѡмијачко
Рѡбарица	Рѡбарчанин, мн. -ѡни	Рѡбарчѡнка	рѡбарички
Руѡѡни	Руѡѡнац, мн. -нци	Руѡѡнка	руѡѡнски
Сѡмино Брѡ	из Сѡминог Брѡ		?,

топоним	етник		кетик
	маск.	фем.	
Сипуља	Сипуљац, мн. -љци	Сипуљка	сипуљски
Слџтина	из Слџтине		слџтинџки
Стрџџа	Стрџџанин, мн. -џни	Стрџџџнка	стрџџанско
Стуџница	Стуџничанин, мн. -џни	Стуџничџнка	стуџнички
Тџкерџш	Тџкеришанин, мн. -џни	Тџкеришџнка	тџкеришки
Трбушница	Трбушничанин, мн. -џни	Трбушничџнка	трбушнички
Трбџсиље	из Трбџсиља		трбџсиљџчко
Тршић	Тршићанин, мн. -џни	Тршићџнка	тршићки
Филиповићи	из Филиповића		филиповићки
Цџкоте, -џта	Цџкоћанин, мн. -џни	Цџкоћџнка	цџкотски
Чџтлук	Чџтлучанин, мн. -џни	Чџтлучџнка	чџтлџчки
Шџр, Шџра	Шџранин, мн. -џни	Шџрџнка	шџрџнски
Шурице	Шуричанин, мн. -џни	Шуричџнка	шуричџки

ПЕТИ ОДЉАК

ЗАКЉУЧАК

I. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

400. Као што сам већ рекао¹, у закључку ћу најпре говорити о односу данашњег тршићког говора према Вуковом језику² и говору Вуковог родног краја из средине 19. века³, а затим према говорима Пиве и Дробњака⁴, Мачве⁵, Ваљевске Колубаре⁶, ужичког краја⁷ и источне Босне⁸. На крају изнећу своје мишљење о развоју данашњег тршићког говора и месту Вуковог језика у томе развоју. Као што је познато⁹, слично сам поступио и у монографији о мачванском говору. О пореклу тршићког (јадарског) становништва говорио сам раније¹⁰.

II. ОДНОС ДАНАШЊЕГ ТРШИЋКОГ ГОВОРА ПРЕМА ВУКОВОМ ЈЕЗИКУ

401. Указаћу, разуме се, на најважније разлике, задржавајући се на гласовима, акценту и морфологији.

402. У вези са г л а с о в и м а треба говорити о овим питањима.

1) П и т а њ е ј а т а. а) У своме класичном језику Вук је чист ијекавац. Та његова варијанта ијекавскога наречја узета је као образац српскохрватског књижевног језика ијекавског изговора.

Међутим, у његовим ранијим делима, нарочито оним до 1818, тј. до појаве I изд. Српског рјечника, а и у преписци, Вуку је и у текстовима које је писао ијекавски промакао приличан број екавских ликова. Тако сам, нпр., у *Писменици србскога језика* (1814) записао: *разуме х 2* (стр. 6), *смео* (с. 3), *йосле* (с. 3), *йоследње* (с. 24), *изменјују* (с. 35), *умреји*

¹ В. т. 2. ове монографије.

² Ослањајући се пре свега на радове М. Стевановића и П. Ивића.

³ В. А. Младеновић, *Језичке особине Вуковог краја из 1861. године*, ЈФ XXVI 293—336.

⁴ Ослањајући се на радове Ј. Вуковића.

⁵ СДЗб XVI 179—314.

⁶ СДЗб XVI 305—306.

⁷ П. Ивић, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959*, ГФФНС IV (1959) 397—400.

⁸ Ослањајући се на радове И. Брабеца и Д. Брозовића.

⁹ СДЗб XVI 301—310.

¹⁰ В. т. 4. ове монографије.

(с. 47) итд. Намерно не наводим пример *човека* (с. XI) јер та именица и у Пиви и Дробњаку гласи *чдек, чодка*¹¹, нити примере *овде, онде* (с. 102) јер их је такве Вуковић слушао у севернијим дробњачким селима¹², мада Вук има и *ондџе* (*Новине србске* 1817, стр. 637) а најчешће *гди, нигди, негди, игди* (*Писменица*, с. 102). У *Писменици* је готово доследно *време*, али тако је и код Мразовића.

Појава екавских ликова утолико је значајнија што, као што је познато¹³, ни данашњи тршићки говор није доследно ијекавски, већ се екавски облици јављају подједнако спонтано као и ијекавски.

Исто је тако важно истаћи да у данашњем тршићком говору није очуван ни класични Вуков ијекавски изговор за рефлексе дугога јата¹⁴.

Својим ни издалека доследним ијекавизмом данашњи тршићки говор разликује се од говора Пиве и Дробњака.

У вези са свим овим постављају се два питања: прво, како треба тумачити екавизме у данашњем тршићком говору и код Вука и какав однос постоји између раних Вукових радова и његовог језика у преписци с једне стране и данашњег тршићког говора са друге; друго, како се може протумачити данашњи тршићки изговор ијекавске замене за дуго јат.

Говорећи о пореклу данашњег тршићког и јадарског становништва истакао сам да су велика већина досељеници из динарских ијекавских крајева. Више је него јасно да су они долазећи на овај терен донели свој ијекавски изговор. Али сам истакао да у Јадру ипак има и трагова ранијег предмиграционог становништва. Ми можемо само нагађати о ситуацији у вези са јатом код тог стариначког живља. Али не видим да се може извући неки иоле сигурнији закључак да је оно било екавско и да је као такво, иако малобројно, утицало на динарске досељенике да приме и неке екавске ликове. И то не толико због његове малобројности, него више зато што није могућно ишта јасније утврдити да ли је оно било екавско или не. Зато и сматрам да екавизам у данашњем тршићком говору продире под утицајем суседних екавских говора, школе и администрације.

Друго је питање откуд Вуку екавизми. Најједноставније је претпоставити да је он по рођењу чист ијекавац а да је екавизме примио бавећи се по екавским србијанским и војвођанским крајевима. Овоме би ишла у прилог и чињеница да је и у време Вуковог рођења још било живог насељавања Динараца особито у Тршић.

Међутим, можда се, не занемарујући ни у једном тренутку наведено тумачење, о свему овоме може и нешто друкчије размишљати.

Пре свега, фреквенција и спонтаност јављања екавских ликова у данашњем тршићком говору показује да је у питању процес који је морао почети пре прилично деценија.

¹¹ ЈФ XVII 15.

¹² ЈФ XVII 18.

¹³ ЈФ XXIII 263—266.

¹⁴ ЈФ XXIII 265—266.

После тога, Вук је повео своју језичку револуцију не само да из наше књижевности уклони ненародни славеносрпски језик, већ да и у н а ш е м заведе ред. Већ у својим првим рецензијама (на Видаковићевог *Усамљеног јуношу* и *Љубомира у Јелисијуму*) он се јетко обара на Видаковићев немар у језику. Може ли се претпоставити да би Вук, пореклом из евентуално доследно ијекавског Тршића, допустио себи да у својој писаној речи меша ијекавске ликове с екавским које је накнадно примио отиснувши се из Тршића у свет? Зар, наиме, не би и то схватио као извесну врсту немара?

А затим, и неке своје почетне текстове Вук је писао чисто екавски (*Одговор на Палинодију*, *Одговор Госјодину -ц-*). Ако у њима и промакне који ијекавизам, то је доиста изузетак. Много је више екавизама у његовим ијекавским текстовима. То као да упућује на закључак да је Вук знао да у екавским текстовима нема места ијекавским ликовима, али да му језичко осећање у вези са екавизмима у ијекавском изговору није било довољно чврсто. Није ли то све понео још из Тршића?

Уосталом у предговору *Пословицама* (1836) Вук и сам говори — у вези са *x* — о извесним изменама у тршићком говору његовог времена. Он пише: „Тако су у Тршићу, ђе сам се ја родио, само стари људи, који су се изродили у Херцеговини, говорили: *граг, кожуг, мијег, овијег*; а остали не само што су говорили: *гра, кожу, мије, овије, оније* и т.д.; него су се онима још и подсмјјевали“ (*Грам. и њолем. сјиси III 9*). Зар није нешто слично могло бити и са *јатом*?

Додуше, одмах ваља одговорити на питање: како је онда доцније почео спроводити чист ијекавизам? И ту треба указати на неколико момената.

Најпре, Вук је, природно, усавршавао свој језик. Ако се и прихвати претпоставка коју овде износим — да је и у Вуково време било извесног утицаја суседних екавских говора на ијекавски јадарски —, ваља нагласити да је овај говор, разуме се, био изразито ијекавски евентуално са почетком екавске инфилтрације. Зато је разумљиво што је Вук у ијекавском смислу усавршавао свој језик.

Затим, Вук је и мимо проблема јата свој језик усавршавао ослањајући се на динарске говоре. Одатле је нпр. узео *x* (Дубровник, Црна Гора и др.).

После, Вук се уопште све више окретао ијекавском изговору. Временом све је јасније да би он највише волео да ијекавски изговор преовлада у српскохрватском књижевном језику, иако је целога живота званично допуштао равноправност екавског.

Најзад, није искључено да није остао без утицаја и револт према противничкој (екавској!) средини којој су припадали Видаковић, Стратимировић, Хаџић, којој Вук супротставља и свој ијекавски изговор. Пишући рецензију на I и II част *Љубомира у Јелисијуму*, Вук каже да је пише ијекавски зато да „Г. Видаковић (и остали кои не знају)“ виде „како Ерцеговци говоре“ (*НС 1817, стр. 453*).

Разуме се, ако се прихвати претпоставка да утицај суседних екавских говора ни у Вуково време није остао без последица на тршићки

говор, ваља истаћи да је у питању тек почетак процеса који још траје. На тај начин данашњи тршићки говор био би директан наставак онога стања које је одсликано у раним Вуковим радовима.

Одатле је јасно како се може протумачити и данашњи тршићки изговор ијекавске замене за дуго јат: он је последица утицаја екавских говора.

б) Јотоване у вези с рефлексом кратког јата нешто је друкчијег обима у Тршићу него код Вука:

α) сонанти *л* и *н* доследно се јотују и у Тршићу, и код Вука и у Пиви и Дробњаку¹⁵;

β) дентали *д* и *џ* доследно се јотују у Тршићу, а код Вука и до 1839. могу се наћи и нејотовани облици поред знатно чешћих јотованих (П. Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, 100). У Пиви и Дробњаку доследно је *ћераиши*, *ћевџка* (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 44);

γ) спиранти *с* и *з* не јотују се ни у Тршићу ни код Вука (П. Ивић, о. с. 101), а јотују се у Пиви и Дробњаку (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 44—45);

δ) у Тршићу *џв-* никад не даје *ће-*. Код Караџића „консонант *џ* појављује се јотован једино у формама *ћеришисе*, *ћерене* које Вук упућује на облике са *џе-*; иначе се чува *џј*“ (П. Ивић, о. с. 100—101). У Пиви и Дробњаку је *ћџаница* (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 44);

ε) ни у Тршићу ни код Вука не јотују се *ѡ*, *б*, *в* и *м* (П. Ивић, о. с. 101). Међутим, док се код Вука у облицима инфинитивне основе глагола VII врсте јавља ово јотоване: *ѡриљети* и сл. (П. Ивић, о. с. 101), у Тршићу тога нема. У Пиви и Дробњаку је: *ѡјесма* = *ѡјесма*, *живљети* (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 47). О приликама код Вука в. још код М. Стевановића, *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*, ЈФ XXVI 77.

в) У Тршићу кратко јат иза *р* даје увек *е*, а код Вука је: *брежуљак/горјети* (П. Ивић, о. с. 102).

г) У одељку о вокализму приказао сам однос префикса *ѡре-* и *ѡри-* у данашњем тршићком говору¹⁶.

Овом се особином данашњи тршићки говор разликује од Вука и говора Пиве и Дробњака а слаже са шумадијско-војвођанским дијалектом.

У својој докторској дисертацији *Сремски говор* покушао сам да објасним шумадијско-војвођанску ситуацију у вези с односом префикса *ѡрв-* и *ѡри-* (СДЗБ XIV 388). Мислим да се нешто слично може рећи и за тршићки говор (гезр. јадарски терен). Изгледа, наиме, да се у говорима северозападне Србије уопште, под утицајем босанских икаваца најпре *ѡрв-* развило у *ѡри-*. Касније су дошли на овај терен представници оних говора који су добро разликовали префиксе *ѡре-* и *ѡри-*. Тако је дошло до напоредне употребе и *ѡри-* (< *ѡрв-*) и *ѡре-* (*ѡрв-*) што је довело до мешања и *ѡре-* (< *ѡрв-*) са изворним *ѡри-*. Јављање *ѡри-* (< *ѡрв-*) прилично је дубоке старине и припада раним фазама развика

¹⁵ Ј. Вуковић, ЈФ XVII 47.

¹⁶ В. т. 93.

говора на терену северозападне Србије. Та стара црта, као што сам истакао, спаја јадарски са шумадијско-војвођанским тереном.

Није тешко објаснити зашто ове појаве нема код Вука. Он је ту чувао ситуацију каква је морала бити код динарских досељеника, тј. разликовао је ова два префикса добро. Ако је и примио разне друге екавизме, то је разумљиво — јер су и екавски и ијекавски ликови били јасни па није могло бити забуне у значењу речи. Међутим, у осећању свежих динарских досељеника семантика је чврсто диференцирала ова два префикса.

А када су престала насељавања и кад су се прилике почеле смиривати, поново су стале да избијају и разне језичке појаве које је динаризирање пригушивало. Као резултат свега тога — створена је данашња тршићка ситуација у вези с префиксима *йрѣ-* и *йри-*.

д) У Тршићу нема Вукових ликова типа *сиђейи* (ВРј¹, s. v.), али је и у Тршићу и код Вука (ВРј¹, s. v.) *биљезији*. У Пиви и Дробњаку је: *биљег*, *сиђейи* (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 17).

ђ) „ . . . у оним облицима придевско-заменичке промене где се у говорима може јавити *и* или *ије* (а то су инструментал једнине м. и ср. р., затим генитив, датив, инструментал и локатив множине . . .) у Рјечнику налазимо углавном чешће *и* (*живим* . . .) него *ије* (*жуијијем* . . .) . . . Форме с елементом *ије* честе су једино у генитиву множине где оне омогућују дистинкцију према облику номинатива множине (и често једнине) на *-и*. У својим доцнијим списима Вук је све више усвајао варијанте са *ије* у свим овим падежима, удаљавајући се од свога говора за љубав схватања о „чистоти“, тј. доследности замене јата. Развој књижевног језика после Вука пресудио је, ипак, у корист супротне солуције“ (П. Ивић, о. с. 104—105). У Тршићу је доследно *-и-*, а у Пиви и Дробњаку *-ије-* (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 64). О Вуковим приликама в. још М. Стевановића, *Карактер дијалектизама у језику Вука Караџића*, Анали 5, стр. 209. и д.; *Проучавање Вукова језика*, Вуков зборник, стр. 29; затим код А. Пеца, *Фонетика Вукова језика према фонетички ијекавске Херцеговине*, Анали 5, стр. 193. и д.

е) У Тршићу је *нисам*, а код Вука *нијесам* (П. Ивић, о. с. 104).

ж) Појава и м. *ѣ* код глагола VII Белићеве врсте на *-ѣи* у облицима који су сачињени од инфинитивне основе постоји и у Тршићу (*живили*, *сједији*, *седјији*) и у раним Вуковим радовима (*изволили Писм. V*, *видјији Писм. 47* итд.; али исп. и *видѣји Писм. 8* фуснота 1). Овде је и дошло аналогизом из пропорције

живѣји : *носији* = *живим* : *носим*.

Ова појава постоји и у шумадијско-војвођанском дијалекту али је нема у Пиви и Дробњаку.

з) У Тршићу је *сѣкира* = *сѣкера*, а код Вука *сјекира*. У Пиви и Дробњаку је *ѣкира* (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 45).

2) Честим примерима вокалске редукције данашњи тршићки говор разликује се од Вуковог језика а слаже са шумад.-војвођ. дијал.

3) Контракција вокалских група у глаголском придеву радном. Разумљиво је што у Вуковој писаној речи нема контракције вокалских група у глаголском придеву радном. Но врло је вероватно да је тога било у Тршићу и у Вуково време. У предговору *Пословицама* (1836) он каже: „ . . . у Србији и у Сријему и у Бачкој и у Банату у оваквим догађајима у говору често [се] изоставља а, а изговара се само о, н. п. дош'о, рек'о, кој'о и т.д.“ (*Грам. и њолем. сѣиси* III, 11). А и сам пише нпр. *ко и сад* (*НС* 1817, стр. 640).

Тршићке сам прилике описао раније¹⁷.

У Пиви и Дробњаку је: дошо¹⁸, узо¹⁹, луино²⁰.

У овоме се данашњи тршићки говор највише слаже са мачванским²¹. Као што је познато²², у Срему су, као и у Пиви и Дробњаку, подједнако контрактибилне и група -ао и група -ео и група -уо.

Контракција вокалских група захватила је вероватно све штокавске српскохрватске говоре па је, разуме се, и Тршић пошао истим развиконом.

4) Вук је облик *зџа* оквалификовао као војвођански (П. Ивић, о. с. 108). У Тршићу је: *зџа* = *зџова*.

5) У Тршићу је *једанџ*, а код Вука *једанаесџ* (П. Ивић, о. с. 108). С Тршићем се слажу Пива и Дробњак (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 21) и Мачва.

6) У Тршићу је *џијан*, а код Вука *џјан/џијан*.

7) У Тршићу је *џи* = *вџика*, а код Вука *ваи* = *уи*.

8) И у Тршићу и код Вука је *жалац*, *жаока*.

9) И у Тршићу и код Вука јављају се ликови као *наслоњаџи* и сл. (П. Ивић, о. с. 109).

10) И у Тршићу и код Вука је *маџија* (П. Ивић, о. с. 108).

11) Сугласник *х*. У *Писменици* (1814) Вук о сугласнику *х* каже ово:

„Писме *х*, Сербљи прости верло тежко изговарају; него, или га са свим изоставе н. п. *Хрисџос*, *хођу*, *орах*, они говоре: *Рисџос*, *ођу*, *ора*; или га промиене у друго какво писме, а особито у *в* и *к* н. п. *сухи*, *жених*, они говоре *суви*, *женик*. А Сербљи по Херцеговини и по Црној Гори у глаголима у времену прошавшем простом 2ом промиенују га у *г* н. п. *убих*, *видџех*, *најдох*, они говоре: *убиг*, *видџег*, *наџдог* и пр. Зато ово писме *х* кад стоји у почетку пред самогласним писменом, или у среди међу два самогласна, онда се може у Сербскоме језику изоставити н. п. *хођу*, *маховина*, *духовник*, може се писати: *ођу*, *маовина*, *дуовник*. Или, могло би се учинити, да се пише свуда, гди се год у Славенском језику находи, али да се неизговара тврђе него Њемецко *ћ* без *с*; и на тај начин могло би нам (*х*) на много мјеста од велике потребе и од помоћи бити“ (стр. 10—11).

¹⁷ В. т. 112—126.

¹⁸ ЈФ XVII 20.

¹⁹ ЈФ XVII 24.

²⁰ ЈФ XVII 24.

²¹ ЗБМСФЛ I 164.

²² СДЗБ XIV 322.

У првим својим радовима у већини случајева Вук нема *x*. Увео га је, као што је познато, 1836. у *Пословицама*. Ваља рећи да Вук у првим својим радовима нема ни *z* м. *x* у помињаној позицији.

Зато можемо рећи да се данашњи тршићки говор²³ у вези са сугласником *x* слаже са Вуковим језиком који је одсликан у његовим раним радовима.

Сугласника *x* нема ни у Пиви и Дробњаку²⁴, али се Вук и Тршић разликују од Пиве и Дробњака у томе што се у Пиви и Дробњаку јавља *z* м. *x* у наведеној позицији. Вук и Тршић слажу се са шумадијско-војвођанским дијалектом. О Вуковим приликама в. још код А. Пеца, *Једно њорђење Вукова језика са говорима јакаске Херцеговине*, ЈФ XXVI 209—212; и нарочито: *Сугласник x у Вуковој њрејисци*, Вуков зборник 91—102.

12) С у г л а с н и к *ф*. О сугласнику *ф* Вук каже у *Писменици*: „Писме *ф*, само је за тудје ричи, а Сербске ни једне ричи нејма гди би оно требало; и зато га прости Сербљи у говору, свуд готово, промињују на *в*“ (стр. 10).

Мислим да је оправдано сматрати да је Вук овде мислио и на тршићки говор кад је овако писао о сугласнику *ф*. Уосталом и код њега има *вали* (НС 1817, стр. 664). И данас сугласник *ф* Тршићани радо замењују сугласником *в*, мада се може чути и *ф*²⁵. И у Пиви и Дробњаку место *ф* долази *в*²⁶.

13) У ВРj¹ лик *кафа* оквалификован је као војвођански и упућен на *кава*. У Тршићу је *кава* (*кафа*).

14) У граматичи уз Рj¹ Вук (стр. LXVI) показује императиве типа *ијиј*, али у напомени испод текста додаје да се може *ј* и изоставити и писати само — *иј*. У Тршићу је *ијиј* = *иј*.

15) У ВРj¹ лик *јулар* упућен је на *улар*. У Тршићу је само *улар*.

16) У Рj¹ Вук *ђе* упућује на *ђе*. И у Тршићу је *ђе*.

17) И код Вука и у Тршићу је *ијица*. Тако је и у Пиви и Дробњаку (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 27) и у Мачви.

18) И код Вука и у Тршићу је *чела*. Тако је и у Пиви и Дробњаку (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 27) и у Мачви.

19) И код Вука и у Тршићу је: *шеница*.

20) У ВРj¹ је *кћи*, а у Тршићу: *ћерка* = *ћер*.

21) У ВРj¹ је *исоваиши*, а у Тршићу: *сјују*. С Тршићем се слаже Пива и Дробњак (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 27).

22) И у ВРj¹ и у Тршићу је: *иќаиши*.

23) У ВРj¹ *ижљубиши* је упућено на *изљубиши*. У Тршићу је: *ижљубимо*, па и: *иж њиве*.

24) Појаве типа *овишиина* познате су Тршићу, Пиви и Дробњаку (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 27), Мачви, али изгледа не и Вуку.

²³ В. т. 144—150.

²⁴ ЈФ XVII 34.

²⁵ В. т. 151—154.

²⁶ ЈФ XVII 27.

- 25) У ВРj¹ је *зүвно* а у Тршићу: *зүмно* (*зүвно*).
- 26) У Тршићу нисам срео Вукове ликове као *шавница*, већ се чак јавља појава *вн* > *мн* (*дамно*) па и: *зёмља* (*зёмња*).
- 27) У ВРj¹ је *млого*, а у Тршићу *млого* = *много*.
- 28) Прелаз *ћн* > *шн* познат је и Вуку, и у Тршићу, и у Пиви и Дробњаку (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 48) и делимично и у Мачви.
- 29) У Рj¹ Вук је *среџан* упутио на *срећан*. У Тршићу је *среџна* = = *срећна*.
- 30) И код Вука (П. Ивић, о. с. 119) и у Тршићу добро се чува завршна група *-сш*. У Пиви и Дробњаку губи се *ш* (Ј. Вуковић, о.с.32).
- 31) У ВРj¹ само је *башча*, а у Тршићу *башча* = *башша*.
- 32) И код Вука и у Тршићу јављају се појаве као *ковча* и сл.
- 33) И код Вука и у Тршићу је *межд*.
- 34) У Рj¹ Вук *јање* упућује на *јагње*. У Тршићу је *јање* (знатно ређе *јагње*).
- 35) У ВРj¹ *манасиџир* упућено је на *намасиџир*. У Тршићу је *намасиџир* = *мџнасиџир*.
- 36) У ВРj¹ *брез* је упућено на *без*. У Тршићу је *брез*.
- 37) У ВРj¹ је *сиуж* упућено на *јууж*. У Тршићу је *сиуж*.
- 38) У ВРj¹ је *чеџресш* упућено на *чеџрдесш*. У Тршићу је: *чеџрес*.
- 39) У ВРj¹ је *шесш* упућено на *шездесш*. У Тршићу је: *шесш*.
- 40) Као што истиче П. Ивић: „Вук је облике *мореш*, *море* итд. само регистровао (под речју *могу*), али их сам није употребљавао (Марегић, *Gram.* 205)²⁷ (О Вуковом Рјечнику из 1818. године, 159—160). У Тршићу постоје облици типа *мџрџм*, *мџрџш*, *мџрџш*²⁷. Овом се особином Тршић одваја од Вуковог језика а спаја с Пивом и Дробњаком и србијанским делом шумадијско-војвођанског дијалекта.
- 41) И код Вука и у Тршићу је: *Маџар*.

403. У вези с акценатским појавама ваља се задржати на овим питањима.

1) У данашњем тршићком говору нису очуване све Вукове и Даничићеве неакцентоване дужине. Овом се особином данашњи тршићки говор разликује и од говора Пиве и Дробњака а слаже са шумадијско-војвођанским дијалектом. У поређењу са шумадијско-војвођанским диј. тршићки говор много боље чува дужине, али је важно истаћи да су услови за скраћивање у оба случаја исти. У својој дисертацији *Сремски говор* скраћивање неакц. дужина у шумад.-војвођ. дијал. тумачио сам утицајем косовско-ресавског дијал.²⁸. На то ме је упућивала и структура становништва. С обзиром на порекло јадарског становништва, не може се дати исто објашњење за губљење дужина у тршићком говору. У шум.-војв. диј. то је појава старијег датума. У тршићком говору скраћивање дужина је новија појава којој не треба тражити дубоку старину. У питању је, вероватно, процес који је — у већој или

²⁷ В. т. 293.

²⁸ СДЗБ XIV 394.

гим новоштокавским четвороакцентатским говорима. То је новија појава уједначавања акцента у парадигми према ном. синг.

4) У Даничића је *крајјеви* — *крајјева* — *крајјевима* (Срп. акц. 24). У данашњем тршићком говору је, као и у шумад.-војвођ. диј.³³, *крајјеви* — *крајјева* — *крајјевима*.

5) Код Даничића ном. пл. именице *вѣнац* гласи *вѣнци*, а у Тршићу, као и у Пиви и Дробњаку³³, *вѣнци*. У шумад.-војвођ. диј. је као код Даничића³⁴.

6) Код Даничића ном. пл. именице *мѣмак* гласи *мѣмци* и *мѣмци*, а у Тршићу, као и у Пиви и Дробњаку³⁵, *мѣмци*. У шумад.-војвођ. диј. је *мѣмци*³⁶.

7) У Даничића је *ѡрао* — *ѡрлови*, а у данашњем тршићком говору *ѡрѡ* — *ѡрлови*.

8) Као и у Пиви и Дробњаку³⁷, а супротно Даничићу, код плуралија тантум типа *вѣѣша* јавља се у вези с предлозима метатонијски акценат (*нѣ вѣѣша* и сл.). У Срему³⁸ и у Поцерини³⁹ само архаични облици инстр. и лок. пл. имају уз предлоге метатонијски акценат (*ѣред вѣѣши*, *нѣ вѣѣши*). Али ове две појаве не треба доводити у везу тако да овде у ствари ваља указати на повезаност данашњег тршићког говора са говором Пиве и Дробњака.

9) У данашњем тршићком говору акценат се и у множини *ѣ-*основа неутр. помера према крају (*ѡугмѣѣа*), док код Даничића то није случај. Тршић се слаже са говором постојбине Вукових предака⁴⁰ и са шумад.-војвођ. дијал.⁴¹.

10) У данашњем тршићком говору, у односу на Даничића, знатно је више двосложних придева који у неодређеном виду имају неки од силазних акцената (˘ или ˘) а у одређеном виду (˘) на првом слогу (*зѡрдѣѣѣ*, *лѡднѣ* и сл.). Тршић се по овој особини не разликује само од Вука и Даничића, већ и од говора Пиве и Дробњака⁴², а слаже са шумад.-војвођ. диј.⁴³.

11) Акцентатским односом код личних заменица *мѣнѣ* — *кѡѡ мене* данашњи тршићки говор се одваја и од Вука и од говора Пиве и Дробњака а слаже са шумад.-војвођ. диј.⁴⁴.

³³ М. С. Московљевић, *Акцентатски систем њоцерског говора*, 18. Б. М. Николић, ЗбМСФЛ IV—V 228; НЈ нс XIII 3—5, 249—251; СДЗб XIV 251.

³⁴ СДЗб X 191.

³⁵ СДЗб XIV 249.

³⁶ СДЗб X 189.

³⁷ СДЗб XIV 248.

³⁸ СДЗб X 249.

³⁹ СДЗб XIV 265.

⁴⁰ Московљевић, о. с. 12.

⁴¹ СДЗб X 260—262.

⁴² Московљевић, о. с. 34—35. Б. М. Николић, СДЗб XIV 269; НЈ нс XIII 3—5, 258.

⁴³ СДЗб X 282—289.

⁴⁴ СДЗб XIV 276—285. и тамо наведена литература. ЈФ XXIV 321—326.

⁴⁵ ЈФ XXIII 227—233.

12) Акценат показне заменице *двāј*, *днāј* одваја данашњи тршићки говор и од Пиве и Дробњака и од Вука а приближава шумад.-војвођ. диј.⁴⁵ где такође постоји ова појава.

13) Тросложни глаголи сложени од *ићи* код Вука у већини случајева имају (') на претпоследњем слогу (*изаћи* и сл.). У данашњем тршићком говору ови глаголи гласе *изаћи* = *изаћи* и сл. У Пиви и Дробњаку⁴⁶ и шумад.-војвођ. диј.⁴⁷ подједнако је *изаћи* и *изаћи*.

14) Према Вуковом *озејсџи* у данашњем тршићком говору је *дзџисџи*. У Пиви и Дробњаку⁴⁸ и у шумад.-војвођ. диј. је *дзџисџи* и *озејсџи* и сл.⁴⁹.

15) Као и у Пиви и Дробњаку.⁰ и у шумад.-војвођ. диј.⁵¹, и у данашњем тршићком говору акценат глаголског придева радног тросложних глагола сложених од *ићи* гласи двојако: *изишб* и *изишб*, док је код Даничића *ојишао* (о. с. 109).

16) Према Даничићевом *начињен* и сл. у данашњем тршићком говору је, као и у Пиви и Дробњаку⁵² и у Мачви⁵³, *учињена* и сл.

17) Као и у Пиви и Дробњаку⁵⁴ и у шумад.-војвођ. диј.⁵⁵, и у данашњем тршићком говору нема презентског Даничићевог акцента *ијечемо*, *ијечџе*, већ се говори само *ијечемо*, *ијечџе*.

18) Према Даничићевом *бѣрем* у данашњем тршићком говору је *бѣрем*. С обзиром на то да се у шумад.-војвођ. диј. говори и *бѣрем* и *бѣрем*⁵⁶, може се рећи да је тршићка ситуација ближа шумад.-војвођ. него Вуковој и Даничићевој.

19) Према Вуковом *иозвѣм* у Тршићу је *иозвѣм*. Овај акценат чешћи је и у Мачви⁵⁷. У Пиви и Дробњаку је као у Тршићу (СДЗБ X 322—323).

20) Према Вуковом през. гл. *дāвати*: *дāјем* (*дāјем*) у данашњем тршићком говору забележио сам *дāјем*. Тај сам акценат слушао и у Мачви поред *дāјем* и *дāјем*.

21) Према Вуковом и пивско-дробњачком⁵⁸ *кдијам* у данашњем тршићком говору је *кдијам*. У шумад.-војвођ. диј. постоје оба акц.⁵⁹.

404. У вези са м о р ф о л о ш к и м појавама ваља се задржати на овим питањима.

⁴⁵ Московљевић, о. с. 50. Б. М. Николић, СДЗБ XIV 276.

⁴⁶ СДЗБ X 306.

⁴⁷ СДЗБ XIV 295. З6МСФЛ VI 129. Московљевић, о. с. 57.

⁴⁸ СДЗБ X 304—305.

⁴⁹ СДЗБ XIV 288. Московљевић, о. с. 57—58.

⁵⁰ СДЗБ X 370.

⁵¹ СДЗБ XIV 295. З6МСФЛ VI 132. Московљевић, о. с. 78.

⁵² СДЗБ X 372.

⁵³ З6МСФЛ VI 132.

⁵⁴ СДЗБ X 321.

⁵⁵ СДЗБ XIV 288—289. З6МСФЛ VI 133. Московљевић, о. с. 84.

⁵⁶ СДЗБ XIV 296—297. З6МСФЛ VI 134—135. Московљевић, о. с. 84.

⁵⁷ З6МСФЛ VI 135.

⁵⁸ СДЗБ X 325.

⁵⁹ СДЗБ XIV 300; З6МСФЛ VI 136.

8) Као и у Поцерини⁶⁵ и у Мачви⁶⁶, и у данашњем тршићком говору постоје заменички ликови *са шебом*, *за себом*. Овом се особином данашњи тршићки говор одваја од Вука и Пиве и Дробњака.

9) Ни Тршићу, ни Вуку ни шумадијско-војвођанском дијалекту нису познати дробњачки ликови *ови*, *ша*, *они*.

10) У Тршићу је датив броја *двѐ*: *двѐма* = *двѐма*. И Вук је регистровао овај облик (П. Ивић, о. с. 134).

11) И у Тршићу, и код Вука (П. Ивић, о. с. 134) и у Пиви и Дробњаку (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 20) срећу се ликови *чешворо* — *чешверо*.

12) У својој рецензији на *Усамљеног јуношу* Вук замера Видаковићу што употребљава 3. л. мн. на -у и од глагола *и/и*-основа (НС 1815, стр. 831). Иако се у данашњем тршићком говору код глагола VII и VIII Белићеве врсте у 3. пл. през. у већини примера чува наставак -е (*бџае*, *наградае*, *дџае*, *увере* итд.), ипак се у мањем броју случајева јавља и наставак -у (*дџлазу*, *дџносу*, *мџлу*). У 3. пл. през. гл. *хџџи* доследан је наставак -у: *дџу*, *нџу*. У шумад.-војвођ. дијал. такође се шири наставак -у⁶⁷. Вуковић за Пиву и Дробњак не наводи ширење наст. -у.

13) Код глагола I Белићеве врсте чија се инфинитивна основа свршава на *к* и *г* продрли су у 3. пл. през. сугласници *ч* и *ж* из осталих лица презента где су добивени I палатализацијом: *довучу*, *идчу*, *сечу*, *шучу*, *мџру* (< *можу*). Ова појава постоји и у шумад.-војвођ. диј.⁶⁸, али је нема ни у Вука ни у Пиви и Дробњаку.

14) Из 3. пл. аориста -и- се шири и на остала лица пл.: *ддошмо*, *погледашмо*. Ова појава, додуше, није доследна: *идосмо*, *идбегосмо*. Ове појаве нема ни код Вука ни у Пиви и Дробњаку, али постоји у шумад.-војвођ. диј.^{68а}.

15) Код глагола I Белићеве врсте чија се основа свршава сугласницима *с* и *з* у трпном придеву јавља се у Тршићу *ш* и *ж* аналогичном према глаголима VII Белићеве врсте: *донџен*, *извџене*, *идвџене* и сл. Овакве облике срећамо и у првим Вуковим радовима; исп. у рец. на I и II част *Љубомира у Јелисијуму*: *донџена* (НС 1817, стр. 456), *донџен* (НС 1817, стр. 495). Ова појава постоји и у Пиви и Дробњаку⁶⁹ и у шумадијско-војвођанском дијалекту.⁷⁰

16) У раним својим радовима Вук чешће употребљава облик *би* и за I. и 2. пл. потенцијала, али има и *бисмо* (*бисџе*). Карактеристична је ова реченица из рецензије на *Љубомира у Јелисијуму*: „Кадъ бы смо имали граматикалне школе, морали бы имати и Граматику“ (НС 1817, стр. 519). А у *Писменици* у глаголској парадигми наводи облике: *ми би били*, *ви би били* (55), *ми би бивали*, *ви би бивали* (59), *ми би ћели*, *ви би ћели* (62), *ми би карали*, *ви би карали* (66), *ми би карани били*, *ви би карани били* (69), *ми би орали*, *ви би орали* (77), *ми би орани били*,

⁶⁵ Московљевић, о. с. IV.

⁶⁶ ЗБМСФЛ I 166.

⁶⁷ СДЗб XIV 349—350. ЗБМСФЛ I 167. Московљевић, о. с. V.

⁶⁸ СДЗб XIV 354—355.

^{68а} ЗБМСФЛ I 167. СДЗб XIV 351.

⁶⁹ ЈФ XVII 73.

⁷⁰ СДЗб XIV 353. Московљевић, о. с. 80.

Б) У вези с а к ц е н т и м а случајеви наведени под: 1) (губљење дужина), 4) (*крáјевн-крáјевн-крáјевн*), 10) (акценат придевског вида *здравѝ, ладнá*), 11) (*менé — кóд мене*), 12) (*двáј*), 18) (*бёрём*).

В) У вези с о б л и ц и м а случајеви наведени под: 1) (*Дрáго: (Дрáгэ — Дрáгн)*), 3) (*мáшнóм*), 8) (*сá шебóм*), 12) (*дóдлазú*), 13) (*йéчú*), 14) (*дóдóшмо*), 16) (*ми би йисали*).

409. Мање је појава које повезују данашњи тршићки говор и Пиву и Дробњак, раздвајајући их од Вука и шумад.-војвођ. диј. То су од наведених акценатских појава случајеви под: 5) (*вéнци*), 6) (ном. пл. *мóмци*), 8) (*нá врáша*).

410. То све значи да је оним својим особинама којима се издваја од Вука данашњи тршићки говор ближи шумад.-војвођ. диј. него Пиви и Дробњаку.

411. Н а п о м е н а. У Јужнословенском филологу, књ. XXVI, св. 1—2, А. М л а д е н о в и ћ је објавио рад *Језичке особине Вуковог краја из 1861. године* (стр. 293—336). Материјал је црпао из приповедака које су записали 1861. год. ђаци лозничке основне школе. У закључку свога рада Младеновић упоређује језички материјал ових приповедака са данашњим тршићким говором и Вуковим језиком и долази до тачног закључка да — *in ultima linea* — језик ових приповедака логично представља једну етапу у развоју од Вуковог језика до данашњег тршићког говора.

Младеновић сматра да се за сада не може дати објашњење једино појави што се резултати друге палатализације у дат.-лок. јд. именица *a*-основе чувају код Вука и у данашњем тршићком говору а нема их у језику лозничких ђака из 1861 (о. с. 334).

Можда се, међутим, објашњење ипак може наћи. Познато је да је Вук често истицао како је говор варошког становништва искварен. Он је, додуше, првенствено мислио на војвођанске вароши, али вероватно ни у србијанским није било боље. Иако можда сви ђаци — скупљачи ових приповедака нису потицали из саме Лознице, треба узети у обзир то да су деца лако подложна утицају средине, тим пре сеоска деца утицају варошке средине. А можда су и сами казивачи хтели да свој језик учине мало отменијим и на тај начин што су уклонили резултате II палатализације у дат.-лок. јд. именица *a*-основе. Иначе, и сáм знам на основу теренског испитивања да је и данас језик мање образованог градског становништва у неким цртама (па и у овој о којој је реч) дијалекатски екстремнији од околног сеоског.

III. ОДНОС ДАНАШЊЕГ ТРШИЋКОГ ГОВОРА ПРЕМА ГОВОРУ ПИВЕ И ДРОБЊАКА

412. Неке сам разлике већ навео говорећи о гласовним, акценатским и обличким разликама између данашњег тршићког говора и Вука; то су:

А) У вези с а г л а с о в и м а случајеви наведени под 1г (*йрб-: йри-*).

6) У данашњем тршићком говору, као и у шумад.-војвођ. диј.⁸¹, нема повлачења акц. према крају у лок. синг. именица *о/џо*-основа неутр. (*злаџу*), што постоји у Пиви и Дробњаку⁸².

7) У Тршићу је, као и у Даничића и у шумад.-војвођ. диј.⁸³, *рџкџ*, а у Пиви и Дробњаку *рџкџ*⁸⁴.

8) У данашњем тршићком говору, као ни у Вука ни у шумад.-војвођ. диј.⁸⁵, нема појава у акценту неодређеног вида придева типа: *ндв — ндџа — ндџо*, *мџк — мџка — мџко*, *бџсџар — бџсџара — бџсџиро*. Ова појава постоји у Пиви и Дробњаку⁸⁶.

9) У данашњем тршићком говору, као и у шумад.-војвођ. диј.⁸⁷ нема заменичке ситуације типа *мџне — код мене* што постоји у Пиви и Дробњаку⁸⁸.

10) Ни у данашњем тршићком говору, ни у Вука ни у шумад.-војвођ. диј.⁸⁹ нема преношења акцента типа *дџџ браџа*, које постоји у Пиви и Дробњаку⁹⁰.

11) У данашњем тршићком говору је, као већином код Вука, *дџнџи*, а у Пиви и Дробњаку, слично шумад.-војвођ. диј.⁹¹, *дџнџи* и *донџи*.

12) Као у Вука и у шумад.-војвођ. диј.⁹², и у данашњем тршићком говору двосложни глаголи сложени од *џћи* гласе *наџи*, *џћи* и сл. У Пиви и Дробњаку је *дџћи* и *дџћи*⁹³.

13) У данашњем тршићком говору је као у Вука: *џрџџи*, а у Пиви и Дробњаку *џрџџи*⁹⁴. У шумад.-војвођ. диј. је као у Тршићу⁹⁵.

14) Као код Вука и у шумад.-војвођ. диј.⁹⁶, и у данашњем тршићком говору је *берџмо*, *чиџџмо* и сл., док је Вуковић у Пиви и Дробњаку забележио и акценте *жџџмо* (поред *жџџмо*)⁹⁷.

15) Као код Даничића и у шумад.-војвођ. диј.⁹⁸, и у данашњем тршићком говору глаголи сложени од типа *џџћи* гласе у през. *исџџџ* и сл., тј. имају (') на основи. У Пиви и Дробњаку увек је *дџџџџџ*⁹⁹, тј. с (') на префиксу.

⁸¹ НЈ XIII 256—257. СДЗБ XIV 264—267.

⁸² СДЗБ X 252.

⁸³ СДЗБ XIV 241. НЈ XIII 260. Московљевић, о. с. 4.

⁸⁴ СДЗБ X 231.

⁸⁵ СДЗБ XIV 276—285. ЈФ XXIV 321—326. Московљевић, о. с. 36—46.

⁸⁶ СДЗБ X 277, 278, 280.

⁸⁷ ЈФ XXIII 227—233.

⁸⁸ СДЗБ X 263—267.

⁸⁹ НЈ XII, св. 3—6, стр. 173. За колубарски в. т. 421 (9).

⁹⁰ СДЗБ X 300.

⁹¹ Московљевић, о. с. 57. Ј. Вуковић, СДЗБ X 305.

⁹² СДЗБ XIV 294. ЗБМСФЛ VI 129. Московљевић, о. с. 57.

⁹³ СДЗБ X 306.

⁹⁴ СДЗБ X 304—305.

⁹⁵ СДЗБ XIV 288. ЗБМСФЛ VI 130. Московљевић, о. с. 57—58.

⁹⁶ СДЗБ XIV 286—304. ЗБМСФЛ VI 133—137.

⁹⁷ СДЗБ X 320—325.

⁹⁸ ЗБМСФЛ VI 133. Московљевић, о. с. 84.

⁹⁹ СДЗБ X 321—322.

16) Презент глагола *иди* гласи у данашњем тршићком говору као у Даничића: *идѐм* — *идѐмо* — *идљ*. У Поцерини¹⁰⁰ и Шапцу¹⁰¹ је *идѐм*. У Мачви је *идѐм* (југозапад) и *идѐм* (исток)¹⁰² а у Срему се свугде чују оба акцента¹⁰³. У Пиви и Дробњаку је *идѐм* — *идѐмо* и *идѐмо* — *идљ*¹⁰⁴.

17) У данашњем тршићком говору је, као у Вука, *ийјѐмо* и сл. У шумад.-војвођ. диј. ¹⁰⁵ је *ийјѐмо* и *ийјѐмо*. У Пиви и Дробњаку је *ийјѐм* а само у Дужима *ийјѐм*.

18) У данашњем тршићком говору, код Вука и у Мачви¹⁰⁶ је *чешљаѝе*, а у Пиви и Дробњаку *чешљамо*¹⁰⁷.

19) Као код Вука и у шумад.-војвођ. диј. ¹⁰⁸, и у данашњем тршићком говору је *иуѝтају* и сл. а у Пиви и Дробњаку *ийѝтају* и *ийѝтају*¹⁰⁹.

20) Као код Даничића, и у данашњем тршићком говору је *сведѝм*, док у Пиви и Дробњаку *сѝдѝм*¹¹⁰.

21) Као и код Даничића и у Мачви¹¹¹, и у данашњем тршићком говору је *жѝрѝм*, а у Пиви и Дробњаку *жѝрѝм*¹¹².

22) У Даничића, данашњем тршићком говору и у шумад.-војвођ. диј.¹¹³ је *вдлѝ* (3. пл. през.), а у Пиви и Дробњаку *вдлѝм*¹¹⁴.

23) У данашњем тршићком говору је, као код Даничића и у шумад.-војвођ. диј. ¹¹⁵, *жѝвѝмо*, а у Пиви и Дробњаку још и *жѝвѝмо*¹¹⁶.

414. Сводећи ово излагање о разлици између данашњег тршићког говора и говора Пиве и Дробњака треба да нагласим да се данашњи тршићки говор, разликујући се од Пиве и Дробњака, готово увек слаже с Вуком а у највећем броју случајева слаже се и са шумад.-војвођ. дијалектом.

О разликама између данашњег тршићког говора и Вука говорио сам напред.

Пун паралелизам између данашњег тршићког говора, Вука и шумад.-војвођ. диј. постоји

А) У вези с акцентом у случајевима наведеним под: III 1) (*иѝрѝсѐм* према *иѝрѝсѐм* у Пиви и Дробњаку), 2) (одсуство дужина типа

¹⁰⁰ Московљевић, о. с. 83.

¹⁰¹ З6МСФЛ IV—V 227.

¹⁰² З6МСФЛ VI 134.

¹⁰³ СДЗ6 XIV 293.

¹⁰⁴ СДЗ6 X 322.

¹⁰⁵ СДЗ6 XIV 298. З6МСФЛ VI 135. Московљевић, о. с. 83.

¹⁰⁶ З6МСФЛ VI 136.

¹⁰⁷ СДЗ6 X 325.

¹⁰⁸ З6МСФЛ VI 136.

¹⁰⁹ СДЗ6 X 326.

¹¹⁰ СДЗ6 X 325.

¹¹¹ З6МСФЛ VI 136.

¹¹² СДЗ6 X 326.

¹¹³ Мој материјал.

¹¹⁴ СДЗ6 X 325.

¹¹⁵ Мој материјал.

¹¹⁶ СДЗ6 X 327.

- 4) У вези са судбином јата код глагола типа *свѣтѣи* тршићке су прилике најближе приликама у Бадовинцима, месту у југозападној Мачви, што је и разумљиво.
- 5) У осталим случајевима у вези с рефлексима кратког јата испред *ј* мачвански се и тршићки говор поклапају (*сѣдариѣи, бијѣде, није*). Једино: у Мачви је *ди*, а у Тршићу *ђе*.
- 6) У Тршићу је углавном *видио* (*видео*). Приближно тако је и у Мачви.
- 7) У вези с односом рефлекса *Ѣ* и *и* у флексивним наставцима Тршић и Мачва се слажу.
- 8) У Тршићу је *гњѣздо*, а у Мачви *гњѣздо = гњѣздо*.
- 9) И у Тршићу и у Мачви је *сѣкира = сѣкера*.
- 10) У Тршићу је *синѣца*, а у Мачви *сѣнице*.
- 11) У Тршићу је *кдѣба*, а у Мачви *кдѣба*.
- 12) И тршићки и мачвански говор захваћени су и потпуним и делимичним редукцијама вокала.
- 13) И у Тршићу и у Мачви јављају се елизиде вокала.
- 14) И у Тршићу и у Мачви јављају се ликови као: *вѣмо, вѣкѢ* и сл.
- 15) У вези с контракцијом завршне вокалске групе у глаг. прид. радном тршићки и мачвански говор се слажу.
- 16) И у Тршићу и у Мачви је: *сѣнице — рѣнѣк, љнѣколо*.
- 17) У Тршићу реч *као* има ове ликове: *ко, ка, каѢ*, а у Мачви: *као, ко, ка, ки*.
- 18) И у Тршићу и у Мачви јављају се контракције типа *ѣдсѢ* и сл.
- 19) И у Тршићу и у Мачви доследно је: *јѣдѣнѣс* и сл.
- 20) У Тршићу нисам забележио лик *ноѢос* који се јавља у Мачви.
- 21) У Тршићу је *лѣни (лѣне)*, а у Мачви *лѣне = лѣни*.
- 22) У Тршићу је *бѣгрѣн*, а у Мачви *бѣграм*.
- 23) У Тршићу нисам констатовао затворену артикулацију вокала *а* која се у Мачви може срести пре свега у вези с усненим сугласницима и сонантима.
- 24) И у Тршићу и у Мачви срећу се ликови: *догоѣај, долеко, чораѣа*.
- 25) И у тршићком и у мачванском говору губи се сугласник *х* у принципу с истим консеквенцијама.
- 26) И Тршићани и Мачвани радо сугласник *Ѣ* замењују сугласником *в*.
- 27) И у Тршићу и у Мачви постоје трагови алтернације *Ѣ : ѣ*, у Мачви нешто изразитији.
- 28) У принципу прилике су исте и у вези са сугласницима *в, ј, ш, ч, ж, џ, љ, њ, њ, њ, л, н, к* и *г*.

29) И у Тршићу и у Мачви звучни сугласници на апсолутном крају речи изговарају се као полузвучни, али никад не постају дефинитивно безвучни.

30) И у Тршићу и у Мачви у през. глаг. *моћи* јављају се ликови: *мѡрѣ, нѣ мору*.

31) Група **stj > шш* и у Мачви и у Тршићу.

32) И у Мачви и у Тршићу през. глагола *искаћи* гласи: *ѡскā = ѡшшѣ = ѡшћѣ*.

33) У Мачви је *кѣшшѣн = кѣшћен*, а у Тршићу *кѣшћен*.

34) И у Мачви и у Тршићу јавља се аналошко *шћ* код неких итератива VI Белићеве врсте: *нāмешћаѡи* и сл.

35) И у Мачви и у Тршићу **skj > шш*.

36) И у Тршићу и у Мачви је: *дѡћи*. Али сам у Мачви забележио и *изѡиѡи* (поред чешћег *изѡи/изѡи* и сл.), што у Тршићу нисам могао констатовати.

37) И у Тршићу и у Мачви ново јотовање извршено је у истим категоријама у којима и у књижевном језику.

38) У вези с најновијим јотовањем треба узети у обзир чињеницу да тршићки говор представља слободну мешавину ијекавизма и екавизма а да је мачвански говор екавски, али да сам првенствено у говору старијих особа забележио и нешто ијекавских ликова. Могу рећи да мачвански примери *кљѣшшѣе*, — *ћѣвѡјка*, *ћѣраѡи*, — *мѣћед* одговарају тршићким приликама и да и остали мачвански ијекавски случајеви не дају повода да се констатује било каква дубока принципска разлика између Тршића и Мачве.

39) И у Тршићу и у Мачви је *ѡбсѡи/једанѣс*.

40) И у Мачви и у Тршићу је *ѡѡѡца, чѣла*.

41) У Мачви је *шѣница/ѡшѣница, сѡјјѣ/ѡсѡјје* а у Тршићу *шѣница, сѡјѣ*.

42) И у Мачви и у Тршићу јавља се *-вш-/-ѡш-, -вч-/-ѡч-*.

43) У Тршићу је *гњѣздо* а у Мачви *гњѣздо/гњѡздо*.

44) И у Тршићу и у Мачви је *знѡш/нāдѣш*.

45) И у Тршићу и у Мачви је *ш њѡм*.

46) И у Тршићу и у Мачви је *рѡжљѡѡи*.

47) И у Тршићу и у Мачви је *кѡѡѡѡи*.

48) У Тршићу је *вѡш'њѡк*, а у Мачви *вѡћњѡка*.

49) У Тршићу је *ѡваѡѡио* а у Мачви *ѡваѡѡѡ (ѡфаѡѡѡ)*.

50) И у Мачви и у Тршићу је: *башча/башѡѡа*.

51) И у Мачви и у Тршићу је у принципу *рѡвна/дѡмно*.

52) И у Тршићу и у Мачви је *гѡмно (гѡвно)*.

53) И у Тршићу и у Мачви је *млѡго/млѡдо*.

54) У Тршићу је *млѡда* а у Мачви *млѡда/млѡд*.

55) И у Тршићу и у Мачви је *зѣмља/зѣмња*.

56) И у Тршићу и у Мачви је *-вљ-/-љ-*.

57) И у Тршићу и у Мачви је *вл/л*.

58) И у Тршићу и у Мачви је *ѡдѡне*.

59) У Тршићу је *ддма* а у Мачви *ддма/дма*.

60) И у Тршићу и у Мачви је *йāнићим*.

61) У вези с односом *шић/ћ* и у Тршићу и у Мачви је *двйићина/дйићина*.

62) У Тршићу је *брез* а у Мачви *брез/йрез*.

418. У вези с а к ц е н т о м треба говорити о овим појавама.

1) И у мачванском и у тршићком говору губе се Даничићеве неакцентоване дужине; у мачванском говору у већем броју категорија него у тршићком, али су услови у оба говора исти.

2) Принциписки у истим случајевима и у тршићком и у мачванском говору јављају се неакцентоване дужине којих нема код Даничића.

3) У лок. јд. именица м. р. *о/јо*-основа са старим акцентом на почетном слогу прилике су исте и у Мачви и у Тршићу.

4) Слично је и у ном. мн., ген. мн. и дат.-инстр.-лок. мн. Од разлика у детаљима забележимо да је у Мачви, као и код Даничића, *снѣгови*, а у Тршићу *снѣгови*. Али мислим да овим појединостима не треба придавати особит значај при проучавању порекла данашњег тршићког говора.

5) И у Тршићу и у Мачви је: *крајевѝ* — *крајѝвѝ* — *крајевѝма*.

6) У Тршићу је ном. мн. *мѝмѝци* а у Мачви *мѝмѝци*.

7) У Мачви нема појаве *на вѝраћѝа/вѝраћѝима* која постоји у Тршићу. У Мачви је: *на вѝраћѝа/вѝраћѝима*.

8) У осталим појавама у вези с акцентом именица средњег рода *о/јо*-основа мачванске и тршићке прилике принциписки су једнаке.

9) У множини именица средњег рода *ић*-основе и у Мачви и у Тршићу акценат се помера према крају: *увѝйѝа* — *увѝйѝѝа* — *увѝйѝѝима*.

10) Појаве у акценту у парадигми именица *а*-основе исте су и у Тршићу и у Мачви.

11) Исто важи и за акценат у парадигми именица *й*-основе.

12) У вези с акцентом придева тршићки и мачвански говор слажу се у две веома значајне појаве:

а) ни у Тршићу ни у Мачви нема појаве која се може представити формулом *вѝсѝо* — *вѝсѝѝа* — *вѝсѝѝѝо*;

б) и у Тршићу и у Мачви акценат се у одређеном виду придева повлачи према крају у много већем броју категорија него код Вука.

13) И у Тршићу и у Мачви постоји акценатска појава код заменица која се може изразити у формули:

мѝнѝ, кѝд мѝнѝ : мѝни, о мѝни.

14) Показне заменице *овај* и сл. у Мачви гласе: *дѝвѝј* = *дѝвѝј*, *дѝ овог* (*дѝ овог*). У Тршићу је: *дѝвѝј* (*дѝвѝј*), *дѝ овог*.

15) Акценат бројева и прилога не даје повода за посебне напомене.

16) У Мачви је *дѝнѝйѝи* (*донѝйѝи*) а у Тршићу само *дѝнѝйѝи*.

17) У Мачви је *йѝмѝрѝйѝи* (*умѝрѝйѝи*) а у Тршићу само *йѝмѝрѝйѝи*.

18) И у Мачви и у Тршићу је *йѝзѝйѝи/йѝзѝйѝи*.

19) И у Мачви и у Тршићу је *дѝћѝи*.

20) У Мачви је *дѝвѝсѝйѝи* (*йѝрѝвѝсѝйѝи*), а у Тршићу *дѝвѝсѝйѝи*.

21) У Мачви је *йѝуѝйѝи, йѝзѝуѝйѝи, озѝйѝсѝйѝи* а у Тршићу *уѝйѝи, уѝуѝйѝи* = *дѝзѝйѝсѝйѝи*.

22) Аориски акценат принципски је исти у Тршићу и у Мачви.

23) Ни у Мачви ни у Тршићу нема у акценту глаг. прид. радног појаве која се може изразити у формули *идчео* — *идчела* — *идчело*, већ су прилике као у књиж. јез.

24) У Мачви је: *изшѣб* = *изшиб* (*изшило*), а у Тршићу *изшѣб* = *изшиб*.

25) Ни у глаг. прид. трпном ни у Тршићу ни у Мачви нема појаве која се може изразити формулом: *идчѣи* — *идчѣша* — *идчѣшо*, већ су прилике као у књиж. јез.

26) И у Мачви и у Тршићу је: *учињѣна*.

27) И у Мачви и у Тршићу само је *идчѣмо*, *чишѣмо* и сл.

28) И у Мачви и у Тршићу само је *извѣзѣм*, *исидѣчѣ*.

29) У Мачви је *донѣсѣм* = *дднесѣм* а у Тршићу *дднесѣш* = *идре-несѣмо*.

30) У Мачви је *идѣм/идѣм* а у Тршићу само *идѣм*.

31) И у Мачви и у Тршићу је *нађѣ/идђѣмо*.

32) У Мачви је *берѣ* (*бѣрѣ*) а у Тршићу само *берѣмо*.

33) У Мачви је *идозѣвѣ/идозѣвѣ* а у Тршићу само *идозѣвѣ*.

34) У Мачви је *идѣјѣм* (*идѣјѣ*) а у Тршићу само *идѣјѣмо*.

35) У Мачви је: *кодѣам* (*кодѣам*) а у Тршићу само *кодѣам*.

36) И у Мачви и у Тршићу је *чѣшѣам се*.

37) И у Мачви и у Тршићу је: *идѣам*, *идѣмо*.

38) У Мачви је: *идѣшѣ*, а у Тршићу: *идѣшѣ*.

39) И у Мачви и у Тршићу је: *не вѣла* = *не вѣлаѣ*.

40) И у Мачви и у Тршићу је: *чѣвајѣ*, *сидѣмајѣ*.

41) И у Мачви и у Тршићу је: *жѣурѣ*.

42) И у Мачви и у Тршићу је: *није* = *није*.

419. У вези са морфологијом треба говорити о овим појавама.

1) Наставци „тврдих“ основа у већем се броју категорија шире на „меке“ основе у мачванском говору него у тршићком. Ево схеме:

Тршић	Мачва
<i>кодѣом</i>	<i>кодѣом</i>
<i>идѣшеви</i> (<i>идѣрѣови</i>)	<i>идѣшеви</i> (<i>идѣрѣови</i>)
<i>идѣшег</i>	<i>идѣшого</i> (<i>идѣшег</i>)
<i>идѣшѣм</i>	<i>у идѣшѣом</i> (<i>идѣшѣм</i>)
<i>идѣшѣ</i>	<i>идѣнашѣом</i> (<i>идѣследње</i>)
<i>идѣшо</i>	<i>идѣшо</i> (<i>идѣше</i>)

2) И у Тршићу и у Мачви инстр. јд. именице *идѣшѣ* гласи: *идѣшѣом*.

3) И у Тршићу и у Мачви јављају се множински ликови као *идѣшѣеви*.

4) И у Тршићу и у Мачви постоји ген. мн. *идѣшеци*.

5) И у Тршићу и у Мачви јавља се архаични ак. мн. *идѣшѣи*.

6) У Тршићу нема архаичних инстр. мн. и лок. мн. именица м. р. који се спорадично могу срести у Мачви.

7) У Тршићу је: *Драго* — *Драгѐ* — *Драгѝн*. Оваква се промена јавља и у Бадовинцима, у југозападној Мачви (поред ређег *Аца* — *Ацѐ*). На осталом делу мачванске територије је: *Бџа* — *Бџѐ*.

8) И у Тршићу и у Мачви тросложна и вишесложна лична имена на *-ија* задржавају ту варијанту : *Вићѝнија*.

9) Суфикс *-ин* чува се у јд. и у Тршићу и у Мачви: *чџанин* и сл.

10) У Тршићу је *ћџд*, *ћџдови*, а у Мачви *дџда* = *ћџд*, *дџдови*.

11) И у Тршићу и у Мачви је: *вџче*, ген. јд. *вџчера*.

12) И у Тршићу и у Мачви јавља се у мн.: *јаја* = *јајџѝа*.

13) Измена сугласника *к*, *г* и *х* испред *и* у *џ*, *з* и *с* у дат.-лок. јд. именица *а*-основе у Тршићу је доследнија него у Мачви.

14) И у Тршићу и у Мачви вок. јд. тросложних женских личних имена на *-ица* гласи: *Мѝлица*.

15) И у Тршићу и у Мачви чест је наст. *-и* у ген. мн. именица *а*-основе.

16) У Тршићу нисам чуо примере с архаичним лок. мн. именица *а*-основе који се могу спорадично срести у Мачви.

17) И у Тршићу и у Мачви ном. мн. именице *свиња* гласи: *свиње*.

18) У Тршићу је *наћве*, а у Мачви *наћуве*.

19) У Тршићу је инстр. јд. *маѝти* = *маѝћу* = *маѝћом*, а у Мачви: *маѝћом* = *глаћу*.

20) У Тршићу нема ном. мн. типа *јѝнџди*, који се среће у Мачви.

21) И у Тршићу и у Мачви именица *маѝти* једнако се деклинира.

22) У Тршићу нема дат. јд. *мѝнѐ*, *ѝџѐ* који се спорадично може чути у Мачви поред чешћег *мѝни*, *ѝџби*.

23) У Тршићу нема енклитичког дат. јд. *је м. јој* који се спорадично јавља у Мачви.

24) И у Тршићу и у Мачви јављају се, поред чешћих књижевних, и ликови: *ѝџџом*, *сеџџом*.

25) И у Тршићу и у Мачви јавља се лик: *јаџи*.

26) И у Тршићу и у Мачви јављају се ликови типа: *Јџвањџан*, — *џрмѝнски*.

27) И у Тршићу и у Мачви је: *виѝли*.

28) И у Тршићу и у Мачви постоје компаративи типа: *лџѝѝији*.

29) У Тршићу је *дџли*— *дџџџ*, а у Мачви *дџли*, *дџли*.

30) У Тршићу је *дџџѐ*, а у Мачви *дџџѐ* = *дџџѐ*.

31) И у Тршићу и у Мачви је: *њѝн* и *нџѝн*.

32) У Тршићу је *њџџ* и *њџџџ*, а у Мачви *њџџ*, *њџџ*, *њџџџ* и *њѝн*.

33) И у Тршићу и у Мачви је: *каџџ* = *каџџ*.

34) И у Тршићу и у Мачви је: *чџѝрѝ*, — *јџџѝнѝс*, — *ѝџѝѝѝ*.

35) И у Тршићу и у Мачви је: *јџџѝрџѝ* = *јџџѝнѝѝѝ*.

36) У Тршићу сам записао *јџџѝѝ*, а у Бадовинцима *јџџѝѝѝ*.

37) И у Тршићу и у Мачви је *нџѝ* = *нџѝ* = *нџѝѝѝ*.

38) У Тршићу је *с* = *са*, а у Мачви *с* = *са* = *сас* = *су*.

39) И у Тршићу и у Мачви јавља се предлог *увџче* у значењу „уочи“.

76) У Тршићу је императив *брџ* а у Мачви *брџи*.

77) У Тршићу је *бѣжати* (*бѣжати*, *бижати*) = *бѣгати* (*бѣгати*), а у Мачви *бѣжати* = *бѣгати*, што је принципски исто кад је реч о глаголским основама.

78) У Тршићу је *ћушати*, а у Мачви *ћушати* = *ћушати*.

79) У Тршићу је *буде* а у Мачви *буде* = *будне* = *бидне* = *биде* = *бине*.

80) У Тршићу је *идзнајем* а у Мачви *идзнајем* = *идзнџм*.

81) У Тршићу је *зайсује*, *заграђује*, *казујемо*, *дарује*, а у Мачви *дочѣкујем* = *изграђивџ се*.

82) И у Тршићу и у Мачви је *јушати* = *јусати*.

83) И у Тршићу и у Мачви има појава т. *јрислошати*.

84) И у Тршићу и у Мачви јавља се аналошко *-шћ-* код неких итератива VI Белићеве врсте: *намешћати* и сл.

V. ОДНОС ДАНАШЊЕГ ТРШИЋКОГ ГОВОРА ПРЕМА ГОВОРУ ВАЉЕВСКЕ КОЛУБАРЕ

420. Током августа 1959. год. проучавао сам говор Ваљевске Колубаре и Ваљевске Тамнаве. У монографији *Мачвански говор* (СДЗБ XVI 179—314) изнео сам само неке важније одлике говора Ваљевске Колубаре и Ваљевске Тамнаве а у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику, књ. IX (1966) објавио сам рад *Главније акценатајске особине у говору Ваљевске Колубаре* (стр. 77—95).

421. Зато је најбоље да најпре говорим о односу а к ц е н т а у тршићком говору с једне и колубарском (и тамнавском) говору са друге стране. Треба говорити о овим појавама.

1) На самом почетку ваља указати на две крупне разлике између тршићког и колубарског говора:

а) У колубарском говору (не, додуше, на целој његовој територији) јављају се, у познатој позицији, дужине типа *дѣнуши*, *нацршати*, *чидшиши*, — *гѣрав*, *кѣињѣси*, — *кућѣма*. У Тршићу тога нема. С Тршићем се слажу Мачва и Тамнава.

б) У колубарском говору (али опет не на целој његовој територији) спорадично се јавља инфинитивни акценат *јрѣћи*, поред чешћег *дѣћи*. У Тршићу тога нема. С Тршићем се слажу Мачва и Тамнава.

2) И у тршићком и у колубарском говору губе се Даничићеве неакцентоване дужине. Услови за губљење исти су у оба говора, али је у колубарском говору овом појавом захваћен већи број категорија него у тршићком.

3) Принципски у истим категоријама (кад се изузму појаве о којима је овде било речи у т. 421. 1) а) и у тршићком и у колубарском говору јављају се дужине којих нема код Вука и Даничића.

4) Ни у вези с акцентованим дужинама нема принципских разлика између тршићког и колубарског говора.

5) У вези с преношењем акц. на проклитику с именица не могу да укажем на принципске разлике између тршићког и колубарског говора.

30) Ни у глаг. прид. трпном ни у Тршићу ни у Колубари нема појаве која се може представити формулом $\bar{y}d\check{c}ei\bar{y}$ — $\bar{y}o\check{c}ei\bar{y}$ — $\bar{y}d\check{c}ei\bar{y}$, већ су прилике као у књижевном језику.

31) И у Тршићу и у Колубари је *учињена*.

32) И у Тршићу и у Колубари је *иџемо, чишамо*.

33) У Тршићу је: *извезем, исидече*, а у Колубари: *доведѐ = ддведѐ*.

34) И у Тршићу и у Колубари је *дднесџи = иренесемо*.

35) У Тршићу је *идѐм*, а у Колубари: *идѐм = идѹ*.

36) И у Тршићу и у Колубари је *ддђѐм = идђѐм*.

37) У Тршићу је *беремо*, а у Колубари *бѐремо*.

38) У Тршићу је *идзовѹ*, а у Колубари *идзвѐ = идзовћ*.

39) И у Тршићу и у Колубари је *ишјемо*.

40) У Тршићу је *кдйѐм*, а у Колубари *кдйѐ (кдйѐ)*.

41) У Тршићу је *чџишџиџе*, а у Колубари *чџишџамо = чџишџамо*.

42) И у Тршићу и у Колубари је *имамо*.

43) У Тршићу је *не ваљѐ = нѐ ваљџ*, а у Колубари *не ваљѐду = нѐ ваљѐду*, што је исто.

44) И у Тршићу и у Колубари је *чувајѹ, сѹремају*.

45) У Тршићу је *није = није*, а у Колубари *није*.

46) И у Тршићу и у Колубари је *ајдемо*, што одговара Вуку.

422. Када је реч о односу данашњег тршићког говора према говору Ваљевске Колубаре, сем о акценту, треба говорити још о овим појавама:

1) Данашњи тршићки говор представља слободну мешавину ијекавизма и екавизма. Говор Ваљевске Колубаре припада шумад.-војвођ. диј. Али је важно истаћи да сам у Колубари слушао на месту јата глас између *e* и *u*.

2) У Тршићу је *сиџео = љео = шџео*. Лик *сиџео* забележио сам и у Ваљевској Колубари; у Мачви га нема.

3) И тршићки и колубарски говор захваћени су разним вокалским редуцијама. Њих познаје и мачвански и источнобосански.

4) И тршићки, и колубарски и мачвански захваћени су разним вокалским контракцијама и елизијама.

5) И у тршићком и у колубарском губи се *x*.

6) И у Тршићу и у Ваљевској Колубари постоје појаве *вљ > љ* и *вл > л*.

7) Заменички облик *зѐ иџебом* познат је и у Тршићу и у Ваљевској Колубари.

8) У Тршићу је *њџов = њџв*, а у Ваљевској Колубари *њин*.

9) У Тршићу је *изићи = изаћи*, а у Ваљевској Колубари много чешће *изићи*, а знатно ређе *изаћи*.

10) У Тршићу је *вршији*, а у Ваљевској Колубари *врџи*.

11) И у Тршићу и у Ваљевској Колубари јавља се през. *ирише*.

12) У Тршићу нема наст. -ду у 3. л. мн. през., а у Ваљевској Колубари постоји.

13) 3. л. мн. през. типа *иџраје* постоји у Ваљевској Колубари и Мачви (разуме се, поред *иџрају*), а нема га у Тршићу.

14) Употреба ген. уз глаг. *ийиѣи* особина је и тршићког и колубарског говора.

15) Употреба ген. с предлогом *за* у случајевима типа *ориљају за лејшине* постоји и у Тршићу и у Ваљевској Колубари.

423. Говорећи о становништву западне Србије (у студији *Метанасијазичка креињања, њихови узроци и последице*, СЕЗБ XXIV, 67—68) Ј о в а н Ц в и ј и ћ указује на разлику између *јодринског* и *ваљевског* становништва. Мислим да ову Цвијићеву констатацију нарочито потврђују ове језичке чињенице.

1) Ни у Тршићу ни у Мачви нема дужина типа *дѣнѣи*, *црѣѣи*, *чѣсѣи*, — *гѣрѣв*, *кѣиѣѣи*, — *куѣама* које постоје у Ваљевској Колубари (не, додуше, на целој колубарској територији). Тамнава се слаже с Мачвом и Тршићем.

2) Ни у Тршићу ни у Мачви нема акцента типа *јрѣћи* који се спорадично може чути у Ваљевској Колубари. И овде се Тамнава слаже с Тршићем и Мачвом.

3) Ни у Тршићу ни у Мачви не може се на месту старога јата чути глас између *е* и *и*, а у Колубари може. Ж и в о ј и н П. С и м и ћ (*Предавања из српског језика на љрактичним учѣиљским љредавањима у Негојину 1882*, Бгд 1882, стр. 55. *Српска грамајика за основне школе у краљевини Србији*, Бгд 1887, стр. 177) и С т о ј а н Н о в а к о в и ћ (*Неговање језика српског*, Глас X, Бгд. 1888, стр. 66) кажу да су ову појаву слушали у ондашњем тамнавском срезу.

VI. ОДНОС ДАНАШЊЕГ ТРШИЋКОГ ГОВОРА ПРЕМА ГОВОРУ СЕЛА БИОСКЕ (УЖИЧКИ КРАЈ)

424. У Годишњаку Филозофског факултета, књ. IV (Нови Сад, 1959) др Павле Ивић објавио је *Извештај о дијалектолошкој екскурзији љо ужој Србији* (стр. 397—400). Заједно с Александром Младеновићем и групом студената проф. П. Ивић је, између осталог, посетио и село Биоску, западно од Ужица. На стр. 399—400. овога извештаја приказане су најважније особине у говору села Биоске. На тај начин у могућности смо да тршићки говор упоредимо с ужичким.

1) И Тршић и Биоска имају четвороакценатску систему млађих новоштокавских говора.

2) И у Тршићу и у Биоски у сложеницама могућно је чути силазни акценат у средини речи.

3) Биоска по свој прилици боље чува Даничићеве неакцентоване дужине од Тршића, али је важно истаћи да су услови за факултативно скраћивање које се почиње јављати и у ужичком крају у суштини исти као и у Тршићу и у шумадијско-војвођанском дијалекту.

4) И у Биоски се „под утицајем књижевног језика“ почињу јављати и екавски ликови, иако је и ово говор источнохерцеговачког типа (стр. 397).

5) И у Биоски је код рефлекса дугог јата други део дуг.

6) У Биоски „рефлекс кратког јата јогује дентале (*л, н, љ, д, с, з*; ту је и тип *сѣдок*), али не и лабијале“. У Тршићу најновијим јото-

вањем захваћени су само *л, н, њ* и *џ*; нису, дакле, захваћени *с* и *з*, а такође ни лабијали.

7) И у Тршићу и у Биоски рефлекс кратког јата иза *р* увек је *е*.

8) Према тршићком *нисам, њим*, у Биоски је *нијесам, њијем*.

9) Ликови типа *живили, бјжало* јављају се и у Тршићу и у Биоски.

10) И у Тршићу и у Биоски постоје појаве контракције вокала.

11) И у Тршићу и у Биоски постоји супституција *ф* са *в*.

12) И у Тршићу и у Биоски изгубљен је сугласник *х*.

13) У Тршићу нема појаве *-х > -к* (код *њик* и сл.) која постоји у Биоски.

14) У Биоски је *њшоро*, а у Тршићу *-оро = -оро*.

15) И у Тршићу и у Биоски јавља се през. *море = може*.

16) И у Тршићу и у Биоски постоји појава *њ > в* пред спирантима.

17) У Тршићу нема лика *дојем = дођем* који је проф. П. Ивић забележио у Биоски.

18) У Тршићу нема инстр. јд. типа *сџлим* који је проф. П. Ивић забележио у Биоски.

19) У Тршићу нема енклитике *њага* (у *њага* и сл.) коју је проф. П. Ивић забележио у Биоски.

20) Партикуле се очевидно употребљавају и у Тршићу и у Биоски.

21) И у Тршићу и у Биоски глаголи на *-а* имају у 3. л. мн. през. *-ају*.

22) У Тршићу је *награде (долазу)* а у Биоски само *-њ*.

23) И у Тршићу и у Биоски чува се инфинитивни наст. *-и*.

24) И у Тршићу и у Биоски аорист је у живој употреби.

25) У Тршићу се од облика имперфекта чува једино лик *бијаше*.

За Биоску П. Ивић каже да се имперфекат употребљава ређе од аориста па одмах у загради додаје: „... забележено свега неколико пута *бијаше*“.

26) Ни у Тршићу ни у Биоски у вези с употребом енклитика очевидно не владају строго књижевне прилике.

27) У Тршићу нисам забележио употребу акузатива у случајевима као: *њуре га виш вањру*, коју П. Ивић засведочава за Биоску.

Из свега овога се види да је говор Биоске динарскији од тршићког, што је и природно.

VII. ОДНОС ДАНАШЊЕГ ТРШИЋКОГ ГОВОРА ПРЕМА ИСТОЧНОБОСАНСКОМ ГОВОРУ

425. Најпре ћу говорити о односу данашњег тршићког говора према тузланском. Као што је познато, И в а н Б р а б е ц објавио је у Питањима књижевности и језика (књ. IV и V, св. Б) расправу *Glavnije fonetske osobine govora u tuzlanskom kraju* (стр. 43—68).

После тога упоредићу данашњи тршићки говор и шире, тј. с источнобосанским говором уопште. Као што је познато, Д а л и б о р Б р о з о в и ћ објавио је у II књ. Hrvatskog dijalektološkog zbornika

студију *О проблему ијекавскоћачавског (истоћнобосанског) дијалекта* (стр. 119—208).

А) Однос данашњег тршићког говора према тузланском говору

426. Тузлански је говор ијекавски (Брабец, стр. 48. и даље); тршићки говор представља слободну мешавину ијекавизма и екавизма.

427. Рефлекс дугога јата у тузланском је говору овакав:

а) *ријџка*;

б) *сијџено* = *сиџено*.

То значи да је тршићки говор по рефлексу дугог јата ближи тузланском него Вуковом језику и дробњачком говору.

428. О јотовању сугласника у вези с кратким јатом треба рећи ово:

а) дентали *џ* и *џ* доследно се јотују у Тршићу. Примери као *џед*, *џерајџи* и сл. чешћи су у источном делу тузланске области: „ . . . највише се јотовање чује уз Дрину, а идући према западу мање“ (Брабец, о. с. 61);

б) радни придев м. р. јд. од гл. *хџиџи* гласи у Тршићу *сиџо*, *џо*, *шџо*. У тузланском је: *сиџо*, *џо*, *џо*, *шџо*, *џео*; у ж. р. јд.: *џела*, *сџела*, *сиџела*, *шџела*, *џела*; у ж. р. мн.: *шџеле* (Брабец, о. с. 61);

в) спиранти *с* и *з* не јотују се у Тршићу. Брабец је у тузланској области констатовао *џ*, у примерима типа *осџам*, па и *џуџра* (Брабец, о. с. стр. 61);

г) У Тршићу се никад не јотују *џ*, *б*, *в* и *м*. Из последњег пасуса на стр. 61. излази да тога нема ни у тузланском говору. Међутим, идући према истоку и југу тузланске области у облицима од инф. основе гл. VII Белићеве врсте могу се срести и ликови као *живџиџи* (Брабец, о. с. 52), чега у Тршићу нема.

429. У Тршићу је рефлекс кратког јата иза *р* доследно *е*: *врџмена* и сл. (изузимам ликове као *џрџела* = *џрџила*). У тузланском говору *р* + кратко јат дају *ре* = *рје* (Брабец, о. с. стр. 52).

430. У Тршићу је:

а) *џрџациџи* = *џрџациџи*;

б) *џрџају* = *џрџају*;

в) *џрџе* = *џрџе*;

г) *џред* = *џрид*, *џреко* = *џрико*, *џрема* = *џрима*.

У тузланском говору је:

а) *џриџ*;

б) *џрид*, *џрико*;

в) код православаца источно од Тузле је екавски рефлекс, док је код католика и муслимана, нарочито у средини и на западу области икавски рефлекс (Брабец, о. с. 51);

г) *џрије* (о. с. 52).

431. Брабец је у тузланском говору забележио изванредан број икавизма од којих је неке покушао и да објасни (стр. 50—54).

Овде ћу само приказати источнобосанске прилике.

Уопште, икавизама је више на западу (стр. 51).

а) Утицајем непчаних сугласника Брабец тумачи ликове: *бижиш*, *бижи*, *биже*, *бижали*, *бижише*, — *смиј*, — *лије*, — *Недиљко*, *недиља*. За лик *йосику* сматра да је настао према *йосичем*.

б) Утицајем суседног вокала и тумачи ликове *невистйице*, *сикирйица*, *йроневирио*, *йријовидио*; тако свакако треба схватити и ликове *зайовидио*, *зайовидили*.

в) За ликове *сидјели*, *сиде*, *сйаросидјелица* сматра да су настали или под утицајем палаталног елемента или дисимилацијом.

г) За итератив *ливайи* сматра да је настао према *лийти*.

д) За број *двй* сматра да је настао према *йри*.

ђ) За лик *свидок* сматра да га је тешко објаснити.

е) Лик *чоик* не објашњава.

ж) Сем тога, у тузланском је говору још:

α) *ди је*, *дикоји*, *негди*;

β) *овде*, *овдек*, *овдекаре* = *овди*, *ноде*;

γ) *гори*, *горикар*, *доли*, *доликар*.

з) У придевско-заменичкој промени јављају се у тузланском говору и ијекавски и икавски ликови: *овијем* = *својим* (Брабец, о.с.51).

и) У инф. осн. у тузланском је говору *лейтила* и сл., али је према истоку и југу и: *живјели* = *живљела* (стр. 52).

ј) Муслимани и католици говоре: *њейко* и сл. (loc. cit.).

к) Изворно *ир* често даје *ијер* = *јер* (Брабец, о. с. 53).

Тршићки се с тузланским говором слаже у овоме:

а) познаје лик *биже* и сл., али има и *б(ј)егайи*, *б(ј)ежайи*;

б) и у Тршићу је *лија*;

в) у Тршићу је *сйкира* = *сйкера*;

г) доследно је: *овде*, *воде*, *ноде*.

О осталоме в. одељак о јату.

432. У тузланском постоји затворено дуго *а* (И. Брабец, о. с. 62), а у тршићком га нема.

433. У тузланском је *мињи* (Брабец, о. с. 64), а у тршићком *мдњи*.

434. У Тршићу је *деветйоро* = *деветйеро*, а у тузланском „готово увијек“ *-еро*, *-ерица* (loc. cit.).

435. У Тршићу нема појаве типа *еви ђевер* м. „овај девер“ која постоји у тузланском (Брабец, о. с. 64).

436. У Тршићу је *шййай*, *ушййай*. У тузланском је тако на истоку, а на западу код католика и муслимана је *шйай* (Брабец, о. с. 58).

437. У Тршићу је *йска* = *йшййе* = *йшйе*. У тузланском „већином“ *ишйем* (loc. cit.).

438. У Тршићу је *мљдшйе*, *йршйе*. У тузланском је *йљешйем*, *сйшйшйем* (loc. cit.).

439. И у тршићком и у тузланском говору (loc. cit.) такође је *кршићен*.

440. И у тузланском (loc. cit.) и у тршићком јавља се аналошко *шћ* код итератива типа *кршићавā* и сл.

441. Ново јотовање извршено је и у тузланском (Брабец, о. с. 63) и у тршићком говору. Али је Брабец ипак забележио „неколико изузетака“: *дјаци, родјак, судје, влаије* (о. с. 63) и топоним *Трсије* (о. с. 60).

442. На западу тузланске области јављају се ликови типа *йојдемо* (Брабец, о. с. 62—63). Тога у Тршићу нема.

443. Код муслимана и католика през. гл. *ићи* гласи у тузланском *ићем*. Изгледа да православци у целој области имају облике са *д* (Брабец, о. с. 63). У Тршићу је доследно: *идѐм*.

444. У Тршићу је: *лѣвша = лѣишā, лијсала, кдвчи, двшиина = дйишина, — цѣвиб, — цѣвке = цјѣвке*. Сличних појава има и у тузланској области: у *овћини* и сл. (Брабец, о. с. 65).

445. У тршићком говору не губи се *д* испред *н* и зубних спиранихата и африката, што је карактеристично за тузланску област (Брабец, о. с. 64—65).

446. У тршићком говору спиранти *с* и *ш* не прелазе испред зубних африката и назала у *х*, што је особина тузланског говора (Брабец, о. с. 65).

*Б) Однос данашњег тршићког говора према
источнобосанском говору уошћије*

447. Ослањајући се, пре свега, на излагање П. Ивића у *Дијалектологији*, а затим допунивши то излагање, Далибор Брозовић је у својој студији *О прблеми ијекавскоšћакавског (истоћнобосанског) дијалекта* у 24 тачке табеларно приказао однос северозападног и југоисточног дела источнохерцеговачког дијалекта а затим показао какве су прилике у источнобосанском говору у вези са те 24 тачке (HDZb II 122—128).

Хоћу да табеларно покажем однос данашњег тршићког говора према источнобосанском говору уопште на тај начин што ћу на левој страни табеле приказати како у вези с те 24 тачке изгледа источнобосански а на десној тршићки говор.

Брозовић с правом истиче да у ове 24 тачке нису обухваћене све и то веома значајне одлике говора у источној Босни (даље у раду он потанко даје и друга важна обавештења). За наш посао, међутим, довољно је да тршићки говор упоредимо с оним што о тузланском говору износи И. Брабец у своме раду и с ове 24 тачке које је побројао Д. Брозовић.

Ево, дакле, табеле.

источнобосански	тришњки
чешће двосложан изговор дугог јата	<i>ија/ја, ије/је, ије/ја</i>
вокалске редукције	вокалске редукције
чување <i>-си</i>	чување <i>-си</i>
нема промене <i>-x > -к, -г</i>	нема промене <i>-x > -к, -г</i>
нема примера т. <i>седочийи</i>	нема примера т. <i>седочийи</i>
старији или уопште нестандардни мн. наставци у именица	књижевне прилике + <i>у гостии</i>
<i>Буро — Буре</i>	<i>Буро — Буре</i>
нема енклитика <i>ни, ви</i>	нема енклитика <i>ни, ви</i>
имперфекат у процесу губљења	чува се једино облик <i>бијаше</i>
футур II несврш. глаг. = <i>будем</i> + инфинитив	књижевне прилике
<i>чијџмо, чинијџе</i>	<i>чијџмо, чинијџе</i>
ген. јд. <i>мене</i> , дат. јд. <i>мени/мени</i>	ген. јд. <i>мене/кдд мене</i> , дат. јд. <i>мени</i>
нема дат. јд. <i>мене, тебе, себе</i>	нема дат. јд. <i>мене, тебе, себе</i>
<i>вдсео — весџла — вдсело</i>	књижевне прилике
<i>чдџверо</i>	<i>-еро/-оро</i>
нема узлазног акцента испред инфинитивног наставка	<i>дднџи, мрџи/дмрџи, џзџи/џзџи, нџи, довџи, еџи, уџи/дзџи</i>
<i>џлџџмо, џрџџмо (џрџџмо, џрџџмо, џрџџмо)</i>	<i>џлџџмо, џрџџмо</i>
<i>џожџџм, џзволџм, завџџм, џоживџмо, џоживџм, завџџџм</i>	као код Вука
<i>оџрџџен, оџрџџџна</i>	као код Вука
претежно инф. без <i>и</i>	инф. са <i>-и</i> .
<i>изџџкла, довџла</i>	<i>уџџкла, исџџкла</i>
тенденција к уопштавању акц. промене у 2, 3. јд. аор. није изразита	приближно као код Вука
нема дужине на ултими у 2, 3. јд. аор. с повученим акц.	као код Вука
нема дужина т. <i>лџдџи, гџчула</i>	нема дужина т. <i>лџдџи, гџчула</i>

VIII. РАЗВИТАК ДАНАШЊЕГ ТРШИЋКОГ ГОВОРА И МЕСТО ВУКОВОГ ЈЕЗИКА У ТОМЕ РАЗВИТКУ

448. У својим радовима *Сремски говор* и *Прилог истраживању јо-рекла шумадијско-војвођанског дијалекта* покушао сам да прикажем раз-витак ових говора који се налазе северно од јадарског. Установио сам *ири* фазе у развиту шумадијско-војвођанског дијалекта. У првој фази неизмењено јат имало је вредност гласа између *e* и *и*. Благодаря тој вредности и суседству са босанским икавским говорима, на терену шумадијско-војвођанског дијалекта јат се развило у *и* у познатим позицијама (*нисам, ди је, гњиздо, гњиван, сикира* и сл., мешање префикса *ире-* и *ири-* и сл.). Основна особина друге фазе јесте утврђивање екавизма помоћу средњовековним становништвом Србије. У трећој фази херцеговачко динарско становништво доноси систем од четири акцента и упућује развитак деklinације у вуковском правцу.

Мислим да се може указати такође на *ири* фазе у развиту тршићког односно у једном одређеном смислу и јадарског говора. Покушаћу да прикажем основне карактеристике сваке од ових фаза посебно. Из даљег излагања видеће се и разлика између фаза у развиту шумадијско-војвођанског дијалекта и фаза у развиту јадарског говора.

449. Прва фаза: период пре динарских досељавања. С обзиром на то да је тршићко становништво досељеничко, сам Тршић није могао одржати непрекинут континуитет са предмиграционим слојем. Али, као што сам рекао у уводу, Боривоје Ж. Милојевић наводи да у Јадру има и старинаца из ранијих времена. Рекао сам и то да Тршић треба гледати у светлости јадарског говора као целине. А у том реду мисли треба рећи и ово: Када су се прилике смириле после миграција, нема сумње да су и извесне предмиграционе говорне црте почеле да заузимају своје место приликом формирања онога што би се могло назвати савременим јадарским одн. тршићким говором.

450. Које су то црте? Ту пре свега долазе оне појаве у којима се данашњи тршићки говор не слаже ни са Вуком ни са Пивом и Дробњаком а чија је старина утврђена у радовима из историјске дијалектологије.

1) О односу префикса *ирѣ-* и *ири-* дао сам објашњење у претходном излагању.

2) У својој дисертацији *Сремски говор* указао сам на старину некојих неакцентованих дужина које постоје у шумад.-војвођ. диј. а нема их код Вука и Даничића¹¹⁷. Како оне постоје и у данашњем тршићком говору, јасно је да је и овде њихова старина неоспорна.

3) У своме раду *Придевски акценат у мачванском говору*¹¹⁸ а и у дисертацији *Сремски говор*¹¹⁹ показао сам старину појаве која се манифестује тако што је у Мачви и у Срему знатно више двосложних придева који у неодређеном виду имају неки од силазних акцената (^ или *) а у одређеном виду добивају (*) на првоме слогу. Ова појава, као што је напред речено, постоји и у данашњем тршићком говору где је њена старина такође неоспорна.

¹¹⁷ СДЗБ XIV 394.

¹¹⁸ ЈФ XXIV 321—326.

¹¹⁹ СДЗБ XIV 390.

Та се старина може утврдити на овај начин. Код придева типа *ндв* акценат *ндвѣ* — стари је акценат одређеног вида. С овог акценатског типа такав акценат одређеног вида пренео се аналогично и на придеве типа *здрав* (*здравѣ*). Из напоредне употребе акцената *здравѣ* и *сѣдѣри* дошло је и до појаве акцената *сѣдѣри а*, у даљој консеквенцији, и до акцената *младѣ* и др. Но, како је однос *сѣдѣри* — *сѣдѣри* у штокавским говорима о којима је реч одавно престао бити продуктиван, јасно је да се цео овај процес могао одиграти само у додиру двају говора: једног, западнијег, ближег чакавском (где је нпр. и однос *здрав* — *здравѣ* још морао бити жив) и другог, источнијег где тај процес није био продуктиван. А да би поменути процес могао у западносрбијанским говорима добити тако широке размере какве има, то укрштање морало је бити врло старо датума.

4) У акценатском односу *мени* — *кѣд мене* у питању је акценатска разлика створена деловањем Сосировог закона, што је јасан доказ дубоке старине ове појаве која постоји и у данашњем тршићком говору и, самим тим, указује на предмиграционе трагове у Јадру¹⁰⁰.

451. Разумљиво је што су малобројне појаве које говоре о предмиграционој ситуацији у јадарском говору: старинаца у Јадру нема много а досељеници су ову област дословно преплавили. Важно је истаћи да све четири наведене предмиграционе јадарске појаве постоје и у шумад.-војвођ. диј., што несумњиво указује на предмиграциону блискост јадарског и шумад.-војвођ. терена.

452. Друга фаза: динарска досељавања. Њу потврђују појаве у данашњем тршићком говору у којима се он слаже са Пивом и Дробњаком.

453. Потребно је, најпре, рећи коју реч о самој четвороакценатској системи, једнакој, дакако, и Тршићу, и Вуку и Пиви и Дробњаку. Б е л и ћ за шумад.-војвођ. диј. с правом претпоставља¹²¹ да је четвороакценатска система у њему раширена динаризацијом. Не би било оправдано тврдити да је апсолутно тако било и у Јадру. Можда је ипак боље, попут Белића, допустити могућност да је близина Јадра динарским жариштима у којима је настала четвороакценатска система омогућавала зачињање сличних процеса и у самом јадарском говору. Но и у томе случају ваља истаћи плодотворан утицај динарске имиграције у ширењу и учвршћивању књижевне четвороакценатске системе у Јадру.

454. Иначе, и међу појавама које постоје и у данашњем тршићком говору и у Пиви и Дробњаку има неколико категорија.

То су најпре оне појаве у којима се данашњи тршићки говор слаже и са Пивом и Дробњаком и са Вуком и са шумад.-војвођ. диј. У питању су несумњиво појаве које су донели ранији досељеници, чим су могле да се тако широко распрострају. То је, у вези са акцентом, ситуација у ген. мн. им. *ојѣо*-основа маск., затим ситуација у глаголском придеву радном типа *дѣровѣла*, *држѣла*, *дѣвѣла*. Овде бих навео и глаголски придев радни глагола *чѣпѣти* — *чѣпѣ*, који тако гласи и у Пиви и

¹⁰⁰ СДЗб XIV 270—275.

¹²¹ Глас 78, стр. 116—117.

Дробњаку¹²², и у Даничића, и у данашњем тршићком говору и у Мачви¹²³, иако је у Поцерини *чйшб*¹²⁴.

455. Има извештан број појава којима се данашњи тршићки говор слаже с Пивом и Дробњаком и шумад.-војвођ. диј. а разликује од Вука односно Даничића.

У вези с г л а с о в и м а треба, најпре, навести контракцију завршне вокалске групе у глаголском придеву радном — појаву, иначе, општесрпскохрватску, чије сам одсуство код Вука раније објаснио. Промена, пак, *ж* у *р* у *мдрѣм* свакако показује да су је донели Динарци који су дошли касније од Вукових предака и који нису били од утицаја на војвођанске говоре.

У вези с акцентима ваља, најпре, указати на придеве типа *мдм-кбв*, *бчѣв*, *сѣсйрин*. О њима в. мој рад *Дужина суфиксовог вокала код йрисвојних йридева на -ин,-ов (-ев) у Вука и у данашњем йршићком говору*¹²⁵. — Ситуација у лок. синг. именица *ојџо*-основа маск. вероватно је плод новијег развитака. — Можда се то може рећи и за пл. именица неутр. *ш*-основа типа *дугмѣша*. Али ће свакако дублетски акценат глаголског придева радног од тросложних глагола сложених од *йћи* бити из периода ране динаризације (*йзишб* — *изйшб*) а исто се може рећи и за 1. и 2. пл. през. типа *йѣчѣмо* (Даничићево *йѣчѣмо* производ је новијег уједначавања акцента у свим лицима през.). — За глаголски придев трпни глагола типа *учинийш* Даничић не наводи акценат *учињѣна* какав је у Пиви и Дробњаку, данашњем тршићком говору и у Мачви. Но ако је тако код Даничића, ми још увек не знамо није ли код Вука било као што је данас у Тршићу.

456. Има, затим, појава којима се данашњи тршићки говор слаже са Пивом и Дробњаком и Вуком а разликује од шумад.-војвођ. диј. Њих су свакако учврстили они познији Динарци који нису могли у шумад.-војвођ. диј. дејствовати на начин и у мери како су то чинили у Јадру. Тако се може објаснити што у данашњем тршићком говору, баш као и у Пиви и Дробњаку и у Вука, постоје само акценти *умрѣйш*, *исйѣкла*, док се, као што је познато, у шумад.-војвођ. диј. јављају дублети: *умрѣйш* — *умрѣйш*, *исйѣкла* — *исйѣкла*.

457. Постоје, даље, у данашњем тршићком говору појаве којима се он слаже са Пивом и Дробњаком а разликује и од Вука и од шумад.-војвођ. диј. Њих су свакако донели Динарци који су дошли у Тршић касније од Караџићевих, вероватно у другој половини 18. века, када је и дошао највећи број досељеника из Херцеговине, Дробњака и Пиве. Такав је, нпр., акценат ном. пл. *вѣнци*, *мѣнци*, метатонијски акценат *нѣ врѣйш* и акценат през. *йџзовѣ*.

458. Има, најзад, појава за које је, мислим, оправдано тврдити да су их у данашњи тршићки говор (и у шумад.-војвођ. диј.) донели босански досељеници. То је, најпре, промена личних имена *Драго* — *Драгѣ* — *Драгѣн*; затим, заменички акценат *џвѣј*, *џнѣј*, познат данаш-

¹²² СДЗБ X 366.

¹²³ ЗБМСФЛ VI 132.

¹²⁴ Московљевић, о. с. 79.

¹²⁵ Ковчежић, књ. III (1960), стр. 183—185.

њем тршићком говору, шумадијско-војвођанском диј., фојничком¹²⁶ и посавском славонском¹²⁷.

459. Треша фаза: постдинарски развитак. Већ сам истакао да су, пошто су се примириле прилике после динаризиције, приликом формирања данашњег јадарског говора понова почеле да, као острвца после опадања набујале реке, искрсавају преддинарске одлике говора овога краја. Говорио сам које су гласовне и акценатске појаве у питању. Но није само то карактеристика развитка тршићког односно јадарског говора после снажних динарских имиграција. У ослобођеној Србији тршићки се говор нашао под утицајем шумад.-војвођ. диј. У вези са гласовним појавама ту је пре свега ширење екавизма, о чему сам раније говорио. Тај утицај није остао без последица и на тршићку акценатуацију. Њиме сам протумачио губљење дужина у данашњем тршићком говору. С обзиром на то да није у питању велики број категорија у којима се у данашњем тршићком говору губе дужине, не може бити говора о преддинарском континуитету између источнијих србијанских говора и овога терана, какав је иначе случај у шумад.-војвођ. диј., већ је у питању баш утицај северних србијанских говора који припадају шумад.-војвођ. диј.

460. У целокупном овом излагању одређен је и однос Вуковог језика према данашњем тршићком говору и место Вуковог језика у развитку тршићког говора. Вуков језик, да то поновим још једном, представља ону етапу у развитку тршићког говора када су овај терен заплуснули Динарци и учинили га засићеним херцеговачким (тачније: источнохерцеговачким) језичким особинама. Доцније, када су се прилике смириле, иако нису нарушени суштински односи створени динаризирањем, ипак су поново почеле да искрсавају и понеке раније говорне црте овога краја, а, разуме се, дошло је и до даљег развитка.

С друге стране, чињеница што и код Вука има нарочито акценатских особина једнаких данашњем тршићком говору али различитих од Пиве и Дробњака несумњиво говори да је и код Вука већ у питању бар зачетак формирања србијанске варијанте динарске акценатуације.

461. Из целокупног овог излагања, најзад, виде се сличности и разлике у појединим фазама развитка шумадијско-војвођанског дијалекта и јадарског говора. У првој фази оба ова терена била су у ближем контакту са западнијим, икавским говорима. Карактеристика друге фазе у развитку шумадијско-војвођанског дијалекта јесте ширење и дефинитивно утврђивање екавизма у овоме дијалекту. Јадарски говор у својој другој фази преплављен је динарским досељеницима који су овде, разуме се, утврдили ијекавизам. У трећој фази шумадијско-војвођански дијалекат претрпео је динаризирање чиме су на овоме терену раширени четвороакценатска система млађих новоштокавских говора и књижевни облици деклинације. Трећу фазу у развитку јадарскога говора представља постмиграциони развитак са постепеним продирањем екавизама онако како то показује данашњи тршићки говор.

30. X 1967.

Београд

¹²⁶ Далибор Брозовић, Ljetopis JAZU 62, стр. 379.

¹²⁷ Стј. Ившић, Rad 197, стр. 38.

Резюме

Берислав М. Николич
ГОВОР ТРШИЧА

В основах современного говора Тршича лежит языковая система Вука, в смысле фонетическом, акцентном, морфологическом, синтаксическом и лексическом. Всё-же существуют и известные различия между языком Вука и теперешним говором Тршича.

Прежде всего, Вук является настоящим иекавцем, а в современном говоре Тршича мы находим свободное смешение иекавизмов и экавизмов. Кроме того, в нынешнем говоре Тршича существует известное число икавизмов, которых нет у Вука.

Далее, и в области акцента есть некоторые различия, которые следует считать принципиальными. Самое важное то, что в современном говоре Тршича не сохранены все неакцентированные долготы имеющиеся у Вука, и что, кроме того, существуют долготы которых у Вука не было.

Наконец, замечается ещё известное количество фонетических, морфологических и синтаксических разниц между современным говором Тршича и языком Вука.

Автор устанавливает три сукцессивные фазы в развитии говора Тршича [1) период до динарского заселения; 2) динарское заселение; 3) постдинарское развитие] и показывает основные характеристики каждой из этих фаз.

Принимая во внимание тот факт, что говор Тршича в настоящее время представляет сводобную смесь экавского и иекавского произношения, и что в более ранних трудах Вука и в его переписке есть заметные следы экавизма, автор допускает возможность, что экавская инфильтрация началась в Ядаре ещё в эпоху Вука, не исключая и несомненное влияние экавской среды, в которой он вращался.

